

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

2/2021

ROK 2021 • Ročník I • ČÍSLO 2 • ZALOŽENÝ 2021

Z OBSAHU

BURDA, Samuel: Revízia legendy o svätom Svoradovi

MOROZOV, Stanislav Vaclavovič: Smer Slovensko. Zo zákulisia poľskej zahraničnej politiky v druhej polovici tridsiatych rokov 20. storočia

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Združenie slovenského katolíckeho študentstva v zahraničí v kontexte povojnového kresťanského hnutia v Európe

ČERNÁK, Tomáš: Podiel Gustáva Husáka na proticirkevných opatreniach komunistického režimu v rokoch 1948 – 1950

BOBÁK, Ján: Premárnený čas. K počiatkom obrodného procesu (január – marec 1968)

ŽEŇUCH, Peter: O slovenskej akademickej slavistike po roku 1989

PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Natália: Teórie identít a ich odraz v historickom procese emancipácie slovenského národa

MRVA, Ivan: Bratislavská župa v čase účinkovania Samuela Zocha

SIVOŠ, Jerguš: Akcia „SOVA“. Aktívne opatrenie česko-slovenskej rozviedky proti organizáciám a predstaviteľom slovenského exilu

THE SLOVAK
HISTORICAL
REVIEW

SLOVENSKÝ ČASOPIS HISTORICKÝ

Nadácia PRO PATRIA
Martinengova 4880/26
811 02 Bratislava – Staré Mesto
Email: propatriask@gmail.com
Registračné číslo: 203/na-2002/1218
IČO: 52766390

Hlavný redaktor: Anton Hrnko
Redakčná rada: Martin Homza (**predseda**), Emília Hrabovec, Peter Jašek,
Martin Lacko, Ján Lukačka, Miloš Marek, Richard Marsina (čestný predseda),
Ivan A. Petranský, Martin Vašš, Peter Žeňuch

Editor (výkonný redaktor): Ján Bobák
Veternicová 17
841 05 Bratislava
Email: bojan2950@gmail.com

Vydalo Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
pre Nadáciu PRO PATRIA

Dátum vydania: december 2021
Evidenčné číslo: EV 6001/21

Vyšlo s podporou PROMA s. r. o.

Projektová príprava a riadenie výstavby

Vychádza dvakrát ročne vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma a objednávky do zahraničia vybavuje
Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, s. r. o.
Laurinská 2, 814 99 Bratislava
Email: vsss.s.r.o@gmail.com

Tlač: P + M, s. r. o., Turany

© Nadácia PRO PATRIA

ISSN 2729-9139

OBSAH

ŠTÚDIE

BURDA, Samuel: Revízia legendy o svätom Svoradovi	3
MOROZOV, Stanislav Vaclavovič: Smer Slovensko. Zo zákulisia poľskej zahraničnej politiky v druhej polovici tridsiatych rokov 20. storočia	25
KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: Združenie slovenského katolíckeho študentstva v zahraničí v kontexte povojnového kresťanského hnutia v Európe	48
ČERNÁK, Tomáš: Podiel Gustáva Husáka na proticirkevných opatreniach komunistického režimu v rokoch 1948 – 1950	82
BOBÁK, Ján: Premárnený čas. K počiatkom obrodného procesu (január – marec 1968).....	115

ROZHLADY

ŽEŇUCH, Peter: O slovenskej akademickej slavistike po roku 1989	169
PASTUSZEK, Ján: Slovanská identita ako prostriedok protireformácie v dielach Piotra Skargu	189
PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Natália: Teórie identít a ich odraz v historickom procese emancipácie slovenského národa	202
MIHALIK, Marcel: Národ ako spoločný projekt	237

MATERIÁLY

PETRÍČEK, Michal: Kremnická mincovňa po rozpade Rakúsko-Uhorska až po razbu prvých česko-slovenských mincí	248
MRVA, Ivan: Bratislavská župa v čase účinkovania Samuela Zocha	263

DOKUMENTY

SIVOŠ, Jerguš: Akcia „SOVA“. Aktívne opatrenie česko-slovenskej rozviedky proti organizáciám a predstaviteľom slovenského exilu	298
---	-----

RECENZIE

CHMELÁR, Eduard: Rekonštrukcia slovenských dejín. Formovanie slovenskej identity (Anton Hrnko)	314
PETRANSKÝ, Ivan A.: Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí (Beáta Katrebová Blehová)	323
HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: Denníky 1938 – 1960 (František Vnuk)	327
GOGUN, Alexander: Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánske jednotky v letech 1941 – 1944 (Martin Lacko)	337
WOLF, Štefan: Vrchárske drámy (Peter Sokolovič)	347
ŠIDLO, Miroslav – KOTRAS, Marek – KLINKO, Juraj: Trpiaci svedkovia viery (František Skovajsa)	359

KRONIKA

K životnému jubileu profesora Petra Žeňucha (Svetlana Šašerina)	363
---	-----

CONTENTS

ARTICLES

BURDA, Samuel: The Review of the Saint Zoerad's Legend	3
MOROZOV, Stanislav Vaclavovič: Towards Slovakia. From the Backstage of the Polish Foreign Policy in the Late 1930s	25
KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta: The Slovak Catholic Students Association Abroad in the Context of Post-War Christian Movement in Europe	48
ČERNÁK, Tomáš: The Participation of Gustáv Husák in the Anti-Church Measures of Communist Regime in the Years 1948 – 1950	82
BOBÁK, Ján: The Wasted Time. On the Beginnings of a Revival Process (January – March 1968)	115

HORIZONS

ŽEŇUCH, Peter: On Slovak Academic Slavic Studies after 1989	169
PASTUSZEK, Ján: The Slavonic Identity as a Tool of Counter-Reformation in the works of Piotr Skarga	189
PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Natália: The Theory of Identities and Their Reflection in the Historical Process of Emancipation of the Slovak Nation	202
MIHALIK, Marcel: Nation as a Common Project	237

MATERIALS

PETRÍČEK, Michal: The Kremnica Mint after the Break-up of Austria-Hungary up to the Coinage of the First Czecho-Slovak Coins	248
MRVA, Ivan: The Bratislava County in the Period of Samuel Zoch as a County Leader	263

DOCUMENTS

SIVOŠ, Jerguš: The action "SOVA" (OWL). Active Measure of the Czecho-Slovak Intelligence Service against Organizations and Representatives of the Slovak Exile	298
--	-----

REVIEWS

CHMELÁR, Eduard: A Reconstruction of the Slovak History. The Forming of the Slovak Identity (Anton Hrnko)	314
PETRANSKÝ, Ivan A.: Events and Personalities of the History of the Catholic Church in Slovakia in the 20 th Century (Beáta Katrebová Blehová)	323
HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária: Diaries 1938 – 1960 (František Vnuk)	327
GOGUN, Alexander: Stalin's Commandoes. Ukrainian Partisan Units in the Years 1941 – 1944 (Martin Lacko)	337
WOLF, Štefan: Dramas of Highlanders (Peter Sokolovič)	347
ŠIDLO, Miroslav – KOTRAS, Marek – KLINKO, Juraj: Suffering Witnesses of Faith (František Skovajsa)	359

CHRONICLE

On the Life Jubilee of Professor Peter Žeňuch (Svetlana Šašerina)	363
---	-----

ŠTÚDIE

REVÍZIA LEGENDY O SVÄTOM SVORADOVI

SAMUEL BURDA

BURDA, Samuel. Review of the Saint Zoerard's legend. *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2., pp.

The main focus in this article is put on revision and reinterpretation of perception of personal data which bishop Maurus accredited to St. Andrew Zoerard. This revision starts from the views by Martin Homza on the person of Zoerard. In the first case it refers to the meaning of *Silesian Johanite Breviary* for the search of the original description of Zoerard's social origin. It then looks for proofs of literary contamination of the terms Sclavinia and Poland, while it submits possible dynasties which could be connected with the royal origin as it was described by Maurus. The second part of the article consists of using the text of the *Legends of St. Zoerard and Benedict* as a source for various themes connected with the development of the history of Hungary or also of Central Europe, as e.g. bi-ritualism of monk communities or proving of nobleness by highly mystical description of Christ the King or also of New Jerusalem. The last thematic circle is a description and explanation of the actual situation from the year 1083, which as is expected, was the year of canonization of holy monks from Nitra. After a brief description and proving of non-existence of canonization as a legal act the article seeks answers to question connected with the word canonization (in its usage) or the existence of a relic without a cult. It is concluded by a brief evaluation of the meaning of the *Legend of St. Zoerard*.

Keywords: Svorad – Andrej, Benedikt, Nitra, Zobor, Benedictines, Basilians, the Arpáds, Stephen I, Gejza I., Ladislav I., Hungary, Slavic peoples, Central Europe, Middle Ages, legend, hagiography, relic.

Ú v o d

Svätý Svorad – Andrej (mnohokrát uvádzaný ako Ondrej) je dobre známou historickou, no aj literárnou postavou dejín slovenských, uhorských či dokonca stredoeurópskych. Napriek tvrdeniam Gáboru Klaniczaya o tom, že kult sv. Svorada je čisto lokálny, nitriansky, tematické okruhy rozobrané v tomto článku tento pohľad jasne vyvrátia. Zároveň je prekvapivé, koľko je o ňom známe, najmä vo svetle toho, že o jeho živote máme priame informácie z jediného zdroja. Všetkým neskorším nánosom sa venovali autori z Poľska, Uhorska (neskôr Maďarska) či Č-SR. V mene pokračujúceho výskumu však vyvstáva niekoľko otázok či aspektov skúmania Svorada ako historickej či literárnej postavy.

1. P ô v o d S v o r a d a

Na začiatok tohto článku je nevyhnutné aspoň v skratke opísať dej *Legendy o svätých pustovníkoch Svoradovi vyznávачovi a Benediktovi mučeníkovi* (ďalej len ako *Legenda*) od päťkostolského (dnes Pécs, Maďarsko) biskupa Maura, z ktorej bude tento text čerpať. Najlepšou možnosťou je pridržať sa latinského originálu,¹ treba však tiež odporučiť slovenskému čitateľovi najprístupnejšiu edíciu, ktorou je tá od prof. Richarda Marsinu.² *Legenda* predostiera príbeh muža menom Svorad, neznámeho pôvodu, ktorý „zasiahnutý vnuknutím Ducha Svätého“³ prichádza „z krajiny Poľanov“⁴ do Nitry, resp. do kláštora na Zobore. Tu od opáta Filipa prijíma mníšsky habit a meno Andrej a odchádza do samoty lesa, aby tu po vzore benediktínskeho hesla ora et labora rozjímal a pracoval. Na základe toho, čo sa Maurus dozvedel od Svoradovho – Andrejovho žiaka Benedikta, nasleduje opis toho, ako podľa reguly palestínskeho opáta Zosimu dostáva v predveľkonočnom období 40 orechov (jeden na každý pôstny deň), zatiaľ čo stále pracuje a nedopriava si odpočinok. To sa prejaví tým, že jedného dňa odpadne od únavy, na čo ho zachráni topologický krásny mladík. Po tomto zážitku Svorad vykonáva askézu po starobylom kresťanskom vzore Krista Kráľa, posadiac sa na dubový peň (trón) a dajúc si na hlavu korunu so štyrmi kameňmi. Na tomto mieste textu prichádza krátka vsuvka o mučenickej smrti Benedikta a o zázračnom zachovaní jeho tela. Jeho miesto in-

¹ Prvotný text *Legendy* sa nezachoval.

² MARSINA, RICHARD et al. (ed.). *Legendy stredovekého Slovenska*. Bratislava: Rak 1997

³ Orig.: „(...) Sancti Spiritus instinctu tactus (...)“ In MADZSAR, E (ed.): *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti [SRH II.]*. Budapest: 1938, s. 357

⁴ Orig.: „(...) de terra Poloniensium (...)“ IBIDEM

formátora zaujíma spomínaný opát Filip, ktorý Maura informuje o okolnostiach Svoradovej smrti, o nájdení reťaze, ktorej polovicu získava práve Maurus (už ako relikviu, ktorú potom odovzdá vojvodovi Gejzovi), ako aj o posmrtných zázrakoch, ktoré sa stali Svoradovým pôsobením. Po tomto krátkom vstupe sa ťažisko článku posúva k vlastnému výskumu.

1. 1 Svorad z kráľovského koreňa

Najstarší dlhodobo zachovaný text *Legendy*, t. j. Bratislavský rukopis, dodáva informáciu, že Svorad pochádzal „z kráľovského koreňa“⁵, aspoň na základe *Kódexu bratislavskej kapitulskej knižnice*, ktorý zostavil kustód ostrihomskej kapituly Ferdinand Knauz.⁶ Ten zaraďuje rukopis *Legendy* do *Sliezskeho johanitského breviára*, originálny nadpis v Kódexe totiž znie *Lovagrendi breviarium*, t. j. rytiersky breviár.⁷ Samotný Knauzov opis breviára začína slovami: „Na začiatku [breviára] je kalendárium, v ktorom nie sú uhorskí svätci, zato český áno, z čoho môžeme usudzovať, že bol spísaný v Čechách.“⁸ V tomto prípade sa do breviára podpísal aj samotný autor (kopista): „Táto kniha bola dokončená rukami Siffrida de Hoczenplocz roku Pána 1340 v deň sv. Alexia vyznávača (17. 7.)“⁹

Na strane 361 tohto breviára začína znenie *Legendy* s miernymi úpravami: „O Svoradovi. Z tejto legendy vychádzajú Acta Sanctorum Hungariae II., s. 64 – 69. S určitými rozdielmi, najmä na strane 64, kde sa hovorí „ex rusticitate“, zatiaľ čo náš rukopis hovorí ‚de stirpe regia‘. Na konci sú vyznačené riadky: ‚Omelia Descendens iesus de monte. Explicit legenda s. zoerardi per manus‘ [Homília: Ježiš zostupujúci z hory. Končí sa legenda o sv. Svoradovi z rúk [Maura, biskupa]]. Tu sa červené písmo končí. Nasleduje čiernym atramentom: Beati zoerhardi domine deus precibus confidentes, quesumus clementiam tuam, ut per eius, que poscimus suffragium, ab omni impugnatione defendi mereamur et ad gaudia sempiterna pertingere. Per s[anctam] t[uam] b[enedictionem]. [Pane, veriáci v modlit-

⁵ Orig.: „(...) de stirpe regia [quasi rosa ex spinis ortus] (...)“ In IBIDEM. Pozri tiež HOMZA, M. (ed.). Uhorsko-poľská kronika [UPK]. Bratislava, 2009, s. 76 – 79. Problematickej pasáži o roku 1083 ako o roku kanonizácie sa venujú ďalšie časti článku.

⁶ KNAUZ, F. *Codices Manuscripti Capituli Posoniensis* [CMCP]. Strigonii, 1870

⁷ Ďalšími náznakmi sú frázy ako „in omnibus ecclesiis ordinis hospitalensium“, t. j. hospitaliti Rádu sv. Jána (johaniti).

⁸ Orig. „Elején naptár, melyben a magyar szentek nem, de igen a csehkek, fordulnak elő, s így gyanitnunk lehet, hogy Csehországban iratott.“ (KNAUZ, F.: CMCP. Strigonii: 1870, s. 182)

⁹ Orig.: „Iste liber completus est per manus siffridi de hoczenplocz A. d. M0 ccc0 x10 in die s. alexij conf. (jul. 17.)“ IBIDEM

by svätého Svorada prosíme o tvoje zmilovanie, aby sme si skrze jeho priazeň, ktorú vzývame, zaslúžili byť ochránení od každého násilia a dosiahli večnú radosť. Skrze Tvoje sväté blahorečenie.]“¹⁰ Tento breviár, a tým aj znenie *Legendy*, je približne o storočie starší ako odpisy, s ktorými pracuje napr. edícia *Scriptores rerum Hungaricarum*, vydaná v 30. rokoch 20. storočia. Editor *Legendy*, Imre Madzsar, považuje Bruselský rukopis za najstarší zachovaný, a preto s ním pracuje. Na druhej strane aj on pozná bratislavský rukopis, alebo aspoň dokladá jeho existenciu v predhovore k edícii v SRH II., spomínajúc práve Knauzov CMCP: „Ferdinand Knauz našiel a opísal Kódex Bratislavskej kapitulnej knižnice (A pozsonyi káptalannak kéziratái: Codices manuscripti bibliothecae capituli Posoniensis, Esztergom 1870. p. 182.) z roku 1340, napísaný rukou Siegfrieda ‚de Hoczenplocz‘, a v ňom súvislú legendu o sv. Svoradovi na stranách 360 – 361.“¹¹

Znenie *Legendy* v rukopisoch edície SRH je známe všetkým doterajším editorom či prekladateľom, a to ex rusticitate, teda z vidieka. Rukopis zo *Sliezskeho johanitského breviára* však, ako bolo poukázané, informuje o *kráľovskom koreni*, z ktorého má Svorad pochádzať. Najstarším dochovaným textom *Legendy* je tzv. Záhrebský rukopis, datovaný do poslednej tretiny 13. storočia, ktorý však nie je dochovaný vcelku. Jeho analýzou sa zaoberal Peter Ratkoš,¹² pokračovanie tohto článku by malo mať za cieľ rozbor textu *SJB*. Doterajšou premisou tohto článku je však to, že Svorad skutočne pochádzal z kráľovskej krvi, čo ilustruje nasledujúca pasáž.

Pri analýze diela je nevyhnutným prístupom rozbor autorovho života, zázemia, vzdelania atď. Inak to nebude ani v tomto prípade. V období 11. storočia bolo praxou, že jednotlivé legendy boli písané anonymne, preto je prekvapujúce, že v prípade *Legendy o Svoradovi* je autor známy, dokonca

¹⁰ Orig.: „361. I. Zoërarodról. Kijött már e legenda Acta Sanct. Hung. II. 64. – 69. 1. némi eltéréssel, melyek közt legfőbb az, hogy a 64. lapon Zoerardról mondatik: ex rusticitate, mig kéziratunk azt mondja ‚de stirpe regia.“ Végén pedig e sorokkal bebb: „Omelia Descendens iesus de monte. Explicit legenda s. Zoerardi per manus“ Itt megszakad a veres ténta. Ezután fekete betűkkel: Beati zoerhardi domine deus precibus confidentes, quesumus clementiam tuam, ut per eius, que poscimus suffragium, ab omni impugnacione defendi mereamur et ad gaudia sempiterna pertingere. Per stb.“ (In IBIDEM, s. 183)

¹¹ Orig.: „5. Vidit ac descripsit Ferd. Knauz (A pozsonyi káptalannak kéziratái: Codices manuscripti Capituli Posoniensis, Esztergom 1870. p. 182.) codicem bibliothecae capituli Posoniensis anno 1340. per manus Siffri di de Hoczenplocz exaratum et fol. 360 – 361. Legendam S. Zoerardi continentem.“ (In MADZSAR, E. (ed.): *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* [SRH II.], s. 354)

¹² RATKOŠ, Peter. Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok. In *Historijski zbornik*. Zagreb 29 – 30/1976 – 1977, s. 77 – 86

podpísaný. Je ním, samozrejme, Maurus, pôvodne novic v kláštore na vrchu Zobor, neskôr (po predpokladanej kňazskej vysviacke) mních na Panónskom vrchu (dnes Pannonhalma, Maďarsko). V tomto období sa dozvedá o výnimočnom živote istého Svorada – Andreja, ktorého predtým, ako novic, sám videl. V roku 1034 sa stáva opäť Panónskeho vrchu, v tom istom čase sa dozvedá o smrti Benedikta.¹³ Dva roky nato je menovaný biskupom v Päťkostolí, kde zotrúva až do svojej smrti, medzi rokmi 1070 – 1075. Samotná *Legenda* bola spísaná v roku 1064, v dobe, kedy vojvoda Gejza Magnus žiada od Maura polovicu Svoradovej reťaze počas mierového rokovania s bratrancom, kráľom Šalamúnom Uhorským.¹⁴ Z uvedeného vyplýva, že Maurus bol počas celého svojho života klerik, a tým pádom vzdelanec. Musel teda oplývať tak náboženskými, ako aj svetskými znalosťami. Toto sa mohlo pretaviť do akéhosi *botanického* motívu v opise Svoradovej osobnosti: „Medzi nimi jeden, zasiahnutý vnuknutím Ducha Svätého, z kráľovského koreňa ako ruža spomedzi trňov vyrastený, menom Svorad (...)“¹⁵ Kombinácia *koreň – ruža – trne* nabáda čitateľa domnievať sa, že okrem iných znalostí Maurus disponoval aj tými botanickými, prinajmenšom ako aspekt medicíny. Mohol teda tento rastlinný motív zakomponovať do textu, ktorý tvoril, čo by nebolo prekvapivé, súdiac napríklad aj podľa toho, že *Legenda* sa končí náznakom rýmovanej prózy. Literárne zvraty, trópy či figúry jednoducho text osviežovali a robili ho čítavým.

1. 2 Svorad z krajiny Poliakov

Čítajúc text *Legendy* takpovediac plocho, dopúšťa sa potenciálny čitateľ metodologickej chyby. Prakticky každý text z obdobia stredoveku je nutné čítať mnohovrstvovo, na niekoľkých úrovniach súčasne. Najvýznačnej-

¹³ Z *Legendy* je známe, že po smrti Svorada prebýval Benedikt v jeho pustovni po tri roky. Následne ho chytili lúpežníci, ktorí ho zabilí a hodili do Váhu, kde jeho telo ležalo rok, po uplynutí ktorého bolo vylovené a uložené v Nitre v kostole sv. Emeráma. Toto hovorí zoborský opát Filip „mihi abbati constituto“, doslova „mne, [čerstvo] zvolenému opátovi“, čo znamená v tom istom roku (1034). Počítajúc spätne, 1034 – rok zvolenia Maura = Benediktovej smrti, a odrátajúc rok, bude čas, kedy Benedikta zabilí, v roku 1033. Tu treba odrátať ďalšie tri roky, počas ktorých Benedikt býval v jaskyni, hneď po smrti „blaženého Andreja, svojho otca“ (vo význame starca, učiteľa). Rokom Svoradovej smrti teda musel byť rok 1030.

¹⁴ *Legenda* totiž slúžila ako sprievodný text, vysvetľujúci význam nadobudnutej relikvie. Pozri ANGENENDT, A. *Heilige und Reliquien*. München, 1994

¹⁵ Orig.: „Inter quos quidam, Sancti Spiritus instinctu tactus, de stirpe regia quasi rosa ex spinis ortus, nomine Zoeradus (...)“ (In MADZSAR, E. (ed.). *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* [SRH II.], s. 357, v úprave)

ším príkladom takéhoto druhu analýzy textu sú práve texty hagiografické. Je teda nevyhnutné preskúmať každý nános a každé slovo, ktoré prináša imaginácia či alegória ako prvok stredovekej literatúry vlastný (či dokonca ju formujúci). Tu je namieste rozobrať druhú časť opisu Svoradovho pôvodu. „(...) Svorad, do tejto vlasti z krajiny Poľanov prišiel a od opáta Filipa, ktorého kláštor nazývaný Zobor bol postavený v Nitrianskom kraji k úcte svätého Hypolita mučeníka,¹⁶ tak znie informácia, ktorú prináša Maurus. Aj keď je možné stretnúť sa s názorom, že Nitriansko = Poľsko, formulácia, ktorú používa Maurus, je dosť presná. Podľa nej Svorad prichádza „z krajiny Poľanov“ do Nitry. Dôležitým momentom je však to, čo možno rozumieť pod termínom krajina Poľanov, resp. Poľsko. Vo svetle zachovaných uhorských prameňov akejkoľvek kategorizácie nastáva jeden zaujímavý fenomén: uhorskí autori neraz nahrádzali Poľskom koncept Sklavínie, známy ešte z obdobia ranej Byzantskej ríše.¹⁷

Najzjavnejšie je tento prípad viditeľný v diele *Gesta Hunnorum et Hungarorum* od Šimona z Kézy, ktorý ako jeden z pisárov Ladislava IV. Kumánskeho aktualizoval príbeh o víťaziach nomádov na dobové pomery.¹⁸ Práve Šimon literárne odsunul do Poľska postavu, ktorá sa faktograficky absolútne viaže na Nitru, a to Svätopluka I. Veľkého: „Vtedy tiež povstal Svätopluk, syn Moravana, akýsi knieža v Poľsku, ktorý potom, čo si mal podriaďiť Braktu¹⁹ a Bulharom a Messianom²⁰ vládol, podobne začal v Panónii po vyhubení Hunov panovať.“²¹ Šimon otvorene zamieňa vlád-

¹⁶ Orig.: „(...) Zoerardus hanc in patriam de terra Poloniensium advenit et a Philippo abbate, cuius monasterium Zobor nominatum in Nitriensi territorio ad honorem sancti Ypolitii martyris situm erat, (...)“ In IBIDEM

¹⁷ Bližšie ku konceptu Sklavínie pozri VEREŠOVÁ, Nora. Sklavínia v historických prameňoch zo 6. – 14. storočia (Prehľad koncepcii). In *Historický zborník*, 18/2008, č. 1, Martin: Matica slovenská, s. 124 – 143

¹⁸ Toto sa týka najmä Ladislavovej matky a prostredia, z ktorého pochádzala (Kumáni).

¹⁹ Názov Brakta je hybridizáciou historickej Baktrie, krajiny, ktorú dobyl Alexander Veľký a kde sa podľa Alexandreidy po prvýkrát oženil z lásky, s princeznou Roxanou.

²⁰ Názov Messiani môže označovať: a) Messénia, región Peloponézského polostrova, ktorého obyvatelia mali bojovať v Trójskej vojne (Illias); b) Messiané, obec/región v gréckej provincii Makedónia, slúžiac ako náhradný termín (metonymia) môže pomenúvať celú oblasť, a tým pádom by preklad znel „Bulharom a Macedóncom“. Zatiaľ čo prvá možnosť odkazuje priamo na inšpiráciu Alexandreidou, druhá možnosť je historicky presnejšia, keďže historický Svätopluk skutočne proti Bulharom bojoval a podľa všetkého dobyl časť územia neskoršieho Bihorského vojvodstva.

²¹ Orig.: „Surrexit tandem Zvataplug filius Morot, princeps quidam in Polonia, qui Bracta subiugando Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunnorum exterminium dominari.“ (In VESZPRÉMY, L. (ed. & trans.). *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*. Budapest, 1999, s. 74)

cu Slovanov za vládcu Poliakov a skrze postavu Svätopluka zase Slovan-
sko za Poľsko.

To isté nastáva napríklad pri opise mravov či zvykov nášho ďalšieho
kráľa, konkrétne Ladislava I. Svätého. Samotná poľská narácia, zhuste-
ná hneď v najstaršej poľskej kronike, podáva niekoľko zaujímavých infor-
mácií. Po prvé, *Cronica et gesta ducum sive principum Polonorum* (Kronika
a činy vojvodov čiže kniežat Poliakov/Poľanov) uvádza, že „Poľsko je se-
vernou časťou Sklavinie (Sclavonie)²². Toto je možné použiť ako prvú in-
diciu k tomu, ako jednoducho sa dajú zameniť termíny Slovanstvo a Poľsko.
Druhou indíciou je spomínaný opis kráľa Ladislava „Tento Vladislav bol
od detstva vychovávaný v Poľsku a akoby mravmi a životom bol ako Po-
liak.“²³ To znamená, že nielen uhorskí intelektuáli,²⁴ ale v tomto prípade aj
tí poľskí, považovali osobu pochádzajúcu z Nitrianska (ako jednoznačne
slovanského priestoru) za Poliaka.

V histórii je známych hneď niekoľko prípadov, kedy vládca v strednej
Európe potom, čo ovládne jej väčšiu časť, získava v písomnej tradícii ti-
tul rex Sclavorum, teda kráľ Slovanov. Do tohto počtu treba rátať vládcov
ako Samo (623 – 658), Trpimír I., vládca Chorváto (845 – 864), Sväto-
pluk I. (870 – 894), Michal Vojislavič (1050 – 1081) a pod.²⁵ Taktiež však
tento titul prislúchal aj poľskému Boleslavovi I. Chrabrému, o čom nepri-
amo referuje aj Gallus: „Tiež tento [Boleslav] si Moravu a Čechy podriadil
a v Prahe vojvodský stolec obsadil a vyslal tam svojich radcov. Tiež tento
Uhrov veľmi často v boji prevýšil a celú ich krajinu až po Dunaj k svoj-
mu panstvu pripojil.“²⁶ Ďalšia časť textu v *Gesta ducum Polonorum* opisuje,
ako Boleslav získal korunu od cisára Ota III. a korunováciu potvrdil pápež
Silvester II.²⁷ Podľa definície uvedenej vyššie, Boleslav spĺňa obe podmien-

²² Orig.: „(...) Polonia septemtrionalis pars est Sclavonie (...)“. (In MALECZYŃSKI K. (ed.): *Gesta ducum Polonorum*. Krakov: 1952, s. 6 – 7)

²³ Orig.: „Qui Wladislaus ab infancia nutritus in Polonia fuerat et quasi moribus et vita Polonus factus fuerat.“ In IBIDEM, s. 52

²⁴ Aj keď pri tomto výraze ide o anachronizmus, termín klerici by napriek svojej faktickosti nedostatočne opísal funkciu vrstvy literátov.

²⁵ Poslední dvaja spomínaní králi skutočne získali titul od pápežov svojej doby, Svätopluk v roku 885, Michal zase v r. 1077.

²⁶ Orig.: „Numquid non ipse Moraviam et Bohemiam subiugavit et in Praga ducalem sedem obtinuit, suisque eam suffraganeis deputavit. Numquid non ipse Vngaros frequencius in certamine superavit, totamque terram eorum usque Danubium suo dominio mancipavit.“ In IBIDEM, s. 16

²⁷ *Uhorsko-poľská kronika*, resp. *Anonymova kronika* opisujú iný stav vecí: Pápež Silvester II. mal byť rozhodnutý poslať korunu do Poľska, vo sne mu však anjel povedal o tom, že si po túto korunu prídu malí muži (Uhri), ktorí by ju mali dostať. Súdobý kro-

ky, ktoré ho robia kráľom Slovanov. Jeho neskorší titul však znie kráľ Poľanov, čo opäť znamená zámenu Sklavínie za Polóniu. Keďže sa tento literárny pohyb vyskytuje v celom stredoeurópskom priestore, je nevyhnutné predpokladať, že aj Svorad, pochádzajúci z krajiny Poľanov, vlastne pochádza z krajiny Slovanov.

Takéto vnímanie by mohlo ilustrovať dichotómiu medzi Svoradom – Andrejom a napríklad Benediktom, o ktorého pôvode Maurus nijako neferuje, kvôli čomu treba u Benedikta predpokladať domáci, uhorský pôvod. Pochopiteľne, nájdu sa historici, ktorí by na označenie použili termín Maďar, čo je nepresné, jednako sa však nemožno odpútať od pozitív náhľadu, ktorý táto etnizácia ponúka. Jeho premisou je to, že etnicky uhorské elity stále neboli stotožnené s domácim latinsko-slovanským prostredím, čo tvorilo podhubie pre potenciálne konflikty, ktoré neskôr prerástli napr. do pohanských povstaní. Ideálnym stavom by teda pre uhorsko-slovanské elity novovznikajúceho štátneho útvaru bolo spolužitie jednotlivých populorum. K tomuto je však nevyhnutné stvoriť párový kult, pozostávajúci zo Slovana a etnického Uhra. O Svoradovi – Andrejovi už bolo poukázané, že pochádzal de terra Poloniensium/Sclavorum. Na druhej strane, v prípade Benedikta nepoznáme ani jeho pôvodné (krstné) meno, čo znamená, že bol súčasťou mníšskeho korpusu na Zobore pred príchodom Svorada.²⁸ To znamená, že musel byť urodzeného pôvodu, čo zase indikuje, že sa etnicky uhorské elity potrebovali dostať do štruktúr, ktoré vekom presahovali do obdobia pred samotným príchodom Uhorského kmeňového zväzu.

To, že mních, ktorý neskôr dosiahne svätosť, je zákonite *dobrej krvi*, tvrdil ako jeden z prvých medievalista André Vauchez, ktorý v diele *Středověký člověk a jeho svět* píše: „Tehdy se také rozšířila víra, že světec může být pouze urozeného původu a že šlechtic má mnohem větší šanci stát se svatým než kdokoli jiný. Nebyla to však, alespoň zpočátku, ideologická nadstavba, již by prosadily vládnoucí kruhy či církve. Pramenila z přesvědčení, vlastního jak křesťanům konce starověku, tak germánským pohanům vládnoucím i ovládaným, o tom, že morální a duchovní dokonalosti může jen stěžít

nikár Thietmar z Merseburgu však zachytáva informáciu, že aj kráľ Panónsky (rex Pannonicus), resp. kráľ Uhrov (rex Ungrorum, teda latinizovaná slovanská forma mena Qgri) Štefan I. dostáva korunu od Ota III. (Porovnaj HOMZA, M. (ed.) *UPK*. Bratislava, 2009)

²⁸ Tiež je z textu *Legendy* známe to, že sa k Svoradovi – Andrejovi pripojil hneď alebo krátko po jeho odchode do pustovníckej samoty, že ostal žiť po tri roky v tejže jaskyni po smrti Andreja a že po vlastnej smrti boli jeho ostatky uložené v katedrále sv. Emeráma, priamo vedľa Svoradových kostí. Toto sú jediné zachované informácie o sv. Benediktovi, všetko ostatné sú fabulácie neskorších autorov.

dosáhnout neurozená osoba.²⁹ K druhej časti predošlého výroku možno doložiť len nevyhnutnú logiku takzvaných dobyvateľov (Uhrov), ktorí sa snažia svoju existenciu naviazať na trváce, a tým pádom večné štruktúry akéhokoľvek predošlého obdobia. Len pre ujasnenie, kláštor na Zobore vznikol najneskôr za vlády Svätopluka I.³⁰ Vznik bol, samozrejme, motivovaný snahou o výučbu miestnej, pôvodne urodzenej vrstvy obyvateľstva, ktorá si mohla dovoliť metaforicky obetovať svojich synov a poslať ich na štúdiá. Z titulu veku sa stal kláštor sv. Hipolyta rovnako dobrým identifikátorom elitnosti ako pôvodný názov krajiny, odkazujúci na antickú grécku geografiu či rímsku svetovládu: Panónia. Ovládnutie kláštora bolo preto organickým záujmom novej, príchodiacej elity, ktorá sa chcela podieľať na správe krajiny.

Tento článok sa, samozrejme, nesnaží tvrdiť, že sv. Benedikt bol etnický Uhor, alebo že slúžil ako nástroj starouhorských elit v snahách o začlenenie sa do dynamiky stredoeurópskeho života, len predostiera svoju fabulu ako jeden z možných pohľadov, ktoré stoja za zváženie.

1. 3 Svorad ako Arpádovec či Mojmírovec

Späť k Svoradovi. Je zřejmé, že informácia o kráľovskom koreni je staršia ako tá o vidieckom pôvode. Tu sa však natíska otázka, z akého koreňa teda Svorad pochádzal? Túto otázku si položil tiež Martin Homza na konci podkapitoly o sv. Svoradovi, kde odkazuje na organické prepojenie textov *Legendy* a Kosmovho rozprávania o Svätoplukovi I.: „O tom, že nešlo o nejakú literárnu zvláštnosť, by svedčilo aj to, že podobne sa v Čechách kult svätých Konštantína-Cyrila a Metoda zamenil za kult svätých Crhu a Strachotu, alebo v Chorvátsku sa nahradil svätý Konštantín Filozof svätým Hieronymom. Takýto výklad by odpovedal aj na otázku, z akého kráľovského rodu pochádzal Svorad?“³¹ Tu však M. Homza opeľuje argumentáciou Jozefa Hložníka-Hložanského, ktorý tvrdí, že meno Svorad je hybridizáciou mena „Zarandreas“, teda Andrej Lysý,³² a dokonca že Maurus svoju *Legendu* pozliepal z niekoľkých textov. To je, pochopi-

²⁹ VAUCHEZ, A. Světec. In LeGOFF, J. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha, 1999, s. 269

³⁰ Kláštor sv. Hipolyta vznikol v blízkosti sídla nitrianskeho biskupa Wichinga, ktorý bol zároveň kráľovským kancelárom. Po Svätoplukovej smrti sa Wicking s'ahuje do Ríše, kde pokračuje v dráhe literáta.

³¹ HOMZA, Martin et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava, 2013, s. 108

³² Andrej Lysý (ako kráľ Andrej I.) mal byť synom Ladislava Lysého, dnes sa však predpokladá, že bol synom Vasilu/Vazulu/Basilea. (Pozri HLOŽANSKÝ, Jos. (Jozef). Úvod k poznaniu historie uhorskej. In *Letopisy MS 8/1871*, s. 47 – 63)

teľne, len jeho hypotéza, *Legenda* sa totiž paradoxne vyznačuje mnohými literárnymi zvratmi, ako sa píše vyššie. Zároveň však netreba zavrňovať aj možné faktické prepojenie Svorada a Svätopluka, preto ďalej nasledujú náležitosti faktického charakteru, upresňujúce situáciu prvého storočia po páde Kráľovstva Slovanov.

Po smrti spomínaného kráľa Slovanov, Boleslava I., roku 1025, vypršala večná zmluva medzi ním a Štefanom I. Panónskym, ktorá Nitriansku garantovala vnútornú autonómiu. Štefan hneď v tom roku prekročil Dunaj, obsadil Nitru, svojmu bratrancovi Vasilovi (Vazulovi) dal naliať do očí roztavené olovo a jeho synov Andreja (Ondreja), Bela a Leventeho vyhnal za hranice. Tí ušli práve k pôvodnému garantovi autonómie Nitry, do Poľska.³³ Po zdanlivo nekončiacей vojne medzi Petrom I. Orseolom a Samuelom Abom sa roku 1046 Vasilovi synovia konečne vracajú do vlasti, práve z krajiny Poľanov.³⁴ Dôležitou informáciou je to, že Vasilov otec Michal, brat kniežata Gejzu, a teda strýko svätého Štefana, sa podľa tradície (zachovanej v Uhorsko-poľskej kronike) oženil s dcérou/sestrou (?) Mieška I., ktorá sa mala volať Adelaida. To znamená, že jeho synovia Vasil (zrejme Vladimír, pozri *Slovo o zakone i blagodatii chanu Vladimiru*) a Vladislav Lysý, boli poloviční Piastovci. Vykonávajú teda, fyzicky aj rituálne, spomínaný návrat kráľa tak, ako nedávno pred nimi (či dokonca s nimi) práve Svorad: „... hanc in patriam de terra Poloniensium advenit (...).“ Z uvedeného vyplýva, že Svorad, počítaný medzi mužov dynastie Arpádovcov či Piastovcov, sa rovnako mohol vrátiť do krajiny, ktorú predtým opustil.

Na tomto mieste je potrebné vyjadriť ďalšiu tézu o Svoradovom kráľovskom poľskom pôvode. Všeobecne rozšírená etymológia mena Svorad je zjednodušene „ten, ktorý zvära/zviera,“ čo v kombinácii s reťazou ako relikviu predstavuje akési nomen – omen. S tým súvisí aj rádové meno Andrej (Ondrej), ktoré v gréckej forme, teda Andreas znamená „mužný, silný“, teda taký, ktorý má schopnosť zvärať, a teda zjednocovať.

Druhá možnosť sa však odráža z najstaršieho zachovaného (nie kompletného) textu *Legendy*, prítomného v *Záhrebskom breviári* (MR 67), kde je zachovaná forma mena Zwoeradus.³⁵ Keďže latinčina nepozná jotované

³³ Andrej neskôr cestoval ďalej na Rus, odkiaľ si doviedol manželku Anastáziu, dcéru Jaroslava I. Múdreho.

³⁴ Topos, ktorý je v tejto historickej udalosti prítomný, sa nazýva návrat kráľa (lat. adventus regis), kedy sa legitímny dedič trónu vracia do vlasti (lat. patria), aby prevzal vládu nad krajinou.

³⁵ Pre porovnanie, neskoršie odpisy *Legendy* pracujú s ponemčeným tvarom mena Zoerardus či Zoerhardus, kvôli rytmizácii s menom iného uhorského svätca, Gerharda.

samohlásky (čiže dvojhásky), pôvodná forma mena pokojne mohla znieť Svojerad či Svjerad.³⁶ Ide o tzv. bitematické meno, prítomné v dynastiách, ktoré sa odčlenili od gótskeho kráľovského rodu Amalovcov. Zoberúc ako príklad meno zakladateľa slovansko-chorvátskej dynastie (podľa spisu *Gesta regum Sclavorum* od Popa Dukljanina) – Svjevlad či Svävlad³⁷ –, hlási sa meno Svojerad k mimoriadne starej gótskej tradícii dávania osobných mien.³⁸ Keďže jednou z následníckych dynastií pochádzajúcich z Amalovcov sú aj Mojmírovci, je zjavné, že v rámci mojmírovského systému dvojjazyčných mien sa meno Svojerad pokojne mohlo vyskytovať. Napriek tomu, že oná dynastia Svävladovcov je chorvátsko-slavónskym literárnym konštruktom, fakticky doložená dynastia Trpimirovičovcov je rovnako jasným dôkazom o nadväznosti ilýrskych vládcov na gótsku materskú dynastiu. Na dynastiu, ktorú poznáme ako Mojmírovci, tiež nadväzujú panovnícke rody, ktoré sa v strednej Európe udržali najneskôr do konca 13. storočia: Arpádovci, Přemyslovci a Piastovci.³⁹ Práve Mojmírovci ako dynastia, resp. ich pozostatky v strednej Európe po páde Slovanského kráľovstva (historiograficky Veľkej Moravy) sú živnou pôdou pre Svoradov kráľovský koreň. Možno je to práve Svorad, kto figuruje v texte Šimona z Kézy pod menom „Zoard capitaneus“⁴⁰, toto je však len fabula, a do doby, kedy budú nájdené hodnoverné dôkazy, by ňou mala ostať.

2. Svorad ako grécky anachoréta

Tematické ťažisko sa teraz presúva na ďalšie podtémy, ktoré sa viažu na postavu svätého Svorada. Deduktívnym pohľadom na banality vyskytujúce sa v texte sa odhalí jeho obraz ako obraz mimoriadne dôležitej postavy s priam stredoeurópskym významom.

Prvou témou je otázka obradovej príslušnosti, resp. otázka rítu. Nasleduje po analýze Svoradovho pôvodu tak, aby bol zachovaný dej *Legendy*. Potom, ako Svorad prijal od opáta Filipa mníšsku kutňu a meno Andrej, utiahol sa do pustovníckej samoty. Zrejme prišiel na Zobor pár dní

³⁶ Pre potreby výslovnosti tu uvedené meno v cyrilike: Своѣрадъ. Česká forma Sverad či poľská Świerad odkazujú práve na túto možnosť.

³⁷ Písmeno ä v slovenčine nahradilo grafému ѣ, teda v cyrilike by toto meno vyzeralo Свѣвладъ.

³⁸ Pozri WENSKUS, R. *Stammesbildung und Verfassung*. Köln: Böhlau Verlag 1961; WOLFRAM, H. *Die Goten*. München: C. H. Beck 2009

³⁹ Bližšie pozri HOMZA, M. Přemyslovci, Arpádovci, Piastovci? Nové dynastie na troskách slávy Mojmírovcov. In *Slovenské pohľady*, č. 9/2015, s. 33 – 43

⁴⁰ VESZPRÉMY, L. (ed. & trans.). *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*. Budapest, 1999, s. 62

pred začiatkom Veľkonočného pôstu, Maurov opis je totiž v tejto veci pomerne presný: „Potom, čo tento ctihodný muž Andrej vstúpil do pustovníckej samoty, vo veľkej únave, zato však v upevnení života duchovného, stále zachovával pôst. Po tri dni od všetkého, čo sa dá jesť, sa postil pre ľúbošť k milosti Toho, ktorý potom, čo pre ľudí človekom sa stal, postil sa štyridsať dní.“⁴¹ To znamená, že hneď ako Svorad prišiel, obliekol kutňu a išiel do lesa, postil sa po dobu troch dní, po ktorých prichádza Popolcová streda, t. j. začiatok pôstneho obdobia: „Keď ale prišiel čas štyridsiatich dní [t. j. Veľkonočný pôst], príklad rehoľného [mníšskeho] života, v ktorom opät Zosimas zotrúval, teda štyridsaťpäť datlí týchto štyridsať [dní] požíval, tento [Svorad] od otca Filipa, od ktorého odev viery obdržal, štyridsať orechov prijal a uspokojac sa s takouto potravou deň Svätého Vzkriesenia s radosťou očakával.“⁴² Práve štyridsať orechov, resp. Zosimova asketická regula je témou tejto pasáže.

Fenomén Zosimovej askézy je súčasťou tzv. sýrsko-palestínskeho rítu, a teda je namieste považovať ju za fenomén východnej proveniencie. Preto sa natíska otázka, ako a prečo sa dostáva mníšska regula východného rítu medzi mníchov na Zobore. Nemožno tvrdiť, že by sám Svorad dodržiaval túto regulu, tých 40 orechov totiž dostal práve od opáta Filipa. To nevyhnutne znamená, že Filip ako opát, a tým pádom aj celý kláštor sv. Hipolyta, bol oboznámený s touto regulou. Najpravdepodobnejšou možnosťou je to, že sa táto asketická regula dostala do priestoru strednej Európy ako súčasť misie svätých Konštantína a Metoda a bola prijatá ich nasledovníkmi ako súčasť cirkevno-slovanského rítu. Pochopiteľne sa tak mohlo stať až po roku 868, kedy pápež Hadrián II. odobril používanie slovanskej reči ako štvrtého liturgického jazyka. Druhým medzníkom je rok 885, keď pod tlakom okolností odchádzajú žiaci sv. Metoda z územia Kráľovstva Slovanov (Veľkej Moravy). Aktom Hadriána

⁴¹ Orig.: „Postquam idem venerabilis vir Andreas heremi solitudine subintravit, magna corporis defatigatione spiritualis autem vite corroboracione ieiunium semper observavit. Tribus diebus ab omni re, que mandari potest, abstinuit pro dilectione gratie ipsius, qui propter homines homo factus quadraginta diebus ieiunavit.“ (In MADZSAR, E. (ed.). *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* [SRH II.], s. 358)

⁴² Orig.: „Cum autem quadragesimale tempus adveniret exemplum vite regularis sub qua Zozimas abbas degebat ubi quadraginta quinque dactylis quisque quadragesimam deduxit, ipse a patre Philippo, a quo habitum religionis perceperat, quadraginta nuces accepit et eo existens victu contentus diem sancte resurrectionis cum gaudio exspectavit.“ (In IBIDEM) Peter Ratkoš tvrdí, že Maurus ako autor *Legendy* pochybil pri opise Zosimovej askézy, keď namiesto štyridsiatich datlí píše, že ich bolo štyridsaťpäť. (RATKOŠ, Peter. *Vznik kultu Ondreja – Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok*, s. 79)

na II. sa však slovanská liturgia stáva súčasťou latinského orbitu,⁴³ čo tvorí predpoklad pre etablovanie širšieho fenoménu, ktorý sa označuje termínom biritualizmus.

Biritualizmus ako jav cirkevnej praxe je definovaný ako stav, kedy na jednom území fungujú paralelne vedľa seba dva odlišné ríty kresťanskej viery. V Uhorsku bol udomácnený ešte pred vznikom krajinnej organizácie, ktorú nazývame Uhorským kráľovstvom, práve v nitrianskom kláštore. Ďalšími príkladmi sú: kláštór sv. Jána Krstiteľa na Moravskom hrade (Marosvár, dnes Csanád/Cenad, Rumunsko), založený roku 1002 vojvodom menom Ahtum (v maďarčine Ajtony), ktorý po obsadení Štefanovými ľuďmi dostáva nové zasvätenie, Panny Márie;⁴⁴ aby grécki mnísi nemuseli opustiť Štefanovu Panóniu, bol pre nich roku 1030 vystavaný nový kláštór sv. Juraja; kláštór Panny Márie, ženský baziliánsky kláštór založený v meste Bezpriem⁴⁵ (dnes Veszprém, Maďarsko) približne v roku 1009, t. j. za vlády kráľa Štefana I., napriek tomu, že podľa uhorskej tradície práve Štefan odovzdal Panóniu do rúk svätého Petra, tzn. pod ochranu pápežského stolca; počas Štefanovej vlády mali vzniknúť aj kláštory ako Pastov (dnes Pásztó, Maďarsko), kláštór sv. Pantalaimona (dnes Dunapentele, Maďarsko); kláštór sv. Ondreja apoštola, ktorý založil Andrej I. v roku 1046, zrejme preto, aby v ňom usídlil časť delegácie svojej manželky Anasztázie;⁴⁶ kláštór sv. Aignana Orleánskeho, ktorý založil Andrej I. približne v roku 1055 v obci Tichoň (Tihany); pri kláštore, ktorý vykazoval západnú (benediktínsku) orientáciu, vznikla a dlho jestvovala pustovňa sv. Mikuláša, v ktorej žili baziliánski mnísi.

⁴³ To odporuje názorom napr. A. Avenaria, ktorý považuje slovanskú liturgiu za východnú. Ten ju však vníma vo svetle toho, odkiaľ pochádza, t. j. z prostredia Konštantínopolu. Konkrétne ide o cirkevnoslovanský preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho, ktorá bola používaná na území Byzantskej ríše od 4. storočia. V pravoslávnych cirkvách, ktoré nadväzujú na Konštantínopolský patriarchát (Grécko, Rusko, Srbsko, Bulharsko), sa v cezročnom období používa dodnes.

⁴⁴ Zasvätenie kostola Panne Márii vyjadruje dôležitosť takéhoto miesta, resp. označuje centrálnu pozíciu v rámci krajiny, pozri napr. katedrálne kostoly Blahoslavenej Panny Márie a sv. Vojtecha v Ostrihome. Súvisí to s jedným z Máriiných prídomkov: Kráľovná Apoštolov.

⁴⁵ Pôvodne grécky písanú listinu dáva roku 1109 prepisovať Koloman I. Knihomil spolu s prekladom do latinčiny. To znamená, že znalosť písanej gréčtiny sa vytratila z Uhorska až začiatkom 12. st.

⁴⁶ V tomto prípade je zaujímavé, že Andrej I. preniesol do latinského (anachronicky katolíckeho) Uhorska svätca, ktorý bol pôvodne použitý ako patrón Konštantínopola a neskôr Kyjevskej Rusi.

Ako vidno, počas celého 11. storočia boli v Uhorsku prítomní mnísi, označovaní ako grécki či ruskí, ktorí vďaka tomu boli odlišiteľní od benediktínov. V niekoľkých prípadoch dokonca žili tesne vedľa seba, spoločne sa teda mohli navzájom ovplyvňovať. To však nebol prípad Päťkostolia, Maurus ako biskup totiž túto informáciu zapísal ako zaujímavú. V Päťkostolí teda Zosimova regula známou nebola, zatiaľ čo na Zobore sa zachovala ako pozostatok metodiánskych⁴⁷ mníchov v okolí Nítry. Rovnako ako napr. inštitúcia, gréckej či slovanskej cirkvi vlastná, ktorá sa prejavuje vo vzťahu otec (učiteľ) – syn (žiak), ktorá sa napr. na Rusi pretavila do kolektívneho otca, označovaného termínom starec.⁴⁸ Benedikt vystupuje vo vzťahu k Svoradovi ako discipulus suus (jeho žiak), Svorad je zase opisovaný ako sanctus pater (svätý otec). V súlade s vyššie napísaným ide o odozvy gréckeho rítu, ktorý sa počas 11. storočia postupne strácal z Uhorska, aby sa počas valašskej kolonizácie mohol opäť vrátiť.

3. Trňová koruna zo štyroch kameňov

Článok bude pokračovať pozdĺž deja *Legendy*, čím sa do pozornosti dostáva nanajvýš dôležitý obraz. Je to obraz Krista Kráľa, stelesnený práve Svoradom: „Teda po dennej práci telu taký oddych nočný doprial, ktorý viac mukami a utrpením než odpočinkom mohol sa nazývať. Práve otesaný dubový peň plotom dokola obohnal a sám ostré prúty z každej strany pripevnil. Sám na pni sediac skutočne ho ako sedadlo použil k odpočinku údov tak, aby keď náhodou telo premožené spánkom naklonilo sa do ktorejkoľvek strany, hroty prútia by ho bodali a surovo ho prebudili. Nato z dreva vyrobenú korunu na hlavu svoju položil, ku ktorej zo štyroch strán štyri kamene zavesil tak, aby keď hlava unavená kamkoľvek sa naklonila, o kameň sa udrela. Ó, blaženého muža Andreja bohatstvo ako blažený a večný život, korunou stokrát ocenený, ktorý na nebi nahrádza to, čo na zemi ťažko bolo vykúpené! Ó, neslýchaná cesta vyznania, ktorá vzácnejším robí kráľovstvo prisľúbenia!“⁴⁹ V prvom rade, koruna Krista Kráľa

⁴⁷ V neskoršej literatúre vystupujú pod kolektívnym označením monachi graeci, resp. ruthenici, čo tvorí značnú prekážku v skúmaní pozostatkov metodovských klerikov a v ich odlišovaní od neskorších mníchov východnej proveniencie, skutočne gréckych (či bulharských/srbských) a ruských.

⁴⁸ Tento fenomén je badateľný napr. v diele *Bratia Karamazovci* od L. N. Tolstého, kde jedného z bratov, mnícha Aľošu (Alexeja), posielajú jeho starec von z kláštora, do sveta, aby zažil ozajstné utrpenie, s ktorým sa dovtedy nemusel stretávať. (Taktiež MILADINOV, M. *Margins of Solitude*. Zagreb, 2008, s. 110 – 114, kap. 2.1, pars d.)

⁴⁹ Orig.: „Pos labore[m] autem diurnum corpori quietem nocturnam talem adhibuit, que magis tormenti et afflictionis, quam requiei nomen habere potuit. Planatum equidem trun-

sa tu vyskytuje hneď dvakrát, a to fyzická, pozostávajúca z dreva a štyroch kameňov, a druhá, metaforická, ktorou je sto ráz ovenčený v Kráľovstve Nebeskom. S tým rovnako súvisí aj plot z ostrého prútia, ktorým obohnal svoj trón a ktorý má spodobňovať Nový či Nebeský Jeruzalem, ako je známy zo Zjavenia podľa Jána, z opisu ktorého sa recipient dozvedá aj o význame a funkcii trónu: „(1) Videl som nové nebo a novú zem, lebo prvé nebo a prvá zem sa pominuli a ani mora už niet. (2) A videl som, ako z neba od Boha zostupuje sväté mesto, nový Jeruzalem, vystrojené ako nevesta, ozdobená pre svojho ženícha. (...) (5) A ten, čo sedel na tróne, povedal: „Hľa, všetko robím nové. (...)“⁵⁰ V Zjavení nasleduje opis výšky a šírky múrov a pod., ktoré pre účel článku nie sú až také podstatné. Zobrazenie Krista Kráľa, ktoré je vhodné opísať, bolo tvorené dosť často, napr. na oltári v Katedrále sv. Bavonia v Gente.⁵¹ Naproti tomu zobrazení Svorada je tiež niekoľko, za všetky je vhodné spomenúť to najznámejšie, resp. jedno z najstarších: rytinu od Johanna Jacoba Hoffmanna, ktorá je súčasťou dieľa *Ungaricae Sanctitatis indicia* od Gabriela Hevenesiho, a tiež maľbu na dverách do sakristie kostola Panny Márie Snežnej v obci Kamensko. Svorad, obohnáný plotom (mytologickým *múrom* či hranicou), korunovaný, sediaci na sedadle (tróne), sa zúčastňuje Kristovej vlády ako prekonceptu (primárneho obrazu) svojej existencie. Tým vstupuje do posvätného času, oslobodzujúc sa od času profánneho, čo súvisí s prvým slovom (slovným spojením) *Legendy* samotnej: „Tempore, (...)“⁵² Význam výrazu *tempus illud* asi najlepšie spracoval historik rumunského pôvodu Mircea Eliade. Tu pasáž o kresťanskom vnímaní *temporis illius* z knihy *Pojednání o dějinách náboženství* (orig. *Traité d'histoire des religions*): „Křesťanská liturgie určité neděle je nedílně spjata s liturgií neděle předchozí i neděle následující. Nejenže posvátný čas, svědek mystéria předpodstatnění chleba a vína ve Spacum quercinum sepe circumdedit et per ipsum sepe arundines acutas ex omni parte infixit. Ipse vero in trunco sedens tali sessorio usus est artuum reiteratione, ut si forte corpus soppore gravatum qualemcunque se in partem flecteret, harundinum acie sauciatum graviter evigilaret. Insuper et ex ligno coronam factam capiti suo circumponebat, ad quam quatuor in patribus quatuor lapides suspendebat, ut si caput sopitum quocumque inclinarer, lapide percuteretur. O beati viri Andree merces, quam beata et eterna vita, corona cencies ornata, que in celo recompensat, quod in terra graviter emptum fuerat! O inauditum genus confessionis, quod pretiosus facit regnum promissionis!“ (In MADZSAR, E. (ed.). *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* [SRH II.], s. 359)

⁵⁰ *Sväté Písmo*. Trnava, 2005, s. 2304, Zjv. 21, 1 – 5

⁵¹ Autormi sú bratia Hubert a Jan van Eyckovci.

⁵² MADZSAR, E. (ed.). *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* [SRH II.], s. 357. Alternatívne znenie: „Tempore illo, (...)“ (PRÍLESZKY, J. *Acta sanctorum Ungariae* s. II. Tyrnavii, 1744, s. 64)

sitelovo telo a krev, je jakousi „vsuvkou“ medzi prítomnosťami a budúcnosťou kvalitatívne odlišnou od času profánneho, z nehož sa vydčuje; nejenža tento posvätný čas je tesne spjat s časom predchádzajúcimi i nasledujúcimi liturgiami, ale môžeme ho navyše považovať za pokračovanie všetkých liturgií, ktoré sa odvíjajú od chvíle, kedy bolo ustanovené mystérium prepodstatnenia, až do prítomného okamžiku. (...) Co platí o čase kresťanského kultu, platí i v súvislosti s všetkými časmi, jež zná náboženstvom, magiou, mýtusom a legendou. Rituál sa nespokojuje s opakovaním rituálu predchádzajúceho (ktorý je sám opakovaním určitého archetypu), je s ním navyše bezprostredne spjat a pokračuje v ňom, ať už pravidelne, alebo nie.⁵³ Berúc do úvahy odkaz Kristovej obeť ľudstvu (teda sacrificio ultima), Svorad sa svojím zobrazením snaží byť účastný tejto obeť. Tento fakt slúži ako ďalšia indícia k Svoradovmu vznešenému pôvodu, je totiž veľmi nepravdepodobné, že by takýto zložitý obraz skršol v hlave syna roľníka. Podobne M. Homza: „Svätý Svorad žije ako kajúcnik eremita. Jeho legenda však nijako nezdôrazňuje príčinu jeho kajúcnosti. Dopodrobna však popisuje jej charakter. Svätec sedí na pni ako na tróne. Dookola je obohnáný plotom z trnia. Na hlave má korunu s priviazanými kameňmi, ktoré mu v prípade, že zaspi a hlava mu klesne, udrú do tváre. Celý obraz asociuje skôr kráľa ako sedliaka. Protiargument o tom, že imitatio Christi je bežný spôsob budovania svätosti každého svätca, neobstojí, lebo sediaci Kristus Kráľ je Kristus oslávený, nie Kristus trpiaci.“⁵⁴ V súvislosti s tým je tiež otázne, nakoľko rozšírená bola vedomosť o troch úradoch Krista medzi pospolitým ľudom vznikajúceho Uhorska.

Dôležitou súčasťou Svoradovho zobrazenia je aj fakt, že samotný Svorad ho tvorí (fyzicky aj metafyzicky) tak, ako Boh tvorí Nový Jeruzalem (Zjv 21, 5), čím sa podieľa na aktívnej zložke Stvorenia. Je to teda obraz vskutku centrálny, rovnako, ako je pre tú-ktorú krajinu centrálnou vládnuca dynastia, ergo kráľovský koreň. Fakticky kráľovský či nie, Svorad týmto obrazom dokázal, že patrila k vrstve intelektuálov (klerikov), a teda rozhodne musel byť urodzeného pôvodu. V každom prípade vyvolal záujem bratov Gejzu a Ladislava, z ktorých prvý si vypýtal jeho reťaz od Maura v Päťkostolí, druhý zase preniesol jeho kult do Záhrebu. Zatiaľ čo Gejza získaním polovice reťaze vracia domov relikviu,⁵⁵ Ladislav prenáša do obsadeného Slavónska hotový kult. Zároveň počas Ladislavovej vlády vznikajú mini-

⁵³ ELIADE, M. *Pojednání o dějinách náboženství*. Praha, 2020, s. 337 – 338

⁵⁴ HOMZA, M. (ed.). *UPK*. Bratislava, 2009, s. 78

⁵⁵ Otázne je, kde bola celý čas druhá polovica reťaze. Celkom prozaicky musela ostať v tele svätého Svorada – Andreja, návratom relikvie je reťaz spojená (v metafyzickom zmysle) a môže slúžiť na zjednotenie krajiny.

málne dva hagiografické texty, a to *Väčšia* a *Mensia legenda svätého Štefana*. Z tej prvej sa dozvedáme, že: „Prišli ďalší dvaja z krajiny Poľanov, zvoliac si pustovnícky život pre rozjímanie, z ktorých jeden, menom Andrej/Andrej, bol pridružený úrovni chórov anjelských pre vyznávanie svoje, doložené zázračnými znameniami, ktoré skrz neho od Pána učinené boli, druhý, Benedikt pre Krista krv prelejúc, obdivuhodne vavrínom bol ovenčený.“⁵⁶ Na základe tejto ukážky je jasné, že počas života Ladislava už Svorad – Andrej aj Benedikt boli považovaní za svätých. Určitý typ beatifikácie⁵⁷ teda musel nastať už skôr. Odpoveďou na to je fakt, že samotný úkon pozdvihnutia svätca (elevatio) bol považovaný za úradné potvrdenie svätosti. Spočíval v tom, že ostatky človeka boli vyzdvihnuté z hrobu a položené na oltár. Rovnaký význam bol prisúdený aj novému miestu odpočinku, resp. uloženiu tela (depositio), o ktorom Maurus píše veľmi zhustene, jednou vetou: „Benedikt bol potom uložený tiež v bazilike blaženého Emeráma mučeníka, v tom istom hrobe, v ktorom odpočívali kosti blaženého Andreja, svätého otca; on mi o tom ctihodnom [Andrejovi] predniesol všetko, čo som sem napísal.“⁵⁸ To, že Maurus všetko zhrnul do jednej vety, môže znamenať, že úkonu, ktorý bol v jeho dobe pravidelný, nevenoval mimoriadnu pozornosť a zapísal ho ako jednoduchý indikátor beatifikácie.

4. Rok 1083 a historické diskrepancie

Historik M. Homza síce tieto náležitosti zachytáva, napriek tomu tradične používa rok 1083 ako medzník, pričom úkon posvätenia tiež nazýva termínom kanonizácia: „Svätá reťaz z tela svätého Svorada teda rovnako ako ostatky oboch svätcov Svorada a Benedikta v Kostole svätého Emeráma na Nitrianskom hrade mali dodať Gejzovi presne to, čo mu chýbalo – legitimitu jeho postavenia uhorského vládcu (Gejza i Ladislav sa na uhorský trón presadili v konfrontácii s právoplatným dedičom trónu Šalamúnom). Keď ale títo získali uhorský trón, svätí Svorad a Benedikt sa sta-

⁵⁶ Orig.: „Venerunt alii duo de terra Polonięsi, heremiticam vitam causa contemplationis eligentes, quorum unus, Andreas nomine, per confessoris meritum angelicis choris est associatus testibus miraculorum signis per ipsum a domino factis, alter, Benedictus pro Christo sanguine fuso mirabiliter laureatus.“ (In BARTONIEK, E. (ed.): *Legenda sancti Stephani* [SRH II.], s. 382) Zvláštne je to, že v príbehu o Štefanovi aj svätý Benedikt vystupuje ako Poliak, čo odporuje Maurovmu textu, ktorý túto informáciu nemá.

⁵⁷ Kanonizácia ako cirkevnoprávny akt vznikla až pôsobením inkvizície v 13. storočí.

⁵⁸ Orig.: „Positus autem est ibidem Benedictus in basilica beati Emmerami martiris, in eadem sepultura, in qua pausabant ossa beati Andree sancti patri; qui mih ide eodem venerabili omnia que scripsi iam, retulit.“ In MADZSAR, E. (ed.). *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti* [SRH II.]

li, popri svätom Vojtechovi-Adalbertovi, aj oficiálnymi najstaršími uhorskými svätcami. Kanonizácia, ku ktorej došlo roku 1083, bola len logickým završením tohto procesu. Nelogické z tohto pohľadu však bolo neskoršie svätorečenie prvého uhorského kráľa Štefana.⁵⁹ Či v tomto odseku slovo kanonizácia nahrádza beatifikáciu, alebo je to len prenesená tradícia, nevedno, v každom prípade však túto tému rozoberá posledná časť článku.

Napriek tomu, že dátacia vzniku kultu svätého Svorada – Andreja bola opísaná vyššie, stále je prijímaný všeobecne rozšírený názor, že Svorada a Benedikta dal kanonizovať pápež Urban II. na žiadosť kráľa Ladislava I. Svätého. Teda fakticky v období, kedy Uhorsko bojovalo proti Pečenom a pripravovalo sa na tzv. Slavónsku vojenskú kampaň. Tá prebehla v rokoch 1089 – 1093, zámienkou bola homérovská *femme fatale*, tiež menom Helena, tu však sestra kráľa Ladislava, Helena Lijepa (Pekná), ktorej manžel, kráľ Slavóncov a Chorvátov, Demetar – Zvonimír, krátko predtým umrel, čím uvoľnil Uhrom expanzívnu cestu smerom na juh.⁶⁰ Pri obsadzovaní Záhrebu tu Ladislav založil biskupstvo a príahlu kapitulu, ako sa píše v listine kráľa Andreja (Ondreja) II. z roku 1217: „(...) a prišli sme k záhrebskému biskupstvu a tiež kláštora [tu zrejme kapitula] záhrebskému, [ktoré boli] postavené svätým Ladislavom, najsvätejšej pamäti našim predchodcom, ktorý krajinu Slavónsku, čiže banát, od omylu modloslužobníctva k pravde Kristovej obrátil, korune uhorskej podriadiť; (...)“⁶¹ V biskupskej knižnici sa nachádzal aj jeden z neskorších odpisov *Legendy*, je teda namieste tvrdiť, že tu fungoval Svoradov kult a úcta k nemu bola pravidelná, Peter Ratkoš totiž zachytil a opísal zachované breviárové lekcie.⁶² Záhrebský rukopis *Legendy* je dostatočným dôkazom toho, že v Záhrebe bol Svoradov kult prítomný.

Vyššie spomínané boje s Pečenami sú zase zachytené v uhorskej hagiografii, ako aj v nástenných maľbách kostolov prakticky po celom Uhorsku, najmä na Gemeri a v Sedmohradsku. V príbehu o Ladislavovi však ako antagonista vystupuje Kumán, čo je však vysvetliteľné dobovou aktualizáciou príbehu bojov s pohanmi. Počas tohto hektického obdobia je len ťažko

⁵⁹ HOMZA, M. (ed.). *UPK*. Bratislava, 2009, s. 76

⁶⁰ Úvodná štúdia HOMZA, M. (ed.). *Uhorsko-poľská kronika*. Bratislava, 2009, s. 52 – 57

⁶¹ Orig.: „(...) et venissemus ad Zagrabiensem episcopatum, ac monasterium Zagrabienense, a S. Ladislao Rege, Sanctissimae recordationis praedecessore nostro, constructum, qui terram Slavoniae, sive banatum, ab errore idololatriae ad Christi veritatem convertens, coronae Hungariae subiugavit; (...)“ (In FEJÉR, G. (ed.). *Codex diplomaticus Hungariae III/I*. Budae, 1829, s. 210 – 211)

⁶² Pozri RATKOŠ, P. Vznik kultu Ondreja – Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok. (In GROSS, M. (ed.). *Historijski Zbornik Zagreb*, 29-30/1976-1977, s. 77 – 86)

predstaviteľná možnosť, že by sa uhorský panovnícky dvor zaoberal snahou o kanonizáciu svätcov, pričom samotná kanonizácia ako taká ešte neexistovala. Na otázku, odkiaľ vlastne pochádza pripísanie zásluh za kanonizáciu Svorada a Benedikta, treba hľadať odpoveď o storočie neskôr, a to v samotnej *Legende o svätom Ladislavovi*, ktorá vznikla za vlády Bela III. V *Menšej legende* sa táto odpoveď skrýva: „Tento vyvolený služobník Boží, kým si želal konať skutky pod blahým vplyvom najvyššieho Boha, bolo mu od Najmocnejšieho prikázané, aby dlhšie nenechával ležať v prachu telá svätých, ktoré Tvorca nebeského spoločenstva ráčil poctiť starostlivosťou vo svojom lone. Preto, po dosiahnutí pápežovho súhlasu, telá svätých, menovite blaženého Štefana kráľa, ktorý ako prvý Uhrom cestu „večnej spásy“ ukázal, a jeho syna svätého Imricha, ktorý keďže bol jediným synom kráľa, a žiadal pre seba odhalenie Zhora, čo žiadanejšieho by mohol ponúknuť Bohu, a bolo mu odpovedané, že Bohu najmilšia je nedotknutosť [panictvo], navzdory tomu, že sa chcel oženiť, a vzdor nádeji v následníka, ktorý zdedí kráľovstvo, sľub čistoty Bohu zložil – telá svätého Gerharda, mučeníka, a blažených Andreja a Benedikta obdivuhodne dal kanonizovať.“⁶³ Na dokreslenie situácie poslednej tretiny 11. storočia treba dodať, že pápež Urban II. mal podľa svedectiev doby hroziť exkomunikáciou Uhorského kráľovstva, čo sa vymyká obrazu o kanonizácii nitrianskych svätcov. Vysvetliť to možno jedine tým, že *Legenda o sv. Ladislavovi* mala podať jeho obraz ako budovateľa Cirkvi (lat. aedificator Ecclesiae), a tým ho pripodobniť obrazu kráľa – zakladateľa, svätého Štefana, teda kultu, ktorý bol stvorený práve Ladislavom, ako o tom informujú *Bratislavské letopisy*, asi jediný zachovaný dobový prameň: „Kráľ Štefan a jeho syn Henrich [Imrich] a biskup Gerhard boli pozdvihnutí [elevatio], a kráľ Šalamún uvrhnutý do väzenia utiekol.“⁶⁴ Práve absencia mien Svorada – Andreja a Benedikta sú (spolu s faktom, že Gejza Magnus si pýta Svoradovu reťaz ako relikviu)

⁶³ Orig.: „Electus iste dei servus, dum affectu summo placita deo facere cogitaret, hoc ei potissimum divinitus oblatum est, ne corpora sanctorum, quos auctor universitatis celi dignabatur honorare suo iam gremio confovens, in pulvere diutius iacere pateretur. Igitur, auctoritate summi pontificis impetrata, sanctorum corpora, videlicet beati Stephani regis, qui primus Ungaris viam „salutis eterne“ demonstravit, et filii eius Sancti Hemerici, – qui cum esset filius regis unicus, peteretque sibi divinitus revelari, quid offerre deo posset acceptius, essetque ei responsum virginitatem esse deo gratissimam, contra voluntatem coniugii et contra spem posteritatis in regni successore, votum deo virginitatis obtulit – corpora Sancti Gerhardi martyris et beatorum Andrej et Benedicti mirabiliter fecit canonizari.“ (In BARTONIEK, E. (ed.). *Legenda S. Ladislai* [SRH II.], s. 520 – 521, pars Vita minor)

⁶⁴ Orig.: „In carcere missus et dominus Stephanus rex et Henricus filius eius et Gerardus episcopus revelantur et Salomon rex fugit.“ (In MADZSAR, E. (ed.). *Annales Posonienses* [SRH II.], s. 126)

ďalším a zároveň najpevnejším dôkazom, že ich kult je staršieho dáta a ich kanonizácia Ladislavom je neskoršou kontamináciou zo strany uhorských intelektuálov konca 12. storočia.

Z á v e r

Ako vidno, jeden krátky text malej hodnoty (ako ho opísal A. Potthast) otvára mnohé a rôzne témy, od dobového vnímania geografie cez systematiku kráľovských mien (podľa R. Wenskusa) až po organickú spojitosť textov naprieč obdobiami uhorskej histórie. Tento článok sa snažil zasaďiť historickú, ale aj literárnu postavu svätého Svorada do širších kontextov a prinavrátiť mu hodnotu, ktorá mu právom patrí.

Použitá literatúra

BARTONIEK, Emma (ed.): *Legenda sancti Stephani regis maior et minor atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum*. Budapest, 1938, s. (363 –) 337 – 440

BARTONIEK, Emma (ed.). *Legenda sancti Ladislai regis*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum vol. II*. Budapest, 1938, s. (507 –) 515 – 527

ELIADE, Mircea. *Pojednání o dějinách náboženství* (trans.: Jindřich Vaček). Praha: Argo 2020

HLOŽANSKÝ, Jos. (Jozef). Úvod k poznaniu historie uhorskej. In *Letopisy Matice slovenskej*, 8/1871, č. 2

HOMZA, Martin (ed.). *Uhorsko-polská kronika*. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava: Post scriptum 2009

HOMZA, Martin et al. *Svätopluk v európskom písomníctve*. Bratislava: Post scriptum 2013

KNAUZ, Ferdinand. *A pozsonyi káptalannak kéziratai: Codices Manuscripti Capituli Poseniensis. Strigoniü [Ostrihom]*, 1870

MADZSAR, E. (ed.). *Annales Posenienses*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum, vol. II*. Budapest: 1938, s. (118 –) 125 – 127

MADZSAR, Emericus (ed.). *Legenda SS. Zoerardi et Benedicti*. In SZENTPÉTERY, Emericus (ed.). *Scriptores rerum Hungaricarum, vol. II*. Budapest, 1938, s. (347 –) 357 – 361

MALECZYŃSKI, Carolus (ed.). *Monumenta Poloniae Historica, Nova series – Tomus II. Galli Anonymi Cronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*. Krakov, 1952

MARSINA, Richard et al. (eds.). *Legendy stredovekého Slovenska*. Bratislava: Rak 1997

VAUCHEZ, André. Světec. In LeGOFF, Jacques (ed.) et al. *Středověký člověk a jeho svět*. Praha: Vyšehrad 1999

VESZPRÉMY, László – SCHAER, Frank (eds. et transs.). *Simonis de Kéza Gesta Hungarorum*. Budapešť: CEU Press 1999

Doplňujúca literatúra

ANGENENDT, Arnold. *Heilige und Reliquien*. Die Geschichte ihres Kultes von frühen Christentum bis zum Gegenwart, 2. vyd. München: Nikol Verlag 1994

HOMZA, Martin. Přemyslovci, Arpádovci, Piastovci? Nové dynastie na troskách slávy Mojmirovcov. In *Slovenské pohľady*, č. 9/2015, s. 33 – 43

KLANICZAY, Gábor – PÁLMAJ, Éva (trans.). *Holy Rulers and Blessed Princesses*. Dynastic Cults in Medieval Central Europe. Cambridge: Cambridge University Press 2002

RATKOŠ, Peter. Vznik kultu Ondreja – Svorada a Benedikta vo svetle zagrebských pamiatok. In GROSS, Mirjana (ed.). *Historijski Zbornik Zagreb, 29-30/1976-1977*, s. 77 – 86

VEREŠOVÁ, Nora. Sklavínia v historických prameňoch zo 6. – 14. storočia (Prehľad koncepcií). In *Historický zborník*, 18/2008, č. 1, Martin: Matica slovenská, s. 124 – 143

REVIEW OF THE SAINT ZOERARD'S LEGEND

SAMUEL BURDA

This text aims to complete the picture of St. Andrew – Zoerard so that it can be set in what is happening in Central Europe in the early 11th century, but also in the period after. It begins with a revision of the information on origin that bishop Maurus wrote in his text of *the Legend*, and then attributes a noble origin to Zoerard, based on the information from the oldest full-preserved text of *the Legend*. It explains the second component of origin, a geographical one, by literary contamination, in which the words *Poland* and *Slavia* (The Realm of the Slavs) are intertwined, and complements this *pars corrupta* with possible dynasties based on the conclusions of Reinhard Wenskus. It continues to use *the Legend* as proof that the Eastern rite remained alive in Hungary for at least 100 years after the coronation of King Stephen, and practiced coexistence with the Latin form of Christianity, at least in a monastic environment. Influenced by the conclusions

of the Romanian anthropologist Mircea Eliade, it points to Zoerard's metaphysical *participation* in Christ's suffering through the depiction of *Christ the King* sitting on a throne in the middle of the New Jerusalem. Finally, based on the existence of the relic, it answers the question of the ambiguities concerning the canonization of Zoerard and Benedict, and refutes the traditional view of the year 1083 as a milestone in the development of the Zoerard's cult. The conclusion is written as a statement of the importance of *the Legend* and its place in medieval and Central European literature.

ПЕРЕСМОТР ЛЕГЕНДЫ СВ. СВОРАДА

САМУЭЛЬ БУРДА

Главной целью этой работы о Святом Свораде есть завершить образ монаха, который бы раскрывал события его жизни и деятельности в период 11 века в Центральной Европе а также его наследие. Эта работа начинается с анализа информации о его происхождении, которую епископ Маврус описал в своем писании «Легенды». И на основе этого приписывает Свораду дворянское происхождение исходя из старейшего сохранившегося полностью текста «Легенды». Вторая составляющая его происхождения – географическая, объясняет литературную неточность, которая мешает слова Польша и Слованско (Словацкая Республика) и добавляет его возможными вариациями на основании выводов Реигарда Венкуса. Он продолжает использовать легенду как доказательство того, что восточный обряд сохранялся в Венгрии в течение как минимум 100 лет после коронации короля Стефана и практиковал сосуществование с латинской формой христианства, по крайней мере, в монашеской среде. Под влиянием выводов румынского антрополога Мирчи Элиаде он указывает на метафизическое участие Сворада в страданиях Христа через изображение Христа-Царя, восседающего на троне посреди Небесного Иерусалима. Наконец, основанный на существовании реликвии, он отвечает на вопрос о двусмысленности канонизации Сворада и Бенедикта и опровергает традиционный взгляд на 1083 год как на веху в развитии культа Сворада. В заключении говорится о важности легенды и ее месте в средневековой и центральноевропейской литературе.

Mgr. Samuel Burda
Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Bratislava
Email: burda11@uniba.sk
Email: burda.samuel@gmail.com

SMER SLOVENSKO.
ZO ZÁKULISIA POLSKEJ ZAHRANIČNEJ
POLITIKY V DRUHEJ POLOVICI
TRIDSIATYCH ROKOV 20. STOROČIA

STANISLAV VACLAVOVIČ MOROZOV

MOROZOV, Stanislav Vaclavovič. Towards Slovakia. From the backstage of the polish foreign policy in the late 1930s. *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2., pp.

The author in his study deals with Polish-Slovak political contacts in 1930s which in May 1935 made active the so called “Sanation regime” in Warsaw after establishing the “Collective Security System”. The aim of the “Sanation” diplomacy was creation of the so-called „neutral block“, for the rise of which was a necessary condition establishing of the common Polish-Hungarian borders at the expense of disintegration and destruction of CSR. To achieve this aim they wanted to use also Slovak autonomists, first of all A. Hlinka and K. Sidor. However, they both eventually showed an adequate political maturity. They did not trust “Sanation” diplomats and they used their political ambitions from the point of view of their own interests. With the help of agrarian party they contacted Prague and with the help of Franz von Papen with Berlin.

Keywords: J. Piłsudski, J. Beck, A. Hlinka, K. Sidor, M. Hodža, E. Beneš, “Intermarum” (The Third Europe), Slovak autonomists, Czecho-Slovak-Polish relationships.

Polská zahraničná politika v druhej polovici tridsiatych rokov 20. storočia mala do istej miery prechodný ráz. V mnohom to súviselo s nevykryštalizovanosťou, ktorá bola podmienená okrem iného jednak smrťou maršala Józefa Piłsudského¹, ale aj utvorením takzvaného „systému ma-

¹ Po prevrate, v máji roku 1926, sa J. Piłsudski stal v podstate tieňovým diktátorom

lej kolektívnej bezpečnosti“, etablujúceho sa v máji roku 1935.² Formovanie spomenutého systému sa umožnilo po uzavretí sovietsko-francúzskej (2. mája) a sovietsko-česko-slovenskej (16. mája) dohody o vzájomnej pomoci, ktoré skrížili plány vplyvných vládnucich kruhov v Berlíne, Tokiu a Varšave na rozpútanie antisovietskej intervencie zhruba do záveru onoho roka. K realizácii myšlienky kolektívnej bezpečnosti priamo prispeli traja aktéri: ZSSR, Francúzsko a Česko-Slovensko. Zároveň sa však splnila aj veľmi dôležitá podmienka, ktorú právnický riadne ukotvili: Paríž neuzavrel dohodu s Hitlerom – čo bolo podmienkou finančného vstupu zákulisných ekonomických elít nemecko-japonsko-poľskej trojky do antisovietskej intervencie a propagandy –, ale s Moskvou.³ V súvislosti s tým vplyvné osobnosti, vrátane predstaviteľov varšavského ministerstva zahraničných vecí, boli nútené skorigovať svoje zahraničnopolitické plány. Kým v období od roku 1932 do jari 1935 poľské vedenie, reprezentované najmä neoficiálnym vodcom maršalom J. Piłsudským, v striktnom utajení po boku hitlerovského Nemecka a militaristického Japonska kulo plány útoku proti ZSSR, ideoví dedičia „baťka“⁴ (ktorý opustil pominuteľný svet 12. mája 1935) od leta 1935, medzi ktorými jednu z najdôležitejších úloh zohrával šéf varšavského ministerstva zahraničných vecí Józef Beck, pristúpili k vytvoreniu piliera v podobe osi Varšava – Budapešť – Rím alebo takzvanému „neutrálneho bloku“. Nevyhnutnou podmienkou jeho vzniku sa stalo dosiahnutie spoločnej poľsko-maďarskej hranice na úkor Česko-Slovenska.

Poľska. O vplyvňoval mnohé aspekty činnosti štátu, rozhodoval aj o zahraničnej politike krajiny.

² MOROZOV, Stanislav V. „*Варшавская мелодия*“ для Москвы и Праги. Документы из личного архива И. В. Сталина, Службы внешней разведки Российской Федерации, II Отдела Главного штаба Войска Польского и др. (1933 – 1939). („*Varšavská melódia*“ pre Moskvu a Prahu. Dokumenty z osobného archívu J. V. Stalina, zahraničnej výzvednej služby Ruskej federácie, II sekcie Hlavného štábu poľskej armády a. i. (1933 – 1939)). Moskva: Medzinárodné vzťahy, 2017

³ MOROZOV, Stanislav V. К вопросу о подоплеке создания весной 1935 г. системы „малой коллективной безопасности“ (К проблематике закулисия зроду systému „malej kolektívnej bezpečnosti“ na jar roku 1935). In *Vlastné výskumy (Оригинальные исследования)*. 2020. Zväzok 10. č. 11., s. 215 – 224. URL: <https://ores.su/ru/journals/oris-jrn/2020-oris-11-2020/>[cit. 2021-06-14]; SOCKOV, Lev F. *Секреты польской политики: сборник документов (1935 – 1945) (Tajnosti poľskej politiky: zborník dokumentov (1939 – 1945))*. Moskva. Archív zahraničnej výzvednej služby Ruskej federácie, 2009. 382 s., s. 22 – 30

⁴ Jedna z láskavých prezývok, ktorú používali najbližší spolupracovníci J. Piłsudského v osobnom styku s ním.

Do príprav na jeho dezintegráciu alebo zničenie⁵ okrem iného jasne zafinovali úlohu pre odstredivé politické sily v česko-slovenskom štáte, konkrétnejšie svoju pozornosť zamerali na rozličné typy slovenských „separatistov“ alebo autonomistov.

Cieľom tejto štúdie je prebádanie činnosti slovenských spoločenských a politických zoskupení, s ktorými sa pokúšala zladiť svoju činnosť vtedajšia poľská diplomacia v záujme svojich ďalekosiahlych politických zámerov. Chronologické medze určujeme z hľadiska dvoch pozícií: širšej – medzivojnové obdobie – a užšej – roky 1933 – 1937. V polovici 30. rokov dvadsiateho storočia totiž pišsudčiaci⁶ v dôsledku jednak uzavretia dohôd medzi ZSSR a Francúzskom a ZSSR a Česko-Slovenskom, ako aj vzrastu významu nacistického Nemecka, boli nútení pristúpiť k posunu svojich „východných“ plánov smerom k utvoreniu takzvaného „neutrálneho bloku“ alebo, ako ho ešte volali, „medzimoria“. Záväznou podmienkou jeho utvorenia bolo vytvorenie poľsko-maďarskej hranice.

Niekedy nazývali onen plán tiež „Tretia Európa“. Vychádzal z teoretického predpokladu, že sovietsko-nemecký antagonizmus umožní Varšave nielen zachovať rovnováhu medzi Berlínom a Moskvou, ale aj utvoriť nový blok zo stredoeurópskych štátov pod svojím vedením. So zreteľom na tento cieľ sa Beck už od polovice roku 1935 úporne snažil získať pre tento plán aj pobaltské a škandinávské štáty na čele so Švédskom a Fínskom. Tie mali v súlade s ním vyhlásiť neutralitu. Popri baltských krajinách prisudzovali dôležitú úlohu v tomto pláne aj Rumunsku, Juhoslávii, Taliansku a Maďarsku. Za objekt, ktorý bude treba vojensky zlikvidovať, určili Česko-Slovensko.

Podstatnou črtou tohto pánu bola jeho protirečivosť, ktorá tkvela tak v nekompatibilite požiadaviek jeho účastníkov, ako aj princípov a metód jeho uskutočnenia. Rumunsko a Juhoslávia boli členmi Malej dohody a usilovali sa o zachovanie Versaillského systému, Taliansko a Maďarsko, naopak, patrili ku krajinám, ktoré podpísali Rímske protokoly⁷ a usilovali sa o revíziu hraníc. To bol dôvod, prečo nemohli koexistovať v jednom

⁵ MOROZOV, Stanislav V. Подкарпатская Русь в ключе польско-чехословацких отношений (весна 1935 – 1936 гг.) (*Podkarpatská Rus v ohnisku poľsko-československých vzťahov (jar 1935-1936)*) In *Rusín*, 2019, č. 4 (58), s. 127 – 149. URL: http://journals.tsu.ru/rusin/&journal_page=archive&id=1934[cit. 2021-06-14]

⁶ Termín označuje ideových dedičov Pišsudského, ktorí smerovali k rovnakým cieľom vnútornej aj zahraničnej politiky a uskutočňovali ich metódami niekdajšieho vodcu.

⁷ Šlo o dohody uzavreté medzi Talianskom, Rakúskom a Maďarskom v Ríme 17. marca 1944. Ich dôsledkom bol príklon lídra Malej dohody, Česko-Slovenska, k Sovietskemu zväzu. 27. marca 1936 boli doplnené o zmluvu, ktorá mala neutralizovať a ochromiť projekt takzvanej podunajskej iniciatívy vtedajšieho predsedu vlády ČSR Milana Hodžu.

bloku. A bol tu ešte jeden sporný prvok plánu: spoločná poľsko-maďarská hranica, ktorá mohla vzniknúť len okupáciou časti územia Česko-Slovenska – Podkarpatskej Rusi. Nakoniec jeho skutočný cieľ, stať sa treťou silou v Európe, akýmsi „rozhodcom zápasov“ Východu a Západu, nemohli odobriť ani západné mocnosti, ani Sovietsky zväz.⁸ V Londýne tento plán neodmietali, avšak domnievali sa, že Poľsko je prislabé na jeho uskutočnenie. Maďarskí diplomati ho pokladali za chimérický, nezohľadňujúci reálnu situáciu a už existujúce politické zoskupenia⁹.

Zmeny politických okolností v európskych medzinárodných vzťahoch, ktoré prispeli k tomu, aby sanačný režim¹⁰ spustil proces prehodnotenia účasti vo „východných plánoch“, vonkoncom neovplyvnili tendencie, ktoré dominovali v česko-slovensko-poľských vzťahoch. V dôsledku procesu ich dlhodobo pokračujúceho ochladzovania opustil už 25. marca 1935 Varšavu vtedajší veľvyslanec ČSR Václav Girs.¹¹

Onedlho sa vzájomné vzťahy ešte väčšmi vyostrili v súvislosti s „eskaláciou konfliktu“ (spôsobenou poľskou menšinou tešínskeho Sliezska na podnet politickej podsekcie ústredného štábu poľskej armády).¹² ktorý sa otvore-

⁸ Definitívne utrpeli fiasko roku 1938, keď Taliansko, ktorému prislúchala úloha hlavného piliera realizácie politiky „Tretej Európy“, v marci prešlo do nemeckého tábora a poľský vplyv zo Slovenska, ako aj z ostatných krajín, ktoré sa hypoteticky mohli stať členmi „Tretej Európy“, bez zvyšku vytlačila Tretia ríša. Historiografia už neraz vyslovila názor o nereálnosti plánu „medzimoria“. Pozri BATOWSKI, Henryk. Środkowo-europejska polityka Polski w latach 1932 – 1939. Tezy In VIII Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Historia najnowsza Polski. (Stredoeurópska politika Poľska v rokoch 1932 – 1939. Tézy. In VIII Všeobecný zjazd poľských historikov. Najnovšie dejiny Poľska). Vratislav, PWN, 1960, s. 265 – 278; BATOWSKI, Henryk. Otázka třetí Evropy v polské zahraniční politice roku 1938. In *Kdo zavinil Mnichov*: sborník z mezinárodního vědeckého zasedání k 20. výročí Mnichova. Praha: ŠVPL 1959, s. 222 – 228; ORT, Alexandr. Malá dohoda a Mnichov. In *Československý časopis historický*, II., 1954, č. 2, s. 203 – 258; PUŁASKI, Michał. *Stosunki dyplomatyczne polsko-czechosłowacko-niemieckie w latach 1933 – 1938* (Poľsko-československo-nemecké diplomatické vzťahy v rokoch 1933 – 1938). Poznań: Poznanské vydavateľstvo, 1967

⁹ PUSKASZ, Endre I. *Внешняя политика Венгрии. Февраль 1934 – январь 1937 г.* (Zahraničná politika Maďarska. Február 1934 – január 1937). Moskva: Ústav slovenských vied a balkanistiky ruskej akadémie vied, 1996, s. 182

¹⁰ Politický režim, ktorý sa v Poľsku etabloval po Pilsudského májovom prevrate roku 1926. Za jednu zo svojich hlavných úloh považoval tzv. sanáciu, čiže „ozdravenie a nápravu“ pomerov vnútornej aj zahraničnej politiky.

¹¹ KOZEŃSKI, Jerzy. *Czechosłowacja w polskiej polityce zagranicznej w latach 1932 – 1938* (Československo v poľskej zahraničnej politike v rokoch 1932 – 1938). Poznań: Instytut Zachodni (Západný ústav), 1964, s. 166

¹² MOROZOV, Stanislav V. *Польско-чехословацкие отношения. 1933 – 1939. Что скрывалось за политикой «равноудаленности» министра Ю. Бека* (Poľsko-československé

ne rozehorel v júli až októbri roku 1935. Dokumenty potvrdzujú, že prvé správy o týchto udalostiach sa objavujú na sklonku júna 1935. Protestné pochody a kampane v tlači rozpúťali krízu v česko-slovensko-poľských vzťahoch, ktorá vyvrcholila na jeseň, keď zasiahla aj diplomatickú sféru: boli odvolaní poľskí a česko-slovenskí konzuli a Prahu opustil poľský veľvyslanec W. Grzybowski.¹³

Popri podnecovaní politických a iných aktivít poľských obyvateľov tešínskeho Sliezska prostredníctvom konzulátu v Ostrave sa diplomacia piňsudčikov, ktorá sa usilovala o realizáciu všetkých dostupných možností, už dlhšie pokúšala využiť aj slovenské autonomistické hnutie. Výskum poľského politického prieniku do politického života Slovenska v medzivojnovom období umožňuje povšimnúť si zdroje jeho obmedzenej pôsobnosti i nereálnosť koncepcií. Poľská politika sa správne neorientovala v radoch slovenských autonomistov, ktorí reprezentovali prevažnú časť etnicky slovenského obyvateľstva. V radoch Slovákov bola totiž myšlienka spoločného života dvoch západoslovenských národov stále populárna.

Idey o spojení sa s Čechmi v rámci jedného štátu sa v predvečer a počas prvej svetovej vojny pridržali mnohí slovenskí politici, ktorí pôsobili v Rakúsko-Uhorsku aj za jeho hranicami, najmä v Rusku, Francúzsku a USA. Tento názor zastával i T. G. Masaryk a E. Beneš, ktorých autorita vplývala i na značný počet ich prívržencov. Medzi Slovákami podporovali túto koncepciu reorganizácie tejto strednej Európy taktiež Milan Hodža, Vavro Šrobár a nakoniec aj Andrej Hlinka. V emigrácii sa k nej prikláňala početná slovenská a česká komunita na území Ruska a taktiež astronóm a neskôr generál francúzskej armády Milan Rastislav Štefánik.

Takzvané Masarykovo londýnske memorandum z mája roku 1915, známe tiež pod názvom Independent Bohemia, kalkuluje so zjednotením slovenských území s českými v hraniciach jedného štátu. Moskovské vyhlásenie z 11. marca 1915 sa tiež zmieňuje o spoločnom štáte, v ktorom budú uchované isté, vopred dohodnuté výsady Slovenska: konkrétne medziiným vlastná administratíva a používanie slovenského jazyka. Dohoda podpísaná v Clevelande 25. októbra 1915, ako aj Kyjevský zápis z 29. augusta 1916 už vo svojom obsahu tieto výsady zahŕňali.¹⁴

vzťahy. 1933 – 1939. Čo sa skrývalo za politikou „totožného odstupu“ ministra J. Beka). Moskva: Lomonosovova moskovská štátna univerzita 2004, s. 247 – 253

¹³ KOZĚNSKI. Czechosłowacja ..., c. d., s. 166

¹⁴ BENEŠ, Edvard. *Světová válka a naše revoluce (Svetová vojna a naša revolúcia).* Praha: Orbis a čin, 1928, s. 203; HASSINGER, Hugo. *Die Tschechoslowakei. Ein geographisches, politisches und wirtschaftliches Handbuch (Československo. Zemepisné, politické a hospodárske kompendium).* Viedeň: Rikola, 1925, s. 330 a s. 477; KOZĚNSKI. Czechosłowacja..., c. d., s. 181 – 182

Posledným zo spoločných dokumentov z obdobia prvej svetovej vojny bola Pittsburská dohoda z 30. mája 1915, ktorú podpísal budúci prezident Česko-Slovenska a zástupcovia slovenských a českých organizácií v USA. V princípe tým získal legitimitu vo svojom konaní zo strany zahraničných Slovákov a Čechov. Slovensku sľuboval perspektívu vlastnej administratívy, snemu, súdnictva a slovenčiny v pozícii oficiálneho jazyka. Jej právny aspekt mnohí odborníci z českej strany spochybňovali, nakoľko uskutočnenie týchto plánov v nezávislom česko-slovenskom štáte považovali za nemožné. Na druhej strane sa tento dokument považoval za legitímny a stal sa základným dokumentom, ktorým časť slovenskej spoločnosti legitimizovala svoj boj za autonómiu Slovenska v rámci republiky. Z organizačno-politického hľadiska zápas za autonómiu zastrešovala Slovenská ľudová strana, lídrom ktorej bol katolícky kňaz Andrej Hlinka.

Pittsburskú dohodu autonomisti pokladali za nepriestrelnú bázu legality boja, ktorý podporovali patriotickými heslami. Získavali preň tak veľa prívržencov spomedzi bežných ľudí, ktorí sa po prevrate ocitli v neľahkých materiálnych podmienkach. Hlinkovo hnutie sa obratne napojilo na snahy slovenskej spoločnosti o zlepšenie životných podmienok. Naplnenie tohto cieľa spájalo s vlasteneckým bojom za autonómiu, v ktorej videlo najvhodnejší spôsob odolávania českej buržoázii. V ich vnímaní platilo, že keď bude autonómia vybojovaná, Slováci samostatne rozhodnú o tom, aké sociálne zriadenie si zvolia. Šlo bezpochyby o zjednodušenie problematiky, teda populizmus, avšak veľmi úspešný, pretože heslá slovenských sociálnych radikálov, vlastenectvo a, čo je ešte zásadnejšie, náboženskú vieru ignorovali. Hlinkovi sa tieto veci podarilo skĺbiť do kompaktnej jednoty.¹⁵

Na Slovensku v dôsledku objektívnych príčin (napr. v porovnaní s Čechami zdravujúca prevaha poľnohospodárstva, plus dvojtvárna ekonomická politika českej buržoázie) pretrvávali komplikované sociálnoekonomické pomery. Literatúra, ktorá sa venuje tejto otázke, konštatuje že „obdobie prvej Česko-Slovenskej republiky môžeme smelo označiť za éru a epochu takmer kolonialistickej českej politiky na Slovensku. Táto sa niesla v znamení snáh o presunutie akcentov ekonomiky výlučne do agrárnej sféry, pričom v záujme preventívneho odstraňovania konkurencie českého priemyslu slovenské továrne demontovali.“¹⁶ Okrem toho bola intenzívne propagovaná teória jednotného československého etnického národa, ktorá, samozrejme, favorizovala Čechov ako spoločenstvo ekonomicky i demograficky

¹⁵ KOZEŇSKI. Czechosłowacja..., c. d., s. 183

¹⁶ SETON-WATSON, Hugh. *Eastern Europe between the wars (Východná Európa v medzivojnovom období)*. Cambridge: Univ. Press, 1945, s. 171 – 185

dominantnejšie. Nešlo pritom v podstate o nič inšie než o zásterku vykorisťovania jedného národa druhým, mocnejším. To prispelo k utvoreniu podmienok priaznivých pre rozvoj hnutia za autonómiu už na úsvite existencie republiky.¹⁷

Oficiálna pražská politika vyhlasovala, že autonomisti sa nedokážu vymaniť z vplyvu maďarskej politiky, že predstavujú svojím spôsobom maďarónstvo. Avšak konkrétne pôsobenie Maďarska na vnútorné dianie v ČSR bolo nepatrné. Pokusy Viktora Dvorčáka vplyvať na slovenské pomery sa minuli úplne účinku a Vojtech Tuka, aj keď možno niekedy koketoval s Budapešťou, bol nepoužiteľný. Bez vplyvu na slovenské vnútorné dianie zostal aj protežant Budapešti František Jehlička, ktorý sa snažil mútiť vodu v zahraničí, avšak s minimálnym úspechom. Vo vzťahu k domácim autonomistom dokonca aj Beneš musel konštatovať, že Hlinka bol rezolútnym odporcom Maďarska a nepomýšľal s ním zo svojej strany na akúkoľvek spoluprácu. Na margo tejto témy sa Hlinka vyjadril nasledovne: „Bez ohľadu na to, či sa to našim maďarským bratom páči alebo nie, odvekou a neodskriepiteľnou pravdou je, že Slováci a Česi sú jedným kmeňom, spolutvoria jednu kultúru a etnikum.“¹⁸

V prvých mesiacoch nezávislosti Česko-Slovenska slovenské územia v podstate naďalej kontrolovala maďarská (resp. uhorská) administratíva, ktorá vyvíjala na miestne obyvateľstvo nezanedbateľný nátlak so zámerom primäť ho k zotrvaníu v rámci Maďarska. Slováci sa však proti tomu vzopreli a neochvejne obhajovali postuláty takzvanej Martinskej deklarácie, ktorá počítala s utvorením spoločného štátu s Čechmi. Pražská vláda 11. decembra 1918 ustanovila Vavra Šrobára za ministra s plnou mocou pre správu Slovenska, ktorý mal na Slovensku vymôcť autoritu nového štátu. Tomuto slovenskému politikovi, ktorého obviňovali z nadŕžania evanjelikom (príslušníci tejto konfesie tvorili 18 percent populácie Slovenska), sa podarilo načas pritiahnuť na svoju stranu i katolícku väčšinu. Na porade v Žiline 19. decembra 1918 bola obnovená činnosť Slovenskej ľudovej strany, ktorej počiatky siahajú do roku 1905. Jej nespochybniteľným vodcom sa stal Andrej Hlinka. Od chvíle svojho obnovenia si strana udržiavala odstup od Prahy a kriticky vnímala aj činnosť ministra s plnou mocou V. Šrobára, ktorý sa neúspešne, dokonca za cenu dôležitých ústupkov, usiloval získať ju za spojenca. Nechuť slovenských ľudákov k vzájomnej spoluprá-

¹⁷ KOZEŇSKI. *Czechosłowacja... c. d.*, s. 183

¹⁸ BENEŠ, Edvard. *Úvahy o slovanství. Hlavní problem slovanské politiky*. (Reflexie o slovanstve. Ústředný problem slovanské politiky). Praha: Čin, 1947, s. 347; KOZEŇSKI. *Czechosłowacja... c. d.* s. 184.

ci s pražským centrom mala hlboké sociálnopolitické a najmä náboženské korene.

Pri spätnom pohľade sa ukazuje, že v prvej fáze existencie sa Hlinkova strana sústreďovala najmä na zabezpečenie sebazáchovných potrieb národa a snažila sa na náboženskej báze stmeliť slovenskú katolícku inteligenciu, drobných podnikateľov a roľníkov, záujmy ktorých ohrozoval český kapitál. Túto skupinu teda stmelovali ekonomické, národné a náboženské záujmy. Postupne, už od polovice roku 1919, sa vyhraňoval autonomistický program strany a, s ohľadom na jej kvantitatívny rozmach a nárast politického vplyvu, pevnejšie zakotvoval názorové postoje, takže program nadobúdala stále väčšmi vyhranený charakter.

Vplyv Ľudákov na krátky čas v súvislosti s hrozbou zo strany južného suseda poklesol. Keď však táto hrozba pominula a keď represie uplatnené Prahou voči Andrejovi Hlinkovi za jeho cestu do Paríža¹⁹ mu získali nimbus bojovníka za národnú vec, strana opäť získavala vplyv. V radikalizovanej spoločnosti po skončení prvej svetovej vojny síce ešte nezaznamenala výraznejší úspech, keďže vo voľbách roku 1920 na Slovensku získala iba 235 879 hlasov, zatiaľ čo ľavicu a centristov volilo 827 167 osôb,²⁰ cestu k získaniu pozície najsilnejšej slovenskej politickej strany už nastúpila.

V prvom, dočasnom parlamente reprezentovalo Ľudákov 10 poslancov, po voľbách roku 1920 v poslaneckej snemovni zasadlo 12 poslancov za SLS a v senáte získala pozíciu 6 senátorov. Zo začiatku tvorili spoločný poslanecký klub s českými katolíkmi a podporovali vládu. V jeseni roku 1921 sa blok rozpadol a vznikla samostatná frakcia poslancov na čele s Andrejom Hlinkom.²¹ Ľudáci postupne nadobudli štatút najsilnejšej politickej strany Slovenska. Hlinkova popularita zatienil vplyv Vavra Šrobára, ostatne tiež aj jeho konkurenta, uctievaného a všeobecne váženého Milana Hodžu, ktorý patril k centristom. Poľskí politici museli, samozrejme, tieto okolnosti vziať do úvahy.

Vtedy, krátko po ukončení prvej svetovej vojny, sa Slovensko a Poľsko sporili v otázke Spiša a Oravy, pričom obe strany pociťovali nespokojnosť s rozhodnutím veľvyslancov Dohody z 28. júla 1920. Odmietavý postoj

¹⁹ Andrej Hlinka pricestoval na mierovú konferenciu v Paríži s poľským pasom v sprievode F. Jehličku, ktorého pokladali v ČSR za vlastizradcu. Jehlička sa už domov nevrátil a pôsobil v USA a Poľsku.

²⁰ KIERSKI, Kazimierz. *Kwestia słowacka w przededniu rozstrzygnięcia (Slovenská záležitosť tesne pred rozhodnutím)*, Poznań: Tow. Polsko-Czechosłowackie (Poľsko-československý spolok), 1938, s. 10; KOZEŇSKI. *Czechosłowacja...c. d.*, s. 185

²¹ SIDOR, Karol. *Slovenská politika na pôde pražského snemu. Zv. I*. Bratislava 1943, s. 180

k Prahe, ktorý medzi Slovákami obratne podnecovali zvonka i zvnútra, bol však výraznejší než odpor voči Varšave. Určitú úlohu tu zrejme zohrala i tá okolnosť, že požiadavky Budapešti boli jednoducho odstrašujúce, a tiež fakt, že Nemecko ani Taliansko sa ešte o hnutie ľudákov nezaujímali. Hlinka bol teda sľaby odkázaný na nezištnú pomoc severného suseda.

Neslobodno však zabúdať na činnosť slovenskej emigrácie v Poľsku. Útočisko tam našli najmä Slováci orientovaní a ladení promaďarsky, ktorí sa neprikláňali k názorom Hlinku ohľadom česko-slovenského štátu. Konkrétne išlo o niekdajšieho tajomníka ľudovej strany Františka Ungera a Štefana Mnoheľa, bývalého redaktora tlačového orgánu strany Slovákov. Hoci v Poľsku, súc verní tradícii, spoločne vydávali rovnomenné noviny, nezohrávali žiadnu badateľnejšiu politickú úlohu. Nezanedbateľný význam však malo zoskupenie okolo Františka Jehličku, ktoré vzniklo v novembri 1919 v Budapešti a zapodievalo sa plánmi na pripojenie Slovenska k Maďarsku, o ktorých vo Varšave vedeli a pozitívne ich hodnotili. Preto zo začiatku odmietali poskytovať pomoc Hlinkovi. V apríli 1920 pozvali Jehličku do Poľska, kde jeho plány skoordinovali so zámermi poľskej politiky. V máji 1920 bola založená Slovenská národná rada. Unger sa následne začal profilovať promaďarsky, Mnoheľ, ktorý sa poškriepil s Jehličkom, pod vplyvom dozvukov hádky odišiel radšej na Slovensko, samotný budapešťiansky „vodca“ Slovákov sa onedlho odobral do USA.²²

Po návrate z USA Jehličkovi udelili profesúru na teologickej fakulte Varšavskej univerzity a pokúšal sa nadviazať kontakty s jedným z členov Hlinkovho tábora, Vojtechom Tukom. Pretože poľská vláda v danom okamihu neprejavovala záujem o uvedenú tendenciu a rokovania medzi predstaviteľmi armád nepriniesli žiadne relevantné výsledky, smieme sa domnievať, že prvé kolo nedopadlo v prospech Poľska. Nad poľskými stykmi a kontaktmi so slovenskými separatistami vyriekli rozhodný verdikt, keď minister Roman Skirmunt podpísal 6. novembra 1921 s Eduardom Benešom poľsko-česko-slovenskú dohodu, ktorá zakotvila vzájomné uznanie územnej nedotknuteľnosti, Poľsko v nej tiež prisľúbilo, že nebude vstupovať do slovenskej problematiky. Rozbehnuté aktivity ešte istý čas doznievali. Do roku 1923 napríklad naďalej vychádzali v Tešíne noviny Slovákov. Avšak 2. februára 1924 ho nahradil týždenník Poľsko-slovenské zvesti, ktorý redigoval Unger a ktorý mal kultúrno-osvetový ráz. Hoci týždenníku chýbal akýkoľvek vplyv a význam, predsa sa pridržal antičeskej koncepcie a útočil aj na Poliakov, ktorí boli prívržencami zmiernosti s Česko-Slovenskom.

²² KOZEŃSKI. Czechosłowacja..., c. d., s. 186

V politickej línii nezasahovania do slovenských záležitostí, ktorú odštartoval Roman Skirmunt, pokračoval po roku 1926 August Zaleski. Až Józef Beck, ktorý zaujal post šéfa na Wierzbowej ulici vo Varšave²³ v jeseň roku 1932 sa pokúsil o jej zmenu, pričom sa však už neopieral o promaďarské zámery Jehličku, ale pokúšal sa získať stranu Andreja Hlinku,²⁴ ktorá od tohto roku fungovala v zoskupení so Slovenskou národnou stranou na čele so slovenským básnikom a evanjelickým kňazom Martinom Rázusom.²⁵

Politika Varšavy, ktorá sa zameriavala na Slovensko, v priebehu rokov 1933 – 1937 nenadobudla ešte vyhranenú podobu. Badateľná bola nezorientovanosť a istá váhavosť poľských diplomatov. No tak či onak poľsko-slovenské kontakty boli podporované a vnímané ústretovo. Napríklad konzul W. Laczynski v Bratislave sa vo svojich debatách s predstaviteľmi slovenskej verejnosti a politikmi snažil podchytať náznaky žičlivosti k Poľsku. Nemohol však nepostrehnúť, že ak sa začne rozprávať o hypotetickom uskutočnení plebiscitu na územiach Spiša a Oravy, jeho spoludiskutéri opakovane zdôrazňovali, že tieto regióny sú rýdzo slovenské a ich odstúpenie nepripadá do úvahy.

V hlásení z 22. decembra 1933 sa poľský veľvyslanec v Prahe W. Grzybowski sťažuje ústrediu: „Neoboznámenosť poľskej verejnej mienky s národnými špecifikami a kultúrou Slovákov vzbudzuje na Slovensku určitú trpkosť, tým väčšmi, že sa tu čoraz väčšmi sympatizuje s Poľskom a zároveň sa stupňuje nechuť a odpor voči Čechom. Zohľadniac vyššie povedané adresujem ministerstvu žiadosť o prijatie náležitých opatrení, ktorými by sa slovenské záležitosti, predovšetkým ekonomického a kultúrneho charakteru, častejšie predostierali i vysvetľovali v poľskej tlači a v rámci možnosti aj rezonovali v činnosti poľsko-česko-slovenských spolkov.“ Na Wierzbowej zareagovali na tieto postuláty prenáramne čulo a promptne. Už 28. februára 1934 informovali pražské zastupiteľstvo o tom, že slovenské záležitosti odteraz budú častejšie objektom pozornosti tlače a že za stáleho korešpondenta poľských tlačových orgánov bol ustanovený úradník konzulátu v Bratislave, nejaký Sroka²⁶. Vo Varšave neváhali a chopili sa aj ďalších možností zasahovania do situácie na Slovensku. Realizovali ich troma spô-

²³ Tam, v niekdajšom paláci Heinricha von Brühla, jedného z najmocnejších mužov poľského kráľa a saského kurfürsta Augusta III, sídlilo ministerstva zahraničných vecí.

²⁴ KOZEŇSKI. Czechosłowacja..., c. d., s. 187

²⁵ Prvá spomedzi uvedených strán zoskupovala vo svojej členskej základni slovenských katolíckych veriacich, kým druhá slovenských protestantov (prevažne augsburskej konfesie), avšak osobnosť Hlinku svojím veľkým politickým vplyvom a autoritou v Česko-Slovensku i v zahraničí nesporne Rázusa a jeho prívržencov zatláčala do úzadia.

²⁶ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 192

sobmi: poskytovali dotácie ľudovej strane, rozvíjali kultúrnoosvetové styky a v neposlednom rade tiež naďalej pokračovala podpora politickej činnosti F. Jehličku.²⁷

Ako priamy adresát a najvhodnejšia kontaktná osoba sa v kontexte prvého spôsobu vyhranil a etabloval na konzuláte v Bratislave najmä Karol Sidor.²⁸ Preňho napríklad dopredu vyčlenili finančné prostriedky na vydávanie mládežníckeho časopisu *autonomistov* *Nástup*, vrátane zabezpečenia mzdy pre „redaktora na záskok“, nakoľko v dôsledku horlivej publicistickej činnosti sa Sidor musel vysporiadať so šesťdesiatimi siedmimi žalobami a predvolaniami na súd.²⁹ Rozvíjanie stykov v kultúrnoosvetovej oblasti prebiehalo predovšetkým prostredníctvom Matice slovenskej, vplyvnej organizácie, ktorá vtedy plnila funkciu Slovenskej akadémie vied. Napríklad v máji 1935 bola zorganizovaná schôdzka jej členov s kolegami zo slovenského oddelenia Slováckeho spolku v Krakove. Akcia mala slávnostný a oficiálny ráz. Okrem iných sa na nej spomedzi Poliakov zúčastnili známy geológ profesor Walery Goetel a senátor Feliks Gwiżdż. Vďaka úsiliu konzula Łaczynského vzniklo v Matici oddelenie poľskej literatúry³⁰. K tretej tendencii prieniku možno stručne poznamenať, že diplomacia sanačného režimu sa pokúšala prostredníctvom F. Jehličku utvoriť akési koordináčno-riadiace centrum názvaku „neutrálneho bloku“. V rámci činnosti onoho ústredia novopečený profesor teológie Krakovskej univerzity zhodnotil možnosti a perspektívy spolupráce s Władysławom Gizbertom-Studnickim³¹ a Janom Bobrzyńskim, redaktorom konzervatívneho mesačníka *Nasza przysłość* (*Naša budúcnosť*).³²

²⁷ Bratislavský konzulát nemal nič spoločné s činnosťou F. Jehličku.

²⁸ Karol Sidor: diplomat, novinár, spisovateľ, významná osobnosť spoločensko-politického života, šéfredaktor periodika *Slovák*, tlačového orgánu Slovenskej ľudovej strany, jeden z vodcov a ideológov umierneného klerikálneho nacionalizmu na Slovensku.

²⁹ KOZEŇSKI. *Czechosłowacja...* c. d., s. 195

³⁰ KOZEŇSKI. *Czechosłowacja...* c. d., s. 196

³¹ Władysław Gizbert Studnicki (1867 – 1953) bol známy žurnalista a publicista, jeden zo šíritel'ov ideí zahraničnej politiky sanačného režimu. Patril k strojcom plánu rozdelenia ZSSR medzi Poľsko, Nemecko a Japonsko a vytýčenia spoločnej poľsko-nemeckej hranice na úkor zničenia ČSR. (Pozri STUDNICKI, Władysław. *System polityczny Europy a Polska (Politický systém Európy a Poľska)*. Warszawa: Gebethneri Wolff, 1935; STUDNICKI, Władysław. *Kwestia Czechosłowacji a racja stanu Polski (Československá otázka a štátny záujem Poľska)*. Warszawa: [b.v.], 1938

³² Jehlička sa pokúšal podnietiť svojich spoludebatérov otázkami okolo Slovenska so zámerom pripojenia tejto krajiny k Maďarsku. (Bližšie KOZEŇSKI. *Czechosłowacja...* c. d., s. 195)

Hlinkovci ochotne prijímali poľskú pomoc, zvlášť finančnú, avšak s verejnými prejavmi zámeru zblížovania sa s Poľskom skôr otáľali, pretože im nedalo veľa námahy dovŕiť sa, že táto pomoc nebude nezištná. Vzťah Ľudákov k zahraničným patrónom autonomistického hnutia nevyzeral vonkoncom tak, ako sa to pokúšal vo svojich tendenčných hláseniach prezentovať konzul Laczynski. Ľudáci mali oprávnené dôvody obávať sa, že hrozby maďarského revizionizmu by spôsobili omnoho menej škody česko-slovenskému štátu než Slovákovi samotným. Budapešť sa totiž usilovala o znovuzjednotenie niekdajších území Uhorského kráľovstva. Keď sa teda napríklad v maďarských radikálnych liberálnych protikresťanských novinách *Esti kurir* v marci 1934 ocitlo uverejnené svojou otvorenosťou až nehanebné interview poslanca varšavského snemu Dzieduszyckiego, slovenská autonomistická tlač ho publikovala opätovne spolu s veľmi kritickým komentárom.

Úryvok tohto rozhovoru sa oplatí zacitovať, nakoľko svojím rázom dostatočne zreteľne svedčí o tom, že osobám, ktoré sa zapodievali touto problematikou, boli známe skutočné zámery vtedajšieho poľského vedenia. „Po uzavretí dohody s Nemeckom, vnímame, my Poliaci, s veľkými sympatiami maďarské revizionistické snahy, pretože vieme, že teraz, po podpísaní dohody s Nemeckom, nemôžu ohrozovať naše územia. Poľsko dnes podporuje maďarský revizionizmus morálne, čo si predtým nemohlo dovoliť v súvislosti s tým, že revizionizmus ho tiež ohrozoval. Poľsko by susedilo s Maďarskom radšej než s ktorýmkoľvek iným štátom.“³³

Plány na využitie slovenských autonomistov, ktoré dozrievali v hlavách predstaviteľov diplomacie sanačného režimu, vzbudzujú nesporný údiv. Vyjadrenia lídrov ľudovej strany na verejnosti ohľadom hypotetického spojenectva s Poľskom totiž nenechajú nikoho na pochybách, že čo sa týka výhod tejto spolupráce, neživili v sebe prílišné ilúzie. Tieto obavy zhrnul a sformuloval v marci roku 1934 na zhromaždení v Trstenej na Orave Andrej Hlinka. Okrem iného povedal, že Slováci nečakajú od Poliakov nič a ako výstražný príklad uviedol osud duchovného Machaja, ktorý v rokoch 1918 – 1920 agitoval za Poľsko, avšak nič za to nezískal.³⁴ Hlinka tu zrejme má na mysli politické výhody pre svoju stranu a jej dlhodobé ciele. Rovnaký názor zastával politický spojenec Ľudákov, autonomista Martin Rázus, kto-

³³ Preklad rozhovoru realizovali na bratislavskom konzuláte priamo z originálu, čiže z novín *Jutro* (Ráno) z 25. marca 1934. (Pozri KOZEŇSKI. *Czechosłowacja... c. d.*, s. 193)

³⁴ KAHÁNEK, Ferdinand. *Beneš contra Beck. Reportáže a dokumenty*. Praha: Evropské vydavatelstvo, 1939, s. 148

rý roku 1934 v rozhovore s Františkom Kahánkom, sympatizantom poľskej politiky, pripustil, že Slovensko dokáže niečo v budúcnosti získať len v štátnom zväzku s Čechmi. A Poľsko s Maďarskom teda v súlade s Rázusovým názorom načim z akýchkoľvek politických programov eliminovať. Dokonca aj medzi autonomistami povestný vášnivý polonofil Karol Sidor sa domnieval, že spojenectvo s Poľskom alebo Maďarskom by viedlo k rozdeleniu Slovenska, o ktoré sa, podľa jeho názoru, obe tieto krajiny snažia od roku 1920.³⁵

Na tento špecifický postoj slovenského autonomistického hnutia sústreďuje pozornosť E. Kozeňski, ktorý k tomu poznamenáva: „Z tejto dilemy sa poľským politikom nepodarilo nájsť východisko; v rokoch 1934 – 1936 teda podporovali slovenské autonomistické hnutie, pričom brali do úvahy len úsilia o naštrbenie kompaktnosti česko-slovenského štátu, vlastné plány nerozpracovali.“³⁶ Bez ohľadu na intenzívnu snahu „sanačnej“ diplomacie poľsko-slovenské styky napredovali pomalým tempom. Už spomenutý Laczynski s poľutovaním konštatuje a trpko poznamenáva, že Slováci sa zúčastňujú poľských kultúrnych aktivít v súvislosti s napätím v poľsko-česko-slovenských vzťahoch zdráhavo. Matica slovenská, ktorú predtým motivovali štipendiami udeľované jej členom na výuku v Poľsku, roku 1935, zrejme v obave z negatívnych reakcií českých mocenských orgánov, prestala nadväzovať kontakty s poľskými diplomatmi. Spolok svätého Vojtecha v Trnave so zhruba stotisícovou členskou základňou a finančne podporovaný poľským konzulátom odmietol vydať Laczynskému knihu o Poľsku, hoci už bola preložená do slovenčiny. V spolupráci s konzulátom poľský krúžok v Bratislave organizoval posedenia, na ktorých sa čítali a i deklamovali texty, avšak od roku 1935 ich navštevovalo čoraz menej poslucháčov a slovenský rozhlas radšej pre istotu upustil od vysielania prednášky o zosnulom maršalovi Piłsudskom.³⁷

Pesimisticko-ponuré nálady Laczynského, ktoré sa týkali možnosti ďalších koordinovaných činností so Slováckmi, zasiahli i jeho kolegov v Poľsku, v dôsledku čoho bol „pochovaný“ projekt rozhlasového vysielania z Katovic so slovenskou tematikou. Do éteru sa občas dostali len slovenské ľudové piesne, pričom sa v rozhlasových reláciách zdôrazňovalo, že pospolu s poľskou menšinou v tešínskom Sliezsku Česi utláčajú aj Slovákov.³⁸ O programoch poľského rádia v Katoviciach s antičeským obsahom, vysielaných

³⁵ Tamže, s. 147

³⁶ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 194

³⁷ V liste z 9. septembra 1935 o tom informuje W. Laczynski. (Pozri KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 196)

³⁸ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 197

v priebehu septembra – októbra 1935, informovali raporty II. sekcie Generálneho štábu ministerstva národnej obrany Česko-Slovenska.³⁹

Tešínska otázka bola odsunutá do úzadia, stala sa druhoradou záležitosťou a, ako poznamenáva v jednom zo svojich hlásení nasledovník Václava Girsu, česko-slovenský atašé Jaromír Smutný, politickú publicistiku namiesto nej zaplňa pretriasanie slovenskej problematiky. To striktné v medziach reality poskytovalo dôkaz o zapletení sa Poľska do siete slovenských intríg, v ktorých sa dá pobadať premiestnenie ťažiska od Hlinku, ktorý už strácal vplyv, do tábora slovenských autonomistov v okolí Karola Sidora.⁴⁰

V tomto období sa slovenským autonomistom v porovnaní s dvadsiatymi rokmi podarilo upevniť svoje vnútropolitické pozície. V parlamentných voľbách 19. mája 1935 získali 489 641 (30,1 percent) z celkového počtu hlasov na Slovensku. Museli teda určitým spôsobom skorigovať svoje ďalšie politické plány, nakoľko centristické strany dostali 670 000 hlasov, čiže o 25 percent viac.⁴¹ Pridelenec poľského veľvyslanectva v Prahe M. Chodacki nevyučoval v súvislosti s tým rozšírenie spolupráce so slovenskými politikmi, avšak spomenutá úprava kurzu sa prejavila predovšetkým orientáciou, ktorá mnohých politických stratégov Varšavy doslova ohromila. Po odstúpení Masaryka z postu prezidenta sa museli konať voľby novej hlavy štátu a pražský Hrad mal plno starostí s prípravou masívnej kampane, v rámci ktorej mal byť ako hlavný kandidát prezentovaný Eduard Beneš. Hlasy slovenských voličov boli mimoriadne dôležité, preto na rokovania do metropoly na Vltave pozvali predstaviteľov ľudovej strany. To poľských diplomatov nepríjemne prekvapilo a ilúzie i predstavy rezidenta M. Chodackého sa ocitli v troskách.⁴²

Debaty s Milanom Hodžom sa odvíjali niekoľkými smermi, Hlinku zastupovali jeho blízki spolubojovníci Jozef Tiso a Martin Sokol. Okrem iného sa prehodnocovali perspektívy prijatia a zaradenia predstaviteľov ľudovej strany do vlády. A organizačnou štruktúrou, ktorá by umožnila uskutočnenie a realizáciu tohto aktu, sa stalo novoutvorené ministerstvo pre slovenské záležitosti. Hlinkovci naň žiadali navlas presne 1,4 miliardy korún zapísaním sumy do špeciálne vyhradeného riadku rozpočtu, pričom

³⁹ Ruský štátny vojenský archív (ďalej RŠVA). Fond 1364. Kópia č. 1. Zložka č. 14. Listy 1 – 20

⁴⁰ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 153

⁴¹ BATOWSKI, Henryk. *Zarys dziejów Słowacji w ostatnim dwudziestolecu (1918 – 1937) (Náčrt dejín Slovenska v poslednom dvadsaťročí (1918 – 1937))*. Kraków: Sekc. słowacko-słowiańska 1938 (slovensko-slovanské oddelenie), s. 187; KIERSKI. *Kwestia słowacka...* c. d., s. 11

⁴² KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 199

malo zahrnúť sekcie tých ministerstiev, ktoré sa venujú slovenským otázkam a samostatne rozhodujú o problémoch, ktoré súvisia so zamestnanec-kou i kádrovou politikou, záležitosťami samosprávy, verejnými prácami, pôdohospodárstvom, štátnymi lesmi a pod.⁴³

Zdá sa však, že vyššie zmienené rokovania fungovali aj ako istý zastierací manéver voči poľskej strane a samotné ľudácke vedenie, smotánka strany, činorodo a vrtko lovilo v kalnej vode, načahovalo sa za iba im známymi výhodami. Predovšetkým a najmä Tiso nadviazal styky s Benešom, dostával od neho pokyny a verboval pre neho prívržencov „spomedzi členov svojej strany“. A Hlinka si preventívne prichystal pre Poliakov nasledovné alibi: do Prahy na rokovania vyrazil v súvislosti s očakávaným finančným krachom, skontaktoval sa s agrárnikmi Rudolfom Beranom a Milanom Hodžom, ako aj s Benešovým protikandidátom, nominantom agrárnej strany profesorom Bohumilom Němcom, ktorý sa však neskôr stiahol z konkurenčného boja.⁴⁴

Podľa názoru J. Kozeňského „definitívny príklon Hlinku k Benešovi“ bol dôsledkom a vyústením „nátlaku pápežského nuncia a katolíckych biskupov“, čo silno uľahčovalo prijatie tohto rozhodnutia a ignorovanie zámerov Varšavy. Avšak pre poľských diplomatov veľmi pravdepodobne dvojtvárnosť lídra ľudákov nebola tajomstvom, ibaže vo svojich hláseniach písali to, čo túžilo čítať šéfstvo vo Varšave. Nečudo teda, že vo voľbách prezidenta republiky, ktoré sa konali 18. decembra 1935, ľudáci podporili svojimi hlasmi kandidatúru Eduarda Beneša. Diplomaciu sanačného režimu to bezpochyby šokovalo, tým väčšmi, že podľa domnienky niektorých historikov samotný Józef Beck napomáhal osnovaniu dôležitých úkladov, ktoré mali vyústiť do zmarenia voľby Beneša.⁴⁵ Čo sa týka rokovaní ľudákov s vládou, očakávané výsledky nepriniesli a boli prerušené. Poľská diplomatická misia o tom nezabudla poľskú vrchnosť informovať v liste s dátumom 4. apríla 1936.⁴⁶

Pred voľbou prezidenta sa v česko-slovensko-poľských vzťahoch zo strany Prahy začali prejavovať náznaky nesmelého oteplenia. Predovšetkým

⁴³ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 201

⁴⁴ Na okraj: hrozba finančného krachu hlinkovcov mohla byť aj dôsledkom finančných intríg Beneša, ktorý v kruhoch finančníkov a bankárov disponoval významnými známosťami.

⁴⁵ WHEELER-BENNET, John W. *Munich, Prologue to Tragedy (Mníchov, prolog k tragédii)*. Londýn: Macmillan, 1948, s. 287

⁴⁶ Priebeh rokovaní poľskí diplomati pozorne sledovali, boli dobre informovaní a informácie ihneď odosieli do Varšavy. (Pozri KOZEŇSKI. Czechosłowacja...c. d., s. 201 – 202)

a najmä obsadil sa post česko-slovenského veľvyslanca vo Varšave, ktorý pol roka žil prázdnotou. Dňa 29. novembra 1935 ho zaujal Slovak Juraj Slávik.⁴⁷ Varšava však nijako zvlášť rýchlo zareagovať nemienila. A keď ešte vysvitlo, že ľudáci hlasovali za Beneša a ten sa stal prezidentom, pričom Beck naďalej zotrval na čele ministerstva zahraničných vecí, dalo sa len ťažko predpokladať, že ústretový krok bude skoro opätovaný.

Mnohotvárnosť politickej línie Andreja Hlinku spôsobila, že takmer jedinou osobou vhodnou na spoluprácu v rámci ďalšej realizácie projektu takzvaného „neutrálneho bloku“ ostal pre sanačnú diplomáciu Karol Sidor. Bolo pravdepodobné, že takéto rozdelenie úloh zrežirovali samotní ľudáci, konkrétne najmä Hlinka. Tento obratný ťah mu umožňoval získavať isté preferencie a dobré body paralelne od Becka aj od Beneša. Je veľmi pravdepodobné, že práve v hlinkovskej kuchyni vyhútali nový recept na uplatnenie a či naservírovanie politickej figúry Karola Sidora poľským diplomatom pod názvom „Sidor na junácky spôsob“. Vo februári roku 1936 bratislavský konzul Laczynski v hlásení uvádza: „Sidor sa už odhodlal, že sa pridá k šíkom radikálnej mládeže a totálne zmení portfólio ľudí, s ktorými sa vída. Pobádal a posmeľoval som ho k prijatiu tohto rozhodnutia už dávno, najmä so zreteľom na nevhodný výber spolubojovníkov a priateľov, bezcharakterných, a preto nedôveryhodných. V poslednej diskusii so mnou nečakane a prekvapivo skonštatoval, že ignorovanie mojich rád momentálne pokladá za svoju veľkú chybu, za ktorú už riadne zaplatil. Zjavne mi tým chcel povedať, aby som s ním udržiaval kontakty v oblasti mládežníckeho ruchu a národnej problematiky ako doposiaľ. Očakávaný prechod Sidora do tábora mladých by naznačoval, že sa spolu s ním presunie i duchovný Hlinka a prinajmenšom niekoľko ľudáckych poslancov.“⁴⁸

To, že novú radikálno-mládežnícka orientáciu, ktorú mu predtým navrhoval Laczynski, Sidor koordinoval so zámermi Hlinku, je neodškriepiteľné. Avšak hypotéza poľského diplomata, podľa ktorej by mal taký významný politik ako vodca ľudákov vstúpiť do toho istého košiaru, môže svedčiť nanajvýš o jeho úsilí zapáčiť sa varšavským šéfom. „Ovečky“ predsa treba pred podojením niečím nasýtiť a slovenské mládežnícke katolícke hnutie organizačne zastrešené Katolíckou jednotou malo 11 500 členov a 250 krúžkov.⁴⁹

Plány poľských diplomatov siahali ešte ďalej. Hlásenie rezidenta Chodackého z 8. apríla 1936 oznamuje: „Kladne ohodnotiac perspektívy rozvoja slovenského katolíckeho mládežníckeho hnutia, nariadil som pánovi

⁴⁷ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 173

⁴⁸ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 201

⁴⁹ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 200

konzulovi Laczynskému, aby nadviazal bližšie styky s touto organizáciou. V súvislosti s tým si dovoľím navrhnúť, aby sme od leta tohto roku zabezpečili katolíckej mládeži vydávanie pronárodných, autonomistických, antikomunistických a antibenešovských slovenských novín. Predbežné debaty o vydávaní periodika sa už vedú a uvítali by sme priaznivý postoj zo strany zainteresovaných kruhov.“⁵⁰

Realizácia zrejme tiež súvisela s takmer kľúčovou osobou Karola Sidora, na ktorú evidentne mali záľusk nielen Poliáci. Konzul Laczynski sa na jar roku 1936 dozvedel, že Sidora pozvali Beran s Kramárom na rokovania. Na nich zvažovali možnosť vytvorenia vojenskej organizácie na Slovensku, ktorá by bojovala proti socialistickým a komunistickým vplyvom, pričom Sidorovi sľúbili finančnú výpomoc, zbrane aj rovnošaty. Rozhodovania o všetkých technických problémoch sa chopili agrárci, ktorí sa takýmto spôsobom snažili upútať pozornosť radikálnej opozičnej slovenskej mládeže z katolíckeho hnutia. Plány sanačných diplomatov sa zvláštnou náhodou prekryli s iniciatívou agrárnikov, ktorá zdanlivo musela Sidorovi veľmi vyhovovať. Avšak Sidor sa znezrady začal správať opatrne, vyhovárал sa, že mu chýbajú organizačné skúsenosti, v poslednej chvíli od projektu uskočil.⁵¹

Pretože v spomenutej ponuke Sidorovi sa vyskytuje nový, antikomunistický aspekt, na ktorý sme v záležitosti ešte nenatrafili, nebude vôbec na škodu, ak poskytneme čitateľom ešte jeden dokument, ktorý svedčí o zvláštnom prelínaní sa vnímania použiteľnosti slovenských autonomistov u Beckových diplomatov a v agrárnej strane. V polovici februára 1936 dorazili z Varšavy inštrukcie s podpisom riaditeľa politického referátu ministerstva zahraničných vecí T. Kobylanského. Okrem iného obsahovali aj nasledujúcu pasáž: „S ohľadom na aktuálne podmienky pokladá ministerstvo zahraničných vecí za nevyhnutné, aby bratislavský konzulát aplikujúc taktické narážky, skúsenosti a kontakty, ktorými disponuje, podnietil a rozpútal aktívnu antikomunistickú kampaň, ktorá by zviditeľnila fakt, že šírenie komunistického vplyvu v Česko-Slovensku vyplýva bezprostredne z priaznivého postoja, ktorý zaujali české kruhy voči rozvratným vplyvom, čo sa rinú z východu. V súvislosti s tým, čo sme vyššie objasnili, žiadam pána rezidenta⁵², aby zaopatril poľský konzulát v Bratislave príslušnými a náležitými pokynmi.“⁵³

⁵⁰ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 201

⁵¹ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 204

⁵² Mariana Chodackého

⁵³ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 205

„Rozvratné vplyvy“ bola s veľkou pravdepodobnosťou alúzia na sovietsko-česko-slovenskú dohodu o vzájomnej pomoci zo 16. mája 1935, ktorú začala Praha postupne v tomto období uvádzať do života. Táto zmluva spolu so sovietsko-francúzskou dohodou z 2. mája 1935 zmarila istými kruhmi Varšavy, Berlína a Tokia preferovanú agresiu proti ZSSR. Stala sa doslova „kosťou v krku“ ako pre hitlerovskú Wilhemstrasse, tak aj pre beckovskú Wierzbowu. A boj proti uskutočňovaniu záväzných článkov tejto zmluvy v praxi bol vtedy prioritou ako pre nacistov, tak aj piľsudčíkov. Čo s tým však mali česko-slovenskí agráreni?

Isté svetlo na to azda môžu vrhnúť archívne dokumenty. V analytickej štúdiu agenta poľskej vojenskej rozviedky „Andreja“ pod názvom „Postoj agrárnej strany ČSR k ruskej problematike“ sa píše, že „medzi agrárnikmi kreuje nezanedbateľná tendencia a myšlienkové prúdenie v prospech zblíženia sa s Poľskom, pričom z narušenia priateľských vzťahov k spomenutej krajine, ktoré začali vznikať pred 3 – 4 rokmi obviňujú Francúzsko“⁵⁴. Inak povedané, česko-slovenských agrárnikov, hitlerovskú a sanačnú diplomaciu spájala akási hybná sila, ktorá sa pokúšala prispievať na utváranie a napomáhať vyhraňovaniu antisovietskej a či skôr výstižnejšie antikomunistickej línie ich politiky. Je veľmi pravdepodobné, že odpoveď na túto otázku nám opäť pomôžu získať archívy a ich dokumenty.

Vráťme sa však k daniu. V súlade s nariadením Chodackého sa promptne príslušné pokyny rozpracovali s odporúčením, aby pri ich realizácii konzul Laczynski zapojil Sidora, ktorému navrhli poskytnúť náležité argumenty a materiály. Po uplynutí obdobia dvoch mesiacov Laczynski predostrel šéfom správu o splnení si povinnosti. Ako sa aj dalo čakať, Sidorovi sa podarilo vyhnúť konkrétnej činnosti, iniciatívu prenechal konzulovi. V hlásení zo 4. mája 1936 Laczynski uvádza: „V medziach mne na Slovensku zverenej antibolševistickej misie som nadviazal styk so Spišskou kapitulou, pretože táto patrí k nepočetným riadne usporiadaným ohniskám slovenského národného života a vyskytuje sa v nej nezanedbateľné množstvo osôb, ktoré aktívne prezentujú svoj záujem o Poľsko i sympatie voči nemu.“ Na čele tejto organizácie stál Ján Vojtaššák, z iniciatívy ktorého bola začiatkom mája 1936 zorganizovaná schôdza v prítomnosti poľského konzula. V konečnom dôsledku na nej prijali uznesenie o tom, že v prípade ďalšieho zhoršenia situácie, ergo nárastu komunistického vplyvu v Česko-Slovensku aj napriek odporu duchovenstva „bolo by nutné uchýliť sa so žiadosťou o pomoc k Poľsku alebo Maďarsku“.⁵⁵

Ako možno postrehnúť, konzul Laczynski sa natoľko svedomito usilo-

⁵⁴ RŠVA. Fond 308. Kópia č.3. Zložka č.361. list 20

⁵⁵ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 205

val o zvršenie nariadenia svojej vrchnosti, že zosmolil hlásenie bez ohľadu na to, že samotný Sidor sa stiahol do úzadia. A všimnime si: poľský diplomat zrejme mal a uplatňoval vo vyššie spomenutej organizácii istý vplyv, pretože prijali uznesenie, ktoré síce prekračovalo hranice právomocí a kompetencií jej činnosti, avšak nemohlo sa nezapáčiť Laczynského varšavskej vrchnosti. Za zmienku stojí tiež, že poľské aktivity v súvislosti s tzv. kontraakciou voči komunistickým vplyvom pokračovali aj ďalej, avšak citeľnejšie výsledky nepriniesli. Posledné z hlásení má dátum 2. mája 1937 a neobsahuje žiadne údaje, ktoré by svedčili o tom, že Laczynskému sa podarilo dosiahnuť badaťnejšie pokroky v plnení úlohy, ktorú mu uložili na Wierzbovej.⁵⁶

Styky poľských diplomatov s ľudákmi však zároveň neušli pozornosti centrály Hradu. Na to, aby ich určitým spôsobom ovplyvnila a, pokiaľ sa dá, obmedzila, využila Praha návštevu Wojciecha Adalberta Koryfantyho, vtedajšieho predstaviteľa stredopravicového zoskupenia poľských emigrantov Front Morgen v meste na Vltave. Tohto Česi poverili, aby presvedčil Hlinku o tom, že sanačné Poľsko nie je vhodným partnerom pre jeho politickú činnosť. V rámci spomenutého poslania Korfanty v sprievode niekoľkých osôb vyrazil k Hlinkovi do Ružomberka, kde podľa hlásenia Laczynského obdaril vzácnou skrinkou a potom sa mu v priebehu debaty pokúšal racionálnymi argumentmi vštepiť skazonosnosť vojenskej vlády piľsudčikov pre Poľsko. Pritom nezabudol dodať, že tamojšia vláda sa skladá z „neznabohov a radikálov“. Z uvedeného dôvodu sa on, Korfanty, domnieval, že Sidorova politika vyústi do pohromy a požiadal Hlinku, aby ju skorigoval. Nezabudol tiež doložiť, že poľských katolíkov reprezentuje on sám osobne, a preto sa teraz musí zdržiavať v zahraničí. Laczynski v raporte vyslovil predpoklad, že stretnutie s Korfantom zapôsobilo na Hlinku veľkým dojmom, avšak neskôr pochopil a uvedomil si „skutočný cieľ tejto návštevy a opäť bezvýhradne akceptoval Sidorovu politiku“.⁵⁷ Pri intepretácii a objasňovaní slovenských tendencií poľskej politiky tridsiatych rokov by sa patrilo aspoň čo-to úchytkom a letmo poznamenať o poľských dobových knihách, v ktorých takým či onakým spôsobom rezonuje slovenská problematika. V Poľsku v tom čase vyšlo zopár brožúr protičesko-slovenského charakteru od Tomasza Janowicza⁵⁸, Františka Jehličku⁵⁹, W. Bema de

⁵⁶ KOZEŃSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 207

⁵⁷ KOZEŃSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 207

⁵⁸ JANOWICZ, Tomasz. *Czesi. Studium historyczno-polityczne (Česi. Historicko-politické pojednanie)*. Kraków: ZakładyGraficzne IKC, 1936. Tento pseudonym si zvolil vtedajší poľský konzul v rumunskom meste Kluž T. Stapiński.

⁵⁹ JEHLIČKA František. *Quo vadis Słowaczyzno? (Kam kráčaš, Slovensko?)* Warszawa: Drukarnia Mazowiecka, 1935

Cosbana⁶⁰ a Kazimierza Niepokojczyckiego⁶¹. Tieto publikácie upriamovali pozornosť verejnosti na sťaby trpký osud slovenského národa, ktorý sa ocitol pod českým panstvom, spod ktorého by ho bolo treba vyslobodiť. Ako príklad môžeme uviesť citát a úryvok z knihy T. Janowicza: „Slováci, ktorí čerpajú posilu v boji z hrdinskej minulosti pronárodných zápasov v Poľsku, nás poznajú a dôverujú nám. Vo svojich chrabrych srdciach si uchovávajú vieru, že v prípade akejkoľvek dejinnej katastrofy, ku ktorej bezpodmienečne privedie česko-slovenský štát česká politika, budú mať po svojom boku oceľové plece a rameno Poľska, ako aj oddané srdcia nášho národa... Pomôžeme Slovákom vzkriesiť a znovunadobudnúť život, ktorý si zasluhujú...“⁶²

Tieto publikácie si vytýčili jasný cieľ: pripraviť psychiku poľskej spoločnosti na počín a zvrät, ktorý precízne plánovali a chystali sa podniknúť vo Varšave v súlade so zámerom Becka a ktorý minister zahraničných vecí všestranne prehodnotil so svojím zástupcom Janom Szembekom v decembri 1936. Tento plán, cieľom ktorého bola neutralizácia, ba až amortizácia Slovenska, tvoril úvodný komponent rozsiahlejšej Beckovej koncepcie a vízie zrodu už skôr spomenutého „neutrálneho bloku a zoskupenia“ alebo „Tretej Európy“⁶³. Aká teda bola vlastne Beckova predstava?

Podľa jeho názoru mal vývoj udalostí v Európe vyústiť do vnútorného ochromenia Francúzska, ktoré by mu znemožnilo zasahovať do záležitostí strednej Európy a najmä Česko-Slovenska, kde sa situácia mala skomplikovať ešte väčšími a intenzívnejšími. Za týchto okolností bola pasivita Poľska vylúčená a česko-slovensko-poľské spojenectvo proti Nemecku mimochodom tiež. Logicky teda podľa plánu Becka bolo skrz-naskrz reálne odtrhnutie Tešínska Poľskom a Podkarpatskej Rusi Maďarskom a v konečnom dôsledku vznik poľsko-maďarskej hranice. Slovensko, ktoré mávali vo zvyku vo svojich plánoch brať do úvahy aj Maďari, sa malo pretransformovať na nárazníkový štát v zóne vplyvu a pod patronátom Poľska. Pri realizácii tohto plánu sa bolo treba obávať jedine a iba odporu Sovietskeho zväzu, avšak pre tento prípad v záujme predídienia zásahom kalkulovali vo-

⁶⁰ BEM DE COSBAN, Włodzimierz. *Polsko-węgierska wspólna granica. Zagadnienia dotyczące Słowaczyny I Rusi Podkarpackie* (Poľsko-slovenská spoločná hranica. Slovenská a podkarpatskoruská otázka). Cieszyn: [b.v.] (Tešín, vlastným nákladom), 1936

⁶¹ NIEPOKOJCZYCKI, Kazimierz. *Słowacy I Czesi. Zarys stosunków* (Slováci a Česi. Náčrt vzťahov). Warszawa: Wydawnictwo „Myśli Polskiej“ (Vydavateľstvo „Poľská idea“), 1937. Za týmto pseudonymom sa skrýval niekdajší bratislavský konzul K. Jakubski.

⁶² JANOWICZ. Czesi... c. d., s. 112

⁶³ Občas jej prisudzovali aj termín „medzimorie“ alebo „intermarum“.

pred so sústredením istého počtu poľských divízií na sovietsko-poľskej hranici.⁶⁴

Tento plán svedčil o veľkej sebadôvere Becka a aj o jeho nezorientovanosti v slovenskej problematike. Za to však do značnej miery bola zodpovedná poľská diplomacia, ktorej predstavitelia na nižších postoch posielali do Varšavy len očakávané správy, skutočné fakty ich príliš netrápili. Beckov politický program sa v podstate odrážal od osnovy, ktorú prezentoval Piłsudskému v decembri roku 1931 a ktorú maršal odsúhlasil. Body týkajúce sa obsadenia tešínskeho Sliezska a vytýčenia poľsko-maďarskej hranice iba prevzal zo spomenutého plánu. Novinkou bola len idea premeny Slovenska na nárazníkový štát pod patronátom Poľska. Analogické alternatívy už skôr zvažovali poľskí i nemeckí žurnalisti typu a úrovne Karla Studnickeho či Kurta Witta, avšak vo väčších výskach na oficiálnej úrovni doposiaľ nikto tento názor nevyjadril.⁶⁵ Netreba však zabúdať, že názory Poľska a Nemecka na podoby osudov budúceho Slovenska sa líšili. Maďarsko si nárokovalo Slovensko celé, Poľsko rojčilo o protektoráte nad ním.⁶⁶

Szembeka, ako ostatne zrejme ani iných Beckových spolupracovníkov, tento plán neprekvapil a nezaskočil, pretože hľadaním persón, ktoré by sa na Slovensku chopili koncepcie takéhoto druhu, sa tento tím zapodieval už dlhodobo. Paralelne s činnosťou na území ČSR isté úsilia vyvíjali aj v Poľsku. Koncom roku 1936 vo Varšave založili Spolok priateľov Slovenska pod patronátom Ľudovíta Štúra s pobočkami v Krakove, Poznani, Čenstochovej, Katoviciach a Tešíne. Táto organizácia udržiavala živé kontakty s poľskými periodikami vydávala, vlastný tlačný vestník, s faktografickým prehľadom slovenských udalostí pre poľských publicistov⁶⁷.

⁶⁴ SZEMBEK Jan. *Journal 1933 – 1939 (Dennik z rokov 1933 – 39)*. Paris: Plon, 1952, s. 220; ROOS H. *Polen und Europa. Studien zur polnischen Aussenpolitik 1931 – 1939 (Poľsko a Európa. Štúdie o poľskej zahraničnej politike)*. Tübingen: Mohr, 1957, s. 267; KOZEŃSKI. *Czechosłowacja... c. d.*, s. 180

⁶⁵ STUDNICKI. *Kwestia Czechosłowacji...*; WITT, Kurt. *Die Teschener Frage (Česká otázka)*. Berlin: Volk und Reich Verlag (vydavateľstvo Národ a ríša), 1935

⁶⁶ KOZMIŃSKI, Maciej. *Polska I Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939) Z dziejów dyplomacji irredenty. (Poľsko a Maďarsko pred druhou svetovou vojnou /október 1939 – september 1939/. Z dejín diplomacie irredentizmu/ 1938 – 1939)* Wrocław: Zakł. nar. Im Ossolińskich (Národný inštitút Ossolinských), 1970, s. 179; ПОП, Иван И. *Чехословацко-венгерские отношения. 1935 – 1939. (Československo-maďarské vzťahy. 1935 – 1939)*. Moskva: Наука (Veda), 1972, s. 113

⁶⁷ ORLOF, Ewa. *Polskie badania słowacystyczne: historiografia XX w.* In *Dzieje Najnowsze (Poľské slovacistické výskumy: historiografia XX. storočia. In Najnovšie dejiny)*. 1998, č. 3. s. 87 – 101. URL: <https://www.bazhum.muzhp.pl/media/files/Dzieje>

Čo sa týka tajomnej hybnej sily, ktorá zjednotila isté zložky činnosti agrárnikov, ľudákov a sanačnej diplomacie, nuž pri objasnení jej zdrojov nám môžu pomôcť dokumenty Štátneho archívu Ruskej federácie. Materiály Telegrafnej agentúry Sovietskeho zväzu (TASS) v zázname z Prahy s dátumom 21. septembra 1936 uvádzajú, že nemecký veľvyslanec vo Viedni a niekdajší kancelár Franz von Papen, ktorý si odskočil zapožovať na Podkarpatskú Rus, mal v pláne stretnúť sa s niektorými vedúcimi predstaviteľmi agrárnej strany.⁶⁸

Z toho vyplýva, že na politickú líniu ľudákov a s nimi tu a tam spriaznených strán sa popri Poľsku pokúšal zapôsobiť svojimi preferenciami aj nacistický Berlín. A hlinkovci sa vo svojich vyhláseniach snažili vyhovieť a zapáčiť jedným aj druhým. 22. marca 1937 TASS odvysielala z Varšavy takýto úryvok prejavu ich lídra, predneseného na schôdzi Slovákov v Bratislave: „Ak sa Praha opovažuje uzatvárať pakty s komunistami, tak my Slováci budeme uzatvárať dohody s Poliakmi, aby sme napomohli záujmom slovenského národa a štátu. Nám sú väčšmi bližší Poliáci než bolševici. Praha nám bude v budúcnosti vďačná, že teraz udržiavame spojenie medzi ňou a Varšavou.“⁶⁹

A práve vtedy napokon dorazil do Prahy nový poľský veľvyslanec. 23. januára 1937 poľská vláda vymenovala do tejto funkcie Kazimierza Nienburga-Papéeho, niekdajšieho generálneho komisára Poľska v Gdansku.⁷⁰ Takže na oficiálnej úrovni boli obe strany opäť kompletne reprezentované, hoci o priateľských vzájomných vzťahoch by sa veru sotva dalo hovoriť. Napríklad 14. mája 1937 informoval TASS z poľskej metropoly o odchode veľvyslancu Juraja Slávika na prvomájové slávnosti do Moskvy a jeho absencii na sviatku Ústavy, ktorý 3. mája rozjasal Varšavu.⁷¹

V rámci záverečnej rekapitulácie teda môžeme skonštatovať, že pokusy sanačnej Varšavy o využitie slovenských autonomistov, najmä a predovšetkým ľudákov, pri realizácii projektu utvorenia tretej Európy boli neodškriepiteľne predurčené na neúspech. „Ľudáci nikdy nedôverovali Poľsku a len využívali jeho ochotu poskytovať ich strane pomoc v boji s Prahou.“⁷²

[Najnowsze kwartalnik poswiecony historii XX wieku /Dzieje Najnowsze kwartalnik poswiecony historii XX wieku -r1998-t30-n3/Dzieje Najnowsze kwartalnik poswiecony historii XX wieku -r1998-t30-n3-s87-101/Dzieje Najnowsze kwartalnik poswiecony historii XX wieku -r1998-t30-n3-s87-101.pdf](#) [cit. 2021-07-22]

⁶⁸ Štátny archív Ruskej federácie (ŠARF). Fond 4459. Kópia č. 28/2. Zložka č. 114. S. 24. Tento materiál bol zaradený aj s odkazom na periodikum *Lidové noviny*.

⁶⁹ ŠARF. Fond 4459. Kópia 28/2. Zložka č. 185. S. 46. Tento materiál bol zaradený s odvolaním na Poľskú telegrafnú agentúru (PTA).

⁷⁰ KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 179 – 180

⁷¹ ŠARF. Fond 4459. Kópia 28/2. Zložka č. 185. S. 84. Tento materiál sa cituje s odvolaním na poľské periodiká, ktoré uvedenú poznámku prevzali z časopisu *Slovák*.

⁷² KOZEŇSKI. Czechosłowacja... c. d., s. 198

TOWARDS SLOVAKIA. FROM THE BACKSTAGE
OF THE POLISH FOREIGN POLICY IN THE LATE
1930S

MOROZOV, STANISLAV VACLAVOVIČ

The author in his study deals with Polish foreign policy in Central Europe in the late 1930s, trying to create in 1935 „the system of small collective security“. Forming of this system was a reaction on making a Soviet-French and Soviet-Czecho-Slovak pact on mutual help which crossed plans of influential ruling circles in Berlin, Tokyo and Warsaw on anti-Soviet intervention. Warsaw did not give up its plans of military intervention against the U.S.S.R. even after the death of J. Pilsudski. The main role was played by the minister of foreign affairs Józef Beck, one of the creators of the axis Warsaw – Budapest – Rome, the so-called neutral block. A necessary condition of creation of the „neutral block“ was establishing of common Polish-Hungarian borders at the expense of Czecho-Slovakia. To achieve this strategic aim Warsaw tried to use also Slovak autonomist movement in Czecho-Slovakia. The intention was to „synchronize“ Slovak autonomist movement with power plans of Polish diplomacy in Central and Eastern Europe. After German Nazis came to power Warsaw modified its plans and kept on negotiate with Berlin. However, the main obstacle of creating of the “neutral block” still remained Czecho-Slovakia. Warsaw in their plans for disintegration and liquidation of Czecho-Slovakia used to find a common language not only with Budapest, Rome, but also with Berlin. The Hlinka’s Slovak Folk Party led by Andrej Hlinka, aimed at emancipation of the Slovak nation in Czecho-Slovakia. The attempts to use Slovak autonomist movement for foreign-political plans of the “Sanation regime” in Warsaw were doomed to failure. Slovak autonomists did not identify with the plans of Warsaw for arrangement of Central Europe and they did not trust it.

Prof. Stanislav Vaclavovič Morozov, DrSc.
Katedra medzinárodných vzťahov, zahraničnej regionalistiky
a politológie
Štátna univerzita, Belgorod (Ruská federácia)
Email: roland60@mail.ru
Email: morozov_s@edu.bsu.ru

ZDRUŽENIE SLOVENSKEHO KATOLÍCKEHO ŠTUDENTSTVA V ZAHRANIČÍ V KONTEXTE POVOJNOVÉHO KREŠŤANSKÉHO HNUTIA V EURÓPE¹

BEÁTA KATREBOVÁ BLEHOVÁ

Večné Slovo, jednorodený Syn Boží! Nauč nás opravdivej
veľkodušnosti. Nauč nás Tebe slúžiť, ako si to naozaj zasluguješ:
aby sme dávali a nepočítali, aby sme bojovali a nedbali o rany,
aby sme účinkovali a netúžili po odpočinku,
aby sme obetovali a neočakávali inej odmeny
ako to povedomie, že sme splnili Tvoju svätú vôľu.²

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. The Association of Slovak Catholic Students Abroad in the Context of Post-War Christian Movement in Europe. Slovenský časopis historický, I., 2021, 2., pp.

Student catholic movement as a mass movement in Slovakia started to organize itself immediately after the end of World War One and the creation of Czecho-Slovakia in 1918. The Head Office of Student Catholic Students (in Slovak "ÚSKŠ") since its foundation in 1921 declared their support for the idea of national independence of Slovaks and Catholic confessional orientation. In 1924 it joined student international Catholic movement Pax Romana. After the end of World War Two the "ÚSKŠ" along with the press organ of the head office, the journal "Rozvoj", were abolished. In Autumn 1947 there were created in the Austrian exile a new organization The Association of Slovak Catholic Students Abroad (in Slovak "ZSKŠvZ"). The Association joined Pax

¹ Štúdia je výstupom z grantového projektu VEGA č. 1/0179/20: Svätá stolica a slovenská otázka, 1945 – 1958.

² Modlitba členov ZSKŠvZ. In *Rozvoj*, roč. 2, č. 11 – 12, 1950, s. 1

Romana in 1948. It started to be active in Paris, Montreal and in Madrid. Slovak Catholic student movement in exile was a part of Slovak exile as well as of post-war federalization and integration movement in Western Europe.

Keywords: student Catholic movement, Slovak post-war exile, Pax Romana, Nouvelles Equipes Internationales, trans-nationalism, European integration.

Študentské katolícke hnutie ako masový fenomén v slovenských dejinách 20. storočia sa začalo utvárať bezprostredne po zániku Rakúsko-Uhorskej monarchie a vzniku Česko-Slovenska v roku 1918. Táto skutočnosť súvisela s postupným poslovenčovaním stredného školstva, so vznikom prvých univerzít a vysokých škôl na Slovensku, ale aj s novou dynamikou medzinárodných procesov, predovšetkým intenzívneho pôsobenia medzinárodných a transnacionálnych organizácií po skončení prvej svetovej vojny, ktoré sa dotkli aj študentského hnutia ako takého. Ovplyvnilo ho aj postavenie katolíkov po rozpade monarchie a ich zodpovednosť voči novým ideologicko-kultúrnym výzvam.³ Významným fenoménom medzivojnového obdobia sa stal tzv. študentský internacionalizmus.

Medzi najznámejšie medzinárodné študentské organizácie patrili liberálne orientovaná Medzinárodná konfederácia študentov (Confédération Internationale des Étudiants, CEI) založená v roku 1919 ako federácia študentských zväzov jednotlivých štátov⁴, ako aj v slovenskom kontexte známejšia organizácia katolíckych študentov Pax Romana. Medzinárodná konfederácia študentov do veľkej miery kopírovala výsledky prvej svetovej vojny, keď do svojich radov nikdy neprijala študentské organizácie porazených štátov Nemecka, Rakúska, Maďarska, ale napríklad aj Turecka, fungovala na štátnom a nie na národnom princípe, čo znemožňovalo participáciu samostatných národných študentských zväzov. Týkalo sa to najmä viacnárrodných štátov s početnými národnostnými menšinami, predovšetkým Československa, Juhoslávie, Španielska, Belgicka a Veľkej Bri-

³ DÉCAILLET, Séverine. Pax Romana 1921 – 1939: Entstehung und Konsolidierung einer internationalen katholischen Studentenorganisation. In *Schweizerische Zeitschrift für Religions- und Kulturgeschichte/Revue suisse d'histoire religieuse et culturelle/Rivista svizzera di storia religiosa e culturale*, zv. 112, 2018, s. 253, <http://doi.org/10.5169/seals-842398> [14.09.2020]

⁴ LAQUA, Daniel. Activism in the 'Students' League of Nations': International Student Politics and the Confédération Internationale des Étudiants, 1919 – 1939. In: *English Historical Review*, roč. 82, 2017, č. 556, s. 606 – 607

tánie. Vo vedení CEI sa od začiatku prejavoval silný vplyv frankofilných štátov, najmä Francúzska, ktoré malo garantovať Parížsky mierový systém a existovala aj úzka spolupráca so Spoločnosťou národov.

Československo zastupoval Československý zväz študentov vychádzajúci z koncepcie čechoslovakizmu, ktorý v roku 1921 spoluorganizoval kongres CEI v Prahe. Medzi najvýznamnejších predstaviteľov v jeho radoch patril český diplomat Jaromír Kopecký, ktorý v období druhej svetovej vojny pôsobil ako zástupca československej exilovej vlády vo Švajčiarsku a v roku 1945 likvidoval slovenské vyslanectvo v Berne. V tridsiatych rokoch, predovšetkým v prostredí francúzskych elitných vysokých škôl, došlo k rozšíreniu pacifizmu, ktorý bol v príkrom rozpore s rozpínavou ideológiou nemeckého národného socializmu a talianskeho fašizmu. Komunistická Internacionála ako vedúca organizácia medzinárodného komunistického hnutia začala z taktických dôvodov podporovať tiež pacifizmus, v dôsledku čoho nastal masívny posun doľava v častiach Západnej Európy, najmä vo Francúzsku. V tejto súvislosti možno od druhej polovice tridsiatych rokov pozorovať v radoch študentského hnutia silné ľavicové tendencie. Vyvrcholením ľavicovej orientácie bola jednak protivojnová kampaň, ovplyvnená kominternovskými postojmi komunistických študentských zväzov. Napokon konanie Druhého svetového kongresu mládeže na prestížnej Vassar College v štáte New York v roku 1938, na ktorom komunisticky orientovaní študentskí lídri zohrali kľúčovú úlohu.⁵

Na rozdiel od CEI, striktno dodržiujúcej štátny princíp, čo v praxi znamenalo, že jeden štát mohla zastupovať výlučne jedna študentská organizácia, a vychádzajúcej z výsledkov prvej svetovej vojny, študentské medzinárodné katolícke hnutie Pax Romana od vzniku praktizovalo princíp národný, principiálne nevyklúčovalo študentské organizácie porazených štátov, úspešne čelilo rozmáhajúcim sa totalitným ideológiám a v porovnaní s CEI, ktoré v roku 1940 zaniklo, fakticky existuje až dodnes. Organizácia Pax Romana fungovala predovšetkým ako medzinárodná informačná a sprostredkovateľská centrála. Programovo vychádzala z katolíckej náuky „o mystickom Tele Kristovom“, hlásala návrat k integrálnemu katolicizmu, usilovala sa o zmierenie európskych národov po dlhom vojnovom konflikte a podobne mala katolíckych študentov ochrániť pred socialisticky ponímaným internacionalizmom na jednej strane, na strane druhej aj pred pre-

⁵ V záverečnom dokumente kongresu sa odrazili sympatie s komunistickými výzvami na internacionálnu pomoc španielskym republikánom v období Španielskej občianskej vojny. LAQUA, *Activism in the ‘Students’ League of Nations*, s. 610 – 618, 632 – 635

piatym nacionalizmom. Duchovné vedenie organizácie v osobe zakladateľa a dlhoročného generálneho sekretára, švajčiarskeho katolíckeho kňaza Josepha Gremauda, si zakladalo na systematickej výchove budúcej katolíckej intelektuálnej elity, ktorá mala byť schopná čeliť novým nekresťanským ideológiám. Veľký dôraz sa kládol aj na vlastenectvo podľa motta: „Opäť potrebujeme celistvých katolíkov – nie Európanov, nie kozmopolitov, [...] len jedno jediné: homines perfecti catholici.“⁶ V zmysle pápežskej encykliky *Quadragesimo anno* (1931) *Pax Romana* nadväzovala na katolícku sociálnu náuku ako základný kameň budovania kresťanského spoločenstva a úzko spolupracovala aj s Katolíckou akciou.⁷

Ústredie slovenského katolíckeho študentstva (ÚSKŠ) ako strešná organizácia slovenských katolíckych stredoškolských a vysokoškolských spolkov bolo založené na kongrese slovenského katolíckeho študentstva v dňoch 14. – 15. augusta 1921 v Žiline za účasti vtedy len nedávno vysvätených troch slovenských biskupov Karola Kmeťka, Mariána Blahu a Jána Vojtášáka.⁸ Významný podiel na jeho vzniku mal Karol Sidor, ktorý ako študent piaristického gymnázia v Ružomberku v školskom roku 1918/1919 založil spolok pod názvom Sociálne združenie slovenského študentstva, založil a redigoval stredoškolský časopis *Vatra* a bol organizátorom vôbec prvých zjazdov slovenských katolíckych študentov. Podobne sa o vznik ÚSKŠ zaslúžil Július Stano, ktorý počas štúdia na Českej vysokej škole technickej v Brne v novembri 1920 založil slovenský akademický spolok s názvom Spolok slovenských akademikov Tatran a stal sa prvým predsedom ÚSKŠ. Ústredie sa od založenia otvorene hlásilo k myšlienke národnej samobytnosti Slovákov a ku katolíckej konfesionalnej orientácii, politicky malo blízko k Slovenskej ľudovej strane pod vedením jej predsedu Andreja Hlinku, ktorý hnutie od založenia podporoval, a patrilo

⁶ DÉCAILLET, *Pax Romana 1921 – 1939*, s. 255

⁷ DÉCAILLET, *Pax Romana 1921 – 1939*, s. 262. K hnutiu *Pax Romana* pozri tiež ALTERMATT, Urs, SUGRANYES de FRANCH, Ramon. *Pax Romana 1921 – 1981: Gründung und Entwicklung*. Fribourg: Universitätsverlag, 1981

⁸ K založeniu a pôsobeniu ÚSKŠ pozri bližšie LETZ, Róbert. Pôsobenie Júliusa Stana v slovenskom politickom a verejnom živote v rokoch 1918 – 1938. In *Biografické štúdie*, č. 36, 2013, s. 155 – 163; KÁRPÁTY, Vojtech. Katolícke spolky a organizácie na Slovensku 1918 – 1945. Ústredie slovenského katolíckeho študentstva (1). In *Kultúra*, roč. 13, č. 10, 14. 7. 2010, s. 12; Ibidem. Ústredie slovenského katolíckeho študentstva. In *Kultúra*, roč. 13, č. 16, 29.9.2010, s. 12; Boj o samostatnú organizáciu. In GRÉBERT, Ladislav (ed.). *Dvadsať rokov boja a práce slovenského katolíckeho študentstva. Almanach Ústredia slovenského katolíckeho študentstva 1919 – 1920, 1939 – 1940*. Bratislava: ÚSKŠ, 1940, s. 91 – 103

k autonomistickému prúdu medzivojnovovej slovenskej politiky.⁹ Od februára 1923 vydávalo študentský časopis *Rozvoj*, sídlilo v internáte Svoradov a jeho duchovným správcom bol Mons. Eugen Filkorn, riaditeľ Svoradova.¹⁰ Na kongrese Pax Romany v Budapešti koncom augusta 1924 sa Ústredie stalo plnoprávnym a rovnocenným členom zastupujúcim záujmy slovenských katolíckych študentov.

ÚSKŠ sa postupne stalo pevnou súčasťou medzivojnovového spoločenského diania na Slovensku. Vychovalo tzv. svoradovskú generáciu, ktorá od druhej polovice tridsiatych rokov prevzala významné pozície v politickom, hospodárskom, kultúrnom a vedeckom živote.¹¹ Prostredníctvom organizácie Pax Romana slovenské katolícke študentstvo participovalo na celoeurópskom katolíckom hnutí; delegácie ÚSKŠ sa pravidelne zúčastňovali každoročných kongresov Pax Romany, ktorých sa v rokoch 1921 – 1939 uskutočnilo celkovo devätnásť v trinástich európskych a amerických metropolách. Prvý kongres sa so schválením pápeža Benedikta XV. konal 19. júla 1921 vo švajčiarskom Fribourgu, ktorý sa zároveň stal sídlom organizácie. Na kongrese, ktorý sa začiatkom septembra 1925 konal v Bologni, sa zúčastnila slovenská delegácia na čele s Martinom Sokolom. Delegácia ÚSKŠ účastníkom kongresu rozdala brožúrku „La Slovaquie et la jeunesse étudiante slovaque“ s historickým prehľadom a dejinami študentského hnutia na Slovensku.¹² Na prelome augusta a septembra 1929 sa delegácia ÚSKŠ zúčastnila kongresu v španielskej Seville a v jeho rámci absolvovala zájazd do Talianska a Ríma, kde bola prijatá pápežom Píom XI. V júni 1931 boli slovenskí študenti opätovne prijatí hlavou Katolíckej cirkvi v rámci kongresu Pax Romany vo Fribourgu.¹³ Reprezentáciu slovenského katolíckeho študentstva privítal pápež Pius XI. aj po tretí a zároveň posledný raz v roku 1934 počas slávnosti svätorečenia saleziána dona Bosca – patróna študujúcej mládeže. Pax Romana pri tejto príležitosti zor-

⁹ Pozri bližšie CIEKER, Jozef. Andrej Hlinka a ÚSKŠ. In GRÉBERT, *Dvadsať rokov boja a práce*, s. 24 – 27

¹⁰ FILKORN, Eugen. Náš údel. In GRÉBERT, *Dvadsať rokov boja a práce*, s. 43

¹¹ Letz, *Pôsobenie Júliusa Stana*, s. 155 – 157, 160

¹² PRIKRYL, Ľubomír Viliam. Ústredie slovenského katolíckeho študentstva – predchodca Ústredia slovenskej kresťanskej inteligencie. In *RaN: spoločensko-duchovná revue*, roč. 19, 2016, s. 69

¹³ Pozri bližšie MIKUŠ, Jozef. Ústredie slovenského katolíckeho študentstva. In *Katolícke Slovensko*. Na pamiatku tisícročného jubilea blaženého zvestovania Kristovej viery nášmu národu slovenskému, keď založil prvú kresťanskú svätyňu slovenský knieža Pribina v Nitre, 833 – 1933. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, [bez roku vydania], s. 589 – 599

ganizovala púť, ktorej sa zúčastnili aj slovenskí členovia pod vedením duchovného správcu Mons. Filkorna.¹⁴

V roku 1935 sa v Prahe a Bratislave uskutočnil kongres Pax Romany pod názvom „Nový človek v novej dobe“. Generálnym tajomníkom Prípravného výboru pre organizáciu kongresu bol neskorší diplomat Jozef Cieker, ktorý bol v rokoch 1933 – 1934 podpredsedom hnutia.¹⁵ V rámci kongresu sa konali aj zájazdy do Tatier a Dobšinej s účasťou vyše troch stoviek zahraničných hostí, ktorým sa osobne prihovril Andrej Hlinka, a celkovo šlo o významnú spoločenskú udalosť s medzinárodným dosahom. V roku 1936 sa kongres Pax Romany konal v susednom Rakúsku, na ktorý vedenie ÚSKŠ vyslalo dvadsaťčlennú delegáciu pod vedením vtedajšieho podpredsedu Štefana Horvátha. Delegácii sa dostalo zvlášť srdečného pohostenia od korutánskych Slovincov v hlavnom meste Korutánska Klagenfurte.¹⁶

Slovenské študentstvo vtlačilo pečať organizácii Pax Romana nielen personálnym obsadením vo vedúcich funkciách, ale aj sústavným informovaním o slovenskej otázke na jej pôde. Pôsobenie ÚSKŠ v organizácii Pax Romana však doposiaľ nebolo náležite historiograficky spracované, preto predstavuje vedecké deziderátum. Po vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939 vedenie ÚSKŠ sa stotožnilo so štátnou samostatnosťou Slovenska a v manifeste z 5. júla 1939 sa zaviazalo k vernosti novovzniknutému štátu, zároveň si pripomínajúc slovenskú diaspóru v cudzine, najmä na okupovaných územiach južného Slovenska.¹⁷ V roku 1945 nástupom tzv. ľudovodemokratického režimu boli Ústredie, ako aj časopis *Rozvoj* zakázané, činnosť sa preto preniesla do exilu.

¹⁴ Púte sa zúčastnili Jozef Cieker, Karol Klinovský a Ján Kaššovic. (GALAN, František. Slovenské katolícke študentstvo a sv. Otec Pius XI. In GRÉBERT, *Dvadsať rokov boja a práce*, s. 145 – 146)

¹⁵ MARUNIAK, Peter. Publikačná činnosť Dr. Jozefa Ciekra do roku 1945. In CHOVARREHÁK, Juraj, MARUNIAK, Peter (zost.) *Dr. Jozef Cieker. Seminár pri príležitosti nedožitých 90. narodenín Jozefa Ciekera v Tvrdošine 20. júna 1997*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 30. Viceprezidentom Pax Romany bol v roku 1935 ďalší Slováč, funkcionár spolku Tatran v Prahe, Štefan Horváth. V roku 1937 bol za viceprezidenta zvolený Jozef Kosorín, ktorý bol zároveň predsedom ÚSKŠ.

¹⁶ KOSORÍN, Jozef. Boh, národ, sociálna pravda. In GRÉBERT, *Dvadsať rokov boja a práce*, s. 75 – 76. K účasti ÚSKŠ na kongresoch Pax Romany pozri tiež: Tamže, s. 117 – 120 (Budapešť), s. 122 – 124 (Cambridge), s. 125 (Sevilla), s. 127 – 128 (Luxemburg), s. 128 – 130 (Paríž, Ľubľana). V období druhej svetovej vojny sa kongresy Pax Romany nekonali.

¹⁷ V manifeste verbatim: „S radosťou pozdravujeme našu Slovenskú republiku, s úprimným a národným sebavedomím sľubujeme vernosť a oddanosť našej vláde a nášmu štátu.“ Manifest slovenského kat. študentstva. In GRÉBERT, *Dvadsať rokov boja a práce*, s. 132

V období druhej svetovej vojny sa žiadne medzinárodné kongresy Pax Romany nekonali a jej činnosť zostala obmedzená na existenciu tzv. war-time office, čiže vojnového regionálneho úradu vo Washingtone, a naďalej fungovalo aj ústredie organizácie vo švajčiarskom Fribourgu pod vedením otca Gremauda. Funkciu prezidenta formálne naďalej vykonával vplyvný španielsky politik, neskorší veľvyslanec pri Svätej stolici a minister školstva, Joaquín Ruiz-Giménez, patriaci k liberálnemu krídlu španielskeho politického katolicizmu a od roku 1956 stojaci v opozícii voči generálovi Francovi. Hnutie viedol v rokoch 1939 až 1946 a v tejto funkcii patrilo k zásadným kritikom prílišného vplyvu myšlienok francúzskeho filozofa Jacquesa Maritaina¹⁸, ktorý odmietol podporu katolíckych inštitúcií pre stúpcov generála Franca počas Španielskej občianskej vojny.¹⁹

Kresťanskodemokratické federalistické organizácie v povojnovom období

Prelomový rok 1945, ktorý síce ukončil jeden z najhroznejších konfliktov v dejinách ľudstva, akým druhá svetová vojna nepochybne bola, nepri niesol však túžobne očakávaný, skutočný mier a medzinárodnú spravodlivosť pre malé národy strednej Európy, ktoré s postupujúcou Červenou armádou z východu čelili novodobému zotročeniu v podobe nastávajúcej komunistickej totality. Povojnové rozdelenie Európy nebolo len výsledkom

¹⁸ Ideologický vplyv francúzskeho filozofa Jacquesa Maritaina, ktorý v rokoch 1945 – 1948 zastupoval Francúzsko pri Svätej stolici ako veľvyslanec, na medzivojnový a povojnový katolicizmus bol nepochybne veľký. Ako tvorca filozofickej teórie integrálneho humanizmu bol zástancom zblíženia katolicizmu s marxizmom a jeho pôsobenie možno označiť kategóriou kresťanského progresivizmu. Bolševickú revolúciu v Rusku z roku 1917 vnímal ako „blahodarnú udalosť“, ktorá mohla viesť k obnoveniu vplyvu kresťanstva na spoločnosť. Bol tiež presvedčený, že komunizmus si napriek principiálnemu ateizmu zachoval kresťanské prvky a neváhal priznať proletariátu určitú „historickú úlohu“. Hlásal nezávislosť politického vedomia kresťana od smerníc cirkevných úradov. V zásade nemal problém ani s účasťou komunistov v povojnových vládach západnej Európy a svojím kresťansko-progresivistickým myslením zásadne ovplyvnil aj Druhý vatikánsky koncil. Pozri CHENAUX, Philippe. *Katolícka Cirkev a komunizmus v Evrope (1917 – 1989). Od Lenina k Janu Pavlu II.* Praha: Rybka Publishers, 2012, s. 125 – 131. K osobnosti Maritaina a jeho filozofii pozri tiež DE MATTEI, Roberto. *Das Zweite Vatikanische Konzil. Eine bislang ungeschriebene Geschichte.* Stuttgart: Sarto, 2012, 2. vydanie, s. 79 – 81

¹⁹ K osobnosti Joaquína Ruiza-Giméneza pozri MAYER-TARHAN, Stephanie. *Zwischen Diktatur und Europa: Joaquín Ruiz-Giménez und der spanische Katholizismus, 1936 – 1977.* Frankfurt, Bern, Viedeň: Peter Lang, 2017, s. 39 – 159. K pôsobeniu Ruiza-Giméneza na čele Pax Romany v rokoch 1939 – 1946 pozri tamže, s. 84 – 95

vojenského víťazstva spojeneckých veľmocí nad Nemeckom, ale aj dôsledkom niekoľkých spojeneckých konferencií medzi októbrom 1943 (Teherán) a augustom 1945 (Postupim). Osobitné miesto medzi konferenciami víťazných mocností USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu zaujíma Jaltská konferencia z februára 1945, ktorá sa neskôr stala synonymom rozdelenia Európy na komunistický Východ a prevažne demokratický Západ. V Jalte na Kryme, v Livadijskom paláci, to boli aj západní spojenci, a síce americký prezident Franklin D. Roosevelt a britský premiér Winston Churchill, ktorí súhlasili s včlenením východnej Európy do sovietskej sféry vplyvu.²⁰

Osobitnú úlohu pri kreovaní novej povojnovej Európy zohral pápež Pius XII., ktorý počas vojny nikdy nezdieľal prehnaný optimizmus prezidenta USA Roosevelta o reformovateľnosti sovietskeho stalinistického systému a komunistickú ideológiu vnímal vedno s nacistickou ideológiou ako zlo. V rokoch 1943 – 1944 preto využil každú príležitosť, aby varoval západných diplomatov pred slepou vierou voči uisteniam Stalinovho vedenia, ako aj pred príliš tesnou spoluprácou s Moskvou na úkor teritoriálnych a politických ústupkov a upozorňoval západné mocnosti, aby mali na pamäti čo najrýchlejšie ukončenie vojny. Po vyhlásení bezpodmienečnej kapitulácie angloamerickými mocnosťami v Casablance v januári 1943, s ktorou pápež zásadne nesúhlasil, boli nádeje na skorý mier, ako aj alternatívne plány stredoeurópskych kresťanských federácií definitívne pochované a od druhej polovice roka 1944 sa reálna hrozba sovietskej a infiltrácie komunizmu do Európy stávali čoraz reálnejšími.²¹

Po skončení vojny Pius XII. s veľkými obavami sledoval rozpínanie boľševického „nového islamu“ z Východu a rovnako aj marxistickú sekularizáciu zo Západu. Komunistickú ideológiu chápal v duchu encykliky Pia XI. *Divini Redemptoris* ako vo svojej podstate zvrátené zlo (*intrinsecamente perverso*) a zápas s komunizmom vnímal v eschatologickom duchu ako „apokalyptický zápas so Zlom“.²² Bol presvedčený, že ani demokratický

²⁰ NAUMOV, A.O. Jalta – 1945: „boľšaja trojka“ na puti k pobeде. In NAROČNICKAJA, Natalia A. (red.). *Jalta – 45. Načertania novogo mira. Dokumenty i fotografii iz ličnogo archiva Stalina*. Moskva: Veče, 2010, s. 38 – 39

²¹ Bližšie pozri HRABOVEC, Emília. *Der Heilige Stuhl, das östliche Europa und die Anfänge des Kalten Krieges*. Sveta Stolica, istočna Evropa i početci hladnoga rata. In TANJIĆ, Željko (ed.). *Cardinal Stepinac. A Witness to the Truth. Kardinal Stepinac. Svedok Istine*. Zagreb 2009, s. 102, 105, 107

²² HRABOVEC, Emília. *Svätá stolica a Československo*. In HRABOVEC, Emília, BRUGNOTTO, Giuliano, JURČAGA, Peter (eds.). *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945 – 1965. Umlčaná cirkev a pápežská diplomacia 1945 – 1965*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018, s. 294

Západ neuskutočnil kresťanský poriadok ako základ ľudských práv a v rysujúcom sa bipolárnom svete sa zásadne dištancoval od oboch blokov. Kľúčovou nebola otázka príslušnosti k jednému z blokov, ale otázka „aliancie s Kristom“, ktorú v známom vianočnom posolstve z decembra 1947 formuloval nasledovne, zdôrazňujúc pritom neutrálny postoj Svätej stolice: „Naša pozícia medzi dvoma protichodnými stranami je bez akéhokoľvek predsudku, bez akejkolvek preferencie pre ten či onen národ, ten či onen štát, rovnako ako je vzdialená akejkolvek úvaha svetského charakteru. Byť s Kristom alebo proti Kristovi, to je celá otázka.“²³

Pápež sa však napriek bezvýhradnému antikomunistickému postoju nikdy nepovažoval za súčasť západnej protisovietskej „križiackej výpravy“, ktorú s veľkou vehementnosťou presadzoval nový americký prezident Harry Truman a v tomto zmysle napísal Piovi XII. niekoľko listov²⁴ či vyslal do Vatikánu osobného splnomocneného zástupcu, diplomata Myrona Taylora.²⁵ Misia amerického diplomata, ktorý vo Vatikáne figuroval už ako splnomocnenec prezidenta Roosevelta v období vojny, trvala až do roku 1951 a jeho snahy smerovali k zapojeniu všetkých významných kresťanských cirkví do spoločného zápasu proti sovietskemu komunizmu. Problémom Trumanovej predstavy o zapojení kresťanov do tohto „apokalyptického zápasu“ bolo, že si nedostatočne uvedomoval rozpory vo vnútri kresťanských cirkví, predovšetkým medzi Katolíckou cirkvou a protestantmi. Ďalším závažným nedostatkom jeho protikomunistickej „križiackej výpravy“ bola

²³ Citát prevzatý z HRABOVEC, Emília. Svätá stolica a Československo 1945 – 1965. In HRABOVEC, Emília, BRUGNOTTO, Giuliano, JURČAGA, Peter, eds. *Chiesa del silenzio e diplomazia pontificia 1945 – 1965. Umlčaná cirkev a pápežská diplomacia 1945 – 1965*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018, s. 294

²⁴ Napríklad v roku 1948 napísal prezident Truman Piovi XII. dva listy, v ktorých poďčiarkol „duchovný charakter“ rozbiehajúceho sa konfliktu studenej vojny a volal po zjednotení všetkých morálnych síl sveta pod vedením USA. V druhom liste písal veľmi otvorene, že „všetky kresťanské a demokratické inštitúcie by sa mali zjednotiť proti spoločnému nepriateľovi“ a tohto spoločného nepriateľa jasne pomenoval ako Sovietsky zväz. (INBODEN, William. *Religion and American Foreign Policy, 1945 – 1960. The Soul of Containment*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 111 – 112) Truman viedol korešpondenciu s pápežom prakticky počas celého zotrvania v prezidentskom úrade. Pápež vo svojich listoch zdôrazňoval, že skutočný mier môže nastať len vtedy, keď bude založený na viere v jediného pravého Boha, ktorý stvoril svet a vložil človekovi neodcudziteľné prirodzené práva. Pápež bol tiež presvedčený, že len vtedy nastane skutočný svetový poriadok, keď vlády uznajú nadprirodzený pôvod ich bytia. Ak si štát toto Bohom dané právo zhora uzurpuje, človek sa v takej spoločnosti redukuje na objekt egoistických záujmov mocenských skupín. (Pozri Tamže, s. 123)

²⁵ K Taylorovej misii (pozri Tamže, s. 119 – 156)

skutočnosť, že cirkvi, ktoré sa mali do toho zápasu zapojiť, príliš inštrumentalizoval v úlohe politických hráčov, zabúdajúc, že boli predovšetkým duchovnými inštitúciami. V lete 1951, keď sa rysovala spoločná deklarácia kresťanských cirkví o situácii vo svete, ktorá mala osloviť kresťanov za železnou oponou, táto dlho plánovaná iniciatíva stroskotala na konflikte medzi Rímom a protestantskými cirkvami ohľadom vyhlásenia dogmy o Nanebovzatí Panny Márie, ktorú protestantský svet prijal s veľkou nevôľou.²⁶

Pius XII. bol podporovateľom integračných procesov povojnovej Európy za predpokladu, že budú vychádzať z kresťanských zásad, a to predovšetkým z katolíckej sociálnej náuky a v nej obsiahnutých princípov solidarity, prirodzeného práva a dôstojnosti ľudskej osobnosti.²⁷ Bol presvedčený, že zjednocujúca sa Európa nemá tvoriť akýsi nadnárodný superštát, ale má vychádzať zo syntézy národných identít a transnacionálnej solidarity založenej nie na ekonomických a politických záujmoch, ale zohľadňujúcej kresťanského ducha podľa motto: alebo bude Európa kresťanská alebo nebude vôbec.²⁸ Rešpektujúc medzinárodnopolitické reálie povojnového poriadku si v prípade Nemecka a Talianska dobre uvedomoval, že prekonať nevýhody porazených štátov bolo možné len za predpokladu ich integrácie do nadnárodných štruktúr a v tomto zmysle – podobne ako to vnímala aj nemecká kresťanskodemokratická elita na čele s Konradom Adenauerom – pozitívne vnímal historický kontext karolovskej doby s centrom v Nemecku, Francúzsku a Taliansku. Citlivo vnímal preto aj nemeckú otázku, ktorú považoval za kľúčovú pre zachovanie dlhodobej stability a mieru v Európe. Odmietal princíp kolektívnej viny Nemcov a zdôrazňoval prínos katolíckeho odporu voči totalite národných socialistov v období Tretej ríše.²⁹ Pozitívne sa vyslovil o prijatí Marshallovho plánu pre obnovu Európy, zároveň však zdôraznil, že obnova musí byť cieľom na dosiahnutie nezávislosti

²⁶ V tejto súvislosti vydal Pius XII. 19. 6. 1951 stanovisko, v ktorom Taylorovi oznámil, že je pre neho nemožné za daných okolností pripojiť sa k spoločnej deklarácii, keďže mnohé protestantské osobnosti zaujali nepriateľský postoj voči Katolíckej cirkvi. (IN-BODEN, *Religion and American Foreign Policy*, s. 151)

²⁷ K postoju Pia XII. k procesu európskej integrácie pozri bližšie HRABOVEC, Emília. Pius XII and the Idea of European Unity. In *Polonia Sacra*, roč. 24, 2020, č. 4, s. 121 – 136

²⁸ Tamže, s. 121, 130

²⁹ Odmietnutie kolektívnej viny, ako aj zdôrazňovanie kontinuity medzi dobou nemeckého cisára Karola Veľkého a povojnovým Západným Nemeckom patrilo medzi základné programové vybavenie západonemeckých kresťanských demokratov. (GEHLER, Michael, KAISER, Wolfgang, eds. *Transnationale Parteienkooperation der europäischen Christdemokraten. Dokumente 1945 – 1955*. Mníchov: K.G.Saur, 2004, s. 62 – 63)

Európy a nesmie byť zneužitá ako inštrument proti rozpínavosti Soviet-skeho zväzu. V liste prezidentovi Trumanovi z júla 1948 navrhoval, aby Európa bola obnovená v duchu spolupráce a nezávislosti garantovanej medzinárodnou autoritou a spomenul tiež fakt, že na dosiahnutie skutočnej nezávislosti je potrebné zaoberať sa nielen hospodárskou obnovou, ale prijať aj bezpečnostnú stratégiu. Opäť však pripomenul, že program pomoci nemôže byť úspešný, keď nezoberie do úvahy nevyhnutnú potrebu obrátenia človeka k Bohu.³⁰ Pápež pozitívne vnímal aj vznik Európskeho spoločenstva uhlia a ocele v roku 1951, ako aj založenie Európskeho hospodárskeho spoločenstva v roku 1957.

Pápež podporoval vznik a pôsobenie kresťanskodemokratických politických strán a ich integráciu do vyšších nadnárodných skupín. Tými bolo federalistické hnutie kresťansko-demokratických strán, skupín a osobností založené v roku 1947 pod nie príliš obsažným názvom Nouvelles Equipes Internationales (NEI, v preklade niečo ako nové medzinárodné skupiny), ktoré pôsobilo ako európske fórum pre výmenu názorov, širokú spoluprácu a uplatňovanie kresťansko-demokratického politického programu.³¹ Prezidentom NEI bol od založenia Belgičan August De Schryver a generálnym tajomníkom sa stal francúzsky minister a člen vedenia Republikánsko-ľudového hnutia vo Francúzsku Robert Bichet. Vo výkonnom výbore NEI boli zastúpení reprezentanti štátov a národov, ktorí sa stretávali každé tri mesiace na spoločných rokovaníach. Na pravidelných kongresoch NEI sa spravidla zúčastňovali poprední kresťanskí demokrati, akými boli Alcide de Gasperi, Konrad Adenauer, francúzski republikánski politici Robert Bichet, Georges Bidault a Robert Schuman, ako aj rakúsky politik ľudovej strany Felix Hurdes. Niektorých kongresov sa zúčastnili aj poprední predstavitelia Slovenskej národnej rady v zahraničí pod vedením Karola Sidora, ktorý v exile podľa vzoru talianskej Democrazia Cristiana či francúzskeho ľudovo-demokratického hnutia Mouvement républicain populaire založil stranu s názvom Slovenská kresťanská demokracia a spolu s bývalým diplomatom Jozefom Mikušom, ktorý od roku 1948 žil v parížskom exile a neskôr v USA, sa usiloval o jej prijatie do spomínaného hnutia.³²

³⁰ K listu pápeža Trumanovi z 19. 7. 1948. Pozri bližšie INBODEN, *Religion and American Foreign Policy*, s. 137

³¹ GEHLER, KAISER. *Transnationale Parteienkooperation der europäischen Christdemokraten*, s. 61

³² Pozri bližšie KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Slovenská emigrácia v Taliansku v rokoch 1945 – 1950*. Bratislava – Rím: Slovenský historický ústav v Ríme, 2019, s. 45 – 46

Programovo aj štrukturálne boli NEI úzko späté s princípmi federalizmu a unionizmu a pričínili sa o budovanie zjednotenej Európy na báze kresťanských zásad, ako aj na princípe rovnoprávnosti všetkých európskych národov. Týmto spôsobom boli dvere NEI otvorené aj malým stredoeurópskym národom, Slovákov nevynímajúc. Podľa posolstva NEI pre rok 1949 patrili všetky európske štáty k Európe, prirodzene aj tie „slobodné národy“, ktorým bola účasť na výstavbe európskej federácie kvôli sovietskej hegemónii znemožnená.³³

Na kongrese NEI v roku 1948 v Den Haagu požadoval politický výbor od európskych štátov, aby sa vzdali nacionalizmu a zaoberali sa budovaním federácie či konfederácie, ktorá však nebola možná bez účasti všetkých európskych národov, čím hnutie de facto odmietlo realitu rozdelenia Európy na dva antagonistické bloky.³⁴ Sidorom založená kresťanskodemokratická strana sa napokon nestala súčasťou NEI, pretože Sidor nesúhlasil so začlenením pod „un équipe national tchécoslovaque“, t. j. pod „národnú skupinu československú“. Sidor nebol ochotný vystupovať v zahraničí v akejkoľvek organizácii pod spoločnou hlavičkou Československa, preto inštruoval Mikuša, aby rázne zakročil u generálneho tajomníka NEI Bicheta a poprosil ho o zohľadnenie skutočnosti, že slovenský politický exil v zahraničí vystupoval v medzinárodných organizáciách výlučne pod vlastným menom.³⁵ Celkovo však možno vzťah medzi kresťanskodemokratickými stranami združenými v NEI a exilovými skupinami v rámci toho istého hnutia pokladať za problematický. Čím viac sa rozdelenie Európy prehlbovalo, tým viac sa znižovali šance, že exiloví reprezentanti národov za železnou oponou by mohli vystupovať ako potenciálni partneri. Všeobecne sa západoeurópski politici nie príliš nadšene venovali témam týkajúcich sa východoeurópskeho exilu a koncentrovali sa skôr na riešenie vlastnej agen-

³³ Pozri bližšie Winfried BECKER. Die Nouvelles Equipes Internationales und der Föderalismus. In *Historisch-Politische Mitteilungen*, roč. 15, č. 1, 2008, s. 81 – 102. Text posolstva pozri: *Botschaft der NEI für 1949*, dokument č. 37. In GEHLER, KAISER, *Transnationale Parteienkooperation der europäischen Christdemokraten*, s. 156

³⁴ *Entschließung, Politischer Ausschuss, NEI-Kongress, Den Haag, 17. – 19. 9. 1948*, dokument č. 29. In GEHLER, KAISER, *Transnationale Parteienkooperation der europäischen Christdemokraten*, s. 139. Pius XII. vyslal na kongres NEI v Den Haagu zástupcu Svätej stolice, ktorým bol apoštolský internuncius v Holandsku Paolo Giobbe, čím vyjadril hnutiu podporu. V novembri 1948 privítal zástupcov NEI a kladne prijal rezolúciu kultúrnej komisie, v ktorej sa spomínalo kresťanské dedičstvo Európy ako základ budúcej unifikácie (HRABOVEC, Emilia. Pius XII and the Idea of European Unity, s. 130 – 131).

³⁵ KATREBOVÁ, BLEHOVÁ, *Slovenská emigrácia v Taliansku*, s. 46 – 47

dy. O nevelkej ústretovosti svedčí aj skutočnosť, že na pôde NEI bola prvá komisia zaoberajúca sa vzťahmi medzi Východom a Západom ustanovená až v roku 1956. Kresťanskodemokratické strany, ktoré vznikli v radoch stredo- a východoeurópskeho exilu, založili síce už v júni 1950 v New Yorku Kresťanskodemokratickú úniu strednej Európy (Christian Democratic Union of Central Europe, CDUCE), trvali ale aj naďalej na tesnej spolupráci v rámci NEI.³⁶ Keď sa v roku 1957 rozšírili informácie o tom, že vedenie NEI malo záujem o vylúčenie exilových skupín, generálny sekretár CDUCE Konrad Sieniewicz rázne intervenoval u prezidenta hnutia proti takémuto rozhodnutiu.³⁷

Slovenské katolícke študentstvo v povojnovej Európe

Po skončení vojny stála transnacionálna katolícka študentská organizácia Pax Romana pred novými výzvami. Predovšetkým sa ukázalo ako nevyhnutné zaoberať sa spôsobom, ako čo najefektívnejšie pomôcť študentom tej časti Európy, ktorá v dôsledku obsadenia Červenou armádou čelila postupnej sovietskosti a komunizácii. Už počas prvého povojnového kongresu v Londýne koncom augusta 1945 boli jednotlivé národné delegácie vyzvané poskytnúť pomoc študentom prenasledovaným komunistickými režimami vo východnej Európe. Španielska vláda v lete 1945 poskytla desiatim študentom z Poľska a Maďarska štipendiá, aby sa mohli zúčastniť letných kurzov na jednej zo španielskych univerzít.³⁸ Staronový predseda Pax Romany, španielsky katolícky politik Ruiz-Giménez, sa v tejto súvislosti chopil iniciatívy a ešte v tom istom roku založil španielsky výbor pre pomoc univerzitám, z ktorého v októbri 1946 vzišla organizácia pod názvom Katolícke dielo univerzitnej pomoci (Obra Católica de Asistencia Universitaria, OCAU). V máji 1947 z iniciatívy španielskej vlády bolo pod egidou OCAU založené Kolégium Svätého Jakuba Apoštola (Colegio Mayor Santiago Apóstol), ktoré fungovalo ako vysokoškolský internát s úlohou poskytnutia ubytovania a materiálneho zabezpečenia pre

³⁶ Bližšie k CDUCE pozri NEKOLA, Martin. „Exilové internacionály“ ve studené válce jako nástroj boje proti komunismu. In *Soudobé dějiny*, roč. 22, 2015, č. 1–2, s. 120–124. V CDUCE bola zastúpená Československá strana lidová. O zastúpení Sidorom založenej SKD v organizácii, resp. o pokusoch o prijatie zatiaľ nie sú žiadne konkrétne poznatky.

³⁷ Konrad Sieniewicz *an August de Schryver*, 21. 1. 1957. Dokument č. 149. In GEHLER, KAISER, *Transnationale Parteienkooperation der europäischen Christdemokraten*, s. 483

³⁸ MAYER-TARHAN. *Zwischen Diktatur und Europa: Joaquín Ruiz-Giménez und der spanische Katholizismus*, s. 81

študentov-utečencov spoza železnej opony. Druhým a doživotným riaditeľom kolégia bol bývalý slovenský vyslanec v Španielsku Jozef Cieker, zakladateľ a redaktor slovenského vysielania Španielskeho štátneho rozhlasu, ktorý internát viedol až do svojej smrti v roku 1969.³⁹

Povojnová Pax Romana čelila aj výzvam nenechať sa príliš vtiahnuť do politických ambícií národno-katolícky orientovaného Španielska. V poradí XIX. Kongres Pax Romany, ktorý sa za účasti troch stoviek delegátov z 32 európskych krajín konal na prelome júna a júla 1946 čiastočne v Salamance a čiastočne v kláštore El Escorial v blízkosti Madridu, sa preto nezaobišiel bez konfliktov.⁴⁰ Kongres, ktorý sa niesol v znamení 400. výročia narodenia španielskeho renesančno-humanistického filozofa a jedného zo zakladateľov teórie medzinárodného práva Francisca de Vitoria a diskutovali sa na ňom témy ako „postavenie a vplyv katolíckeho študentstva v povojnovej Európe“, prispel k rozšíreniu pomoci pre východoeurópskych študentov.

Dôležitým cieľom povojnovej Pax Romany bolo tiež nadviazať na medzivojnové úsilie „budovania mostov“ medzi vojnovým konfliktom znepriateľenými európskymi štátmi a toto úsilie rozšíriť na podporu integrácie Európy. Jasným cieľom bolo nielen kresťanské spolužitie národov, ako aj predstava nevidieť v západnej Európe výlučne „hrádzu proti komunizmu“, ale podporovať nadväzovanie na kresťanské korene kontinentu a uplatňovať kresťanské ideály v každodennom živote. Vo vytváraní európskeho obrazu Pax Romany zohral kľúčovú úlohu pozitívny postoj Pia XII. k integračným procesom a jeho náuka tvorila fundament pre programové smerovanie. Zároveň organizácia vytvárala pre katolíckych študentov zo štátov s minoritným podielom katolíkov takzvané okno do sveta, čo však v neposlednom dôsledku platilo aj pre študentov zo socialistického tábora.⁴¹

Súčasťou prvej povojnovej vlny slovenských utečencov boli aj niekoľkí vysokoškolskí študenti, ktorých emigráciu podnietila trauma zo straty štátnej samostatnosti Slovenska⁴² a nesúhlas s novým politickým režimom

³⁹ K Ciekerovmu pôsobeniu v španielskom exile pozri bližšie KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Zahraničné vysielanie na Slovensko v období nástupu komunistickej totality. Jozef Cieker a počiatky slovenského vysielania Španielskeho štátneho rozhlasu. In *Pamäť národa*, roč. 16, 2020, č. 3, s. 27 – 28

⁴⁰ Pod tieto konflikty sa podpísala snaha predsedu Pax Romany Ruiza-Giméneza nadradiť politické záujmy španielskeho vládneho režimu nad ciele organizácie. K predhistórii a priebehu kongresu pozri bližšie: MAYER-TARHAN, *Zwischen Diktatur und Europa: Joaquín Ruiz-Gimenéz und der spanische Katholizismus*, s. 88 – 95

⁴¹ Tamže, s. 95 – 99

⁴² KOLMAJER, Jozef M. Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí. In Juraj CHOVAN-REHÁK, Genovéva GRÁCOVÁ, Peter MARUNIAK,

v obnovenom Československu. Ich cesty smerovali spolu s evakuovanými vládnyimi úradmi a inými organizáciami späťými s režimom Slovenskej republiky 1939 – 1945 ponajprv do americkej a francúzskej okupačnej zóny v Rakúsku (Kremsmünster, Bad Hall, Auroldmünster, Ried im Innkreis atď.), neskôr do Bavorska a odtiaľ do Ríma, Paríža či Mníchova. Koncom júla 1945 dorazila do Ríma skupina štyroch študentov – František Chajma, Tibor Gašparík, Ladislav Pudiš a Dezider Murgáš⁴³ – a na odporúčanie Sidora sa ubytovali v budove bývalého slovenského vyslanectva v Taliansku na povestnej Via Reno 9, kde až do kapitulácie Talianska v septembri 1943 sídlil slovenský vyslanec Bohdan Galvánek a kde mohli byť ubytovaní do začiatku roka 1947. Od roku 1948 skupina študentov z rímskej kolónie, ktorá medzičasom narástla o ďalších študentov, postupne odchádzala do Madridu, kde po získaní štipendia a ubytovania v Kolégiu Svätého Jakuba mohla pokračovať v štúdiách na Madridskej univerzite.⁴⁴ Počet slovenských študentov v exile v rokoch 1945 – 1948 v dôsledku perzekúcií zo strany „ľudovodemokratického“ režimu sústavne narastal; začiatkom roka 1949 sa ich počet v Západnej Európe (najmä v Západnom Nemecku, Francúzsku, Taliansku, Španielsku a Holandsku) odhadoval na 250.⁴⁵

Presné okolnosti vzniku Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí nie sú zatiaľ známe a kvôli absencii archívnych prameňov túto udalosť možno rekonštruovať len na základe svedectva jedného zo zúčastnených študentov Jozefa Kolmajera, ktorý v rokoch 1945 – 1947 žil v rímskom exile.⁴⁶ Podnety k založeniu Združenia tvorili potreba organizovať a nejakým spôsobom aj inštitucionalizovať pôsobenie slovenských katolíckych študentov v zahraničí pred úradmi v štátoch, v ktorých študen-

(zost.). *Slovenský povojnový exil. Zborník materiálov zo seminára Dejiny slovenského exilu po roku 1945 v Matici slovenskej v Martine 27. – 28. júna 1996*. Martin: Matica slovenská, 1998, s 279

⁴³ Tamže. Študenti boli do Ríma transportovaní spolu s talianskymi vojnovými zajatcami-repatriantmi za pomoci majora generálneho štábu talianskej armády, ktorý vo funkcii repatriačného dôstojníka v meste Ulm vycestovanie študentom umožnil. Bola to dôležitá pomoc slovenským utečencom, pretože po tejto trase sa do Ríma neskôr dostala aj skupina členov Matice slovenskej na čele s Jozefom Cígerom Hronským a mnohí ďalší.

⁴⁴ Išlo o týchto študentov: Jozef Šiky, František Chajma, Viliam Kóňa, Jozef Kolmajer a Eduard Moščovič (KATREBOVÁ BLEHOVÁ, *Slovenska emigrácia v Taliansku*, s. 106).

⁴⁵ Slovenské študentstvo v službách národa. In *La nation slovaque/Slovenský národ*, roč. 1, 1. 2. 1949, s. 3.

⁴⁶ KOLMAJER, Jozef M. Vznik a poslanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí, s. 280 – 284

ti v emigrácii žili, ale aj túžba uchovať a ďalej podporovať katolicizmus a vlastenectvo a nadviazať tým na činnosť ÚSKŠ z medzivojnového obdobia. Prevládol názor neprisvojovať si jej názov a neobnovovať jej činnosť, preto mala byť založená úplne nová organizácia. Približne od jesene 1946 sa začali spočiatku nejasné plány pretavovať do konkrétnych príprav, keď sa na svadbe Sidorovej najstaršej dcéry Olgy a básnika Karola Strmeňa v Ríme koncom novembra zišli študenti žijúci v rímskom exile s Kornelom Piačkom a dvomi katolíckymi kňazmi pôsobiacimi medzi slovenskými utečencami v povojnovom Rakúsku, Augustínom Zášom a Karolom Šumichrastom.

Ohľadom presného dátumu a miesta založenia združenia zatiaľ existujú údaje, ktoré si navzájom odporujú. Jeden zo zakladajúcich členov združenia, Jozef Kolmajer, vo svojich spomienkach uvádza, že k založeniu došlo za prítomnosti asi dvadsiatich vysokoškolákov na Vianoce 1947 v tirolskom vysokohorskom mestečku Mayrhofen na zakladajúcom valnom zhromaždení, na ktorom boli prijaté program a prvé stanovy.⁴⁷ V pamätnom spise, ktorý bol za účelom propagácie združenia v nemecky hovoriacich štátoch napísaný v nemeckom jazyku v apríli 1954, čiže niekoľko rokov po vzniku organizácie, sa však píše, že ZSKŠvZ bolo založené 24. septembra 1947 v hornorakúskom mestečku Aurolzmünster.⁴⁸ Združenie sa malo zamerať na vydávanie periodických publikácií, obežníkov informačnej služby, spoluprácu s inonárodnými katolíckymi študentskými organizáciami a usilovať sa o schválenie cirkevnou autoritou a o obnovenie členstva v Pax Romane, čo sa stalo v lete 1948 na kongrese Pax Romany v Mexiku.⁴⁹ Zakladajúce zhromaždenie rímskej odbočky ZSKŠvZ sa konalo 6. decembra 1947 vo farskej miestnosti mercedárov na Piazza Quadrata a o týždeň neskôr, 12. decembra 1947, boli niektorí vedúci predstavitelia združenia počas duchovných cvičení v Generálnej kúrii jezuitov prijatí na audiencii u pápeža Pia XII.⁵⁰ Predsedom združenia sa stal Štefan Chalmovský, tajomníkom bol v rokoch 1948 – 1951 neskorší redaktor Rádia Slobodná Európa (Radio Free Europe, RFE) Jozef Šramek a prvým du-

⁴⁷ Tamže, s. 284

⁴⁸ A PSÚSCM, korešpondencia 1955, *Denkschrift der slowakischen katholischen Studenten im Ausland*, 25. 4. 1955, s. 1

⁴⁹ Členom Pax Romany sa ZSKŠvZ stalo v roku 1948 na kongrese Pax Romany v Mexiku. Jozef Šramek bol dokonca zvolený do Ústredného výboru Pax Romany. Tamže, s. 284. K prijatiu ZSKŠvZ do Pax Romany pozri tiež Slovenský obzor: Členstvo SSKŠ v Pax Romane obnovené. In *Rím*, roč. 1, č. 7 – 8, júl – august 1949, s. 87

⁵⁰ Tamže

chovným radcom sa stal jezuita Fridrich Osuský, ktorý v 50. rokoch tiež pôsobil ako redaktor v RFE.

Od augusta 1948 sa činnosť ZSKŠvZ preniesla do Paríža, keďže sa niekoľkí vysokoškooláci rozhodli presídlieť do francúzskej metropoly. Prvé stanoviny hnutia aproboval pomocný biskup v Paríži, Msgr. Roger Beaussart v polovici augusta 1948. Podľa stanov bolo hlavným cieľom stavovskej organizácie ZSKŠvZ ako súčasť Katolíckej akcie uplatňovať tie zásady, ktoré pozdvihovali duchovnú a sociálnu úroveň členov v súlade s morálnym učeníom Katolíckej cirkvi.⁵¹ Zásluhou Jozefa Mikuša sa združenie stalo členom Medzinárodnej federácie katolíckej mládeže (Fédération internationale de la jeunesse catholique, FIJC), európskeho hnutia založeného v septembri 1948 v Ríme pri príležitosti osláv výročia Katolíckej akcie, ktoré v medzinárodnom hnutí katolíckeho študentstva malo veľkú váhu, organizovalo kongresy za účasti vysokopostavených politikov a stalo sa aj súčasťou Organizácie Spojených národov pre vzdelávanie, vedu a kultúru (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO).⁵² Zástupcovia združenia sa niektorých kongresov FIJC osobne zúčastnili a v roku 1954 boli zvolení do exekutívneho výboru s právom zastupovať katolícke študentské organizácie zo stredovýchodnej Európy.⁵³

V Paríži bol 4. novembra 1948 založený Komitét pre pomoc slovenským emigrantom vo Francúzsku (Comité d'aide aux émigrés slovaques en France)⁵⁴ a hoci bol prioritne zameraný na sociálnu pomoc a kultúrne potreby slovenských utečencov vo Francúzsku, slúžil aj ako obrana záujmov a zviditeľňovania Slovákov a slovenskej otázky v krajine galského kohúta.⁵⁵

⁵¹ V pamätnom spise koncipovanom o šesť rokov neskôr sa konštatovalo, že tieto ciele boli naplnené, keďže združenie sa naozaj stalo duchovným a sociálnym útočiskom slovenských katolíckych študentov v exile A PSÚSCM, korešpondencia 1955. *Denkschrift der slowakischen katholischen Studenten im Ausland*, 25. 4. 1955, s. 2

⁵² *Fédération internationale de la jeunesse catholique, 1948 – 1968*. In Istituto per la storia del Azione cattolica e del movimento cattolico in Italia Paolo VI. <https://www.isacem.it/it/fondi-archivistici/federation-internationale-de-la-jeunesse-catholique-1948-1968-fijc> [online, 16. 2. 2021]

⁵³ Štefan Glejdura sa zúčastnil napríklad tretieho kongresu FIJC v roku 1957 v Ríme. A PSÚSCM, korešpondencia 1957, č. 26/57, list redakciám slovenských časopisov v zahraničí o treťom riadnom valnom zhromaždení FIJC, Madrid, 1. 1. 1957

⁵⁴ Dr. L. J. (Ladislav JANKOVIČ). Naša sociálna situácia. In *La nation slovaque/Slovenský národ*, roč. 1, 15. 1. 1949, s. 3

⁵⁵ K založeniu komitétu pozri bližšie TÓTH, Imrich. *60 rokov Slovenskej katolíckej misie vo Francúzsku*. Prešov: Michal Vaško, 2016, s. 37 – 43. K práci komitétu pozri tiež korešpondenciu J. Mikuša so Sidorom a Kirschbaumom, v ktorej sa o práci komitétu zmieňuje. Slovenská národná knižnica (SNK), Martin, Literárny archív (LA), f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš – Sidor, Mikuš – Kirschbaum. Pozri napr. listy Mikuša

Predsedom komitétu sa stal Jozef Mikuš, ktorý niesol hlavnú zásluhu na jeho zriadení⁵⁶ a ktorý v Paríži nadväzoval a udržiaval vzťahy s francúzskymi vládnymi predstaviteľmi, diplomatmi a novinármi.⁵⁷ Komitét sídlil na rue Maurice Rouvier a jeho činnosť bola začiatkom roka 1949 už pomerne dobre rozbehnutá. Spolupráca s parížskou odbočkou medzinárodnej utečeneckej organizácie IRO (International Refugee Organization) fungovala dobre, bolo možné bez väčších problémov získať tzv. eligibilu, t. j. povolenie na vycestovanie do zámoria, dobrá bola aj spolupráca s miestnou prefektúrou, ktorá bola dôležitá ohľadom predĺženia pobytu alebo udelenia pracovného povolenia. Komitét fungoval ako riadny úrad s úradnými hodinami, počas ktorých mohol každý slovenský utečenec prísť a získať potrebnú podporu. Komitét fungoval aj ako distribučné miesto pre tlačoviny; od začiatku roka 1949 Slovenská národná rada v zahraničí začala v Paríži vydávať slovensko-francúzsky dvojjazyčný tlačový orgán *La nation slovaque/Slovenský národ*, na ktorého vydávaní sa podieľali aj členovia komitétu, predovšetkým bývalý predseda Strany slobody Jozef Hanzel, Jozef Mikuš, Miloš Šmol, Karol Moza a mladý právnik Ladislav Jankovič. Komitét mal navyše právo zastupovať slovenskú emigrantskú komunitu vo Francúzsku, čo znamenalo hovoriť na francúzskej pôde v mene Slovákov, a toto právo si vzhľadom na podobné aspirácie Československého komitétu prísne strážil. Vo februári 1950 sa uskutočnilo valné zhromaždenie komitétu, pričom členstvo sa odhadovalo na 280 členov.⁵⁸ Pred oficiálnym založením Slovenskej katolíckej misie v októbri 1953 pôsobili vo Francúzsku aj slovenskí kňazi, ktorí vypomáhali na duchovnom a sociálnom poli.⁵⁹ V septembri

Sidorovi zo dňa 21. 12. 1948, 7. 3. 1949; list Mikuša Kirschbaumovi z 22. 3. 1950. Pozri tiež KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. Ozbrojený odpor na Slovensku v rokoch 1949 – 1951 v prepojení na slovenský politický exil. Prípady agenta-kuriéra Tomáša Chovana. In ŠMIGEL, Michal (ed.). *Ozbrojený protikomunistický odpor v krajinách strednej a východnej Európy (1944 – 1953)*. Banská Bystrica: Belianum, 2019, s. 77, 83 – 84

⁵⁶ SNK, LA, f. Jozef Mikuš, korešpondencia Mikuš Kirschbaum, 22. 3. 1950 Mikuš Kirschbaumovi

⁵⁷ K činnosti Jozefa Mikuša vo Francúzsku pozri bližšie SNK, LA, f. Jozef Mikuš, správy o pracovnej činnosti 1949 – 1951

⁵⁸ Slovenský obzor: Valné zhromaždenie Slovenského komitétu v Paríži. In *Rím*, roč. 2, č. 4, apríl 1950, s. 36

⁵⁹ V rokoch 1948 – 1951 v Paríži študoval jezuita Fridrich Osuský, neskorší redaktor Rádia Slobodná Európa a Rádia Vatikán; krátke obdobie od leta 1948 do roku 1949 vo Francúzsku pôsobil františkánsky kňaz Štefan Bonaventúra Buc; na jeseň 1953 bol za farára Slovenskej katolíckej misie vymenovaný Július Gašparík, ktorý predtým pôsobil v slovenskej redakcii Rádia Vatikán. Pozri TÓTH. *60 rokov Slovenskej katolíckej misie vo Francúzsku*, s. 44 – 54

1948 bol v Paríži založený Zväz slovenského študentstva, ktorý združoval slovenských študentov v zahraničí na nekonfesionálnom základe, usiloval sa o reprezentáciu na rôznych medzinárodných fórach a úzko spolupracoval aj so ZSKŠvZ.⁶⁰

Obnovenie vydávania študentského časopisu *Rozvoj* v exile

Do Paríža emigrovali aj bratia Piačkovci a práve z ich iniciatívy začal na francúzskej pôde od roku 1949 vychádzať tlačový orgán ZSKŠvZ s mesačnou periodicitou a staronovým názvom *Rozvoj*. Katolícky kultúrny mesačník *Rím*, ktorý v roku 1948 začal v Ríme vydávať vatikánsky bibliotekár Ignác Zelenka, vznik *Rozvoja* komentoval nasledovne: „Z Paríža nám pošta priniesla milé prekvapenie: prvé číslo *Rozvoja*, ktorý bol na Slovensku časopisom Ústredia slovenského katolíckeho študentstva. V zahraničí obnovený *Rozvoj* je možno rúchom skromnejší, ale duch je v ňom ten istý, čo kedysi na Slovensku.“⁶¹ V Paríži vyšlo prvých sedem čísel, kým sa redakcia po odchode Kornela Piačka do kanadského Montrealu na jeseň 1949 nepresťahovala do Kanady.⁶²

Kvôli nedostatku pramenného materiálu, ako aj nemožnosti preštudovania prvých mesačníkov časopisu *Rozvoj* nateraz nie je možné v úplnosti rekonštruovať činnosť ZSKŠvZ vo Francúzsku. Vo všeobecnosti sa však ich aktivity orientovali na organizovanie exercícií, vydávanie meditácií, kontakty s cirkevnými hodnosťami, prednášky, budovanie vzťahov s inonárodnými katolíckymi študentskými organizáciami, budovanie vlastných odbočiek v európskych štátoch, predovšetkým v Západnom Nemecku, Holandsku, Rakúsku, Španielsku a Taliansku a spoluprácu v rámci Katolíckej Akcie.⁶³ Na jeseň 1949 sa časť študentov presťahovala z parížskeho exilu do Kanady, čím sa na severoamerický kontinent preniesli ústredie združenia, ako aj redakcia *Rozvoja*. Predseda Zahraničnej komisie SNRvZ Jozef Kirschbaum, ktorý po získaní víza emigroval v novembri 1949 spolu s rodinou do kanadského Montrealu, to v úvodníku *Rozvoja* komento-

⁶⁰ Slovenské študentstvo v službách národa. In *La nation slovaque/Slovenský národ*, roč. 1, 1. 2. 1949, s. 3

⁶¹ Zo života slovenskej informačnej kancelárie. In *Rím*, roč. 1, č. 2, február 1949, s. 24

⁶² Žiadna knižničná inštitúcia na Slovensku nedisponuje prvými vydaniaми časopisu *Rozvoj*. Šesť vydaní časopisu (všetky vyšli už v Kanade) je dostupných výlučne v depozite Krajanského múzea Matice slovenskej v Martine. Sú to nasledovné vydania: roč. 1, 1949, č. 8 – 10; roč. 2, 1950, č. 1 – 2, 3 – 4, 5 – 6, 11 – 12; roč. 3, 1951, č. 1 – 2

⁶³ Slovenské študentstvo v službách národa. In *La nation slovaque/Slovenský národ*, roč. 1, 1. 2. 1949, s. 3

val, zároveň zhutňujúc nosnú myšlienku združenia, nasledovne: „Z Paríža prešiel *Rozvoj* do Kanady. Je to postup alebo vari ústup? Tak si zaiste mnohí položia otázku. Ani jedno, ani druhé. Otázku *Rozvoja* ako časopisu slovenského katolíckeho študentstva v emigrácii takto nemožno klásť. Lebo pri *Rozvoji* len jedno je dôležité: či plní alebo neplní svoju úlohu duchovného ohniska tých slovenských katolíckych študentov a mladých inteligentov, ktorí odišli do cudziny, aby bojovali za ideál kresťanského, skutočným duchom Kristovým previateho samostatného Slovenska a aby raz priniesli [...] nové idey, nové kultúrne hodnoty a nové chápanie sociálnych problémov do slobodného slovenského života.“⁶⁴

Kirschbaum sa ďalej v úvodníku zamýšľal nad prínosom „nového sveta“ pre mladú slovenskú emigráciu, ktorá – považujúc sa za súčasť západoeurópskej vzdelanosti a európskej kresťanskej civilizácie – vyjadrovala mnohé obavy pred odchodom do neznámeho zámoria. Prevládlo však presvedčenie, že slobodný demokratický svet vytvoril symbiózu starej európskej kultúry a „zdravých prúdov nového sveta“. Preto na programe dňa stálo oboznámiť sa s kultúrou tohto takpovediac nového sveta: „Naopak bude treba otvoriť všetky okná dokorán, aby Slovensko dnes terorom hnané na cesty, ktoré sa priečia všetkým našim kresťanským tradíciám a našej národnej povahe, bolo previate novým duchom. [...] *Rozvoj* preto ide iba do novej etapy. Nič nemení na jeho cieľi a na jeho poslaní. Je fakťou, ktorá horí ohňom odneseným z našej vlasti a ktorú má slovenské katolícke študentstvo rozhorenú priniesť čestne späť do oslobodeného samostatného Slovenska.“⁶⁵

Pre mladú slovenskú generáciu, ktorá sa po skončení druhej svetovej vojny ocitla v exile, bolo veľmi dôležité pokračovať vo vydávaní obľúbeného študentského časopisu, akým *Rozvoj* nepochybne bol. Pritom išlo nielen o nadviazanie na tradíciu medzivojnového študentského katolíckeho časopisu, ale do veľkej miery aj o protest proti zakázaniu časopisu v roku 1945 ľudovodemokratickým režimom. Novinár Konštantín Čulen, redaktor *Kanadského Slováka*, ktorý patril medzi *rozvojistov*, to v úvodníku druhého kanadského vydania časopisu charakterizoval týmito slovami: „*Rozvoj* bol hniezdom, v ktorom vyrastali orly slovenského ducha. Nový režim rozmetal vatru a iskierky sa rozleteli do celého sveta. *Rozvojisti* sú dnes v Austrálii, Amerike, Argentíne, po všetkých slobodných štátoch Európy. Z iskier vzbĺkla nová vatra.“⁶⁶

⁶⁴ KIRSCHBAUM, Jozef. Do novej etapy. In *Rozvoj v cudzine*, roč. 1, 1949, č. 8 – 10, s. 1

⁶⁵ Tamže

⁶⁶ ČULEN, Konštantín. Stretnutia. In *Rozvoj. Mesačník Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí*, roč. 2, 1950, č. 1 – 2, s. 1

Podobne treba zdôrazniť skutočnosť, že v prvých povojnových rokoch okrem časopisu *Rím*, ktorý vydával knihovník Vatikánskej apoštolskej knižnice Ignác Zelenka za pomoci Združenia slovenských katolíkov v Amerike a ktorý možno len čiastočne označiť za exilový časopis, iné periodikum primárne orientované na čitateľov s katolíckym vierovyznaním a antikomunistickým programom neexistovalo. Časopis teda zaplnil túto medzeru a spájal mladých ľudí takpovediac po celom svete.

Vydávanie *Rozvoja* v Kanade bolo možné len za pomoci slovenských krajanských spolkov. Tlačový výbor Kanadskej slovenskej ligy poskytol miestnosť redakcie *Kanadského Slováka* a umožnil bezplatné rozmnožovanie časopisu na rozmnožovacom stroji. Neskôr sa redakcii *Rozvoja* podarilo zakúpiť vlastný rozmnožovací stroj a získať tiež štedrý finančný dar od vedenia Prvej katolíckej slovenskej Jednoty (PKSJ)⁶⁷ – najstaršieho katolíckeho spolku amerických Slovákov založeného v roku 1893 Štefanom Furdekom. Tento finančný obnos možno pripísať aj iniciatíve hlavného podpredsedu PKSJ pre Kanadu, Jánovi Hurnému.⁶⁸ O časopise sa vysielalo aj v slovenských redakciách zahraničných rozhlasových staníc, ktoré fungovali už od roku 1949, predovšetkým v rámci vysielania slovenskej redakcie Talianskeho štátneho rozhlasu (*Radio Italia*), ako aj Španielskeho štátneho rozhlasu (*Radio Nacional de España*), čo bol predpoklad, aby sa o časopise dozvedeli aj Slováci na Slovensku.

Do periodika prispievala elita slovenského povojnového exilu: historik a matičiar František Hrušovský, novinár Konštantín Čulen, básnici Mikuláš Šprinc, Karol Strmeň, Ján Doránsky a Rudolf Dilong, literárny kritik Ernest Žatko-Bor, františkán Bonaventúra Š. Buc (prvý duchovný radca ZSKŠvZ), reverend Ján Rekem a iní. Prinášali sa preklady inonárodných básnikov a spisovateľov, prejavy pápeža Pia XII., pertraktovali sa témy, akými boli slovenský nacionalizmus, kresťanstvo v povojnovom svete, čistky na slovenských vysokých školách po roku 1945, prinášali sa aktuálne informácie zo sveta umenia a kultúry, uverejňovali sa divadelné hry. Hlavným redaktorom *Rozvoja* bol na schôdzi redakčného kruhu v Montreale v júli 1950 zvolený Karol Strmeň a redaktorstva sa ujal začiatkom roka 1951.⁶⁹

⁶⁷ PIAČEK, Kornel. O nás – pre nás. In *Rozvoj. Mesačník Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí*, roč. 2, 1950, č. 1 – 2, s. 57 – 58

⁶⁸ Ján (John) Hurný (1902 – 1965) bol bratom otca Juraja Hurného ml., operného sólistu a emigranta. Pozri bližšie HURNÝ, Juraj ml. *Keď nám nebolo do spevu... Osudy operného speváka a jeho rodičov za komunizmu a v exile (1944 – 2018)*. Bratislava: PV ZPKO, 2019, s. 10 – 11

⁶⁹ Nie je známe, či v redakcii Strmeňa vôbec nejaké číslo *Rozvoja* vyšlo, pravdepodobne nie. Od roku 1952 vydávanie časopisu prešlo do belgického Louvainu pod taktovkou Štefana Glejduru.

V kanadskom exile sa mladí slovenskí emigranti ocitli v novej situácii, ktorá nebola vždy priaznivá aj vzhľadom na náročné vydávanie periodika. Kornel Piaček to v jednom redakčnom príhovore komentoval: „*Rozvoj*, najmä tento ročník [1950], nesie na sebe pečať emigrantských ťažkostí. Začali sme z ničoho v Paríži a so skromnosťou znovu bolo treba začínať v Kanade. Kým v Paríži sme všetci študovali a bolo nás viac, tu v Kanade všetci tvrdo pracujeme a je nás málo.“⁷⁰

Posledné číslo študentského časopisu vyšlo opäť na európskom kontinente, tentoraz pod taktovkou pofebruárového emigranta Štefana Glejduru⁷¹, ktorý zo Slovenska emigroval v roku 1949, prvé dva roky prežil v Západnom Nemecku a v rokoch 1951 – 1953 študoval politické vedy na katolíckej univerzite v belgickom Louvaine. Počas štúdií v Belgicku si zobral na starosť redigovanie *Rozvoja*. V roku 1954 odišiel Glejdura do Madridu, kde absolvoval doktorandské štúdium, neskôr sa stal profesorom teórie štátu a ústavného práva na Universidad Complutense v Madride, bol činný v ZSKŠvZ a Slovenskej národnej rade v zahraničí a v rokoch 1957 – 1973 spolupracoval v slovenskej redakcii Španielskeho štátneho rozhlasu.⁷² Časopis *Rozvoj* sa ani po naliehavej prosbe redakcie, adresovanej členom združenia a slovenským katolíckym intelektuálom z decembra 1952, a ani po zriadení redakcie v Kolégiu Svätého Jakuba v Madride pod vedením Františka Chajmu už obnoviť nepodarilo.⁷³ Pre úplnosť treba ešte dodať, že vo Veľkej Británii vydávalo Združenie slovenskej mládeže (Association of Slovak Youth in Great Britain) v rokoch 1949 – 1952 v redakcii Jána Belianskeho vlastný študentský časopis s názvom *Vatra*, ktorý nadväzoval na vydávanie rovnomenného stredoškolského časopisu na Slovensku, založeného Karolom Sidorom v roku 1919.

⁷⁰ PIAČEK, Kornel. Otvorené slovo na zakončenie. In *Rozvoj. Mesačník Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí*, roč. 2, 1950, č. 11 – 12, s. 198

⁷¹ Štefan Glejdura podľa bibliografických záznamov Michala Lacka vydal pravdepodobne len jedno číslo a síce v marci 1952, roč. 4, č. 1. Pozri LACKO, Michal S.J. *Slovak bibliography abroad 1945 – 1965. Slovak Studies VII*. Cleveland – Rome: Slovak Institute, 1967, s. 35

⁷² K životopisným údajom Štefana Glejduru pozri bližšie VNUK, František. Politológ a historik Štefan Glejdura (1925 – 1988). In *Historický zborník*, roč. 10, 2002, č. 2

⁷³ A PSÚSCM, Rím, korešpondencia, 1952. *Sdruženie slovenského katolíckeho študentstva v zahraničí, redakcia Rozvoja*, Madrid, 1. 12. 1952. Pozri tiež A PSÚSCM, korešpondencia 1955, *Denkschrift der slowakischen katholischen Studenten im Ausland*, 25. 4. 1955, s. 3. V pamätnom spise sa uvádza, že časopis kvôli nedostatku finančných zdrojov od r. 1953 prestal vychádzať.

Účinkovanie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Španielsku v päťdesiatych rokoch

V roku 1952 sa ústredie združenia presídlilo do španielskeho hlavného mesta Madridu, v ktorom študovala skupina slovenských študentov poberajúcich štipendium s pomerne dobrým materiálnym zázemím. Táto skutočnosť bola výsledkom značného úsilia povojnového frankistického Španielska, ktoré všestranne podporovalo exil zo strednej, východnej a juhovýchodnej Európy. Podpora protikomunistického exilu – čiastočne vysoko prominentného – slúžila Francovmu vedeniu ako nástroj na vylepšenie imidžu Španielska ako tolerantného štátu, mala posilniť jeho status v prostredí západných demokracií a bola preto svojím spôsobom kľúčová, keďže mala dopomôcť španielskemu štátu k prekonaniu izolácie. Francovo vedenie zdôrazňovalo národno-katolícke smerovanie režimu a s výraznou podporou Katolíckej cirkvi v Španielsku sa presadzovali aj kresťanské, univerzálno-duchovné prúdy, čím stálo v určitom protiklade k sekularizujúcim tendenciám ostatnej západnej Európy s výrazným vplyvom liberalizmu. To znamenalo najmä podporu medzinárodným katolíckym hnutiam, akými boli hnutie laického apoštolátu Katolícka akcia, založené z iniciatívy pápeža Pia XI. v roku 1922, a medzinárodné katolícke hnutie študentov Pax Romana.⁷⁴ V Španielsku študovalo celkovo 18 slovenských študentov ubytovaných na Kolégiu Svätého Jakuba Apoštola pod riaditeľstvom Jozefa Ciekera, od konca novembra 1949 vysielať slovenská redakcia Španielskeho štátneho rozhlasu (Radio nacional de España), v ktorej väčšina študentov spolupracovala, existovali tu široké možnosti spolupráce s inonárodnými antikomunistickými exilovými organizáciami, ako aj nadnárodnými katolíckymi hnutiami a vládla tu atmosféra prospešná exilovej činnosti v antikomunistickom a vlasteneckom duchu.⁷⁵ Celkovo možno konštatovať, že v prvej polovici päťdesiatych rokov vzhľadom na spomenuté okolnosti došlo k najvýraznejšej činnosti združenia. Združenie okrem ústredia v Madride, ktoré sídlilo v budove Kolégia na ulici Donoso Cortéz 63, disponovalo pomerne rozvetvenou sieťou pobočiek v tých štátoch, v ktorých študovali slovenskí študenti: okrem Španielska to boli Rakúsko, Francúzsko, Belgicko, Holandsko, Luxembursko, Veľká Británia, Švédsko, USA, Kanada,

⁷⁴ K španielskemu katolicizmu, katolíckym hnutiam pozri MAYER-TARHAN, *Zwischen Diktatur und Europa*, s. 39 – 159

⁷⁵ K pôsobeniu Jozefa Ciekera v španielskom exile a k začiatkom slovenského vysielať Španielskeho štátneho rozhlasu pozri: KATREBOVÁ BLEHOVÁ, Beáta. *Zahraničné vysielať na Slovensko*, s. 25 – 41

Argentína a Austrália⁷⁶, v talianskom Turíne pôsobila skupina niekoľkých desiatok slovenských saleziánov, ako aj profesor a salezián Milan Stanislav Ďurica. Skupina slovenských saleziánov v Turíne v roku 1952 založila Bernolákov krúžok, ktorý sa stal súčasťou ZSKŠvZ.⁷⁷ Celkovo organizácia združovala 687 členov.

V Madride, v konferenčnej miestnosti Kolégia Svätého Jakuba Apoštola, sa začiatkom januára 1953 konalo V. Valné zhromaždenie združenia. Každoročné valné zhromaždenia predstavovali najvyšší orgán, na ktorom sa volilo nové vedenie, určovali sa programové ciele na najbližší rok, analyzovala sa predchádzajúca činnosť a prijímali sa nové stanovy. Snemovanie sa začalo popoludní 1. januára a po modlitbe a piesni Hej, Slováci ho otvoril predseda španielskej pobočky Jozef Šiky. Na jeho výzvu prítomní povstaním a minútovým tichom vzdali úctu obetiam československého komunistického režimu z radov študentov.⁷⁸ Po tomto akte nasledovali správy odstupujúcich členov ústredia (predsedom ZSKŠvZ bol dovtedy Ľudovít Pavlo), listy, pozdravy a posolstvá valnému zhromaždeniu. S úvodným referátom, v ktorom zrekapituloval činnosť združenia v posledných rokoch, vystúpil dosluhujúci predseda Ľudovít Pavlo, pofebruárový emigrant, ktorý v rokoch 1950 – 1955 študoval medicínu v belgickom Louvaine. Vo svojom referáte zdôraznil apolitickú povahu združenia a jeho hlavný cieľ zameraný na duchovné a materiálne pozdvihnutie slovenských študentov v zahraničí. Za týmto účelom boli zorganizované zbierky šatstva pre utečenecké tábory v Západnom Nemecku, kam väčšina emigrantov z Československa smerovala, a slovenským študentom sa pomáhalo v pokračovaní v štúdiu v zahraničí. Spomenul púte a duchovné cvičenia, ktoré členovia združenia každoročne absolvovali, a pripomenul tiež vydanie modlitebnej knižky s názvom Prameň života na duchovnú podporu slovenských katolíkov v emigrácii. Zdôraznil, že vzájomná koordinácia medzi ústredím a jednotlivými pobočkami sa posilnila a vyzdvihol tiež spoluprácu so Slovenským katolíck-

⁷⁶ A PSÚSCM, korešpondencia 1955. *Denkschrift der slowakischen katholischen Studenten im Ausland*, 25. 4. 1955, s. 2

⁷⁷ A PSÚSCM, korešpondencia 1953, č. 81/53. *Sdruženie slovenských katolíckych študentov v zahraničí, Ústredie, Obežník č. 1: Zpráva z V. riadneho Valného zhromaždenia SSKŠvZ v dňoch 1 – 4. januára 1953 v Madride*, s. 2. Obežníky ZSKŠvZ mali nahradiť bývalý časopis *Rozvoj*.

⁷⁸ 20. 2. 1951 boli na nádvorí Justičného paláca v Bratislave obesení členovia Bielej légie, dvaja študenti (Albert Púčik a Anton Tunega) a jeden mladý úradník (Eduard Tesár). Všetci traja boli katolíckeho vierovyznania. Boli obeťami justičnej vraždy komunistami rozpútaného teroru, ktorých režim odsúdil pre údajnú protištátnu špiónážnu činnosť (LETZ, Róbert. *Odkaz živým. Prípady Albert Púčik a spol.* Bratislava: ÚPN, 2008).

kým ústredím v Ríme (Centrum Catholicum Slovacaorum in exteris), ktoré ako predchodcu oveľa známejšieho Slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v rímskom exile začiatkom novembra 1951 založil Anton Botek. Slovenské katolícke ústredie v zastúpení Boteka a jezuitu Štefana Smržíka, ktorý v tom čase viedol slovenskú redakciu Vatikánskeho rozhlasu, poslalo valnému zhromaždeniu pozdravný list.⁷⁹ Pavlo ďalej spomenul reprezentatívne zastupovanie združenia na medzinárodných kongresoch a konferenciách a oboznamovanie inonárodných študentských organizácií so slovenskou otázkou na medzinárodných pracovných konferenciách v Louvaine, zastúpenie združenia na Eucharistickom kongrese v Barcelone⁸⁰ a na kongrese Pax Romany v Kanade.

V rámci pôsobenia v Pax Romane existovala iniciatíva pre zastúpenie slovenských katolíckych intelektuálov v sekcii katolíckych intelektuálov (Mouvement International des Intellectuels Catholiques, MIIC). Celkovo sa do budúcnosti členstvo malo rozšíriť aj o rady slovenských katolíckych intelektuálov v zahraničí. Snemovanie v Madride listom pozdravil aj nový duchovný radca organizácie Vojtech Bucko, vedúci slovenskej katolíckej misie v Západnom Nemecku, poverený duchovným vedením na V. valnom zhromaždení.⁸¹ Snemovaniu sa listovne prihovril aj salezián Milan Ďurica, ktorý v tom čase študoval filozofiu a teológiu v Turíne a ktorý prevzal funkciu revízora. Ďurica v stanovách navrhoval, aby sa nadstranícky a apolitický charakter združenia dosiahol zákazom obsadzovania funkcií tými exulantmi, ktorí pôsobili v iných organizáciách slovenského politického exilu. Medzi študentmi pozoroval rozšírenú „duchovnú plytkosť“ či „vykoľajenosť“, proti ktorej bolo treba systematicky postupovať. Na snemovaní bol tiež tajnou voľbou zvolený nový ústredný výbor; predsedom sa stal už spomínaný Jozef Kolmajer, podpredsedom Jozef Šiky a generálnym tajomníkom Stanislav Ďuriš – všetko študenti madridských univerzít. Boli prerokované návrhy stanov na založenie Slovenského študijného fondu v zahraničí, ktorý mal zlepšovať materiálne zabezpečenie slovenských študentov v zahraničí.

⁷⁹ A PSÚSCM, korešpondencia 1953, č. 81/53. *Sdruženie slovenských katolíckych študentov v zahraničí, Ústredie, Obežník č. 1: Zpráva z V. riadneho Valného zhromaždenia SSKŠvZ v dňoch 1. – 4. januára 1953 v Madride*, s. 4

⁸⁰ 35. Eucharistický kongres v Barcelone sa konal v dňoch 27. 5. – 1. 6. 1952. Pius XII. zaslal kongresu rozhlasový pozdrav. V ňom sa vyjadril o potrebe pravého pokoja medzi národmi, o jednote Cirkvi, vyzdvihol zásluhy Španielska na poli katolicizmu a podpory študentom z komunistických štátov. K prejavu Pia XII. pozri Rozhlasové posolstvo pápeža Pia XII. účastníkom 35. medzinárodného eucharistického zjazdu v Barcelone. In *Hlasy z Ríma*, roč. 1, č. 7 – 8, júl – august 1952, s. 3

⁸¹ Tamže, s. 3

Posledný deň zhromaždenia bol schválený pozdravný list pápežovi Piovi XII., v ktorom členovia združenia vzdali hlave Katolíckej cirkvi „hold synovskej oddanosti a poslušnosti“ a konštatovali, že „v tejto tragickej hodine, keď milióny veriacich synov, medzi nimi aj naši bratia Slováci, životmi, krvou a slobodou platia za svoju vernosť našej sv. Matke Cirkvi“. Manifestovali tiež rozhodnutie nasledovať pápežove pokyny v rámci hnutia Pax Romana.⁸² Podobne boli schválené a prečítané dva ohlasy. V prvom, adresovanom študentom na Slovensku, bola vyslovená úcta k utrpeniu a obetiam a vyjadrená viera, že „slovenský Alcazar – Svoradov – prežije dnešné poníženie a bude znamenať začiatok významného nástupu slovenského boja.“⁸³ V druhom ohlase pre amerických Slovákov sa apelovalo na „vernosť k náboženským a národným zásadám“ a zdôraznila sa potreba mať v radoch amerických Slovákov oporu v zápase za oslobodenie Slovenska spod komunizmu.⁸⁴

Ohlasy a správy z valného zhromaždenia sa následne medializovali a vysielali v slovenských redakciách Rádia Vatikán, Španielskeho štátneho rozhlasu, Talianskeho rozhlasu, BBC a boli tiež uverejnené v krajanskej a exilnej tlači. V španielskom rozhlase bola 4. januára 1953 madridskému snemovaniu študentov venovaná relácia, v ktorej odzneli príhovory novozvoleného predsedu ZSKŠvZ Kolmajera, delegáta pobočky združenia v Anglicku, a rekapituloval sa jeho priebeh. Piate valné zhromaždenie ukončila slávnostná svätá omša v kaplnke kolégia za účasti predstaviteľov inonárodných študentských organizácií z Chorvátska (Croatia Catholica Academica), Ukrajiny (Obnova), Poľska (Veritas), Slovinska (Danica) a záverečné slovo predniesol riaditeľ kolégia Jozef Cieker.⁸⁵ Cieker ako bývalý predseda medzivojnového ÚSKŠ v prejave s názvom Kontinuita idey, práce a organizácie spomenul zjazd ústredia v auguste 1938, keď umierajúci Andrej Hlinka poslal zjazdu posledný odkaz. Zdôraznil v ňom kontinuitu študentského hnutia s medzivojnovým obdobím a pripomenul zápas za oslobodenie Slovenska a jeho štátnu suverenitu. Všeobecne sa vyjadril aj k zmyslu bytia katolíckeho študentstva, ktoré spočívalo v schopnosti viesť druhých k Bohu, k poznávaniu Božích príkazov, nadobúdaniu duchovných a mravných hodnôt, duševnej rovnováhy a praktického kato-

⁸² *Hold V. riadneho Valného zhromaždenia Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí Jeho Svätosti slávne panujúcemu pápežovi Piovi XII.* Tamže, príloha

⁸³ *Ohlas V. riadneho Valného zhromaždenia Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí študentom na Slovensku.* Tamže, príloha

⁸⁴ *Ohlas V. riadneho Valného zhromaždenia Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí americkým Slovákom.* Tamže, príloha

⁸⁵ Tamže, s. 15

licizmu. Prejav zakončil pripomenutím špecifickej úlohy madridských študentov pre ciele celého združenia a spomienkou na bývalých súputníkov perzekvovaných československým komunistickým režimom, na slovenských biskupov žalárovaných v komunistických väzniciach, či izolovaných a sústavne sledovaných.⁸⁶

V tom istom roku 1953 sa koncom decembra v Kolégiu Svätého Jakuba Apoštola uskutočnilo ďalšie valné zhromaždenie združenia, tentoraz v poradí už šieste. Konalo sa za účasti študentských delegácií z Veľkej Británie a Západného Nemecka, Jozefa Ciekra a duchovného radcu Vojtecha Bucka, delegácií inonárodných študentských organizácií v exile z Poľska, Maďarska, Chorvátska, Slovinska, Ukrajiny a tentoraz aj Bieloruska. Bolo sprevádzané záujmom zo strany Slovenského katolíckeho ústredia v Ríme, niektorých predstaviteľov slovenského exilu, ako napríklad Jozefa Mikuša, Ferdinanda Ďurčanského, Jozefa Pauča, Kolomana Murgaša, katolíckych duchovných Jozefa Vavroviča, Augustína Zaña, Milana Ďuricu, ktorí valnému zhromaždeniu poslali pozdravné listy.⁸⁷ Duchovný radca Vojtech Bucko predniesol zásadný programový prejav, v ktorom sa zaoberal povinnosťami a úlohami slovenského katolíckeho akademika v zahraničí. Zdôraznil v ňom povinnosť dokončiť vysokoškolské štúdiá, aby sa v príhodnom čase vyštudovaná slovenská mládež mohla vrátiť na oslobodené Slovensko a zaujať vo verejnom živote náležité miesta. Zároveň nabádal k vedomiu „zodpovednosti pred národom“ tým, že treba „študovať, študovať, študovať“, čím sa malo poslúžiť nielen národu, ale aj rozširovaniu „dobrého mena o Slovensku v zahraničí“.⁸⁸ Spomenul tiež význam „duchovného a mravného bohatstva“, ktoré štúdium poskytovalo: „Mať zásady, to je mať svoj vlastný úsudok. A my máme po ruke zásady katolíckej morálky. To je nesmierna hodnota, ktorej cenu katolícky intelektuál často nepozná. [...] Kritériá, ktoré si urobíte na podklade zásad kresťanskej mravouky, budú vám slúžiť k tomu, aby ste vždy a za každých okolností našli si osobný a kolektívny pomer k zjavom nielen v širokej oblasti medzinárodnej, ale i k zjavom v oblasti národnej.“⁸⁹

⁸⁶ K prejavu J. Ciekera pozri *Dr. Jozef Cieker. Kontinuita idey, práce a organizácie. Prejav povedaný na slávnostnom zaklúčení V. riadneho valného zhromaždenia SSKŠvZ dňa 4. januára 1953*. Tamže, príloha, 7 s

⁸⁷ A PSÚSCM, korešpondencia, 1954, č. 44/54. VI. Valné shromaždenie Sdruženia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v Madride, pre slovenskú tlač a rozhlas, 10. 1. 1954

⁸⁸ *Prejav duchovného radcu Sdruženia Prof. Dr. Vojtecha Bucku povedanom na Valnom shromaždení SSKŠvZ*. Tamže, s. 3

⁸⁹ Tamže

Riaditeľ kolégia Jozef Cieker študentov pochválil za plnenie si nielen študentských, ale aj náboženských a národných povinností a vyjadril názor, že ich konanie raz bude náležite ocenené.⁹⁰ Podobne ako na predchádzajúcom snemovaní bolo zvolené nové ústredie, pričom predsedom zostal Jozef Kolmajer. V posledný deň zhromaždenia boli prijaté štyri dokumenty: pozdrav pápežovi Piovi XII., ohlas k študentom na Slovensku, ohlas k americkým Slovákom a pozdrav zaslaný Slovenskému katolíckemu ústrediu. V pozdrave pápežovi sa zdôraznilo, že slovenskí študenti v zahraničí „nikdy nezradia ideály a pravdy Katolíckej cirkvi, v obrane a vyznávaní ktorých našim bratom a sestrám na rodnom Slovensku prichodí denne prinášať toľko obetí.“⁹¹ V ohlase študentom na Slovensku sa konštatovala vytrvalosť v prinášaní obetí za záchranu duchovných a mravných hodnôt, v čase, keď „nepriateľ usiluje sa zmeniť smer našej kultúrnej orientácie zviazanou s kresťanskou kultúrou Západu a zmeniť duchovnú formu života v masovú bezfarebnosť davového materializmu“.⁹² Správa o konaní VI. Valného zhromaždenia združenia putovala cez slovenské vysielanie Španielskeho štátneho rozhlasu napokon aj na Slovensko a exilová, ako aj krajanská tlač priniesla o tejto udalosti novinové články.

V Kolégiu Svätého Jakuba v Madride sa konalo aj VII. a VIII. Valné zhromaždenie Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí a síce koncom decembra 1955 a 1956. V archíve Pápežského slovenského ústavu svätých Cyrila a Metoda v Ríme sa o riadnom siedmom snemovaní združenia zachovala len krátka správa pre tlač, v ktorej sa píše, že napriek roztratenosti slovenských študentov záujem o konanie kongresu bol veľký. Ústrediu sa dostalo pozdravov, príslov a želaní z mnohých štátov: z Argentíny, Peru, USA, Švédska, Francúzska, Nemecka, Belgicka, Rakúska a Talianska. Opäť boli snemovaním prijaté základné dokumenty: pozdrav pápežovi Piovi XII., v ktorom sa konštatovalo „pevné rozhodnutie zostať za každých okolností vernými vznešenému Veľkňazovi“ a prízvukovala sa „vôľa vyznávať so živou vierou učenie Cirkvi Kristovej, ako to robia v tejto hodine skúšky i státisíce v našej drahej zotročenej vlasti“.⁹³ Novým predsedom združenia sa stal Michal S. Pristaš, do funkcie podpredsedu bol zvolený Štefan Glejdura a tajomníkom sa stal Karol Belák.

⁹⁰ A PSÚSCM, korešpondencia 1954, č. 43/54, *Prejav dr. Jozefa Cieкера, bývalého predsedu ÚSKŠ, povedaný na VI. Valnom zhromaždení SSKŠvZ*

⁹¹ A PSÚSCM, korešpondencia 1954, *Štátnemu Sekretariátu Jeho Svätosti, Vatikán*

⁹² *Pozdrav VI. VZ SSKŠvZ študentom na Slovensku*. Tamže

⁹³ A PSÚSCM, korešpondencia 1955, *Pozdravný príslov ZSKŠvZ Piovi XII., Madrid, 29. 12. 1954*

VIII. valné zhromaždenie združenia, ktoré sa konalo o dva roky neskôr, koncom decembra 1956, patrí medzi poslednú udalosť zdokumentovateľnú na základe prameňov z proveniencie archívu PSÚSCM v Ríme. Konalo sa v čase, keď doznievali ozveny študentských nepokojov na Slovensku⁹⁴ a protikomunistického ľudového povstania v Maďarsku; keď sa protikomunistický exil z východnej Európy mohol definitívne presvedčiť o skutočnosti, že povojnový status quo rozdelenia veľmocenských sfér je nemenný, hegemonia Sovietskeho zväzu nad veľkou časťou Európy zostáva realitou a Západ na tomto fakte nič nechce alebo nemôže zmeniť. Bol to rok zloumu, v ktorom si mnohí politickí exulanti a antikomunisticky zmýšľajúci ľudia za železnou oponou museli uvedomiť, že pád komunistických režimov v blízkej budúcnosti nebude možný. Vedenie ZSKŠvZ v súvislosti so študentskými nepokojmi na Slovensku vypracovalo dlhší ohlas, ktorý no-vo zvolený predseda Stanislav Ďuriš prečítal v Španielskom štátnom rozhlase. Bol to pozoruhodný prejav, v ktorom slovenskí študenti v zahraničí vyjadrili uznanie študentom na Slovensku za protirežimové postoje. V úvode prejavu sa v súvislosti so vzburami študentov v máji 1956 konštatovalo: „Na prvom mieste hlboký obdiv nad statočnosťou, s akou ste v máji toho roku na uliciach nášho hlavného mesta Bratislavy, ale aj Košíc, Nitry, Prešova a Banskej Bystrice prejavili svoju vôľu po vytvorení takého poriadku, v ktorom sloboda človeka ako dieťaťa Božieho by bola zaistená pred každou ľubovôľou politickej moci.“⁹⁵

V ďalšej časti prejavu združenie ústami predsedu prízvukovalo odpor slovenskej mládeže voči komunistickému režimu: „Miesto mládeže lokajskej, akú by dnes z Vás chcel mať dnešný režim bezprávia a násilia, na Slovensku aj napriek všetkému zúreniu žije mládež verná slávnym tradíciám predchádzajúcich pokolení, mládež, ktorá vie, že jej poslaním nie sú a nikdy nebudú päťročnice a budovateľské plány, ktorých cieľom nie je len sformovať surovú hmotu, ale od základu zdeformovať ľudskú dušu. To je

⁹⁴ V januári 1956 sa v Bratislave v študentskom internáte na dnešnej Dobrovičovej ulici konala protestná tzv. pyžamová revolúcia. 12. 5. 1956 sa v bratislavských uliciach uskutočnil študentský karneval, ktorý sa všeobecne považoval za protirežimové vystúpenie študentov. Študenti svojimi karnevalovými maskami ostro kritizovali ideologizáciu školstva, nízku úroveň vzdelávania, kasárenský režim na internátoch, zlú stravu atď. Ohlas medzi študentmi vyvolalo aj protikomunistické ľudové povstanie v Maďarsku. (MARUŠIAK, Juraj. *Príliš skoré predjarie... Slovenskí študenti v roku 1956*. Bratislava: VEDA, 2020, s. 111 – 133, 156 – 161)

⁹⁵ Z 8. Val. Zhromaždenia ZSKŠvZ v Madride. In *Hlasy z Ríma*, roč. 6, č. 2, február 1957, s. 4

úsilie, ktoré si slovenská mládež nikdy nemôže osvojiť a tým menej prijať za vlastný program!“⁹⁶

V závere ohlasu sa prízvukovala dvojaká úloha združenia: byť nielen duchovným spojivom medzi slovenskými študentmi v tzv. slobodnom svete, ale svedčiť aj o neprávostiach a perzekúciách, ktoré československý komunistický režim páchal na študentoch, keď ich zbavil možnosti slobodne sa organizovať vo vlastných zväzoch a spolkoch, nanútil im jednu prorežimnú študentskú organizáciu a zakázal im slobodne prejavovať náboženské presvedčenie.⁹⁷

Pôsobenie slovenskej študentskej katolíckej organizácie v Madride v päťdesiatych rokoch možno všeobecne hodnotiť ako úspešné. Úspešnosť bola daná jednak pomerne dobrým zázemím, ktoré španielska vláda študentom spoza železnej opony poskytovala, jednak koncentráciou určitého, i keď nie veľkého počtu slovenských študentov na španielskych univerzitách, jednak prítomnosťou Jozefa Ciekeru v pozícii riaditeľa Kolégia Svätého Jakuba s kontaktmi na španielske vládne miesta, Katolícku cirkev či inonárodných exilných predstaviteľov. Združenie sídlilo v kolégiu na ulici Donoso Cortés, disponovalo vlastným hlavičkovým papierom s cudzojazyčnými názvami združenia v španielčine a nemčine a vlastným znakom, ktorý stvárňoval kríž v podobe derivácie latinského kríža. V priesečníku ramien kríža sa nachádzal slovenský štátny znak – dvojkriž na trojvrší. Symbolicky vyjadroval kríž prináležitosť Slovákov k latinskej Cirkvi a asocioval tiež znaky rôznych stredovekých rytierskych rádov, ktoré štítily so svojimi znakmi umiestňovali na latinský kríž.⁹⁸

Výhodou ústredia v Madride bola aj možnosť aktívne sa podieľať na slovenskom vysielaní Španielskeho štátneho rozhlasu, čím si študenti zabezpečili medializáciu vlastnej činnosti. Nevýhodou bola nestabilná ekonomická situácia v Španielsku, v dôsledku čoho väčšina študentov po dokončení štúdia musela z krajiny emigrovať a celkovo väčšina študentov z európskeho kontinentu odchádzala do zámoria. Negatívne na činnosť vplývala aj náročnosť udržiavania kontaktov medzi madridským ústredím a jednotlivými pobočkami, ako aj permanentný nedostatok financií, ktorý by náročnú agendu združenia ako-tak vykrýval. S finančnými ťažkosťami

⁹⁶ A PSÚSCM, korešpondencia 1957, č. 75/57. *Pozdrav novozvoleného predsedu ZSKŠvZ Š. Duriša mládeži na Slovensku*, s. 1

⁹⁷ Z 8. Val. Zhromaždenia ZSKŠvZ v Madride. In *Hlasy z Ríma*, roč. 6, č. 2, február 1957, s. 4

⁹⁸ Za podrobné vysvetlenie znaku ZSKŠvZ ďakujem prof. Martinovi Homzovi.

mohol súvisieť aj ambiciózny projekt združenia vydat' v spolupráci so Slovenským katolíckym ústredím v Ríme zborník s názvom *Slovakia Catholica*, ktorý by obsahoval prierez tém súvisiacich s katolicizmom na Slovensku v dejinách a v prítomnosti.⁹⁹ Na pozadí evidentného materiálneho a finančného nedostatku si činnosť združenia napriek tomu nepochybne zaslúhuje záujem.

V neposlednom rade treba tiež spomenúť aktívnu účasť delegátov ZSKŠvZ na kongresoch Pax Romany. Delegácia združenia sa zúčastnila mohutného kongresu Pax Romany v Amsterdame koncom augusta 1948 s účasťou až 1200 delegátov zo štyridsiatich krajín celého sveta, zástupcu generálneho tajomníka OSN, Trygve Lieho, a katolíckej intelektuálnej elity. Ústrednou témou kongresu bola spolupráca na „Vykupiteľskom diele“ a v tomto duchu sa niesol prejav Pia XII., v ktorom pápež prosil katolíckych intelektuálov, aby vniesli do aktuálneho zápasu jasnosť rozumového poznávania a každý podľa svojho povolania bol účastný na „Vykupiteľskom diele Kristovom“. Prednášky prominentných prednášateľov ako napríklad poľského historika a profesora Oskara Haleckého, pôsobiaceho na európskych a amerických univerzitách, predsedu talianskej Katolíckej akcie Vittoria Veroneseho, katolíckeho spisovateľa Franka Sheeda, mníchovského profesora ekonómie a podporovateľa katolícko-sociálneho hnutia v Západnom Nemecku Guida Fischera či francúzskeho katolíckeho filozofa Jeana Guittona boli venované témam pozitívizmu v modernom myslení, evolucionizmu, zmyslu dejín, civilizácii a kresťanstvu, komunizmu a podobne. Kongresu sa zúčastnili niekoľkí európski biskupi, boli celebrowané slávnostné sväté omše a zúčastneným sa dostalo aj slávnostnej recepcie, ktorú usporiadala kráľovská rodina v kráľovskom múzeu v Amsterdame. Slovenskí delegáti všeobecne hodnotili podujatie ako veľmi úspešné, vyzdvihli vysokú intelektuálnu kvalitu a smerovanie k väčšej otvorenosti.¹⁰⁰ Podobne máme zdokumentovanú aj účasť ZSKŠvZ na kongrese Pax Romany vo švajčiarskom Flüeli koncom augusta 1954. Výnimnosťou tohto kongresu nesúcom sa pod heslom: Charita a mystické Telo Kristovo spočívala v analyzovaní problémov študentov spoza železnej opony.¹⁰¹

Od začiatku šesťdesiatych rokov sa združenie zúčastňovalo aj kongre-

⁹⁹ APSÚSCM, korešpondencia 1957, č. 690/57, list Stanislava Ďuriša Štefanovi Náhalkovi, 10. 10. 1957. List obsahoval prílohu s návrhom obsahu zborníka *Slovakia Catholica*.

¹⁰⁰ Kongres Pax Romany. In *Rozvoj*, roč. 2, č. 11 – 12, 1950, s. 190 – 191. Mená účastníkov kongresu nie sú autorke známe.

¹⁰¹ K priebehu kongresu pozri bližšie: Zastúpenie Slovenska na zjazdoch mládeže. In *Hlasy z Ríma*, roč. 3, č. 10, október 1954, s. 7

sov organizácie Kirche in Not, ktorú na pomoc trpiacej Cirkvi v sovietskom bloku založil holandský premonštrát Werenfried van Straaten. Kongresy sa konali v západonemeckom Königsteine a práve tu sa v auguste 1961, na valnom zhromaždení ZSKŠvZ, rozhodlo pretvoriť organizáciu na Ústredie slovenských katolíckych intelektuálov (ÚSKI), čo sa definitívne udialo o rok neskôr na snemovaní združenia v Ríme v auguste 1962 za prítomnosti 32 členov.¹⁰² ÚSKI ako nepolitická spoločenská organizácia s cieľom uplatňovania a prehľbovania kresťanských zásad v spoločenskom živote, zachovania duchovnej solidarity so slovenským národom a tlmočenia jeho kresťanských tradícií pred svetovou verejnosťou, fungovala v rokoch 1962 až 1990, bola členom Pax Romany a od roku 1976 každoročne na Turíce organizovala sympóziá vo švajčiarskom Dullikene so spoločenským, duchovným a intelektuálnym programom.¹⁰³ Založenie ÚSKI registroval aj československý komunistický režim. V správe I. správy ministerstva vnútra sa konštatovalo, že pri príležitosti osláv desiateho výročia vyhlásenia konštitúcie o zakladaní katolíckych misí vo svete pre duchovné potreby emigrantov Exsul familia sa v Ríme začiatkom augusta 1962 zišli „nekteří významní funkcionáři a činitelé slovenských separatistů“, aby založili novú organizáciu „Spolek slovenských intelektuálů“.¹⁰⁴ V rozpore so skutočnosťou sa v správe ďalej tvrdilo, že zmyslom novej organizácie malo byť zjednotenie politického exilu, čo však vzhľadom na už existujúcu Slovenskú oslobodzovaciu radu a vyslovene apolitické zameranie ÚSKI nebola pravda. Tvrdenie však zodpovedalo optike režimu, ktorý činnosť slovenského exilu vo všeobecnosti vnímal ako politickú a zameranú proti československému štátu.

Založenie a činnosť Združenia slovenských katolíckych študentov v zahraničí v rokoch 1947 – 1962 sú v predmetnej štúdii z historiografického hľadiska spracované po prvýkrát. Pôsobenie tejto na Slovensku pomerne málo známej študentskej organizácie dopĺňa poznatky dejín slovenského exilu, ktorý nezakladal svoju existenciu výlučne na poli politickej činnosti, ale aj na kultúrnom, vedeckom či náboženskom základe. Organizovo-

¹⁰² KOLMAJER, Vznik a poslanie Združenia, s. 290

¹⁰³ Viac k ÚSKI pozri GUNČAGA, Ján. Ústredie slovenských katolíckych intelektuálov (ÚSKI) – pokračovanie Ústredia slovenských katolíckych študentov (ÚSKŠ) v exile v rokoch 1945 – 1990. In CHOVAN-REHÁK, *Slovenský povojnový exil*, s. 269 – 278

¹⁰⁴ Archiv bezpečnostných složek (ABS), Praha, f. Historický fond študijného ústavu H-696-1 (Slovenští separatisté na západě), reg. č. 1389. *Nová organizace slovenských separatistů, 18.9.1962*, strany spisu 105 – 106. Na správe je zaujímavé, že I. správa mala podrobný zoznam účastníkov rímskeho stretnutia. Názov organizácie uvádzaný v správe ako „Spolek slovenských intelektuálů“ je nesprávny.

vanie slovenského vysokoškolského študentstva v exile na báze príslušnosti ku Katolíckej cirkvi, ktoré napriek mnohým nedostatkom možno v konečnom dôsledku označiť ako úspešné, je svojím spôsobom unikátne a celkovo prispieva aj k lepšiemu pochopeniu kontextu dejín medzinárodného katolíckeho študentského hnutia po skončení druhej svetovej vojny. Na pozadí studenej vojny a zdanlivej nemennosti veľmocenských sfér je práve toto hnutie dôkazom, že univerzálnosť katolicizmu dokázala tieto takmer neprekonateľné bariéry prekonať tým, že poskytla platformu nielen katolíckym študentom na Západe, ale aj študentom spoza železnej opony, pre ktorých predstavovala integrácia do nadnárodných štruktúr dôležitý faktor pre prekonanie izolácie po opustení vlasti a dávala im možnosť intelektuálneho a duchovného usmernenia.

Šestnásťročná činnosť združenia je nepochybne aj dôkazom toho, že nepolitická činnosť v exile zameraná na *presieťovanie* študentov a intelektuálov po celom tzv. slobodnom svete, duchovnú orientáciu, prehlbovanie kresťanských zásad a v neposlednom rade aj publikačná činnosť boli možné. Vyzdvihnúť treba tiež ďalší dôležitý aspekt slovenského študentského hnutia v zahraničí, ktorým bolo oboznamovanie svetovej verejnosti so zločinmi československého komunistického režimu páchanými na študentoch na Slovensku. Na záver je nutné spomenúť významnú črtu združenia, akou bol vplyv duchovnej autority pápeža Pia XII. a jeho učenia zhmotneného v encyklikách, prejavoch a príhovoroch, ktoré boli pre duchovné smerovanie organizácie kľúčové. V tomto zmysle predmetná kapitola z dejín slovenského exilu dopĺňa aj celkový kontext pontifikátu Pia XII. vo vzťahu k slovenskej otázke v rokoch 1945 – 1958.

THE ASSOCIATION OF SLOVAK CATHOLIC STUDENTS ABROAD IN THE CONTEXT OF POST-WAR CHRISTIAN MOVEMENT IN EUROPE

KATREBOVÁ BLEHOVÁ, BEÁTA

Foundation and the activities of the Association of Slovak Catholic Students Abroad in the years 1947 – 1962 are in the presented study dealt with from a historiographical aspect for the first time. Activities of this relatively known student organization in Slovakia adds to knowledge of history of Slovak exile, which

did not base its existence exclusively in the field of political activity but also in cultural, scholarly or religious basis. Organizing of Slovak university students in exile, on the basis of belonging Catholic church, is a quite unique. It adds to better understanding of history of the international catholic student movement in the post-war period. In the background of Cold War it is exactly this movement which proves that universality of Catholicism managed to overcome these almost impassable barriers by giving the platform for students behind the Iron Curtain, the Association integrated them to supra-national structures and gave them a possibility of intellectual and spiritual guidance. Sixteen-year-long activity of the Association is a proof also of the fact that non-political activity in exile aimed at networking of students and throughout the whole so-called free world was possible. An important aspect was also acquainting of the world public with crimes of the Czecho-Slovak communist regime committed on students in Slovakia. Crucial for spiritual direction of the organization was the authority of the pope Pius XII. In this sense this particular chapter from history of Slovak exile fills in information on the overall context of the pontificate of Pius XII and his relationship to the Slovak question in the years 1945 – 1958.

Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Ústav pamäti národa, Bratislava
Email: beata.blehova@gmail.com

PODIEL GUSTÁVA HUSÁKA
NA PROTICIRKEVNÝCH OPATRENIACH
KOMUNISTICKÉHO REŽIMU
V ROKOCH 1948 – 1950¹

TOMÁŠ ČERNÁK

ČERNÁK, Tomáš. Participation of Gustáv Husák in Anti-Church Measures of Communist Regime in the Years 1948 – 1950. *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2., pp.

The author in his study deals with the role of politician Gustáv Husák in anti-church measures of communist regime in Slovakia at the turn of 1940s and 1950s. In this period the ruling power strengthened its position also including the help of very brutal measures. Husák became politically engaged from the position of a representative of ruling political power. He participated in introducing anti-church laws into practice, in liquidating of religious orders and monasteries and also in the liquidation of the Greek Catholic Church. The study follows primarily the period from February 1948 up to spring of 1950, when Husák was suspended from party and state political functions including the office of chairman of the Slovak Office for Church Affairs.

Keywords: Gustáv Husák, communist party, Roman Catholic Church, religious laws, liquidation of religious orders, Greek Catholic Church, the Slovak Office for Church Affairs.

Postava politika a štátnika Gustáva Husáka sa v povedomí širšej verejnosti, najmä však v českých krajinách, spája predovšetkým s rokmi tzv. normalizácie, kedy Gustáv Husák zastával najvyššie stranické i štátne funkcie a jeho osobnosť symbolizovala režim nastolený po okupácii ČSSR vojskami

¹ Štúdiá bola vypracovaná v rámci projektu VEGA 1/0179/20 Svätá stolica a slovenská otázka 1945 – 1958

Varšavskej zmluvy. V slovenskej spoločnosti je Gustáv Husák okrem vyššie spomenutého vnímaný aj ako jeden z hlavných organizátorov Slovenského národného povstania z roku 1944, protagonistu februárových udalostí roku 1948 na Slovensku, obeť buržoázno – nacionalistickej hystérie, či v polohe bojovníka za federalizáciu republiky. Už menej sa však hovorí o jeho podiele na perzekučných zásahoch proti cirkvám a Rímskokatolíckej cirkvi zvlášť, ktoré vládnuce komunistické špičky rozpútali na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov 20. storočia s cieľom dostať jednotlivé cirkvi a vlastne celý náboženský život v krajine pod svoju absolútnu kontrolu. Netreba zabúdať, že Gustáv Husák hral v smutnej a tragickej proticirkevnej kampani na Slovensku jednu z hlavných úloh. Cieľom predkladanej štúdie je preto priblížiť a objasniť podiel Gustáva Husáka na proticirkevnej politike komunistického režimu, ktorá vyvrcholila brutálnymi akciami v rokoch 1949 – 1950, ako aj sčasti načrtnúť vývin jeho osobného postoja k viere.

Vzťah Gustáva Husáka k náboženstvu a k Rímskokatolíckej cirkvi, do ktorej patrila, prešiel počas jeho vzostupmi a pádmi prepleteného života zložitým vývojom. Narodil sa 10. januára 1913 do veriacej katolíckej rodiny Nikodéma Husáka v malej dedinke Dúbravka, ktorá je dnes súčasťou hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy. Rodičia ho nechali pokrstiť dva dni po narodení ako Augustína. V matrike sa zachoval zápis, že sa narodil v riadnom kresťanskom manželstve a že obaja rodičia boli rímskokatolíckeho vierovyznania.² Mama mu zomrela, keď mal len jeden rok, a tak ho po odchode otca na fronty prvej svetovej vojny vychovávala spolu s dvomi staršími sestrami babka. Husákov otec sa našťastie z vojny vrátil a o krátky čas po druhýkrát oženil.

Detstvo malého Gustáva sa nijako nevymykalo z rámca slovenskej dediny a jej zaužívaných kresťanských tradícií. V dúbavskej škole žiak Husák navštevoval hodiny náboženstva, pristúpil k prvému svätému prijímaniu a ministroval v miestnom rímskokatolíckom kostole. V tomto smere ho formoval miestny farár Anton Moyš. Podľa neskoršieho svedectva Husákovho spolužiaka z detstva si dokonca ako chlapi urobili spolu deväť prvých piatkov.³ Všetko sa zmenilo až príchodom do Bratislavy na Masa-

² Matrika rímskokatolíckeho farského úradu v Bratislave – Dúbravke. Matrika je vedená v latinskom a maďarskom jazyku.

³ HNILICA, Pavol – VNUK, František. *Fatimské posolstvo a Božie milosrdenstvo – Výzva a posolstvo pre dnešný svet*. Bratislava: Smaragd, 2005, s. 231 – 233. Deväť prvých piatkov znamená, že deväť mesiacov po sebe je potrebné ísť na svedenie a v prvý piatok v mesiaci na prijímanie.

rykove štátne reálne gymnázium v roku 1925. Študent Husák sa odvrátil od viery i cirkvi okolo roku 1929, kedy vstúpil do Komsomolu. Mal šesťnásť rokov a nadchýnal sa marxistickými myšlienkami. Nešiel teda v stopách svojho otca Nikodéma, ktorý patril do agrárneho tábora a v agrárnej strane sa na obecnej úrovni i angažoval.

Po začatí štúdia na Právnickej fakulte Univerzity Komenského na jeseň 1933 vstúpil Husák do KSČ a v rovnakom čase sa paradoxne uchádzal o ubytovanie na známom katolíckom internáte Svoradov. Komisia jeho žiadosť schválila (musel mať odporúčanie od farára z miesta svojho bydliska), a tak študent Augustín Husák (v oficiálnych dokumentoch používal meno Augustín a nie Gustáv) celý prvý ročník pobudol v katolíckom Svoradove (po roku prešiel na internát Lafranconi). Počas päťročného štúdia právnych vied si tiež uvádzal v oficiálnych vysokoškolských dokumentoch v kolónke vyznanie náboženstvo rímskokatolícke, kým napríklad jeho budúca manželka Magda Lokvencová mala v tej istej kolónke uvedené bez vyznania.⁴

Napriek tomu písal mladý Gustáv Husák v polovici 30. rokov 20. storočia pod pseudonymom Ivan Kola burcujúce proticirkevne zamerané články do vtedajších študentských periodík. Články často tvrdé a radikálne. Ostrým perom sa hanlivo vyjadroval o katolíckej cirkvi a jej predstaviteľoch, ktorých obviňoval zo stredovekého tmárstva a obmedzovania študentov, čo malo podľa poslucháča práv Husáka naraziť na rozhodný odpor mládeže.⁵ Podobne ladených článkov podpísaných Ivanom Kolom by sa dalo nájsť vo vtedajších študentských časopisoch (najmä v *Šípe*) viacero. V polovici 30. rokov tak prišiel pokrstený katolík Gustáv Husák do konfliktu s cirkvou a náboženstvom, aj keď zatiaľ len v písanej podobe. Od písania k činom pristúpil doktor práv Husák o desaťročie neskôr a v úplne inej spoločensko-politickej situácii.

Do vysokej politiky sa Gustáv Husák prvýkrát dostal po vypuknutí povstania začiatkom septembra 1944, kedy sa po dramatickom príchode do Banskej Bystrice stal členom predsedníctva Slovenskej národnej rady (SNR) i poverenikom vnútra a z titulu daných funkcií sa podieľal na poštátnení cirkevného školstva na území kontrolovanom povstalcami (nariadenie SNR č. 5/1944 zo 6. septembra 1944). Slovenskí komunisti sa v tom čase začali zaoberať cirkevnou problematikou a poštátnením školstva dokonca predbehli vývoj v Česku. Zaujímavé však je, že Husák rokoval s ban-

⁴ Archív Univerzity Komenského, fond (f.) Právnická fakulta UK, zoznam poslucháčov A – L 1933 – 1938

⁵ KOLA, Ivan. Nápor klerikálnej reakcie na školy. In *Šíp*, roč. 2, 1934, č. 2, s. 22

skobystrickým biskupom Andrejom Škrábikom⁶ vo veci biskupovho postojania k povstaniu a prípadného vydania pastierskeho listu v prospech povstania.

Gustáv Husák si rovnako uvedomoval, ako veľmi chýbajú v povstaleckých orgánoch katolíci. Na tému zapojenia, resp. nezapojenia katolíkov do odboja mal Husák na prelome septembra a októbra 1944 rozhovor s Janom Švermom za prítomnosti Imricha Kružliaka. Na prekvapenie práve Šverma vyčítal Husákovi nezáujem o katolíckych predstaviteľov pri organizácii povstania a vyčítavo sa ho pýtal: „Kde máte katolíky?“⁷ Gustáv Husák so Švermovými slovami súhlasil, ale zároveň argumentoval námietkou, že on sám nevedel presadiť katolíkov voči „Benešovi a čechoslovakistom“ v odboji.⁸ Odhladiť od záujmu či nezájmu o katolíckych predstaviteľov v povstaleckých orgánoch mal Gustáv Husák už na prelome rokov 1944/1945 jasné názory na riešenie povojnovej problematiky so slovenským katolicizmom.

Svoje plány na boj proti Rímskokatolíckej cirkvi prezentoval Husák v známej správe pre moskovské vedenie KSČ z februára 1945. Osobne považoval za nutné previesť ostré zásahy do katolíckych organizácií (semináre, školy, tlač a pod.) a vyvolať uprostred katolíckej cirkvi určité „obrodné hnutie z nových ľudí a pomocou týchto dokonalú očistu a prerodenie prevádzať“.⁹ Môžeme preto konštatovať, že Husák vo februári 1945 naznačil možnosť vytvorenia akéhosi obrodného hnutia uprostred katolíckej cirkvi slúžiaceho komunistickým zámerom, ktoré sa neskôr (máj – jún 1949) skutočne organizovalo pod názvom Katolícka akcia.

Post povereníka vnútra a podpredsedu KSS i SNR zastával Gustáv Husák aj krátko po skončení druhej svetovej vojny. Na žilinskej konferencii KSS v auguste 1945, kedy bolo z vedenia strany odstavené tzv. povstalecké vedenie, síce prišiel o funkciu povereníka vnútra, avšak stále zostal členom predsedníctva ÚV KSS a naďalej sa podieľal na proticirkevnej politike. Komunisti totiž začali útočiť a prevádzať zákroky proti katolíckej cirkvi na Slovensku už od letných mesiacov roku 1945, pretože slovenskú katolícku hierarchiu mohli pomerne ľahko obviňovať z ľudáctva, fašizmu, z ko-

⁶ Andrej Škrábik (1882 – 1950) bol od roku 1943 banskobystrickým biskupom. Známym sa stal aj ako autor práce *Červené Slovensko*, v ktorej poukázal na nebezpečenstvo bolševizmu pre Slovensko.

⁷ Uvedené informácie poskytol v osobnom rozhovore autorovi predkladanej štúdie Imrich Kružliak.

⁸ TAMŽE

⁹ Správa dr. G. Husáka o pripravách, priebehu a výsledkoch Slovenského národného povstania určená pre moskovské vedenie KSČ. In PREČAN, Vilém. *Slovenské národné povstanie. Dokumenty*. Bratislava: VPL, 1965, s. 948

laborácie či nepriateľského postoja k novej republike vôbec. Veľmi dobre si uvedomovali, že najmä na tradične silno katolíckom Slovensku im môže byť katolícka cirkev ťažkou prekážkou na ceste za absolútnym uchopením moci a nastolením diktatúry proletariátu. Od začiatku bol komunistom trnňom v oku predovšetkým spišský biskup Ján Vojtaššák¹⁰, ktorý sa netajil svojím odporom voči obnoveniu ČSR a zániku slovenskej štátnosti (Husák sa mal raz vyjadriť v tom zmysle, že „Vojtaššáka by bolo dobré odstrániť, ale je to vec nielen trápna, ale aj ťažká“¹¹). Z Husákových počiatočných proticirkevných aktivít treba ďalej spomenúť aj nariadenie bytovej prehliadky u arcibiskupa Karola Kmeťka v jeho rezidencii na Nitrianskom hrade, rozpustenie niektorých katolíckych spolkov, zhabanie ich rozsiahleho materiálu a zatýkanie mnohých kňazov. Toto všetko stihol Husák ešte vo funkcii povereníka vnútra, teda do augusta 1945.

Po žilinskej konferencii KSS riadil Gustáv Husák poverenieťvo dopravy a od augusta 1946 napriek prehre KSS vo voľbách zastával post predsedu Zboru povereníkov (ZP). V tejto súvislosti nemožno opomenúť ani Husákovu snahu o vznik samostatnej strany slovenských katolíkov, ktorá mala byť podľa predstáv komunistov pod vplyvom KSS a svojou existenciou výrazne oslabiť šance Demokratickej strany (DS) na úspech vo voľbách. Husák viedol k danej otázke rozhovory s Pavlom Čarnogurským, avšak neúspešne. Slovenskí katolíci sa tzv. Aprílovou dohodou pridali k DS, čo malo kľúčový význam pre jej víťazstvo vo voľbách v máji 1946. Po volebnom neúspechu KSS nastal frontálny útok slovenských komunistov voči DS, ktorý vyvrcholil odhalením tzv. protištátneho sprisahania na jeseň 1947, na konštruovaní ktorého sa Gustáv Husák výrazne podieľal. Táto problematika však presahuje rámec predkladanej štúdie.

Tri mesiace pred tzv. víťazným februárom, 17. decembra 1947, mal Gustáv Husák ako predseda ZP rozhovor s trnavským apoštolským administrátorom Ambrózom Lazíkom.¹² Týkal sa predovšetkým otázok personálnych a štátno-bezpečnostných. Husák v rozhovore Lazíkovi uviedol protištátne akcie, viažuce sa na katolícky klérus, organizácie, rády a najmä katolícku tlač, kde podľa predsedu ZP „sedeli zločinci najhrubšieho zr-

¹⁰ Spišský biskup Ján Vojtaššák (1877 – 1965) patril k najrozhodnejším odporcom komunizmu a najväčším bojovníkom za slovenskú štátnosť.

¹¹ HAEKO, Jozef. *Rozbit' Cirkev: Rozkolnícka Katolícka akcia*. Bratislava: Lúč, 2004, s. 23

¹² Viac k životu Ambróza Lazíka (1897 – 1969) pozri: HAEKO, Jozef. *Ave crux. Život a dielo biskupa Ambróza Lazíka*. Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 2006

na.¹³ Ambrózovi Lazíkovi predostrel konkrétne prípady „reakčnej činnosti“ kňazov, ich styky s emigráciou či vydávanie letákov a vyčítal mu, že celý cirkevný aparát bol zatiahnutý do aktivít zahraničnej ľudáckej emigrácie. Gustáv Husák ďalej pokračoval ostrejším a výhražnejším tónom: „Povedal som mu (Ambrózovi Lazíkovi, pozn. T. Č.), že náprava je bezpodmienečne potrebná a možná je dvomi cestami: alebo si štát zmeny v osobách a inštitúciách vynúti, alebo cirkevné vrchnosti sami urobia nápravu. Konkrétne som žiadal personálne zmeny v Ústrednej katolíckej kancelárii, v Katolíckych novinách a ostatnej tlači, odstránenie Dr. Boteka z vedenia Ústrednej katolíckej kancelárie, prísne pokyny všetkým rádom so zákazom politizovania a najmä so zákazom akéhokoľvek styku s podzemím a emigráciou a garanciou v osobách, ako aj v línii Katolíckych novín a Katolíckej kancelárie.“¹⁴ Podľa Husákových slov zostal Lazík po tomto rozhovore zaskočený a prekvapený, avšak prisľúbil, že bude informovať biskupov o predostretých požiadavkách.

Budeme len opakovať známe skutočnosti, ak zdôrazníme, že februárové udalosti roku 1948 zasiahli výraznou mierou do života našej krajiny i osudov jej obyvateľov a určili im smer a vývoj na ďalších vyše štyridsať rokov. Kresťanské cirkvi, samozrejme, neboli výnimkou. Na Slovensku mala zvlášť Rímskokatolícka cirkev v spoločnosti silné postavenie, zázemie a tradíciu, čo si uvedomoval aj nový ateistický režim.

O tzv. februárové víťazstvo pracujúceho ľudu sa na Slovensku výrazne „zaslúžil“ Gustáv Husák, ktorý mal v blízkej budúcnosti zohrať dôležitú úlohu aj v cirkevnej otázke. Ako predseda ZP bol oficiálne stále prvým mužom na Slovensku, povedané dnešnými slovami, akýmsi slovenským premiérom. Z titulu tejto funkcie, ale najmä vďaka nastolenému komunistickému monopolu moci, sa začal podstatne viac angažovať v proticirkevnom ťažení. Komunisti si totiž mohli dovoliť riešiť problematiku cirkví podľa svojich vlastných predstáv. Po februári nastala v cirkevných a náboženských otázkach zaujímavá situácia. Vládnucci komunistický režim sa chcel vyhnúť ostrej konfrontácii a začal sa uchádzať o priazeň jednotlivých cirkví. Vysvetlenie nastolenej taktiky je jednoduché. Komunisti museli svoju moc stabilizovať a konflikt s cirkvami bol naozaj to posledné, čo potrebovali.

Hlavne Rímskokatolícka cirkev bola asi jedinou silou, ktorá mohla sčasti zabrániť komunistom uskutočniť ich zámery na totálne ovládnutie

¹³ *Dokumenty o postavení Katolíckej Cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*. Ed. VNUK, František. Martin: Vydavateľstvo Matice Slovenskej, 1998, s. 170

¹⁴ *Dokumenty o postavení Katolíckej Cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 171

spoločnosti. Podľa sčítania ľudu k 31. marcu 1950 žilo v Československu 9 415 244 ľudí rímskokatolíckeho vierovyznania (celkovo malo Československo 12 338 450 obyvateľov)¹⁵, čo predstavovalo veľkú skupinu obyvateľstva, ktorú si vládnuce kruhy nemohli dovoliť ignorovať. Nehovoriac o tom, že aj mnoho členov KSC sa otvorene hlásilo k náboženstvu. Najmä na slovenskom vidieku. Veď len podľa štatistiky z roku 1951 sa 64,55 % členov KSC hlásilo k rímskokatolíckemu vierovyznaniu, 10,4 % k Československej cirkvi husitskej a 6,0 % k Evanjelickej cirkvi. Bez vyznania napak bolo iba 17,7 % členov strany. Rôznymi spôsobmi sa teda komunisti snažili, aby ich novému režimu cirkevní predstavitelia vyslovili lojalitu a dôveru. Alebo aby aspoň nezaujali otvorene odmietavé stanovisko.¹⁶ Z tohto dôvodu mali komunisti záujem na vonkajšom zmiernení proticirkevných aktivít a takticky potlačili svoj ateizmus.

Už 3. marca 1948 vyjednával vtedajší generálny tajomník Ústredného akčného výboru Národného frontu (ÚAV NF) Alexej Čepička s pražským arcibiskupom Josefom Beranom¹⁷ vo veci zaujatia kladného postoja k ľudovodemokratickému režimu zo strany Rímskokatolíckej cirkvi. Na druhý deň, 4. marca 1948, Čepičkovu požiadavku slovenskí a českí katolícki biskupi na stretnutí v Brne odmietli a rozhodli sa nevydať vyhlásenie o lojalite voči novému štátnemu zriadeniu. Nepokladali ho za potrebné, keďže Katolícka cirkev sa neviaže na žiadnu politickú alebo štátnu formu.¹⁸

Naproti tomu mládež Reformovanej cirkvi zaslala zo svojho zhromaždenia v Bánovciach nad Ondavou pozdravné telegramy prezidentovi republiky, predsedovi vlády i predsedovi ZP, ktorý im zaslal aj odpoveď.¹⁹ Osobný tajomník predsedu ZP následne tlmočil z Husákovho príkazu „úprimné poďakovanie za telegram, v ktorom ho uisťujete, že zo všetkých síl chcete napomáhať práci Zboru povereníkov pre lepšiu a šťastnejšiu budúcnosť nášho národa a štátu.“²⁰ Ako zmierlivé gesto malo znieť i vyhlásenie predsedníctva ÚAV NF z 18. marca 1948, v ktorom zdôraznilo slobodu náboženstva a označilo ju za jeden zo základných princípov ľudov-

¹⁵ HALKO, ref. 11, s. 26

¹⁶ PEŠEK, Jan – BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a Cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava: Veda, 1997, s. 32

¹⁷ K životu kardinála Josefa Berana (1888 – 1969) pozri VODIČKOVÁ, Stanislava. *Uzavíráš vás do svého srdce. Životopis Josefa kardinála Berana*. Praha: ÚSTR, 2009

¹⁸ PEŠEK, – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 33

¹⁹ KMEŤ, Norbert. *Postavenie Cirkvi na Slovensku 1948 – 1951*. Bratislava: Veda, 2000, s. 25

²⁰ KMEŤ, Norbert. Nekatolícke cirkvi a február 1948. In *Február 1948 a Slovensko*. Ed. PODOLEC, Ondrej. Bratislava: ÚPN, 2008, s. 631

vodemokratického zriadenia. Zároveň sa vo vyhlásení uvádzalo, že rôzne zásahy do náboženskej slobody sú nežiaduce.²¹

V tom čase však už bolo zaistených niekoľko kňazov, mnoho ľudí vylúčených z verejného života pre svoje náboženské presvedčenie a práva cirkvi obmedzované. V tejto súvislosti zaslal arcibiskup Karol Kmeťko 26. apríla 1948 list Gustávovi Husákovi, v ktorom poukazoval na tzv. očistu verejného života, teda na vyhodnených ľudí zo zamestnania a na občanov, ktorí boli prenasledovaní či protiprávne sedeli vo vyšetrovacej väzbe.²² Na Spolok svätého Vojtecha zase komunisti uvalili národnú správu reprezentovanú suspendovaným kňazom Alexandrom Horákom.²³

Ďalším problémom medzi štátom a cirkvami bola teda kandidatúra kňazov do rôznych politických funkcií. Vládnuca moc mala eminentný záujem, aby tzv. pokrokoví kňazi vykonávali politickú činnosť. Ak by cirkevní predstavitelia s niečím podobným súhlasili, znamenalo by to vlastne schválenie daného politického systému. Slovenskí a českí katolícki biskupi sa preto touto požiadavkou zaoberali na porade 3. mája 1948 v Olomouci, kde sa rozhodli nedať súhlas žiadnemu kňazovi na kandidovanie za poslancu. Vstup do akejkoľvek strany zostával pre kňazov absolútne zakázaný a pre duchovných platil i zákaz rečniť na politických zhromaždeniach či písať články politického charakteru.²⁴ Ak nejaký kňaz nariadenie porušil, hrozil mu trest vo forme suspendácie. Taký duchovný však nemal pre vládnu režim veľkú hodnotu, a preto sa komunistickí predáci snažili kňazom vymôcť aspoň výnimky. Išlo hlavne o prípady kňazov a povereníkov Jozefa Lukačoviča²⁵ a Alexandra Horáka, ktorých postihol cirkevný trest za to, že po májových voľbách roku 1948 prijali funkcie v ZP.

V tomto zápase sa angažoval aj ich nadriadený v ZP Gustáv Husák, ktorý sa silou mocou snažil dosiahnuť zrušenie suspendácie. Jozef Lukačovič sa úradu povereníka ani napriek dôrazným upozorneniam cirkevných predstavených nevzdal. Gustáv Husák 15. júna 1948 aspoň formálne a oficiálne ako predseda ZP žiadal Ambróza Lazíka o výnimku, „aby pánovi prof. Jozefovi Lukačovičovi bola udelená výnimka zo všeobecného zákazu a aby mu cirkevná vrchnosť nerobila ťažkosti pri výkone zodpoved-

²¹ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 32

²² *Dokumenty o postavení Katolíckej Cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 41

²³ K postave Alexandra Horáka (1911 – 1994) viac pozri: PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 129 – 132

²⁴ HALKO, ref. 11, s. 28 – 29

²⁵ Jozef Lukačovič vyučoval istý čas Gustáva Husáka na bratislavskom gymnáziu náboženstvo. Viac k jeho postave pozri PEŠEK, ref. 23, s. 221 – 223

nej funkcie, z ktorej i cirkev môže mať svoj úžitok.“²⁶ Veľmi dobre však vedel, že predstavitelia Rímskokatolíckej cirkvi žiadne výnimky nehodlali dať, a tak sa spor medzi cirkvou a štátom ťahal ďalej.

Nový konflikt nenechal na seba dlho čakať. Dňa 16. augusta 1948 sa konala v Nitre spoločná konferencia slovenských a českých katolíckych biskupov, na ktorej vypracovali memorandum určené vláde, poukazujúce na neprijateľné zásahy štátu do cirkevných vecí a obmedzovanie základných náboženských slobôd. Na Slovensku bol problém v tom, že sa memorandum malo čítať v nedeľu 29. augusta 1948, teda na štvrté výročie povstania. Pre slovenských komunistov to znamenalo ďalšiu provokáciu zo strany „reakčného kléru“. Žiadali, aby sa čítanie memoranda presunulo na iný termín. Gustáv Husák sa preto obrátil na arcibiskupa Karola Kmeťka, s ktorým dojednal, že čítanie memoranda bude presunuté o týždeň neskôr. Deň pred pôvodne plánovaným termínom čítania, 28. augusta 1948, Husák ešte telefonicky urgoval dodržanie dohody a Ambrózovi Lazíkovi oznámil, že memorandum pokladá obsahovo i z hľadiska termínu prečítania na kazateľniciach za krajne nešťastné, ktoré nijako neposlúži katolíckej cirkvi. Štátne orgány ho nemali síce zakazovať, ale „prečítanie budú považovať za čin oproti terajšiemu režimu, ktorý môže mať následky“.²⁷ Podobné výzvy vysielal 28. augusta aj rozhlas. Napriek tomu bolo memorandum vo väčšine kostolov čítané. Samozrejme, že komunisti potom vzniknutú situáciu propagandisticky využili proti katolíckej cirkvi. Obviňovali cirkevných predstaviteľov zo zneužitia kazateľníc, nedodržania dohody, vyvolávania napätia a pod. Všade zdôrazňovali, že išlo o vážne porušenie zákona a trestný čin podľa zákona na ochranu republiky (24. októbra 1948 ho nahradil povestný zákon č. 231/1948 na ochranu ľudovodemokratickej republiky, T. Č.). Okrem memoranda sa v kostoloch čítal 10. a 17. októbra 1948 i pastiersky list, ktorý vyvolal u štátnej moci podobné reakcie.

Na jeseň 1948 (presne 20. novembra 1948) sa konala porada ÚAV NF o cirkevných a náboženských otázkach. Zúčastnil sa jej tiež Gustáv Husák. Ohľadom Slovenska sa prítomní dohodli na ostrých opatreniach proti Rímskokatolíckej cirkvi. Okamžite chceli zredukovať náboženskú tlač, znížiť náklad *Katolíckych novín* na 50 000 exemplárov a naopak vydávať pre duchovných na Slovensku pod dohľadom ÚAV NF *Vestník pre cirkevné a náboženské otázky*. Časopisy a rozhlas plánovali využiť na systematické odhaľovanie reakčnej politiky Vatikánu a proti tzv. reakčným, teda nespo-

²⁶ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 42

²⁷ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 45

ľahlivým kňazom vyvinúť akciu a „potierať ich činnosť na triednom podklade“.²⁸ Kultúrne domy a sály slúžiace náboženským spolkom komunisti odovzdali do správy osvetových inšpektorov. Režim postupne pritvrdoval, čo sa malo výraznejšie prejaviť v nasledujúcom roku.

Vládnuce elity sa snažili odpútať Rímskokatolícku cirkev od Vatikánu, eliminovať jej vplyv a úplne si ju spolu s ďalšími kresťanskými cirkvami podriaďiť. Z vyššie uvedeného referátu možno vidieť, že Gustáv Husák vystupoval v proticirkevnom boji veľmi premyslene a cielavedome, i keď sa, samozrejme, riadil pokynmi z centra. V cirkevnej politike často využíval ako prostriedok na dosiahnutie cieľa nátlak a vydieranie. Príkladom môže byť žiadosť Ambróza Lazíka o povolenie katolíckeho denníka a mládežníckych spolkov. Gustáv Husák mu odpovedal: „... o všetkom môže byť reči, ale len vtedy, ak sa Cirkev v istom období osvedčí... a najmä v predvoľbnom období neutralitu ku všetkým politickým stranám verejne i fakticky zachová a nebude režim oslabovať.“²⁹ Husák v tomto prípade použil taktiku „niečo za niečo“ a dal cirkevným predstaviteľom jasne na známosť, že ústupky zo strany vládnuceho režimu môže Rímskokatolícka cirkev čakať iba v tom prípade, ak sa zachová podľa predstáv komunistov.

Rok 1949 už priniesol podstatne inú dimenziu a prostriedky do vzťahov medzi štátom a cirkvami. Priniesol v prvom rade koniec aspoň čiastočného dialógu a koniec i tej najmenšej nádeje na dosiahnutie kompromisu. Začal sa návštevou delegácie katolíckych biskupov (Josefa Matochu, Štěpána Trochtu a Eduarda Nécseya³⁰, ktorý sa stal po smrti arcibiskupa Karola Kmeřka 22. decembra 1948 nitrianskym biskupom, pozn. T. Č.) u prezidenta republiky Klementa Gottwalda 19. januára 1949. Biskupi prvému robotníckemu prezidentovi predložili desaťbodové memorandum o krivdách voči Rímskokatolíckej cirkvi a Klement Gottwald prisľúbil, že pokračovanie dialógu s cirkvou bude obnovené. O týždeň neskôr, 28. januára 1949, diplomatický zástupca Svätej stolice v Prahe mons. Segni poslal list ministrovi zahraničných vecí Vladimírovi Clementisovi, v ktorom protestoval proti nezákonnému prenasledovaniu Rímskokatolíckej cirkvi.³¹ Clementis ho následne prijal na audiencii a oznámil mu, že vláda odmieta prijať obsah jeho listu.

²⁸ *Dokumenty o postavení Katolickéj Cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 209

²⁹ HALKO, ref. 11, s. 33

³⁰ K osobnosti arcibiskupa Eduarda Nécseya (1892 – 1968) pozri JUDÁK, Viliam. *Vo všetkom láska. Životopisný profil ThDr. Eduarda Nécseya*. Nitra: Gorazd, 2012

³¹ VAŠKO, Václav. *Neumlčená. Kronika Katolíckej cirkve v Československu po druhé svetové válce II*. Praha: Zvon, 1990, 58

Dňa 17. februára 1949 sa zišla komisia pre náboženské a cirkevné otázky pri ÚAV NF, aby znovu zahájila rokovania o cirkevných záležitostiach. Minister Alexej Čepička hneď na úvod podmienil ochotu vlády jednať s Rímskokatolíckou cirkvou štyrmi bodmi: cirkev vyhlási lojalitu vláde, zruší suspendáciu kňazov, zastaví diskrimináciu kňazov, ktorí spolupracujú s vládou, a suspenduje kňazov odsúdených za protištátnu činnosť.³² O Čepičkovom ultimáte rokovala biskupská konferencia 22. – 23. marca 1949 v Dolnom Smokovci. Konferencia sa však predčasne ukončila, keďže v zasadacej miestnosti bolo nájdené odpočúvacie zariadenie. S jej koncom sa prerušilo i rokovanie medzi cirkvou a štátom.

Československá vláda preto koncom marca 1949 oznámila Svätej stolici, že jej diplomatický zástupca je pre ňu nežiaduca osoba a v apríli vydalo predsedníctvo ÚV KSČ smernice na dosiahnutie úplnej kontroly nad cirkvami. Najvyšším riadiacim orgánom všetkých proticirkevných akcií sa stala tzv. cirkevná šestka ÚV KSČ v zložení Alexej Čepička, Václav Kopecký, Viliam Široký, Zdeněk Fierlinger, Vladimír Clementis a Zdeněk Nejedlý. Tento orgán schválil 30. apríla 1949 plán zahájenia akcie pokrokových katolíkov, ktorý nazvali Katolícka akcia. Štátna moc vedome zneužila názov hnutia, ktoré sa v katolíckej cirkvi rozšírilo po encyklike pápeža Pia XI. *Ubi arcano Dei Consilio* z roku 1922 ako hnutie laického apoštolátu.

Komunistická Katolícka akcia mala naproti tomu za cieľ rozbiť jednotu Rímskokatolíckej cirkvi, odpútať ju od Vatikánu a plne podriaďiť komunistickému režimu. Ten pripravoval rozsiahlu kampaň medzi duchovnými a veriacimi na jej podporu. K celej kampani zaujala podľa očakávania výrazne odmietavé a negatívne stanovisko biskupská konferencia, ktorá sa konala v dňoch 16. – 17. mája 1949 v Trnave. Biskupi pripomenuli kňazom i veriacim, že každá akcia, podniknutá bez súhlasu alebo proti vôli biskupov spojených s rímskym pápežom, narušuje základnú štruktúru cirkvi, rozbíja jej jednotu a smeruje nevyhnutne k jej zničeniu.³³ A práve o to komunistickému režimu išlo.

Preto bola 10. júna 1949 založená v Obecnom dome v Prahe štátna Katolícka akcia, ktorej zakladajúceho zhromaždenia sa zúčastnilo približne 68 tzv. vlasteneckých kňazov a ďalších 215 osôb. Zjazd prijal Ohlas Katolíckej akcie a zvolil 60-členný ústredný výbor na čele s Ferdinandom Pujmanom (operný režisér v pražskom Národnom divadle, pozn. T. Č.). Celoslovenský výbor Katolíckej akcie sa konštituoval 22. júna 1949 a jeho predsedníčkou sa stala Šára Šurányiová. Komunisti začali rozsiahlu iniciatívu na rozšíre-

³² TAMŽE, s. 59

³³ ĐURICA, Milan Stanislav. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava: Lúč, 2003, s. 616

nie tejto schizmatickej organizácie, ktorá pozostávala z organizovania krajských a okresných konferencií veriacich, zbierania podpisov pod Ohlas Katolíckej akcie na vidieku (ďalej vo fabrikách i jednotlivo po domoch, pozn. T. Č.) a, samozrejme, z vyvíjania nátlaku voči kňazom. Len pre zaujímavosť treba uviesť, že podpísať odmietli nielen kňazi a veriaci bez straníckej príslušnosti, ale aj niektorí radoví členovia KSČ. Práve Gustáv Husák navrhol predbežne netrestať také prípady vylúčením zo strany, ale iba registrovať pre budúcnosť.³⁴

Kampaň masívne prebiehala tiež v tlači a rozhlase. Biskupi reagovali na situáciu pastierskym listom, skoncipovaným na tajnej porade 15. júna 1949 v Prahe pod názvom *Hlas biskupov a ordinárov v hodine veľkej skúšky*, a nariadili kňazom, aby ho prečítali na všetkých svätých omšiach v nedeľu 19. júna 1949. Komunistická moc sa, samozrejme, snažila robiť všetko možné preto, aby sa pastiersky list nečítal. Kňazov navštevovali príslušníci bezpečnosti, vyhrážali sa im, vyvíjali na nich nátlak, hrozili zatknutím, len aby ho nečítali. Veriaci reagovali strážením svojich kňazov a farských budov, čo sa na mnohých miestach logicky pretavilo do otvoreného stretu so štátnou mocou.

Slovenskom sa následne prehnala vlna vzbúr, krvavých zrážok a nepokojov, do ktorých sa zapojili tisíce občanov. Najrozsiahlejšie nepokoje zažilo Slovensko koncom júna a začiatkom júla 1949 a jednalo sa o najväčšiu vzburu proti režimu od februára 1948. Navyše, 20. júna 1949 pápež Pius XII. osobitným dekrétom vyhlásil tzv. Katolícku akciu v Československu za schizmatické hnutie. Vláda odpovedala podobne ostrými metódami a represiami, zo začiatku iba verbálnymi. Na Slovensku zaznievali najmä z Husákových úst, keďže predstavitelia režimu ho poverili komentovať udalosti pred verejnosťou.³⁵

Na Predsedníctve ÚV KSS 17. júna 1949 referoval o práve prebiehajúcej Katolíckej akcii Ladislav Holdoš, ktorý okrem iného načrtnol aj otázku plánovaných pútí a vysviacok kostolov: „Budú sa konať veľké katolícke podniky... ako napr. púť v Levoči 1. a 2. júla, kde sa očakáva asi 100 000 ľudí, púť v Ružomberku 26. júna, kde bude procesia asi 20 000 ľudí, vysviacka kostola v Partizánskom, vysviacka kostola niekde na okolí Nitry a vysviacka kostola v Zlatých Moravciach.“³⁶ Keďže komunistické vedenie nemalo

³⁴ VNUK, František. *Pokus o schizmu a iné proticirkevné opatrenia v rokoch 1949 – 1950*. Bratislava: Ústav dejín kresťanstva na Slovensku, 1996, s. 31

³⁵ HALKO, ref. 11, s. 171

³⁶ Slovenský národný archív (SNA), f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 791. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 17. 6. 1949

záujem na realizácii týchto náboženských podujatí a rovnako potrebovali zmobilizovať verejnosť na tzv. Slovanský deň, prišiel Husák s iným riešením. Predseda ZP navrhol, aby púte a vysviacky kostolov jednoducho zrušili, a to pod rôznymi zámienkami ako napríklad z dôvodu prebiehajúcej žatvy či pod zámienkou nedokončenia stavby kostola.³⁷

Na spomínanom predsedníctve diskutovali aj o zaradení katolíckych laikov do Katolíckej akcie. Viliam Široký predostrel návrh v podobe bývalého poslanca za DS Júliusa Špánika, nachádzajúceho sa v tom čase vo väzení. Gustáv Husák predsedovi KSS odpovedal: „Špánik utečie do emigrácie, je to bezcharakterná krysa. Mne sa to neľúbi, pretože je v tých katolíckych kruhoch diskreditovaný. Kempný má väčšiu vážnosť, ale Špánik sa vedel lepšie vyšplhať, že je v base pokorný, to je pravda. Tu stojí otázka, čo môžeme z neho vyťažiť. Tromf by bol Kempný a ja desaťkrát radšej zdvihnem ruku za Kempného.“³⁸

Gustáv Husák ďalej navrhol osloviť v tejto veci bývalého poslanca slovenského snemu a známeho katolíckeho politika Pavla Čarnogurského. Z toho možno dedukovať, že komunistická moc nutne potrebovala podporiť svoju rúcajúcu sa koncepciu Katolíckej akcie rešpektovanými osobnosťami z katolíckeho tábora. Predsedníctvo ÚV KSS sa následne uznieslo, že vysviacky kostolov treba odložiť na neurčito a ostatné akcie sa mali povoliť len v tom prípade, ak budú ovplyvnené v duchu Ohlasu Katolíckej akcie. S väzným Júliusom Špánikom mal na tému Katolíckej akcie prehovoriť povereník Július Viktory. Neskôr bol Špánik skutočne prepustený na slobodu.

Vystúpenia veriacich proti režimu však pokračovali ďalej. Gustáv Husák 24. júna 1949 vyhlásil, že katolícki biskupi na čele s arcibiskupom Beranom a niektorí kňazi nemôžu utiecť od zodpovednosti za takúto výtržnosť a nimi spôsobené škody. Orgánom štátu alebo jednoduchým ľuďom vraj bolo vážne ohrozené zdravie a pod vplyvom pastierskeho listu ničené majetky. Podľa Husáka sú to úmysly rozvracačov štátu, ktorým nevyhovuje pokoj v našich obciach a mestách.³⁹ Predseda ZP ďalej povedal, že „pokusy o teror biskupského zboru proti kňazom a veriacim nebudú mať dlhého trvania. Rozvratní záškodníci sami sa odhaľujú a tým aj zneškodňujú. Zaisťujeme pokoj v našom štáte.“⁴⁰

Vzbury sa napriek Husákovým bojovným slovám šírili a nadobúdali

³⁷ TAMŽE

³⁸ TAMŽE

³⁹ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 77 – 78

⁴⁰ HALKO, ref. 11, s. 171

čoraz väčšie rozmery. Treba si tiež uvedomiť skutočnosť, že išlo v podstate o živelné prejavy obyvateľstva, ktoré bránilo svojich kňazov. K vyhrotenej situácii prispeli tiež fámy o rozsiahlom zatýkaní duchovných. Komunisticke vedenie bolo týmto vývojom zaskočené a zvažovalo rôzne formy riešenia, aj nasadenie armády proti veriacim, keďže situácia bola skutočne dramatická. Viliam Široký zvažoval v roku 1963 pred Barnabitskou komisiou zodpovednosť na Husáka a ďalších slovenských funkcionárov.⁴¹ Gustáv Husák iste niesol ako člen Predsedníctva ÚV KSS a predseda ZP zodpovednosť za vzniknutú situáciu i ďalšie proticirkevné opatrenia, v ktorých sa výraznou mierou angažoval, ale zďaleka nebol v tomto smere jediný. Treba tiež zdôrazniť, že Gustáv Husák nepatril do skupiny „vyvolených“ v tzv. cirkevnej šestke ÚV KSC, ktorá určovala cirkevnú politiku v republike. Jej závery však dôsledne aplikoval na Slovensku.

Jedna z najväčších vzbúr vypukla 23. júna 1949 v Čadci. Podľa slovenských komunistických funkcionárov bola natoľko vážna, že sa rozhodli osobne odletieť do Čadce a vec na mieste prešetriť. Viktor Sedmík v roku 1963 spomínal, že keď dostali správu, že v Čadci sú veľké nepokoje, „povedal som Husákovi, že nič sa nedá robiť, poďme tam. Leteli sme. Holdoš, Okáli, Lietavec atď. v presvedčení, že sme urobili dobrú službu. Na druhý deň ma zavolať s. Široký a strašne mi vynadal, že keď sa v Čadci niekto ... už tam letí celý Zbor povereníkov.“⁴² Nepokoje na mnohých miestach Slovenska potlačil a ukončil až radikálny zásah bezpečnosti a následné zatýkanie vzbúrencov i kňazov. Netreba ani zdôrazňovať, že so zaistenými sa nakladalo mimoriadne brutálnym spôsobom. Do polovice júla 1949 bolo v súvislosti so vzburami a nepokojmi v priebehu Katolíckej akcie zaistených 717 osôb.⁴³

Predstavitelia KSS venovali pozornosť Katolíckej akcii na zasadnutí Sekretariátu 14. júla 1949. Prítomní museli priznať, že po zverejnení pastierskeho listu sa podpisovanie Ohlasu Katolíckej akcie prakticky zastavilo a výrazne zaostávalo za českými krajinami.⁴⁴ Gustáv Husák napriek tomu tvrdil, že vcelku treba akciu hodnotiť kladne. Podľa jeho názoru mali biskupi záujem udržať celú cirkev za sebou a tvrdiť, že bez biskupov nie je cirkev.⁴⁵ K otázke zatknutých veriacich i duchovných povedal Husák na-

⁴¹ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 78

⁴² PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 79

⁴³ TAMŽE, s. 80

⁴⁴ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 3. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 14. 7. 1949

⁴⁵ TAMŽE

sledovné: „Treba povedať, prečo tí farári sedia. Musíme vybrať aspoň pár typických prípadov a povedať, prečo sedia... Treba ukázať, že tu ide o politický boj a tým to zvedieme na to pole, kde to chceme mať my a nie, kde to chce mať cirkev.“⁴⁶

Snaha prostredníctvom Katolíckej akcie rozbiť Katolícku cirkev a podriaďiť ju vládnej moci však komunistom nevyšla. A to najmä z toho dôvodu, že po zásahu biskupov a Vatikánu narazili na odpor veriacich. Komunistickí predáci ale celú akciu nehodnotili úplne negatívne a podľa nich mala z celoštátneho hľadiska očakávaný priebeh.⁴⁷ V kampani potom pokračovali aj počas júla 1949, kedy sa v tlači uverejňovali stanoviská predsedníctva Katolíckej akcie alebo podporné vyjadrenia z rôznych spolkov či inštitúcií.

Počas leta roku 1949 sa opäť zišli slovenskí a českí katolícki biskupi. Svoj posledný necenzurovaný pastiersky list skoncipovali na stretnutí 13. – 14. augusta 1949 v Trnave. Veriacim v ňom oznámili, že kňazi, ktorí prijali funkcie v ZP (na Slovensku išlo predovšetkým o Alexandra Horáka a Jozefa Lukačoviča, pozn. T. Č.), budú suspendovaní z kňazských funkcií. Cirkevná hierarchia teda nehodlala hľadať v tejto otázke s komunistami kompromis. Aj preto zmenil komunistický režim po neúspechu Katolíckej akcie taktiku na ovládnutie cirkví. Už skôr sa stranícki predstavitelia zaoberali myšlienkou vytvorenia cirkevných zákonov, pomocou ktorých by práva cirkví radikálne oklieštili a úplne ich podriadili pod svoju kontrolu.

Za danej situácie sa spomenutý návrh dostal znovu na program dňa. Príprava tzv. cirkevných zákonov vrcholila na jeseň 1949. Konkrétne išlo o problematiku hospodárskeho zabezpečenia cirkví a o zriadenie Štátneho úradu pre veci cirkevné. Teda úradu, pod ktorého kuratelu by spadali všetky cirkevné resp. proticirkevné aktivity režimu. Zákon o hospodárskom zabezpečení cirkví mal zas dostať cirkvi do finančnej závislosti od štátu. Cirkevným zákonom sa venovala aj SNR 18. októbra 1949. Gustáv Husák na zasadnutí vystúpil s tradične proticirkevným prejavom a zaútočil tak na katolícku, ako aj na evanjelickú cirkev. U katolíkov sa zamerával hlavne na cirkevnú hierarchiu a jej reakčné ciele, na suspendáciu Alexandra Horáka a Jozefa Lukačoviča a nevynechal ani biskupov.⁴⁸ Pri evanjelikoch spomenul ich zviazanosť s „pažravou slovenskou buržoáziou“, s ľuďmi typu Lettrich, Hodža či Ursíny, a snahu využiť slobodu náboženstva na rozozštvávanie ľudu. Dňa 25. novembra 1949 sa k jeho slovám vyjadril generál-

⁴⁶ TAMŽE

⁴⁷ TAMŽE

⁴⁸ KMEŤ, ref. 19, s. 155

ny biskup evanjelickej a. v. cirkvi Vladimír Pavel Čobrda.⁴⁹ Husákove slová si vysvetľoval tak, že ich povedal neevanjelik, ktorý nepozná dobre evanjelické cirkevné zriadenie.⁵⁰

Národné zhromaždenie schválilo oba cirkevné zákony (zákon č. 217/1949 o zriadení Štátneho úradu pre veci cirkevné (SÚC), na čele ktorého stál Alexej Čepička, a zákon č. 218/1949 o hospodárskom zabezpečení cirkví, pozn. T. Č.) dňa 14. októbra 1949 s platnosťou od 1. novembra 1949. Podľa zákona č. 217/1949 bol na Slovensku zriadený Slovenský úrad pre veci cirkevné (SIÚC), v skutočnosti podriadený centrálnemu úradu v Prahe. Na čelo slovenského úradu prichádzali podľa „s. Širokého do úvahy traja kandidáti: s. Husák, Holdoš a prof. Sýkora“.⁵¹ Viliam Široký sa angažoval najmä za Ladislava Holdoša, ale nakoniec bol do funkcie vymenovaný predseda ZP Gustáv Husák.

Následne na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 29. októbra 1949 prítomní prerokovali organizačné a personálne obsadenie SIÚC. Husák tiež navrhol, aby predbežne katolícki kňazi neboli v úrade angažovaní, aby v budúcnosti vzniklo samostatné gréckokatolícke oddelenie (dovtedy mal pôsobiť pri SIÚC iba referát pre Gréckokatolícku cirkev, pozn. T. Č.) a aby Sekretariát strany dal zásadný súhlas k zriadeniu interného poradného zboru poverenika.⁵² Ďalej prítomní diskutovali už len o personálnych otázkach. Gustáv Husák potom 2. novembra 1949 príslušným úradom oznámil zriadenie SIÚC: „Slovenský úrad pre veci cirkevné, zriadený zákonom č. 217/49 Sb., začal svoju činnosť dňom 1. 11. 1949. Žiadam, aby všetky menované úrady pojali Slovenský úrad pre veci cirkevné do zoznamu povereníctiev a im na roveň postavených úradov a zasielali mu príslušnú korešpondenciu. SIÚC má svoje úradné miestnosti v Bratislave, Leninovo nám. č. 5.“⁵³ Pražský SÚC, ako i bratislavský SIÚC, boli organizačne totožné okrem jedinej výnimky, ktorú predstavovalo spomínané zriadenie samostatného referátu pre Gréckokatolícku cirkev v Oddelení katolíckej cirkvi.⁵⁴ Na tejto jednot-

⁴⁹ K osobnosti Vladimíra Pavla Čobrdu (1880 – 1969) pozri UHORSKAI, Pavel – TKÁČIKOVÁ, Eva. *Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry I*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1997, s. 59

⁵⁰ KMEŤ, ref. 19, s. 156

⁵¹ *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*. Karel Kaplan – Marie Bulínová – Milena Janišová, ed. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1994, s. 241

⁵² SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 4. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 29. 10. 1949

⁵³ SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné, Sekretariát – dôverné, 1949, šk. č. 1

⁵⁴ TAMŽE

nej organizácii oboch úradov sa dohodli pri spoločnej porade Gustáv Husák a Alexej Čepička.

V cirkevných zákonoch stálo, že duchovná činnosť môže byť umožnená iba osobám, ktoré dostali štátny súhlas. Duchovní sa tak stali štátnymi zamestnancami, museli zložiť sľub vernosti ľudovodemokratickej republike a štát mal právo rozhodnúť o ich spoľahlivosti. Štát jednoducho rozhodoval o tom, kto môže a kto nemôže vykonávať kňazskú službu. Plat kňazom dával podľa zákona o hospodárskom zabezpečení cirkví takisto štát, čím si ich pripútal k sebe. Cirkvi stratili samostatnosť vo vnútorných veciach a nemohli si slobodne voliť predstavených. Cirkvi sa teda po 1. novembri 1949 oficiálne dostali pod priamy štátny dozor.

Zákony sa logicky stretli s rozhodným odporom vysokých cirkevných predstaviteľov, ktorí odmietli prijať plat od štátu. Komunisti si však želali pravý opak, aby plat prijalo čo najviac duchovných, čím by sa voči režimu zaviazali. Táto taktika mala rozhodne väčší úspech ako schizmatická Katolícka akcia. Len pre zaujímavosť uvediem v tejto súvislosti pozdravný telegram Gustávovi Husákovi, zaslaný 27. marca 1950 zo slávnostnej schôdze duchovných a politických činiteľov v Apoštolskej administratúre v Trnave pri príležitosti odovzdania hmotnej podpory štátu na zakrytie rozpočtových schodkov farností v trnavskej diecéze: „Vážený pán Dr. Gustáv Husák, predseda Zboru povereníkov, poverený vedením SIÚC v Bratislave... dovoľujeme si Vás v mene duchovných a veriacich tunajšej diecézy čo najsrdečnejšie pozdraviť a poďakovať našej vláde za jej veľkú starostlivosť o hospodárske zabezpečenie cirkví.“⁵⁵

Koncom roka 1949 sa režim snažil ukázať „ľudskú tvár“, a preto začal udeľovať amnestie osobám, ktoré sa počas Katolíckej akcie z pohľadu komunistického moci „previnili“ a zúčastnili sa letných vzbúr. Len ZP amnestoval do konca roka 1949 102 osôb.⁵⁶ Prepustení kňazi mali možnosť podpísať s výslovným súhlasom Gustáva Husáka takéto vyhlásenie: „Z príležitosti udelenia milosti pánom prezidentom republiky v trestnej veci, ktorá sa proti mne viedla, vyhlasujem, že uznávam svoju vinu. Uznávam platné zákony republiky, sľubujem, že ich budem zachovávať, viesť život riadneho občana, budem podporovať ľudovo-demokratický režim a jeho budovateľské úsilia.“⁵⁷ Išlo však o falošnú „ľudskosť“, pretože práve Gustáv Husák mal na zasadaní Predsedníctva ÚV KSS 3. februára 1950 osobné výhrady

⁵⁵ SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné, Sekretariát – dôverné, 1950, šk. č. 2

⁵⁶ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 114

⁵⁷ HALKO, ref. 11, s. 118

voči miernosti súdov, ktoré mali podľa jeho názoru vyniesť podstatne tvrdšie tresty proti duchovným: „V tej cirkevnej komisii súdnej sú veľmi slabí ľudia z vnútra i pravosúdia. Ja som našim zástupcom prikázal, aby tam len niektoré veci dávali. Keď je treba, aby sa zišli špičky, potom si my traja môžeme sadnúť s Okálím a Viktorym a dohodneme veci. Beňuška (tajomník biskupského úradu v Nitre Pavol Beňuška, pozn. T. Č.) napríklad mal súd a odsúdený bol na 6 mesiacov a odsedel si 5. O chvíľu vyjde von na slobodu. Mohol byť odsúdený na 5 rokov.“⁵⁸

Gustáv Husák mal vôbec averziu voči vysokej cirkevnej hierarchii, čo dával patrične najavo. Bolo to vidieť pri prijatí zástupcov katolíckych inštitúcií 29. novembra 1949, ktorého sa mohli zúčastniť výlučne tzv. vlasteneckí kňazi na čele s Alexandrom Horákom a Jozefom Lukačovičom. Episkopátu tým názorne ukázal, koho štát považuje za partnera.⁵⁹ Čo sa týka problematiky sľubu vernosti, uzniesla sa cirkevná komisia ÚV KSCĽ, že sľub musia duchovní zložiť do rúk predsedu Okresného národného výboru alebo Krajského národného výboru, a to bez akýchkoľvek dodatkov. Zloženie sľubu od biskupov komunisti veľmi neočakávali, skôr sa preto sústredili na nižších hodnostárov. Tak napríklad 3. februára 1950 zložili priamo do rúk predsedu ZP Gustáva Husáka sľub generálny vikár v Trnave Jozef Minárik a v Nitre rovnakú funkciu zastávajúci Michal Beňo.⁶⁰

O tejto i ďalších cirkevných otázkach referoval v ten istý deň Husák na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS. Po všeobecno-informačných poznámkach o jednotlivých cirkvách prešiel na problematiku platov duchovných: „Výdavky na platy duchovných sa podstatne zvýšili. V júni 1949 dostalo 1 697 duchovných celkom 4 343 436 Kčs platu za mesiac. V januári 1950 2 216 duchovných celkove platy v sume 11 817 026 Kčs. V priemere sa platy duchovných zvýšili asi o 2/3.“⁶¹ Následne sa dotkol aj sľubu vernosti, pričom konštatoval, že skladanie sľubov duchovných prebiehalo podľa zákona v druhej polovici januára 1950 naraz po celom Slovensku.

Podľa Husákových slov veľká väčšina duchovných sľub zložila bez váhania a bez veľkých rozpakov. Predvolaných bolo 2 280 duchovných, dostavilo sa a sľub zložilo 2 216, nedostavilo sa 64. Husák si tiež pochvaloval, že „napriek pokynom katolíckych biskupov väčšina duchovných žiadne výhrady ústne ani písomné proti formule sľubu nevzniesla... Vcelku možno

⁵⁸ SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 3. 2. 1950

⁵⁹ KMEŤ, ref. 19, s. 166

⁶⁰ PEŠEK – BARNOVSKÝ, ref. 16, s. 115

⁶¹ SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 3. 2. 1950

povedať, že jednotné zloženie a podpísanie sľubu je úplnou porážkou biskupskej agitácie proti sľubu, resp. za sľub s písomnými výhradami, ako aj v pastierskom liste v novembri m. r. bolo prikázané.⁶²

Postupne sa v sledovanej problematike dostávame na úplný začiatok roka 1950, do Banskej Bystrice, kde sa začala písať kauza, ktorá sa stala najvyhrotenejším konfliktom pri udeľovaní štátneho súhlasu medzi režimom a Rímskokatolíckou cirkvou, akýmsi precedensom, v ktorom sa podstatnou mierou angažoval aj Gustáv Husák. Dňa 8. januára 1950 zomrel v Banskej Bystrici biskup Andrej Škrábik. O päť dní neskôr bol za kapitúlskeho vikára podľa platných cirkevných zákonov riadne zvolený dovtedajší generálny vikár Daniel Briedoň. Ten však nepožiadaval o štátny súhlas, iba poslal na SIÚC list, v ktorom oznamoval úmrtie biskupa Andreja Škrábika a svoje menovanie. To ale SIÚC odmietol a požadoval podanie riadnej žiadosti. Ak by ju však Daniel Briedoň zaslal, komunisti boli rozhodnutí žiadosť zamietnuť.⁶³ Na horeuvedenom zasadnutí Predsedníctva ÚV KSS 3. februára 1950 Husák k problému konštatoval: „Nakoľko ide o prvý prípad v celej republike, kde bol biskupský stolec uprázdnený po vydaní nových cirkevných zákonov, je prípad Banskej Bystrice precedentne významný tak pre postup štátu pri vykonávaní cirkevných zákonov, ako aj pre postup cirkevných kruhov pri rešpektovaní zákonov a pri obsadzovaní vyšších cirkevných miest.“⁶⁴

Prípad v Banskej Bystrici bol skutočne prvý a vládnucci režim sa ho chystal využiť vo svoj prospech a zasadiť ďalšiu ranu Rímskokatolíckej cirkvi i Vatikánu. V tomto boji komunisti nehodlali za žiadnu cenu ustúpiť. Sám Gustáv Husák mal s riadne zvoleným Danielom Briedoňom dňa 3. februára 1950 rozhovor, v ktorom mu oznámil, aký výklad dáva ustanoveniam zákona o štátnom súhlase, a že bude trvať bezpodmienečne na rešpektovaní zákona. Na konci rozhovoru Briedoň sám Husáka požiadal, aby mohol zložiť sľub. Gustáv Husák prijatie sľubu odmietol s tým, „že nedal (Daniel Briedoň, pozn. T. Č.) jasnej odpovede ohľadne žiadostí o súhlas a vecí s tým súvisiacich a že prakticky neuznáva, resp. porušuje zákon.“⁶⁵ Daniel Briedoň sa funkcie nakoniec po dramatickom rozhovore s Husákom vzdal a vládni predstavitelia začali hľadať nového kandidáta. Gustáv Husák sa k tejto otázke vyjadril, že „to musí byť kňaz, ktorý nebol exkomu-

⁶² SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 3. 2. 1950

⁶³ *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, s. 355

⁶⁴ SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 3. 2. 1950

⁶⁵ *Církevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, s. 371

nikovaný. Ja už také tipy mám. Riskuje však exkomunikáciu. Ja som preto, i keď bude z toho určitý rozruch.“⁶⁶

V tom mal Husák pravdu. Taký kňaz by bol s určitosťou exkomunikovaný a navyše by riskoval totálnu izoláciu i nepriateľský postoj zo strany cirkevnej hierarchie a väčšiny duchovných. Nájdenie vhodnej osoby preto nebolo celkom jednoduché. Funkciu administrátora banskobystrickej diecézy nakoniec prijal po návšteve Gustáva Husáka a Alexandra Horáka dekan z Ivanka pri Dunaji Ján Dechet⁶⁷, ktorého SIÚC vymenoval 13. februára 1950, aby následne Vatikán naňho 18. februára uvalil najvyšší cirkevný trest „excommunicatus vitandus“,⁶⁸ čo bolo oznámené aj vo vatikánskom rozhlase. Biskupi, samozrejme, odmietli prijať túto voľbu a vydali pre veriacich pastierske listy. Ján Dechet ostal podľa predpokladu izolovaný a začal zvädzať so sebou ťažký vnútorný boj.

Komunisti, aby sa im psychicky nezosypal a neutrpeľi fiasko, zorganizovali na jeho podporu masívnu kampaň podporovanú delegáciami robotníkov. V správe Gustáva Husáka na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 15. februára 1950 sa môžeme dočítať, že Jána Decheta navštívila delegácia robotníkov z Podbrezovej, s ktorými vraj posedel vo veľmi srdečnom rozhovore. Komunisti tiež Dechetovi dosadili dvoch ďalších spoľahlivých kňazov (mali vykonávať funkciu kancelára a sekretára banskobystrickej diecézy, pozn. T. Č.) a zabezpečili rôzne bezpečnostné opatrenia na jeho ochranu. Gustáv Husák ďalej konštatoval, že sa dá očakávať protiakcia zo strany vysokej cirkevnej hierarchie i miestnych kňazov a opäť sa dotkol pôvodne a riadne zvoleného Daniela Briedoňa: „Dr. Briedoň v rozhovore naznačil, či by bolo možné dostať súhlas, ak by bol znovu zvolený, ale pri dodržaní všetkých predpisov. My sme im nádej nechali, lebo sme nechceli uzavrieť pred nimi všetky dvere a potom budeme mať iniciatívu my v rukách... Navrhujem správu vziať na vedomie a uložiť Cirkevnému úradu, aby situáciu pozorne sledoval, lebo tam ešte môže byť veľká vojna.“⁶⁹

V následnej diskusii Husák načrtnol slabú stránku celej kauzy. Ján Dechet ani ďalší dvaja dosadení kňazi totiž nepatrili pod banskobystrickú diecézu a nemali taktiež súhlas svojho biskupa. O súhlas síce formálne

⁶⁶ SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 3. 2. 1950

⁶⁷ Ku kolaborácii Jána Decheta (1908 – 1968) s komunistickým režimom pozri viac: PEŠEK, ref. 23, s. 73 – 75

⁶⁸ VNUK, František. *Vládni zmocnenci na biskupských úradoch v rokoch 1949 – 1951*. Martin: Matica Slovenská, 1999, s. 115

⁶⁹ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 6. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 15. 2. 1950

požiadali, ale biskup Róbert Pobožný a rovnako tak biskup Ambróz La-
zík ho odmietli vydať. Gustáv Husák preto osobne považoval za kritických
prvých 14 dní, ale zároveň vyslovil jasné stanovisko: „Prvé kolo sme roz-
hodne vyhrali.“⁷⁰ Gustáv Husák navyše priznal Jánovi Dechetovi dňom
1. februára 1950 hodnostný prídavok v ročnej čiastke 48 000 Kčs.⁷¹ Predse-
da ZP tak vsadil na peniaze, ktoré mali pomôcť Dechetovi ustáť tlak nielen
zo strany cirkevnej hierarchie a Vatikánu, ale aj tlak z najbližšieho okolia.
Keďže s Dechetovým súhlasom dosadili komunisti do biskupského úradu
dvoch spoľahlivých kňazov z rožňavskej diecézy, vznikol Husákom očaká-
vaný konflikt medzi ním a rožňavským biskupom Róbertom Pobožným.
Gustáv Husák sa preto rozhodol rožňavského biskupa vystrašiť a vydal po-
kyn na zavedenie vyšetrovania pre listy, ktoré poslal biskup Pobožný komu-
nistami menovanému kancelárovi a sekretárovi banskobystrickej diecézy.⁷²

Štátom organizovaná podpora Jána Decheta vyvrcholila v dňoch 18. –
– 19. marca 1950 v Banskej Bystrici za účasti politických predstaviteľov,
tzv. vlasteneckých kňazov a rôznych delegácií. Išlo o akúsi komunistickú
inauguráciu Jána Decheta do novej funkcie. Dňa 16. marca 1950 mal Hu-
sák na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS referát, v ktorom opísal a načrtnol
program spomínanej akcie. V sobotu ráno 18. marca 1950 sa mali zísť de-
legáti akčných výborov zo všetkých obcí a okresov banskobystrickej diecé-
zy na konferenciu, kde bola pripravená prednáška Gustáva Husáka o cir-
kevnej politike. Husák v nej chcel prítomným vysvetliť, prečo sa stal Ján
Dechet správcom diecézy, ďalej podporiť jeho autoritu a nakoniec všetkých
presvedčiť o správnosti štátnej cirkevnej politiky.⁷³

Gustáv Husák ďalej predostrel plánovaný priebeh slávnostnej inaugu-
račnej omše, na ktorej sa očakávala účasť delegácie vlády a ZP, pričom uvie-
dol, že scenár omše bol vypracovaný v Prahe.⁷⁴ V prípravách Husák neobi-
šiel ani získanie časti duchovenstva. Komunisti totiž zorganizovali na Sliac-
či konferenciu katolíckych kňazov, ktorej hlavný zmysel mal byť ten, „aby
si ujasnili všetky problémy, aby sa sami utvrdili vo svojom postoji a presved-
čili slabších a – ak to bude vhodné – aby vydali ohlas. To si musíme ešte
premyslieť. Tým by sme získali už taký pevný káder kňazov, ktorí sú ku

⁷⁰ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 6. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 15. 2. 1950

⁷¹ VNUK, ref. 68, s. 117

⁷² TAMŽE, s. 120

⁷³ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 7. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 16. 3. 1950

⁷⁴ TAMŽE

všetkému odhodlaní.⁷⁵ Komunistická moc si akciu v Banskej Bystrici naplánovala skutočne svedomito a nezabudla na ňu pozvať ani suspendovaných kňazov – povereníkov Jozefa Lukačoviča a Alexandra Horáka.

Husákov prejav pred zástupcami okresných a miestnych AV NF odznel presne podľa plánu v sobotu 18. marca 1950 a obviňoval v ňom biskupov z protištátnej činnosti a Vatikán zo snahy vytvoriť piatu kolónu v ľudovodemokratických krajinách. O deň neskôr slúžil Ján Dechet komunistami starostlivo zrežirovanú prvú omšu v novej funkcii. Banskobystrický chrám bol pred ňou podrobený starostlivej prehliadke zo strany Štátnej bezpečnosti a na omšu pustili len vybrané publikum, ktoré malo pripnutú papierovú stuhu vo farbách trikolóry. Dechetovu inauguráciu vysielal priamym prenosom rozhlas. Ulice Banskej Bystrice však až na pozvaných hostí zivali prázdnotou. Napriek tomu štátna moc dala cirkvám v „kauze Dechet“ jasne najavo, kto je pánom v dome a ako sa skončia všetky nasledujúce konflikty a strety. Preto mohol Gustáv Husák 30. marca 1950 na Sekretariáte ÚV KSS celú vec hodnotiť pozitívne: „Akcia v Banskej Bystrici sa pomerne dobre vydarila... Podarilo sa nám sústrediť tam značný počet duchovných, už nie na poradu, ale na aktívne vystúpenie proti Vatikánu, čím sme dali ranu úsiliu Vatikánu v jeho snahe izolovať Decheta. Hovoril som o B. Bystrici aj so s. Čepičkom, ktorý to hodnotí ako veľmi významnú udalosť, že sa nám podarilo sústrediť masy na priamu akciu proti Vatikánu. Situácia Decheta sa upevnila a posilnili sme pokrokových kňazov.“⁷⁶

Ján Dechet začal vykonávať svoju funkciu napriek exkomunikácii, čím vznikali závažné problémy, lebo podľa cirkevného práva boli všetky jeho rozhodnutia neplatné. Začiatkom roka 1951 bol zvolený aj za kapitúlskeho vikára, a preto správu banskobystrickej diecézy musel neoficiálne prevziať nitriansky biskup Eduard Nécsey. Až na jar 1951 sňal trnavský biskup Ambróz Lazík z Jána Decheta na základe tzv. tajných fakúlt exkomunikáciu. Neskôr sa Dechet aktívne angažoval v prorežimnom Mierovom hnutí katolíckeho duchovenstva, za čo si vyslúžil v roku 1955 Rad republiky.

Medzi najbrutálnejšie akcie komunistického režimu proti Rímskokatolíckej cirkvi patrí nepochybne likvidácia mužských a ženských reholí. Rehole boli trňom v oku vládnej moci už po skončení druhej svetovej vojny. Najmä komunisti ich obviňovali z napomáhania a ukrývania vojnových zločincov, zradcov a kolaborantov (gréckokatolícke kláštory z pomoci banderovcom, pozn. T. Č.) či priamo zo spolupráce s fašizmom. Po februári

⁷⁵ TAMŽE

⁷⁶ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 7. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 30. 3. 1950

1948 nabrali opatrenia proti kláštorom novú dimenziu, zo začiatku často živelnú. Bežným javom sa stali prehliadky a podobné perzekučné zákroky. Komunistom hrala do karát aj skutočnosť, že niektoré kláštory vznikli po roku 1945 a, samozrejme, bez štátneho súhlasu, keďže ten vtedy nebol potrebný. Tie chceli bez výnimky zrušiť. Otázku reholí prerokovali a zaoberali sa ňou orgány ako cirkevná šesťka ÚV KSC, ÚAV NF, SÚC, na Slovensku vedenie KSS a neskôr SIÚC. Všetko s jediným cieľom – likvidácia kláštorov ako „hniezda reakcie“.

Príprava zásahu proti mužským kláštorom, ktorý komunisti nazvali Akcia K, sa začala začiatkom roka 1950. V Prahe sa pri SÚC vytvorila štvorčlenná skupina, ktorá v utajení vypracovala organizačný plán celej akcie a pripravila pokyny pre ďalších funkcionárov. Jedným z tých, ktorí sa výraznou mierou podieľali na likvidačných opatreniach proti kláštorom na Slovensku, bol, samozrejme, i Gustáv Husák, ktorý stále zastával funkciu predsedu SIÚC.

Predsedníctvo ÚV KSS prerokovalo otázku likvidácie reholí na zasadnutí 3. februára 1950. Práve Gustáv Husák predniesol okrem iného aj správu týkajúcu sa postupu proti rádom. Vo svojom referáte sprvu načrtnol problém údajne nelegálne zhromažďovanej mládeže v kláštoroch, ktorá bola vraj internátnym alebo polointernátnym spôsobom vychovávaná v duchu nepriaznivom republike. Husák ďalej označil kláštory za strediská odporu proti ľudovodemokratickému zriadeniu a za centrá bojovných protisocialistických síl, ktoré svojou misionárskou činnosťou rozleptávajú celé okolie. Kláštory sa stali podľa predsedu ZP „najoddanejším a najvýkonnejším aparátom Vatikánskej a biskupskej politiky u nás.“⁷⁷ Pri takomto hodnotení bolo len otázkou času, kedy príde na rad ich likvidácia. O chystaných likvidačných opatreniach Gustáv Husák povedal: „Veľké rehole mužské majú byť z celého Slovenska sústredené do jedného kláštora... Tajné semináre v kláštoroch majú byť likvidované a bohoslovci odovzdaní fakulte a normálnym seminárom. Na začiatku tejto akcie má byť z dôvodu protištátnej činnosti zakázaná rehoľa jezuitov na celom území štátu... Toto sústredenie bude sa na začiatku prevádzať iba v mestách... Rozvratné protištátne elementy z kláštorov budú musieť byť sústredené osobitne.“⁷⁸

Ženské rehole mali prísť na rad hneď po mužských. Rehoľníčky plánovali komunisti ponechať v zdravotnej službe ako ošetrovatelky v ústavoch či nemocniciach. Nie však v školstve. Napriek nedostatku učiteľov museli

⁷⁷ SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794. Zasadnutie PÚV KSS zo dňa 3. 2. 1950

⁷⁸ TAMŽE

rehoľnícky i rehoľníci zo školských služieb odísť. V tejto veci sa 9. marca 1950 listom obrátil Gustáv Husák na povereníka školstva a svojho blízkeho priateľa Ladislava Novomeského, „aby koncom tohto školského roka (školský rok 1949/50, pozn. T. Č.) zo školských služieb boli prepustení na všetkých druhoch škôl akíkoľvek príslušníci mužských alebo ženských rádov, respektíve aby v novom školskom roku všetky učiteľské miesta s výnimkou vyučovania náboženstva, boli obsadené civilnými učiteľskými silami.“⁷⁹ Tento návrh bol v neskorších mesiacoch skutočne realizovaný a rehoľné učiteľky dostali k 30. júnu 1950 prepúšťacie dekréty.

Skúškou na aprílový zásah proti rehoľiam mala byť akcia voči niektorým internátom, v ktorých rády pripravovali svoj dorast. Gustáv Husák o nej hovoril na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS 16. marca 1950. Spomínaný zásah proti tým kláštorom, v ktorých bola stále sústredená mládež, sa previedol na priamy príkaz pražského vedenia KSČ. Išlo predovšetkým o rehoľu saleziánov a jezuitov. Sám Gustáv Husák navrhol, „aby sa to spojilo s tou druhou akciou, ktorá sa bude robiť, ale tam (v Prahe, pozn. T. Č.) rozhodli, že sa to má robiť vopred. Pravdepodobne preto, aby sa videlo, aká bude na to reakcia, ale aj preto, že na to je akýsi zákonný dôvod. Včera sme vybrali správcov, všade bude jeden správca za školstvo, ktorý prevezme internát, a jeden z cirkevného úradu. Majú to oddeliť od ostatného kláštora a povedať, že to je štátny internát. Majú pokyny z Prahy, ako to robiť.“⁸⁰

Spomínaná druhá akcia, s ktorou sa mal podľa Husákovho návrhu zásah proti internátom spojiť, bola samotná kompletná likvidácia mužských kláštorov, teda Akcia K. K nej Gustáv Husák doslova povedal: „Akcia s kláštorami začne v najbližších dňoch. Začne procesom proti predstaveným niektorých kláštorov (proces pred štátnym súdom v Prahe 31. marca – 4. apríla 1950 proti desiatim rehoľným predstaveným, pozn. T. Č.) a potom bude 7 rádov kompletne sústredených, každý na jedno miesto. O týždeň už budem môcť dať veľmi presnú správu o tom. To bude veľká mobilizácia bezpečnosti, lebo sa to týka skoro 80 miest. Na budúcej schôdzke sekretariátu by som podal veľmi presnú správu, najmä o politických opatreniach, lebo sa zdá, že z doterajších opatrení práve toto vyvolá najväčší rozruch. Dotýka sa to veľkého počtu miest a bude to – z hľadiska človeka z ulice – prevedené veľmi brutálnym spôsobom.“⁸¹

⁷⁹ VNUK, František. *Akcie K a R*. Bratislava: RKCMF UK, 1995, 78

⁸⁰ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 7. Zasadanie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 16. 3. 1950

⁸¹ TAMŽE

Posledná veta o brutalite bola pravdivá. V nočnom čase z 13./14. apríla 1950 násilne vtrhli jednotky ľudových milícií, vojska a bezpečnosti do mužských kláštorov na Slovensku a deportovali odtiaľ rehoľníkov do vopred vyhladených koncentračných kláštorov. Tento zásah vošiel do dejín pod názvom „Barbarská noc“. Do konca mája 1950 bolo internovaných 1 002 rehoľníkov. Rehoľníkov zbavili základných občianskych práv a slobôd a podrobili ich intenzívnemu tlaku, aby vystúpili z rehole. Časť z nich musela nastúpiť vojenskú službu v Pomocných technických praporech, iných preradili do výroby a mnohí trpeli pre svoju vieru dlhé roky v komunistických väzeniach. Zásah proti rehoľníckam (Akcia R) sa uskutočnil v dňoch 29. – 31. augusta 1950.

Niektoré rehoľníčky ostali pracovať v zdravotníctve (charitné domovy atď.), ďalšie museli odísť do Čiech a niektoré sa dostali i do väzenia za pomoc prenasledovaným občanom. Pre bližšiu predstavu o pomeroch v sústredovacích kláštoroch si môžeme odcitovať slová nového predsedu SIÚC Ladislava Holdoša, ktoré predniesol na zasadaní sekretariátu ÚV KSS 20. apríla 1950: „Pezinok nevyhovuje aj preto, lebo je tam málo miesta, oni sú strašne napchatí a je nebezpečenstvo, že by sa tam mohli rozšíriť nejaké choroby. Okrem toho je tam aj jeden prípad otvorenej tuberkulózy.“⁸² Gustáv Husák k otázke sústredovacích kláštorov následne uviedol, že výber miest bol robený najmä z hľadiska kapacity kláštorov.⁸³

Na tomto mieste je potrebné ešte uviesť pár slov k výmene na poste predsedu SIÚC. Ladislav Holdoš vymenil Gustáva Husáka vo funkcii predsedu SIÚC 3. apríla 1950. Návrh na menovanie Holdoša predložil Predsedníctvu ÚV KSS Štefan Baššovanský. Táto výmena bola síce oficiálne prezentovaná veľkou zaneprázdnenosťou predsedu ZP a člena predsedníctva ÚV KSS Gustáva Husáka, ale celá zmena v skutočnosti naznačovala Husákov blízky pád. Vtedy však nikto nemohol tušiť, že spolu s ním neskôr padne do siete vyšetrovateľov Štátnej bezpečnosti aj Ladislav Holdoš.

Záverom nemožno nespomenúť úlohu Gustáva Husáka pri násilnej likvidácii Gréckokatolíckej cirkvi, ktorá vošla do dejín pod názvom Akcia P. Gustáv Husák venoval tejto otázke svoju pozornosť už v marci 1947 v liste Ladislavovi Novomeskému, ktorý v tom čase zastával funkciu poverenika školstva a osvetu. Husák v liste upozornil na protislovenský vývoj vo vedení Gréckokatolíckej cirkvi. Novomeskému uviedol, ako bol z radov

⁸² SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 7. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 20. 4. 1950

⁸³ TAMŽE

gréckokatolíckych kňazov slovenského pôvodu upozornený na skutočnosť, že celé vedenie prešovského biskupstva, seminár i výchova kňazov sa ubera protislovenským smerom. Napriek tej skutočnosti, že na Slovensku bola väčšia polovica gréckokatolíckych veriacich slovenskej národnosti.

Podľa Husákových slov mal za danou situáciou stáť biskup Pavol Gojdič. Husák tiež žiadal Novomeského, aby zasiahol do plánovaného vysvätenia druhého gréckokatolíckeho biskupa – opäť Rusína. Gustáv Husák sa v tejto súvislosti odvolával na žiadosti slovenských gréckokatolíkov obávajúcich sa o posilnenie rusifikačnej línie v ich cirkvi. Svoj list Husák zakončil slovami: „Na každý pád však myslím, že by bolo potrebné, aby si sa o túto vec zaujímal a pri menovaní nového biskupa do pomerov medzi gréckokatolíckmi zasiahol, prípadne aspoň s biskupom Gojdičom nejakú dohodu dosiahol.“⁸⁴ Spomínaný druhý gréckokatolícky biskup sa volal Vasil' Hopko, národnosťou Rusín, bol menovaný do funkcie pomocného biskupa prešovského bulou pápeža Pia XII. dňa 2. januára 1947. Vysvätenie prebehlo 11. mája 1947 v prešovskej katedrále a Vasil' Hopko sa následne stal pravou rukou biskupa Pavla Gojdiča, rovnako Rusína. Ťažko povedať, nakoľko išlo Husákovi v tejto záležitosti o národné práva Slovákov gréckokatolíckeho vierovyznania a nakoľko sa už vtedy pokúšal oslabiť uniatskú cirkev. Pravdepodobnejšia je však prvá možnosť.

Gréckokatolícka cirkev mala rozhodne lepšie predpoklady vyjsť so štátnou mocou ako cirkev rímskokatolícka, keďže počas prvej Slovenskej republiky stála v akejsi opozícii voči režimu. Nič z toho sa však nenaplnilo. Veľmi rýchlo začali komunisti obviňovať Gréckokatolícku cirkev zo spolupráce s banderovcami, z poskytovania pomoci utečencom zo Sovietskeho zväzu, rusínskeho nacionalizmu a pod. Koncom roka 1948 na zasadnutí predsedníctva ÚV KSS vystúpil proti Gréckokatolíckej cirkvi aj Gustáv Husák. V neporovnateľne ostrejšom tóne, ako tomu bolo rok predtým. Dr. Husák v referáte varoval pred podľahnutím falošnej predstave, že na rozdiel od Rímskokatolíckej cirkvi nebudú s gréckokatolíckmi žiadne starosti.

Podľa Husáka bola Gréckokatolícka cirkev v minulosti maďarónska, stala sa ochrankyňou emigrantských elementov a v poslednej dobe začala raziť heslo „Bližšie k Rímu!“. Na konci referátu Husák povedal aj tieto slová: „Myslím, že máme všetky školy premeniť na ukrajinské a odtiaľ úplne odstrániť vplyv kléru... Na druhej strane by sme mali podporovať farárov, ktorí by nám pomáhali prevádzať cirkevnú politiku, akú máme na mysli. Títo by mohli byť základom domácej cirkvi. Tam si môžeme dovoliť

⁸⁴ *Dokumenty o postavení Katolíckej Cirkvi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948*, s. 182

– myslím – ešte ostrejší zákrok, než snád' budeme robiť proti rímskokatolíckej cirkvi. Ak sa nám podarí odstrániť vplyv emigrantov a kléru, myslím, že urobíme veľký skok dopredu.⁸⁵ Husák teda v skrátenej podobe načrtol, ako by sa mal vyvíjať vzťah režimu ku Gréckokatolíckej cirkvi a ako sa v podstate v nasledujúcich mesiacoch a rokoch vyvíjal.

Prestup gréckokatolíkov na pravoslávie nebol len čisto československou záležitosťou. Podobné opatrenia sa robili aj v niektorých ďalších štátoch východného bloku. V ČSR mala záujem na zjednotení najmä samotná Pravoslávna cirkev, ktorá bola oproti gréckokatolíckym veriacim v menšine. Vo februári 1950 sa hlásilo k pravoslávnej viere asi 57 500 veriacich, zatiaľ čo Gréckokatolícka cirkev mohla počítať približne s 305 645 veriacimi.⁸⁶ O jej likvidácii definitívne rozhodla cirkevná šesťka ÚV KSČ, ktorá zároveň poverila ešte v decembri 1949 Gustáva Husáka, aby v tomto smere vypracoval plán aktivity.⁸⁷ Komunistické špičky však museli počítať s rozhodným odporom gréckokatolíckej cirkevnej hierarchie proti pravoslavizácii, menovite s biskupom Pavlom Gojdičom a jeho pomocným biskupom Vasíľom Hopkom.

Už koncom roka 1949 dostal Husák oznámenie od námestníka ministra Alexeja Čepičku Havelku, že sa vláda na svojej schôdzi 13. decembra uzniesla udeliť štátny súhlas v tej veci, aby bol archimandrita Alexej (Alexander Petrovič Dechtereč, občan ZSSR, pozn. T. Č.) ustanovený biskupom prešovskej eparchie.⁸⁸ Išlo o cieľavedomý útok, pretože práve v Prešove sídlil aj biskup Pavol Gojdič. Gustáv Husák navrhoval pri likvidácii Gréckokatolíckej cirkvi opatrný postup a pôvodný plán skutočne počítal s podobným vývojom situácie. V okresoch a na vidieku sa vytvorili tzv. návratové výbory, ktoré dostali za úlohu propagovať medzi veriacimi návrat k pravoslávniu. Ten mal byť vyhlásený na tzv. sobore (zhromaždenie) až o niekoľko mesiacov neskôr. Okolnosti sa však zmenili a na program dňa sa dostala taktika rýchleho prestupu.

Podporiť ho mal propagačný zájazd delegácie ruskej Pravoslávnej cirkvi na čele s metropolitom Nikolajom po ČSR. Gustáv Husák s tým nesúhlasil a rovnako ani s rýchlym prestupom, keďže sa obával návratu nepokojov z leta roku 1949.⁸⁹ Pravdou naozaj bolo, že zjednotenie vyvolávalo u ve-

⁸⁵ VNUK, ref. 68, s. 221

⁸⁶ KAPLAN, Karel. *Stát a Cirkev v Československu 1948 – 1953*. Praha – Brno: ÚPSD AV ČR, 1993, s. 114

⁸⁷ TAMŽE, s. 115

⁸⁸ SNA, f. Slovenský úrad pre veci cirkevné, Sekretariát – dôverné, 1949 – 1950, šk. č. 2

⁸⁹ KAPLAN, ref. 86, s. 115

riacich silný odpor. Cirkevná šestka ÚV KSCĽ však rozhodla inak a Husák sa disciplinovane podriadil. Na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS, 7. januára 1950, predniesol na tému zjednotenia gréckokatolíkov s Pravoslávnu cirkvou správou, v ktorej referoval o hlavných dôvodoch Akcie P, a vlastne i naznačil plán násilného zjednotenia. Prvým dôvodom realizácie Akcie P mala byť skutočnosť, že v iných ľudovodemokratických štátoch sa už spojenie realizovalo a iba v ČSR nie.

Ďalej Husák zdôraznil potrebu orientácie gréckokatolíkov na Východ a nie k Vatikánu. Spomenul tiež plánovanú vysviacku biskupa Alexeja v Prešove ruským pravoslávnyim metropolitom Nikolajom a tým pádom i zriadenie pravoslávneho biskupstva. Rovnako sa dotkol i národnostnej otázky medzi gréckokatolíckymi veriacimi: „Slovenská časť gréckokatolíkov s vlajúcimi zástavami prejde ku katolíkom. Medzi Ukrajincami záleží od nášho vplyvu. Nevýhoda je v tom, že to nie je kompaktná oblasť. Je to všade poprepletané katolíkmi. Jedno riziko to môže mať, že to nechá vplyv i na katolíkov. Tretia nevýhoda je, že medzi Slovákami nemajú typického predstaviteľa. Ešte sa tým nikto vážne nezaoberal.“⁹⁰

Gustáv Husák potom rečnil už len o organizačnom zabezpečení zázajdu sovietskej delegácie. Tá mala podľa pôvodného plánu navštíviť Slovensko 5. februára 1950. Pomerne veľkej sovietskej delegácii bolo preto potrebné zabezpečiť cestu tak politicky, ako i organizačne a bezpečnostne. Podľa Husáka „bude s tým spojený tento začiatok veľkej misionárskej akcie pravoslávnej cirkvi na Slovensku. Treba zariadiť v Bratislave komisiu, ktorá by to pripravila a sledovala. Musí tam byť strana i vnútro a komisia by mala byť pri cirkevnom úrade slovenskom.“⁹¹ Pri SIÚC skutočne vznikla komisia v zložení Gustáv Husák, Ladislav Holdoš, Daniel Okáli a Ivan Rohal'-Il'kiv, ktorá mala organizačne a propagačne zabezpečiť zázajd delegácie Pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku. Podobne pôsobila komisia i v Prešove. Gustáv Husák sa vo svojom vyššie spomínanom referáte na zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS dotkol aj možných problémov s prešovským gréckokatolíckym biskupom Pavlom Gajdičom: „Delegácia bude robiť takú misionársku činnosť. Tam môže prísť i ku škandalom. Treba dojednať ten kostol s Gajdičom. Musíme ku Gajdičovi menovať iného zmocnenca.“⁹²

Príchod sovietskej delegácie ešte nemal oficiálne znamenať likvidáciu Gréckokatolíckej cirkvi. Tento cieľ sa mal udržať v tajnosti, aby boli bis-

⁹⁰ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 6. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 7. 1. 1950

⁹¹ TAMŽE

⁹² TAMŽE

kup Pavol Gojdič a jeho veriaci prekvapení a nezmohli sa na výraznejší odpor. Gojdič sa však na niečo podobné pripravoval a tušil plánovaný zásah. Väčšie riziko predstavovali možné ľudové nepokoje ako v časoch Katolíckej akcie. Komunisti mali obavy už pri organizovaní zájazdu delegácie ruskej Pravoslávnej cirkvi na východnom Slovensku, a preto sa na jej príchod dôkladne pripravovali. Sám predseda ZP Gustáv Husák usporiadal v bratislavskom hoteli Carlton recepciu na počesť sovietskej delegácie pre 200 – 250 pozvaných hostí.⁹³ „Sovietski súdruhovia biskupí“, ako ich nazval jeden člen Predsedníctva ÚV KSS, navštívili Košice a Prešov v dňoch 10. – 12. februára 1950 a počas tejto cesty bol v Prešove vysvätený pravoslávny biskup Alexej, ktorý mal spravovať prešovskú eparchiu. Z metropolity Šariša potom odcestovala delegácia späť do Prahy a odtiaľ sa 15. februára 1950 vrátila do Sovietskeho zväzu.

Gustáv Husák v rovnaký deň hodnotil jej pobyt na zasadaní Sekretariátu ÚV KSS. V referáte skonštatoval v prvom rade veľký úspech zájazdu ruskej pravoslávnej delegácie po politickej stránke, spokojnosť sovietskych i pražských súdruhov s celkovým priebehom a výsledkami tejto cesty. Dotkol sa aj reakcie prešovského gréckokatolíckeho biskupa Pavla Gojdiča: „Druhý úspech je, že napriek sabotážnym snahám Gojdiča a jeho farárov, nepodarilo sa vytvoriť ani len nervózne ovzdušie. Gojdič, keď videl, aké masy ich vítajú, sa chcel na koniec aj sám zviešť a ponúkol sa, že je ochotný prijať metropolitu vo svojej rezidencii. Tento ale po porade to odmietol. Súdruhovia hodnotia celú vec tak, že sa trošku situácia pripravila pre ostatné, čo má prísť. Navrhujem vziať to na vedomie a tak do 10 dní by som predložil návrh na ďalší postup.“⁹⁴

Následne sa cirkevná šesťka ÚV KSČ na schôdzi 27. februára 1950 definitívne rozhodla zlikvidovať Gréckokatolícku cirkev, keďže podľa Čepičku a spol. by bola škoda nevyužiť priaznivú odozvu zájazdu delegácie ruskej Pravoslávnej cirkvi na východe Slovenska a riskovať situáciu, že biskup Pavol Gojdič strhne veriacich na stranu Vatikánu.⁹⁵ Vládnuci režim však stále nemal celkom ujasnený presný postup likvidácie Gréckokatolíckej cirkvi. Komunistickí predáci preto navrhli začať s veľkou vysvetľovacou kampaňou a organizovaním akýchsi návratových výborov, ktoré by získali na stranu pravoslávia väčšinu obyvateľstva. Tieto tzv. návratové výbory sa podľa plánu organizovali na miestnej úrovni. Akcia mala v ko-

⁹³ SNA, f. ÚV KSS – Predsedníctvo, šk. č. 794

⁹⁴ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 6. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 15. 2. 1950

⁹⁵ *Cirkevní komise ÚV KSČ 1949 – 1951*, s. 389

nečnom dôsledku vyvrcholiť internáciou oboch biskupov, Pavla Gojdiča a Vasiľa Hopku.⁹⁶

Gustáv Husák podal správu o otázke prestupu na pravoslávie na Sekretariáte ÚV KSS 16. marca 1950. Slovenskí komunisti sa podľa Husákových slov dohodli s Prahou, že Pravoslávna cirkev nijakým spôsobom nebude do celej akcie ofenzívne zasahovať, pričom dôraz má byť daný na presvedčovacíu a agitačnú kampaň medzi veriacimi. Tú plánovali zahájiť pomocou spomínaných návratových výborov na vidieku. Gustáv Husák v tejto súvislosti kritizoval niektoré živelné a nepremyslené akcie komunistických funkcionárov na miestnej úrovni, ktoré v konečnom dôsledku len zmobilizovali gréckokatolíckych kňazov i biskupov. Predseda ZP doslova povedal, že „Gojdič reaguje predbežne mobilizáciou farárov. Za minulý týždeň bolo u Gojdiča 26 farárov. Urobili sme niektoré administratívne opatrenia, že sme tých, ktorí najviac behali po dedinách, väčšinou sú to profesori teológie, dali zaistiť a niektorým reakčným farárom zastavíme plat. Súdruhovia očakávajú, že za 2 – 3 týždne sa akcia rozbehne naplno, už teraz sa vraj zúrivo diskutuje na dedinách.“⁹⁷

Komunistický režim mal skutočne s touto fúziou nemalé problémy. V podstate nebolo úplne jasné, ako a kedy zjednotenie prebehne. Komunisti ešte naivne dúfali v dohodu s biskupom Pavlom Gojdičom a za tým účelom ho aj navštívila delegácia. Chcela biskupa presvedčiť, aby dobrovoľne prestúpil na pravoslávie, čo by pre režim znamenalo veľké víťazstvo. Biskup sa však neoblomne držal svojej viery a ponuku rázne odmietol. Naopak, pripravoval sa na očakávaný likvidačný zásah. Preto sa vládna moc sústredila k pokrokových kňazom, ktorí mali na tzv. malom sobore (sname) vydať vyhlásenie k duchovným a veriacim.

Rozchod s Rímom a návrat do Pravoslávnej cirkvi následne chceli komunisti ukončiť tzv. veľkým soborom za účasti kňazov i laikov. Gustáv Husák k priebehu plánovanej akcie na schôdzi Sekretariátu ÚV KSS 30. marca 1950 navrhol, aby bola na 22. apríl 1950 zvolaná široká porada gréckokatolíckych kňazov i veriacich. Táto porada či malý sobor by jednak vytvorila cirkevný orgán z kňazov i laikov, ktorý by potom akciu návratu k pravosláviu viedol po náboženskej linke, a po druhé by vydal ohlas pre všetkých veriacich a kňazov, ktorí by ho následne podpísali.

Gustáv Husák tiež zdôraznil, že je nesmierne dôležité, aby sami kňazi boli aktívni. Celú záležitosť prerokoval Husák s predsedom SÚC Alexejom

⁹⁶ TAMŽE

⁹⁷ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 7. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 16. 3. 1950

Čepičkom, ktorý s jeho návrhom súhlasil pod tou podmienkou, že úspech akcie bude zaručený.⁹⁸ K otázke termínu Akcie P dr. Husák povedal: „Prešovskí súdruhovia navrhovali, aby hneď o týždeň po tom (po malom sobore, pozn. T. Č.) bol zvolaný snem, teda, aby do týždňa bola v podstate akcia skončená. Ja sám si myslím, že to nebude dobré, lebo jednak to nebude ešte tak pripravené. Súdruh Čepička je toho názoru, v zásade to robiť rýchlo, nebrať to na dlhé lakte, ale nedávať si fixné termíny a celou energiou ísť na politické spracovanie. Mne sa zdá, že tá posledná vec, ten snem, by mohol byť po zjazde (myslel na IX. zjazd KSS, ktorý sa uskutočnil v dňoch 24. – 27. mája 1950, pozn. T. Č.), lebo pred zjazdom by sme ani my nemali dosť času venovať tomu patričnú pozornosť. Myslím, že tak týždeň – dva po zjazde by sme mohli celú akciu dokončiť.“⁹⁹ Husákove návrhy ohľadom zjednotenia gréckokatolíkov s pravoslávnyimi neboli akceptované. Prestup sa nekonal po dôkladnej príprave (Gustáv Husák počítal 2 – 3 mesiace, pozn. T. Č.) a ani po IX. zjazde KSS. Celú akciu dokončil už nový predseda SIÚC Ladislav Holdoš, ktorý do funkcie nastúpil 3. apríla 1950.

Dňa 28. apríla 1950 sa v Prešove uskutočnilo zhromaždenie návratových výborov. Pôvodne sa počítalo s tým, že pôjde o tzv. malý sobor, avšak pár dní pred jeho začiatkom sa organizátori rozhodli ihneď vyhlásiť prestup. Komunisti považovali ďalší odklad za nebezpečný. Preto bol 28. apríla 1950 v Prešove schválený na zinscenovanom podujatí v hoteli Čierny orol, za účasti 820 delegátov (z toho 73 kňazov, pozn. T. Č.), manifest o zrušení Užhorodskej únie z roku 1646 a o návrate gréckokatolíckych veriacich do Pravoslávnej cirkvi. Gréckokatolícka cirkev, po uznaní tohto aktu SÚC-om, prestala v ČSR oficiálne existovať. Biskupi boli neskôr podľa plánu internovaní.

Záverom spomenieme ešte jeden paradox. Začiatkom roka 1950 požiadali obyvatelia východoslovenskej obce Ložín predsedu SIÚC Gustáva Husáka o pomoc pri dostavbe nového gréckokatolíckeho kostola.¹⁰⁰ Konkrétne prosili o poskytnutie stavebného materiálu. A to práve v čase, keď sa nad ich cirkvou začali sťahovať čierne mračná. Týždeň po uväznení oboch gréckokatolíckych biskupov Pavla Gojdiča i Vasil'a Hopku bol Gustáv Husák odvolaný z funkcie predsedu Zboru povereníkov. V priebehu apríla a mája prišiel o všetky významné funkcie. Dňa 7. mája 1950 skončil aj vo funkcii predsedu ZP. Po IX. zjazde KSS bol Husák menovaný iba vedúcim

⁹⁸ SNA, f. ÚV KSS – Sekretariát, šk. č. 7. Zasadnutie sekretariátu ÚV KSS zo dňa 30. 3. 1950

⁹⁹ TAMŽE

¹⁰⁰ SNA, f. Slovenský ústav pre veci cirkevné, Sekretariát – dôverné, 1949, šk. č. 1

roľníckeho oddelenia ÚV KSS. Jeho najväčší politický i ľudský pád prišiel relatívne krátko po tom, ako sa sám podieľal na prenasledovaní cirkvi. V rokoch 1948 – 1950 patrila Gustáv Husák na Slovensku v proticirkevnom boji medzi popredné osoby a nič na tom nemení ani fakt, že len vykonával príkazy Gottwaldovho vedenia KSČ. Napriek tomu, že mal často iné názory ako jeho nadriadení, disciplinovane realizoval príkazy a postupoval tvrdo i nemilosrdne.

Inou kapitolou našich dejín je, že Gustáv Husák sa v roku 1977, ako prezident republiky a generálny tajomník ÚV KSČ, výraznou mierou zaslúžil o vznik samostatnej cirkevnej provincie na Slovensku.¹⁰¹ Kým sa tak stalo, ubehlo veľa času a Gustáv Husák prešiel zložitým životným vývojom. Na jeho samom závere, v piatok 8. novembra 1991 približne o 21:00 hodine, mal Gustáv Husák prijať v bratislavskej nemocnici na Kramároch z rúk trnavského arcibiskupa Jána Sokola všetky sviatosti zomierajúcich.¹⁰²

PARTICIPATION OF GUSTÁV HUSÁK IN ANTI-CHURCH MEASURES OF COMMUNIST REGIME IN THE YEARS 1948 – 1950

Tomáš ČERNÁK

Gustáv Husák belonged among the key figures in the Communist Party of Slovakia. He participated in the establishment of communist power. After February 1948 his political career continued. It was in the period of sharpening inner-party struggles as well as an overall strengthening of the communist regime. This process connected with a mass persecution of innocent citizens, was influenced by vast violations of human rights. Also churches were punished by communist regime in a great degree, especially Catholic Church. Communists saw in it their competitor who as the only element in the state could ruin their plans for the global control of society. Therefore there were made a large number of anti-church

¹⁰¹ K tejto problematike pozri HRABOVEC, Emília. *Slovensko a Svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky*. Bratislava: Lúč, 2017; ČERNÁK, Tomáš. Gustáv Husák a zriadenie samostatnej slovenskej cirkevnej provincie. In *Historický zborník*. Martin: Matica slovenská, roč. 26, 2016, č. 2, s. 183 – 195

¹⁰² Pozri ČERNÁK, Tomáš. Posledné dni života Gustáva Husáka a otázka jeho zmierenia sa s Bohom. In *Historický zborník*. Martin: Matica slovenská, roč. 21, 2011, č. 1, s. 114 – 130

measure, especially in the years 1948-1950. Gustáv Husák, had in his jurisdiction execution of these measures in practice in Slovakia which were created in the Prague centre of the communist party. Due to his party and state political functions he participated in fundamental measures of communist regime against churches. It was especially the question of application of the so-called church laws, liquidation of religious orders and monasteries as well as violent liquidation of the Greek Catholic Church.

PhDr. Tomáš Černák, PhD.

Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty UK, Bratislava

Email: tomas.cernak@uniba.sk

PREMÁRNENÝ ČAS
K POČIATKOM OBRODNÉHO PROCESU
(JANUÁR – MAREC 1968)

JÁN BOBÁK

BOBÁK, Ján. The wasted time. On beginnings of a revival process (january – march 1968). *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2., pp.

The author deals in his study with attempts to achieve reform of the Soviet model of socialism after the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union (1956) with a focus on the beginnings of the reform movement in Czecho-Slovakia in 1968. Implementers of demands offered during the revival process by civil society were Czecho-Slovak reform communists. While implementing this reform Czecho-Slovak communists did not aim at changing the Soviet model of socialism but at the change of methods of their application in economic as well as in political sphere. There was a different approach to reforms by Slovak and Czech communists. Slovak reform communists opened the question of national emancipation, and not only in the field of economy but also in the field of political system: sovereignty, Slovak statehood (federation), autonomous Slovak communist politics. By submitting a demand on the federalization of the communist party they exceeded limits imposed by the Soviet model of socialism.

Keywords: reform movement, Soviet model of socialism, N. S. Khrushchev, L. I. Brezhnev, Yu. V. Andropov, A. Novotný, A. Dubček, V. Biľak, G. Husák, the congress of the Communist Party of Czechoslovakia (CPC), the Action Programme of the CPC.

Reformy sovietskeho modelu socializmu

Po smrti J. V. Stalina a následnom XX. zjazde KSSZ sa komunistické režimy východného bloku ocitli v permanentnej kríze. Pokusy o reformu

sovietskeho modelu socializmu vyvolané spoločenskými krízami, a to či už v ZSSR, alebo v satelitných východoeurópskych štátoch, opakovane zlyhávali. Vynútené reformy v socialistickom tábore sa totiž nestali odbornou, ale politickou a ideologickou otázkou. Vzorový sovietsky model socializmu bol udržiavaný pri živote len za pomoci mocenských prostriedkov a za cenu obrovského plytvania materiálnych a ľudských zdrojov. Stalinská ekonomika postavená na exploatacii lacnej pracovnej sily a na extenzívnom raste, prioritne zameraná na rozvoj ťažkého priemyslu, zbrojárskej výroby, ťažbe surovín a budovaní megastavieb socializmu, zapríčinila úpadok a celkové zaostávanie sovietskej spoločnosti za rozvinutými kapitalistickými krajinami. Mala katastrofálny sociálny dopad. Tento spoločenský model bol na prelome 40. a 50. rokov nanútený krajinám, ktoré sa po roku 1945 ocitli v sovietskej sfére vplyvu.

Po odhaleniach zločinov stalinizmu na XX. zjazde KSSZ utrpel sovietsky model socializmu porážku, z ktorej sa už viac nespamätal. Ako neživotaschopná forma totalitarizmu, s výrazným deficitom demokracie a rešpektovania základných ľudských práv, prestával byť vzorom pre komunistické a ľavicové hnutia. Časť štátov budujúcich komunistickú spoločnosť, ktoré si udržali určitý stupeň nezávislosti na Moskve, nachádzali východisko v rôznych špecifických národných formách socializmu (Juhoslávia, Rumunsko, Albánsko, Čína, Vietnam, Kórea, Kuba). Štáty, ktoré sa zbavili koloniálnej závislosti (pôvodne mali tvoriť zálohu v zápase o nastolenie svetovej diktatúry proletariátu), nešli sovietskou cestou, ktorá očividne viedla do slepej uličky. Časť z nich nachádzala riešenie v takzvanej tretej ceste ako alternatívy k sovietskemu modelu socializmu a liberálnemu kapitalizmu reprezentovanom USA. Moskva prestala plniť exkluzívnu úlohu svetového centra medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia. Tento ideologický kvas výrazne ovplyvňoval nielen komunistické a ľavicové hnutie, ale aj štáty v sovietskej sfére vplyvu, ktoré podľa svojich možností začali tiež hľadať „vlastné cesty“ k socializmu.

Vedenie KSSZ na čele s Nikitom Sergejovičom Chruščovom hľadalo východisko z nepriaznivého stavu v čiastočnom otvorení sa sovietskej spoločnosti svetu a cestou ekonomických reforiem zaistiť sovietskemu hospodárstvu konkurencieschopnosť s rozvinutými kapitalistickými krajinami a najmä zabezpečiť trvalý rast životnej úrovne strádajúceho obyvateľstva. Z historického hľadiska to bol vôbec prvý praktický pokus o „poľudštenie“ sovietskeho modelu socializmu, prezentujúci sa ako humánny socializmus¹ a v zahraničnej politike orientujúci sa na mierové spolužitie, ktorý

¹ Jeden z prvých marxistických teoretikov, ktorí v komunistickom hnutí nastolili otáz-

po troch desaťročiach militaristického stalinizmu vyvolával veľké nádeje nielen v ZSSR a socialistických štátoch, ale na celom svete. Chruščovove reformy zasiahli aj oblasť ideológie a kultúry, v ZSSR sa prvýkrát objavil fenomén organizovaného disidentského hnutia.

Reforma politického systému naďalej zostávala ideologickým tabu. Sovietsky model socializmu bol nespochybniteľný. V ZSSR a v socialistických štátoch nachádzajúcich sa v sovietskej sfére vplyvu nešlo pri „reformách“ o zmenu sovietskeho modelu socializmu, ale len o zmenu metód jeho uplatňovania v spoločnosti. V období nástupu vedecko-technickej revolúcie a hlbokých spoločenských zmien vo svete sa Chruščovove vedenie pokúsilo cestou reforiem zmierniť sociálne napätie v sovietskej spoločnosti. Roky 1953 – 1964 sú v ruskej historiografii označované ako obdobie „oteplovania“, ktoré charakterizovala liberalizácia ekonomiky, decentralizácia a zmena metód riadenia socialistického štátu.² Jedným z významných opatrení vo vnútornej politike bol aj pokus o vyrovnanie priepastných rozdielov medzi regiónmi, medzi mestom a dedinou s deklarovávaným cieľom zvýšiť spotrebu a celkovú životnú úroveň obyvateľstva.

Pod vplyvom Chruščovovho „oteplovania“ v ZSSR sa začal na prelome 50. a 60. rokov v krajinách východnej Európy vytvárať model akéhosi „spotrebného socializmu“. Svoju úlohu pritom zohrali aj rozsiahle ľudové nepokoje a protikomunistické povstania v Poľsku, NDR a Maďarsku. Táto demilitarizácia ekonomiky bola ideologicky zdôvodňovaná zásadou: každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho práce (v komunizme každému podľa jeho potrieb). Vzorom sa stali široko propagované reformy v ZSSR s tým, že už vtedajšie pokolenie budovateľov socializmu malo žiť v komunizme.³ Tento avanturistický experiment bol spojený aj so sociálnym

ku humánneho socializmu, bola Rosa Luxemburgová. Odmietala leninsko-stalinský model socializmu (diktatúru proletariátu, vedúcu úlohu komunistickej strany). Podstatou humánneho socializmu (demokratického socializmu) bola politická, ekonomická, ideologická pluralita. Všeobecne známym sa stal jej okridlený výrok z roku 1918: „Sloboda je vždy slobodou pre inak zmýšľajúcich.“

² *Региональная политика Н.С. Хрущева. ЦК КПСС и местные партийные комитеты. 1953 – 1964 гг.* Доставители О. В. ХЛЕВНЮК, М. Ю. ПРОЗУМЕНЩИКОВ, В. Ю. ВАСИЛЬЕВ, Й. ГОРЛИПКИЙ, Т. Ю. ЖУКОВА, В. В. КОНДРАШИН, Л. П. КОШЕЛЕВА, Р. А. ПОДКУР, Е. В. ШЕВЕЛЕВА. Москва: РОССПЭН, 2009. Pozri tiež ДРОЗДОВ, В. В. *Экономические реформы в СССР (1953 – 1985). Взгляды зарубежных ученых.* Москва: Теис, 1998

³ Отчёт центрального комитета Коммунистической партии советского Союза XXII съезду КПСС. Доклад Первого секретаря ЦК товарища Н. С. Хрущева. In *XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза 17 – 31 октября 1961 года. Стенографический отчёт.* Том I. Москва : Госполитиздат, 1962; Программа

inžinierstvom, s vytvorením nového prototypu človeka, sovietskeho človeka, bezvýhradne oddaného veci komunizmu. Na XXII. zjazde KSSZ (1962) bol prijatý desaťbodový *Morálny kódex budovala komunizmu*, ktorý kanonizoval charakteristiku nadčloveka novej ľudskej civilizácie – éry komunizmu.

Chruščovove utopistické vízie o víťazstve socializmu a budovaní komunizmu v ZSSR podporil na XXII. zjazde KSSZ prvý tajomník Ústredného výboru KSC a prezident ČSSR Antonín Novotný, ktorý informoval delegátov zjazdu, že „už po oboznámení sa s návrhom Programu Komunistickej strany Sovietskeho zväzu sme vyhlásili, že ho považujeme aj za svoj program a vychádzajúc z konkrétnych podmienok našej krajiny a činnosti našej strany, budeme sa ním dôsledne riadiť vo svojej činnosti, keďže sú v ňom obsiahnuté základné rysy aj našej budúcnosti. Program Komunistickej strany Sovietskeho zväzu upevnil naše presvedčenie, že takisto aj v Československu bude súčasné pokolenie žiť už v komunizme.“⁴ Vedenie KSC zakotvilo v roku 1960 v novej Ústave ČSSR tézu, že v Česko-Slovensku zvíťazil socializmus, čo bolo symbolicky vyjadrené aj v samotnom názve štátu – Československá socialistická republika. Novotný zožal na XXII. zjazde KSSZ obrovské ovácie. Novotného vedenie KSC jednoznačne podporovalo zmenu politického kurzu v politike KSSZ po XX. zjazde KSSZ⁵ a získalo si veľkú dôveru a podporu prvého tajomníka ÚV KSSZ Nikitu Sergejeviča Chruščova.

Projekt výstavby komunizmu v ZSSR a ČSSR sa nestačil realizovať a zlyhal už na samom začiatku. Významnou mierou však prispel k prehĺbeniu krízy v medzinárodnom komunistickom hnutí, ktorá hlboko zasiahla aj oficiálnu marxisticko-leninskú ideológiu. Koncom októbra 1964 sovietska stranícka nomenklatúra, zneistená Chruščovovými experimentmi, podporila politický puč vo vedení KSSZ, ktorý ukončil v ZSSR desaťročnú „éru otepľovania“.⁶ Do funkcie prvého tajomníka ÚV KSSZ bol straníckou

Коммунистической партии Советского Союза. In *XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза 17–31 октября 1961 года. Стенографический отчет*. Том III. Москва: Госполитиздат, 1962

⁴ Pozri prejav prvého tajomníka ÚV KSC Antonína Novotného. In *XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза 17 – 31 октября 1961 года. Стенографический отчет*. Том I. Москва: Госполитиздат 1962, s. 433

⁵ Bližšie pozri Rezolúcia Ústredného výboru Komunistickej strany Československa k zpráve o výsledkoch XX. sjazdu KSSS, prijatá dňa 30. 3. 1956. In *Pravda*, 37, 4. 4. 1956, č. 94. Odvolávanie sa na leninský kurz XX. zjazdu KSSZ nadobudlo v politike KSC charakter ideologického rituálu a to tak za Novotného, ako aj za Dubčekovej éry.

⁶ ТОМИЛИНА, Н. Г. *Бой с «тенью» Сталина. Продолжение: Документы и материалы об истории XXII съезда КПСС и второго этапа десталинизации*. Москва

nomenklatúrou a generalitou dosadený Leonid Iljič Brežnev. Neostalin-ské Brežnevove vedenie sa otvorene dištancovalo od Chruščovovej politiky a jeho avanturistických experimentov. Od svojho nástupu do funkcie bol Brežnev, ako reprezentant záujmov vojenského priemyselného komplexu, konfrontovaný s razantným nástupom Čínskej ľudovej republiky ako nového mocenského faktora v medzinárodnom komunistickom hnutí a na medzinárodnej politickej scéne.

Špecifickú, národnú cestu k socializmu začali hlásať Juhoslávia, Rumunsko, Albánsko, Čína, Vietnam, Kórea, Kuba, významné komunistické strany západnej Európy (Taliansko, Španielsko, Francúzsko, Portugalsko), ako aj ideologicky rôznorodé národno-oslobodzovacie hnutia. Moskva nenávratne stratila pozíciu svetového centra komunizmu. Kedysi jednotné komunistické hnutie sa začalo diverzifikovať. Namiesto bývalej monolitnej jednoty z 20. a 30. rokov minulého storočia sa v 50. a 60. rokoch stával charakteristickým polycentrizmus. Pritom reálne hrozilo, že ideologická vojna, ktorú medzi sebou zvädzali po XX. zjazde KSSZ Moskva a Peking, prerastie do otvoreného ozbrojeného konfliktu. Navyiac vleklá berlínska (1958 – 1961) a kubánska (1962) kríza, ako aj vojenská porážka Egypta a jeho spojencov v izraelsko-arabskej vojne (1967) značne naštřbili prestíž ZSSR ako vojenskej superveľmoci. Sovietsky zväz sa koncom 60. rokov ocitol v defenzíve. V podmienkach nastupujúcej vedecko-technickej revolúcie nebol schopný držať krok nielen s vyspelými kapitalistickými štátmi, ale ani s niektorými rozvojovými krajinami. ZSSR totiž vyčerpал možnosti svojho extenzívneho rozvoja a začal sa meniť na surovinovú základňu. Éra vývozu komunistickej revolúcie bola definitívne ukončená a socialistický tábor na čele so ZSSR sa sústreďoval predovšetkým na riešenie vlastných problémov. Ako vojenská superveľmoc ZSSR intenzívne rozširoval kontrolu a upevňoval si svoje mocenské pozície vo východoeurópskych socialistických štátoch, najmä v železnom trojuholníku: Poľsku, Česko-Slovensku a NDR. Uvedené štáty zohrávali v plánoch kremel'ských jastrabov významnú úlohu, tvorili nástupisko pre hlavný smer útoku proti Západu. KGB, sovietski maršali, ako aj Brežnevove politbyro s veľkou nedôverou sledovali akékoľvek reformné snahy v NDR, ČSSR a PLR a vnútropolitický vývoj mali pod svojou kontrolou.

Reformné hnutie vo východoeurópskych krajinách, vrátane Česko-Slovenska, sa opieralo o ideové dedičstvo z obdobia Chruščovovej „éry otep-

– Санкт-Петербург: Нестор-История 2015, s. 12; ЕМЕЛЬЯНОВ, Ю.В. *Хрущев. Смутьян в Кремле*. Москва: ВЕЧЕ 2005

ľovania“.⁷ Reformy v Česko-Slovensku sa v druhej polovici 60. rokov začali pripravovať vo veľmi nevhodnej dobe. Optimálne obdobie pre reformy bolo po XXII. zjazde KSSZ (1961), keď ich bolo ešte možné „zosúladiť“ s Chruščovovskými reformami v ZSSR. V tomto období však väčšina česko-slovenských reformných komunistov bola ešte konzervatívami a dogmatikmi, podporujúcimi autokratický režim Antonína Novotného. V takzvanej liberálnej politike Novotného, v druhej polovici 60. rokov, doznievali ešte Chruščovove reformy. Pripravila však pôdu pre nástup reformných komunistov. Až oslabenie autokratickej vlády Novotného vytvorilo reformným komunistom priestor, aby mohli vystúpiť so svojimi predstavami na „zdokonalenie“ sovietskeho modelu socializmu. Hlavným problémom však bolo, že reformní komunisti nemali na prelome rokov 1967/1968 žiaden program a ani žiadnu predstavu o najbližších krokoch, ktoré je potrebné vykonať. Celé ich úsilie sa upriamovalo na personálnu výmenu na poste prvého tajomníka ÚV KSČ a na personálne otázky v ústrednom aparáte.

Slovenskí a českí reformní komunisti

Charakteristické pre slovenských a českých reformných komunistov bolo, že netvorili jednoliaty ideový prúd (platformu). Jednou z najzložitejších otázok je vôbec definovanie reformného komunistu v česko-slovenských podmienkach. Tak ako v prípade Maďarska, Poľska, NDR, aj v Česko-Slovensku nadväzovali reformní komunisti, pri pokusoch „zdokonaľiť“ sovietsky model socializmu, na ideové dedičstvo z éry N. S. Chruščova. Vo všeobecnosti prevládal názor, že socializmus v Česko-Slovensku definitívne zvíťazil, natrvalo a definitívne zapustil korene. Ako to deklaroval na októbrovom zasadaní Ústredného výboru KSČ v roku 1967 Alexander Dubček: „Socializmus už není možno zničit, jedině kdyby bylo zničeno lidstvo.“⁸ Po páde Chruščova aj v Česko-Slovensku došlo k určitému teoretickému prehodnocovaniu názorov na výstavbu socializmu a komunizmu. Pokiaľ však politika KSČ a KSSZ bola za Chruščovovej éry v otázke hodnotenia dosiahnutého stupňa vývoja socialistickej spoločnosti a budovania

⁷ Bližšie BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno: Prius 2002; DURMAN, Karel. *Útěk od praporů. Kremel a krize impéria 1964 – 1991*. Praha: Karolinum 1998; БРАУН, Арчи. *Взлет и падение коммунизма*. Москва: Политическая энциклопедия 2014

⁸ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. In *Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 9/1. svazek*. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakl. DOPLNĚK 1999, s. 25

komunizmu „zosúladená“, nástupom nového politického kurzu, reprezentovaného L. I. Brežnevom, dochádzalo čoraz viac k disharmónii. Osudnou chybou reformných komunistov bolo, že slabnúcu podporu Brežnevovho politbyra prvému tajomníkovi ÚV KSCĽ Antonínovi Novotnému si vyhodnocovali ako súhlas Moskvy s reformami.

Slovenskí a českí reformní komunisti sa vygenerovali koncom 60. rokov z heterogénne antinovotnovskej koalície. V komunistickej strane nemali charakter jednotnej ideovej opozície, i keď niektorí z nich boli v 50. rokoch väznení za zločiny, ktoré nespáchali. Výnimku tvorili len slovenskí reformní komunisti, ktorí v riešení slovenskej otázky nadväzovali na povstalecké dedičstvo z roku 1944. Politický zápas za rehabilitáciu povstania bol zároveň aj zápasom za rehabilitáciu slovenskej štátnosti. Tak, ako boli rozdielne úlohy, pred ktorými stála koncom 60. rokov slovenská a česká spoločnosť, boli rozdielne aj priority slovenských a českých reformných komunistov. Na rozdiel od slovenských reformných komunistov charakterizovala českých reformných komunistov nejednotnosť a programová roztrieštenosť, s prevahou osobných ambícií jednotlivcov. Nielenže nemali spoločný program, ale na ich čele nestála ani všeobecne uznávaná osobnosť, ktorá by ich dokázala zjednotiť a viesť. Politicky ich reprezentovalo niekoľko rôznorodých a protikladných osobností: Ota Šik, Zdeněk Mlynář, František Kriegel, Josef Smrkovský, Čestmír Císař, ako aj osobnosti z akademického a univerzitného prostredia.

Slovenskí reformní komunisti, vedení charizmatickým vodcom Gustávom Husákom, boli od polovice 60. rokov programovo zjednotení na platforme obhajoby slovenských národno-štátnych záujmov, čo im umožnilo získať na svoju stranu väčšinu slovenského národa. V rámci komunistického hnutia bola jednou z ich základných požiadaviek aj rehabilitácia autonómnej slovenskej komunistickej politiky. Požadovali navrátiť kompetencie a právomoci orgánom KSS, „aby neboli iba realizátormi smerníc ústredných a vyšších orgánov, ale najmä inštitúciami schopnými pre samostatnú prácu.“⁹ Veľké nádeje vkladali do federatívneho usporiadania a do pripravovaného zjazdu KSS, ktorý „sa musí stať miestom, kde sa bude vytvárať celková koncepcia rozvoja Slovenska. Doterajšie definovanie Komunistickej strany Slovenska ako územnej organizácie KSCĽ na Slovensku je nesprávne. KSS sa opäť musí stať samostatnou organizáciou KSCĽ na Slovensku, s vlastným programom a stanovami. Celkové postavenie a právomoc

⁹ Slovenský národný archív (SNA), f. ÚV KSS. P ÚV KSS 19. 3. 1968, šk. č. 1202. Politickú časť Akčného programu KSS pripravila pracovná skupina pod vedením riaditeľa Historického ústavu SAV Ľudovíta Holotíka.

ÚV KSS musí umožňovať tomuto orgánu stať sa tvorcom a realizátorom koncepcie rozvoja Slovenska.“¹⁰

Jednou z prvých podmienok nového postavenia Komunistickej strany Slovenska bola požiadavka na posilnenie vplyvu Ústredného výboru KSS na krajské výbory KSS s tým, že ÚV KSS sa stane jediným sprostredkujúcim článkom medzi ÚV KSČ a krajskými výbormi KSS. Slovenskí reformní komunisti boli hlavnými iniciátormi federalizácie Komunistickej strany Československa, jej organizačného rozčlenenia na dve územné organizácie: Komunistickú stranu Slovenska a Komunistickú stranu Čiech a Moravy. V období nástupu vedecko-technickej revolúcie sa mimoriadne nalievavou stala najmä profesionalizácia politiky – výmena funkcionárov (takzvané robotnícke kádre) v straníckom aparáte. Slovenskí reformní komunisti odmietali predchádzajúcu prax „revolucionárov z povolania“, ktorí zostávali v straníckom a štátnom aparáte zabetónovaní až do svojej smrti. Vo väčšine prípadov išlo o tzv. zaslúžilých členov strany v riadiacich funkciách, ktorým odborné vzdelanie nahrádzali rôzne ideologické kurzy a stranícke vzdelávanie.

Po zlyhaní avanturistického pokusu s výstavbou komunizmu sa od polovice 60. rokov stala predmetom rôznych diskusií a sporov otázka dosiahnutého stupňa výstavby socializmu. Na XII. zjazde KSČ (1962) bolo totiž, v súlade s novou Ústavou ČSSR, deklarované víťazstvo socializmu v Česko-Slovensku s tým, že spoločnosť vstupuje do novej etapy, do etapy výstavby vyspelej socialistickej spoločnosti. „Socializmus v našej vlasti zvíťazil! Vstúpili sme do nového obdobia našich dejín a sme odhodlaní ísť ďalej k novým, ešte vyšším cieľom. Dovršujúc socialistickú výstavbu, prechádzame k budovaniu vyspelej socialistickej spoločnosti a zhromažďujeme sily na prechod ku komunizmu.“¹¹ Závery XII. a XIII. zjazdu KSČ (1966) sa stali základným východiskom aj pre spoločenské reformy v roku 1968. „Nemeníme svoju základnú orientáciu, chceme plne v duchu našich tradícií a predošlých rozhodnutí rozvinúť v našej krajine vyspelú socialistickú spoločnosť...“¹² Hlavnou črtou vnútorného vývoja sa stal proces zblížovania tried a sociálnych skupín. Z ideologického hľadiska bola presadzovaná téza, že v procese výstavby socializmu sa v Česko-Slovensku vytvorila akási obdoba sovietskeho všeludového štátu, pokračovateľa štátu diktatúry

¹⁰ SNA, f. ÚV KSS. P ÚV KSS 19. 3. 1968, šk. č. 1202

¹¹ Vyhlásenie. In *Ústava Československej socialistickej republiky*. Bratislava: Osveta 1962, s. 7

¹² *Akčný program ÚV KSČS s úvodným referátom súdruha A. Dubčeka. Akčný program ÚV KSS*. Bratislava: Pravda 1968, s. 96

proletariátu. Z tohto hľadiska bola zdôvodňovaná aj potreba zmeny metód riadenia a organizácie národného hospodárstva – vytvorenie ekonomickej sústavy riadenia, ktorá by dokázala zabezpečiť obrat od extenzívneho k intenzívnemu rastu; zapojenie ČSSR do procesu vedecko-technickej revolúcie vo svete a vytvorenie širokého priestoru pre spoločenskú iniciatívu, otvorenú výmenu názorov a demokratizáciu celého spoločenského a politického systému.¹³ Toto boli základné východiská česko-slovenskej reformy, ako sa vyprofilovali začiatkom roka 1968.

Podľa názoru reformných komunistov mal víťazstvu socializmu v Česko-Slovensku zodpovedať aj adekvátny stupeň rozvoja socialistickej demokracie. Napriek deklarovanej úspešnej výstavbe socializmu a vytvoreniu všeludového štátu sa však ako nevyhnutnosť javila potreba reformy sovietskeho modelu socializmu. Za hlavnú prekážku prechodu socialistickej spoločnosti z extenzívneho na intenzívny rozvoj však nebol považovaný sovietsky model socializmu, ale spôsoby, metódy, akými sa uplatňoval. Ako konštatoval známy sociológ Radovan Richta, administratívno-direktívny systém riadenia spoločnosti sa stal „hlavnou brzdou rozvoja vedecko-technickej revolúcie v našej krajine“.¹⁴ Člen interdisciplinárneho tímu Radovana Richta, filozof Jiří Hermach, na stretnutí so študentmi v bratislavskej Mladej garde nasledovne okomentoval prehlbujúci sa rozpor medzi teóriou a praxou v podmienkach Česko-Slovenska: „Jednou zo základných otázok a predpokladov rozvoja demokracie u nás je, aby sme konečne začali riešiť problém rozporu medzi politickou mocou a objektívnou pravdou..., aby politická moc svoju autoritu brala dôsledne z pravdivého, hlbokého, podstatného poznania, teda aby autoritou politickej moci bola objektívna pravda a naopak, aby progresívny rozvoj objektívneho pravdivého poznania mal v politickej moci svoju ochranu.“¹⁵ Z nevydareného experimentu s výstavbou socializmu a komunizmu vyplynul dôležitý záver, že na ich vybudovanie nestačí len nadšenie.

Vkladom slovenských a českých reformných komunistov do dejín socialistických reforiem bolo, že sa nezamerali len na tradičnú oblasť, akou bola najmä ekonomika, ale svoju pozornosť upriamili aj na politický systém. Počas príprav akčných programov KSC a KSS dospeli k záveru, že nie je možné uskutočniť ekonomickú reformu bez reformy politickej. Prí-

¹³ TAMTIEŽ, s. 40 – 41

¹⁴ RICHTA, Radovan a kol. *Civilizácia na rázcestí. Spoločenské a ľudské súvislosti vedeckotechnickej revolúcie*. Bratislava: VPL 1967, s. 70

¹⁵ *Beseda s doc. dr. Jiřím Hermachom z Filozofického ústavu ČSAV v Prahe*. Mladá garda, február 1967, s. 7 – 8. (Osobný archív autora)

stup slovenských a českých reformných komunistov k politickým reformám bol však v princípe rozdielny. Českí reformní komunisti vychádzali zo sovietskeho „nadsnárodného modelu“ charakterizovaného unitárnym socialistickým štátom a unitárnym socialistickým trhom. Slovenskí reformní komunisti, v otvorenej konfrontácii s týmto „nadsnárodným modelom“, zdôrazňovali ako prioritný národno-štátny princíp, a to nielen v ekonomike (národná ekonomika), ale aj v politike (národnopolitická oblasť) a kultúre (národná svojbytnosť). „Nadsnárodný“ model socializmu či už v ZSSR alebo v ČSSR bol však len ideologickým klišé, v ktorom boli zabalené národno-štátne záujmy vládnuceho národa a jeho elít.

Kontinuita, alebo nová etapa vývoja?

Zasadanie Ústredného výboru KSČ (3. – 5. januára 1968) formálne ukončilo vleklú štvormesačnú krízu vo vedení komunistickej strany. Výsledkom bolo zvolenie nového prvého tajomníka Ústredného výboru KSČ, Alexandra Dubčeka, ktorý vo funkcii vystriedal Antonína Novotného. Väčšiu všeobecnú pozornosť spoločnosti vyvolalo odstúpenie Novotného z najvyššej straníckej funkcie než zvolenie jeho nástupcu. A verejnosť to vnímala ako výmenu stráží. Na Slovensku zarezovalo, že na vedúci post v komunistickej strane sa prvýkrát v histórii dostal Slováč. Samotná voľba prvého tajomníka ÚV KSČ bola výsledkom rôznych zákulisných rokovaní a dohôd, ktoré prebiehali pod dozorom Moskvy. Dubčekovu kandidatúru predložil člen predsedníctva Jozef Lenárt, čo znamenalo, že Dubček si získal podporu Moskvy, a týmto sa jeho šance podstatne zvýšili. Dubčekovu kandidatúru podporil aj Antonín Novotný. Dôvody mohli byť rôzne, osobné nevyklúčujú. Novotný si bol vedomý, že Dubček „nemá vnútorné predpoklady a žiadnu z tých vlastností, ktoré by mu umožnili skutočne samostatne vládnuť v autokraticky a pritom centralisticky koncipovanom systéme. V systéme, kde ale práve od rozhodovania 1. tajomníka KSČ často závisí, jakým spôsobom a smerom sa bude spoločnosť moci vyvíjať či rozvíjať.“¹⁶ Dubček prešiel všetkými vedúcimi funkciami v aparáte komunistickej strany – od vedúceho tajomníka okresného výboru až po prvého tajomníka ÚV KSS. Veľmi dobre ovládal mechanizmus moci a v prvých mesiacoch sa snažil napodobňovať kabinetnú politiku Novotného. Dubček nemal žiadnu vlastnú agendu, ktorú by priniesol do vedenia KSČ, a jeho vystúpenie na januárovom zasadnutí Ústredného výboru KSČ svedčilo, že nemal ani žiadnu víziu. „Dubček se nepředstavil jako politický vizionář

¹⁶ ČERMÁK, Vladimír. *Operace srpen 1968*. Praha: Naše vojsko 2011, s. 80 – 81

a stratég, ale spíše jako moderátor. Tak vytvořil nejslabší, ale zároveň i nejsilnější kontrast k epoše Novotného.¹⁷ Po nástupe do funkcie uvalil informačné embargo na dianie vo vedení KSČ, ktoré bolo sčasti prelomené až začiatkom marca 1968. Pre nedostatok základných informácií kolovali vo verejnosti rôzne dohady a fámy okolo zasadnutí ústredných výborov KSČ od septembra 1967 do januára 1968, okolo bleskovej návštevy L. I. Brežneva v Prahe v decembri 1968, ako aj o údajnom pokuse časti generality mocensky zasiahnuť do sporov okolo kumulácie funkcií s cieľom podporiť Novotného.

O nepripravenosti reformných komunistov na zmeny svedčí aj fakt, že okrem výmeny na najvyššom poste KSČ zostalo zachované personálne zloženie Predsedníctva ÚV KSČ (vrátane členstva Novotného), ako aj personálne zloženie Sekretariátu ÚV KSČ. Predsedníctvo, zvolené v roku 1966, bolo desaťčlenné: Oldřich Černík, Jaromír Dolanský, Alexander Dubček, Jiří Hendrych, Michal Chudík, Drahomír Kolder, Bohuslav Laštovička, Jozef Lenárt, Antonín Novotný a Otakar Šimůnek. Po januári 1968 členmi predsedníctva naďalej zostali dogmatickí sektári, ako aj bývalé opory Novotného režimu J. Dolanský, J. Hendrych, M. Chudík, D. Kolder, B. Laštovička, J. Lenárt a O. Šimůnek, ku ktorým sa verejnosť (vrátane členov komunistickej strany) stavala odmietavo. Niektorí z nich ešte aj začiatkom roka 1968 podporovali Novotného (Chudík, Laštovička, Lenárt, Šimůnek), alebo konjunkturálne prešli na druhú stranu (Dolanský, Hendrych). Ústredný výbor KSČ rozšíril v januári 1968 predsedníctvo o štyroch nových členov: Jana Pillera, námestníka ministra ťažkého priemyslu, Josefa Špečeka, vedúceho tajomníka juhomoravského Krajského výboru KSČ, Emila Riga, predsedu podnikového výboru KSS Východoslovenských železiarní Košice a predsedu JRD Dolany, Josefa Borůvka. Tieto kooptácie však nič nezmenili na fakte, že predsedníctvo bolo v rukách dogmatických sektárov a konzervatívcov.

Na zasadaní Ústredného výboru KSČ bola okrem akčného programu venovaná pozornosť aj príprave XIV. zjazdu KSČ, ktorý sa podľa stanov mal konať v roku 1970. Prvú veľkú chybu urobili reformní komunisti, že na januárovom zasadaní ÚV KSČ sa neusilovali presadiť uznesenie o urýchlennom zvolaní mimoriadneho zjazdu. Pritom už koncom roka 1967 sa začali

¹⁷ SCHULZE WESSEL, Martin. *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha: Argo 2018, s. 127. Pozri TŮMA, Oldřich. Die Dubček – Ära. In KARNER, Stefan – TOMILINA, Natalja – TSCHUBARJAN, Alexander. *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968*. Wien: Böhlau Verlag 2008

ozývať hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ¹⁸, ktoré nadobudli intenzitu po januárovom pléne ÚV KSČ. Paradoxné bolo, že to bol Antonín Novotný, kto z vedenia KSČ navrhoval zvolať mimoriadny zjazd, nie reformní komunisti, ktorí si na prelome rokov 1967 – 1968 vôbec neboli istí svojimi pozíciami v KSČ. Mali z Novotného strach. Obávali sa, že „démon súhlasu“, ktorý v ÚV KSČ vždy fungoval bezchybne, ich zmetie. Obdobie od januára do apríla 1968 (do prijatia Akčného programu KSČ) tvorí jedno z najdramatickejších období dejín obrodného procesu, dôležité pre pochopenie jeho ďalšieho vývoja a jeho charakteru.

Po nástupe Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ zavládlo navonok vo vedení komunistickej strany sebauspokojenie a pasivita. V zápase o mocenské pozície dochádzalo vo vedení KSČ k preskupovaniu síl a vzniku nových frakcií. Dôsledkom týchto zápasov bolo, že Predsedníctvo Ústredného výboru KSČ bolo zvolané až po mesiaci (6. februára 1968) a Ústredný výbor KSČ až po troch mesiacoch, začiatkom apríla 1968. Obdobná situácia bola aj vo vedení Komunistickej strany Slovenska. Prvý tajomník ÚV KSS, Alexander Dubček, od septembra 1967 nezvolával Ústredný výbor KSS. A to aj napriek tomu, že v septembri, októbri, decembri 1967 a na prelome rokov 1967 – 1968 vrcholila vo vedení strany kríza. Dubček zvolal Ústredný výbor KSS až po viac ako štyroch mesiacoch (22. – 23. januára 1968) a aj to z nevyhnutného dôvodu – bolo potrebné zvoliť nového prvého tajomníka ÚV KSS. Po voľbe Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ totiž naďalej vykonával aj funkciu prvého tajomníka ÚV KSS.

Na návrh Alexandra Dubčeka bol do funkcie prvého tajomníka ÚV KSS jednomyselne zvolený jeho blízky a dôverný priateľ Vasil Biľak, ktorý sa zaslúžil o jeho zvolenie do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. Personálnymi zmenami vo vedení komunistickej strany považovali Alexander Dubček a Vasil Biľak krízu v KSČ za vyriešenú. Dubček s Biľakom nepovažovali januárové zasadanie ÚV KSČ za žiaden medzník. Odvolávali sa najmä na platnosť uznesení XIII. zjazdu KSČ a záverov októbrového pléna ÚV KSČ z roku 1967, na ktorom boli schválené tézy *Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej socialistickej spoločnosti*. Povedané slovami Dubčeka na januárovom zasadaní Ústredného výboru KSS: „Ne-

¹⁸ Riadny zjazd zvolával Ústredný výbor KSČ raz za štyri roky. Mimoriadny zjazd zvolával ÚV KSČ buď z vlastnej iniciatívy, alebo na žiadosť jednej tretiny všetkých členov strany. (Stanovy KSČ doplnené a opravené XIII. zjazdom KSČ. In *XIII. sjazd Komunistickej strany Československa. Praha 31. mája – 4. júna 1966*. Bratislava: VPL 1966, s. 458)

meníme generálnu líniu ani vnútornú, ani zahraničnú. Jej ciele a jej základný dvojjediný obsah – rozvíjať ďalej socializmus v našej vlasti, jeho ďalšiu etapu, ktorej ťažisko je v rozvoji ekonomiky, vedy a kultúry... Nemeníme poslanie [komunistickej] strany, avšak musíme jej činnosť a metódy prispôbiť novej kvalite rozvoja spoločnosti.“¹⁹

Život v komunistickej strane išiel ďalej starými, zabehanými cestami. Alexander Dubček pokračoval v kabinetnej politike svojho predchodcu a uzavrel sa do svojho úradu. Nevystupoval v médiách, nevysvetľoval občanom príčinu krízového stavu vo vedení komunistickej strany, ktorá bola čiastočne zažehnaná na januárovom zasadnutí ÚV KSC. Najväčším problémom Dubčeka bolo, že nemal žiadnu predstavu a ani víziu o ďalších krokoch. Neustále prízvukoval kontinuitu v politike KSC. Po svojom zvolení do najvyššej straníckej funkcie odišiel do Bratislavy. Prvá správa zo zasadania Predsedníctva ÚV KSC vyšla v *Rudom práve* až o mesiac, začiatkom februára 1968. Ako novozvolený prvý tajomník ÚV KSC rokoval koncom januára 1968 v Moskve s generálnym tajomníkom ÚV KSSZ L. I. Brežnevom. O výsledkoch tohto rokovania, podobne ako predtým Novotný, selektívnym spôsobom informoval vybraných členov Predsedníctva ÚV KSC, čo vyvolalo značnú nespokojnosť. Začiatkom februára 1968 absolvoval pracovné stretnutia s J. Kádárom a W. Gomulkom, ale o ich obsahu a výsledkoch nebola KSC a ani verejnosť dostatočne informovaná. Dubčekova kabinetná politika a utajovanie informácií však narazili na silný odpor nielen v KSC, ale aj vo verejnosti. V dôsledku stupňujúceho sa tlaku verejnosti, dožadujúcej sa informácií, Predsedníctvo ÚV KSC bolo nakoniec prinútené predložiť po dvoch mesiacoch (4. marca 1968) podrobnejšiu informáciu o priebehu rokovaní októbrového a decembrového pléna ÚV KSC v roku 1967 a januárového pléna ÚV KSC v roku 1968. Správa strčila na svojej aktuálnosti a minula cieľ.

Od januára 1968 žilo Slovensko témami, ktoré neotvoril Ústredný výbor KSC a ani Ústredný výbor KSS, ale otvorila ich prebúdajúca sa slovenská občianska spoločnosť. Tými témami, ktoré vyvolali celospoločenskú diskusiu, boli: rehabilitácia slovenských národných orgánov, slovenskej štátnosti (federácia) a visutá dráha Alweg. Hlavnou agendou slovenských reformných komunistov, ktorá tvorila ich programovú platformu, bola otázka národnej zvrchovanosti a slovenskej štátnosti. Prvý, kto reagoval na Slovensku na personálne zmeny vo vedení KSC a zaujal stanovisko k aktuálnej politickej situácii, bol vedúci predstaviteľ slovenských reformných

¹⁹ SNA, f. ÚV KSS. Zasadnutia plén, šk. č. 1877

komunistov Gustáv Husák. S ucelenou predstavou o reforme ekonomického a politického systému prvýkrát vystúpili slovenskí reformní komunisti na januárovom zasadaní Ústredného výboru KSS. V predvečer zasadania ÚV KSS upozornil Gustáv Husák na stránkach *Kultúrneho života* na potrebu definovať zmysel slovenskej a českej otázky, ako aj zmysel a podstatu spoločného štátu.

Za najväčší nedostatok predchádzajúceho socialistického vývoja v Česko-Slovensku označil Husák deficit slobody a demokracie. Odvolávajúci sa na talianskeho marxistického teoretika Palmira Togliattiho konštatoval, že pred socialistickou spoločnosťou stojí aktuálna úloha „prekonania režimu obmedzovania a potlačania demokratických a osobných slobôd, ktoré nastolil Stalin...“, s dodatkom Husáka „a roky kultu“²⁰ v Česko-Slovensku. „Občan chce vidieť v národnej a štátnej reprezentácii svoju občiansku a národnú sebarealizáciu, chce mať garancie, že svoje právo výberu, kontroly i zodpovednosti môže slobodne uplatňovať.“²¹ Týmto Husákovým programovým článkom sa slovenskí reformní komunisti prihlásili o slovo a vstúpili na slovenskú politickú scénu. Nebol to Ústredný výbor KSČ, ani Ústredný výbor KSS, neboli to ani novozvolení prví tajomníci ÚV KSČ a ÚV KSS, Alexander Dubček a Vasil Biľak, ale vodca slovenských reformných komunistov Gustáv Husák, kto na Slovensku ako prvý verejne vyzval občanov k spoločenskej aktivite a angažovanosti sa v zápase za demokratizáciu a zavŕšenie obrodného procesu. V Česku sa v tomto období angažovali najmä spisovatelia, a to či už v masovokomunikačných prostriedkoch, alebo na stránkach *Reportéra* a neskôr *Literárnych listov*. Novozvolený predseda Zväzu československých spisovateľov, Eduard Goldstücker, verejne podporil závery januárového ÚV KSČ a vyjadril nádej, že v Česko-Slovensku sa začne budovať „osvietený socializmus“. Jeho kritické slová na adresu nového vedenia KSČ, že pred verejnosťou zatajuje informácie o januárovom zasadaní ÚV KSČ, vyvolali vo vedení strany veľmi nervózne reakcie.

Úsilie o federatívne usporiadanie slovensko-českých vzťahov narážalo na nepochopenie a odpor nielen medzi českými reformnými komunistami, ale aj vo vedení KSČ a KSS na čele s Dubčekom a Biľakom. Z politického hľadiska bolo najdôležitejšie presadiť myšlienku federácie v Komunistickej strane Slovenska. Na pôde Ústredného výboru KSS prvýkrát vystúpili slovenskí komunisti s požiadavkou na federatívne usporiadanie sloven-

²⁰ HUSÁK, Gustáv. Staršie výročia a nové nádeje. In *Kultúrny život*, 23, 12. 1. 1968, č. 2

²¹ HUSÁK, Gustáv. Staršie výročia a nové nádeje. In *Kultúrny život*, 23, 12. 1. 1968, č. 2

sko-českých vzťahov na zasadaní Ústredného výboru KSS 22. – 23. januára 1968. Spočiatku podporovali národno-emancipačný program slovenských reformných komunistov predovšetkým členovia západoslovenskej krajskej organizácie KSS a zvlášť Mestská organizácia KSS v Bratislave (vedúci tajomník Jozef Zrak) a Okresná organizácia KSS v Trenčíne (vedúci tajomník Július Turček). Po odstúpení Rudolfa Cvíka z funkcie vedúceho tajomníka Krajského výboru KSS v Banskej Bystrici (19. marca 1968) a zvolení Antona Ťažkého do tejto funkcie sa pozícia reformných komunistov v Komunistickej strane Slovenska významne posilnila.²²

Veľkým víťazstvom Gustáva Husáka a skupiny vedeckých pracovníkov (V. Pavlenda, H. Kočtúch, J. Ferianc, A. Lantay, V. Hatala, Š. Beier, E. Löbl, L. Novomeský, S. Falčan, B. Graca, L. Holotík, K. Laco, L. Košťa, J. Strínka, F. Vašečka, M. Čič a ďalší) bolo, keď sa slovenským reformným komunistom podarilo presadiť do akčných programov KSS a KSČ myšlienku federácie, a to nie na občianskom, alebo na územno-teritoriálnom, ale na národnom princípe. Prijatím Akčného programu KSČ sa začal v českom prostredí zdĺhavý a rozporuplný proces rehabilitácie kriminalizovanej slovenskej štátnosti, ktorú viac-menej boli okolnosťami prinútené akceptovať nielen české politické elity, ale aj česká spoločnosť. Slovenské národno-emancipačné hnutie v Česko-Slovensku veľmi pozorne sledovala a vyhodnocovala aj Moskva, ktorá mala v 60. rokoch značné problémy s národno-emancipačnými hnutiami či už na Ukrajine, Pobaltsku alebo na Kaukaze.

Januárové zasadanie Ústredného výboru KSS bolo významné aj z toho dôvodu, že slovenskí reformní komunisti opätovne nastolili aj požiadavku rehabilitácie tzv. slovenských buržoázných nacionalistov, menovite Gustáva Husáka, s požiadavkou jeho plného zapojenia do politického života, a rehabilitáciu slovenských národných orgánov a slovenskej politiky. Tak ako v období Novotného éry, aj v roku 1968 Dubček s Biľakom zásadne odmietali akékoľvek pokusy zapojiť Husáka do politického života. Všeobecne známym sa stal víťazoslávny výrok novozvoleného prvého tajomníka ÚV KSČ, Alexandra Dubčeka, ktorý po návrate z Prahy povedal na bratislavskom letisku, parafrázujúc Gottwalda, že v Česko-Slovensku „pšenica ne-

²² Krajská konferencia KSS v Banskej Bystrici (26. – 28. 4. 1968) nielenže podporila myšlienku federalizácie ČSSR, ale zrušila aj stanovisko Krajského výboru KSS v Banskej Bystrici z roku 1964 ku Gustávovi Husákovi a uložila KV KSS „uskutočniť dôslednú stranícku rehabilitáciu neoprávnene postihnutých členov strany v minulom období“ (*Smer*, 20, 30. 4. 1968, č. 104). Bola to hodená rukavica Dubčekovi a Biľakovi, ktorí dlhodobo znemožňovali Husákovi aktívne sa zapojiť do politického života.

pokvitne ani novotnovcom, ani husákovcom²³. Alexander Dubček a Vasil Biľak boli vystúpením reformných komunistov na zasadaní ÚV KSS vyvedení z miery. Nepočítali s takýmto vývojom a neboli schopní reagovať na vystúpenie reformných komunistov, ktorých podporili aj ďalší členovia ústredného výboru. Zneistený Biľak sa zmohol len na vyhlásenie, že si nese osobu urobiť záver z diskusie. Navrhol, aby diskusiu „uzavrelo“ Predsedníctvo ÚV KSS (ovládané dogmatickými sektármi a konzervatívami), a to aj napriek tomu, že najvyšším orgánom KSS medzi jednotlivými zjazdmi bol Ústredný výbor KSS.

Z personálneho hľadiska bola situácia v Predsedníctve Ústredného výboru KSS totožná so situáciou v Predsedníctve ÚV KSČ. Prvým tajomníkom ÚV KSS bol Alexander Dubček, predsedníctvo tvorili: František Barbírek, Vasil Biľak, Vojtech Daubner, Herbert Ďurkovič, Michal Chudík, Ján Janík, Július Lörincz a Michal Sabolčík. Po zvolení Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ sa prvým tajomníkom ÚV KSS stal Vasil Biľak, ktorý začal cielavedome dosadzovať do ústredných orgánov a do aparátu ÚV KSS ľudí názorovo blízkych, a to najmä z prostredia konzervatívcov. Takto sa členom Predsedníctva ÚV KSS stal Miloslav Hruškovič a kandidátom predsedníctva, tajomníkom a členom Sekretariátu ÚV KSS Michal Pecho. Výnimkou bola len voľba predsedu slovenského ÚV ČZM, Róberta Harenčára, za kandidáta Predsedníctva ÚV KSS.

Lady sa začali pomaly hýbať až vo februári 1968. Pod stupňujúcim tlakom verejnosti a najmä masovokomunikačných prostriedkov začali v *Rudom práve* zaujímať stanoviská k obrodnému procesu Oldřich Švestka, Josef Smrkovský, Jiří Hendrych či Zdeněk Mlynář. Angažovať sa začal aj člen Predsedníctva ÚV KSČ a prezident ČSSR Antonín Novotný so svojimi prívržencami. Predmetom ich kritiky sa stali najmä Ota Šik, Josef Smrkovský a František Kriegel. V dôsledku vyhranenej postoja Moskvy k obrodnému procesu sa pôvodná antinovotnovská jednota začala diferencovať a rozpadávať. Nejednotné Predsedníctvo ÚV KSČ nebolo schopné reagovať na výzvy, ktoré vychádzali z prebúdajúcej sa občianskej spoločnosti. Verejnosť (vrátane členskej základne KSČ) sa dožadovala, aby Novotný bol zbavený aj funkcie prezidenta a spolu s ním aj ďalší funkcionári v straníckom a štátnom aparáte. Stupňujúci sa tlak verejnosti, dožadujúcej sa odchodu skompromitovaných osôb zo štátneho a straníckeho aparátu na všetkých stupňoch riadenia, získal podporu v masovokomuni-

²³ PLEVZA, Viliam. *Vzostupy a pády. Gustáv Husák prehovoril*. Bratislava: Tatrapress 1991, s. 94

kačných prostriedkoch a vyvolal značné napätie v spoločnosti. Na druhej strane pútal pozornosť Moskvy, Berlína a Varšavy na dianie v Česko-Slovensku. Moskva otvorene vyjadrovala svoju nespokojnosť s požiadavkami na personálne výmeny v straníckom a štátnom aparáte.

Členovia KSS, ako aj slovenská verejnosť, sa domáhali odchodu z funkcií predsedu SNR a člena Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS Michala Chudíka, člena Predsedníctva ÚV KSS a tajomníka ÚV KSS Michala Sabolčíka, vedúceho tajomníka KV KSS v Banskej Bystrici Rudolfa Cvička, vedúceho tajomníka KV KSS v Bratislave Františka Dvorského, ako aj bývalého vedúceho tajomníka KV KSS v Košiciach Emila Chlebca. Riešenie personálnych otázok v straníckom a štátnom aparáte však bolo zo strany Dubčeka a Biľaka v rozpore s tým, čo žiadala verejnosť. Z funkcií uvoľňovali predovšetkým tých, s ktorými sa v časoch vlády Novotného dostali do osobného konfliktu a cítili sa byť nimi ohrozovaní vo svojom mocenskom postavení. Ostatných skompromitovaných funkcionárov presúvali na rôzne miesta a funkcie, a to či už v Bratislave, Prahe, alebo do zahraničia. Z takzvaných pražských Slovákov sa predmetom verejnej kritiky stal najmä bývalý predseda SNR a od roku 1963 predseda česko-slovenskej vlády Jozef Lenárt. Keďže Lenárt sa zaslúžil o zvolenie Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ, Dubček ho podržal a presunul ho do aparátu ÚV KSČ.

Rovnakým spôsobom ako Lenárta chránil Dubček aj Jiřího Hendrycha. A to aj napriek tomu, že sa úplne skompromitoval mocenskými zásahmi do kultúrneho života a česká spisovateľská a novinárska obec mala voči nemu vážne výhrady. Dubček ho držal v predsedníctve až do apríla 1968. Zotrvanie Hendrycha vo vedení KSČ však prinieslo so sebou aj čaro nechceného. V snahe vylepšiť si svoj profil „reformného komunistu“ sa Hendrych vo februári 1968 osobne pričínal o uvoľnenie cenzúry. Pod tlakom spisovateľskej a novinárskej obce predsedníctvo odporučilo ministrovi kultúry, aby v spolupráci so Zväzom novinárov predložil návrhy na novelizáciu tlačového zákona. V nasledujúcom mesiaci bola zrušená Ústredná publikačná správa a obnovený týždenník Zväzu československých spisovateľov *Literárne listy* ako náhrada za *Literárne noviny*, ktorých vydávanie bolo v roku 1967 zastavené.

Vedenie KSČ nebolo vôbec pripravené na uvoľnenie cenzúry. Otvorilo Pandorinu skrinku a začalo si pod sebou píliť konár. Vnútropolitickú situáciu komplikovala predovšetkým tá skutočnosť, že od nástupu Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ nemalo vedenie strany situáciu

vo vlastných rukách. Tento absurdný, chaotický stav nahrával najmä konzervatívcom a dogmatickým sektárom, ktorí hľadali a nachádzali podporu v Moskve. Celospoločenské témy, ktoré boli nastoľované na program dňa, neurčovalo vedenie KSČ, ale občianske hnutie a masovokomunikačné prostriedky. Už v prvom čísle *Literárnych listov* bol publikovaný rozhovor s Antonínom J. Liehmom, ktorý poskytol koncom januára 1968 pre švajčiarske *Gazette de Lausanne*. V rozhovore vyjadril názor, že po januári 1968 Česko-Slovensko vraj nastúpilo na pôvodnú cestu demokratického socializmu, na cestu budovania „československého socializmu“ ako alternatívy k stalinskému modelu socializmu, ktorý bol republike naoktrojovaný po februári 1948.²⁴ Takéto populistické články sa začali množiť ako huby po daždi. Otvorene provokovali Moskvu a upriamovali jej pozornosť na diaľku v Česko-Slovensku. Zo strany bývalých dogmatických sektárov, ktorí sa začali predbiehať v extrémizme, aby sa mohli zaradiť do reformného prúdu, to však boli smrteľné rany pre začínajúci obrodný proces.

Obrodný proces zasiahol v januári – marci 1968 oveľa hlbšie prebúdajúcu sa občiansku spoločnosť než znehybnenú a skostnatenu komunistickú stranu, ktorej funkcionársky aktív s obavami o svoju budúcnosť v nemom úžase sledoval, čo sa to deje. Komunistická strana a jej vedenie neboli na takýto vývoj pripravené. Funkcionári a aktív strany, čakajúci na príkazy zhora, neboli schopní reagovať na predtým tabuizované témy (deformácie socializmu, kult osobnosti, politické procesy, rehabilitácie, korupcia na najvyšších miestach, deformácie histórie), ktoré otvárali médiá, a ocitli sa v úplnej defenzíve a izolácii. Hlavnú úlohu pri aktivizácii občianskej spoločnosti, ako aj pri rozvoji obrodného procesu, nezohral Ústredný výbor KSČ, ale masovokomunikačné prostriedky, intelektuáli a rôzne občianske iniciatívy.

Medzi reformnými komunistami, ako aj vo verejnosti prevládal názor, že pokiaľ sa mala demokratizovať socialistická spoločnosť, tak by sa mala v prvom rade demokratizovať komunistická strana ako vedúca sila spoločnosti. Tento faktor však nové vedenie strany po januári 1968 podcenilo. Kontrolovaná spoločnosť nastúpila po januári 1968 na cestu akéhosi samovývoja, hraničiaceho s chaosom. Vedenie KSČ bezradne prešľapovalo na mieste a nemalo žiadnu predstavu o svojich najbližších krokoch. Ako v tejto súvislosti napísal Čestmír Císař: „S odstupem času chci dodat, že kořen prohlubujícího se rozkolu ve straně a především v jejím vedení vidím v promarněném času prvních týdnů po lednovém obratu, kdy se nevy-

²⁴ Klidná revoluce v Československu. In *Literární listy*, 1, 1. 3. 1968, č. 1

užilo šoku spôsobeného pádem Novotného a neučinily se potrebné kroky jak ve směru programovém, tak očistném.“²⁵ Z hľadiska obrodného procesu bolo nevyhnutné po januárovom pléne ÚV KSČ zvolať mimoriadny zjazd strany, a to ešte v prvom štvrťroku (najneskôr v marci 1968). Zhodnotiť nedávny krízový vývoj v strane a spoločnosti, načrtnúť základné východiská z krízovej situácie a stanoviť prioritné úlohy, ktoré stáli pred spoločnosťou. V záujme získania dôvery občanov bola potrebná aj voľba nového Ústredného výboru KSČ a jeho orgánov. Pokus rozvíjať obrodný proces s konzervatívami a dogmatickými sektármi vo vedení strany narážal od počiatku na nepochopenie a odpor verejnosti. V dôsledku bezradnosti a pasivity vedenia KSČ prevzala iniciatívu pri rozvíjaní obrodného procesu prebúdajúca sa občianska spoločnosť, ktorá získala v masovokomunikačných prostriedkoch, ako aj medzi reformnými komunistami silných spojencov. Vedenie KSČ sa po januári 1968 len prispôbovalo tomuto vývoju, a to pod čoraz silnejším tlakom Moskvy.

Vedenie KSSZ, v reakcii na rozporuplný vývoj v socialistickom tábore (Čína, Rumunsko, Juhoslávia, Albánsko), neustále zdôrazňovalo potrebu boja s nacionalizmom vo vzťahoch medzi socialistickými štátmi, ako aj v medzinárodnom komunistickom hnutí. Už veľmi skoro po januári 1968 sa začali v aparáte Ústredného výboru KSSZ objavovať názory, že „v československé politice převládá nacionalismus“.²⁶ Okrem iného to bola aj reakcia na slovenské občianske hnutie za federalizáciu Česko-Slovenska, ktoré viedli slovenskí reformní komunisti. Vo februári – marci 1968 bolo už zjavné, že Moskva, v spolupráci najmä s Berlínom, Varšavou, Budapešťou, organizuje koordinovanú kampaň proti obrodnému hnutiu a avizovaným reformám, ktoré boli ešte len v štádiu úvah a návrhov. Tendenčná kritika Moskvy a jej spojencov sa upriamovala predovšetkým na rôzne individuálne vyhlásenia straníckych a štátnych predstaviteľov a najmä na rôzne publicistické články.

Alexander Dubček prvýkrát verejne prezentoval ucelenejšiu predstavu o najbližších krokoch vedenia KSČ až začiatkom februára 1968 na VII. zjazde Jednotných roľníckych družstiev v Prahe. V rozsiahlom referáte oboznámil delegátov zjazdu, že komunistická strana nič nemení na svojej

²⁵ CÍSAŘ, Čestmír. *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*. Praha: ETC Publishing 1998, s. 447

²⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. Prameny k dějinám československé krize 1967 – 1970. Díl 4/1. svazek*. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakl. DOPLNĚK 1995, s. 63

generálnej línie výstavby socializmu prijatej na IX. zjazde KSČ v roku 1949. Pripravované zmeny v politike KSČ sa dotýkajú len uplatňovania nových prístupov a metód zodpovedajúcich novej etape výstavby socializmu, ktorú charakterizuje nová sociálna štruktúra spoločnosti – nástup vedecko-technickej revolúcie a s tým späté úlohy v oblasti vedy, kultúry a ekonomiky. Podľa Dubčeka zmyslom januára 1968 bolo „rozvinutie sústredeného úsilia všetkých zdravých a progresívnych síl našej spoločnosti za uskutočnenie úloh a cieľov, ktoré vyplývajú z línie XIII. zjazdu KSČ a ďalej ju konkretizujú. Súčasne pôjde o dôrazné prekonávanie prežitého i všetkých brzd, pokrivení a deformácií, ktoré bránili v politickej, ekonomickej i ideologickej oblasti nášmu postupu vpred.“²⁷ Veľké nádeje a očakávania vkladal najmä do pripravovaného akčného programu. Akčný program mal obsahovať krátkodobé úlohy, ktoré stáli pred socialistickou spoločnosťou, a mal prispieť k rozpracovaniu kľúčových otázok ďalšieho vývoja socializmu tak, „aby bolo možné dobre a načas pripraviť rokovanie XIV. zjazdu našej strany. Tak chceme utvoriť predpoklady na to, aby sme sústredili najlepšie sily a skúsenosti na vypracovanie komplexného, uceleného programu na dlhodobú perspektívu.“²⁸

Uvažovalo sa, že na XIV. zjazde KSČ bude prijatý program KSČ, ktorý pripravovalo Novotného vedenie už od roku 1965. Na potrebu prijať program KSČ upozorňovali aj delegáti na XIII. zjazde KSČ a táto otázka bola otvorená aj na zasadnutiach Ústredného výboru KSČ v roku 1967. Pri hodnotení dosiahnutého stupňa vývoja socializmu v Česko-Slovensku Dubček nadväzoval na stanovisko Novotného, ako ho prezentoval na zasadnutí ÚV KSČ (7. – 8. apríla 1960) pri schvaľovaní návrhu novej ústavy. Podľa Novotného Česko-Slovensko vstupovalo do novej etapy vývoja, „do etapy budovania vyspelej socialistickej spoločnosti, keď zároveň s dovršovaním socializmu budeme vytvárať predpoklady pre neskorší postupný prechod ku komunistickej spoločnosti“²⁹. V diskusii na Predsedníctve ÚV KSČ (19. februára 1968) k návrhu akčného programu Dubček konštatoval, že na Predsedníctve ÚV KSČ ani na XIV. zjazde nebudú môcť

²⁷ *K otázkam obrodzovacieho procesu v KSČ. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka.* Bratislava: VPL 1968, s. 26

²⁸ *K otázkam obrodzovacieho procesu v KSČ. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka.* Bratislava: VPL 1968, s. 26

²⁹ *Návrh novej ústavy Československej republiky, príprava volieb do Národného zhromaždenia, Slovenskej národnej rady a národných výborov a opatrenia na zvýšenie životnej úrovne obyvateľstva. Zasadanie ÚV KSČ v dňoch 7. – 8. apríla 1960.* Bratislava: ÚV KSS 1960, s. 4

vyhlásiť prechod k výstavbe komunizmu. Táto politicky prestížna otázka totiž závisela od stanoviska Moskvy. Dubček sa však nevzdával myšlienky výstavby komunizmu v Česko-Slovensku a uvažoval, či by túto otázku nebolo možné zakotviť do pripravovaného akčného programu, alebo ju ponechať až na pripravovaný program strany³⁰, ktorý mal byť schválený na XIV. zjazde KSČ v roku 1970.

Akčné programy KSČ a KSS

Hlavná pozornosť vedenia KSČ a KSS sa v prvom štvrtroku 1968 upriamila na tri oblasti: príprava akčného programu, zjazd KSČ a všeobecné voľby do národných výborov, SNR a Národného zhromaždenia. Týmito otázkami sa zaoberalo aj prvé zasadanie Predsedníctva ÚV KSČ, ktoré sa zišlo 6. februára 1968, mesiac od voľby prvého tajomníka ÚV KSČ A. Dubčeka. V správe zo zasadania predsedníctva bolo konštatované, že akčný program bude vychádzať z rezolúcie januárového pléna ÚV KSČ a z téz *Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej socialistickej spoločnosti*, schválených na októbrovom pléne ÚV KSČ v roku 1967. V druhej polovici januára 1968 boli ustanovené a začali pracovať pracovné skupiny k rozpracovaniu záverov zasadania Ústredného výboru KSČ z decembra 1967 a januára 1968 a k vypracovaniu akčného programu. Okrem riadiacej skupiny, pod vedením konzervatívneho člena predsedníctva, Drahomíra Koldera, boli vytvorené štyri ďalšie pracovné skupiny pre oblasť politickú, štátnych a hospodárskych orgánov, hospodárstva a životnej úrovne a pre oblasť vedy, školstva, kultúry a mládeže.

Akčný program bol stranícko-politickým programom, časovo limitovaným do XIV. zjazdu KSČ. Ako otvorený dokument mal slúžiť aj ako východisková platforma k príprave programu KSČ na XIV. zjazd KSČ. Politickou ambíciou vedenia KSČ bolo zjednotiť na základe akčného programu všetky spoločenské sily, osloviť čo najširšie vrstvy obyvateľstva, s cieľom aktívne ich zapojiť do výstavby socializmu. Pri príprave akčného programu zohrávali rozhodujúcu úlohu Sekretariát ÚV KSČ a riadiaca skupina. Sekretariát ÚV KSČ, zvolený v roku 1966, zostal aj po januári 1968 v rukách dogmatických sektárov a konzervatívov, vrátane členstva Antonína Novotného. Členmi sekretariátu boli: Jiří Hendrych, Drahomír Kolder, Vladimír Koucký, Miroslav Pastyřík, František Pecha, Antonín Novotný, Štefan Sádovský, Lubomír Štrougal a Martin Vaculík. V januári 1968 sa z titulu

³⁰ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 81

svojej funkcie stal členom sekretariátu Alexander Dubček. V marci 1968 sa členmi sekretariátu stali reformní komunisti Čestmír Císař a Josef Špaček, keď z poverenia predsedníctva vykonávali funkciu tajomníkov Ústredného výboru KSČ.

Na rozdiel od personálneho zloženia Sekretariátu ÚV KSČ zastúpenie reformných komunistov v riadiacej skupine pre prípravu Akčného programu KSČ bolo o niečo lepšie: Drahomír Kolder (vedúci), Oldřich Černík, Miroslav Pastyřík, Michal Sabolčík, Štefan Sádovský, Vladimír Koucký, Lubomír Štrougal, Ludmila Jankovcová, Václav Slavík, Josef Smrkovský, František Šorm, František Pecha, Radovan Richta a Pavel Auersperg (tajomník). Oveľa výraznejšie však bolo zastúpenie reformných komunistov v jednotlivých pracovných skupinách, pochádzajúcich z akademického a univerzitného prostredia. Konzervatívni členovia tvorili v pracovných skupinách výraznú menšinu. Pracovníci stranického aparátu vykonávali v nich spravidla administratívnu funkciu tajomníkov. Akčný program KSČ sa pripravoval ako typická politická reforma zhora. Sekretariát Ústredného výboru KSČ a riadiaca skupina (D. Kolder) mali do 26. januára 1968 prerokovať funkciu, obsah a štruktúru návrhu téz akčného programu. Na základe pokynov riadiacej skupiny mali jednotlivé pracovné skupiny do 3. februára 1968 rozpracovať príslušné časti akčného programu a predložiť ich redakčnej komisii. Redakčná komisia mala do 10. februára 1968, v spolupráci s poverenými členmi pracovných skupín, vypracovať celkový návrh téz akčného programu a predložiť ich riadiacej skupine, ktorá ich po úprave predloží Predsedníctvu ÚV KSČ.

Harmonogram prípravy akčného programu bol rozpracovaný tak, aby do 20. februára 1968 mohli byť prerokované tézy akčného programu v Predsedníctve ÚV KSČ. Následne mala redakčná rada, v spolupráci s jednotlivými pracovnými skupinami, predložiť do 26. februára 1968 text návrhu akčného programu riadiacej skupine, ktorá mala do 2. marca 1968 pripraviť ucelený návrh akčného programu. Návrh akčného programu mal byť konzultovaný aj s krajskými výbormi KSČ (KSS) a prerokovaný v jednotlivých oddeleniach a komisiách ÚV KSČ (ÚV KSS). Konzultácie v stranickom aparáte mali slúžiť aj k príprave okresných a krajských konferencií KSČ (KSS). V súlade so schváleným harmonogramom bol návrh akčného programu pripravený pomerne rýchlo. Už koncom februára 1968 bol vypracovaný ucelený text. Nasledujúci vývoj, do aprílového zasadania Ústredného výboru KSČ, však prebiehal tak, „že iniciatíva i nejrůznější návrhy na reformní kroky vycházely nikoli oficiálně od politického vedení, nýbrž

od jednotlivcov, z tisku a pod., nebylo však politické vedení s to oficiálne a ofenzívne vystoupit s ucelenou politickou koncepcií. Tyto týdny – jež v situaci eruptivního vývoje vydali za měsíce ‚normálního‘ politického života – se ve vedení v podstatě kuloárně řešily otázky personální: kdo z dřívější garnitury bude ‚musit‘ odejít a kdo a kde se může uplatnit nadále, kdo z nových lidí a na jaké funkci bude působit atd.“³¹ Opodstatnene nazval Z. Mlynář obdobie od januára do marca 1968 „premárneným obdobím“.

Rovnakým spôsobom sa pripravoval aj návrh Akčného programu Komunistickej strany Slovenska. Na porade tajomníkov ÚV KSS, 29. januára 1968, bol schválený návrh na personálne zloženie pracovných skupín pre prípravu akčného programu s odporúčením na jeho schválenie Predsedníctvu ÚV KSS. Okrem 12-člennej riadiacej skupiny bolo ustanovených deväť pracovných skupín a redakčná komisia. Na rozdiel od riadiacej skupiny pre prípravu Akčného programu KSC bola riadiaca skupina pre prípravu Akčného programu KSS v rukách konzervatívcov a dogmatických sektárov: Michal Sabolčík (predseda), František Barbírek, Vojtech Daubner, Miloslav Hruškovič, Ján Janík, Róbert Harenčár, Michal Pecho, Štefan Schwarz, Jozef Vallo, Elena Filová a Miroslav Kusý, Ivan Litvaj (tajomník). Rovnako ako v pracovných skupinách pre prípravu Akčného programu KSC aj pracovné skupiny pre prípravu Akčného programu KSS ovládli reformní komunisti. Keďže okrem špecifických inštitúcií, akými boli Ústredná stranícka škola ÚV KSS a Ústav dejín KSS, Komunistická strana Slovenska nemala vo svojich štruktúrach vytvorené teoretické vedecké pracoviská, vedenie KSS bolo úplne odkázané na pomoc najmä Slovenskej akadémie vied, ako aj katedier marxizmu-leninizmu z univerzitného prostredia.³² Tento nedostatok sa v plnej nahote prejavil pri tvorbe akčného programu. To bolo aj hlavným dôvodom, prečo Predsedníctvo ÚV KSS prijalo uznesenie, že po ukončení prác na Akčnom programe KSS nebudú pracovné skupiny rozpustené, ale naďalej budú pokračovať v práci na príprave materiálov na zjazd KSS.³³ Následne činnosť týchto pracovných skupín riadilo Predsedníctvo ÚV KSS.

Počas príprav návrhu akčného programu KSS sa v pracovných skupinách stala predmetom diskusií aj otázka, či pripraviť akčný program, alebo

³¹ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Československý pokus o reformu 1968*. Köln-Roma: INDEX/Listy 1975, s. 124 – 125

³² V snahe riešiť tento nepriaznivý stav Predsedníctvo ÚV KSS schválilo 16. 2. 1968 návrh na vytvorenie Ústavu pre politické vedy pri Ústrednom výbore KSS.

³³ SNA, f. ÚV KSS. P ÚV KSS, 2. 2. 1968, šk. č. 1200

program Komunistickej strany Slovenska. V diskusiách sa nakoniec dospelo k záveru, že Akčný program KSS má vychádzať predovšetkým zo špecifických podmienok Slovenska a má definovať aktuálne požiadavky slovenskej spoločnosti. Zásadne bola odmietnutá myšlienka, aby sa Akčný program KSS stal len akýmsi manuálom Akčného programu KSČ, ktorý by, ako to bolo dovedty v komunistickej strane zabehnuté, len rozpracoval v ňom obsiahnuté úlohy na slovenské podmienky: „Možno predpokladať, že program v tejto podobe by bol veľmi málo účinný a dokonca by mohol priniesť politickú prehru.“³⁴ Ako prioritné si slovenskí reformní komunisti vytýčili dve hlavné úlohy:

1. Obnoviť kontinuitu slovenskej komunistickej politiky. „Deformácie politickej minulosti, najmä v oblasti národnostnej politiky, boli umožnené oklieštením a deformovaním právomocí KSS, jej redukovaním na orgán potierajúci tzv. „lokálne záujmy“ a znížením i úplným likvidovaním jej tvorivého konania, vzniku samostatných analýz a činov zodpovedajúcich riadeniu všetkých oblastí. (V roku 1948 forma zjednotenia otvorila dvere absolútnej svojvôli vo vzťahoch ÚV KSČ a ÚV KSS³⁵)“.³⁶ Komunistická strana Slovenska sa mala znova konštituovať ako „územný a národne politický činiteľ“. V štáte, ktorý tvoria dva štátotvorné národy, sa mala organizačná štruktúra komunistickej strana usporiadať symetricky, na národno-štátnom princípe. Slovenskí reformní komunisti boli prví, kto nastolil nielen otázku federalizácie štátu, ale aj federalizáciu KSČ.

2. Náprava chýb a omylov v oblasti národnej a národnostnej politiky. Ako „jediné možné riešenie“ úpravy slovensko-českých vzťahov navrhovali symetrický model „v ekonomicko-politickom federatívnom riešení. Asymetrický model usporiadania slovensko-českých vzťahov považovali vo všeobecnosti za skompromitovaný, ktorý v princípe vyjadruje nerovnosť medzi národmi. Za jediné možné východisko považovali federatívne usporiadanie (symetrický model). Navrhovali, aby ústavný zákon o česko-slovenskej federácii bol najneskôr do konca mája 1968 predložený na schválenie Slovenskej národnej rade a Národnému zhromaždeniu.

³⁴ SNA, f. ÚV KSS. P ÚV KSS 19. 3. 1968, šk. č. 1202

³⁵ Vznikom Slovenskej republiky sa v roku 1939 ustanovila aj samostatná Komunistická strana Slovenska a zavŕšený bol proces jej slovakizácie. Autonómna KSS pôsobila na česko-slovenskej politickej scéne do septembra 1948. Z rozhodnutia Gottwaldovho vedenia KSČ bola na zasadnutí ÚV KSS (27. – 28. 9. 1948) prijatá rezolúcia o vytvorení jednotnej KSČ. Ako územná organizácia KSČ si KSS formálne ponechala svoj názov a bola však úplne podriadená pražskému centru. Už *Organizačný poriadok KSČ*, prijatý na VIII. zjazde KSČ (1946), stal sa záväzným aj pre KSS. Ústredný výbor a Predsedníctvo ÚV KSS sa v organizačnej štruktúre KSČ stali medzičlánkom bez reálnych kompetencií.

³⁶ SNA, f. ÚV KSS. P ÚV KSS 19. 3. 1968, šk. č. 1202

Rovnako ako reformátori v ZSSR a vo východnom socialistickom bloku aj slovenskí a českí reformní komunisti v úsilí o „zdokonalenie“ sovietskeho modelu socializmu obhajovali a zdôrazňovali základnú ideologickú dogmu – vedúcu úlohu komunistickej strany v spoločnosti ako hlavnú záruku socialistického rozvoja. Podľa Ivana Svitáka „ani najlepším reformistám nepripadlo na mysl, že by mali moc sdieľať alebo sa jí vzdáť. Tato myšlienka zceľa prekračovala horizont jejich aparátnej imaginácie. Z. Mlynář, jedooký kráľ medzi slepci politbyra, presne popsal jejich tehdejší myšlienky a prípadne vyvodil najpresnejší záver svojho politického žitovania: ‚Byli jsme blbci, ale naše blbost se nazývala reformní komunismus‘.“³⁷ Milovan Đilas považoval za hlavnú príčinu uvedeného postojania komunistov moc ako hlavný prostriedok vlády nad spoločnosťou.³⁸ Preto otázka vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti bola v marxisticko-leninskej ideológii a politike nespochybniteľnou dogmou, ktorá vyplývala zo samotnej podstaty komunistickeho totalitarizmu. Povedané slovami Alexandra Dubčeka „diskusia sa... nemôže niesť v tom smere, či sa má, alebo nemá uplatňovať vedúca úloha strany v rozvoji spoločnosti... Ide o to, ako v daných podmienkach socialistickej výstavby uplatniť vedúcu úlohu strany účinnejšie.“³⁹ Rovnako sa v emigrácii vyjadril aj jeden z hlavných reformátorov politického systému, Zdeněk Mlynář: „Byl jsem reformním komunistou a nikoli nekomunistickým demokratem. ... Neměl jsem tedy samozřejmě ani politický zájem, ideologické důvody, ani osobní vůli usilovat o to, aby KSČ byla zbavena politické moci, a také jsem o to neusiloval.“⁴⁰ Podľa Petra Pitharta reformným komunistom išlo v neposlednom rade aj „o vlastní rehabilitaci a k té, zdálo se jim, vedla jediná cesta: rehabilitace socialismu, takového však, který by jim umožnil zůstat v čele mocenského a duchovního vedení společnosti.“⁴¹ Faktom zostáva, že česko-slovenskí reformní komunisti nikdy nespochybnili vedúcu úlohu KSČ a ani sovietsky model socializmu.

Kanonizovaný sovietsky model socializmu možno charakterizovať piatimi základnými znakmi: vedúca úloha komunistickej strany v spoločnosti, socialistický štát ako nástroj vlády komunistickej nomenklatúry, marxistic-

³⁷ SVITÁK, Ivan. *Kulatý čtverec. Dialektika demokratizace. Úvahy a statě, články z let 1968 – 1969*. Praha: Naše vojsko 1990, s. 9 – 10

³⁸ ĐILAS, Milovan. *Nová třída. Kritika soudobého komunizmu*. Praha: Academia 2019, s. 181 – 182

³⁹ DUBČEK, Alexander. Prejav na slávnostnom zasadaní k 20. výročiu Februára. In *K otázkam obrodzovacieho procesu. Výbrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka*. Bratislava: VPL 1968, s. 53

⁴⁰ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*. Praha: Mladá fronta 1990, s. 94

⁴¹ PITHART, Petr. *Osmadesátý*. Praha: Rozmluvy 1990, s. 282

ko-leninská ideológia ako oficiálna štátna ideológia socialistickej spoločnosti, socialistické spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov spojené s plánovitým riadením hospodárstva a socialistický internacionalizmus, ktorý v reálnej praxi znamenal podriadenie sa ČSSR politickým záujmom ZSSR. K tomu je potrebné pripočítať najmä deficit demokracie (obmedzenie základných ľudských práv a slobôd, neexistencia, respektíve potláčanie opozície, absencia demokratických volieb, tzv. triedne súdnicstvo, závislé na politickej moci). Cieľom česko-slovenských reformných komunistov nebolo zmeniť sovietsky model socializmu a nahradiť ho iným modelom, čo ani nebolo reálne. Vzhľadom na objektívne civilizračné trendy, vyvolané vedecko-technickou revolúciou, sa reformní komunisti usilovali zmeniť len byrokraticko-administratívne metódy uplatňovania sovietskeho modelu v špecifických česko-slovenských podmienkach. Tomuto experimentu sa eufemicky hovorilo socializmus s ľudskou tvárou.

Zmyslom reformných opatrení komunistickej strany v roku 1968 bolo „prekonať byrokraticko-centralistické, sektárske spôsoby riadenia alebo ich pozostatky, znemožniť, aby sa prostriedky triedneho boja obracali proti pracujúcim“⁴². Autori návrhu akčného programu nikdy neuvažovali nad zrušením vedúcej úlohy KSČ v spoločnosti, garantovanej Ústavou ČSSR, a ani nad delbou moci s politickými stranami združenými v Národnom fronte. Podľa názoru Predsedníctva ÚV KSČ mal akčný program dať socializmu humánny obsah: „Hledáme v naší činnosti československým podmínkam odpovídající podobu, model vyspělé socialistické společnosti a jsme nuceni často razit nové, neprobádané cesty. Je to obtížný a nesmírně odpovědný a zavazující úkol, jehož úspěšným řešením přispěje naše strana a celá společnost k obohacení teorie i praxe mezinárodního komunistického hnutí a jeho úsilí o nalezení správných a přitažlivých cest přechodu od kapitalismu k socialismu, zvláště ve vyspělých průmyslových zemích.“⁴³ Môže sa to zdať ako paradox, ale politickým garantom akčného programu bol konzervatívec Drahomír Kolder a ďalší konzervatívec, Alois Indra, bol politickým garantom návrhu nových stanov KSČ.

Po januári 1968 sa vo všetkých pádoch skloňovali módne pojmy ako obrodný proces, československá alebo špecifická cesta k socializmu, nový model socializmu, demokratický, humánny socializmus alebo socializmus s ľudskou tvárou, ale nikto bližšie nedefinoval obsah týchto sloganov. Používali ich ako rétorické klišé, prostredníctvom ktorého sa jednotliví akté-

⁴² *Akčný program ÚV KSČS s úvodným referátom súdruha A. Dubčeka. Akčný program ÚV KSS.* Bratislava: Pravda 1968, s. 41

⁴³ *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ.* Praha: Svoboda 1969, s. 25

ri usilovali zaradiť sa do obrodného procesu. Podľa jedného z autorov politickej reformy, Zdenka Mlynára, pojmy ako obrodný proces, socializmus s ľudskou tvárou či demokratický socializmus neboli výplodmi intelektuálneho myslenia. „Tyto – z politického hľadiska samozrejme veľmi jednoduché a naivní – pojmy ve zkratce vyjadřovali široce společensky pocítovanou potřebu nedělitelnosti společenské svobody; proto se také staly tak populární a ocitly se až na pokraji možnosti politicky bezbřehé interpretace.“⁴⁴

Vzdialené od reality je tvrdenie Alexandra Dubčeka, že „Akčný program [KSČ] bol jedinečným dokumentom v dejinách medzinárodného komunistického hnutia. Nijaká iná komunistická strana nikdy nikde nepripravila taký súhrnný a zásadný program odchýlenia sa od uplatňovanej teórie a praxe leninizmu-stalinizmu.“⁴⁵ Dubček značne preceňoval význam svojej osoby v medzinárodnom komunistickom hnutí, vrátane reformného hnutia v Česko-Slovensku v roku 1968, keď tvrdí, že „perestrojka bol vylúhovaný čaj v porovnaní s naším [akčným] programom z roku 1968 a gласnosť sa nedala porovnávať so slobodou tlače, ktorú sme v tom čase inštitucionalizovali“.⁴⁶ Bývalí reformní komunisti po roku 1989, v rozpore s objektívnou realitou, začali z politických dôvodov účelovo dezinterpretovať akčný program a pripisovať mu úplne iný zmysel, než aký v skutočnosti mal. Podľa týchto tendenčných názorov vraj akčným programom sa „začal proces demontáže sovietskeho systému, proces smerujúci k syntéze socializmu s politickou demokraciou“⁴⁷. Aj keď slovenskí a českí reformní komunisti vo všeobecnosti hovorili aj o novom modeli socializmu, tak hovorili o „novom modeli řízení společnosti, odpovídajícího současným a budoucím potřebám jejího rozvoje, vycházející z toho, že se dosavadní model [řízení] přežil, že je brzdou dalšího postupu a že má některé nepříznivé rysy od počátku svého vzniku“⁴⁸.

Podľa názoru jedného z vedúcich predstaviteľov českých reformných komunistov, Čestmíra Císařa, vysloveného v disente: „Akčný program 1968 respektoval všetky základné princípy socializmu, jak se promítly v SSSR i jinde. V tom nenarušoval kontinuitu vývojového procesu zahájeného po

⁴⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk. Československý pokus o reformu 1968. Köln – Roma: INDEX/Listy 1975, s. 116

⁴⁵ DUBČEK, Alexander. *Z paměti. Nádej zomiera posledná*. Bratislava: Vydavateľstvo Národná obroda a Vydavateľstvo Práca 1993, s. 165

⁴⁶ DUBČEK, Alexander. C. d., s. 279

⁴⁷ BENČÍK, Antonín. *Téma: Alexander Dubček*. Praha: Nakladatelství XYZ 2010, s. 27

⁴⁸ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 167

únoru 1948, naopak ji explicitně vyhlašoval.⁴⁹ Novým v Akčnom programe KSČ bolo definovanie vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti a to „v souhře a spolupráci s dalšími politickými stranami a organizacemi Národní fronty“.⁵⁰ Otázka uplatňovania vedúcej úlohy komunistickej strany v podmienkach budovania všestranne rozvinutej socialistickej spoločnosti sa stala predmetom diskusií už po XII. zjazde KSČ (1962) a súvisela s nahradzovaním byrokraticko-direktívnych metód riadenia spoločnosti politickými metódami. Postavenie komunistickej strany v socialistickej spoločnosti, ako je zakotvené v Akčnom programe KSČ, vychádzalo zo záverov XIII. zjazdu KSČ, ako aj z téz *Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej socialistickej spoločnosti*, ktoré predložil na schválenie ÚV KSČ 30. – 31. októbra 1967 člen predsedníctva a tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych. V úvodnom slove Hendrych vyhlásil, že v socialistickej Česko-Slovensku „triedny boj prestal hrať úlohu hlavnej hybnej sily“ a „vítazstvom socialistických výrobných vzťahov vznikli ekonomické, sociálne aj morálne a politické predpoklady pre oveľa hlbšiu spoločenskú jednotu“⁵¹. Toto bola základná filozofia pripravovanej reformy, z ktorej v roku 1968 vychádzali reformní komunisti.

Mimoriadny zjazd KSČ

Hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ sa začali objavovať už na prelome rokov 1967 – 1968. Oslabenie politickej pozície Antonína Novotného vyvolalo krízu v komunistickej strane a v spoločnosti. Ako uvádza Vasil Biľak, jeden z prvých, kto vo vedení KSČ navrhoval zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ, bol Antonín Novotný. Predsedal spoločnému rokovaniu predsedníctva a konzultatívnej skupiny, ktorá pripravovala personálne návrhy na funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ. Novotný navrhoval, aby sa otázka jeho rezignácie z funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ posudzovala na výročných členských schôdzach, okresných a krajských konferenciách a aby bol zvolaný mimoriadny zjazd. Podľa Biľaka, ktorý dôverne poznal mechanizmus fungovania moci v komunistickej strane, „čekať na mimořádný sjezd znamenalo, že všichni, kteří proti Novotnému vystoupi-

⁴⁹ CÍSAŘ, Čestmír. *I kapky proděravější kámen. Samizdatová memoranda a jiné texty z let 1975 – 1989*. Praha: Národní archiv a Odbor archivní správy a spisové služby MV 2011, s. 79

⁵⁰ TAMTIEŽ

⁵¹ *Postavenie a úloha strany v súčasnej etape vývoja našej socialistickej spoločnosti*. Vydal ÚV KSS pre vnútrostranícku potrebu, november 1967, s. 3

li, se do budúceho ústredného výboru nedostanou“⁵². Po uvoľnení Novotného z najvyššej straníckej funkcie začali silnieť hlasy, domáhajúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ. Dubček však odmietal akceptovať tieto požiadavky, ktoré čoraz viac zaznievali z členskej základne. Jedným z argumentov bolo, že zjazd by nemal byť len o personálnych otázkach, ale mal by sa stať programovým zjazdom, na ktorom sa prijme dlhodobý politický program.⁵³ Navyiac, verejnosť sa neuspokojila s tým, že vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSČ Dubček vystriedal Novotného, ale žiadala, aby Novotný odstúpil aj z funkcie prezidenta a aby zo straníckych a štátnych funkcií odišli všetci skompromitovaní ľudia z éry Novotného.

Po afére okolo gen. Jana Šejnu, jeho emigrácie do USA a samovraždy gen. Vladimíra Janka sa pozícia Novotného vo funkcii prezidenta stávala neudržateľnou. Novotného dogmatickí sektári v Ústrednom výbore KSČ nepredstavovali už organizovanú silu, akou boli ešte na prelome rokov 1967 – 1968. Rozdelili sa do niekoľkých skupín a väčšina z nich sa usilovala zaradiť do obrodného procesu. Nejednotní reformní komunisti však nevyužili ani túto možnosť na zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. Bezradné vedenie KSČ premeškalo historickú šancu zvolať v prvom štvrtroku 1968 mimoriadny zjazd. Prvý tajomník ÚV KSČ, Alexander Dubček, vo svojich vystúpeniach či už na predsedníctve, straníckych aktívoch a konferenciách, alebo vo svojich vystúpeniach na verejnosti zásadne odmietal akékoľvek snahy po urýchlennom zvolaní mimoriadneho zjazdu. Nekompromisné stanovisko k zvolaniu mimoriadneho zjazdu potvrdil Dubček aj na porade v Drážďanoch. Moskva sa od počiatku negatívne stavala k personálnym výmenám, a to nielen v ústrednom straníckom a štátnom aparáte, ale aj na nižších úrovniach. To bol aj jeden z hlavných dôvodov, prečo Dubček odmietal zvolať mimoriadny zjazd.

V snahe eliminovať stupňujúci sa tlak na zvolanie mimoriadneho zjazdu začalo vedenie KSČ stavať do popredia pripravovaný akčný program. V *Informácii Predsedníctva ÚV KSČ o priebehu rokovaní októbrového, decembrového a januárového pléna ÚV KSČ* (4. marca 1968) sa konštatuje, že na plenárnych zasadaniach sa prejavilo spoločné úsilie pokračovať pred XIV. zjazdom KSČ v rozpracovaní otázok ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti. „V tomto procesu sehraje svoji úlohu i pripravovaný akčný program

⁵² BILÁK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: BVD 2014, s. 70 – 71

⁵³ DUBČEK, Alexander. Prejav na VII. zjazde JRD. In *K otázkam obrodzovacieho procesu. Vybrané prejavy prvého tajomníka ÚV KSČ súdruha Alexandra Dubčeka*. Bratislava: VPL 1968, s. 26

strany, obsahujúci návrhy na riešenie kľúčových problémů do XIV. sjezdu a východiska pro vypracování dlouhodobého politického programu Komunistické strany Československa.⁵⁴ Požiadavka vypracovať dlhodobý program KSČ a predložiť ho na schválenie XIV. zjazdu KSČ vyplynula z téz *Postavenie a úlohy strany v súčasnej etape vývoja našej socialistickej spoločnosti*, ktoré predložil na schválenie októbrového zasadania ÚV KSČ člen predsedníctva a tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych. Keďže vedenie KSČ nemalo nielen program, ale ani len predstavu o svojich najbližších krokoch v rozvíjajúcom sa obrodnom procese, tak sa Hendrychove Tězy stali po januári 1968 základným východiskovým dokumentom pri formovaní novej politiky komunistickej strany.

Bez ohľadu na názor členskej základne, ako aj verejnosti, zjazd KSČ sa pripravoval v súlade so stanovami na rok 1970. Členovia a základné organizácie KSČ posielali na ÚV KSČ a ÚV KSS množstvo stanovísk a rezolúcií a vynútili si zorganizovanie rôznych straníckych aktívov na miestnej, okresnej a krajskej úrovni. Účastníci aktívov požadovali základné informácie o dianí v Ústrednom výbore KSČ a dožadovali sa informácií o ďalšom postupe strany. V tomto duchu sa v januári a februári 1968 konali aj výročné schôdze základných organizácií komunistickej strany, ktoré boli predprípravou okresných a krajských konferencií ako súčasť zjazdových príprav. Do vybraných základných organizácií (väčšie podniky a závody) boli vysielaní členovia a kandidáti Predsedníctva ÚV KSČ, na čele s Antonínom Novotným a jeho skupinou bývalých i súčasných prívržencov (D. Kolder, A. Kapek, J. Lenárt, M. Pastyřík, J. Piller, M. Sabolčík, O. Šimůnek, M. Vaculík), s úlohou vysvetľovať dianie v komunistickej strane po októbrovom pléne v roku 1967, význam januárového pléna ÚV KSČ a ďalší postup strany v obrodnom procese.

Výročné členské schôdze (konferencie) v plnom rozsahu odrážali rozporuplnosť vývoja v komunistickej strane a v spoločnosti po januárovom pléne ÚV KSČ, najmä úplnú nemohúcnosť vedenia KSČ. Výročné členské schôdze základných organizácií KSČ (KSS) charakterizovala nielen vysoká účasť, ale aj nezvyčajná aktivita účastníkov. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím zazneli po dvadsiatich rokoch aj kritické slová na adresu vyšších straníckych orgánov, ako aj jednotlivých funkcionárov, ktorým vytýkali byrokratizmus a „deformácie leninských noriem a štýlu práce“. Kritický duch však neprenikol všade v rovnakej miere. Na veľkej časti

⁵⁴ *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969, s. 13 a 24

výročných členských schôdzí naďalej dominovala pasivita a formalizmus. Na niektorých schôdzach nebola otvorená ani diskusia, alebo scenár diskusie bol vopred pripravený a diskutujúci vystúpili s vopred schválenými diskusnými príspevkami. Charakter diskusie závisel od vystúpenia delegáta z vyššieho stranického orgánu. Ak vystúpil v kritickom duchu, tak aj diskutujúci nabrali odvalu a poukazovali aj na negatívne javy. A podľa tohto dopadli aj voľby predsedov a členov výborov základných organizácií, ako aj voľby delegátov na okresné konferencie strany. Z veľkej časti boli zvolení ľudia späť s uplatňovaním byrokraticko-administratívnych metód, respektíve ľudia, ktorí stratili dôveru členskej základne. Toto bol jeden z konkrétnych dôsledkov pasivity a bezradnosti vedenia KSČ.

Viac-menej rovnako ako výročné členské schôdze dopadli aj okresné a obvodné konferencie KSČ (KSS), ktoré sa konali v dvoch kolách 8. – 10. marca a 15. – 17. marca 1968. Vo všeobecnosti možno zhrnúť, že aj na konferenciách aktivita nižších článkov hierarchicky usporiadanej komunistickej strany závisela od aktivity nadriadených orgánov. Vedenie KSČ neustále oficiálne deklarovalo svoju jednotu a zamlčovalo pred verejnosťou spory a konflikty. Neschopnosť Dubčekovho vedenia v rozhodujúcej miere ovplyvnilo prípravu a priebeh okresných konferencií, pre ktoré bol charakteristický chaos a dezorientácia delegátov. Alexander Dubček sa nedištancoval od politiky predchádzajúceho novotnovského vedenia strany. V správe o januárovom plenárnom zasadnutí ÚV KSČ sa uvádza: „Ústredný výbor KSČ vysoce oceňuje záslužnou a obětavou práci, ktorou v tomto složitom a náročnom období soudruh Novotný v čele ÚV KSČ vykonal ku prospěchu strany a republiky, a poděkoval mu za ni.“⁵⁵ I keď zbavenie Novotného najvyššej funkcie v komunistickej strane vyvolalo v spoločnosti všeobecný súhlas a najmä veľké nádeje, novozvolený prvý tajomník ÚV KSČ pokračoval v Novotného kabinetnej politike. Vedenie KSČ nepredložilo žiaden plán postupných krokov riešenia nahromadených problémov a donekonečna sa odvolávalo na pripravovaný akčný program.

Paralyzovaná komunistická strana (najmä miestne organizácie), čakajúca na inštrukcie zhora, sa ocitla v štádiu rozkladu vyvolaného kritikou politiky KSČ v 50. rokoch a stupňujúcim sa tlakom občianskej spoločnosti. Radoví komunisti nevedeli pochopiť, čo sa vlastne deje, aký je zmysel a cieľ obrodného procesu. Z jedného dňa na druhý sa menil obsah vysielania masovokomunikačných prostriedkov a kritika politiky komunistickej strany naberala na obrátkach. Z obavy o svoju budúcnosť začal sa stranický aparát

⁵⁵ *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969, s. 6

vnútorne diferencovať. Vo všeobecnosti upadal do pasivity a čakal na pokyny nadriadených orgánov. Na všetkých stupňoch stranického a štátneho aparátu sa začali prejavovať známky oportunistu. Až na malé výnimky sa všetci (vrátane konzervatívov a dogmatických sektárov) hromadne hlásili k podpore novozvoleného prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka, z ktorého médiá vyfabrikovali nielen ikonu obrodného procesu, ale začali vytvárať kult Alexandra Dubčeka. Každý si po svojom vysvetľoval *Rezolúciu januárového zasadania Ústredného výboru KSČ*, ktorá vychádzala z návrhu pripraveného dogmatickými sektármi a konzervatívami (J. Hendrych, D. Kolder, B. Laštovička, M. Pastyřík, A. Kapek a Š. Sádovský). Nerozhodný a váhajúci Dubček sa pre všetkých stal akýmsi svetlom nádeje na konci tunela. Nielen neschopné vedenie KSČ, ale ani komunistická strana ako celok nebola pripravená na obrodný proces, ktorý neiniciovalo vedenie KSČ, ale prebúdzajúca sa občianska spoločnosť.

V spoločnosti čoraz viac silneli hlasy dožadujúce sa odchodu zo stranických a štátnych funkcií osôb, ktoré sa skompromitovali a stratili dôveru verejnosti. Z vedúcich predstaviteľov KSČ sa pod silným tlakom ocitol najmä prezident Antonín Novotný. Predmetom všeobecnej kritiky sa stali aj jeho bývalí spojenci J. Hendrych, D. Kolder, J. Lenárt a na Slovensku najmä M. Chudík, M. Sabolčík, R. Cvik. Alexander Dubček nebol pripravený na výkon funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. Ako ukázal ďalší vývoj, voľba Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ bola jedným z najväčších omylov obrodného procesu. Nemal na to, aby zvládol funkciu prvého tajomníka ÚV KSČ v krízovej situácii, v akej sa ocitlo Česko-Slovensko v roku 1968. Po Drážďanoch sa Dubček vrazil na vlnu vlasteneckého nadšenia konfrontovaného s politikou Moskvy a štátmi Varšavskej zmluvy. Doma, ako aj v zahraničí, sa stával oslavovanou mediálnou ikonou obrodného procesu.

Predbežné informácie o priebehu prvého kola okresných konferencií (8. – 10. marca 1968) v plnej nahote ukázali neschopnosť vedenia KSČ riešiť nahromadené problémy, skonsolidovať situáciu v komunistickej strane a v neposlednom rade reagovať na výzvy prebúdzajúcej sa občianskej spoločnosti. Na rozdiel od Slovenska sa na okresných konferenciách KSČ v Česku začali oveľa silnejšie ozývať hlasy za zvolanie mimoriadneho zjazdu, respektíve celoštátnej konferencie KSČ (Česká Lípa, Litoměřice, Louny, Jablonec n./N., Semily, Blansko, Brno – vidiek, Chomutov, Mladá Boleslav, Rakovník, Praha – východ a Uherské Hradiště). Niektoré okresné konferencie „po vysvetlení“ delegátom, vyslaným na konferenciu vyšším stranickým orgánom, nenastolili túto požiadavku a iné okresné konferencie

ju zasa odmietli ako prejav nedôvery voči Ústrednému výboru KSČ (Tachov).⁵⁶ Predmetom kritiky na okresných konferenciách bola aj dlhodobá pasivita ÚV KSČ a jeho orgánov, ktorých členovia mlčia a nevyjadrujú sa k aktuálnej situácii v spoločnosti, „čož vyvoláva pochybnosti o schopnosti predsedníctva ÚV [KSČ] riešiť a usmernosť situáciu v duchu lednového pléna ÚV KSČ“. Ako v predloženej správe upozorňoval tajomník ÚV KSČ Jirí Hendrych: „... vzniká tlak na urychlení kádrových opatrení. Lze očekávat další názorovou diferenciaci i ostré spory.“⁵⁷ Na vlnu kritiky stranického aparátu sa v členskej základni KSČ stupňoval tlak za urychlené zvolanie či už Ústredného výboru KSČ, konferencie, alebo mimoriadneho zjazdu KSČ.

Diskusia k Hendrychovej správe o výsledkoch prvého kola okresných konferencií v Predsedníctve ÚV KSČ (14. marca 1968) bola svedectvom bezradnosti a neschopnosti tohto najvyššieho výkonného orgánu strany. Väčšina členov predsedníctva akoby nechápala, čo sa v spoločnosti deje. Vedúci tajomník Mestského výboru KSČ v Prahe, Martin Vaculík, prepadal úplnej panike. Upozorňoval členov predsedníctva, že „nemůžeme ignorovat hlasy, které mají vážne obavy z toho, co se děje v poslední době. ... Nejsme připraveni na diskusi, protože jsme dříve nevedli diskusi. ... Divíme se, že lidé se ptají, jestli to má vedení v rukou nebo ne.“⁵⁸ Situáciu v komunistickej strane a v spoločnosti svojším spôsobom vystihol Kolder: „Sereme si do vlastního hnízda.“ V snahe upokojiť rozbúrenú verejnú mienku považoval za nevyhnutné uskutočniť personálne zmeny v predsedníctve. Hendrych konštatoval, že zatiaľ nemajú žiaden program. V súlade s Dubčekom sa však domnieval, že nepriaznivá situácia sa zásadne zmení po schválení akčného programu. Novotný, v nadväznosti na vystúpenie Vaculíka a Koldera, začal strašiť členov predsedníctva kontrarevolúciou, aká bola v Maďarsku⁵⁹, pokiaľ sa KSČ nepostaví na čelo obrodného procesu a neurčí mu hranice. Oldřich Černík odmietol Novotného úvahy o kontrarevolúcii s tým, že niektorí sa zrazu obávajú ľudových mäs: „... přece nás to najednou děsí. Bojíme se mas. Člověku je až líto, že na předsednictvu musí

⁵⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 140

⁵⁷ TAMTIEŽ, s. 141

⁵⁸ TAMTIEŽ, s. 142 – 143

⁵⁹ Novotný pravdepodobne len zopakoval slová L. I. Brežneva, ktoré mu povedal počas svojej decembrovej misie v ČSSR v roku 1967. (VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 32)

zazníť taková slova, jako je možnosť kontrarevoluce...“⁶⁰ Nakoniec Dubček zhrnul diskusiu do niekoľkých bodov, z ktorých najdôležitejší bol záver, že predsedníctvo jednoznačne stojí na pozícii vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti a že v prebiehajúcom demokratizačnom procese „nejde o kdejakou demokraciu, ale [o] demokraciu socialistickú“⁶¹.

Priebeh marcových okresných konferencií svedčil o úplnej nepripravenosti a neschopnosti stranického aparátu pôsobiť mimo administratívno-byrokratického systému. Stranícky aparát (až na zopár výnimiek) nedokázal vyvíjať vlastnú iniciatívu a reagovať na aktuálne výzvy. Na druhej strane radoví členovia komunistickej strany nemali dostatok informácií o zámeroch vedenia KSČ a ani o obrodnom procese. Vo všeobecnosti boli dezorientovaní a zneistení z celkového vývoja. Rôzne polemiky v televízii, rozhlase, tlači (vrátane ústredných tlačových orgánov KSČ), týkajúce sa najmä porušovania socialistickej zákonnosti, vyvolávali v straníckom aparáte stav hystérie. Predmetom verejnej kritiky sa stávali také opory režimu, akými boli súdnictvo, bezpečnostné orgány, Ľudové milície, stranícka a štátna nomenklatúra. Ideologická propaganda bola úplne paralyzovaná. Polovzdelaní, dogmatickí ideológovia, zväčša robotníckeho pôvodu, ktorých bola drvivá väčšina, neboli schopní viesť demokratický dialóg a reagovať na otázky, ktoré nastoľovala občianska spoločnosť. Všetci čakali na pokyny z nadriadených orgánov, ale tie neprichádzali. To všetko bola voda na mlyn dogmatickým sektárom a konzervatívcom. Ich poslednou nádejou sa stávala Moskva a jej spojenci, ktorí po drážďanskom samite rozpútali mediálnu a psychologickú vojnu proti obrodnému procesu v Česko-Slovensku.

Stupňujúci sa tlak verejnosti na Antonína Novotného, aby abdikoval aj z funkcie prezidenta, ako aj verejné výzvy na adresu osôb, ktoré stratili dôveru, aby odstúpili z funkcií, iniciovali na okresných konferenciách KSČ požiadavky na urýchlené zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. Do konca marca 1968 požadovalo zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ okolo 600 000 členov KSČ.⁶² Vo všeobecnosti možno konštatovať, že v Česku silnejšie rezonovali hlasy na marcových okresných konferenciách domáhajúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ než na Slovensku. Stanovisko slovenských komunistov na okresných a krajských konferenciách k zvolaniu mimoriadneho zjazdu KSČ (KSS) v rozhodujúcej miere ovplyvňovalo negatívne stanovisko prvého tajomníka ÚV KSČ Alexandra Dubčeka

⁶⁰ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 154

⁶¹ TAMTIEŽ, s. 156

⁶² TAMTIEŽ, s. 373

k zvolaniu mimoriadneho zjazdu KSČ. Delegáti z vyšších stranických orgánov, ako aj stranický aparát, presvedčili delegátov okresných konferencií KSS, že požiadavka na zvolanie mimoriadneho zjazdu znamená vyslovenie nedôvery Alexandrovi Dubčekovi, ktorý bol zásadne proti zvolaniu mimoriadneho zjazdu KSČ.

Okrem otázok súvisiacich s rehabilitáciou a porušovaním socialistickej zákonnosti v 50. rokoch hlavnou politickou agendou slovenských reformných komunistov na okresných a krajských konferenciách KSS, v marci a apríli 1968, bola najmä otázka suverenity Slovenska, spojená s požiadavkou federalizácie unitárneho štátu (s týmto súvisela aj požiadavka uzákonevania Bratislavy ako hlavného mesta Slovenska), otázka rehabilitácie slovenských národných orgánov, slovenskej komunistickej politiky a obnovenie autonómneho postavenia Komunistickej strany Slovenska v politickom systéme ČSSR. Vedúci predstaviteľ slovenských reformných komunistov, Gustáv Husák, vniesol myšlienku federalizácie Česko-Slovenska nielen do Komunistickej strany Slovenska, ale aj do slovenskej spoločnosti.

Projekt federalizácie začal nadobúdať konkrétne kontúry po zasadaní Slovenskej národnej rady, 14. marca 1968, na ktorom bolo prijaté vyhlásenie, ktorým sa poslanci SNR jednomyselne prihlásili k federatívnemu štátoprávnenému usporiadaniu. Vo vedení KSS vyvolalo vyhlásenie SNR búrku nevôle, keďže poslanci svoje zásadné stanovisko prijali bez súhlasu Ústredného výboru KSS a jeho orgánov.⁶³ Nasledujúci deň, 15. marca 1968, sa konala Mestská konferencia KSS v Bratislave, na ktorej Gustáv Husák vystúpil s požiadavkou urýchleného prijatia federatívneho usporiadania slovensko-českých vzťahov na národnom princípe. Slovenskí reformní komunisti však ešte nemali vyhraté, proti federatívnemu usporiadaniu sa postavili nielen Vasil Biľak, ale aj Alexander Dubček. Nemali však odvahu otvorene sa postaviť proti slovenskému národno-emancipačnému hnutiu. Dôvodili, že ešte nie je nič definitívne uzavreté a bez ohľadu na uznesenie SNR tvrdili, že otvorené sú všetky formy štátoprávneho usporiadania, vrátane asymetrického modelu. Bez ohľadu na tieto hlasy sa slovenským reformným komunistom podarilo presadiť federatívne štátoprávne nielen do Akčného programu KSS, ale aj do Akčného programu KSČ.

Na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ, 14. marca 1968, bol pod tlakom verejnosti odvolaný z funkcie predsedu SNR Michal Chudík. Politický pád Novotného miestodržiteľa na Slovensku prijala slovenská spoločnosť s veľkým zadosťučinením. V snahe upokojiť verejnosť rezignoval z funkcie pred-

⁶³ BOBÁK, Ján a kol. *Slovenské štátoprávne snahy v dvadsiatom storočí*. Martin: Matica slovenská, s. 375 – 376

sedu Ústrednej rady odborov Miroslav Pastyřík, z postu ministra vnútra bol uvoľnený Josef Kudrna a z funkcie generálneho prokurátora Jan Bartuška. Na zasadaní Predsedníctva ÚV KSČ, 21. marca 1968, Antonín Novotný konečne kapituloval a oficiálne oznámil, že sa vzdáva funkcie prezidenta ČSSR. Abdikácia Novotného ovplyvnila politickú atmosféru v štáte a odštartovala nové kolá zákulisných rokovaní o personálnych zmenách vo vedení strany a štátu.

Prekážkou ďalšieho postupu v obrodnom procese bol nerozhodný prvý tajomník ÚV KSČ, ktorý neustále váhal a odďaľoval riešenie hromadiacich sa problémov v spoločnosti, respektíve riešil ich polovičato. Ako konštatoval Ota Šik, „ve ztrátě času – později závažném – se zřetelně ukázalo, jak se Dubček teprve postupně orientoval a většinou příliš pozdě reagoval, místo aby vůdčím způsobem jednal. Politbyro [Predsedníctvo ÚV KSČ] v těchto měsících neřídilo vývoj, nýbrž bylo ke své činnosti zvenku tlačeno.“⁶⁴ Pod ťarchou neriešených problémov Dubček nakoniec otvorene priznal, že to nie je komunistická strana, kto udáva tempo vývoja. „Prudký pohyb, který nastal v průběhu měsíce března, nás zastihl do jisté míry nepřipraveny a jen obtížně doháníme ztracené tempo.“⁶⁵ Bol to dôsledok Dubčekovej neschopnosti a pasivity vedenia KSČ, ktoré tri mesiace nezvolalo zasadanie Ústredného výboru KSČ. Na túto absurdnú situáciu bol nútený poukázať na zasadaní predsedníctva (26. marca 1968) aj Oldřich Černík. Dubček mu neadekvátne oponoval, keď začal podmieňovať zvolanie Ústredného výboru KSČ dokončením akčného programu. Nebral pritom do úvahy, že chaotický obrodny proces sa uberá smerom, o ktorom nemá ani len tušenie. Podľa zjednodušených predstáv Dubčeka akčný program mal zázračným spôsobom vyriešiť všetky problémy spoločnosti. A po jeho prijatí mala komunistická strana, po troch mesiacoch pasivity, prejsť do veľkej ofenzívy: „Když bude předložen akční program, měl by se okolo toho organizovat velký nástup předsednictva, ÚV [KSČ], stranickeho aktivu atd. Protože dosud jsme neměli zformovanu obsahovou stránku věci, na které by se mělo sjednocovat úsilí členů strany.“⁶⁶ To však boli politicky naivné predstavy a ilúzie nezrelého politika. Tempo vývoja obrodného procesu už jednoznačne udávala občianska spoločnosť. Povedané slovami Ž. Mlynára „mimoparlamentná opozícia“, ⁶⁷ ktorá sa postupne vymkla z rúk vedenia KSČ a prestala mu slúžiť.

⁶⁴ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta 1990, s. 170

⁶⁵ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. C. d., s. 220

⁶⁶ TAMTIEŽ, s. 233

⁶⁷ Pozri bližšie MLYNÁŘ, Zdeněk. *Československý pokus o reformu 1968*. Köln-Roma: INDEX/Listy 1975

Moskovské intermezzo

Na základe informácií KGB vedúci predstavitelia KSSZ na čele s L. I. Brežnevom dospeli začiatkom roka 1968 k presvedčeniu, že Česko-Slovensko je ohrozované kontrarevolúciou, podobnou tej v Maďarsku v roku 1956. V tomto názore ich utvrdzovali aj dogmatickí sektári a konzervatívci na čele s Novotným, ktorí sa cítili byť ohrození vo svojom postavení. Podľa Rudolfa Černého „Antonín Novotný se netajil názorem, že je Alexander Dubček už plně ve vleku revizionistických sil a že se proměňuje v epigona Imre Nagyeho.“⁶⁸ Člen Politbyra ÚV KSSZ Petro J. Šešest si zaznamenal vo svojich denníkoch, že vo februári 1968 diskutovali u L. I. Brežneva o „zložitej politickej situácii v Československu“ po nástupe Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ.⁶⁹ Šešest ako člen sovietskej delegácie na oslavách 20. výročia komunistického prevratu v Česko-Slovensku rokoval v Prahe s Kolde-rom, Jakešom, Biľakom, Lenártom, ako aj so sovietskym veľvyslancom Čer-vonenkom. Informácie, ktoré získal, ho utvrdili v názore, že „kontrarevolúcia naberá v Československu na sile. ... Dubček už ide po ruke pravicovým živlom, čím zjavne napomáha politickej a ekonomickej destabilizácii kraji-ny.“⁷⁰ Šešest hodnotil Alexandra Dubčeka ako naivného politika, ktorý si ne-vedomuje, že Česko-Slovensko ohrozuje „plazivá kontrarevolúcia“.

Politbyro ÚV KSSZ sa pri hodnotení zásadných otázok týkajúcich sa vnútornej a zahraničnej politiky rozhodovalo na základe informácií, ktoré mu poskytovali orgány Výboru štátnej bezpečnosti (KGB), ktorý od roku 1967 viedol Jurij Vladimirovič Andropov. Informácie, ktoré prichádzali do Moskvy zo zahraničia z jednotlivých zastupiteľských úradov, prechádzali cez sito KGB, ktorá mala monopol na informácie. Hlavným strojcom mýtu o česko-slovenskej „kontrarevolúcii“, ako aj jedným z hlavných ak-térov vpádu vojsk štátov Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska bol šéf KGB J. V. Andropov. Pritom bol z vedenia KSSZ najlepšie informovaný o dianí v Česko-Slovensku. Veľmi dobre vedel, že Česko-Slovensku nehro-zí žiadna kontrarevolúcia. O dôvodoch, prečo KGB vyfabrikovala mýtus o kontrarevolúcii v Česko-Slovensku spojený so „sprisahaním Západu“, sa môžeme len dohadovať. Rovnako sa môžeme dohadovať aj o úlohe, akú v týchto plánoch zohrávala voľba Alexandra Dubčeka do funkcie prv-ého tajomníka ÚV KSČ, ktorého v KGB považovali za svojho človeka vo

⁶⁸ ČERNÝ, Rudolf. *Antonín Novotný: pozdní obhajoba*. Praha: Kiezler 1992, s. 35; pozri tiež ČERNÝ, Rudolf. *Exprezident. Vzpomínky Antonína Novotného*. I. a II. díl. Praha: Orego/Futura 1998

⁶⁹ ШЕЛЕСТ, Петро Е. ... *Да не судити будете. Дневниковые записи, вспоминая члена Политбюро ЦК КПСС*. Москва: Квинтэссенция 1994, s. 294

⁷⁰ ШЕЛЕСТ, Петро Е. ... *Да не судити будете*. С. д., s. 296

vedení KSČ. Totiž už bezprostredne po januárovom zasadaní ÚV KSČ v roku 1968 sa začali v najvyšších politických, bezpečnostných a vojenských kruhoch piatich štátov Varšavskej zmluvy šíriť názory o krízovej situácii v Česko-Slovensku ohrozujúcej socialistické zriadenie. Už vo februári 1968 si ministerstvo obrany, na čele s maršalom Andrejom Antonovičom Grečkom, osvojilo myšlienku vojenskej intervencie do Česko-Slovenska a po drážďanskom samite sa začali intenzívne pripravovať intervenčné plány a prispôboval sa im aj výcvik vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy.

Podľa bývalého majora KGB, Vasilija Nikitiča Mitrochina, návrh na vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska na potlačenie „kontrarevolúcie“ bol prvýkrát predložený na rokovaní Politbyra ÚV KSSZ 21. marca 1968 prvým tajomníkom ÚV Komunistickej strany Ukrajiny Petrom Jefimovičom Šelestom. Šelestov návrh vehementne podporil šéf KGB, kandidát politbyra J. V. Andropov. Stalo sa to dva dni pred drážďanskou schôdzkou vedúcich predstaviteľov šiestich komunistických strán a vlád štátov Varšavskej zmluvy. Podľa mjr. Mitrochina „v Československu v roce 1968 byla Andropovova strategie (podobně jako v roce 1956 v Maďarsku) založena na směsi klamání a vojenské síly. ... Andropov nejenže produkoval falešné důkazy o západním spiknutí určené veřejnosti, ale během celé krize také dodával politbyru zkreslené důkazy, které by opravňovali jeho rozhodnutí zasáhnout“⁷¹. Správy, ktoré prichádzali zo zahraničných rezidentúr a dokazovali, že CIA a ani žiadne iné západné spravodajské služby nie sú zainteresované v česko-slovenskom obrodnom procese, boli orgánmi KGB zničené a nedostali sa do politbyra. Na základe príkazov Andropova „KGB zámerně vzbuzoval obavy, že by se Československo mohlo stát obětí agrese NATO nebo převratu“⁷². Špinavú prácu vykonávali v Česko-Slovensku aj agenti KGB, tzv. nelegáli, ktorí sa pod oficiálnym krytím západných turistov infiltrovali do rôznych občianskych a profesijných združení, kde pôsobili ako agenti – provokatéri. Okrem oficiálnej kancelárie KGB bola 26. mája 1968 zriadená na sovietskom veľvyslanectve v Prahe aj tajná rezidentúra KGB pod vedením V. V. Suržanina. Jednou z jej úloh bolo vytypovať spoľahlivé osoby z radov KSČ, ktoré po vojenskej intervencii vytvoria kolaborantskú vládu. V zoznamoch KGB figurovali na popredných miestach Alois Indra, Jozef Lenárt, Drahomír Kolder a Vasil Biľak.

Historici doposiaľ nedali jednoznačnú odpoveď na základnú otázku,

⁷¹ CHRISTOPHER, Andrew – MITROCHIN, Vasilij. *Neznáme špionážni operace KGB. Mitrochinův archiv*. Praha: Academia 2001, s. 263 a 268

⁷² CHRISTOPHER, Andrew – MITROCHIN, Vasilij. C. d., s. 268

aký bol skutočný motív (motívy?) intervencie piatich štátov Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska? Vojenská invázia do Česko-Slovenska bola totiž absolútne nelogická, pokiaľ neakceptujeme Andropovom vyfabrikovaný scenár o medzinárodnom sprisahaní a česko-slovenskej kontrarevolúcii. Je mimo akúkoľvek pochybnosť, že Andropov a KGB si veľmi dobre uvedomovali, že socializmus v Česko-Slovensku nebol ohrozený, ba práve naopak získal nielen novú dynamiku, ale aj nových priaznivcov a prívržencov, a to zo širokých vrstiev občianskej spoločnosti. Diametrálne rozdielna situácia bola v susednom Poľsku, kde sa v spoločnosti dlhodobo prejavovali silné protikomunistické a protisovietske nálady, pričom nacionalizmus a protiruské nálady prenikali aj do Poľskej zjednotenej robotníckej strany. Komplikovaná situácia bola aj v Rumunsku, ktoré sa, rovnako ako Albánsko, začalo odpútať od Moskvy. Vojenská invázia do Poľska, Rumunska alebo do Juhoslávie by však nebola taká jednoduchá ako do Česko-Slovenska. To si veľmi dobre uvedomoval nielen Andropov, ale aj sovietska generalita. Česko-Slovensko bolo pre Sovietsku armádu najľahšou korisťou. Organizátori vojenskej invázie do Česko-Slovenska mohli totiž reálne kalkulovať s tým, že celé toto avanturistické podujatie, spojené so štátnym prevratom, bude mať len charakter vojenského cvičenia.

Pozoruhodná je aj skutočnosť, že hneď po nástupe Dubčeka do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ začal J. V. Andropov a kremel'skí jastraby uprednostňovať metódu silového riešenia česko-slovenskej otázky. Keby mal Andropov záujem na politickom riešení situácie v Česko-Slovensku, tak mal k dispozícii nepreberné množstvo variantov. Stačilo si pozvať Dubčeka do Moskvy, alebo na samit bratských strán, oznámiť mu, že už nemá dôveru KSSZ a ani dôveru bratských komunistických strán a Dubček by určite rezignoval. Ak by nerobil problémy a spolupracoval, v záujme zachovania pokoja by sa mohol vrátiť na post prvého tajomníka ÚV KSS. V Česko-Slovensku by kvôli tomuto palácovému prevratu určite neboli žiadne nepokoje. Naviac, Dubček bol disciplinovaný, veriaci komunista leninského typu, nebol ani Titom, ani Ceaușescom. Po rezignácii Dubčeka si Moskva mohla zostaviť personálne zloženie Predsedníctva ÚV KSČ, ako aj vlády podľa svojich vlastných predstáv. A problém s česko-slovenskou „kontrarevolúciou“ mohol byť v tichosti a veľmi rýchlo vyriešený. Andropovovi však nešlo o pokojné politické vyriešenie „problému“, ale výlučne len o vojenské riešenie, ktoré vyvolá veľký ohlas nielen v komunistickom hnutí, ale aj na medzinárodnej scéne. Pri presadzovaní vojenského riešenia získal Andropov na svoju stranu najsilnejšieho spojenca – sovietskych maršalov. So-

vietska armáda bola jedinou reálnou silou, o ktorú sa mohol Andropov oprieť. Rovnako ako predtým Chruščov a Brežnev, ani Andropov sa nemohol oprieť o KSSZ a ani o skorumpovanú stranícku nomenklatúru, ktorá v časoch Brežneva zažívala svoju „zlatú éru“.

Príprava invázie vojsk Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska mala silnú podporu predovšetkým vo vojenských kruhoch. Z pohľadu kremľských jastrabov naplňovala ich dlhodobé ambície natrvalo umiestniť v ČSSR svoje vojská, rakety, ako aj jadrové zbrane. Po rade neúspechov (berlínska kríza, kubánska kríza, izraelsko-arabská vojna) pripravovaná invázia do Česko-Slovenska umožnila sovietskym maršalom demonštrovať svoju silu a pripravenosť kedykoľvek ju použiť aj proti socialistickým krajinám. Bol to jasný signál, ktorý Moskva vyslala najmä Peking. To by mohlo vysvetľovať, prečo bolo pri okupácii Česko-Slovenska nasadených až 27 divízií a jedna letecká armáda o celkovej sile viac ako pol milióna vojakov. Je málo pravdepodobné, že by sovietski maršali chceli v Česko-Slovensku demonštrovať proti Západu svoju vojenskú silu. Moskva si už vopred zabezpečila uistenie USA, že nebudú zasahovať do vnútorných záležitostí socialistického tábora a potvrdenie povojnového rozdelenia veľmocenských sfér vplyvu v Európe medzi USA a ZSSR. Invázia štátov Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska nijako nepoznamenala a ani len krátkodobo nenarušila vzájomné sovietsko-americké vzťahy.

Z hľadiska vnútropolitického vývoja v Česko-Slovensku nemá invázia piatich štátov Varšavskej zmluvy do ČSSR absolútne žiadne logické vysvetlenie. Ak vylúčime zahranično-politický aspekt, ako hlavný dôvod invázie prichádza do úvahy vnútropolitický vývoj v ZSSR. Historici doposiaľ nevenovali pozornosť česko-slovenskej „kontrarevolúcii“ vo vzťahu k zákulisným bojom o moc v Kremli. To, že koncom 60. rokov sa ZSSR ocitol na pokraji hlbokkej krízy, si uvedomovali predovšetkým v kruhoch KGB. A že Andropov mal mimoriadne vysoké politické ambície, čoskoro ukázal nasledujúci vývoj. V tejto súvislosti sa natíska otázka, či Andropov kalkuloval s tým, že L. I. Brežnev a prestarnuté neostalínske politbyro si na vojenskej intervencii do Česko-Slovenska vylámu zuby? Možno kalkulovať, že J. V. Andropov sledoval zosadením chorľavého a nemohúceho L. I. Brežneva o pätnásť rokov predbehnúť svojho „žiaka“ M. S. Gorbačova. Zaviesť glasnosť a perestrojku a ponúknuť upadajúcemu impériu, balansujúcemu nad priepasťou, novú šancu.⁷³ V tomto duchu sa totiž v roku

⁷³ M. S. Gorbačov a B. N. Jeľcin pozitívne hodnotili J. V. Andropova. V ruskej historiografii je hodnotenie Andropova premetom rôznych diskusií. ХЛОБУСТОВ, О. М. Юрий Андропов: реформатор или разрушитель? Москва: Алгоритм, 2014; ДРОЗДОВ,

1982 udial nástup k moci „ideového otca“ perestrojky, Jurija Vladimiroviča Andropova.⁷⁴

Porada predstaviteľov komunistických strán a vlád štátov Varšavskej zmluvy v Drážďanoch

Medzníkom vo vývoji obrodného procesu v Česko-Slovensku sa stala porada predstaviteľov šiestich komunistických strán a vlád štátov Varšavskej zmluvy v Drážďanoch, ktorá sa konala 23. marca 1968. Deň pred drážďanským samitom abdikoval pod tlakom verejnosti z funkcie prezidenta Antonín Novotný. Podľa Dubčekovej interpretácie, na návrh Brežneva, sa toto stretnutie malo pôvodne konať v Moskve ako bilaterálne rokovanie medzi ním a Brežnevom. Súčasne aj minister obrany, maršal A. A. Grečko, pozval do Moskvy ministra obrany, arm. gen. B. Lomského. Dubček vo svojich pamätiach tvrdí, že podmienil rokovanie ministrov obrany rokovaniu vedúcich predstaviteľov komunistických strán. Z tohto dôvodu Brežnev vraj zmenil svoj pôvodný návrh na bilaterálne rokovanie a na podnet Dubčeka sa rozhodol zvolať do Drážďan samit predstaviteľov šiestich štátov Varšavskej zmluvy. Predmetom rokovania mali byť najmä ekonomické otázky.⁷⁵ Realita však bola úplne iná. Na zasadaní Politbyra ÚV KSSZ, 21. marca 1968, bola otvorene nastolená otázka vojenskej intervencie do Česko-Slovenska a pripravovaný drážďanský samit sa stal ideálnou platformou, ako „presvedčiť“ predstaviteľov KSČ o hrozbe kontrarevolúcie nielen pre osud socializmu v Česko-Slovensku, ale aj pre osud socializmu vo východnej Európe.

Česko-slovenská strana sa pripravovala do Drážďan na rokovanie o ekonomických otázkach. Tomu viac-menej zodpovedalo aj zloženie česko-slovenskej delegácie. Okrem Dubčeka sa členmi delegácie stali O. Černík, J. Lenárt, D. Kolder. Menej pochopiteľné však je, že členom delegácie sa stal aj Dubčekov dôverný priateľ Vasil Biľak, ktorý vôbec nemal na starosti ekonomické otázky. Biľak v tejto súvislosti adresoval kritiku do vlast-

Ю. И., ФАРТЫШЕВ, В. И. *Юрий Андропов и Владимир Путин. На пути к возрождению*. Москва: ОЛМА-ПРЕСС, 2001; МЕДВЕДЕВ, Р. *Неизвестный Андропов*. Ростов н/Д: Феникс, 1999; СЕМАНОВ, С. Н. *Председатель КГБ Юрий Андропов*. Москва: Алгоритм 2008; МЛЕЧИН, Л. М. *Юрий Андропов. Последняя надежда режима*. Москва: Центрполиграф, 2008; ВАСИЛЬЕВ, Ю. А. *Тайны «Мозикана»*. (К 100-летию со дня рождения Ю. В. Андропова). Москва: МГУ, 2014; СИНИЦИН, И. Е. *Андропов вблизи. Воспоминания о временах оттепели и застоя*. Москва: Центрполиграф, 2015

⁷⁴ АНДРОПОВ, Ю. В. *Избранные речи и статьи*. Москва: Политиздат, 1983; АНДРОПОВ, Ю. В. *Ленинизм — неисчерпаемый источник революционной энергии и творчества масс. Избранные речи и статьи*. Москва: Политиздат, 1984

⁷⁵ DUBČEK, Alexander. *Z pamätí*. C. d., s. 157

ných radov a tvrdil, že v dôsledku „živelného vývoja“ v Česko-Slovensku si vraj vôbec nevšimli, že do Drážďan je zvolávaný politický poradný výbor, ktorý mal prerokovať skvalitnenie práce RVHP. „Naivně jsem si myslel, že nás možná i politují, že máme v Československu mnoho starostí, jak nám hospodářsky pomohou, navíc, že jsme zůstali bez prezidenta a koho budeme volit.“⁷⁶ Vývojom rokovania však boli zaskočení aj členovia delegácie, ktorí boli vždy pripravení obhajovať sovietske záujmy: Drahomír Kolder, Vasil Biľak, Jozef Lenárt. Skutočný program drážďanskej schôdzky zostal aj pred nimi utajený.

Porada v Drážďanoch sa na prekvapenie delegácie KSČ venovala obrodnému procesu v Česko-Slovensku. Úplne sa niesla v duchu scenára, pripraveného KGB, o nástupe kontrarevolúcie v Česko-Slovensku a sprisahaní Západu. Rokovanie otvorila hostiteľská strana a Walter Ulbricht vyzval vedúceho delegácie KSČ, Alexandra Dubčeka, aby informoval prítomných o plánoch Ústredného výboru KSČ na najbližšie obdobie. Keďže Dubček bol návrhom Ulbrichta zaskočený, bol nútený improvizovať a jeho verbálny prejav bol nekonzistentný. Vo všeobecnosti informoval prítomných o príprave XIV. zjazdu KSČ, ktorý sa mal konať v roku 1970, ako aj o príprave akčného programu. Aby upokojil sovietsku stranu podotkol, že akčný program nie je programom prechodu k výstavbe komunizmu a ani programom, ktorý by určil novú generálnu líniu socialistickej výstavby. Dubček vo svojom vystúpení zdôraznil, že i keď v priebehu socialistickej výstavby došlo v Česko-Slovensku k zásadnej zmene sociálno-triednej štruktúry, tak „v této a následné etapě socialistické výstavby se vedoucí role strany při budování socialistické společnosti bude nutně upevňovat“⁷⁷. Následne informoval o situácii v komunistickej strane po skončení okresných a obvodných konferencií KSČ. Poukázal aj na prejavy „extrémnych síl“ v obrodnom procese, otázku mládeže a problémy s masovokomunikačnými prostriedkami. Prisľúbil, že „v budoucnu zkonsolidujeme situaci v tisku a zavedeme náležitý pořádek místo ještě existujících dezinformací, které jsou stále ještě některými lidmi šířeny.“⁷⁸

Generálny tajomník ÚV KSSZ, Leonid I. Brežnev, sa po Dubčekovi ako prvý ujal slova a stanovil obsah a smer diskusie. Zdôraznil, že všetko, čo členovia delegácie KSSZ povedia na adresu situácie v Česko-Slovensku, je v súlade so stanoviskom Politbyra ÚV KSSZ. Podľa názoru Politbyra ÚV KSSZ, ako ho v Drážďanoch tlmočil Brežnev, v Česko-Slovensku „vystala

⁷⁶ BILĀK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: BVD 2014, s. 94

⁷⁷ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970*. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 75 – 76

⁷⁸ TAMTIEŽ, s. 81

vlna verejné a politické aktivity celé jedné skupiny nebo celých center, které veškerý společenský život v Československu vedou směrem ke kontrarevoluci⁷⁹. V závěre svého vystúpenia zdôraznil: „Jsmo pripraveni poskytnout vám morální, politickou a demokratickou pomoc⁸⁰ ... nemůžeme dále k vývoji v Československu nezúčastněně přihlížet.“⁸¹ Podľa Biľakovej interpretácie Brežnev dal česko-slovenskej delegácii jasne najavo, „potřebujeme li pomoc, máme to otevřene říci a oni rádi pomohou“.⁸²

Po prestávke, ktorú využili vedúci predstavitelia komunistických strán, aby ovplyvňovali a rozdelili členov česko-slovenskej delegácie, vystúpil Wladyslaw Gomulka. Vyjadril súhlas s hodnotením situácie v Česko-Slovensku, ako ho vo svojom vystúpení prezentoval Brežnev, a vyzval vedúcich predstaviteľov KSČ, aby komunistická strana prešla do „energetickej protiofenzívy“ proti kontrarevolučným silám. Situáciu v ČSSR a v Poľsku hodnotil ako kontrarevolučnú a porovnával ju s Maďarskom v roku 1956, kde to rovnako začalo spisovateľmi. Veľmi ostro vystúpil proti prvému tajomníkovi ÚV KSČ Dubčekovi: „Vaše vedení a vaše vláda nemají, v podstate vzato, nic v rukou. Vy neřídíte. Vy nevládnete. Řídí a vládne někdo jiný. Vy jste jen firma. Vy vlastně vůbec nemáte v rukou propagandu. Nemáte v rukou tisk, rozhlas, televizi. Všechno se dělá za vás.“⁸³ Kritizoval aj spôsob, akým bol Novotný nútený abdikovať z funkcie prezidenta, ako aj ekonomickú reformu O. Šika, ktorého nazval „buržoáznym ekonómom“. V podobnom, i keď nie až v takom militantnom duchu, vystúpil aj János Kádár. Na kritiku pomerov v Česko-Slovensku, ktorú predniesli Brežnev a Gomulka, nadviazal Walter Ulbricht, ktorý si nedával servítka pred ústa a otvorene zasahoval do vnútorných vecí KSČ.

Členovia česko-slovenskej delegácie boli nečakanou kritikou značne zneistení a zaskočení. Nedokázali sa zorientovať v záplave kritiky, ktorá sa na ich hlavy začala valiť zo všetkých strán. Zmätený Jozef Lenárt sa nestotožňoval s názormi, že v Česko-Slovensku je kontrarevolúcia, i keď pripúšťal, že takáto situácia by mohla nastať. Pragmatickejší Drahomír Kolder však skoro pochopil, odkiaľ vietor fúka, a označil vnútropolitickú situáciu

⁷⁹ TAMTIEŽ, s. 85

⁸⁰ Ako upozorňujú editori Prameňov k dejinám československej krízy 1967 – 1970 pravdepodobne chybou prekladu nemeckého tlmočníka došlo k zámene slova „materielle“, respektíve „militärische“ za slovo „demokratische Hilfe“ (s. 115).

⁸¹ TAMTIEŽ, s. 91

⁸² BIĽAK, Vasil. *Až po mé smrti*. Praha: BVD 2014, s. 100

⁸³ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968. C. d., s. 95

v Česko-Slovensku za kritickú a pripustil existenciu druhého centra. Kriticky sa vyjadril na adresu Josefa Smrkovského, ktorý mal mať nielen vysoké politické ambície, ale aj „kontrarevolučné sklony“. Značne zmätený bol aj Vasil Biľak a lojálne sa pripojil ku kritike O. Šika a J. Smrkovského. Tradíčne prízvukoval, že situácia na Slovensku je odlišná než v Česku. Dubček, ktorý sedel za predsedníckym stolom a viedol časť rokovania, celý čas mlčal. Okrem úvodného slova viac nevystúpil. Vo svojich pamätiach síce uvádza, že po kritike, ktorá zaznela vraj vystúpil: „Zameral som sa na vyvracanie neseriózneho kritiky kolegov, najmä Josefa Smrkovského a Jiřího Pelikána.“⁸⁴ Dopolial známe dokumenty z drážďanského samitu však nepotvrdzujú, že by Dubček vystúpil a oponoval kritikom obrodného procesu. Z členov česko-slovenskej delegácie jedine Oldřich Černík dokázal vecne reagovať na vznesenú kritiku. Odmietol názory označujúce situáciu v Česko-Slovensku za kontrarevolučnú. Podľa Černíka vývoj v Česko-Slovensku vykazoval prevažne „progressívny, socialistický charakter“.

V reakcii na názory niektorých členov česko-slovenskej delegácie Gomuška zdôrazňoval, že sami uznávajú, že sa im masovokomunikačné prostriedky vyklzli z rúk: „My tvrdíme, že – pretože vám to vyklouzlo z rukou – tam narústajú prvky kontrarevolúcie ... v této etape zřejmě jedna z nejvážnějších chyb spočívá v tom, že jste zrušili cenzuru.“⁸⁵ Pri rokovaní o obsahu komuniké z drážďanského samitu vyslovil Brežnev presvedčenie, že česko-slovenskí súdruhovia splnia svoje záväzky, o ktorých na stretnutí hovorili. Drážďanský samit bol v podstate medzinárodne zorganizovanou akciou KGB. Podľa scenára KGB sa drážďanskou schôdzkou začala realizovať prvá etapa pripravovanej vojenskej intervencie piatich štátov Varšavskej zmluvy do Česko-Slovenska. Zmyslom drážďanskej schôdzky bolo demonštrovať jednotný postoj predstaviteľov piatich komunistických strán Varšavskej zmluvy k politickej situácii v Česko-Slovensku. Delegácia vedená Dubčekom v Drážďanoch úplne zlyhala. Nebola schopná nielen zaujať spoločné stanovisko k obvineniam, ktoré zazneli na adresu obrodného procesu, ale ani vyvrátiť tendenčné názory o kontrarevolúcii. Možno súhlasiť s Čestmírom Císařom, že „Drážďany nebyly pouhou epizodou v tehdejšími vývoji, nýbrž klíčovou událostí, která zasela semě rozkolu nejen do vztahů socialistických zemí, nýbrž i do našich vlastních řad“⁸⁶. Drážďanmi sa za-

⁸⁴ DUBČEK, Alexander. *Z paměti*. C. d., s. 159

⁸⁵ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. *Mezinárodní souvislosti česko-slovenské krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968*. C. d., s. 114

⁸⁶ CÍSAŘ, Čestmír. *Člověk a politika. Kniha vzpomínek a úvah*. Praha: ETC Publishing 1998, s. 403

čal cyklus šiestich samitov (Drážďany, Moskva, Varšava, Čierna n./T., Bratislava), ktorý vyvrcholil v Moskve v auguste 1968.

Po drážďanskom samite Moskva, v koordinácii s Berlínom, Varšavou, Budapešťou a Sofiou, rozpútala psychologickú vojnu proti obrodnému procesu, ktorej úlohou bolo pripraviť obyvateľstvo v socialistických krajinách, ako aj medzinárodnú verejnosť, na vojenskú intervenciu do Česko-Slovenska. Situácia v Česko-Slovensku sa stávala čím ďalej tým viac neprehľadnou. K jej upokojeniu neprispelo ani kontroverzné rozhodnutie Dubčeka v Drážďanoch neinformovať o priebehu rokovania nielen verejnosť, ale ani ostatných členov Predsedníctva ÚV KSČ, členov ÚV KSČ a vládu. V rozhovore so spravodajcom ČTK vyhlásil: „Všetci naši priatelia nám želajú, aby sa naše dielo podarilo, a ubezpečili nás, že za nami plne stoja.“⁸⁷ Po Drážďanoch dosiahla Dubčekova kabinetná politika, spojená s utajovaním informácií, svoj vrchol. Kritiku, ktorá zaznela na samite, však Dubček vzal na veľmi ľahkú váhu. Prejavom jeho politickej nezrelosti bolo, keď oboznámil účastníkov drážďanskej schôdzky, že v komunistickej strane už dokončili práce na akčnom programe, ktorý schváli Ústredný výbor KSČ. „Len čo bude dokument publikovaný, môžu sami posúdiť naše celkové politické zámery.“⁸⁸ To bola nielen facka Brežnevovi, ale otvorená provokácia. Ako Dubček uvádza, „keď sme sa vrátili domov, postupovali sme tak, aby drážďanské výčitky predstaviteľov bloku nenarušili postup našich reforiem. Moji kolegovia i ja sme mali pocit, že ... môžeme naďalej trvať na svojom práve rozhodovať o domácich záležitostiach.“⁸⁹ Exemplárnejší príklad politickej naivity si asi ťažko možno predstaviť. Ako sa zdá, Dubček nemal zmysel pre realitu. Neuvedomoval si, že po roku 1948 KSČ suverénne nerozhodovala nielen o svojej politike, ale ani o svojom programe.

Dubček ešte aj s odstupom času s hrdosťou píše, ako vraj dobehol Brežneva. Sovietske vedenie nebolo nadšené tým, že „akčný program bol vypracovaný bez ich rád a súhlasu, ba i bez toho, že by sme sa boli pýtali na ich mienku“⁹⁰. Dubček nielenže fatálne podceňoval, ale vedome ignoroval zahraničnopolitické limity pri príprave a realizácii reforiem. Racionálnejší bol pohľad Z. Mlynára. „Podle mého (tehdejšího a dnešního) názoru byl celý tento postup politického vedení (ÚV KSČ a jeho předsednictva) od ledna do března 1968 nikoli na úrovni požadavků reálného vývoje, byl pro optimální provedení reformy politického systému nevhodný a chybný.

⁸⁷ *Alexander Dubček: O čom sa hovorilo v Drážďanoch.* In *Smena*, 20, 27. 3. 1968, č. 86

⁸⁸ DUBČEK, Alexander. *Z pamätí.* C. d., s. 160

⁸⁹ TAMTIEŽ, s. 160

⁹⁰ TAMTIEŽ, s. 166

... Určitou roli v tomto období zřejmě však hrály už i mezinárodní faktory: v některých otázkach nebylo jasné, jaká povaha reformy bude podporována zejména sovětským vedením. Chybělo však otevřené jednání o této problematice.⁹¹ Otvorené ignorovanie názorov Moskvy na pripravované reformy v Česko-Slovensku zo strany prvého tajomníka ÚV KSČ bolo jednou z hlavných príčin (ak nie hlavnou príčinou) eskalujúceho napätia medzi KSČ a KSSZ. Dubček svojou nezodpovednou politikou výdatne prilieval olej do ohňa a prispieval k vyhrocovaniu otvorenej konfrontácie s Moskvou.

Po návrate do Prahy Dubček selektívne a skreslene informoval o priebehu a výsledkoch drážďanskej porady. Rovnako aj verejnosť bola o priebehu drážďanskej schôdzky v podstate dezinformovaná. V rozhovore pre spravodajcu ČTK o priebehu drážďanskej schôdzky Dubček ubezpečoval verejnosť, že „všetci naši priatelia nám želajú, aby sa naše dielo podarilo a ubezpečili nás, že za nami plne stoja“⁹². V oficiálnej správe o drážďanskej schôdzke vedúcich predstaviteľov komunistických strán a vlád štátov Varšavskej zmluvy bola navonok tradične demonštrovaná názorová jednotnosť na prerokované otázky. „Predstavitelé KSČ a vlády ČSSR informovali o průběhu realizace usnesení lednového pléna ÚV KSČ, jež sledují cíl uvést do života linii XIII. sjezdu KSČ.“⁹³ A ako bolo v závere zdôraznené, drážďanský samit prebehol „v přátelském ovzduší“. V dôsledku utajovania informácií o drážďanskej schôdzke kolovali vo verejnosti rôzne dohady a fámy o priebehu rokovania, ktoré živili najmä zahraničné médiá. Na drážďanský samit reagovalo otvoreným listom 134 spisovateľov a tvorivých pracovníkov. Ubezpečovali vedenie KSČ o ich podpore, lebo cítili, že „ÚV KSČ musí odolávat tlaku určitých pochyb o povaze a cíli našich vnitřních opatření“⁹⁴. Utajovanie informácií pred verejnosťou zvýšilo napätie v spoločnosti a stalo sa živnou pôdou pre tvorbu rôznych konšpiračných teórií, ktoré rozširovali médiá.

Tri dni po drážďanskom samite ako jeden z prvých prerušil mlčanie člen politbyra a ideologický tajomník ÚV SED Kurt Hager. V prejave na filozofickom kongrese v Berlíne k 150. výročiu narodenia K. Marxa hodnotil česko-slovenské udalosti v súvislosti s politikou bonnskej vlády voči

⁹¹ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Československý pokus o reformu 1968*. Köln-Roma: INDEX/Listy 1975, s. 125

⁹² Na otázky o priebehu drážďanskej konferencie odpovedá A. Dubček. In *Pravda*, 49, 27. 3. 1968, č. 86

⁹³ Informační zpráva o schůzce vedoucích představitelů komunistických stran a vlád socialistických zemí. In *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969, s. 44. Pozri tiež *Rudé právo*, 48, 25. 3. 1968, č. 84

⁹⁴ Dopis kulturních pracovníků ÚV KSČ. In *Rudé právo*, 48, 27. 3. 1968, č. 86

NDR.⁹⁵ Hager pritom nevyberaným spôsobom zaútočil na Smrkovského s evidentným zámerom znemožniť jeho voľbu za člena predsedníctva na pripravovanom aprílovom zasadaní ÚV KSČ. Útok Kurta Hagera na obrodny proces v Česko-Slovensku bol otvorenou provokáciou a, ako sa dalo čakať, vyvolal v Česko-Slovensku veľké pobúrenie a nesúhlas. Odmietavé stanovisko k jeho výrokom zaujalo aj Predsedníctvo Slovenskej akadémie vied, Prezídium ČSAV, Ústav dejín KSČ, či zamestnanci a študenti Filozofickej fakulty Karlovej univerzity. Ohlasy medzinárodnej tlače na Hagerov prejav nenechali na seba dlho čakať. Minister zahraničných vecí P. David prijal v tejto súvislosti veľvyslanca NDR v ČSSR Petra Florina. Ak bolo zámerom Kurta Hagera vyvolať otvorenú polemiku, tak sa mu to podarilo. Táto vyprovokovaná aféra sa stala signálom pre dogmatických sektárov a konzervatívov, ktorí si začali uvedomovať, že majú podporu zvonku a začali sa aktivizovať. Mediálna kampaň ako súčasť psychologickéj vojny, vedenej Moskvou proti obrodnému procesu v Česko-Slovensku, začala po drážďanskom samite naberať na obrátkach.

Predmetom všeobecnej kritiky sa na drážďanskej schôdzke stali personálne výmeny v straníckom a štátnom aparáte. V dôsledku tejto kritiky sa Predsedníctvo ÚV KSČ na svojom prvom zasadaní po drážďanskej schôdzke rozhodlo posunúť termín volieb do národných výborov až na koniec júna 1968. Predsedníctvo Národného zhromaždenia zvolilo 9. januára 1968 Ústrednú volebnú komisiu Národného frontu a na 19. mája 1968 vyhlásilo voľby do národných výborov. Následne Predsedníctvo SNR, 18. januára 1968, ustanovilo 34 člennú Slovenskú volebnú komisiu NF pod vedením povereníka SNR Antona Ťažkého. Pripravované voľby do národných výborov však vyvolávali značné napätie v štátnom a straníckom aparáte. Reálne totiž hrozilo, že väčšina poslancov nebude zvolená a v národných výboroch dôjde k rozsiahlym výmenám funkcionárov. Veľa naznačovali už predbežné informácie zo Slovenska z polovice januára 1968. V dôsledku narastajúcej kritiky verejnosti sa v Západoslovenskom kraji z poslancov v národných výboroch rozhodlo nekandidovať 25% – 35% a vo Východoslovenskom kraji 30% – 35%. Informácie zo Stredoslovenského kraja neboli ešte spracované, ale situácia bola porovnateľná.⁹⁶

V konfrontácii s touto realitou začali zo straníckeho a štátneho aparátu silnieť hlasy za odloženie volieb na neskorší termín. Vedúci oddelenia

⁹⁵ Svoje záležitosti řešíme sami. K berlínskému projevu tajemníka ÚV SED K. Hagera. In *Rudé právo*, 48, 28. 3. 1968, č. 87

⁹⁶ Dobrá příprava voleb do národních výborů na Slovensku. In *Rudé právo*, 48, 14. 1. 1968, č. 13

ÚV KSS a tajomník Slovenskej volebnej komisie, Ján Paško, navrhoval, aby termín volieb do národných výborov bol posunutý o dlhšie časové obdobie, prípadne aby bol spojený s voľbami do SNR a Národného zhromaždenia.⁹⁷ Totiž, aj tí z poslancov, ktorí boli navrhnutí na kandidátne listiny, nemali, tak ako tomu bolo v predchádzajúcom období, žiadnu istotu, že budú opäť zvolení. Rovnaká situácia ako pri voľbách do národných výborov sa opakovala aj pri zvolaní mimoriadneho zjazdu KSČ. Podľa Z. Mlynára jednou z hlavných chýb vedenia KSČ po januári 1968 bolo, že urýchlene nezvolalo mimoriadny zjazd a odsunulo na neskorší termín aj voľby do národných výborov a Národného zhromaždenia.⁹⁸ K termínu volieb do národných výborov, ako aj k otázke zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ malo zaujať definitívne stanovisko aprílové zasadanie Ústredného výboru KSČ.

Aprílové zasadanie Ústredného výboru KSČ

Dlho očakávané zasadanie Ústredného výboru KSČ sa konalo 1. – 5. apríla 1968 v Španielskej sále Pražského hradu. (Deň predtým bol na zasadnutí ÚV KSČ schválený návrh na kandidatúru Ludvíka Svobodu na funkciu prezidenta ČSSR. Josef Smrkovský bol zvolený za člena Predsedníctva ÚV KSČ a Čestmír Císař za tajomníka a člena sekretariátu ÚV KSČ.) Ústredný výbor KSČ jednomyselne schválil uvoľnenie Antonína Novotného z funkcie predsedu ÚV Národného frontu, z funkcie člena predsedníctva a člena sekretariátu ÚV KSČ. Z funkcií v ústredných orgánoch KSČ boli uvoľnené bývalé opory Novotného režimu Jiří Hendrych, Vladimír Koucký, Otakar Šimůnek, Bohuslav Laštovička, Pavel Hron, Jaromír Dolanský, Michal Chudík. Arm. gen. Bohumír Lomský požiadal o uvoľnenie z funkcie ministra národnej obrany. Personálne zloženie nového predsedníctva a sekretariátu bolo výsledkom rôznych zákulisných hier a kompromisov. V dôsledku silného tlaku vyvíjaného z Moskvy nebol Ota Šik navrhnutý do nového Predsedníctva ÚV KSČ, ale na druhej strane členom predsedníctva sa stal kritizovaný Josef Smrkovský a tajomníkom ÚV KSČ naďalej zostal Čestmír Císař.

V jedenásťčlennom predsedníctve boli štyria reformní komunisti (O. Černík, F. Kriegel, J. Smrkovský a J. Špaček). Proti nim stáli piati konzervatívci (V. Biřák, D. Kolder, J. Piller, E. Rigo a O. Švestka). Medzi týmito skupinami balansoval Alexander Dubček a František Barbírek, ktorý sa v zásadných otázkach prikláňal na stranu Dubčeka. Do funkcií kandidá-

⁹⁷ Odložíme voľby? In *Pravda*, 49, 22. 3. 1968. Mimoriadne vydanie

⁹⁸ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Československý pokus o reformu 1968*. Köln-Roma: INDEX/Listy 1975, s. 129 – 130

tov predsedníctva boli zvolení konzervatívci (A. Kapek, J. Lenárt, M. Vaculík). Za pozornosť však stojí, že zo 103 členov Ústredného výboru KSČ dostali plný počet hlasov len dvaja: Alexander Dubček a Vasil Biľak. Personálne zloženie Sekretariátu Ústredného výboru KSČ bolo o čosi priaznivejšie v prospech reformných síl (A. Dubček, Č. Císař, A. Indra, D. Kolder, J. Lenárt, Z. Mlynář, Š. Sádovský, V. Slavík a O. Voleník). Voľbou ďalších dvoch tajomníkov ÚV KSČ (A. Indra a J. Lenárt) však došlo k výraznému posilneniu pozícií konzervatívnych síl vo vedení strany. Tvrdenie Dubčeka, že „v predsedníctve prevládli reformné sily“⁹⁹, je však na míle vzdialené od reality. Voľba nových orgánov na aprílovom zasadaní Ústredného výboru KSČ nebola žiadnym víťazstvom reformných síl. Podľa Čestmíra Císařa tzv. zdravé jadro vo vedení KSČ tvoril triumvirát Indra, Kolder a Biľak a na opačnej strane pólu stáli Kriegel, Smrkovský, Špaček, Šimon, Císař, Slavík a Mlynář.¹⁰⁰ Ostatní, na čele s Dubčekom, kolísali. Podobne ako Zdeněk Mlynář a Ota Šik, ani Čestmír Císař nepovažoval Alexandra Dubčeka za reformátora. Výber kandidátov do vedúcich orgánov KSČ a ich voľba sa konali v tieni výsledkov drážďanského samitu a stupňujúceho sa tlaku Moskvy.

Jedným z hlavných bodov rokovania Ústredného výboru KSČ bolo schválenie návrhu *Akčného programu KSČ*, ktorý predložil Drahomír Kolder, predseda komisie pre prípravu akčného programu. Ústredný výbor KSČ, s podporou reformných komunistov, konzervatívcov a dogmatických sektárov, jednomyseľne schválil akčný program. Akčný program neprekračoval limity stanovené sovietskym modelom socializmu. Nebol to revizionistický program, ako ho začali Moskva, Berlín a Varšava tendenčne označovať. V nasledujúcich dňoch bol zverejnený v ústrednej straníckej tlači, ale nikdy nebol zverejnený v tlači piatich štátov Varšavskej zmluvy. Akčný program bol pre bežného občana príliš zovšeobecňujúci, nejednoznačný a rozsiahly. Dal sa rôzne interpretovať a každý si v ňom našiel to, čo hľadal. Jeho hlavným nedostatkom však bolo, že bol prijatý príliš neskoro a neoslovil slovenskú a českú občiansku spoločnosť. Mal sa stať zjednocujúcou politickou platformou obrodného procesu pod vedením komunistickej strany. Tieto očakávania však akčný program nesplnil a už ani nemohol splniť. Veľa otáznikov vyvolávali aj Dubčekove slogany, bez toho, aby ich bližšie vysvetlil, o novej generálnej línii výstavby socializmu, o dokonalejšom type socialistickej demokracie, zodpovedajúcom česko-slovenským

⁹⁹ DUBČEK, Alexander. *Z pamäti*. C. d., s. 163

¹⁰⁰ CÍSAŘ, Čestmír. *Člověk a politik. Kniha vzpomínek a úvah*. Praha: RTC Publishing 1998, s. 415

podmienkam, o principiálnych štrukturálnych zmenách v spoločnosti, o hlbokej hospodárskej reforme a novom systéme fungovania socialistickej ekonomiky a podobne. Alexander Dubček zohral v obrodnom procese skutočne veľmi špecifickú, pozoruhodnú úlohu, ktorá by si zaslúžila pozornosť historikov a politológov. V slovenskej historiografii a publicistike však doposiaľ dominujú o Dubčekovi apologetické obrazy s hagiografickým náterom než objektívne analýzy.

Alexander Dubček sa v roku 1968 ocitol v nesprávnom čase na nesprávnom mieste. Stát na čele Komunistickej strany Slovenska – územnej organizácie KSČ bez reálnych kompetencií – bolo neporovnateľné s výkonom funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ, najmä v takom prelomovom období, akým bol rok 1968. Podľa vedúceho funkcionára Československej strany socialistickej, Karla Löbla, „jedným z mnoha dôvodů (zejména zahraničných vlivů), proč se Pražské jaro nepodařilo, je osoba Alexandra Dubčeka. Nebyl na takové výši, aby mohl být argumentačně důrazným a přesvědčivým vzhledem k situaci doma a vůči Brežněvovým domácím, polským a východoněmeckým našeptávačům“¹⁰¹. Dubček nemal žiadne skúsenosti s vysokou politikou a ešte menej s diplomaciou. Nevedel, ako má rokovať s Moskvou, Berlínom, Varšavou či Budapešťou, kde ho evidentne zaznávali a nepovažovali ho za rovnocenného partnera. Jeho veľkou nevýhodou bolo, že nemal ani osobné väzby k vedúcim predstaviteľom komunistických strán štátov Varšavskej zmluvy a nemal s nimi ani spoločnú „revolučnú minulosť“. Nepatril totiž do kategórie „revolucionárov“ a ani marxistických teoretikov, nebol intelektuál. Dubček bol typickým partajným aparátčikom sovietskeho typu, ktorý veľmi dobre poznal a ovládal mechanizmus moci a mechanizmus boja o moc.

Ekonom Ota Šik nepovažoval Dubčeka za reformátora a pre jeho politikárčenie, nerozhodnosť a kolísanie v politike ho zaraďoval medzi centristov.¹⁰² Podľa Dubčekovho blízkeho spolupracovníka a protagonistu reformy politického systému, Zdenka Mlynára, prioritou prvého tajomníka ÚV KSČ, Alexandra Dubčeka, vôbec neboli reformy, ale „jako zkušený praktik stranického aparátu ví, že hlavní je odstranit od moci skupinu, která by mu byla nepřátelská, a naopak posílit a vytvořit skupinu svou. A ví také, že je nutné krýt si zázemí v Moskvě. Obojí je pro něho mnohem důležitější než programová prohlášení, úvahy o koncepci reformy a také než stranický sjezd a volby“¹⁰³. Z uvedeného hľadiska Mlynář vôbec nepo-

¹⁰¹ LÖBL, Karel. *Naděje a omyly. Vzpomínky na onu dobu*. Praha: Academia 2012, s. 351

¹⁰² ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta 1990, s. 172 – 173

¹⁰³ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremly*. Praha: Mladá fronta 1990, s. 117 – 118

važoval Dubčeka za naivného politika. Tak, ako nomenklatúrne kádre KSČ robotníckeho pôvodu, bez štandardného vzdelania, aj Dubček bol úplne závislý na „servise“, ktorý mu poskytovali odborníci z akademického a univerzitného prostredia a postupne sa stával nástrojom v ich rukách. Výsledkom bolo, že takmer každý mesiac menil svoj názor, čo neprospievalo obrodnému procesu, eskalovalo napätie v spoločnosti a v Moskve vyvolávalo značnú nedôveru.

Alexander Dubček reagoval vo svojom referáte na aprílovom zasadaní ÚV KSČ aj na požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu, ktoré zazneli na konferenciách komunistickej strany. Do zasadania aprílového pléna ÚV KSČ požadovalo zvolanie mimoriadneho zjazdu okolo 600 000 členov KSČ.¹⁰⁴ V roku 1968 mala KSČ vo svojich radoch takmer 1,7 milióna organizovaných členov. Podľa Stanov KSČ, Ústredný výbor KSČ zvoláva mimoriadny zjazd ak o to požiada najmenej tretina členov.¹⁰⁵ Voľa Moskvy však zvíťazila nad stanovami. Zvolanie mimoriadneho zjazdu sa stalo predmetom intenzívneho politického zápasu. Hlasy domáhajúce sa mimoriadneho zjazdu zaznievali nielen z členskej základne KSČ, ale nachádzali širokú podporu aj vo verejnosti. Proti zvolaniu mimoriadneho zjazdu sa postavili najmä konzervatívci a dogmatickí sektári, obávajúci sa, že stratia svoje mocenské pozície v straníckom a štátnom aparáte. Podporu nachádzali nielen v straníckom aparáte, ale predovšetkým v Moskve, ktorá veľmi ostro kritizovala personálne výmeny nielen vo vedení komunistickej strany a socialistického štátu, ale aj v aparáte na nižších stupňoch.

V snahe zažehnať prehlbujúcu sa krízu vo vzťahoch s KSSZ Dubček potvrdil na drážďanskej schôdzke predstaviteľov komunistických strán a vlád štátov Varšavskej zmluvy, že vedenie KSČ sa pripravuje na svoj riadny zjazd, ktorý sa bude konať v roku 1970 a nebude zvolávať mimoriadny zjazd. Tomuto svojmu záväzku prispôbil aj svoj hlavný referát na aprílovom zasadaní Ústredného výboru KSČ. V otázke zvolania mimoriadneho zjazdu sa však ocitol pod silným tlakom verejnosti a začal váhať. V návrhu svojho prejavu na aprílové zasadanie ÚV KSČ bola nakoniec preformulovaná veta: „Je treba urychliť prípravu XIV. sjezdu, svolat jej najpozději do konce letošního roku a zároveň nezávisle na tom zahájit práce na dlouhodobém programu KSČ.“¹⁰⁶ Dubček ustúpil konzervatívcom a tlaku

¹⁰⁴ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 261

¹⁰⁵ XIII. zjazd Komunistickej strany Československa. Praha 31. 5. – 4. 6. 1966. Bratislava: VPL 1966, s. 461 – 461

¹⁰⁶ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968). C. d., s. 259

Moskvy a namiesto zvolania mimoriadneho zjazdu navrhol ako východisko formuláciu o urýchlenej príprave XIV. zjazdu. V diskusii na plenárnom zasadaní ÚV KSČ sa za takéto „riešenie“ postavili aj Čestmír Císař, Josef Smrkovský, František Kriegel, Josef Špaček, František Vodsoň, Vladimír Koucký či Bohuslav Chňoupek. Konzervatívci za žiadnu cenu nechceli pripustiť, aby bol mimoriadny zjazd zvolaný v roku 1968. Tajomník ÚV KSČ, Karel Hoffman, navrhoval zvolať mimoriadny zjazd hoci aj v roku 1969, len nie v roku 1968. Proti zvolaniu mimoriadneho zjazdu v roku 1968 sa vehementne postavil aj prvý tajomník ÚV KSS Vasil Biľak. Aparátu Ústredného výboru KSS, odvolávajúceho sa na autoritu Alexandra Dubčeka, sa viac-menej podarilo eliminovať na okresných a krajských konferenciách KSS hlasy domáhajúce sa zvolania mimoriadneho zjazdu.

Podľa Otu Šika sovietske vedenie nechcelo nič počuť o mimoriadnom zjazde KSČ, ktorý by sa konal v roku 1968, so zdôvodnením, „že se musí napřed normalizovat situace a teprve potom, snad v roce 1969, by byl stranický sjezd možný. Pod tímto tlakem Dubček sjezd strany oddaloval a ti, kdo po sjezdu volali, ho velmi rozčilovali“¹⁰⁷. Takzvané kompromisné riešenie o „urýchlení příprav riadneho XIV. zjazdu KSČ“ plánovaného na rok 1970 Dubček vehementne obhajoval na aprílovom zasadaní ÚV KSČ. Argumentoval tým, že nie je možné zvolať mimoriadny zjazd, keďže komunistická strana nemá ešte pripravenú analýzu hospodárskeho a politického vývoja socialistickej spoločnosti a svoju pozornosť musí sústreďovať aj na tvorbu nového programu strany. Vo svojom záverečnom slove zdôraznil dve oblasti, na ktoré sa KSČ v najbližšom období zameria: na ďalšie prepracovanie „našej cesty“ (v rámci toho budú posudzovať aj návrhy na zvolanie zjazdu s tým, aby to bol programový zjazd) a na dôslednú realizáciu Akčného programu KSČ.

V súlade s postojom Moskvy k mimoriadnemu zjazdu Dubček vo svojom záverečnom slove zdôraznil, že „není možno s neřešenými problémy a nekonsolidovanou politickou situací jít do mimořádného sjezdu strany“¹⁰⁸. K zvolaniu mimoriadneho zjazdu akceptoval Ústredný výbor KSČ, v rezolúcii o politickej situácii, Dubčekove polovičaté stanovisko: „Ústřední

¹⁰⁷ ŠIK, Ota. *Jarní probuzení – iluze a skutečnost*. Praha: Mladá fronta 1990, s. 174. V rozpore s názorom O. Šika Dubček vo svojich pamätiach uvádza, že nová situácia si vyžadovala, aby sa zišiel mimoriadny zjazd a potrebu jeho zvolania si uvedomoval zanedlho potom, ako bol zvolený do funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ. (DUBČEK, Alexander. *Z pamětí*. C. d., s. 165, 173)

¹⁰⁸ VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaroslav – MORAVEC, Jan. *Komunistická strana Československa. Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)*. C. d., s. 309

výbor považuje za nutné urychlit svolání sjezdu strany tak, jak to dovolí seriózní příprava sjezdového jednání. Je třeba, aby sjezd projednal další perspektivu společenského i hospodářského vývoje v naší zemi.¹⁰⁹ V redakčnéj komisii, ktorá pripravovala rezolúciu Ústredného výboru KSČ k politickej situácii, sa otázka zvolania zjazdu stala predmetom sporov reformných komunistov s konzervatívami. Komisia posudzovala tri alternatívy: návrh na zvolanie mimoriadneho zjazdu, návrh na urýchlené zvolanie riadneho XIV. zjazdu KSČ a návrh na odloženie konania krajských konferencií o 3 – 4 týždne, aby sa získal čas na zváženie, či má byť zvolaný mimoriadny, alebo riadny XIV. zjazd KSČ.¹¹⁰ Spory o termíne zvolania XIV. zjazdu KSČ boli svedectvom nielen o nejednotnosti vedenia KSČ, ale aj svedectvom toho, že konzervatívnym silám sa s podporou Moskvy podarilo presadiť svoje zámery. *Uznesenie ÚV KSČ k voľbám do národných výborov a Rezolúcia k súčasnej politickej situácii* sa stali prvým veľkým víťazstvom konzervatívnych síl nad reformnými komunistami.

Obrodný proces, ktorý v januári 1968 iniciovala prebúdzajúca sa občianska spoločnosť, vykazoval na prelome marca a apríla 1968 známky chaosu, ktorý otvoril dvere politickému extrémizmu na obidvoch stranách. Namiesto hľadania dohody s Moskvou sa začalo taktizovať, hralo sa o čas. Alexander Dubček, zahľadený do zrkadla preferencií najobľúbenejšieho politika, strácal zmysel pre realitu a dostatočne si neuvedomoval, že Česko-Slovensko je medzinárodno-politicky zakotvené v sovietskej sfére vplyvu a mimo tejto sféry môže očakávať nanajvýš morálnu podporu. To boli základné geopolitické mantinely v období studenej vojny a na ich zmene nemala záujem žiadna veľmoc. Napriek vzletnej rétorike („Hledáme náš, československý způsob výstavby a rozvoje socializmu. Je to naše vnitřní záležitost, o níž rozhodne svrchovaná vůle našeho lidu a jeho poctivá práce“¹¹¹) Česko-Slovensko nemalo žiadnu šancu (nebolo to ani zámerom reformných komunistov), aby nasledovalo cestu Juhoslávie alebo Rumunska. Vedenie KSČ fatálne podcenilo prehlbujúcu sa krízu medzi ČSSR a ZSSR. V roku 1968 čas nepracoval v prospech reforiem a ani v prospech slovenských a českých reformných komunistov.

¹⁰⁹ TAMTIEŽ, s. 318

¹¹⁰ TAMTIEŽ, s. 319

¹¹¹ Rezoluce k současné politické situaci. In *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha: Svoboda 1969, s. 102

THE WASTED TIME. ON BEGINNINGS OF
A REVIVAL PROCESS (JANUARY – MARCH 1968)

JÁN BOBÁK

The author deals with reforms of the Soviet model of socialism after the Twentieth Congress of the Communist Party of the Soviet Union with a focus on the beginnings of the revival process in Czecho-Slovakia in 1968. In spite of a strong criticism of the Stalinism in the U.S.S.R., the Soviet model of socialism remained an exemplary model. A change of the Soviet model in the states situated in the Soviet sphere of influence, was impossible due to ideological reasons. Attempts to achieve a „reform“ of the Soviet model were connected only with methods of its application in practical life but not with the very basis of the Soviet model. In the political field it was especially a monopoly position of the communist party in society, in economy a monopoly position of the state ownership, socialist market, state planning of economy. Within these limits also Czecho-Slovak reform communists developed their activities. The author deals with the beginnings of the revival process in Czecho-Slovakia (January – March 1968), marked by great contradictions. Also, after electing Alexander Dubček into the function of the head of the Communist Party of Czecho-Slovakia conservative communist politicians of the CPC led by Antonín Novotný remained in the top positions of the communist party. One of positive acts was liberalization of censorship and the following revival process initiated by the waking civil society. The leadership of the CPC was not only passive, but it did not have any programme and idea what to do as their most immediate steps. It concentrated especially on the preparation of the action programme. The public demanded rehabilitation of unjustly condemned persons and resignation of compromised persons from their functions. Voices for organizing an extraordinary congress of the CPC started to strengthen. Disunited and passive leadership of the CPC fell under a strong pressure of the public, as well as of Moscow which sharply criticized personal changes in the party and state organs. Unexpectedly strong criticism aimed at political situation in Czecho-Slovakia was expressed at the Dresden summit of the representatives of the Warsaw Pact (March 1968). In Dresden for the first time there were expressed words on a counter-revolution made up by the K.G.B. Moscow in this period intensely prepared itself for the military intervention in Czecho-Slovakia and after the Dresden summit it unleashed a psychological war against CSSR. The Dubček's leadership of the CPC was not able not only to accommodate a conflict with Moscow but also to resist propaganda campaign on the counter-revolution.

PhDr. Ján Bobák, CSc.
Bratislava
Email: bojan2950@gmail.com

ROZHLADY

O SLOVENSKEJ AKADEMICKEJ SLAVISTIKE PO ROKU 1989

PETER ŽEŇUCH

ŽEŇUCH, Peter: On Slovak Academic Slavistics after 1989. *Slovenský časopis historický*, 1, 2021, 2, pp.

Slavic research helps to create the image of Slavic languages and cultures also with regard to current European integration processes in the intentions of traditional European cultural identity. The current status of the identity of Slavic languages and cultures cannot therefore be examined alone, but synergistically in the context of diachronic and current (synchronous) aspects of the development of national and European cultural heritage. Consequently, Slovak Slavic studies considers it important that the research of national culture be carried out interdisciplinary in intensive cooperation of philological and non-philological scientific disciplines. The study points to discourses and aspects of the perception of Slavic studies as a systematizing scientific discipline.

Keywords: Slavistics, culture, history, science policy, attitude research.

1. Úvod

Prioritou poznávania národnej kultúry ako jednej z rovnocenných zložiek širokej základne európskeho kultúrneho priestoru je výskum udržateľnosti kultúrnych hodnôt, ktoré sú prirodzeným vyústením povedomia európskych národov, Slovákov nevynímajúc. Aj slovenská slavistika má vo svojom výskumnom programe zadané také zameranie, ktoré sa sústreďuje na poznávanie vzťahov národného jazyka a kultúry s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami.

Tento výskumný program vyplynul z nutnosti poznávať samých seba v medzijazykových, medzietnických, medzikonfesijných i medzikultúrnych procesoch, ktorých výsledkom je nielen skúmanie minulosti. Na

základe týchto poznatkov možno utvoriť systematický a synergický obraz aktuálneho rozvoja spoločnosti. Slovenská slavistika pokladá preto za dôležité, aby sa skúmanie národnej kultúry uskutočňovalo interdisciplinárne v spolupráci filologických a nefilologických vedných disciplín. Slovenský slavistický výskum sa preto programovo neobmedzuje len na jazykovednú alebo literárnovednú slavistiku. Interdisciplinárny a synergický slavistický výskum nevyhnutne akceptuje relevantné zistenia, ktoré prinášajú výsledky výskumov aj z oblasti historiografie, národopisu, sociológie a tiež z oblasti kulturologického výskumného prostredia. Treba poznamenať, že slavistický výskumný program zahrnuje práve oblasti, v ktorých doposiaľ chýba systematický interdisciplinárny výskum.

V centre slovenského akademického slavistického výskumu stojí programová náplň, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou poznávania vzťahov a súvislostí ovplyvňujúcich rozvoj a udržateľnosť kultúry slovenskej spoločnosti ako neoddeliteľnej súčasti európskeho i medzinárodného prostredia. Takto zadefinovaná vedná politika sa môže uskutočniť aj v rámci medzinárodného interdisciplinárneho výskumu, ktorý forsírjuje výskum európskej kultúry a civilizácie.

Prioritné oblasti výskumu slovenskej academickej slavistiky tak zahŕňujú najmä tieto okruhy: 1. Slovensko-slovanské i slovensko-neslovanské diachrónne aspekty výskumu najstarších dejín kultúry. 2. Kultúrna, etnická a konfesijná mobilita, etnolingvistické, sociokultúrne a interkultúrne diskurzy slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských vzťahov v európskom kontexte. 3. Latinská a cirkevno-slovanská kultúra. Kontinuita, mobilita, diskontinuita a diverzita v kontexte slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských vzťahov. 4. Ľudová kultúra a slovesnosť a umelecká kultúra v medzislovanských a európskych súvislostiach. Literárne a kultúrne koncepty slovensko-slovanských vzťahov. 5. Predobrodenské a obrodenské koncepty kultúrnej identity v slovensko-slovanských a európskych súvislostiach. 6. Etnicko-konfesijné a jazykovo-kultúrne aspekty slovenskej kultúry z historického, porovnávacieho a typologického hľadiska v slovenskom i európskom rámci (synchrónne a diachrónne diskurzy). 7. Dejiny a vývin slovenskej slavistiky v medzinárodnom slavistickom kontexte. 8. Migrácia, emigrácia, diaspóra a reemigrácia – historické kontexty a súčasný stav v kontexte slovensko-slovanských a slovensko-neslovanských vzťahov. 9. Kultúrno-civilizačné procesy, médiá a globalizácia kultúrnych diskurzov v slovensko-slovanskom i európskom kontexte. 10. Kultúrna mobilita v kontexte slovanských i európskych politík.

2. Pohľady na rozvoj povedomia o slavistike na Slovensku do začiatku 90. rokov 20. storočia

Začiatky porovnávacieho slavistického bádania možno na Slovensku vidieť už v predobrodenskom období. Slovanskí vzdelanci si aj vtedy dobre uvedomovali, že slovanské jazyky a kultúry majú vlastnú štruktúru a že jej nositelia vytvorili súbor hodnôt, ktorý sa odrazil do celkového jazykového obrazu sveta a tvorí súčasť kultúrnej identity slovanských národov. Nie sú to mytologické predstavy, ale dejiny a kultúra Slovanov sú pevne ukotvené v čase a priestore, teda v historických, kultúrnych i identifikačných procesoch. Hoci jazyková príbuznosť Slovanov predstavuje v národno-obrodenskom období základný zdroj udržiavania kultúrnych kontaktov medzi slovanskými národmi, práve táto jazyková príbuznosť umožnila vzniknúť rozmanitým pohľadom na slovanskú jednotu či vzájomnosť. Myšlienka slovanskej vzájomnosti ako myšlienka slovanskej solidarity a spolupráce sa však s väčšími či menšími úspechmi aj v rozličných obdobiach aj rozlične realizovala, alebo si nachádzala oponentov. Mnohí vzdelanci, medzi nimi aj Ján Kollár, vyslovili tézu, že iba poznaním minulosti lepšie chápeme aj aktuálne dianie. Túto skutočnosť si dobre uvedomovali aj ďalší predstavitelia slovenskej slavistiky. Veľmi dobre sa táto idea odrazila tiež v diele nestora slovenskej i medzinárodnej slavistiky Pavla Jozefa Šafárika, ktorý svojou prvou historickou syntézou poukázal na to, že slavistika je komplexnou vednou disciplínou. Svojimi dielami o najstarších dejinách a kultúre Slovanov totiž potvrdil autochtónnosť a rovnoprávnosť slovanských národov v kontexte s ostatnými európskymi národmi a kultúrami. Aj Ľudovít Štúr slovenskú i medzinárodnú slavistiku obohatil vo viacerých vedných oblastiach, najmä však v jazykovede, histórii i národopise.

Kľúčový význam v týchto kultúrno-identifikačných procesoch mala pre Slovákov najmä bernolákovská a potom štúrovská kodifikácia slovenčiny. Ján Doruľa v tejto súvislosti poukazuje na to, že „berňolákovská kodifikácia je zákonitým výsledkom slovenského jazykovo-historického vývinu, nie je to nijaký nepodarený alebo polovydarený pokus. V Bernolákových jazykovedných prácach a obsiahlom slovníku má táto kodifikácia na svoj čas vynikajúcu odbornú jazykovednú úroveň, vydávanie a šírenie literatúry malo svoje organizačné zabezpečenie. (...) Ľudovít Štúr a jeho stúpenci vysoko oceňovali a vyzdvihovali zásluhy A. Bernoláka a bernolákovcov ako svojich historicky zákonitých predchodcov. (...) Štúrovská kodifikácia na všeobecne stredoslovenskom základe neprináša z jazykového hľadiska zmenu podstaty, len zmenu formy toho istého, slovenského jazyka. To je aj hlavný

dôvod konečného úspechu dohody obidvoch strán a dosiahnutého slovensko-slovenského kompromisu, pri ktorom išlo o zámenu niektorých slovenských jazykových prvkov za iné, rovnako slovenské. (...) Prozreteľne a múdro nezasahoval Ľ. Štúr do používania bibličtiny – obradového jazyka slovenskej evanjelickej cirkvi, ktorého funkčné rozpätie bolo úzke, striktné obmedzené na nábožensko-cirkevnú oblasť používania [v prostredí protestantskej tradície cirkvi augsburského vyznania na Slovensku, poznámka P. Ž.]. U evanjelických Slovákov však plnila bibličtina akúsi posvätnú funkciu symbolu viery (Ľ. Štúr ju prirovnával k funkcii cirkevnej slovančiny u Slovanov byzantsko-slovanského obradu), mnohí by sa neboli zmierili s jej zamenou za spisovnú slovenčinu.⁴¹

Až v prvej polovici 19. storočia sa slovenskí vzdelanci povzniesli nad konfesionálne ideové záujmy a za základ si vybrali národný záujem. Preto až „štúrovci prijali boli od bernolákovcov životný princíp slovenskej národnej svojprávnej samobytnosti, literárny princíp spisovnej osobitosti a z gramatického princípu vnútornej spisovnej usporiadanosti zásady fonetického pravopisu, tak teraz na štvrtom zasadnutí Tatrína 10. augusta 1847 pristúpili bernolákovci k tomu stredoslovenskému zneniu spisovnej reči, ktoré postavili, vypracovali a odporúčali predstavitelia štúrovcov, a to v zmysle ich novej, novopostavenej spisovnojazykovej normy“⁴², ktorú Štúr neviazal práve iba na vzdelancov. V celom tomto zápase bol jediným spoločným princípom záujem slovenskej literárnej svojprávnosti, ktorý bol spoločný pre všetky konfesie fungujúce v kontexte slovenského spoločenstva.

Pre rozvoj a vitalitu slovenčiny a slovenského národa tento čin znamenal vyriešenie základnej ideologickej podstaty svojbytnosti a rovnoprávnosti Slovákov v rodine slovanských národov a kultúr. Vyriešenie týchto otázok v 19. storočí je trvalé a je porovnateľné s národno-obrodenským hnutím u ostatných slovanských i neslovanských národov Európy. Nijako to však neznamená, že by sa moderný slavistický výskum nemal zaoberať aj otázkami dejinného, jazykového, kultúrneho, literárneho, religiózneho vývinu vlastného národa. Práve naopak. Výskum jazykových a kultúrnych vzťahov s ostatnými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami je hlavnou devízou a náplňou systematického a komplexného slavistického výskumu na Slovensku. V slovenskej slavistickej vede sa napríklad ešte aj po druhej svetovej vojne osobitne pertraktovala jazykovedná problemati-

¹ DORUEA, Ján. *Slováci medzi starými susedmi. Môžu byť aj Slováci starí?* Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2015, s. 13

² BANÍK, Anton Augustín. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin: Matica slovenská, 2000, s. 45

ka venovaná vzťahom slovenčiny a češtiny, ktorá sa odzrkadlila vo vnímaní postavenia spisovného a národného jazyka. Poňatie tohto vzťahu v duchu čechoslovakistickej idey sa dokonca ešte aj v roku 1960 prediskutovalo v Libliciach na slovensko-českej jazykovednej konferencii. Jednostranné približovanie slovenčiny k češtine sa politicky uplatňovalo aj ďalšie desaťročia a v mnohých (väčších i menších) reminiscenciách sa viaceré aspekty tohto modelu uplatňujú podnes.³ Pričom práve výskum slovensko-českých vzťahov najstaršieho, staršieho i najnovšieho obdobia by mal na Slovensku tvoriť špecifickú časť komplexného jazykovedného slavistického výskumu. Doposiaľ sa však systematický a interdisciplinárny výskum slovensko-českých vzťahov nepodarilo naplno realizovať.

Slovenský jazykový a kultúrno-historický slavistický výskum čoraz viac pociťuje potrebu riešiť nielen slovensko-české, ale aj slovensko-ukrajinské, slovensko-poľské i slovensko-maďarské vzťahy a v tejto súvislosti sa do popredia dostávajú aj otázky jazykovej hranice medzi jednotlivými národmi. Otázky slovensko-poľských jazykových vzťahov rezonovali napríklad v diskusiách o pôvode východoslovenských nárečí.⁴ Rovnako ani slovensko-rusínske a slovensko-ukrajinské vzťahy nie sú podnes uspokojivo preskúmané. Existujúce tenzie vyplývajú skôr zo stereotypných pohľadov na uplatňovanie sa cyrilských písomností a byzantsko-slovanskej tradície v kontexte slovenskej kultúry. Vidno to napríklad v hraničnom slovensko-rusínsko-ukrajinskom prostredí. Významnú rolu v týchto otázkach zohráva najmä ideová orientácia cirkvi byzantského obradu – buď ako národnej, alebo ako interetnickej a interkultúrnej entity na Slovensku. Nevyhnutnosťou je aj výskum slovensko-nemeckých vzťahov.⁵ Výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry s inými jazykmi a kultúrami je nielen nevyhnutnosťou, ale je najmä prirodzený a navyše veľmi aktuálny; slovenská slavistika sa bez porovnávacieho kontextu aj v domácom prostredí nemôže zaobiť.

Pravdou je, že slavistický výskum ako komplexná vedná disciplína v slovenskej vede doposiaľ nezískal centrálnu pozíciu, hoci sa pri synchronných i diachrónnych jazykovedných, literárnovedných, historických i etnografic-

³ Stanovisko Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. In *Slavica Slovaca*, 1990, roč. 25, č. 3, s. 201

⁴ DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2001. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky II*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2008

⁵ Tu je potrebné poukázať najmä na aktuálne výsledky prezentované v publikácii DORUĽA, Ján (ed.). *Z histórie slovensko-nemeckých vzťahov*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008

kých výskumoch berú do úvahy aj slovanské zretele.⁶ Možno aj preto komplexný slavistický výskum na Slovensku v období 70. – 90. rokov 20. storočia sa dá poskladať len z málopočetných a roztrúsených kamienkov.⁷

Na Slovensku (aj napriek pevným základom, ktoré sa slavistike na Slovensku dostali zo strany koryfejov medzinárodnej slavistiky, napríklad už spomínaný Pavol Jozef Šafárik) sa akosi mlčky (no vytrvalo) vyčkávalo dovtedy, kým sa koncom 80. a na začiatku 90. rokov 20. storočia⁸ nerozprúdila diskusia o náplni a kompetenciách slovenského slavistického bádania. K prebudeniu slovenského slavistického vedomia z akéhosi jeho latentného stavu došlo v poznámkach Dionýza Ďurišina, ktoré publikoval v časopise *Slavica Slovaca* v podobe správy z 10. medzinárodného zjazdu slavistov v Sofii v roku 1988. Zamýšľa sa v nej nad ľahostajnosťou prístupu ku komunikatívnosti slavistických výskumov, nad slabou angažovanosťou v záujme interdisciplinárneho výskumu, s čím súvisí aj uvoľnenie výkladu predmetu a cieľov slavistického bádania a jednotlivých slavistických disciplín. Poukazuje preto na potrebu formulovať východiská a koncepcie slavistického výskumu, na potrebu reálne organizovať priority slavistického bádania v domácom i medzinárodnom kontexte a poukazuje aj na potrebu následnej aplikácie výsledkov výskumu v ďalšom vedeckom i vedecko-pedagogickom procese. Aj Emil Horák na stránkach časopisu *Slavica Slovaca* uvažoval o príčinách stagnácie slovenskej slavistickej vedy.⁹ Slovenská slavistika sa podľa neho nikdy hlbšie výskumne neangažovala a v akútnych situáciách, keď už bolo potrebné predložiť výsledky slavistického bádania, sa

⁶ DORUĽA, Ján. Slavistická problematika v časopise Slovenská reč. In *Slovenská reč*, 50, 1988, 4, s. 205

⁷ Pozri k tomu najmä knižnú publikáciu ŽEŇUCH, Peter (ed.). *Slovenská slavistika včera a dnes*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012 a tiež štúdie J. Doruľu (s. 11 – 24), P. Žeňucha (s. 25 – 34), J. Krška (s. 51 – 59), S. Zavarského (s. 35 – 40), A. Račákovej (s. 219 – 245), K. Žeňuchovej (s. 131 – 139) v publikácii DORUĽA, Ján – ŽEŇUCH, Peter (eds.). *Ján Stanislav a slovenská slavistika*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Slovenský komitét slavistov, 2016. Zhrnutie vedeckovýskumnej činnosti vrátane publikačnej činnosti SÚJS SAV za dvadsať rokov existencie pozri v publikácii ŽEŇUCH, Peter (zost.). *Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015

⁸ „Namiesto premyslených koncepcií organizovania slavistického výskumu i budovania slavistických pracovísk sa uplatňovala metóda plátania a potomkinovských dedín.“ KOLLÁR, Dezider. Dvadsaťpäť rokov existencie časopisu *Slavica Slovaca*. In *Slavica Slovaca*, 26, 1991, 3, s. 195

⁹ HORÁK, Emil. Súčasný stav slovenskej jazykovednej slavistiky. In *Slavica Slovaca*, 25, 1990, 1, s. 64

zvyčajne iba konštatovalo zaostávanie slavistického výskumu, no žiadne koncepcné riešenia sa nerealizovali.

Podnet na zmenu stavu prišiel zvonka, a to v súvislosti s rozhodnutím Medzinárodného komitétu slavistov usporiadať 11. medzinárodný zjazd slavistov v roku 1993 v Bratislave. Voľba Medzinárodného komitétu slavistov usporiadať 11. medzinárodný zjazd slavistov na Slovensku bola pre slovenskú slavistiku významným historickým a spoločenským momentom, ktorý do veľkej miery predstavoval silný podnet pre aktivizáciu slavistickej disciplíny na Slovensku.

O neutešenom stave v slovenskej slavistickej vede sa už síce diskutovalo na viacerých zasadnutiach Predsedníctva Slovenskej akadémie vied v novembri 1987 a v apríli 1988 (práve vzhľadom na záujem Medzinárodného komitétu slavistov zorganizovať ďalší slavistický zjazd na Slovensku) a tiež na zasadnutiach Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu, vedy o umení a národopis v októbri 1988 a v júni 1989. Všetky tieto diskusie „spôsobili“ práve poverenie organizovať 11. medzinárodný zjazd slavistov v Bratislave. Slovensko, teda slovenská slavistika mala ukázať svoj vlastný vedeckovýskumný a organizačný potenciál. V januári 1989 Predsedníctvo SAV na základe *Správny o súčasnom stave výskumu slavistiky v SSR a opatreniach na jej ďalší rozvoj* (4. zasadnutie P SAV, 28. 4. 1988) iniciovalo vznik pomocného orgánu Predsedníctva SAV – Komisie podpredsedu SAV pre koordináciu výskumu slavistiky na Slovensku. Úlohou tejto komisie malo byť koncepcné usmerňovanie základného slavistického výskumu v príslušných spoločenskovedných pracoviskách SAV, na filologických a pedagogických vysokoškolských pracoviskách na Slovensku i v ďalších inštitúciách, najmä v Matici slovenskej. Na zasadnutiach sa dospelo k záveru, že treba vykonať nevyhnutné opatrenia na nápravu a prekonanie kritického stavu v slovenskej slavistike.¹⁰ Najmä z materiálu, ktorý dňa 4. októbra 1988 vypracoval Ján Doruľa, vyplýva, že Predsedníctvo SAV požiadalo Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a vtedajšie Ministerstvo školstva, mládeže a telesnej výchovy o preskúmanie možnosti zaviesť na dvoch vtedajších slovenských univerzitách (v Bratislave a Prešove) štúdium slavistiky. Znamená to teda, že na Slovensku slavistika ako systematická disciplína zameraná na základný výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským a neslovanským jazykom a kultúram neexistovala.¹¹

¹⁰ HORÁK, Emil: *Súčasný stav slovenskej jazykovednej slavistiky*, c. d., s. 64 – 65

¹¹ V roku 1964 na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave síce vznikla katedra slavistiky a indoeuropeistiky, na ktorej sa mali pestovať všetky filológie okrem

Úlohu slovenskej slavistiky teda viac či menej „suplovala“ rusistika ako akási „hlavná slavistická disciplína.“ Neodkladnou povinnosťou vedeckovo-výskumného prostredia na Slovensku bolo na pôde Slovenskej akadémie vied kreovať slavistické centrum, ktorého úloha vyplynula z potreby utvoriť koordinačné stredisko slovenského slavistického výskumu. Dňa 1. mája 1988 z rozhodnutia Predsedníctva Slovenskej akadémie vied vznikla tzv. slavistická bunka. Išlo teda o dôležitý krok, ktorý pomohol sformovať počiatky systematického inštitucionalizovaného slavistického bádania na Slovensku.

Jej prvoradou úlohou bolo vypracovanie programu komplexného slavistického výskumu na Slovensku. Program vypracoval Ján Doruľa. Dňa 14. októbra 1988 prebehla oponentúra koncepcie pred rozšírenou radou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra. V diskusii k programu sa ukázalo, že je nevyhnutný komplexný výskum zameraný na vzťahy slovenského jazyka a kultúry k iným slovanským i neslovanským jazykom a kultúram.¹² Text programu bol následne publikovaný v časopise *Slavica Slovaca*.¹³ V texte programu slavistického výskumu sa konštatuje, že sa bude postupne uskutočňovať podľa reálnych možností pracovísk, ktoré sa na jeho riešení budú podieľať. Program slavistického bádania vypracovaný Jánom Doruľom si nenárokujú na univerzálnosť. Práve naopak – je inšpiráciou pri základnom i aplikovanom výskume a je zdrojom či motiváciou pre jeho napĺňanie i dopĺňanie, veď vznikol v čase, ktorý bol pre postupné etablovanie sa slovenskej slavistiky v medzinárodnom kontexte zlomový. Témy tohto slavistického výskumného programu nie sú ani zďaleka vyčerpané či vyriešené.

V súvislosti s koncepciou slavistického bádania na Slovensku treba upozorniť aj na vyvolanú odbornú diskusiu v rubrike Kronika na stránkach časopisu *Slavica Slovaca*, kde sa rovnako konštatuje, že je potrebné publikovať vedecké slavistické príspevky slovenských, resp. inonárodných autorov na také slavistické témy, ktoré majú vzťah k slovenskému jazyku, literatúre, dejinám a kultúre. Túto úlohu veľmi intenzívne vykonáva jediný publikač-

ruskej. Slovanské filológie (bulharskú, srbskú, chorvátsku, poľskú, slovinskú) vyučovali predovšetkým zahraniční lektori. Pozri bližšie ŠVAGROVSKÝ, Štefan. Vznik a rozvoj slovanskej jazykovedy na Univerzite Komenského. In *Slavica Slovaca*, 27, 1992, 2, s. 210 – 211. Pozri aj publikáciu SOKOLOVSKÝ, Leon (zost.). *90 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave (1921 – 2011)*. Bratislava: Filozofická fakulta UK 2011, s. 165 – 167

¹² Oponentské posudky spolu so zápisom z diskusie k programu slavistického výskumu sú v archíve Slovenského komitétu slavistov.

¹³ DORUĽA, Ján. Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, 24, 1989, 3, s. 201 – 210

ný slavistický orgán na Slovensku – časopis *Slavica Slovaca*. Na viacerých miestach sa pritom konštatuje, že slavistickú svetovú verejnosť treba cieľavedome a systematicky oboznamovať s výsledkami štúdií slovenských slavistov o glotogenéze a glotochronológii slovenského jazyka a jeho dialektov, o zisteniach jeho diachrónej i synchronnej morfológie a lexikológie, o všetkých formách slovenskej literatúry od najstarších čias, a to aj v širších komparatistických kontextoch práve prostredníctvom tejto slavistickej publikačnej platformy. Zároveň je nevyhnutné sledovať a kriticky hodnotiť inojazyčné publikácie, v ktorých sa hovorí o výsledkoch výskumov medzinárodnej slavistiky práve v súvislosti s výskumom slovenských vzťahov z hľadiska slovenskej jazykovedy, literárnej kritiky, dejín literatúry a kultúry, ba i slovenskej histórie vôbec. Rovnako sa to týka i folkloristiky, etnografie, historiografie, dejín slavistiky, prekladateľstva a ďalších.¹⁴ Ani aktuálne smerovania „modernizovať“ interdisciplinárny výskum v duchu sociologického bádania (sociolingvistické, psycholingvistické či sociokultúrne aspekty) nie sú v slavistickom interdisciplinárnom výskume ničím novým.

Súčasný ekonomicko-komerčne ladený strategický projekt je poznačený ekonomickou politizáciou výskumu, ktorá sa snaží podriadiť humanitný a spoločenskovedný výskumný program ekonomicko-komerčným záujmom. No ani slavistika nie je finančne návratnou investíciou. Základný spoločenskovedný výskum pritom nie je, nikdy netvoril a zdá sa, že ani neutvorí ekonomické či finančné benefity. Ekonomická návratnosť slavistického výskumu spočíva v rozvoji systematického poznávania spoločnosti, teda v utváraní, udržateľnosti a prehlbovaní kultúrneho, jazykového, historického spoločenského povedomia, poznania a národnej a európskej kultúrnej identity. Až komplexne vyprofilovaná spoločnosť môže hovoriť o perspektívach či tvorbe hodnôt a z nich vyplývajúcich benefitov, ktoré sa po zapojení všetkých faktorov najmä v pedagogickom procese môžu opäť zúročiť pri ďalšom komplexnom výskume. Praktická a prirodzená kombinácia vedomostných a aplikovaných výstupov je benefitom investície do systematického zhodnocovania kultúrnej spoločnosti. Návratnosť základného slavistického výskumu teda nie je ekonomicky ani komerčne merateľná veličina, pretože jeho hodnota sa nedá okamžite finančne vyčíslieť. Ekonomická nemerateľnosť základného výskumu je možno zdrojom potenciálnej nerovnováhy medzi investíciou a návratnosťou; komplexný výskum v humanitných a spoločenských vedách a teda aj v oblasti slavistiky je pritom ekonomicky nenáročný, no jeho výstupom je devíza v udržateľnosti kultúry, jazyka a v poznávaní dejín spoločnosti s jeho interdisciplinárnymi presahmi.

¹⁴ Anketa *Slavica Slovaca*. In *Slavica Slovaca*, 26, 1991, 2, s. 181 – 182

Slavistika je v súčasnosti na križovatke aj v súvislosti so snahami zúžiť jej ponímanie iba na filologické vedné disciplíny. Forsírovaním filologického rozmeru sa slavistickej vede významne ochudobňuje interdisciplinárny výskum. Konceptia i smerovanie slovenskej slavistiky pritom umožňuje jednotlivým vedným disciplinám v čo najširšom zábere postihnúť a charakterizovať jazykový, literárny, historický, etnický, kultúrny i konfesijný vývin národných spoločenstiev nielen v slovanskom kontexte, ale aj v širších spoločenských, historických, jazykových a kultúrnych kontextoch.

3. Aktuálne diskurzy slovenskej slavistiky a čo ďalej

Postavenie slovenskej slavistickej vedy sa v domácom a medzinárodnom kontexte po viac ako dvadsiatich rokoch výrazne neposunulo. Prísľuby jej rozvoja znemožnili mnohé skutočnosti, ktoré nesúvisia ani s počtom výskumníkov, ani ekonomickou návratnosťou výskumov, ba ani v kontexte rozmanitosti predstáv o ustálenosti vedeckovýskumného a vedeckopedagogického prostredia.¹⁵

Slovenská slavistika je možno čo do počtu výskumníkov nízka, no možnosti interdisciplinárneho výskumu nie sú limitované počtom vedcov. Slavistický interdisciplinárny výskum je však náročný, preto nemôže byť výskumom jednotlivca, solitéra. Pravda, hybnou silou každého tímu je jednotlivec, alebo dvaja alebo traja „ťahúni,“ no ani tí v súčasnom dynamickej vedeckom prostredí si nemôžu vystačiť sami. „Dlhoročné skúsenosti overené výsledkami výskumu interdisciplinárne zložených riešiteľských kolektívov (často s medzinárodnou účasťou), ukazujú, že očakávané výsledky dosahuje predovšetkým tím zložený z odborne pripravených a osobnostne zainteresovaných bádateľov. V tejto súvislosti chceme upozorniť na to, že nie všetci potenciálni partneri (osoby či inštitúcie) majú na takúto spoluprácu práve tie nevyhnutne potrebné predpoklady.¹⁶ Treba osobitne podčiarknuť, že spomenutá spolupráca sa uskutočňuje v rámci zreteľne zaštruktúrovanej strategicko-vednej politiky slovenskej slavistiky. Už v čase zriaďovateľskej prípravy osobitného slavistického pracoviska v SAV tvorila jej konceptia základnú kostru vedeckovýskumnej profilácie tohto pracoviska¹⁷

¹⁵ K otázke identity slovenskej slavistiky pozri ŽEŇUCH, Peter. O špecifikách a identite slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, 45, 2010, 2, s. 99 – 104

¹⁶ O tom pozri v príspevku ŽEŇUCH, Peter – DORUĽA, Ján. Informácia o akreditačnom hodnotení činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za roky 2011 – 2015 medzinárodným panelom zahraničných expertov. In *Slavica Slovaca*, 52, 2017, 2, s. 177 – 180

¹⁷ DORUĽA, Ján. Program jazykovedného slavistického výskumu na Slovensku. In *Slavica Slovaca*, 1989, roč. 24, č. 3, s. 201 – 210

a je zadaná aj v zriaďovacej listine SÚJS SAV. Konceptné smerovanie slovenskej slavistiky sa prediskutovalo aj na dvoch kongresoch slovenských slavistov (v roku 2011 a 2015), aj za účasti zahraničných slavistov.¹⁸

V dnešnom svete digitalizácie a elektronizácie vedeckých zdrojov a v záplave informácií presakujúcich z množstva databáz a internetových a komunikačných zdrojov a z digitalizovaných pamäťových systémov sa nemožno spoľahnúť na kapacity jednotlivcov. Komplexný vedecký výskum je vysoko hodnotený, no túto prestíž možno dosiahnuť iba v rámci interdisciplinárneho tímového vedeckého bádania. Je prirodzené, že takáto vedecko-koordinácia činnosť sa uskutočňuje v spolupráci s príslušnými vedeckými či vedecko-pedagogickými inštitúciami, pričom základným predpokladom úspešného a stabilného rozvoja a kontinuity vednej disciplíny sú nevyhnutné inštitucionálne a personálne predpoklady, ktoré takúto spoluprácu umožňujú.¹⁹

Slovenská slavistika sa však už v roku 1995 aj inštitucionálne začleňuje do medzinárodne fungujúceho systému interdisciplinárne orientovanej slavistickej vednej disciplíny. Významnou mierou sa o to zaslúžil Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. Zakladateľ tejto inštitúcie, Ján Doruľa, v správe z konferencie venovanej storočnici od narodenia Jána Stanislava o Jánovi Stanislavovi napísal: „Vo svojej vedeckej práci J. Stanislav s veľkým záujmom sledoval, rešpektoval a reflektoval výsledky výskumov slovenských historikov, najmä archeológov i etnológov a literárnych historikov. Ak sa my dnes usilujeme o komplexné výskumy v interdisciplinárnej spolupráci, nadväzujeme na dielo Jána Stanislava, rozvíjame jeho odkaz. – Je prirodzené, že ďalšie výskumy priniesli nové poznatky, doplnenia a spravenia. (...) Napriek všetkým ťažkostiam, ktoré pri vedeckovýskumnej činnosti musíme dnes prekonávať, dosiahol sa v mnohých oblastiach výskumu pokrok, ktorý by potešil srdce Jána Stanislava.“²⁰ Práve v osobe Jána Stanislava, ktorého meno nesie slavistické vedeckovýskumné pracovisko v Slovenskej akadémii vied, sa spája vedeckovýskumné i vedecko-pedagogické know-how slovenskej slavistiky v národnom i medzinárodnom kontexte.

¹⁸ ŽEŇUCH, Peter. Inštitucionalizovaný slavistický výskum v Slovenskej akadémii vied po dvadsiatich piatich rokoch. In *Slavica Slovaca*, 55, 2020, 1, s. 3 – 14

¹⁹ ŽEŇUCH, Peter – DORUĽA, Ján. Informácia o akreditačnom hodnotení činnosti Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV za roky 2011 – 2015 medzinárodným panelom zahraničných expertov, c. d.

²⁰ DORUĽA, Ján. Dnešný stav bádania v oblasti slovensko-inoetnických vzťahov (z úvodných slov na konferencii v Liptovskom Jáne). In *Slavica Slovaca*, 39, 2004, 2, s. 161 – 162

V roku 2011 sa z iniciatívy Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a Slovenského komitétu slavistov uskutočnil Prvý kongres slovenských slavistov, ktorého cieľom bolo zhodnotiť doterajší stav vedeckého slavistického výskumu a určiť priority slovenskej slavistiky do budúcnosti. Zúčastnení predstavitelia slavistickej orientovaných výskumov zo slovenských vedeckých a vedecko-pedagogických pracovísk v oblasti jazykovedy, literárnej vedy, historiografie a etnológie s folkloristikou na tomto stretnutí konštatovali, že interdisciplinárny model základného výskumu a prezentácia získaných výsledkov v domácom i medzinárodnom kontexte sú neoddeliteľnou súčasťou komplexného interdisciplinárneho výskumu vzťahov slovenského jazyka a kultúry v slovanskom i neslovanskom jazykovom a kultúrnom kontexte. Konštatovalo sa tiež, že komplexný pohľad na parciálne otázky vývinu slovenského jazyka a kultúry v korelácii či vo vzťahoch so slovanským i neslovanským prostredím tvoria súčasť slovenskej slavistiky. Interdisciplinárny slavistický pohľad v kontexte poznávania slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských vzťahov umožňuje identifikovať a interpretovať vývinové i aktuálne dimenzie rozvoja slovenského kultúrneho vedomia a poukázať tak na trvalý prínos slovenskej kultúry do kontextu európskej kultúry a civilizácie. Vzhľadom na integračné či interkultúrne európske procesy však môže tieto výskumné okruhy kompetentne formulovať naša slovenská slavistika.

Druhý kongres slovenských slavistov v roku 2015 sumarizoval výsledky výskumov slovensko-latinských, slovensko-nemeckých a slovensko-cirkevnoslovanských vzťahov staršieho vývinového obdobia slovenských dejín a kultúry a diskutovalo sa na ňom o nevyhnutnosti kontinuálneho výskumu slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových a kultúrnych vzťahov, ktoré poskytujú široké možnosti pre interdisciplinárny pohľad na význam slovanských jazykov a kultúr v systéme európskej kultúry a civilizácie.

Cieľom kongresu bolo predstaviť interdisciplinárny pohľad na dejiny slovenskej slavistiky aj v kontexte diela Jána Stanislava a poukázať na jeho odkaz pre dnešok. Účastníci kongresu si pripomenuli 20. výročie vzniku Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV a 50. výročie vzniku slavistického časopisu *Slavica Slovaca*. Štefan Luby, bývalý predseda Slovenskej akadémie vied a podporovateľ úsilia o založenie slavistického pracoviska v akademickom prostredí, vo svojom pozdravnom príhovore zdôraznil nevyhnutnosť slavistických výskumov. Pripomenul, že na plnenie náročného výskumného programu by sa žiadalo zvýšiť počet výskumných pracovní-

kov ústavu. Vyjadril však uspokojenie nad tým, že dvadsať rokov slavistickej inštitúcie v SAV obohatilo domáci i zahraničný slavistický výskumný priestor.

Všetky doteraz realizované interdisciplinárne slavistické podujatia prispeli k sprístupňovaniu výskumov slovenskej kultúry ako súčasť európskej kultúry a jej hodnôt. Osobitne významnú úlohu pri takejto prezentácii slovenskej nielen akademickej slavistickej vedy predstavuje publikačný orgán slovenskej slavistiky *Slavica Slovaca*, ktorý vznikol v roku 1956.

Osobitne významnú úlohu pri prezentácii slovenskej slavistickej vedy v domácom kontexte predstavuje publikačný orgán slovenskej slavistiky *Slavica Slovaca*, ktorý vznikol v roku 1956. Časopis venovaný slovenským slavistickým výskumom v oblasti slavistickej jazykovedy, slavistickej literárnej vedy, slavistickej historiografie s archeológiou a slavistickej etnológie s folkloristikou vychádzal do roku 1992 štyrikrát ročne. Po turbulenciách iného ako vedeckovýskumného charakteru došlo k odštiepeniu dvoch literárnovedných čísel časopisu *Slavica Slovaca*. Literárnovedná slavistika sa od roku 1992 mienila prezentovať samostatne na stránkach delimitovanej časti časopisu, ktorý začal v Ústave svetovej literatúry SAV vychádzať so zmeneným názvom ako *Slovak Review of World Literature Research*. Slavistická orientácia pôvodne literárnovednej časti delimitovaného slovenského slavistického literárnovedného časopisu *Slavica Slovaca* sa však postupne a úplne (programovo) vytratila. Delimitovaná časť časopisu *Slavica Slovaca* s názvom *Slovak Review* dokonca od roku 2009 prestala vychádzať a nahradil ju nový časopis *World Literature Studies* s iným ako slavistickým zameraním.

Slavica Slovaca je jediný interdisciplinárny slavistický časopis na Slovensku, ktorý publikuje štúdie z porovnávacej slavistiky z viacerých odborov. Pri publikovaní vedeckých štúdií sa rigorózne dodržiava koncepcia interdisciplinárnych porovnávacích slavistických výskumov s dôrazom na prezentáciu výsledkov výskumov, ktoré charakterizuje obsahová náplň časopisu. Tvorí ju predovšetkým programovo určený interdisciplinárny a komparatívny výskum vzťahov slovenského jazyka kultúry s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami vrátane výskumu slovensko-cirkevnoslovanských, slovensko-latinských a slovensko-nemeckých vzťahov. Takéto obsahové zameranie časopisu vyplýva aj z vedecko-kordinačnej funkcie vydavateľov časopisu. Časopis publikuje vedecké štúdie a články, ktoré kontinuálne naplňajú program slavistického vedeckého výskumu v národnom i medzinárodnom kontexte. Ide predovšetkým

o komparatívne zamerané vedecké štúdie, rozhládové materiály, správy z vedeckých podujatí a recenzie z oblasti jazykovedy, histórie, archeológie, etnológie, kulturológie, dejín slavistiky i hudobnej vedy.

Za 56 rokov svojej existencie sa časopis etabloval ako významný interdisciplinárny orgán slovenskej slavistiky, ktorý je akceptovaným slavistickým periodikom v prostredí medzinárodnej slavistiky, o čom svedčí zvýšený záujem o publikovanie v ňom, ba i sama citovanosť vedeckých prác publikovaných v časopise v ďalších slavistických periodikách i neperiodických publikáciách. Dôležitosť obsahovej a vedeckovýskumnej orientácie, na ktorú sa zameriava tento slovenský slavistický časopis, dosvedčujú viaceré zahraničné príspevky od uznávaných zahraničných odborníkov publikované v časopise. Vysokú vedeckú a publikačnú úroveň časopisu i jeho postavenie v medzinárodnej vedeckej komunite slavistov dokazuje evidencia časopisu *Slavica Slovaca* v medzinárodných databázach, ale aj priznanie štatútu relevantného slavistického publikačného orgánu od Medzinárodného komitétu slavistov, ktorý ho v roku 2016 zaradil k medzinárodným interdisciplinárnym slavistickým periodikám v globálnom kontexte.

Obsahovú náplň časopisu charakterizuje predovšetkým programovo určený interdisciplinárny a komparatívny výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi a kultúrami vrátane výskumu slovensko-cirkevnoslovanských, slovensko-latinských a slovensko-nemeckých vzťahov. Takéto obsahové zameranie časopisu vyplýva aj z vedecko-koordinačnej funkcie Slavistického ústavu Jána Stanislava a Slovenského komitétu slavistov. Medzinárodná redakčná rada časopisu zdôrazňuje, že štúdie uchádzajúce sa o publikovanie, musia okrem programovej náplne byť presné, zrozumiteľné, citlivé, odborné, objektívne, slušné. Príspevky v časopise sa publikujú v slovenčine a vo všetkých slovan-ských jazykoch, tiež v nemčine, francúzštine a angličtine.

Od roku 2011 časopis prešiel viacerými etapami zmien, ktoré sa týkali vydavateľa, periodicity a kompetencií v činnosti redakčnej rady. Bol prerokovaný a prijatý kódex redakčnej a publikačnej etiky časopisu, utvorili sa nové podmienky založené na kompetenciách vydavateľských orgánov a činnosti hlavného a výkonného redaktora. Tieto podmienky sa vyvinuli vzhľadom na to, že už od 46. ročníka časopis *Slavica Slovaca* vydáva Slovenský komitét slavistov v spolupráci so Slavistickým ústavom Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied, pričom vychádza pravidelne 1. a 2. číslo a 3. číslo spolu so 4. číslom ako supplement. V suplemente sa publikujú diplomatické vydania pramenných textov s komentármi, vysvetlivkami,

sprievodnou štúdiou a v niektorých prípadoch aj s prekladom prameňa. Všetky pramenné vydania vychádzajú z výskumov slovensko-slovanských i slovensko-neslovanských jazykových, kultúrnych a historických vzťahov.

Koordinačnú rolu v celom tomto procese výskumov a publikačného prostredia zohráva Slovenský komitét slavistov. Slovenský komitét slavistov združuje osobnosti, ktoré sa zaoberajú slavisticky orientovanou výskumnou a odbornou-popularizačnou činnosťou (výskumom slovenského jazyka, slovenskej literatúry, histórie, duchovnej a materiálnej kultúry v porovnaní s inými slovanskými i neslovanskými jazykmi, literatúrami, dejinami a kultúrami). Slovenský komitét slavistov tak organizačne a odborne podporuje rozvoj a koordinuje slavistický výskum na Slovensku, organizuje spoluprácu s domácimi i zahraničnými organizáciami a pracoviskami, najmä s národnými komitétmi a organizáciami slavistov a s vedeckými spoločnosťami; usporadúva kongresy, vedecké konferencie, sympóziá, prednášky a podobné podujatia a tiež vyvíja vlastnú edičnú a publikačnú činnosť.

Slovenský komitét slavistov je súčasťou svetovej slavistickej organizácie – Medzinárodného komitétu slavistov. Predseda Slovenského komitétu slavistov je ex offo aj členom Medzinárodného komitétu slavistov. Slovenská slavistika sa v medzinárodnom kontexte i v rámci činností Medzinárodného komitétu slavistov etablovala aj vďaka koordinovanému a projektovanému výskum vzťahov slovenskej kultúry s inými slovanskými i neslovanskými kultúrami v európskom kontexte. Na plenárnom zasadnutí Medzinárodného komitétu slavistov v Minsku v roku 2013 a opätovne v Belehrade v roku 2018 bol prítomnými delegátmi Medzinárodného komitétu slavistov predseda Slovenského komitétu slavistov zvolený za koordinátora komisií pri Medzinárodnom komitéte slavistov a za člena prezídia Medzinárodného komitétu slavistov. Z tejto funkcie vyplývajú pre slovenskú slavistiku úlohy súvisiace s garanciou stability slavistickej vednej politiky a jej uplatňovania sa v medzinárodnom a slovenskom prostredí.

V rámci napĺňania zámerov medzinárodných projektovaných výskumov treba osobitne spomenúť najmä faksimilné vydanie rukopisu *Kamaldulskej Biblie*, prvého prekladu celej Biblie do slovenčiny, ktorá vyšla v rámci renomovanej edície *Biblia Slavica* v Nemeckej spolkovej republike.²¹ Autori vydania pod vedením Jána Doruľa (koordinátor projektovaných výskumov) predložili výsledky výskumu jazyka pamiatky i okolností jeho vzniku. Pub-

²¹ *Swaté Biblia Slowénské aneb Pisma Swatého částka I., II. Slovakische Bibel der Kamaldulenser. Band I – II. Biblia Slavica*. Ed. Hans ROTHE und Friedrich SCHOLZ unter Mitwirkung von Ján DORUĽA. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 2002. 920 + 1063 s.

likované výsledky výskumov sú významným prínosom do osvetlenia dosiaľ málo preskúmanej problematiky a svedčia o vysokej duchovnej a jazykovej vyspelosti prostredia, v ktorom vznikol prvý ucelený slovenský preklad Písma svätého v 18. storočí, plne porovnateľný s inými vtedajšími či dovtedajšími inojazyčnými prekladmi Biblie.

Ďalší dôležitý výskumný okruh predstavuje medzinárodná edícia *Monumenta byzantina et latina Slovaciae*, v rámci ktorej sa publikujú komentované vedecké vydania cyrilských a latinských prameňov, ktoré širokému spektru záujemcov o poznávanie byzantskej tradície na Slovensku poskytujú prístup k doteraz neznámym textom o dejinách byzantskej písomnej kultúry na Slovensku.²² Edícia *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* vznikla v spolupráci SÚJS SAV a Pontificio Istituto Orientale v Ríme v roku 2003 a jej koordinátorom a garantom je autor tejto štúdie.²³ Edícia sprístupňuje také cyrilské a latinské rukopisné a tlačené pramene, ktoré sú späté s byzantsko-slovanským prostredím na Slovensku, ktoré svojou geografickou polohou a kultúrnym dedičstvom predstavujú križovatku univerzálnych tradícií kresťanského Východu a Západu.²⁴

Významnú súčasť vedeckovýskumnej činnosti predstavuje zriadenie projektového Centra excelentnosti SAV v duchu základného programového zamerania Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV. Centrum excelentnosti SAV (CE SlovSlav) s názvom „Dejiny slovenskej slavistiky 19. – 20. storočia. Postavy slovenského národného obrodovania (Anton Bernolák, Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár, Ľudovít Štúr, Pavol Dobšinský, Jonáš Záborský) + Ján Stanislav – ich činnosť a dielo v európskom kontexte“ sa v rokoch 2012 – 2016 venovalo komplexnému a interdisciplinárnemu výskumu jedného z kľúčových období dejín slovenskej slavistiky a slovenských dejín a kultúry. Činnosť centra sa sústredila na výskum diela významných osobností slovenských dejín a kultúry a zhodnotenie významu

²² MARINČÁK, Šimon. K systematickému výskumu cyrilských a latinských písomných pamiatok. In *Culturologica Slovaca*, 2017, č. 2, s. 66 – 70

http://www.culturologicaslovaca.ff.ukf.sk/images/No2/Marincak_Systematicky_vyskum.pdf [cit. 14-03-2021]. ŠAŠERINA, Svetlana. Zberateľská činnosť Zboru pre výskum Slovenska a Podkarpatskej Rusi. In BŔBOVÁ, Mária – DANKOVÁ, Monika (zost.). *Veda, školstvo a kultúra na Slovensku v rokoch 1918 – 1928: zborník príspevkov a výberová bibliografia*. Banská Bystrica: Štátna vedecká knižnica, 2020, s. 45 – 53

²³ Zakladateľmi edície sú Mons. ThDr. Ján Babjak SJ, PhD., prof. PhDr. Ján Doruľa, DrSc., Mons. prof. ICDr. Cyril Vasil' SJ, PhD., a prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.

²⁴ Pozri ŽEŇUCH, Peter a kol. *Pohl'ady do problematiky cyrilskej písomnej tradície na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019

ich diela v dobovom spoločenskom kontexte, ktorý toto dielo ovplyvňoval a usmerňoval a vo viacerých súvislostiach podnes plní úlohu dôležitého dejinného odkazu. Knižné výstupy projektu, ktoré prezentujú ucelený pohľad na uvedené obdobie a osobnosti slovenských dejín a kultúry, sa podarilo realizovať Slavistickému ústavu Jána Stanislava SAV ako základnému a koordinačnému vedeckovýskumnému pracovisku SAV na projekte v spolupráci s viacerými vedeckovýskumnými a vedeckopedagogickými organizáciami. Potvrdila sa tak nielen významná vedeckovýskumná, ale aj vedecko-koordinačná funkcia slavistického pracoviska na pôde Slovenskej akadémie vied. Vedecko-koordinačná funkcia SÚJS SAV sa ukázala aj v úspešnej realizácii ďalších významných vedeckovýskumných projektov financovaných prostredníctvom vedeckej projektovej štruktúry Európskej únie v rámci programu Horizont 2020 (ERA-NET), v rámci projektovej štruktúry Agentúry pre podporu a výskumu (APVV), Vedeckej grantovej agentúry MŠVVaŠ SR (VEGA) a pod.

4. N a z á v e r

Interdisciplinárny model slavistického výskumu umožňuje systematizáciu poznatkov o jazykových a kultúrnych vzťahoch v európskom prostredí. Umožňuje identifikovať a interpretovať vývinové i synchrónne dimenzie rozvoja i stav národného a kultúrneho vedomia a poukazovať na trvalý prínos národnej kultúry do kontextu európskej kultúry a civilizácie. Slavistický výskum pomáha utvárať obraz o slovanských jazykoch a kultúrach aj vzhľadom na aktuálne integračné európske procesy v intenciách tradičnej európskej kultúrnej identity. Aktuálny status identity slovanských jazykov a kultúr nemožno preto skúmať osamotene, ale synergicky v kontexte diachrónnych i aktuálnych (synchronných) aspektov rozvoja národného i európskeho kultúrneho dedičstva.²⁵

Hoci sa slavistika ako veda často vníma ako politikum, je nepartajná, nadstranícka a nestranná. Zárukou objektivity heuristického i aplikovaného výskumu je jej uplatnenie sa v spoločenskej praxi a tým aj jej konkurencieschopnosť. Tento rozmer podmieňuje stabilita výskumného i edukačného prostredia a vedecko-pedagogické procesy, ktoré umožnia zabezpečiť kontinuum slavistického vedeckovýskumného prostredia na Slovensku. Pri

²⁵ ЖЕЊУХ, Петер. Комисије при Међународном комитету слависта – положај и активности. Актуелно стање и перспективе. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 46, 2017, 1, s. 17 – 30; ŽEŇUCH, Peter. Komisie pri Medzinárodnom komitete slavistov – postavenie a činnosť. Aktuálny stav a perspektívy. *Slavica Slovaca*, 52, 2017, 2, s. 150 – 161

takom vnímaní slavistickej vedy preto nemožno zohľadňovať iba ekonomicko-komerčné či politické faktory.

Pre slavistiku nie je ohrozením realizácia výskumov na viacerých vedeckých či vedecko-pedagogických pracoviskách. V slovenskom i medzinárodnom kontexte totiž nejde o konkurenčné či duplicitné prostredie, lebo výsledky slavistického vedeckého výskumu tvoria pevnú súčasť humanitnej vednej a kultúrnej politiky, a preto ich nemožno v rámci jedného slavistického výskumného prostredia pokladať za konkurenčnú zložku. Konkurencieschopnosť v slavistickom výskume sa môže naplno realizovať práve iba v miere akceptácie výsledkov jej výskumov v širšom národnom a medzinárodnom kontexte. Aj na tomto poli je každý slavistický výskum v slovanských i neslovanských krajinách pevne ukotvený. Slavistické výskumy sa preto v medzinárodnom kontexte i na Slovensku vzájomne dopĺňajú, a tak sa naplno zúčastňujú na poznávaní európskej kultúrnej pamäti. Pravda, udržateľné fungovanie spoločnosti v kontexte európskej kultúry a civilizácie vo všetkých jej sociálne diverzifikovaných rovinách však nevyhnutne závisí od udržateľnosti, kontinualnosti a synergie humanitného a spoločenskovedného výskumu, vrátane slavistiky.²⁶ Na túto skutočnosť poukazuje aj koncepcia pripravovaného 17. medzinárodného zjazdu slavistov v Paríži v roku 2023, ktorého cieľom je poukázať na nevyhnutnosť zachovania európskych kultúrnych hodnôt, ktoré prirodzene forsírujú jednotu v rozmanitosti európskych národných a kultúrnych identít.

V článku publikovanom pri príležitosti 25. výročia založenia slavistického pracoviska na pôde Slovenskej akadémie vied sa v prvom čísle časopisu *Slavica Slovaca* v roku 2020 v tejto súvislosti konštatuje, že „výskum vzťahov vlastného národa so susediacimi i vzdialenejšími národnými, jazykovými či kultúrnymi prostrediami je prioritou modernej národnej i medzinárodnej slavistiky, lebo zdôrazňuje nielen objektívne potreby takéhoto výskumu, ale umožňuje aj ich rozvoj. Takýto vedeckovýskumný i vedecko-organizačný program otvára možnosti pre jeho systematické napĺňanie aj v dnešnom svete digitalizácie a elektronizácie vedeckých zdrojov. V záplave informácií presakujúcich z množstva databáz, internetových a komunikačných zdrojov a z digitalizovaných pamäťových systémov sa nemožno spoľahnúť iba na kapacity jednej vednej disciplíny, preto je interdisciplinárny výskum vzťahu národného jazyka a kultúry k iným jazykom a kultúram dô-

²⁶ ŽEŇUCH, Peter. Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied. In ŽEŇUCH, Peter (zost.). *Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015, s. 15

ležitým zdrojom poznania kultúrnej rozmanitosti.²⁷ Práve komplexný vedecký výskumný program sa napriek všetkým ťažkostiam, turbulenciám a osobnému zanieteniu darí aspoň sčasti naplniť práve v rámci interdisciplinárneho vedeckého bádania. Uplatňovanie metód základného interdisciplinárneho výskumu, na ktorom sa podieľajú jazykovedci, kulturoológovia, etnológovia a folkloristi, teológovia, historici s archeológmi, je v súčasnosti nevyhnutný a aktuálny. Je to devíza, ktorou slovenská slavistika významne zaplní medzery pri osvetľovaní úlohy slovenského jazykov, literatúry a kultúrnych pohybov v európskom i globálnom priestore.²⁸

ON SLOVAK ACADEMIC SLAVISTICS AFTER 1989

PETER ŽEŇUCH

In the study, the author focuses on the development of Slavic studies as a scientific discipline in Slovakia after 1989. He points out that the research priority of every society is the need to know its value system. Slovak Slavistics, with its focus, is an integral part of the international Slavic research program. This program is defined as research into the relations of the Slovak language and culture with other Slavic and non-Slavic languages and cultures. The scientific research program of Slovak Slavistics includes mainly areas in which systematic research of Slovak-Slavic and Slovak-non-Slavic relations is still lacking. In the study, the author also deals with the characteristics of the processes connected with the implementation of science policy and its impact on the Slavic-led discipline in Slovakia. It points in particular to the personnel, economic and institutional background. He pays special attention mainly to the activities of the Slovak Committee of Slavists, the Ján Stanislav Institute of Slavistics of the Slovak Academy of Sciences and the publishing possibilities of the *Slavica Slovaca* journal. The author of the study emphasizes that the most important benefits of Slavic research are the sustainability and development of systematic knowledge of society, deepening of cultural, linguistic, historical social awareness and systematic knowledge of national and European cultural identity.

²⁷ ŽEŇUCH, Peter. Komisie pri Medzinárodnom komitáte slavistov akreditované na 16. medzinárodnom zjazde slavistov v Belehrade. In *Slavia*, 88, 2019, 1, s. 100 – 104

²⁸ ŽEŇUCH, Peter. Inštitucionalizovaný slavistický výskum v Slovenskej akadémii vied po dvadsiatich piatich rokoch, c. d., s. 14

О СЛОВАЦКОЙ АКАДЕМИЧЕСКОЙ СЛАВИСТИКЕ ПОСЛЕ 1989 ГОДА

ПЕТЕР ЖЕНЮХ

В настоящей статье автор рассматривает развитие славистики как научной дисциплины в Словакии после 1989 года. Он обращает внимание на то, что приоритетом исследования для каждого общества является необходимость познания его системы ценностей. По своей направленности словацкие славистические исследования представляют собой неотъемлемую часть международной славистической исследовательской программы, которая определяется как исследование отношений словацкого языка и культуры с другими славянскими и неславянскими языками и культурами. Научно-исследовательская программа словацкой славистики включает в себя главным образом области научного познания, в которых до сих пор отсутствует систематическое исследование словацко-славянских и словацко-неславянских отношений. В статье автор характеризует процессы, связанные с проведением научной политики и ее воздействием на славистическую научную дисциплину в Словакии. Внимание обращено на кадровую, экономическую и институциональную базу исследований. Автор рассматривает деятельность Словацкого комитета славистов, Института славистики им. Яна Станислава Словацкой академии наук и публикации журнала *Slavica Slovaca*. Автор статьи подчеркивает, что самым важным бенефитом славистических исследований является их устойчивость и развитие систематического познания общества, углубление культурного, лингвистического, исторического самосознания и систематическое познание национального и европейского культурного самосознания.

Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc.
Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislava
Email: slavpeze@gmail.com

SLOVANSKÁ IDENTITA AKO PROSTRIEDOK PROTIREFORMÁCIE V DIEĽACH PIOTRA SKARGU

JÁN PASTUSZEK

PASTUSZEK, Ján. Slavonic Identity as a Tool of Counter-Reformation in the works by Piotr Skarga. *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2., pp.

One of the most outstanding personalities of Polish history was Jesuite preacher Piotr Skarga who actively participated in a sharp confessional struggle at the turn of the 16th and 17th centuries. Local specific features were the cause that counter-reformation had in Polish-Lithuanian state a different development than in other parts of Europe. A dominant position in social hierarchy belongs to numerous and powerful aristocracy which enforced a guarantee of religious freedom. It was especially in this environment where literary and especially oratory talent of Piotr Skarga proved to be dominant. Gifted preacher in his works intentionally dealt with several motifs, among which there were also an awareness of Slavonic identity in order to prove legitimacy of counter-reformation.

Keywords: Piotr Skarga, Poland, Counter-Reformation, Slavonic identity, preaching activities, the Jesuites.

Obdobie prelomu 16. a 17. storočia bolo v Európe poznamenané aj rastúcim reformačným hnutím a následnou katolíckou reakciou v podobe proti-reformácie. Vzájomný stret rôznych teologických postojov bol v mnohých krajinách spájaný s brutálnym násilím, ktoré vyústilo aj do ničivých vojen. Celkom iná situácia panovala u nášho severného suseda. Práve toto obdobie sa v Poľsku tradične označuje ako zlatá éra („złoty wiek Polski“), ktorú v 19. storočí často reflektovali (a idealizovali) poľskí romantici. V tomto

období sa v Poľsku naplno prejavovali aj myšlienky renesancie a humanizmu.¹ Okrem prudkého rozvoja kultúry dochádzalo aj k dynamickej expanzii poľských hraníc.² Pre Poľsko-litovský štát bol charakteristický špecifický politický systém. Dominantnú pozíciu v ňom zaujímal početný, mimoriadne aktívny a sebavedomý šľachtický stav, ktorý volil panovníka.³

Prezieravá poľská šľachta, vnímajúca krvavé konfesijné násilie v zahraničí, spájajúce sa s absolutistickými snahami jednotlivých kráľovských dvorov, oficiálne presadila slobodu náboženského vyznania, a to aj kvôli posilneniu vlastných stavovských výsad na úkor panovníka.⁴ Práve prísluš-

¹ ZIOMEK, Jerzy. *Renesans*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2002, 552 s.

² V druhej polovici 16. storočia po Lublinskej únii (1569), kedy Poľské kráľovstvo a Litovské veľkokniežatstvo vytvorili sústátie, Republiku oboch národov (Rzeczpospolita Obojga Narodów), išlo o územie približne 800 000 km² s viac ako 7,5 miliónmi obyvateľov. Poliaci tvorili asi 40% z celkového obyvateľstva. Početnú skupinu (asi 20 %) tvorili východní Slovania, ktorí svojím počtom prevyšovali aj etnicky litovské obyvateľstvo a vo väčšine vyznávali pravoslávie. Medzi ďalšie početnejšie skupiny patrili Židia, Arméni a Nemci, ktorí obývali najmä mestá. Exil z náboženských alebo ekonomických dôvodov tu nachádzali aj Česi, Uhri či Škóti. ŘEZŇÍK, Miloš a kol. *Dějiny Polska*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2017, s. 210 – 211; KOSMAN, Marcell. *Dějiny Polska*. Praha: Karolinum, 2011, s. 135

³ V odbornej literatúre sa zvykne objavovať údaj o 6 – 10% podiele šľachty v rámci celého obyvateľstva. To v porovnaní s inými krajinami Európy predstavuje výnimočne vysoké zastúpenie populácie so šľachtickými výsadami, čo vplývalo na sebavedomie a silné postavenie tohto stavu v spoločnosti. (FROST, Robert. *The Nobility of Poland-Lithuania, 1569 – 1795*. In *The European Nobilities in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. Volume II: Northern, Central and Eastern Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2007, s. 275 – 276; GIEROWSKI, Józef Andrzej. *Historia Polski: 1505 – 1764*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1988, s. 49). V Mazovsku sa dokonca stretávame s údajom o 25 % podiele šľachty, ktorej veľkú časť tvorila tzv. golota (chudobná šľachta). (KOSMAN, Marcell. ref. 2, s. 123) Napriek obrovským majetkovým rozdielom, náboženstvu, jazyku a častým politickým sporom a konfliktom, poľsko-litovská šľachta bola navzájom spojená mimoriadne silným spoločným vedomím, ktoré integrovalo tento stav na širokom priestore Rzeczypospolitej. Od konca 16. storočia sa začala prejavovať šľachtická ideológia sarmatizmu ako špecifická forma životného štýlu a kultúry. (TAZBIR, Janusz. *Kultura szlachecka w Polsce: Rozkwit, upadek, relikty*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1983, 248 s. O politickom systéme: KVĚTINA, Jan. *Šlechtická demokracie: parlamentarismus v polskolitevském státě v 16. – 17. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2011, 252 s.)

⁴ Varšavská konfederácia z roku 1573 mala ako tolerančný akt posilniť šľachtické slobody a brániť pred vypuknutím krvavých náboženských nepokojov, ktoré boli poľskej šľachte dobré známe z iných európskych krajín a slúžili jej ako odstrašujúci príklad. Garancia náboženskej tolerancie bola potrebná pre udržanie jednoty a poriadku v Poľskej korune a Litovskom veľkokniežatstve, ktoré vtedy len krátko tvorili jeden štát. V oboch

níci mocných magnátskych rodov sa stali patrónmi jednotlivých konfesíí a ich práv. Spoločenské pomery a atmosféra určovali mantinely konfesio-nálnych zápasov, čo ovplyvnilo aj priebeh protireformácie. Zjednodušene by sa dalo povedať, že zástupcovia konkurujúcich konfesíí nemohli siahnúť po meči a násilím si vynútiť dominantné postavenie. Potrebné bolo bo-jovať o srdcia veriacich. Argumentmi v dišpute poraziť protivníka a doká-zať ho presvedčiť o svojej pravde.⁵

Čoraz častejšie využívaná a zdokonaľovaná kníhtlač našla v dobe horli-vých verejných debát a sporov široké uplatnenie a stala sa hlavnou zbraňou v rukách teológov. Účinným nástrojom náboženskej propagandy v obdo-bí protireformácie však nebolo len tlačené, ale aj hovorené slovo, čo viedlo k rozvoju kazateľstva. Otázky náboženstva sa v Poľsko-litovskom štáte, ako aj v Európe prelínali s politickými a spoločenskými témami. Tento pomer sa v dobovom kazateľstve prejavil v rozvoji politických a príležitostných kázni. Navyše poľská spoločnosť bola zvyknutá na verejné vystúpenia a dis-kusie aj k celospoločenským otázkam, ktoré prebiehali predovšetkým na pôde celoštátnych sejmov a regionálnych sejmíkov, na ktorých sa schádza-la šľachta.

Jeden z najznámejších poľských kazateľov bol Piotr Skarga (1536 – – 1612), horlivý stúpenec protireformácie, ktorý pôsobil aj na dvore poľské-ho kráľa Žigmunda III. (1566 – 1632), vďaka čomu mal vplyv na elity a vy-sokú politiku.⁶ Do histórie poľskej kultúry sa najviac zapísali dve jeho diela.

časťach mali vyznávači rôznych nekatolíckych konfesíí silný vplyv. Aj v dôsledku Varšavskej konfederácie, ktorej články zaväzovali budúcich poľských vládcov, sa Rzecz-pospolita stala na istý čas multikonfesio-nálnou spoločnosťou: „My Rady Koronne, duch-owne i świeckie, i rycerstwo wszystko, i stany insze jednej a nierozdzielnej Rzeczypospo-litej [...] obiecujemy to sobie spólnie, pro nobis et successoribus nostris in perpetuum, sub vinculo iuramenti, fide, honore et conscientii nostris, iż którzy jestechny dissidentes de religione, pokój między sobą zachować, a dla różnej wiary i odmiany w Kościelech krwi nie prelewać [...]“. (TAZBIR, Janusz. *Konfederacja warszawska 1573 roku wielka karta polskiej tolerancji*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1980, s. 7 – 11, s. 25 – 26)

⁵ Aj v Poľsko-litovskom štáte dochádzalo k napätiu a krvavému konfesio-nálnemu nási-liu, ktoré malo najmä lokálny a individuálny charakter. (PRAŽÁKOVÁ, Kateřina. Konfesní nepokoje v Krakově pohledem rožmberského zpravodajství. In *Folia Historica Bohemica* 30, 2015, č. 1, s. 5 – 32)

⁶ Išlo o príslušníka chudobnej mazovskej šľachty so sporným pôvodom. Piotr Skarga vyštudoval univerzitu v Krakove a navštívil aj Viedeň a Rím, kde vstúpil do Spoločnosti Ježišovej. Okrem kazateľskej a literárnej činnosti sa venoval aj organizovaniu školstva, charity. Ako misionár pôsobil na Pobaltí a medzi východnými Slovanmi. Vďaka svojmu talentu a úprimnému zápalu postupne stúpал nielen v rádovej, ale aj spoločenskej hierar-chii, až dosiahol pozíciu v tesnej blízkosti kráľa ako jeho osobný kazateľ. (SYGAŃSKI, Jan.

Hagiografické *Żywoty świętych starego i nowego zakonu* (1577), ktoré Skarga vytvoril podľa vzoru nemeckého historika Laurentia Suriusa (1523 – 1578). Prehľadne boli usporiadané podľa kalendára a boli mimoriadne obľúbené medzi širokými vrstvami ľudu. Slúžili aj ako pomôcka pre poznanie histórie a geografie. Tazbir dokonca uvádza, že v niektorých regiónoch sa poľská kultúra, čeliaca odnárodnovaniu v dobe neexistencie poľského štátu, udržala aj vďaka tomuto dielu. Ďalším dielom sú *Kazania sejmowe*, ktoré prvýkrát vyšli v roku 1597 v rámci druhého vydania zbierky *Kazania na niedziele i święta całego roku*. Spolu so zbierkou *Kazania o siedmiu sakramentach* (1600) vyšlo ich druhé vydanie. V rámci zbierky *Kazania przygodne* nasledovalo v roku 1610 vydanie, ktoré bolo z politických dôvodov bez časti *O monarchijnej i królestwie*. Táto časť poburovala šľachtu a mohla sa stať potenciálnym zdrojom konfliktov, čo nebolo v záujme jezuitov. Skarga v ôsmich kapitolách diela opisuje svojou optikou pomery v Rzeczypospolitej. Upozorňuje na problémy a nedostatky a varuje pred krízou, ktorá neodvratne nastane, keď jeho slová ostanú poslancami sejmu nevy počuté.

Skarga vnímal každý spoločenský problém ako chorobu, ktorá trápi organizmus – Rzeczypospolitu. Skargom navrhované zmeny boli totožné s cieľmi protireformácie v Poľsku. Posilnenie moci panovníka a katolíckej cirkvi či obmedzenie vplyvu šľachty a náboženskej tolerancie sú prezentované ako lieky práve na tieto choroby: „A ak ste ostražití a múdri lekári, nájdete jej [Rzeczypospolitej, pozn. J. P.] šesť škodlivých chorôb, ktoré naznačujú jej (božechráň) blízku smrť.“⁷ Počas Skargovho života jeho dielo nemalo veľký spoločenský ohlas. Myšlienky obsiahnuté v diele sa jednoduchšie šírili najmä prostredníctvom kratších a vecnejších brožúr alebo prostredníctvom kázní.

Najväčšia sláva Skargovho diela prišla s úpadkom jeho vlasti, počas delení Poľska a následnej doby bez štátnej samostatnosti. Úplné dielo aj s kázňou o kráľovskej moci vyšlo samostatne v roku 1792. Znovuobjavenie zabudnutých kázní tesne pred zánikom Poľsko-litovského štátu urobilo zo Skargu vlasteneckého proroka, ktorý predvídal nebezpečenstvo a svoje kritické slová vmielol priamo do tváre kráľa a najvyšších hodnostárov.⁸

Działalność Ks. Piotra Skargi T. J. na tle jego listów 1566 – 1610. Kraków: Tow. Jezus., 1912, 138 s.; TAZBIR, JANUSZ. *Piotr Skarga: szermierz kontrreformacji*. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1978, 343 s.)

⁷ „A ješliście ostrożni i mądrzy lekarze, najdziecie sześć szkodliwych chorób jej, które jej bliską śmierć (obroń Boże) ukazują.“ (SKARGA, PIOTR. *Kazania sejmowe*. ed. TAZBIR, JANUSZ, Wydanie trzecie, zmienione i uzupełnione. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1972, s. 34)

⁸ Jedna z najvýznamnejších poľských osobností 19. storočia, Adam Mickiewicz (1798 –

Skarga ako vzdelaný a skúsený človek dokázal vo svojich dielach, ktorých cieľom bolo presvedčiť o správnosti protireformácie, použiť argumenty tak, aby na čitateľa zapôsobili. Pri skúmaní jeho tvorby narazíme na motívy, ktoré rezonovali v značnej časti poľskej spoločnosti. Na niekoľkých príkladoch môžeme demonštrovať, akým spôsobom dokázal pracovať s vedomím etnickej identity a slovanskej príbuznosti.

Orientácia v etnických či jazykových špecifikách sa u Skargu prejavila aj popri jeho literárnej činnosti. Napríklad spomenuté dielo *Żywoty świętych...* vyžadovalo u autora aj značný historický a kultúrny prehľad o jednotlivých národoch a krajinách. Vnímanie odlišností rôznych skupín sa u neho zaiste vyvinulo najmä pri jeho misionárskom pôsobení v heterogénnom prostredí Pobaltia, kedy o úspechu do veľkej miery rozhodovala aj znalosť jazyka a zvykov, ako to Skarga uvádza vo svojej korešpondencii.⁹

Motív slovanskej identity nachádzame v Skargovom diele *Kazania sejmowe*, a to pri kritike častých domácich sporov, z ktorých, podľa kráľovského kazateľa, môžu vzniknúť vážne nepokoje a občianske vojny. Podľa Skargu sa Poľsko-litovský štát bude rozpadávať kvôli vnútorným konfliktom, až nakoniec dôjde k jeho zániku a strate identity jeho obyvateľov: „Svoj jazyk, v ktorom toto kráľovstvo samo medzi onými veľkými slovanskými [kráľovstvami, pozn. J. P.] zostalo slobodné, aj svoj národ zatratíte a zvyšky toho národa, tak starého a po svete široko rozkvitnutého, stratíte a zmeníte sa na cudzí národ, ktorý vás nenávidí, tak ako sa to stalo iným.“¹⁰

– 1855), pozitívne hodnotil Skargu a jeho tvorbu aj pre jeho naplnené predpovede: „Najwyżej jednak pomiędzy pracami Skargi stoją i najwięcej mu zjadnały wziętości jego mowy polityczne, czyli Kazania sejmowe. [...] Tu objawia pojęcia, jakie miał o posłannictwie Polski, skreśla obowiązki obywateli względem Rzeczypospolitej, wyklada system polityczny, uznany przez sie za najlepszy, przepowiada nareszcie przyszłość Polsce: jest mowcą, politykiem, kapłanem i prorokiem.“ (MICKIEWICZ, Adam. *Dziela wszystkie. T. 5, I*, Literatura słowiańska. ed. PINI, Tadeusz – REITER, Marian. Lwów: H. Altenberg, 1911 – 1913, s. 467)

⁹ Z Rigy referoval Skarga o jazykových pomeroch a misijných možnostiach generálovi jezuitov Claudiovi Aquavivov v liste z 24. októbra 1582: „Provincia haec tres habet usitatas, imo quatuor linguas. Duae dominorum, germanica et polonica, duae subditorum, litavica et igovica vigent, quae summum ad promovendam religionem afferunt impedimentum. Litavi omnes et Igovenses promptissimi sunt ad catholicam religionem.“ (*Listy Piotra Skargi z lat 1566 – 1610*. ed. SYGAŃSKI, Jan. Kraków: Wydaw. Towarzystwa Jezusowego, 1912, s. 195)

¹⁰ „Język swój, w którym samym to królestwo między wielkimi onemi słowieńskimi wolne zostało, i naród swój pogubicie, i ostatki tego narodu tak starego i po świecie szeroko rozkwitnionego potracicie, i w obcy się naród, który was nienawidzi, obrócicie, jako się inszym przydało.“ (SKARGA, Piotr. ref. 7, s. 67)

Skarga apeluje na etnické povedomie a hrdosť poľskej šľachty a zároveň zdôrazňuje výnimočnosť Rzeczypospolitej, ktorá je podľa neho posledným slobodným slovanským štátom. To pôsobí ako vlastenecký mobilizačný faktor, ale v istom zmysle aj ako pochvala poľských stavov, ktoré sa o svojej výnimočnosti často navzájom presviedčali.¹¹

Skarga sa aktívne angažoval aj v prospech cirkevnej únie medzi Rímom a miestnymi pravoslávnyimi biskupmi, ktorí reprezentovali značnú časť populácie Poľsko-litovského štátu.¹² Na slovanskú identitu odkazuje aj v diele venovanom týmto snahám *O jedności Kościoła Bożego...*, ktoré vyšlo v roku 1577 vo Vilne¹³ (druhýkrát v roku 1590). Útočí v ňom na protestantských „heretikov“ a taktiež sa venuje histórii rozkolu medzi západnou a východnou cirkvou, ktorého hlavné príčiny vidí v pýche pravoslávnych patriarchov a byzantských cisárov. V ďalších častiach upozorňuje aj na nízku úroveň ruského duchovenstva. Predkladá duchovné, ale aj politické výhody, ktoré by zo vzájomnej únie vzišli, a vyzýva k jej naplneniu. V niektorých častiach sa Skarga hlási aj k slovanskému jazyku: „[...] do Konštantínopolu, alebo, ako sa hovorí v našom slovanskom jazyku, do Carihradu.“¹⁴ V diele tiež s dôrazom poukazuje na zásluhy katolíckej cirkvi pri šírení kresťanstva medzi Slovanmi, ale aj inými národmi: „Rímska stolica, vysielajúc svojich kazateľov, biskupov a mníchov, obrátila Vandalov, Slovákov, Bulharov, Bos-

¹¹ Južní Slovanovia boli v tom čase pod nadvládou Turkov. V českých krajinách a Uhorsku vládli Skargovi neoblíbení Habsburgovci a cárska Rus bola v „tyranských“ rukách absolutistického monarchu, ktorý bol vnímaný rovnako ako turecký sultán: „Tureckého i Moskiwskiego państwa obywatele, patrzcie, jakie uciśnienie i tyraniją cierpią“ (TAMŹE, s. 41)

¹² Na synode v Breste v roku 1595 pripravili niekoľkí poľsko-litovskí pravoslávni biskupi oficiálnu žiadosť, ktorú pápež Klement VIII. potvrdil bulou *Magnus Dominus et laudabilis nimis*. Následne bola v roku 1596 únia na synode prijatá. Pristúpili k nej aj viacerí pravoslávni magnáti a vladykovia. Rýchlo sa však sformovala opozícia, na čele ktorej stálo mocné knieža Konštantín Vasil Ostrogski (1526 – 1608) spolu s I'vovskou a przemyslskou diecézou, ako aj s podporou veľkej časti pravoslávneho nižšieho duchovenstva, mešťanstva a poddaných. Úspech, ktorý spočíval vo formálnej jednote, sa v ďalších rokoch pretavil do nepokojov a konfliktov. (K dobovému vývoju pravoslávnej cirkvi v Poľsko-litovskom štáte a súvislostiam vzniku brestskej únie GUDZIAK, Borys. *Kryzys i Reforma, Metropolia kijowska, patriarchat Konstantynopola i geneza unii brzeskiej*. Lublin: Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2008, s. 79 – 116)

¹³ Pre označenie hlavného mesta Litvy používame historický názov, ktorý je zaužívaný aj v prameňoch a odbornej literatúre. Podobne postupujeme aj v prípade ďalších lokalít.

¹⁴ „... do Konstantynopola, abo jako Słowieński nasz język zowie, do Carogrodu.“ (SKARGA, Piotr. *O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim i ruskim od tej jedności odstąpieniu*. Kraków: „Czas“ Fr. Kulczycki, 1885, s. 93)

niakov, Rácov, Moravanov, Poliakov, Dánov, Švédov a veľa iných národov bez sily a vojska.“¹⁵

V kapitole venovanej prijatiu kresťanstva slovanskými národmi najprv v zhode s inými humanistami s chválou vysvetľuje pôvod ich mena a uvádza jednotlivé slovanské národy a ich rozšírenie po svete: „[...] staroveké, veľmi ľudnaté a široko po svete rozšírené od slávy nazývané slovanské národy, to sú Bulhari, Srbi, Bosniaci, Rácovia, Slováci, Chorváti, Dalmáti, Korutánci, Ilýri, Česi, Moravania, Poliaci, Slezania, Biela a Červená Rus, Panóni, Pomorania, Kašubovia, Vandali, a iné veľké krajiny a široké národy slovanského jazyka začali prijímať kresťanskú vieru a vychádzať z pohanskej temnoty na svetlo pravdy sv. Evanjelia.“¹⁶

Skarga s rešpektom píše aj o misionárskej činnosti sv. Cyrila a Metoda medzi Slovanmi: „V obrátení a náuke svätej viery vykonali veľkú prácu dvaja slávni a svätí rodní bratia, biskupi Metod a Cyril, vyslaní rímskou cirkvou.“¹⁷

¹⁵ „Stolica rzymska śląc swe kaznodzieje, biskupy i mnichy, nawróciła Wandale, Słowaki, Bulgary, Bośniaki, Race, Morawce, Polaki, Duńczyki, Szweki, i innych wiele narodów, bez mocy, bez wojska żadnego.“ (TAMŹE, s. 26)

¹⁶ „... starowieczne i bardzo ludne, a szeroko po świecie rozszerone od sławy nazywane Słowieńskie narody, to jest Bulgarowie, Serbowie, Bosnacy, Raskowie, Słowacy, Karwaci, Dalmatowie, Karytani, Illiryjczanie, Czechowie, Morawcy, Polacy, Słężacy, Ruś biała i czerwona, Panonnowie, Pomorzanie, Kaszubowie, Wandali, i inne Słowieńskiego języka wielkie państwa, i szerokie nacye, wiarę Chrześciańską przyjmować, a z ciemności pogańskiej wychodzić na jasność prawdy Ewangelii św. poczęli.“ (TAMŹE, s. 122)

Terminom *Słowaki/Słowacy* označoval Skarga konkrétne etnickú skupinu, keďže na označenie Slovanov používal termín *Slowieni/Slowiani*. Touto skupinou môže byť slovenské etnikum, ku ktorému mal v Krakove pôsobiaci Skarga blízko. S týmto etnonymom sa v tejto dobe stretávame pravidelne. Napríklad aj v predhovore Mikuláša Konáča z Hodiškova k vydaniu *Českej Kroniky* od Eneáša Silvia Piccolominiho (pápeža Pia II.) z roku 1510: „... protož jje sobie neobtiežui čiesti nebt muože tobie užitek přinesti Čechu, Slovaku, Moravče, Polaku, chvíli všeliaku.“ (PIUS II. *Česká kronika*. Praha, 1510, Královská kanonie premonstrátů na Strahově. DR IV 10, 0001v. K problematike terminológie MRVA, Ivan. Regnum Sclavorum, Sclavonia, Windenland, Slovakia, Slovák-orszáğ, Tot vilajet, Tót orszáğ, Zem slovenská, Slowakei, Slovákco, uhorské Slovensko – od etnicko-geografického pojmu po geograficko-politické označenie. In *Slovenské územie v historickom kontexte*. Martin: Matica slovenská, 2017, s. 98 – 99) Podľa spôsobu uvádzania jednotlivých národov však nie je vylúčené, že môže ísť aj o obyvateľov chorvátskej Slavónie. Ďalší použitý termín, „*Pannonowie*“, môže taktiež predstavovať označenie slovenského etnika, čo bol vtedy bežný spôsob vyjadrenia identity aj u slovenských študentov. (ULIČNÝ, Ferdinand. *Latinské etnonymá Slovákov v stredoveku a novoveku: Sclavi, Pannoni, Slavi*. In *Historický časopis*, 2016, roč. 64, č. 3, s. 499 – 504)

¹⁷ „W nawróceniu i nauce do wiary świętej wielką pracą czynili sławni i święci dwaj bracia rodzeni, Methodus i Cyrillus Biskupi, od Rzymskiego Kościoła posłani.“ (SKARGA, Piotr. ref. 14, s. 122 – 123)

Na cirkevnú slovančinu sa však Skarga pozerá očami horlivého stúpenca katolicizmu a dôrazne ju odmieta. Píše, že aj samotní pravoslávni kňazi musia v istých momentoch použiť poľský jazyk, keďže jej sami úplne nerozumejú, čím však nepriamo poukazuje na vzájomnú blízkosť oboch jazykov, ktorú na ďalšom mieste vyzdvihuje ako nástroj realizácie cirkevnej únie: „Zo slovanského jazyka nemôže byť nikdy nikto učeným. A už teraz mu nikto dokonalo nerozumie, pretože na svete nie je národa, ktorý by ním hovoril tak, ako to je v knihách [...] A preto vaši popi, keď chcú niečo rozumieť v slovanskom jazyku, musia prekladať poľštinou.“¹⁸ Skutočnosť, že niektorí Slovania prijali krst z Ríma a niektorí z Konštantínopolu, vysvetľuje geografickými faktormi: „[...] tí, ktorí boli bližšie k Itálii, ako Chorváti, Dalmáti, Srbi, Slováci, Korutánci, ktorí sa usadili od Itálie po horách až do Uhorska, ale tiež Bulhari, ktorí boli bližšie ku Grékom, a po nich Česi, Moravia, Poliaci, Slezania, Kašubovia, Pomorania a iné slovanské národy [...] Rus bola príľahlá k carihradským cisárom, čo znamená, že kyjevské kniežatá spolu s inými ruskými národmi sa od Grékov (s ktorými susedili a aj viedli časté vojny) naučili viere za cisára Bazila Katolíka.“¹⁹

Praktickými argumentmi pre prijatie cirkevnej únie sú práve spoločný slovanský pôvod „Ako slovanské národy, medzi ktorými sú Poliaci a Rus [...]“ a najmä jazyk „Pomáhať má k tomu aj jeden spoločný jazyk s nami katolíkmí, ktorým môžeš ku všetkému zhodnému a prospešnému dôjsť“.²⁰

Skarga čerpal informácie najmä od talianskych historikov Flavia Blondina (1392 – 1463) a Bartolomeja Platina (1421 – 1481). Opieral sa aj o dieło *Centuriae Magdeburgenses* o histórii cirkvi, ktoré vytvorili protestantskí autori, čo samotný Skarga uvádza v prospech svojich tvrdení: „Ako to píšú samotní nemeckí heretici [...]“²¹ Piotr Skarga preložil do poľštiny časti roz-

¹⁸ „Z słowieńskiego ięzyka nigdy żaden uczony być nie może. A iuż go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. Bo tey na świece nacyey nie masz, która by nim tak, iako w księgach iest, mówila [...] Y stąd popi waszy, gdy co w słowieńskim chcą rozumieć, do polskie się udać po tłumactwo muszą.“ (SKARGA, Piotr. *O Jedności Kościoła Bożego pod iednym Pasterzem...* Wilno: 1577, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, XVI.O.291, s. 360 – 361.) Ostré výpady proti cirkevnej slovančine obsahuje len prvé (1577) vydanie diela. Druhé (1590) vyšlo už v dobe aktívnych rokovanií o cirkevnej únii. Skarga a jeho nadriadení si museli byť vedomí, že takáto kritika by mohla ovplyvniť pravoslávnych čitateľov proti zväzku s katolíckou cirkvou.

¹⁹ „Jako Slowieńskie narody, między któremi są Polacy i Ruś [...] Pomagać do tego i jeden język spólny z nami Katoliki, który mając, do wszystkiego zgodnego i zbawienego snadnie przyjść możesz.“ (TAMŽE, s. 122, 208)

²⁰ „Jako sami to heretycy niemieccy piszą...“ (TAMŽE, s. 23)

²¹ „[...] nie trudno się domyślić, iż z tych stron te narody wyszły, gdzie teraz Polska, Czeska ziemia, Ruska y Moskiewska, aż do Wolhy, od ktorey Wolgary abo Bulgary

siahleho diela *Annales ecclesiastici...* od kardinála Caesara Baronia (1538 – 1607), ktoré z pohľadu cirkevnej histórie obsahuje aj informácie o Slovanoch, čo mohlo ovplyvniť jeho názory.

Pri zmienke o príchode Slovanov do Panónie Skarga cítil potrebu vložiť vlastnú vsuvku, aby bližšie opísal „starobylosť nášho slovanského národa“ a jeho pôvod: „[...] nie je ťažké domyslieť si, že z tých končín vzišli tie národy, kde je teraz poľská, česká, ruská a moskovská zem až po Volgu, podľa ktorej sa volajú Volhari alebo Bulhari. A tam vo východných kráľovstvách, keď sa rozmnožili, tu sa znova po častiach vrátili tieto národy ako do svojich prvých sídel [...]“²² Odvolával sa aj na svojho osobného priateľa, biskupa a kronikára Marcina Kromera (1512 – 1589) a jeho dielo *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX* z roku 1555, venované poľskej histórii do roku 1506. Dielo bolo obľúbené aj u čitateľov v cudzine. Kromer venoval podstatnú časť svojej práce práve pôvodu Slovanov.²³ Priklonil sa k sarmatizmu a odmietol slovanskosť balkánskych Ilýrov, u ktorých iní doboví vzdelanci²⁴ videli počiatky Slovanov.²⁵

zowią. Y tam na wschodnych krolestwach gdy się rozmnożyli, tu się zas po częścí wrocily te narody iako do pierwszych swoich ośiadłości...“ (BARONIUS, Caesar. *Roczne dzieje kościelne od narodzenia Pana i Boga naszego Jesusa Chrystusa, wybrane z Rocznych dziejów kościelnych Cesara Baroniusza, kardynała S.R.K. nazwanych Annales ecclesiastici*. ed. SKARGA, Piotr, W Krakowie: w drukarni Andrzej Piotrkowczyka, 1607, Biblioteka Narodowa. SD XVII.4.1061, s. 756)

²² „Ad eam denique amplitudinem peruenere ut prope dimidiam Europe, nonnullam etia Asiae partem occuparint. In ea natione maximae et fortissime gentes etiam nunc censentur: nempe Russi, quos Ruthenos plerique uocant, Volynii, Moschi, Bulgari, Rasciani, Serbi, Bosnenses, Carni, Croatae [...] denique Boemi, Lusacii, Morauii, Cassubii, Pomerani, Masouii, Silesii, et ipsi, de quibus hec nobis instituta est historia, Poloni.“ (KROMER, Marcin. *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*. Basileae: per Ioannem Oporinum, 1555. Biblioteka Narodowa. SD XVI.F.532, s. 1)

²³ ZIOMEK, Jerzy. ref. 1, s. 160 – 162. V roku 1615 došlo na univerzite v Prahe k ostrému sporu o pôvode Čechov a Slovanov. Profesor Jan Matyáš zo Sudet odmietol ilýrsky pôvod. Dokazoval svoju tézu o pôvode Slovanov vo východných oblastiach Roxolánie (HEJL, František. Humanistické názory o pôvodu a vzťahoch medzi slovanskými národmi. In *Otázky dějin střední a východní Evropy II.*, Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1975, s. 21; MACŮREK, Josef. Slovanské povědomí a česká společnost koncem 15. – počátkem 17. století (1471 – 1620). In *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*, Praha: Melantrich, 1968, s. 51)

²⁴ „Iam uero quae ratio excorgitari potest, cur populi ipsi, qui prius Dalmatae et Illyrii dicti sunt, posterius Slaui, et regio Slauonia dici coeperit, si ab initio Slaui eam tenuere? [...] Polonos ac ceteros omnes Slauos Sarmatas esse.“ (KROMER, Marcin. ref. 23, s. 6, s. 19)

²⁵ „Iam uero quae ratio excorgitari potest, cur populi ipsi, qui prius Dalmatae et Illyrii dicti sunt, posterius Slaui, et regio Slauonia dici coeperit, si ab initio Slaui eam tenuere? [...] Polonos ac ceteros omnes Slauos Sarmatas esse.“ (Kromer, Marcin. ref. 23, s. 6, s. 19)

Zmysluplnosť využitia motívu slovanskej príbuznosti u Skargu môžeme doložiť aj množstvom podobných predstáv nielen v Poľsku, ale v celej strednej Európe. Na porovnanie použijeme názory o rozšírení slovanského jazyka, ktoré nám poskytuje dielo *De sacra corona regni Hungariae...* od vzdeleného uhorského magnáta a hodnostára Petra Révaia (1568 – 1622) z roku 1659: „Reč slovanská a či ilýrska je dnes zo všetkých rečí najrozšírenejšia. Veď, ako sa zdá, siaha od Adriatického mora až po severný oceán. Používajú ju Istrijci, Dalmatínci, Bosniaci, Česi, Slezania, Lužičania, Poliaci, Litvania, Prusi, obyvatelia Škandinávie, Rusi, vládnuci široko-ďaleko, ako aj Bulhari a mnohé susedné kraje, [...] takže na celom svete je to slovanská reč, v ktorej sa možno dohovoriť s najväčším počtom národov a kmeňov, majúcich iba pozmenené nárečia, čo iba v súvislosti so susedstvom s inými národmi majú niečo cudzie.“²⁶

V tejto dobe prebiehala aj veľmi živá kultúrna výmena medzi Poľskom a českými krajinami, čo značne posilňovalo vzájomné väzby.²⁷ Príkladom prijatia sarmatizmu a slovanskej vzájomnosti z dobového českého prostredia je aj predhovor vydavateľa a spisovateľa Daniela Adama z Veleslavína (1546 – 1599) k českému vydaniu diela *Kronika Moskevská* z roku 1590 od Alessandra Guagniniho (1534 – 1614), talianskeho humanistu pôsobiaceho v Poľsku: „Nebo poněvadž Moskvané a Rusové posli jsou z téhož národu Sarmatského jako i my Čechové, a téhož jazyka, kteréhož my a jiní národové Slovanští, ač nemálo rozdílněji, jako i Poláci, Charváti, Slováci, Srbi [...] užitečné je Čechům našim poznati a věděti, jak daleko rozšířený je národ jejich, a že ne v samých těchto krajinách toliko, mezi Černými lesy,

²⁶ TIBENSKÝ, Ján. *Chvály a obrany slovenského národa*. Bratislava: SVKL, 1965, s. 44 – 45. „... lingua Slavonica seu Illyrica, hodie omnium latissime patet, utpote quae a mari Adriatico, ad Oceanum usque ad Septemtrionalem se extendere videatur: nam ea utuntur Istrii, Dalmatae, Croatae, Bosnenses, Bohemi, Silesii, Lusatii, Poloni, Lithuani, Pruteni, Scandinaviae incolae, et Russi longe lateque imperantes, Bulgari item et multae alae vicinae regiones, [...] adeo ut toto orbe terrarum fit lingua Slavica, qua plurimas gentes, et nationes alloqui, mutatis tantum dialectis, ob vicinitatem aliorum populorum, aliquid peregrini habentitus.“ (REVAL, Peter. *De Monarchia Et Sacra Corona Regni Hvgariae Centuria Septem*. Francofurti: Sumptibus Thomæ-Matthiæ Gôtzii: Typis Jacobi Lascché..., 1659, Biblioteka Diecezjalna w Sandomierzu. BK III 006, s. 146 – 147. Najnovšie sa otázkou slovanskej tematiky, so zreteľom na Slovensko, zaoberala FRIMMOVÁ, Eva. Slovanská tematika v dielach slovenských a na Slovensku pôsobiacich humanistov. In *Slovenský časopis historický*, 1, 2021, 1, s. 46 – 70)

²⁷ MACŮREK, Josef. – KYAS, Vladimír. Vzájemná výměna kulturních hodnot v oblasti jazyka a literatury. In MACŮREK, Josef. *Češi a Poláci v minulosti I*. Praha: ČSAV, 1964, s. 265 – 279

a odtud k Uhrům a Polákům, ale i mnohém dále na východ slunce i půlnoci, a od Lednatého moře, kteréž jest daleko za Moskvou, až k moři Prostředzemnímu a Adriatickému se vztahuje takže téměř polovici dvou dílů světa Asiae a Europae obsáhl a naplnil.⁴²⁸

Další konkrétny príklad nachádzame v osobe a tvorbe plodného poľského autora Bartolomeja Paprockého (1540 – 1614), ktorý sa počas boja o poľský trón v roku 1588 (pozn. č. 32) postavil na stranu Maximiliána Habsburského. Po porážke habsburskej strany Paprocký ušiel na Moravu. Neskôr pôsobil aj v Čechách, kde vytvoril podstatnú časť svojich diel, v ktorých sa venoval aj histórii českých krajín a stavov. Paprocký napísal aj kronikárske dielo *Diadochos* (1602), v ktorom na svojom vlastnom príklade ukazuje blízkosť poľského a českého pôvodu a jazyka: „Poněvadž mně tak mnoho štěstí nedalo experienci, když jsem se v tom slavném království nerodil, ale z jiného, jemu vicinitate sanguine et lingua nápodobného, do něho jsem se přibral.“⁴²⁹ Bartolomej Paprocký sa odvolával na českého kronikára Václava Hájeka z Libočan a tiež na Marcina Kromera. Prevzal tézu o pôvode mena Slovanov od slávy, ktorú zdieľal aj Skarga: „Mnoho jich, kteříž jméno národu slavanského dovozují od slávy, nebo mezi jinými národy veliké jméno měli a psávali se slavnými, jako by před mnohými jinými národy vzáctnějšími byli, a proto od Latiníkuv nazváni Slavi et Slavini. [...] A někteří píší Slováky od slova, neb je vždycky každému rádi drželi, co komu připověděli, jakož pak sobě to podnes ti dva národové, to jest Čechové a Poláci, za velikou hanbu pokládají, kdyby někdo kterému poctivému člověku řekl, že nepravdu mluví. [...] A to všecko jedno jest, nebo sláva a slo/vo od sebe rozdílné nic nejsou. Sláva, kdo komu slovo drží. A to, jakž Cromerus píše, jest počátek titule a jména slovanského a ne jiný.“⁴³⁰

Viacerí autori už od stredoveku venovali pozornosť spoločnému pôvodu Poliakov a Čechov, ktorí na základe tradície vzišli zo spoločných mytológických predkov – Čecha a Lecha.⁴³¹ Táto vzájomná blízkosť sa neprejavovala len v kultúre, ale aj na politickom poli. Na prelome 15. a 16. storočia boli obe kráľovstvá (spolu s Uhorskom) na niekoľko desaťročí prepojené dynastickými zväzkami vládnucich Jagelovcov, čo ešte viac posilnilo

²⁸ GUAGNINI, Alessandro. *Kronika moskevská*. Praha: Daniel Adam z Veleslavína, 1589 – 1590, Národní knihovna České republiky. 54.F.55, VII – VIII

²⁹ PAPROCKÝ, Bartoloměj. *O válce turecké a jiné příběhy: výbor z Diadochu*. ed. PETRŮ, Eduard, Praha: Odeon 1982, s. 7

³⁰ TAMŽE, s. 39 – 40

³¹ MESIARKIN, Adam., *Examining the Slavic identity in Middle Ages*. In *Studia Ceranea*. Lodź: Ceraneum. vol. 3, 2013, s. 83 – 100

vzájomné väzby. Aj s odkazom na toto príbuzenstvo a slovanskú vzájomnosť sa české stavy v druhej polovici 16. storočia viackrát vyjadrili proti habsburskému vojenskému zásahu a snahám ovládnuť Poľsko v období interregna.³² Žiadosti o podporu a pochopenie sa s rovnakými motívmi objavili aj pri posolstvách k poľskému kráľovi Žigmundovi III., sejmu a niektorým magnátom od českých stavov, ktoré v roku 1618 povstali proti Habsburgovcom a odvolávali sa pritom aj na „tradiční dobré susedství Čechů a Poláků, na jeden původ národa českého i polského, na týž jazyk, starou lásku a shodu obou národních celků“³³.

V opozícii k blízkosti slovanských jazykov a ich pôvodu stál nemecký element. Tento antagonizmus nadobúdal politickú podobu najmä v časoch „kampane“ a v priebehu volieb na panovnícky trón. Už agitačný protinemecký spis *Krátké sebrání z kronik českých...* z prvej polovice 15. storočia obsahuje motívy slovanskej vzájomnosti a pravdepodobne slúžil na podporu snáh poľského princa Kazimíra Jagelovského (1427 – 1492) o český trón: „Slušné jest slovanského jazyka pána hledati a k německému nikoli nesvolovati.“³⁴ Dobové poľské pramene sú plné protinemeckých motívov, ktoré slúžili na očiernenie konkurenta a na prezentáciu domáceho kandidáta „Piasta“, alebo iného kandidáta slovanského pôvodu. V prospech voľby ruského cára Ivana IV. (1530 – 1584) vyšiel text *Gdyby panowie Polacy Cesarza alebo Niemca obrali...*, ktorý varoval pred nemeck-

³² Po smrti kráľa Štefana Bátoriho v roku 1586 nastalo v Rzeczypospolitej za krátky čas už tretie obdobie interregna. O novom panovníkovi rozhodli voľby v lete 1587, počas ktorých ožili ambície Habsburgovcov obsadiť poľský a litovský trón prostredníctvom kandidatúry arcivojvodu Maximiliána III. S podporou mocného veľkého korunného hajtmána Jana Zamojskeho a Anny Jagelovskej bol zvolený Žigmund Vasa, syn švédkeho kráľa Jána III. a Kataríny Jagelovskej, po ktorej bol vnímaný ako „jagelovský“ kandidát. Stúpenci Habsburgovcov však túto voľbu neakceptovali a zvolili Maximiliána. Celý spor vyriešili zbrane, keď Jan Zamojski 24. januára 1588 porazil a zajaľ Maximiána v bitke pri Byčine. Následne došlo medzi oboma táborami k dohode, v ktorej sa Habsburgovci zaviazali akceptovať Žigmunda III. ako poľského kráľa. (KOSMAN, Marcell. ref. 2, s. 127 – 129)

³³ MACŮREK, Josef. České země a Polsko za českého povstání a jeho první ohlas v Polsku. In MACŮREK, Josef. *Češi a Poláci v minulosti I.* Praha: ČSAV, 1964, s. 284 – 310. (Viac k česko-poľským vzťahom v súvislosti s habsburskou politikou MACŮREK, Josef. *Projevy politické spolupráce.* In MACŮREK, Josef. *Češi a Poláci v minulosti I.*, Praha., 1964, s. 209 – 242)

³⁴ POLÁK, Antonín. Krátké sebrání z kronik českých k výstraze věrných Čechov. In *Věstník královské české společnosti nauk*, r. 1904, č. 3, 1905, s. 26. (K zámeru a štýlu spisu viac KVÍTKOVÁ, Naděžda. *Agitační spis Krátké sebrání z kronik českých... z hlediska jeho záměru a stylu.* In *Bohemistyka*, 2001, č. 1, s. 18 – 26)

kými kandidátmi s poukázaním aj na Uhorsko a české krajiny: „Predovšetkým by sa im stalo to, čo uhorskej zemi, v ktorej, hneď ako začal panovať cisár, všetko ovládli Nemci. Takže v cisárskych mestách v Uhorsku všetky úrady obsadili Nemci [...] Taktiež v Českom kráľovstve, v ktorom skôr o Nemcovi nepočuli, toľko ich pribudlo, že v kráľovstve je každé tretie mesto české a dve sú nemecké. V cisárskych mestách sú dvaja mešťania Nemci a tretí Čech. Radi by sa ich Česi zbavili, keby mohli.“³⁵ Z ďalších dobových prameňov to ilustruje aj napríklad *Kompetytorów do Korony polskiej commoda*, ktorý hodnotí výhody a nevýhody voľby jednotlivých kandidátov. Pri osobe arcivojvodu Ernesta Habsburského (1553 – 1593) poukazuje práve na jeho pôvod, „že je z nemeckého národa, nám vždy protivného“³⁶.

S ohľadom na zámery Piotra Skargu obsiahnuté v jeho dielach je pochopiteľný apel na slovanskú identitu a vzájomnosť. Pri pohľade na rôzne dobové pramene vidíme, že tieto predstavy mali v rámci spoločnosti, a to nielen poľsko-litovskej, svoj význam, ktorý získaval na váhe v kombinácii s protinemeckými alebo protitureckými náladami. V tejto dobe etnická otázka často zaznela vo verejnej debate a využívala sa aj pre politické účely. V takejto atmosfére Skarga apeloval na slovanskú identitu v rámci vlastneckých výziev, inokedy mu poslúžila ako argument v prospech vytvorenia cirkevnej únie, ako aj na zvýraznenie historických zásluh katolíckej cirkvi. Všetky tieto snahy zapadali do koncepcií protireformačnej politiky.

Mgr. Ján Pastuszek,
Historický odbor Matice slovenskej
Email: jpastuszekj@gmail.com

³⁵ „Inprimis dostałoby się im to, co węgierskiej ziemi, w której jako skoro cesarz panować począł, wszystko Niemcy radzą, także w miejsciech cesarskich w Węgrzech wszystkie urzędy Niemcy zasiedli [...] Item w czeskim królestwie, w którym pierwej Niemca nie słymano, tak się ich nawszelo, że w królestwie trzecie miasto czeskie, a dwa niemieckie, w miastach cesarskich dwa mieszczanie Niemcy, trzeci Czech; barzoby ich Czechowie radzi zbeli, gdyby mogli.“ (*Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*. ed. CZUBEK, Jan, Kraków: Akad. Umiejętności, 1906, s. 358. K dobovým konfliktom medzi Nemcami, Slovákami a Maďarmi v mestskom prostredí na území dnešného Slovenska VLAHOVIČ, Jozef. *Národnostné boje v mestách na Slovensku v 16. a 17. storočí*. In *Slováci a ich národný vývin*. 2. vyd. Bratislava: SAV, 1969, s. 73 – 91)

³⁶ „że z narodu niemieckiego, nam zawždy przeciwnego,“ (*Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia*. ref. 35, s. 492)

TEÓRIE IDENTÍT A ICH ODRAZ V HISTORICKOM PROCESE EMANCIPÁCIE SLOVENSKEHO NÁRODA

NATÁLIA PETRANSKÁ ROLKOVÁ

PETRANSKÁ ROLKOVÁ, Natália. Theory of identities and their reflection in the historical process of emancipation of Slovak nation. *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2, pp.

The study aims at explaining of terms as identity, national identity, nation, national state etc. On the basis of analysis of approaches of important especially contemporary foreign scholars in the fields of social sciences she tries to classify them, to abstract definitions which are derived from two basic theories of the nation – as an ethnic and a political community. Primarily she then focuses on authors who understand nation in the ethnic sense. Analysis of these problems in social science thinking is merged with a view of the change of national identity in the historical process. The important line is revealing of two ways leading to a national states the different natures of which result in different types of national identities and nationalisms. In the case of Slovak nation she outlines a model based on the approach „depending on the way“ that accredits ethnic form to the evolution of a nation, in other words a concept of the nation as a community or origin contrary to political concept of the nation as a regional community. The given type of nation-formative process thematically marked also Slovak national-emancipation movement characteristic by thinking and acting in the spirit of cultural nationalism. The Slovak case confirms in many aspects general scholarly explorations, however, in certain aspects it diverges from submitted standards. In its conclusion the study observes symbols and traditions important in forming and solidifying the national identity of Slovaks.

Keywords: nation, identity, national identity, ethnic community, national, state, cultural nationalism, political nationalism, symbols, Slovak national-emancipation movement.

Národ ako identita

Po sebazpoznaní a sebvychytení ako jedinečnej bytosti pociťuje človek potrebu identifikovať sa so skupinou ľudí, ktorí majú najpodobnejšiu individuálnu identitu. Kritériá tejto podobnosti sa v priestore a čase menia, dôležitosť jedného kritéria môže potlačiť kritériá ostatné. Najširšie a najobsiahlejšie kolektívne sociálne identity sa podľa Anthony D. Smitha¹ utvárajú na základe rodu (pohlavia), územia, sociálno-ekonomického stavu, náboženstva a národa. Každá éra a ideológia prináša väčší dôraz na niektorú (niektoré) z nich. Podľa Stuarta Halla kolektívne sociálne identity vznikli a stabilizovali sa dlhým historickým procesom. V súčasnosti však „dochádza k erózii kolektívnych sociálnych identít ako širokospektrálnych, všeobsiahlych, homogénnych a unifikujúcich spoločenských identít“². S takýmto skepticizmom polemizuje George Schöpflin, keď zdôrazňuje naopak stabilnú hodnotu kolektívnych identít, pričom národy, ako jedny z najvýznamnejších kolektívnych identít, považuje za stále perspektívny spôsob usporiadania sveta.

Ak vnímame identitu ako stotožnenie sa s tým, čo je rovnaké, iné ako to druhé, národná identita potom znamená stotožnenie sa s príslušníkmi istej entity – národa. Národ sám o sebe je identita. Tvoria ho jednotlivci, z ktorých každý má svoju individuálnu identitu. Styčné body ich identít, definované rôznymi autormi rôzne, potom utvárajú spoločné kolektívne identity, pričom národná identita je jednou z nich. Identita jednotlivcov tvorí identitu spoločenstva s dostatočným počtom individuí a spoločenstvo spätne vplýva na svojich príslušníkov usilujúcich sa uchovať si v jeho rámci svoju osobitosť. Národná identita je teda na úrovni individua dotvorením jeho jedinečnej identity a na úrovni celku – kolektívu – sa stáva samobytnou kolektívnou identitou spätne ovplyvňujúcou ostatné zložky identity jednot-

¹ Pozri: SMITH, Anthony D. *The Ethnic Revival in the Modern World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. TENŽE. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishers, 1988/1991; *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991. *Nations and Nationalism in a Global Era*. Cambridge: Polity Press, 1995; *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*. Hanover: University Press of New England, 2000; *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Cambridge: Polity Press, 2001/2010; *Ethno-symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London and New York: Routledge, 2009; *The Nation Made Real: Art and National Identity in Western Europe, 1600 – 1850*. Oxford: Oxford University Press, 2013

² HALL, Stuart. Old and New Identities, Old and New Ethnicities. In Les Beck, John Solomos (eds.). *Theories of Race and Racism. A Reader*. London: Routledge, 2000, s. 146. (Dostupné tiež online: [Theories of Race and Racism: A Reader \(uoc.gr\)](http://www.uoc.gr). 2. vydanie v roku 2009)

livca. Národná identita dotvára (je čiastkou) a súčasne ovplyvňuje (je spolutvorcom) individuálnu identitu.

Už pri definovaní základného pojmu národ sa stretávame s množstvom paradigiem a teórií, ktoré toto definovanie vopred determinujú. Neexistuje všeobecne akceptovaná, univerzálna definícia národa a neexistuje ani jeho univerzálna náplň. Samotný výber definície a jej prvkov predznačuje ďalší prístup k danej problematike, je východiskom ďalšieho bádania. Vo všeobecnosti môžeme rozlíšiť dva základné prístupy k vymedzeniu pojmu národ. Väčšina výsledných definícií je však ich kombináciou s príklonom k jednému z nich. Ide o ponímanie národa v zmysle:

1. etnickom – zvyrazňuje kultúrno-etnické prvky národa, jeho emocionálno-duchovné vnímanie na úrovni vedomia ba až podvedomia – ako abstraktnej, metafyzickej, duchovnej jednotky – kolektívu; národ prezentuje ako kultúrno-historický a psychologický fenomén (z odborníkov zaoberajúcich sa danou problematikou zastávajú túto koncepciu napríklad John Stewart Mill, Ernest Renan, Max Weber, Walker Connor, George Schöpflin, Susan Reynoldsová, John Armstrong, John Hutchinson, zo Slovákov napríklad Martin Rázus, Anton Štefánek, Štefan Polakovič³ či Richard Marsina);

2. politickom – zvyrazňuje politicko-administratívne prvky národa, jeho vnímanie na úrovni hmotného sveta; národ prezentuje ako občiansko-politickú jednotku (napríklad Anthony Giddens, Ernst Gellner, Eric J. Hobsbawm, Benedict Anderson, marxistickí vedci – Otto Bauer a iní).

³ Slovenský exilový filozof Štefan Polakovič jednoznačne oddeľuje spoločnosť (štát) ako materialistický, politicko-ekonomický princíp a národ ako duchovný, kultúrny princíp. Národy sú metafyzické bytia, ktoré „vznikli z vyššej vôle za určitým vyšším cieľom a žijú svojim vlastným a nezameniteľným duchom... Naproti tomu ľudská spoločnosť je premenlivá, prechodná a dočasná... preto, že je viazaná na hmotu.“ (POLAKOVIČ, Štefan: *Čo je národné bytie?* Hamilton: Zahraničná Matica slovenská, 1982, s. 6.) Každý národ potrebuje mať dejiny a to „dejiny väzieb“. Slovenský národ definuje ako duchovnú pospolitosť, ktorá vyrástla v svojbýtnú bytosť na vlastnom území, z ktorého neodišla, ani sa ho nezriekla.

Podstatou dejín každého národa je jeho kultúra, pri tvorení ktorej je každý národ protagonistom. Polakovič zdôrazňuje predovšetkým etnický faktor existencie národa, ktorý má garantovať individualitu a osobitosť. Ľud (demos) sú ľudskí jedinci bez bližšieho určenia, ktorí tvoria kvantitatívnu náplň tak štátu, ako aj národa. Úsilím národa je žiť spolu v jednom štáte. Ak sa toto nenaplní, ak sú územne roztriešení (Rómovia), „nemôžu vytvoriť vyššiu národnú kultúru a sú odkázaní len na folklórnu, ľudovú, ktorá pre život národa ako národa nestačí“ (tamže, s. 20), a tak zakrpatievajú len na kmeňovej úrovni. Jeho definíciou národa je téza, že národ je prirodzenou pospolitosťou a „vyrastá v štát, ak mu tento vzrast nepokazí iný, silnejší národ, ktorý ho prinúti, aby žil v podmanení“ (tamže).

Odlíšenie týchto dvoch prístupov nás dovedie k rozličnému časovému zaradeniu pôvodu a existencie národov. Kým prvý prístup nesie sám v sebe teóriu pradávneho pôvodu národov, druhý prístup kladie vznik národov do éry modernizácie, všíma si súvislosť medzi existenciou národa a štátu. Obsahuje prvky, ktoré priniesol až vývoj a ktoré v „predmodernom svete“ ani neexistovali. Tvrdenie predmodernistov o tom, že národy sú tu od vekov, naráža na tvrdenie modernistov, ktorí kladú „vznik“ národov na prelom 18. a 19. storočia.⁴ Bližšie k predmodernistom, kombinujúc však prvky obidvoch prístupov, majú sociálni vedci Anthony D. Smith či Miroslav Hroch.

Pojem identity patrí viac k psychologickému a filozofickému, abstraktnému prežívaniu než do fyzického sveta. Aj preto tí autori, ktorí chápu národ ako produkt modernej éry a ako inštitucionalizované politické spoločenstvo, majú tendenciu menej sa venovať otázke národnej identity. Tá je, naopak, kľúčová u vedcov, ktorí považujú národ za spoločenstvo duchovné a jeho identitu za kultúrno-psychologický fenomén zaručujúci existenciu mnohonárodného sveta. Ponímanie národa na jednej strane ako kultúrnej kolektívnej identity a na strane druhej ako politickej (nevyhnutne inštitucionalizovanej) kolektívnej identity sa vynára v uvažovaní o národe a národnej identite ako určujúce a kauzálne.

Národná identita ako každá sociálna identita je multivariačný atribút. Utvára sa v dlhom historickom procese pôsobením rôznych faktorov. V čase a priestore nadobúda odlišný obsah, intenzitu i chápanie. Tak ako sa autori rôznia v definíciách národa ako istej entity, odlišujú sa aj v definíciách národa ako identity, a teda majú výrazne odlišný pohľad na samotný pojem a obsah pojmu národná identita. Istým prienikom prístupov je definícia národnej identity ako kolektívnej identity vymedzujúcej spoločenstvo na základe dvoch faktorov – na subjektívnom sebazaradení a pocite inakosti tohto zaradenia. Najsilnejšími, najvplyvnejšími a najtrvácnejšími kultúrnymi kolektívnymi identitami sú identity náboženské a národné. Ich masovosť podporujú podľa Benedicta Andersona dva faktory: vyšší princíp (spoločný étos) a vymedzenie sa voči iným.

Walker Connor charakterizuje národ ako sebauvedomelú etnickú skupinu (ktorá vymedzuje sama seba). Pri analyzovaní sociálno-politickej situácie podľa W. Connora totiž nezaväži „to, čo skutočne je, ale to, čomu ľudia veria, že je“. A tak „viera v samostatný pôvod a evolúciu skupiny je dô-

⁴ Prístupom, ktorý sa vymyká spomedzi týchto dvoch, je prístup sociálno-biologický. Jeho základ tvorí predpoklad, že skupiny ľudí sú po istom čase spolunažívania späté geneticky, utvára sa ich spoločný genofond, a teda že národná spolupatričnosť je daná biologicky.

ležitou súčasťou národnej psychológie...“ Odveké argumentovanie spoločnou krvou, apelovanie na rozhodovanie sa srdcom, dôraz na emocionálne oproti racionálnemu vedie k apriórnemu prijímaniu takýchto konceptov, pričom „k vedomiu národa nie sú potrebné fakty, dôležitejšie sú postoje“.⁵ Podobne definuje národ aj slovenský historik Richard Marsina, ktorý hovorí, že „kritériom existencie národa je jeho národné vedomie“⁶. Alebo slovami Susan Reynoldsovej: „Národ sám o sebe je produktom viery jeho členov, že existuje.“⁷ Túto vieru je pritom nevyhnutné neustále upevňovať.

Národná identita nie je univerzálny pojem. Rozdiely v historickom vývoji jednotlivých národov znamenali aj rozličné naplnenie tohto pojmu. Ide o prvok ľudského vedomia, ktorý ovplyvňuje široká škála sociálnych procesov, udalostí v živote národa a jeho príslušníkov, ale najmä podvedomé duševné prežívanie a následné chápanie prebiehajúceho deja. Zdroje národného vedomia sú rôznorodé a rozlične zastúpené v národoch podľa významu, ktoré v ich histórii a súčasnosti hrali a hrajú, ako aj podľa miery ich úspešnosti. Významným zdrojom národnej identity je však u všetkých národov vymedzovanie sa voči ostatným národom. Vznikajú tak hraničné identity charakteristické buď pohraničným štiepením alebo naopak, prelínaním identít – pocit zvýšených obáv (ako z nepriateľa) v krízach (napríklad sudetskí Nemci v roku 1938), alebo pocit blízkosti a vzájomného obohacovania sa v mieri (zmiešané manželstvá v hraničiach oblastiach, kultúrne výmeny a podobne).

Národná identita sa vzťahuje k pocitu príslušnosti k skupine (sme Slováci) a/alebo k územiu a štátnej organizácii v jeho hraniciach – k domovu a jeho symbolike, k vlasti:

- „Bohom darovanej“ (prírodné krásy, vrcholy hôr, rieky...),
- vybojovanej predkami – uctievané miesta víťazných bitiek, vojenské pamätníky a ceremonie pri nich,
- vytvorenej šikovnými rukami predkov a charakterizujúcej jeho históriu (stavby, pamätníky, umelecké diela...).

Už samotné tieto územné symboly v sebe nesú spätné identifikovanie sa so skupinou (ktorá túto vlasť po stáročia obývala, ktorá urobila túto pôdu

⁵ CONNOR, Walker. A Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group, is a... In *Nationalism*. Bratislava: UNESCO, 1997, s. 40 (pôvodne In *Ethnic and Racial Studies*, vol. 1, no. 4, October 1978)

⁶ MARSINA, Richard. Slovenské dejiny – k otázke ich pomenovania. In *Historický časopis*, roč. 38, č. 5. Bratislava: SAV, 1990

⁷ REYNOLDS, Susan. *Kingdoms and Communities in Western Europe (900 – 1300)*. Oxford: Oxford University Press / Clarendon Press, 1984/1997, s. 252

ornou, ktorá ju skropila vo vojnách vlastnou krvou, ktorá z nej urobila kultúrnu krajinu...). Intenzita pocitov na jednej strane voči „krajine“ a na strane druhej voči „ľudu tejto krajiny“ potom ukazuje prioritu v podvedomom chápaní svojej národnej identity a príslušnosti.

Práve táto dichotómia národnej identity ako identity ľudu a na druhej strane ako identity vlasti dáva základ jej rozdelenia na kultúrnu kolektívnu identitu a politickú kolektívnu identitu. Friedrich Meinecke⁸ rozlíšil v roku 1908 tzv. Kulurnation ako pasívnu kultúrnu komunitu a Staatnation ako aktívny politický národ. Podľa toho národná identita zahŕňa práve politickú komunitu, t. j. spoločné inštitúcie a jednoduchý kód práv a povinností jej členov, definitívny sociálny priestor, s ktorým sa členovia identifikujú.

Walker Connor považuje za základ národa psychologickú väzbu, vďaka ktorej je národ „nepolitickým výrazom ľudskej kolektivity“. Aj Max Weber hovorí o národe v kulturalistickom zmysle ako o druhu filozoficko-psychologickej identity, ako o spoločensťve sentimentu.

Medzi tých, ktorí považujú národ jednoznačne za kultúrnu kolektívnu identitu založenú na hodnotách sa zaraďuje univerzitný profesor George Schöpflin. Zavrhuje nadradenosť v súčasnosti preferovanej univerzálności noriem. Tvrdí, že všetky myšlienky a hodnoty sú kultúrne kódované a teda pochopiteľné len v danom kultúrnom spoločensťve cez jeho partikulárnu perspektívu. Perspektívu, ktorá z objektívnych dôvodov nemôže byť univerzálna, ale iba čiastková, vzídená z daného miesta a z daného stupienka vo vývoji určitého spoločensťva. Nahrádzanie jednej partikulárnej perspektívy inou partikulárnou perspektívou vedie podľa Schöpflina k despotizmu. Všetky kultúry sú podľa neho komunity, ktoré „vytvárajú morálne hodnoty a chcú byť za také aj považované“. Ich najväčšia hodnota je pritom práve v ich rôznosti: „Ak je tu niečo univerzálne, tak je to rôznorodosť.“⁹ Aj samotná demokracia je determinovaná kultúrnym zázemím politickej moci.

Občianstvo ako príslušnosť k územiú a štátu považuje za „chladný koncept“, ktorý „nevytvára solidaritu a dôveru. Občianstvo potrebuje kultúrny

⁸ MEINECKE, Friedrich. *Weltbürgertum und Nationalstaat: Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates*. München: R. Oldenbourg, 1908. K analýze týchto kategórií u Meineckeho pozri KREMER, Arndt. Transitions of a Myth? The Idea of a Language-Defined Kulturnation in Germany. In *New German Review: A Journal of Germanic Studies*, vol. 27, no 1. (Dostupné online: <https://escholarship.org/uc/item/38h3c5hs>)

⁹ SCHÖPFLIN, George. *Nationhood, Modernity, Democracy*. Referát prezentovaný na konferencii „Manifestation of National Identity in Modern Europe“. University of Minnesota, May 2001, s. 6. Dostupné aj online: [Regio - Minorities, Politics, Society 2006. \(niif.hu\)](http://www.niif.hu). (Pozri tiež TENŽE. The Functions of Myth and a Taxonomy of Myths. In *Myths and Nationhood* (ed. G. Hosking, G. Schöpflin). London: Routledge, 1997

základ...¹⁰ Problém súčasného vzťahu k národom vidí v predpoklade, že všetky kultúry sú si také podobné, že všetky odlišnosti sa môžu bez ťažkostí a následných škôd ignorovať vo viere, že práve „my sme vlastníci univerzálnej racionality... V kultúrnom kódovaní odlišnosti prevažujú, ich ignorovanie znamená imperializmus.“ A práve táto „diverzita kultúr je vyjadrená ako etnická identita“. „Všetky kultúry sú kolektívne. Včleňujú a vyčleňujú, dávajú nám čiastkový súbor identít, umožňujú nám utvárať si obraz sveta, poskytujú nám kolektívne formy vedomostí. A sú ohraničené. Tieto hranice... nemôžu zmiznúť. Ochránujú kultúru a pracujú ako filter, cez ktorý sa prijímajú a integrujú všetky nové myšlienky. Všetky kultúry sú založené na podobnom mechanizme, ktorý udržiava ich existenciu. Pozostáva z kultúrnej reprodukcie a z konštrukcie pamäte, komplexu mýtov a symbolov, foriem spoločného poznania (vzájomného rozpoznavania sa) a z požiadavky akceptácie ich morálnej ceny ako súboru hodnôt. Ak sú ohrozené, zdvojnásobia úsilie ochrániť kultúrnu reprodukciu.“¹¹ Každá kultúra nesie v sebe schopnosť sebazáchovy a všetko, čo robí, je z tohto pohľadu racionálne a nemožno to zavrhnúť.

Anthony D. Smith považuje národnú identitu za kolektívny kultúrny fenomén, obsahujúci komplex etnických, kultúrnych, ekonomických a legálno-politických prvkov formovaný počas historického vývoja. Zdôrazňuje pritom potrebu solidarity medzi členmi národa zjednotenými mýtami, spomienkami a tradíciami, ktorí môžu a nemusia nájsť vyjadrenie vo vlastnom štáte. „Národ znamená oproti štátu navyše kultúrnu a politickú nadstavbu zjednotenú do politickej komunity všetkých ľudí s rovnakou historickou kultúrou a domovinou.“¹² Národnú identitu považuje pritom za dosť silnú a flexibilnú, aby sa mohla kombinovať s inými typmi identít – najčastejšie s identitou náboženskou. Hovorí dokonca o „dvojičkových kruhoch“ národnej a náboženskej identity, ktoré sa často prekrývajú. Obe majú podobné kritériá kultúrnej klasifikácie a obe, spolu, či oddelene, dokážu mobilizovať silné komunity.

Národná identita stojí na etnických základoch. A. D. Smith prezentuje koncept kultúrno-historickej etnicity ako typu kultúrnej kolektivity zvyšujúcej rolu mýtu pôvodu a historickej pamäte. Takéto spoločenstvá sú produktom špecifických historických síl a teda aj objektom historických zmien. V tejto úvahe je zreteľný prístup „závislosti od cesty“. Príslušnosť k etnickej skupine je podľa neho vecou postojov.¹³

¹⁰ SCHÖPFLIN, George. *Nationhood...* C. d., s. 9

¹¹ Tamže, s. 4

¹² SMITH, Anthony D. *National Identity*. Reno: University of Nevada Press, 1991

¹³ V tomto bode sa zhoduje s W. Connorom, ktorý prikladá dôležitosť viere v samostatný

Anthony D. Smith vymenúva aj funkcie národnej identity. Medzi vonkajšie zaraďuje územnú (vymedzenie historického teritória), ekonomickú (národná autarchia) a politickú funkciu (národ ako opora a legitimizácia štátu a moci, sociálny poriadok a solidarita). Vnútrotnými funkciami sú socializácia členov (cez štandardizované masové vzdelávanie), spolupatričnosť (cez spoločné symboly, hodnoty, dedičstvo a kultúrne cítenie) a sebadefinovanie (kto som, kto sme). Aj z tohto možno vidieť bipolárnosť Smithových teórií, v ktorých sa pokúša vytvoriť univerzálny koncept národa, kombinujúc podľa neho relevantné atribúty rozdielnych prístupov.

Národné prežitie sa musí podľa Smitha odohrávať na dvoch úrovniach – na sociálno-politickej a kultúrno-psychologickej. Na to je však dôležitý dôvod bytia – *raison d'être*. Tým je „kultivácia jeho jedinečnosti“. A. D. Smith uzatvára svoj koncept tvrdením, že ľudské bytie má viacnásobné kolektívne identifikácie, ktorých intenzita sa v čase a priestore mení. Národná identita je však „schopnejšia a trvácnejšia ako iné kolektívne identity – a to vďaka potrebe kolektívnej nesmrteľnosti, sile etno-histórie, role novej triednej štruktúry a dominancii inter-štátneho systému“.

Podobný účel prisudzuje národným identitám aj G. Schöpflin: „Kolektívne identity dávajú zmysel životu jedinca aj za individuálnym životným časom, sú spôsobom konštrukcie minulosti a budúcnosti.“¹⁴

Benedict Anderson¹⁵ hovorí o národe ako o politicko-kultúrnej identite, čím kombinuje oba prístupy. Kultúrnu identitu však vníma ako odvodenú, sekundárnu, ako produkt ideológie nacionalizmu, ktorá dodatočne vytvára kultúrno-psychologickú nadstavbu národa. Ak by sme však o tejto otázke uvažovali v intenciách W. Connora, potom práve viera ľudí v existenciu, podľa Andersona, konštruovanej komunity sama osebe podporuje jej existenciu. Dokumentuje to aj fakt, že samotný Anderson považuje pre ideu národa za dôležitý pojem starobylosti (teda pojem predmodernistov), ktorý však na druhej strane považuje ako modernista za umelý, za argument v rukách ideológov a tvorcov národa.

pôvod a evolúciu skupiny, bez ohľadu na reálne fakty. Na rozdiel od A. D. Smitha však uvažuje týmto smerom pri samotnom národe a nie pri etniku.

¹⁴ SCHÖPFLIN, George. *Nationhood...* C. d, s. 13

¹⁵ ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983 /1991 /1995/ 2016. Titul je možné preložiť v zmysle dodatočne konštruovaná komunita ako istá kultúrna nadstavba. Teda nejde o komunitu prírodnú, biologickú, geneticky predurčenú, správajúcu sa na základe evolučných zákonitostí, ale o konštrukt vytvorený spoločnosťou, ktorá je ním spätne formovaná, čím sa konštrukt stáva súčasťou reálneho bytia jednotlivca i kolektívu, relevantným činiteľom.

Slovenský literárny kritik Peter Zajac¹⁶ vníma národnú identitu ako systém etických hodnôt a ako osobitú formu kultúrnosti a vzdelanosti. Jej jadrom prestáva byť slovo a stávajú sa ním iné jazyky ako krajnotvorba, urbanizácia, architektúra, vizuálne médiá. Národná identita sa však tvorí aj ako skúsenosť a pamäť, ktorá by sa mala utvárať cez demokratické národné a kultúrne tradície, nezamlčivajúce v dejinách národa neuralgické miesta. Prioritnou úlohou v tomto smere je zabezpečiť to vo vzdelávacom systéme.

Modernizácia a chápanie národnej identity

Obsah pojmu národ ako každá spoločenskovedná kategória podlieha v čase zmenám. Tieto zmeny vyjadrujú nielen vývoj každého národa vo vnútri, ale aj spätný náhľad na národ ako taký. Na základe skúseností sa vyvíja názor i na to, čím národ vlastne je a ako dlho existuje. Najčastejšie sa stretávame s úsilím časovo určiť čas „vzniku“ národov. Takéto úsilie však naráža na dve prekážky: Vznik národa nie je možné ohraničiť presným dátumom, pretože to nie je jednorazový historický akt. Takýto parameter možno prisúdiť vzniku štátu ako inštitucionálnej, konkrétne vymedzenej organizácie, ktorá musí pre svoju existenciu nevyhnutne spĺňať vopred dané kritériá. Naopak existencia národa sa nespája s jednoznačnými, presne ohraničiteľnými atribútmi, ktoré by mohol daný kolektív v jednom okamihu „splniť“ a stať sa tak národom. Je preto výstižnejšie používať pojem formovanie národa, keďže v tomto prípade ide o postupný proces determinovaný viacerými faktormi.

Za základ rozporov medzi tzv. predmodernistami a modernistami považujem odlíšenie pojmov národ (ako pôvodnej kategórie) a národný štát (ako modernej kategórie). V slovenskom kontexte sa slovo národ nevyhnutne nespája s existenciou štátu. Moderné jazyky však dodnes narábajú s pojmami, ktoré im v danom kultúrnom prostredí zanechali staršie literárne jazyky – predovšetkým gréčtina a latinčina, preto dochádza k terminologickým nejasnostiam i nedorozumeniam v komunikácii. Zjednodušene by sa dalo povedať, že anglický (ale i francúzsky a nemecký) pojem nation (od latinského natio), pochádzajúci až z 13./14. storočia, zodpovedá slovenskému pojmu občiansky, t. j. politický národ. Tento pojem sa zrodil v čase vzniku štátnych útvarov, ktoré umožňovali podľa miesta narodenia určiť príslušnosť k natio, nation – teda v súčasnom chápaní skôr k národnému štátu (nation state) – a neurčovali ani tak národnosť ako skôr občianstvo. To potvrdzuje i vyjadrenie Susan Reynoldsovej: „Lud (people)

¹⁶ ZAJAC, Peter. Národná identita, národná kultúra, národné záujmy. In *Slovensko na ceste do neznáma*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2003, s. 15 – 21

môže slúžiť ako neutrálny preklad oboch pojmov – natio aj populus.¹⁷ Pojem ethnicity zodpovedá starším pojmom gens, ethnos, t. j. národ – je teda označením etnického národa. (Natio hungarica ako politický stavovský národ, nie gens hungarica.) Zamieňanie pojmov národ a štát kritizuje aj Walker Connor. Tento problém pripisuje vývoju v 17. storočí, keď sa vo významných európskych krajinách stával ľud zdrojom moci. Doktrína zvrchovanosti ľudu tak urobila z oboch pojmov prakticky synonymám.

Slovenčina má na politické i etnické národné spoločenstvo jediný pojem – národ. S pojmom etnický sa však spája viac pojem folklórny, ľudový v zmysle regionálnom. Etnikum sa síce chápe aj v širšom zmysle ako národné spoločenstvo alebo ľud, ale oveľa častejšie v užšom zmysle ako súhrn istých spoločných (prevažne kultúrnych) špecifik, avšak nepostačujúcich na sformovanie národa; ako spoločenstvo ľudí, ktoré spĺňa isté definície národa, ale samo seba za národ nepovažuje; ako spoločenstvo stagnujúce na istom stupni vývoja bez dostatočných podmienok a stimulov na ďalší postup smerom k formovaniu národa; alebo ako kultúrne spoločenstvo bez vnútornej národnej identity a bez vonkajšieho uznania za národ, ktoré nie je schopné tento stav zmeniť. Pôvod slova etnikum je v gréckom slove ethnos, ktorého obsah viac vystihuje dnešné slovenské slovo národ, či pôvodné latinské slovo gens, než zvukový preklad vo forme slova etnikum.

Etnický národ je možné vidieť už napr. v antickom Grécku. Vznik politického národa (natio, nation) by sme potom mohli časovo jednoznačne umiestniť do obdobia modernizácie, zmeny sociálno-ekonomických vzťahov a predovšetkým do obdobia vzniku národných štátov s masovou politickou participáciou všetkých jeho zložiek a s jednotnou správou v hraniciach centralizovaného územia. V takom prípade nie sú mnohé národy (etniká) „národmi“ ani doteraz, hoci ich príslušníci majú spoločnú národnú (etnickú) identitu.

Modernizácia bola v Európe od sklonku 18. storočia celistvým procesom, zasahovala základné oblasti spoločenského vývoja. V rámci tohto procesu vyvstala aj otázka emancipácie spoločenstiev, ktorých existencia bola legitimizovaná historickým vývinom a aktuálnymi ideológiami. Modernizácia znamenala nástup národných hnutí a prechod na novú úroveň národného bytia. Nazýva sa aj érou nacionalizmu, érou „vzniku“ moderných národov. Podľa môjho názoru ide skôr o obdobie dotvárania národov, keď sa kultúrno-etnické atribúty dopĺňali atribútmi politickými, najprv v podobe požiadaviek, postupne smerujúcich k inštitucionalizácii a vzniku moderných národných štátov.

¹⁷ REYNOLDS, Susan. C. d., s. 256

Vznik národného štátu však nepovažujem za vrchol a posledné štádium formovania národov. Tento proces pokračuje aj po dosiahnutí vlastnej štátnosti. Je to očividné najmä u tých (primárne politických) národov, kde štátna organizácia stála na začiatku ich formovania. Tu dochádzalo k formovaniu národa štátom, štátna organizácia zjednocovala národ a spoluvytvárala jeho identitu. Do založenia štátu môžeme teda prevažne uvažovať o národe ako o etnickej kategórii, od založenia štátu sa národ dotvára na politickú kategóriu, ktorá je vyšším štádiom etnickej. Pri národotvorných štátoch môžeme však hovoriť aj o spätnom dopade jeho existencie na etnické formovanie politicky jednotného národa.

Aj George Schöpflin uvádza, že so vznikom moderného štátu (17. – 18. storočie) sa objavila dôležitá otázka jeho spojovacieho momentu. Takýmto spojivom sa úplne prirodzene stala zdieľaná kultúra – dosahovala sa zväčša etnickým očistením, útlakom a asimiláciou „kultúrne deviantných skupín“. ¹⁸ Bolo to obdobie, keď mnohé národy zmizli zo sveta, rozplynuli sa, asimilovali, alebo boli vyhubené (napríklad Indiáni). Rast mocných štátov v Európe 18. storočia (starters – štartéry, „štartujúce subjekty“, úspešne v koncentrácii moci okolo politicko-kultúrneho jadra) ohrozil kultúrnu reprodukciu menej silných komunít, vývoj menších národov (latecomers – „oneskorené subjekty“, menej vyvinuté kolektívne identity bez politických, ekonomických a kultúrnych zdrojov), ktoré za týmto štátotvorným vývojom zaostali (nástup maďarizácie v 18. storočí v dovtedy národnostne tolerantnom Uhorsku, napoleonské vojny a podobne).

Takže to 18. storočie, ktoré mnohí sociálni vedci považujú za obdobie „vzniku národov“, za počiatočnú fázu vznikania národov, považuje Schöpflin za obdobie vzniku moderných štátov, za čas, „keď mnohé národy zmizli zo sveta...“ Bol tu teda do istej miery opačný proces. Veľké národy sa zjednocovali a speli k vrcholnej etape svojho bytia. Mnohé národy, ktoré už boli národmi, ale neboli natoľko silné, početné či schopné, sa stali obeťami tohto procesu. Podľa môjho názoru 17., 18. či 19. storočie nebolo obdobím vzniku národov (tie v tomto čase už v rôznych podobách existovali), ale obdobím vzniku moderných národných štátov.

Národy s lepšou východiskovou situáciou („naštartované“) mali dostatok priestoru a síl na vydobytie si svojich národných štátov. Oneskorené národy sa v nich stávali nedoformovanými, podmanenými, brzdenými. Bolo pre ne potom oveľa zložitejšie nastoliť otázku znovurozdelenia priestoru v Európe. Vhodná situácia nastala až v období rúcania starého sociálno-

¹⁸ SCHÖPFLIN, George. *Nationhood...* C. d., s. 8

-ekonomického systému, s ktorým boli po stáročia späté. Revolučný prechod od stavovskej spoločnosti k občianskej, sprevádzaný aktivitou nových skupín spoločnosti, neznamenal možnosť vzniku národov, ale možnosť prežitia národov, ako aj možnosť nastolenia ich požiadaviek v dovedy nevídanej miere.

Tomuto procesu, pravdaže, predchádzali všetky zmeny, ktoré je možné považovať za kľúčové: vynájdenie kníhtlače, racionalizmus a osvietenstvo, ktoré priniesli úplne nové pohľady na svet, a teda i na miesto jednotlivca v ňom, následný rozvoj svetskej vzdelanosti, literárnej produkcie, zjednocovanie jazykových noriem a spájanie nárečí do národných jazykov, zmeny vo výrobných vzťahoch, rozvoj obchodu, zámorská kolonizácia a mnoho ďalších faktorov – to boli jednoznačne determinanty, ktoré dopomohli k urýchleniu doformovaniu národov. Neboli to však faktory, ktoré stáli na začiatku ich „vzniku“.

Mnoho sociálnych vedcov považuje za jedno z rozhodujúcich kritérií existencie národov zapojenie nás do národného života. Aj podľa A. D. Smitha mohol masový „citizen-nation“, čiže občiansky národ, vzniknúť až v ére industrializmu a demokracie. Občiansky národ však môžeme považovať za vyššie štádium národa ako takého, ktorý nestojí na etnických základoch. Takýto politický – občiansky národ (spoločenstvo zahŕňajúce všetky vrstvy, všetkých ľudí obývajúcich ohraničené teritórium) je spätý s existenciou demokracie – zastupiteľského systému. V našom chápaní sa viac spája s pojmami občania alebo ľud (citizen, people, peuple, popolo, pueblo, populus). Ak by nastal obrat vo vývoji dnes demokratických a pluralitných štátov k opätovnej hegemonii jednej vrstvy spoločnosti, neznamená to zrejme, že by s takýmto zlomom zanikol aj národ.¹⁹ A to napriek tomu, že by jeho väčšina nemohla participovať na dianí v štáte.

Je nepopierateľné, že aktívna účasť občanov na verejnom živote je tmeľom daného spoločenstva. Samotná volebná kampaň, akt volieb či referenda sú rituály, ktoré utvrdzujú ľudí v pocite spolupatričnosti k celku. Niet masovejšej spoločnej akcie, ako je práve akt volieb. Navyše obsah volebných programov a príhovorov hovorí často o národnej solidarite a o národných záujmoch. Nie je možné potvrdiť, že demokracia je nevyhnutným predpokladom vzniku či existencie národov. Dozaista však vytvára najvhodnejšie prostredie na národný rozvoj a na utužovanie národnej identity. Ide o vzťahy vzájomne sa doplňujúce a posilňujúce, nie podmieňujúce sa. Okrem

¹⁹ „Národ je telo, ktoré legitimizuje štát, bez ohľadu na to, či ho riadia demokratickými alebo autoritárskymi prostriedkami“ (REYNOLDS, Susan. C. d., s. 252).

toho pre rozvoj národov nestačí len vnútorná demokracia. Spája sa i s demokratickým vonkajším prostredím, ktoré rešpektuje práva národov. Úsilie o podmanenie demokratického štátu nedemokratickým je rovnakým nebezpečenstvom pre úpadok národa ako nastolenie autoritatívneho režimu v jeho hraniciach.

Nevyhnutné pre existenciu a dotváranie národov boli vnútorné i vonkajšie podmienky. Základnými – viac abstraktnými – prvkami vnútorných podmienok sú kolektívna vôľa a zreteľné hranice. Hoci sa dá povedať, že nie každé spoločenstvo, ktoré prejaví vôľu byť národom, má naozaj aj potenciál stať sa ním²⁰, vôľa stojí na začiatku procesu a môže byť hybným motorom splnenia ďalších podmienok.

Podľa Johna Armstronga neznamená model národnej identity nemenný charakter skupiny. Vnímanie samých seba sa nedeje podľa neho s ohľadom na vlastné charakteristiky, ale prostredníctvom porovnania sa s „cudzími“; etnicitu definuje na základe hraníc.²¹ Tento prístup nazýva ako postojový /subjektívny, hraničný mechanizmus (attitudinal boundary mechanism), pričom dané národné skupiny (v etnickom zmysle) nie sú nevyhnutne založené na osídlení exkluzívneho teritória. Často sa v minulosti definovali skupiny ako „žijúce vedľa iných skupín“, prípadne medzi nimi. Pojmy ako barbari či nemci označovali ľudí, ktorí neboli schopní komunikovať s danou skupinou. Hoci takýto hraničný mechanizmus sa nevzťahuje len na etnickú identitu, ale i na ďalšie kolektívne identity, u etnickej a náboženskej identity sa prejavuje najviditeľnejšie. Charakterizujú ho:

1. zvláštne lingvistické črty spojené so sakrálnou identitou,
2. vysoký stupeň endogamie (pokrvných väzieb),
3. symbolická ochrana hraníc, akou je zvláštna architektúra, obliekanie či správanie (životný štýl).

Hraničný mechanizmus má teda aj symbolickú podobu. Sú ňou predovšetkým komunikácia, symboly a mýty, ktorých základom sú slová. Tie sú obzvlášť silnou symbolickou ochranou hraníc. Do tejto sféry však patria aj gestá, kresby, hudba, zvuky či hmotné symboly (kríž, kráľovské jablko, žezlo).

Významným činiteľom pri formovaní národov sú práve mýty, ktorých systém a mobilizačný potenciál nazývajú niektorí vedci pojmom *mythomoteur*. Mýty nie sú pritom ani pravdou, ani klamom, mýtická minulosť

²⁰ Za takýto dosiaľ neúspešný etnický „protonárod“ môžeme považovať napríklad Kurdov.

²¹ ARMSTRONG, John. *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1982, s. 5

sa nedá časovo určiť, bolo to „obdobie predtým, raz, kedysi“. Základnou funkciou mýtov je presvedčiť skupinu o „spoločnom osude“, ktorý vyvoláva solidaritu jednotlivcov zoči-voči cudzím, čo opätovne posilňuje hraničné vnímanie. „Symbolické chápanie spoločného osudu (viac ako materialistické) je pre upevnenie identity rozhodujúce... Etnické hranice odrážajú postoje skupiny viac ako geografické rozdelenie. Mýty, symboly a súbor pridružených postojových faktorov sú určujúcejšie než materiálne faktory.“²² J. Armstrong rozlišuje dva pojmy hraníc. Boundaries sú všetky relevantné neformálne limity vyplývajúce zo sociálnych procesov, akými sú jazykový, folklórny či ekonomický vývoj, zatiaľ čo frontier sú fyzické hranice vymedzujúce politickú akciu.

V Armstrongovej práci je zaujímavé vyjadrenie o „konceptii etnickej skupiny alebo začínajúceho národa (incipient nation)“²³, ktoré odzrkadľuje viacfázové videnie formovania národov. Začínajúci národ takto J. Armstrong jasne považuje za vyšší stupeň etnickej skupiny.

Inštitucionalizácia občianstva odlišuje národy po 18. storočí od skorších etnických a teritoriálnych spoločenstiev. Otázkou však ostáva, aká je príbuznosť medzi takýmito spoločenstvami a následnými národmi, do akej miery počiatkové etnické identity vplývajú na odlišné národné formovanie.

Moderná éra priniesla so sebou vznik moderných štátov, v hraniciach ktorých sa etnické národy doformovali na moderné politické národy. Zároveň znamenala úpadok tých etník (etnických národov), ktoré nemali dostatočný potenciál byť národmi a vonkajší tlak znamenal pre ne definitívne pohltenie. Naopak, vznik moderných štátov umožnil aj etnické doformovanie čisto politických, občianskych národov, akými boli napríklad švajčiarsky, holandský, belgický či rakúsky národ. Ich etnické odlíšenie a nadobudnutie etnickej identity nadväzovalo na vznik jednotnej politickej organizácie, ktorej dejiny a tradície sa postupne stávali atribútmi národnej (etickej) identity.

Hugh Seton-Watson rozdeľuje národy na „staré“ a „nové“, čo sa mu zdá adekvátnejšie ako ich delenie na historické a nehistorické. Hovorí o tom, že všetky národy majú históriu. Za staré národy považuje tie, ktoré mali národnú identitu a národné vedomie už pred vekom nacionalizmu (pred 18. – 19. storočím): v Európe roku 1789 takto definuje anglický, škótsky, kastílsky, portugalský, dánsky, švédsky, maďarský, poľský a ruský národ. Národné vedomie podľa neho neexistovalo pred rokom 1789 ani u spoločenstiev,

²² Tamže, s. 9

²³ Tamže, s. 6

ktoré už mali za sebou slávnú minulosť – u Nemcov, Talianov, Čechov, Srbov či Grékov a prebudenie tohto národného vedomia bolo podľa neho len dielom moderných nacionalistov. Hlavným argumentom pri tom ostáva národné „bezvedomie“ nás, keďže nestačí národná identita špičiek, elit.²⁴

Tejto téze oponuje postreh W. Connora. Pri pohľade na ďalší vývoj emigrácie z rokov 1840 – 1915 si všíma, že migranti z rurálnych oblastí s minimálnym vzdelaním pociťovali v USA oveľa väčšiu potrebu združovať sa v „krajanských“ spolkoch. Na druhej strane malé skupinky intelektuálov z veľkých miest nemali tendenciu združovať sa do takej miery v „národných“ komunitách. Znamená to, že národné vedomie, etnická či národná identita bola živá u širokých vrstiev obyvateľstva európskych štátov, hoci bola možno viac na podvedomej úrovni, prejavujúca sa „automaticky“, mimovoľne, bez aktívneho pričinenia sa. Bezpečne však vyplávala na povrch v čase straty zázemia, pri pocite ohrozenia a v období priameho stretu s „inými“, keď sa prejavil práve spomínaný hraničný mechanizmus. „Fakt, že nacionalizmus je masový a nie elitný fenomén, znamená, že súčasné národy Európy sa objavili oveľa skôr, ako boli vo všeobecnosti rozpoznané.“²⁵ Masové hnutia v 19. storočí mohli len vyniesť na povrch a následne mobilizovať pocity, ktoré sa kontinuálne vyvíjali, konštruovali a prechádzali z generácie na generáciu. Vodcovia týchto hnutí museli pritom mať zázemie a výchovu, ktoré z nich robili potencionálnych „konštruktérov“ svojho národa.

Dve cesty formovania národov

Keďže formovanie národa ako etnicko-sociálneho mechanizmu je procesom, ktorého etapy nie je možné časovo presne určiť, vyvstáva relevantnejšia otázka typu daného procesu, než datovania „vzniku“ národa. Spôsob utvárania národa následne vplýva na jeho vlastnosti a ďalšie smerovanie. Pri rozličných teóriách národa je prístup závislosti od cesty obzvlášť frekventovaný. Základnými determinantmi v procese formovania národov je ich východisková pozícia (civilizačný stupeň). Tá prirodzene predznamenáva, či bude národotvorným faktorom existencia štátu, alebo naopak, národ bude štátotvorným činiteľom.

²⁴ Na druhej strane však hovorí, že sociálne nespokojné masy „akceptovali viac nacionalistické ako sociálne revolučné vedenie“. (SETON-WATSON, Hugh. Old and New Nations. In *Nationalism*. Bratislava: UNESCO, 1997, s. 136). Bola to len manipulácia nás elitami, alebo aj zrejúci potenciál stať sa národom, ktorý elity využili?

²⁵ CONNOR, Walker. When is a Nation? In *Nationalism*. Bratislava: UNESCO, 1997, s. 156 (pôvodne In *Ethnic and Racial Studies*, vol. 13, no. 1, 1990)

Anthony D. Smith²⁶ rozlišuje tiež dve základné cesty kreovania národov na základe rozdielnosti „etnického jadra“. Sú to:

1. bočná cesta – „byrokratická inkorporácia“,
2. zvislá cesta – znovuobjavenie etnickej minulosti.

Prvý spôsob je charakteristický existenciou aristokratického etnického jadra, ktoré ako dominantná skupina inkorporuje nižšie vrstvy a okrajové regióny prostredníctvom štátu – administratívnymi a fiškálnymi prostriedkami a mobilizáciou celej populácie (najjednoduchšie k nej dochádza pri medzištátnej vojne). Správny aparát aristokratického etnického jadra zaručuje kultúrnu reguláciu a zároveň definuje novú a širšiu kultúrnu identitu – kultúra jadra dá základ a pečať vývoju národnej identity. Tento spoločenský proces podporujú vzájomné svadby, lingvistické výpožičky, mobilita v rámci elít... smerujúce ku kultúrnej fúzii a k sociálnemu prepleteniu; ale aj centralizovaná správa, zjednotené územie, občianske prvky ako jednotná ekonomika, právna a jazyková štandardizácia a podobne. A. D. Smith zároveň hovorí o troch revolúciách potrebných na inkorporáciu regiónov a ich etník, stredných a nižších vrstiev do dominantného etnika prostredníctvom štátu:

- a) administratívna revolúcia,
- b) ekonomická revolúcia,
- c) kultúrna a vzdelávacia revolúcia – pokles cirkevnej autority, reformácia, univerzity, humanizmus, rozvoj vied, masové spôsoby komunikácie, význam inteligencie.

Príkladom „jadrových“ etník, ktoré dokázali inkorporovať ďalšie etniká na určitom území, boli napríklad Normani voči anglosaskej populácii alebo Frankovia voči románsko-galskej kultúre. Takéto formovanie moderných národov ovplyvnili vojensko-ekonomická sila a výsledok rozvoja racionálnej byrokratickej správy podporenej kapitálom, bohatými mestskými centrami, profesionálnou armádou a technikou. Vzniknutý štát je rozhodujúcim činiteľom v procese formovania istého typu národov, a to buď ako „tvorca národa“ (spoločný právny systém, zdanenie či mobilizácia dali ľudu vedomie lojality a identity), alebo ako nevyhnutná podmienka formovania národných lojalít. Pri tomto procese musí byť jadrové etnikum dostatočne homogénne, s pocitom starobylosti a identity (pozostávajúcej z mýtov, spomienok, symbolov, hodnôt stelesnených vo zvykoch a tradíciách, z umeleckého štýlu, právnych kódov a inštitúcií). Musí byť teda v našom chápaní

²⁶ Bližšie pozri SMITH, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishers, 1988/1991

etnickým národom v pravom zmysle slova, dostatočne silným a schopným pritiahnúť a podmaniť si etnické národy na nižšom stupni vývoja.

Druhá, zvislá cesta, je cestou emancipácie podmanených etnických národov (demotic ethnies), len nepriamo ovplyvnená štátom a jeho administratívou. V takomto národe sa udržiava pocit jedinečnosti prostredníctvom mýtov, symbolov a hodnôt pretavených do tradícií, ktoré sa prenášajú nielen v čase (z generácie na generáciu), ale aj v priestore (v zmysle územnom i spoločenskom – medzi vrstvami). Základom emancipácie je organizované náboženstvo spojené s vlastnou liturgiou, rítmi a širšími sociálnymi aspektmi. Motorom formovania národa je v tomto prípade inteligencia, ktorá určuje sebadefinície a ciele komunity. Tieto redefinície nie sú výmyslom alebo imitáciou cudzích modelov, ale výsledkom znovuobjavenia etnickej minulosti. Nové koncepcie sprístupňujú masám prostredníctvom starých symbolov, ktoré popri Božom pôsobení vyzdvihujú pozitívne pôsobenie „génia ľudu“ odzrkadľujúce sa v slávnej histórii. Vrcholom zvislej cesty formovania národa je transformácia podriadenej minoritnej komunity žijúcej na okraji dominantnej etnickej spoločnosti na nový, kompaktný a politicky aktívny národ. Takto sa členovia spoločenstva emancipujú a postupujú od podmaneného etnického národa na samobytný občiansky (politický) národ.

Tento proces si navyše vyžaduje:

- vytýčenie kompaktného, jasne ohraničeného územia – domoviny,
- ekonomické zjednotenie s prevzatím kontroly nad vlastnými zdrojmi,
- prerod etnických členov na legálnych občanov prostredníctvom jednotného právneho poriadku a mobilizácie za politické ciele,
- postavenie más do politického centra a ich výchovu k národným hodnotám.

Výsledkom oboch načrtnutých procesov je prerod etnických národov na národy politické. Charakter týchto procesov však poznačuje ďalší vývoj a myslenie v národných spoločenstvách. Kreujú sa tak dve vnútorne odlišné entity s iným rebríčkom hodnôt, rozdielnym dôrazom na rôzne národné atribúty a odlišným správaním pri riešení podobných problémov.

Práve na základe týchto rozdielných ciest vyvodzuje Smith²⁷ dve koncepcie národa. Bočnej ceste zodpovedá tzv. západná koncepcia národa, alebo tiež občianska či teritoriálna. Zvislej ceste priraduje tzv. nezápadnú – „etnickú“ koncepciu.

²⁷ Bližšie pozri SMITH, Anthony D. *National Identity*. C. d.

Západná koncepcia vidí národ ako územné spoločenstvo.

1. Národ musí vlastniť kompaktné teritórium – historickú zem, domovinu, ktorá nemôže byť kdekoľvek. Nemusí to byť však zem pôvodu, ale územie, s ktorým sa zrástli generácie predkov a stalo sa zdrojom spomienok a asociácií. Je to miesto, „kde naše dynastie, naši svätí a hrdinovia žili, pracovali, modlili sa a bojovali – to robí domovinu unikátnou, jej rieky, hory, jazerá a mestá sa stávajú posvätnými a jej zdroje sú vyhradené pre obyvateľov“. Ide potom o obranu „svätej domoviny a ekonomických záujmov“.

2. Národ je inštitucionalizovaná komunita. Žije v politickej vlasti (patria), ktorá je spoločenstvom „práv a inštitúcií s jednotnou politickou vôľou“, so spoločnými (národnými = štátnymi) záujmami.

3. Právna rovnosť – občianske a zákonné práva, politické práva a povinnosti, sociálno-ekonomické práva; spoločné práva sú navyše nad právami regiónov, majú regulatívnu a dozornú funkciu, všetci príslušníci národa sú si rovní.

4. Spoločný étos – národná identita vyjadrená spoločnou kultúrou a občianskou ideológiou, spoločnými pocitmi a ideami; rozhodujúcu úlohu pri socializácii zohráva masová kultúra, verejný systém vzdelávania a masmédiá.

Nezápadná – etnická koncepcia národa vníma národ ako spoločenstvo pôvodu.

Dôraz kladie na spoločenstvo narodenia a na rodnú (native) kultúru. Na rozdiel od západnej koncepcie nenecháva na voľbu jednotlivca, ku ktorému národu sa zaradí, ale vyžaduje neodcudziteľnú „úctu ku koreňom“ – aj v hraniciach iného štátu (národa) ostáva človek „organicky členom komunity, do ktorej sa narodil“. Základné prvky nezápadnej koncepcie národa teda podľa Smitha sú:

1. dôraz na pôvod a genealógiu – preferuje pôvod na úkor územia, národ chápe ako fiktívnu super-rodinu, putom sú silné demotické (ľudové) prvky;

2. mobilizácia ľudu – ľud je cieľom snaženia, aj keď je práve pasívny, všetko sa robí v mene ľudu a pre jeho dobro, rozhodujúca je „vôľa ľudu“ (nie je inštitucionalizovanou komunitou ako pri predchádzajúcej koncepcii);

3. nárečia – významnú rolu v čase národného obrodovania hrajú práve filológovia a folkloristi, výskum nárečí a dokazovanie ich spoločného pôvodu;

4. zvyky a tradície ako rozhodujúce prvky národnej identity.

Výpočet týchto prvkov naznačuje a potvrdzuje odlišnosť koreňov formovania (politických) národov v Európe. Ide však o ideálne typy a väčšina výsledných procesov je ich kombináciou – dala by sa napríklad identifikovať stredná cesta v prípade Nemecka a Talianska (prerastanie vývoja z politickej roviny nacia do národného spoločenstva nezápadného chápania)²⁸. Zároveň sa dáva základ aj dvom odlišným typom nacionalizmov, ktoré do týchto procesov vstupujú – politickému a kultúrnemu – a ktoré súťažia pri presadzovaní svojich koncepcií národa. Kým politický nacionalizmus je spätý so západnou koncepciou občianskeho národa a vyplýva zo spôsobu jeho formovania bočnou cestou, k nezápadnej koncepcii národa prilieha nacionalizmus kultúrny, podmienený zvislou cestou formovania národa.

Problematická ostáva aj otázka existencie dvoch paralelných histórií. George Schöpflin hovorí o existencii hlavného prúdu histórie z perspektívy úspešných a inej histórie, písanej z perspektívy rozlohou malých štátov, ktorá dostáva od mocných štátov stigma provinciality alebo iracionality. Malé štáty sa cítia byť pod kontrolou iných, externých síl, s tendenciou videnia samých seba ako marginálnych, periférnych. Majú skúsenosť s externým modelom modernity. Pod dojmom jeho negatívnych vplyvov sa uzatvárajú do kultúrnej izolácie zo strachu, že riskujú ohrozenie či stratu vlastnej kultúrnej reprodukcie. Práve tento strach posilňuje etnický (kultúrny) diskurz.

Podľa Johna Hutchinsona²⁹ je ideálom politických nacionalistov reprezentatívny národný štát garantujúci jednotné občianske práva, „civic polity (občiansky politický útvar) vzdelaných občanov zjednotených spoločným právnym systémom a etikou, podobný starovekým polisom“³⁰. Je to podľa

²⁸ Jednotlivé fázy:

a) vytvorenie Svätej ríše rímskej (pokus o centralizáciu a vybudovanie nadnárodného stredoeurópskeho celku – podobne ako formovanie habsburskej monarchie v priestore strednej Európy a Balkánu);

b) dezintegrácia na princípe jazyka (spúšťači mechanizmus: u Talianov renesancia – Dante Alighieri, hľadanie pôvodu, nástupníctva po rímskej kultúre; u Nemcov reformácia);

c) vývoj etnickou (nezápadnou) cestou.

²⁹ John Hutchinson je jedným zo štyroch šéfredaktorov žurnálu *Nations and Nationalism*, ktorý dlhoročne vydáva Asociácia pre štúdium etnicity a nacionalizmu (Association for the Study of Ethnicity and Nationalism, ASEN, London; jej zakladajúcim prezidentom je A. D. Smith). Dostupný je aj online [Nations and Nationalism - Wiley Online Library](#). Ďalším jeho šéfredaktorom je aj John Breuilly, editor významného titulu k danej téme: *The Oxford Handbook of the History of Nationalism*. Oxford: OUP, 2013

³⁰ HUTCHINSON, John. *The Dynamics of Cultural Nationalism: Gaelic revival and the creation of the Irish nation state*. London: Allen and Unwin, 1987, s. 12

neho „kozmpolitická racionalistická (t. j. inštrumentálna?) koncepcia národa“. Ich určujúcim cieľom je všeludská humanita prekonávajúca kultúrne rozdiely. Ale keďže je svet usporiadaný na báze množstva politických spoločenstiev, sú nútení konať v danom rámci, na území, v hraniciach ktorého musia chrániť štát umožňujúci naplnenie ich zámerov. Aby však dokázali mobilizovať členov existujúcich spoločenstiev v mene svojich cieľov, často „preberajú etnicko-historické identity a v danom procese sa môžu etnicizovať alebo retradicionalizovať... Ich hlavný cieľ je však modernistický: chrániť reprezentatívny štát pre svoje spoločenstvo, aby mohlo participovať ako rovné vo vyvíjajúcej sa kozmpolitno-racionalistickej civilizácii.“³¹

Tzv. kultúrni nacionalisti, naopak, vnímajú štát podozrievavo, ako produkt dobyvačnej politiky, ako náhodný. „Sláva krajiny nevychádza z jeho politickej moci, ale z kultúry jej ľudí... Národy nie sú len politické jednotky, ale organické bytie..., a podobne ako rodiny sú prirodzenými solidaritami.“³² Kultúrny nacionalizmus odmieta univerzálne občianske práva požadované politickým nacionalizmom a podporuje prirodzené rozdelenie v národe, pretože predpokladá, že „odlišnosti sú dynamom národnej kreativity“. Ani kultúrni nacionalisti však nie sú nepriateľskí k nezávislej štátnosti, štátnu politiku považujú za prostriedok obrany kultúrnej autonómie národa. (Emočná lojalita sa však pripisuje kultúrnemu národu a formalizované povinnosti politickému.) „Autentické národné politiky nevychádzajú z racionalistickej konštrukcie, ale zo zjednoteného spoločenstva tvarovaného jeho históriou, vierou, zvykmi, výrobou a oblečením.“³³

Inštitucionalizácia etnického národa je procesom viac-menej štandardným u väčšiny národov formovaných cestou od podmanených etník po moderné politické národy. Podľa Johna Hutchinsona stojí na počiatku tohto procesu úzke hnutie, sledujúce pokrok prostredníctvom komunálnej svojpomoci. Ak dostane sociálno-politický programový základ (najmä od žurnalisticky a literárne činných intelektuálov), ktorý si osvojí mladá inteligencia, „rozvinie sa sieť jazykových spolkov, dramaturgických krúžkov, vydavateľstiev, knižníc, letných škôl, poľnohospodárskych podielových družstiev a následne politických strán“. Tento kultúrny nacionalizmus však nedokáže v plnej miere preniesť svoje ciele aj na širšie masy, ostávajú len cieľmi vzdelanej vrstvy. Preto si aj on musí osvojiť štátoprávne orientované stratégie, ktoré majú inštitucionalizovať ich ideály v sociálnom poriadku. Hnutie národného obrodzenia sa potom stáva významnou kultúrno-politickou silou.

³¹ Tamže, s. 12

³² Tamže, s. 14

³³ Tamže, s. 15

V tejto úvahe sa Hutchinsonova teória stretáva s teóriou Miroslava Hrocha³⁴, ktorý rozlišuje tri fázy národného hnutia. Hutchinsonov čisto kultúrny nacionalizmus je v Hrochovom ponímaní fázou A, čiže fázou učeneckého záujmu. Jazykové a literárne obrodenie označuje Hroch za fázu B, teda za obdobie vlasteneckej agitácie zahŕňajúce národnoobranú časť a národotvornú časť prinášajúcu prvé politické programy. To je podľa J. Hutchinsona u väčšiny stredoeurópskych národov obdobie 30. a 40. rokov 19. storočia, uvádza najmä príklad Čechov ako modelový, podobný vývoj však prekonal aj Slováci, Ukrajinci a ďalší.

Krátke obdobie uvoľnenia (revolúcia vo Viedni, marec 1848) znamená potom pre národné elity šancu žiadať kultúrnu autonómiu, pričom úspech dosiahnu najmä v získaní podpory stredných (mestských) vrstiev a roľníctva proti vládnucemu štátu. V tomto okamihu vstupuje proces do Hrochovej fázy C – do fázy masového hnutia umožňujúceho dobudovanie celistvej sociálnej štruktúry budúceho politického národa. Zo spoločenstva reči (kultúrno-etnického národa) sa takto stáva politické spoločenstvo (štátotvorný politický národ) aktívne zasahujúci do širšieho politického diania. „Nacionalizmus požaduje vytvorenie národného štátu – vytvorenie národného štátu posilňuje nacionalizmus. To je vzájomná závislosť a interakcia.“³⁵

Johann G. Herder, ktorého považujú mnohí vedci za prototyp kultúrneho nacionalistu, považuje národ za kontinuálne, v čase premenlivé spoločenstvo, ktorého história a status sa priebežne renovujú vzhľadom na potreby každej generácie. Vzniká tak konflikt medzi tradicionalistami a modernou vzdelanou mládežou. Kultúrni nacionalisti však podľa Hutchinsona považujú tento konflikt za nevyhnutný a v konečnom dôsledku integrujúci. Integračný moment tkvie v spojení hodnôt oboch prístupov:

- pocitu jedinečnej identity danej predchodcami,
- nasledovníkmi presadzovanej idey spoločenstva ako aktívneho a rovnoprávného participanta na ľudskom napredovaní.

V tomto procese nehrajú rozhodujúcu rolu politici a legislatívci, ale predovšetkým učenci a umelci. Najdôležitejší sú „mýty vytvárajúci intelektuáli... Cez odkrývanie histórie... môžu príslušníci národa znovuobjaviť dô-

³⁴ Pozri HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha: Lidové noviny, 1999; TENŽE. *Social Preconditions of National Revival in Europe*. New York: Columbia University Press, 2000 (1. vyd. 1985)

³⁵ KOHN, Hans. Western and Eastern Nationalism. In *Nationalism*. Bratislava: UNESCO, 1997, s. 162. Pozri tiež KOHN, Hans. *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*. New York 1944 (nové vydanie v roku 2005). TENŽE. *Nationalism: its meaning and history*. Princeton 1955

vod jeho bytia... Tieto histórie obyčajne formuje súbor mýtických vzorcov, ktorý obsahuje migračný príbeh, mýtus založenia, zlatý vek a kultúrny rozkvet, éru vnútorného úpadku a prísľub budúcej regenerácie³⁶.

Hutchinson obhajuje v tomto procese pozitívny prínos kultúrneho nacionalizmu proti výhradám Ernsta Gellnera a Hansa Kohna. Vyzdvihuje „pozitívny príspevok kultúrneho nacionalizmu k národnému dobudovaniu – k sebaidentifikácii, politickej organizácii a unifikácii spoločenstva v rámci daného územia... Hrá pozitívnu rolu v modernizačnom procese“³⁷.

Hans Kohn pripisuje Západu politický nacionalizmus, ktorý vznikol, keď sa utvárali hranice národných štátov a jeho cieľom bol prerod existujúcich štátov na „ľudové štáty“, čiže štáty považujúce ľud za zdroj všetkej moci a práva. Ako protipól vznikol na Východe kultúrny nacionalizmus pôsobiaci v spoločenstve, ktorého etnické hranice nekorešpondovali s politickými. Nacionalizmus prerástol „do protestu a konfliktu s existujúcim štátnym usporiadaním – primárne však nie v snahe transformovať ho na štáty ľudu, ale s úmyslom prekresliť politické hranice v súlade s etnografickými požiadavkami“³⁸.

Keďže sa národ dovtedy nemohol identifikovať s konkrétnou teritoriálnou komunitou, vytvorili nacionalisti podľa H. Kohna víziu národa založeného na starovekých historických spomienkach a unikátnych kultúrnych danostiach a na rozdiel od racionalistickej západnej koncepcie vytvorili mystické organické väzby medzi roľníkom, krajinou a komunitou (v prevažne roľníckom spoločenstve). Podobne, ako regresívny fenomén, vníma kultúrny nacionalizmus aj Ernst Gellner³⁹, hoci obaja pripomínajú, že vytvoril platformu na neskoršie modernistické politické nacionalistické hnutia. Podľa J. Hutchinsona ho obaja identifikujú ako defenzívnu reakciu vzdelaných elít na dopad vonkajšej modernizácie. Neuvedomujú si však, že vyzdvihovanie folklórneho nevnímajú kultúrni nacionalisti ako návrat do izolácie a roľníckej jednoduchosti, ale podľa J. Hutchinsona ako:

1. dynamickú víziu národa ako vyššej civilizácie s jedinečným miestom vo vyvíjajúcom sa ľudstve,
2. spôsob integrácie tradičného a moderného na vyššej úrovni.

³⁶ HUTCHINSON, John. C. d., s. 13

³⁷ Tamže, s. 31

³⁸ KOHN, Hans. *Western and Eastern Nationalism*. C. d., s. 162

³⁹ GELLNER, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishing 1983/2006. TENŽE. *Nationalismus und Moderne*. Berlin: Rotbuch Verlag, 1991. TENŽE. *Nationalism and Modernization. Nationalism and High Cultures*. In *Nationalism*. Bratislava: UNESCO, 1997, s. 55 – 70

„Návrat k folklórnemu nie je úletom z reálneho sveta, ale prostriedkom na katapultovanie národa zo súčasnej zaostalosti a rozdelenia na vyspelejší stupeň sociálneho vývoja.“⁴⁰ Sociálne napredovanie nevychádza z preberania cudzích noriem, ale naopak z vnútornej reformácie tradičného poriadku. „Odkrytie národnej hrdosti je predpokladom úspešnej participácie v širšom svete... Obrodenecké hnutia chránili svoju komunitu proti externým vplyvom prezentáciou polycentrickej vízie sveta rozdeleného na rovnoprávne národy, v ktorých ich kultúry hrali aktívnu rolu a v budúcnosti ju budú hrať tiež.“⁴¹

Podľa Hutchinsona sa každý kultúry nacionalizmus stáva v konečnom dôsledku politickým hnutím. „Prekonáva pasívny izolacionizmus tradicionalistov a prezentuje národ ako progresívnu kultúru s aktívnym kontaktom s inými spoločnosťami. V tom istom čase zároveň bráni asimilácii spoločenstva ktorýmkoľvek univerzálnym modelom vývoja. Pre každý národ načrtáva jeho vlastnú evolučnú cestu...“⁴²

Slovenské národné obrodenie v zrkadle štandardných vývojových etáp⁴³

V ére tzv. barokového slavizmu (od polovice 17. do polovice 18. storočia) sa objavilo viacero apológií a umelecko-vedeckých spisieb, patriacich do najstaršej fázy (predfázy) slovenského národného obrodenia, písaných zväčša po latinsky, ktoré sa v rôznych formách týkali Slovákov, vymedzenia a obrany ich etnicity, etnického územia, opisu zvykov, tradícií, ospevovania ich hrdinských skutkov a podobne (Jakub Jakobeus, Benedikt Sölösi, Daniel Sinapius-Horčíčka, Matej Bel, Ján Baltazár Magin, Samuel Timon, Adam František Kollár a iní).

Veľmi významnú úlohu vo formovaní národa zohralo ucelenejšie, cieľavedomejšie a sčasti aj inštitucionalizované národné hnutie po roku 1780. Tento rok môžeme považovať za symbolický začiatok slovenského národného obrodenia. V terminológii M. Hrocha by sme mohli toto obdobie označiť za fázu učeneckého záujmu (fázu A). Základom tradície národného obrodenia sa stala najmä práca Juraja Papánka *Dejiny slovenského národa – O kráľovstve a kráľoch Slovákov*. V diele, ktoré je popri prácach Samuela Ti-

⁴⁰ HUTCHINSON, John. C. d., s. 34

⁴¹ Tamže, s. 35

⁴² Tamže, s. 36

⁴³ Bližšie pozri ROLKOVÁ, Natália. Národná identita v slovenskej politickej spisbe prvej polovice 19. storočia. In *Na ceste k štátnej samostatnosti*. (Ed. Ján Bobák). Martin: Matica slovenská 2002, s. 21 – 30

mona jedným z prvých spracovaní slovenských dejín oddelených od histórie Uhorska, vyslovil Papánek myšlienku o Slovensku ako pravlasti Slovanov a o slovenčine ako pramatke slovanských jazykov. Poslanie svojej práce videl predovšetkým v obrane autochtónnosti a rovnoprávnosti Slovákov. S kodifikáciou spisovného slovenského jazyka Antonom Bernolákom (1787) sa prvýkrát dostali na politickú scénu jazykové a školské požiadavky predstaviteľov hnutia.

Obhajoba jazykových práv sa stala kľúčovou v celom slovenskom obrodeneckom hnutí, ktoré sa, pri pretrvávajúcej náboženskej roztrieštenosti, s novou intenzitou prebudilo až v 20. rokoch 19. storočia. Významným a trvalým prínosom slovenskej inteligencie k definovaniu a upevneniu národa boli obrany – apológie (národno-obranná časť fázy B). Jazyk sa v nich už nechápal len ako prostriedok, ale najmä na základe Herderovej filozofie ako duch národa. Dochádza pritom aj ku konfliktu lásky k vlasti a lásky k národu, vyjadrenej najmä v pestovaní národného jazyka. Apológie vznikali v čase nastupujúceho národnostného útlaku spojeného s vytláčaním národných (materinských) jazykov a ich administratívnym nahradzovaním jazykom maďarským. (Autormi apológií boli: Samuel Hojč, Ľudovít M. Šuhajda, Ján Kollár, Ján Čaplovič, Ľudovít Štúr, Jozef M. Hurban a iní.)

Obdobie 20. až prvej polovice 40. rokov 19. storočia sa nieslo v duchu nachádzania sebadefinícií a dôkazov oprávnenosti národných aspirácií. Vo všetkých apologetických prácach vidíme znaky teórie, ktorá hovorí o etnickej koncepcii národa, kladúcej dôraz na pôvod a väzby oproti teritoriálnej koncepcii. Národná identita sa tu výrazne spájala s identitou jazykovou (posilnenou odlišnosťou slovenčiny od maďarčiny), ktorú postupujúca maďarizácia bezprostredne ohrozovala. Jazyková asimilácia by znamenala nezvratný proces rozkladu nemaďarských národov Uhorska. Slováci boli oproti ostatným národom monarchie v tej nevýhode, že sa od maďarského obyvateľstva neodlišovali ani náboženstvom a svoje aspirácie nemohli formálne opierať ani o takzvané historické práva. Ostávalo im len bojovať za svoju materčinu, ktorá bola kľúčovým prejavom ich národnej osobitosti. Navyše nemali na svojej strane takmer nijakú aristokraciu a prostý ľud akejkoľvek národnosti bol v Uhorsku v tomto období bezprávny, nebol súčasťou stavovského „*natio hungarica*“, čo opäť posilňovalo sociálny aspekt národného zápasu.

Už na začiatku 40. rokov 19. storočia nastal obrat i v slovenskom hnutí. Národnoobranná fáza sa prelínala s fázou národotvornou (ako druhou časťou fázy B) charakterizovanou vznikom prvých politických programov.

Predchádzajúce obdobie objasňujúce kritériá existencie národa ako aj dôkazy o tom, že ich práve slovenský národ napĺňa, vystriedali konkrétne požiadavky a kroky kreujúce slovenskú politiku (*Petičná akcia* z roku 1840, *Slovenský prestolný prosbopis* z júna 1842).

Významným počinom na ceste národnej emancipácie bola kodifikácia spisovnej slovenčiny na základe stredoslovenského nárečia L. Štúrom v roku 1843. Postupne tento jazyk, dotvorený v roku 1851, prijala za svoj aj katolícka časť slovenskej inteligencie. Definitívne sa jazykový rozkol skončil v roku 1861, čím sa spisovná slovenčina stala rečou celého slovenského národa, jej literárnou normou.

Na tento významný počín nadväzovali ďalšie dôležité kroky – založenie spolku Tatrín a vydávanie Slovenských národných novín. Takto sa postupne slovenská identita presúvala z kultúrnej na politickú platformu a dostávala sa i na verejnosť. Mikulášske *Žiadosti slovenského národa* z mája 1848, prijaté ešte pred Slovanským zjazdom, sa stali „základným národnorevolučným programom Slovákov“, programovou formuláciou ich politických snáh; stali sa celonárodným aktom. Ako neskôr vyzdvihol Milan Hodža, bol to prvý dokument, ktorý popri národných požiadavkách zahŕňal aj požiadavky sociálne, majúce za cieľ mobilizovať široké masy slovenského národa. Štátoprávny prvok žiadostí je vyjadrený v ďalších bodoch – požiadavke na „národné osobité snemy...“, ktorým cieľom sa majú vyznačiť medze národopisné“. Požiadavka na národnú rovnosť, ktorá sa bude môcť vyjadrovať aj vlastnými zástavami (červeno-biele), bola novým prvkom dovtedajších programov a svedčí o čoraz konkrétnejšej predstave, o národnej identite vyjadrenej i symbolmi. Ďalšie žiadosti boli širšie demokratizačné, a tým aj výraznejšie mobilizujúce.

Národotvorná fáza, ktorá vyvrcholila vypracovaním *Žiadostí slovenského národa*, bola zavŕšená ďalšími programovými aktivitami a najmä založením *Slovenskej národnej rady* a zorganizovaním ozbrojeného dobrovoľníckeho hnutia za národné požiadavky. Slovenské povstanie rokov 1848 – 1849 malo zásadný význam aj z iného hľadiska: z objektu politického diania sa po prvý raz stal aktívny subjekt, verejne sa prezentujúci minimálne v hraniciach celej habsburskej monarchie. Zároveň znamenalo i širšiu mobilizáciu ľudu, preniknutie myšlienok národného obrodenia medzi jednotlivé vrstvy ľudu.

Za predzvesť masového hnutia i jeho praktického vyjadrenia môžeme považovať už udalosti 40. rokov. Politická situácia v monarchii ako i medzinárodné dianie neboli však v tomto čase slovenskému hnutiu naklone-

né. Neoabsolutizmus na vyše desaťrošie sčasti zabrzdil slovenský národný život. Do fázy národnopolitického masového hnutia (fázy C), vstúpilo slovenské hnutie definitívne až roku 1861 *Memorandum národa slovenského* spojeného s masovým zhromaždením v Turčianskom Svätom Martine.

Memorandum požadovalo zabezpečenie národnej rovnoprávnosti v Uhorsku. Definovalo aj vymedzenie proti niekomu, čo je tiež častým atribútom formovania národnej identity. Jasne sa v ňom už prezentovala osobitosť slovenského národa a reči, ktorej prislúcha, i vytýčenie vlastného etnického územia, hornouhorského Okolia, istej formy autonómie.

Početnosť tohto hnutia, prerastajúceho cez všetky vrstvy slovenského národa, sa však odzrkadlila aj v založení Matice slovenskej (1863) ako stráničky i konfesiónálne neutrálnej, jednotiacej ustanovizne. Slováci si vymohli aj tri vlastné gymnáziá. V Uhorsku sa začala formovať slovenská politická scéna, ktorá sa v roku 1867 rozdelila na Starú a Novú školu. Tento rok sa však stal prelomový pre celú Rakúsku monarchiu i pre jej národy. Rakúsko-maďarským vyrovnaním a zavedením štátneho dualizmu dostala maďarská politická reprezentácia v Uhorsku voľnú ruku na riešenie svojich vnútropolitických záležitostí. Začal sa retardačný proces vo vývoji nemaďarských národov Uhorska.

Až do tohto momentu sa slovenský národ a jeho hnutie vyvíjalo viac-menej štandardne, časovo i fakticky držalo krok s inými národmi prechádzajúcimi tým istým procesom. Zo Smithom nastoleného konceptu definície národa sa v tomto období slovenský národ nevymykal – národ je podľa A. D. Smitha pomenovaná ľudská populácia (kryštalizácia pojmov – Slováci, Slovania, Slávi) deliaca sa o historické územie (myšlienky autochtónnosti, prvotného vlastníctva, urobenia tejto zeme ornou), spoločné mýty a historickú pamäť (písanie historických prác, vyzdvihovanie starobylosti, spoločného osudu, utrpenia, spoločného budovania Uhorska), masovú verejnú kultúru (pokusy o slovenské periodiká, Tatrín, Matica slovenská – obmedzené možnosti), spoločný ekonomický rámec a spoločné práva a povinnosti pre všetkých jeho členov (požiadavky na osobnú rovnosť, sociálne a politické práva). V tomto momente však nastal zásadný zlom, ktorý zabrzdil vývoj slovenského národa a spôsobil jeho následné oneskorenie. Znamenal niekoľko desaťročí trvajúce zakonzervovanie, ba miestami dokonca zhoršovanie daného stavu.

Na Slovensku sa však napriek tomu rozvíjala politická a spoločenská scéna. Hybnou silou sa postupne stala Slovenská národná strana, sídliaca v Turčianskom Sv. Martine. Ideológia SNS mala národnoobraný charak-

ter, ktorého podstata tkvela „v postuláte zachovať predovšetkým existujúce atribúty národnej existencie a svojbytnosti pre budúcnosť, keďže vnútorné sily slovenskej spoločnosti nedokázali vydobýť zodpovedajúce národné práva a aktívnymi prostriedkami na ich základe rozvíjať plný národný život.“⁴⁴ Predstavitelia SNS kandidovali so striedavými úspechmi vo viacerých voľbách do uhorského snemu (okrem období pasivity), v jej radoch vyrástli významní slovenskí politici i literáti, ktorí stáli aj pri zrode nového štátu.

Ešte aj po roku 1918 – po vzniku prvej Česko-Slovenskej republiky – pretrvával národnoemancipačný zápas Slovákov najmä na úrovni zasadzovania sa za svoje elementárne práva – za uznanie existencie, svojbytnosti a rovnoprávnosti slovenského národa, za jazykové⁴⁵, školské či kultúrne záujmy. Zintenzívňovalo sa tiež ich úsilie o prekonanie náboženskej a ideologickej roztrieštenosti v mene potreby národného zjednotenia. K tomu sa pridávali agrárne, hospodárske, vojenské či medzinárodno-politické problémy, ktoré jednoznačne ovplyvňovali kontext dotvárania slovenského národa.

Krátka etapa existencie oklieštenej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945 znamenala pre Slovákov zážitok vlastnej štátnosti, ktorý ovplyvnil ich ďalšie ciele a ambície. Hoci komunistická totalita opätovne spomalila a skomplikovala ich cestu k plnohodnotnému národnému bytiu, predsa nezabránila nastoľovaniu a čoraz zreteľnejšiemu artikulovaniu politických a štátoprávnych požiadaviek. Tie sa napokon dostali do prirodzenej podoby – do požiadavky na vytvorenie nezávislého národného štátu. Vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 napomohli zároveň priaznivé medzinárodno-politické okolnosti, ktoré boli rámcom pre osamostatnenie sa mnohých národov.

Kultúrno-etnické fenomény rekonštrukcie národného vedomia Slovákov

Slováci sa ako národ dotvárali prevažne v intenciách Smithovej zvislej cesty. Ako súčasť Uhorského kráľovstva sa zapojili do celoeurópskeho procesu utvárania moderných (politických) národov. Katalyzátorom tohto procesu sa stala inteligencia, ktorej úlohou bolo predovšetkým vymedziť sebadefinície a ciele komunity prostredníctvom znovuoobjavovania etnickej

⁴⁴ PODRIMAVSKÝ, Milan. *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava: Veda, 1983, s. 216

⁴⁵ Čechizujúce *Pravidlá slovenského pravopisu* z roku 1931 (pripravené pod vedením českého filológa Václava Vážneho) odmietla slovenská kultúrna verejnosť na Valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. mája 1932.

minulosti. Dialo sa to prezentáciou nových koncepcií cez starobylé symboly, ktoré sami osebe dávali pocit oprávnenosti národných aspirácií a pôsobili inšpirujúco. Všetko úsilie protagonistov procesu smerovalo k mobilizácii ľudu, z radov ktorého sami vzišli. Ich konanie a myslenie boli ovplyvňované vnútorným kontextom, ale aj externými podmienkami, ideológiami a myšlienkami danej éry.

Vedúce osobnosti slovenského národnoemancipačného hnutia je možné nazvať kultúrnymi nacionalistami, ako o nich uvažuje John Hutchinson. Ich úsilie v prvých fázach neprekračovalo uhorský kontext, celé konanie sa odvíjalo pri rešpektovaní hraníc Uhorského kráľovstva a tohto štátu ako spoločnej vlasti. Spočiatku sa otvorene nenastolovali ani politické požiadavky, prvotným cieľom bola skôr vnútorná homogenizácia a konsolidácia spoločenstva, prebudenie jeho národného vedomia a posilnenie národnej identity.

Odlišné postavenie slovenského (ako poddanského, demotického) a maďarského národa (ako dominantného, privilegovaného) v spoločnom štáte malo za následok aj dvojaké formovanie národa a dvojaký nacionalizmus. Tieto rozdiely vyvrcholili práve v 19. storočí a odzrkadlili sa v opozičnom postavení oboch národných hnutí. Kým slovenské národné požiadavky smerovali k naplneniu kultúrno-etnických práv, maďarské národno-politické hnutie malo od začiatku štátoprávne ambície s cieľom legitimizovať budúci štát existenciou jednotného politického (najprv ako stavovského, neskôr ako občianskeho) uhorského (maďarského) národa. Významným faktorom v slovenskom národnom hnutí sa stávali aj širšie sociálne a demokratizačné požiadavky.

Ako dôležité prvky národnej identity sa ukázali tradície a symboly národného (etnického) života Slovákov, pretože úlohou slovenského hnutia bolo v počiatočnej fáze odкрыť kultúrnu podstatu slovenského etnického národa, identifikovať atribúty, ktoré z neho vytvárali potenciálny moderný národ. Na upevňovanie viery v existenciu národa slúžia najmä vyzdvihované symboly a tradície, relevantné pre aktuálny národný vývoj, ktoré pôsobia ako identifikačné znaky, prvky hraničného mechanizmu a garancia kontinuity. Tvoria tak symbolické hranice medzi patriacimi a nepatriacimi, ako aj premostenie vývojových etáp národa. Ich úlohou je integrovať dané spoločenstvo a vytvárať v ňom pocit svojbytnosti. Prejavovať sa môžu defenzívne či ofenzívne, podľa toho, v akej situácii národ je a čo chce národné hnutie v danom okamihu dosiahnuť, v mene čoho a za akým cieľom chce mobilizovať.

Národný mythomoteur je v prvej fáze vždy vecou elity.⁴⁶ Jeho zložky nemusia byť nevyhnutne vymyslené, odzrkadľujú národný život na rôznych úrovniach. U národov, ktoré už kedysi v histórii mali „svoj“ štát, sú dôležitými predovšetkým starobylé štátne symboly (Svätoštefanská tradícia, České, Srbské, Bulharské kráľovstvo, ale i Veľká Morava), ktoré si napriek etnickej rôznorodosti ich obyvateľstva dominantný národ prisvojuje ako svoj „národný štát“⁴⁷. Rozvinutejšie národy preberajú svoje symboly predovšetkým zo sféry vyššej kultúry. Veľká časť podrobených národov čerpá zdroje najmä v regionálnej a ľudovej symbolike. Význam nadobúdajú folklórne prvky a ľudová slovesnosť, ktorá je sama osebe prameňom mýtov, legiend a tradícií pretavených do konkrétnych, zhmotnených symbolov. Mala kľúčový význam ako pamäť národa, ako spôsob prenosu tradícií z jednej generácie na druhú.

Národnú identitu posilňujú ambivalentné (seba)vedomia – vedomie starobylosti a vedomie perspektívnosti, inými slovami príbeh slávnej minulosti a vízia šťastnej budúcnosti, prípadne ešte silnejšie viera v historické poslanie národa, k naplneniu ktorého stále smeruje. Dôležité je i sebaoprávanie o schopnostiach a potenciáli vytvárať vyššie kultúry, byť prínosom pre svetové spoločenstvo. Dušan Škvarna⁴⁸ pomenúva popri týchto prvkoch posilňovania národnej identity dve tendencie – tendenciu sebaidealizácie a tendenciu zveličovania. Preceňujú sa minulé a budúce úspechy a zveličuje sa najmä negatívna prítomnosť ako plná krívd, utrpenia, útlaku a bolesti. Je tu citeľný zámer prebúdať emócie, vytvárať pocit spolupatričnosti a identifikovať spoločných nepriateľov – utlačateľov, ktorí sú zodpovední za každodenné starosti ľudu.

Kultúrny nacionalizmus, spájajúci sa aj so slovenským národným hnutím, sa prejavuje podľa J. Hutchinsona vytváraním neformálnych kultúrnych a novinárskych spolkov, ktoré majú inšpirovať spontánnu lásku k národu prostredníctvom učenia o spoločnej minulosti plnej slávy a utrpenia. Rituály oslavujúce národnú kultúrnu jedinečnosť a odmietajúce cudziu prax slúžia na sebaidentifikáciu spoločenstva, na zhmotnenie tejto identity do každodenného života a na jej odlíšenie od iných komunít.

⁴⁶ Adresáti týchto symbolov boli v slovenských podmienkach zároveň často aj ich tvorcami, až do vzniku 1. ČSR, v ktorej možnosti masového vyučovacieho systému umožnili ich rozšírenie na všetky vrstvy obyvateľstva (na Slovensku i v Česku).

⁴⁷ Aj tu je možné vidieť spätnú reflexiu, ktorá prezentuje minulé udalosti cez súčasnú optiku a historický vývoj vníma v aktuálnych reáliách, prípadne ho účelovo prekrúca.

⁴⁸ ŠKVARNA, Dušan. *Začiatky moderných slovenských symbolov. K vytváraniu národnej identity od konca 18. do polovice 19. storočia*. Banská Bystrica: UMB, 2004. Dostupné aj online: [ZLOM.P65 \(netkosice.sk\)](http://ZLOM.P65.netkosice.sk)

Zmeny symbolov v čase a dotváranie slovenskej národnej identity

Základom utužovania národnej identity je symbolika štátu. Uhorsko vo všeobecnosti pretrvávalo vo vedomí slovenskej inteligencie ako „naša vlasť“, výnimkou však boli zlomové roky 1848, 1861 či 1918, keď bolo obzvlášť nevyhnutné eliminovať uhorské symboly a nahradiť ich vlastnými. Príchod nového poriadku si vždy vyžadoval odsúdenie toho starého. Aj preto vznikol najmä po roku 1918 obraz Uhorska ako „tisícročného žalára národov“, ktorý sa sčasti spochybnil až v novom prístupe vedeckej obce z obdobia 60. rokov 20. storočia. V rôznych podobách však pretrváva medzi obyvateľstvom dodnes. Na druhej strane sa vznik ČSR vnímal najmä z českej strany ako „záchrana Slovákov“, čo ostáva aj vo vedomí značnej časti slovenského národa.⁴⁹ Symbol Veľkej Moravy vyzdvihovalý v slovenskom národnom hnutí 19. storočia sa premietol i do symboliky česko-slovenského štátu v známej podobe ako „prvý spoločný štát Čechov a Slovákov“.

Pri pohľade na historický vývoj je možné identifikovať päť fáz tvorby národných symbolov prekrývajúcich sa s fázami národného obrodovania do vzniku prvej ČSR:

1. Najprv zaznamenávame určitú „predmodernú etapu“⁵⁰, keď symbolika prekonala zásadný vývoj. Spoločné uhorské symboly sa pod dojmom vzrastajúceho národnostného napätia v Uhorsku menili a vznikali odlišné, samostatné symboly (hoci niekedy ich bolo možné len ťažko odlíšiť). Literáti barokového slavizmu narábali predovšetkým s biblickou symbolikou. Hlavnými líniami boli motívy Babylonskej veže, ako spôsob vyzdvihnutia rečových odlišností medzi národmi, a Potopy, ako formy morálneho očistenia a znovuzrodenia. Oceňovala sa krása reči a rozľahlosť „územia Slovanov“. Citeľná je reakcia na tradičné maďarské postoje, ktorá vytvárala predovšetkým symboly spojené so skorším príchodom Slovanov na dané územie (prípadne autochtónne teórie) a s Veľkou Moravou.

2. Nástup slovenského národného obrodovania spojeného s vekom osvietenstva v habsburskej monarchii prinieslo na jednej strane spoločnú a na druhej strane odlišnú symboliku. Aj spoločné symboly však mohli mať odlišný obsah a ciele. Napríklad postava sv. Štefana bola pre Slovákov symbolom pokojného a rovnoprávneho národného spolužitia, kým pre Maďarov bola symbolom „vlastnej“ národnej štátnosti, historického práva maďarského národa na národný štát v hraniciach Uhorského kráľovstva.

⁴⁹ Takisto české videnie Slovákov ako plebejcov, drotárov, ale čistých, neskazených, sa stalo pre slovenský národ na dlhé obdobie dokonca devízou.

⁵⁰ ŠKVARNA, D. C. d.

Odlišné symboly vychádzali predovšetkým zo starších tradícií, z preduhorskej éry. V symbolike z nasledujúcich čias sa odzrkadľovala dichotómia katolíckej a evanjelickej časti inteligencie. Kým prvá preferovala symboly svätcov – sv. Cyrila a Metoda, sv. Svorada a Benedikta, evanjelická časť z náboženských dôvodov odmietla kult svätých a sústredila sa na symboly vychádzajúce z reformácie a z jej najbližšieho – českého prostredia. Boli to predovšetkým symboly husitstva a s ním spojeného diania, ale i Bielej hory a podobne. Symbolika na oboch stranách nebola len náboženskou, ale stávala sa už aj symbolikou národnou.

3. Tretia fáza národného obrodzenia (20. a 30. roky 19. storočia) bola charakteristická romantickou idealizáciou mnohých javov. Uhorsko sa ako symbol považovalo za neprijateľné, dávalo sa, naopak, do opozície k existencii Veľkej Moravy ako slovanského štátu, ktorého zánik sa od tohto času vnímal ako katastrofa. Významným symbolom sa stala slovanská vzájomnosť, ktorá dodávala určitú legitimitu aspiráciám Slovákov, umožňovala posilňovanie sebedomia poukázaním na mnohopočetnosť tohto „národa“, na jeho územnú rozľahlosť, slávnú minulosť a spoločné poslanie pri obrodení európskej civilizácie.

Významným zdrojom inšpirácie sa práve v tomto období stala ľudová slovesnosť, hodnoty ľudovej kultúry sa povýšili na národné. Juraj Jánošík sa v tomto i sociálne komplikovanom čase oslavoval ako symbol vzdoru a zásadovosti. Do popredia sa dostal význam kroja ako národného rozlišovacieho znaku a symbolickej hranice. Vyzdvihovali sa aj prírodné danosti. Tatry sa považovali za majestátne hory, v ktorých sa odzrkadľuje duch národa a zároveň za stred a kolísku Slovanov. Významnú symboliku v sebe niesli aj vychádzky na historické slovenské miesta. Mali manifestačný charakter – dôležitá bola ukážka súdržnosti a národnej idey. Podobné vychádzky sa konali napríklad i v Nemecku (Devín – Wartburg).

4. V 40. rokoch, keď sa situácia výrazne politicky radikalizovala, sa do popredia dostávali historicky slávne lokality, ktoré boli svedkami úspešných vystúpení Slovákov, predovšetkým v boji s cudzími narušiteľmi ich pokojnej držby. Symbolom sa stalo mesto Nitra ako významné veľkomojavské centrum a znak kresťanského cítenia Slovákov, hrady Devín, Trenčín, Zvolen ako slávne sídla a symboly starobylosti či odboja (rímske légie, zápas Svätopluka s franským kráľom, odboj Matúša Čáka Trenčianskeho, boje s Turkami a podobne), „prírodné hradby“ ako Kriváň, Javorina, Poľana, Sitno, Kráľova Hoľa, ktoré vyjadrujú silu a neporaziteľnosť Slovákov, ako aj ich ochranu danú od Boha.

Ľudové piesne mali odrážať vlastnosti a znaky slovenského národa, ktoré chceli vyzdvihnúť, ale i historické medzníky a zápasy. (Symbolickým hudobným nástrojom sa stala fujara – Andrej Sládkovič, Detvan 1850.) Postupne ľudové piesne „znárodneli“. Obzvlášť veľký význam nadobudli hymnické piesne, ktoré boli plodom romantizmu a kritických situácií. Sú naplnené patetizmom, ale aj odhodlanosťou a vzdorom. Prejavuje sa v nich taktiež vplyv ľudovej slovesnosti a sú odzrkadlením národných hodnôt.⁵¹ Dôležitá bola existencia národných divadelných scén (Sobotište, Banská Štiavnica, Myjava, Brezová pod Bradlom, Revúca) ako nástrojov prenosu slova a myšlienok, posolstiev. Symbolickým odevom sa v tomto čase stal detviansky kroj ako odev zo stredného Slovenska, čistý, bez cudzích vplyvov, odlišný od všetkých ostatných. Úvod Slovanského bálu vo Viedni v roku 1847 tvorila promenáda v krojoch.

V neverbálnej rovine význam nadobúdali iné umelecké formy. V slovenských podmienkach to bolo najmä maliarstvo, kde sa presadil napríklad Peter Michal Bohúň portrétovaním slovenských vzdelancov a vodcovských osobností (napríklad obraz Jána Francisciho).

Počas revolúcie 1848 – 1949 vznikli nové symboly, predovšetkým slovenská zástava – ako červeno-biela na jar a ako trikolóra s heslami na jeseň⁵². V *Žiadostiach slovenského národa* sa po prvýkrát objavila požiadavka na slovenský znak. Ani krátke ozbrojené vystúpenie však nevnieslo do utvárania národnej identity Slovákov vojenskú symboliku, ktorá v podstate chýba až dodnes.

5. V 50. rokoch 19. storočia, v čase vytriezvenia z revolučnej eufórie, je charakteristické pestovanie martýrstva. Z obetí revolúcie, teda z bojovníkov za slobodu národa, sa stávajú jeho mučeníci, čo je podporené nešťastným úmrtím Ľudovíta Štúra (1956). Po roku 1867 sa však na hrdinov zabúda. U Maďarov sa martýrstvo národných hrdinov, naopak, dostáva do popredia práve počas 60. rokoch a pretrváva v tradíciách až podnes. Slovenská zástava sa v 50. rokoch stiahla viac do súkromia a jej návrat je preukázateľný až v emigrácii v USA v 90. rokoch, keď v podmienkach slobody ožili národné prejavy a spätne sa nimi prebúdza národný zápas aj medzi Slovákami doma.

Od polovice 19. storočia sa národné symboly Slovákov už len dotvárali. Nesú isté podobnosti so symbolikou iných národov, ale sú v nich aj výrazné

⁵¹ Práve 19. storočie – éra romantizmu – je obdobím vzniku národných hymien väčšiny súčasných štátov Európy.

⁵² V súčasnosti je jej verná kópia vystavená aj vo vestibule vrcholného štátneho orgánu – v Národnej rade Slovenskej republiky.

odlišnosti. Za dôležité prvky formovania národnej identity považuje Eric J. Hobsbawm⁵³ vznik svetského ekvivalentu cirkvi najmä s cieľom vzdelávania, vynález verejných ceremoniálov udržiavajúcich mýty a tradície, a masovú produkciu verejných monumentov. Pri formovaní slovenského národa tieto tri zložky takmer chýbajú. Kým pri prvých dvoch ide o objektívne prekážky, absenciu poslednej odôvodňuje Svetozár Hurban Vajanský monumentálnosťou slovenskej prírody, ktorá Slovákom nahradila pamätníky (azda jediným skutočným monumentom je mohyla na Bradle). V minulej i súčasnej spisbe prevláda skutočne symbolika prírody – Tatry, Dunaj, Váh, Hron, Detva. Navyše, určité špecifiká pripisuje D. Škvarna najmä konvergencii ľudových prvkov Uhorska, Slovanstva či valaského obyvateľstva. Symbolika bola komornejšia, menej honosná a patetická. Vyzdvihovala sa skromnosť. Chýbala výraznejšia mestská architektúra. Chýbala symbolika národného štátu (pre Maďarov Uhorsko), vážnej hudby (Ján Levoslav Bella až v 60. rokoch, potom ešte najmä Mikuláš Schneider-Trnavský), opery, sochárstva (Ivan Ladislav J. Dunajský – produkoval na zákazku).

Zlomovým vo všetkých sférach sa pre Slovákov stal rok 1918. Bol to začiatok hlbokých premien vo všetkých aspektoch spoločenského a národného diania. Prvotným odzrkadlením zmien štátoprávneho usporiadania a politického systému a následne kolektívnej identity boli zmeny, ktoré sa dotkli „takých prvkov a symbolov oficiálnej pamäti, ako sú štátny znak, hymna, zástava, štátne a národné farby, pečate, názvy obcí a miest, ulíc, budov a inštitúcií, dotkli sa peňazí a poštových cenín, ale aj štátnych sviatkov, pomníkov a pamätných miest.“⁵⁴ So zrodom nového štátu vyvstala aj otázka zrodu nových symbolov, ktoré by korešpondovali s novou úlohou národnej identity. Rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku pozostávala podľa Ľubomíra Liptáka po roku 1918 z troch hlavných prvkov:

- a) zo zmeny v historickej tradícii miest,

⁵³ HOBBSAWM, Eric J. (1992). *Nations and Nationalism Since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990/1992. TENŽE. *Národy a nacionalismus od roku 1870. Program, mýtus, realita*. Brno: CDK, 2000. (Rovnomenná recenzia BALÍK, Stanislav. In *Politologický časopis*, roč. 7, č. 2. Brno: MPÚ 2000, dostupné aj online [2000-2-7-Bal°k-Recenze-Hobsbawm-Nřrody a nacionalismus od roku 1780.pdf](http://2000-2-7-Bal%k-Recenze-Hobsbawm-N%rody%a%a%nationalismus%od%roku%1780.pdf) (politologickycasopis.cz.) HOBBSAWM, Eric J. The Nation as Invented Tradition. In *Nationalism*. Bratislava: UNESCO, 1997, 76 – 83

⁵⁴ LIPTÁK, Ľubomír. Rok 1918 a rekonštrukcia historickej pamäti v mestách na Slovensku. In *Acta contemporanea. K 50. výročiu V. Prečana*. Praha: Ústav pre soudobé dějiny AV ČR, 1998, s. 180

- b) zo zakotvenia renovovanej historickej pamäti v názvoch ulíc,
- c) z osudov politických pomníkov⁵⁵.

Časť z pôvodnej symboliky a tradície sa preberala, časť sa vytláčala a časť premiestňovala do iných súvislostí. Bol to proces postupného vyrovnávania sa s minulosťou, podporený možnosťou masovej výchovy a oficiálnou štátnou podporou národa (etnika).⁵⁶ Tento prerod však nebol natoľko nevyhnutný vo vedomí elít, ktoré už pred rokom 1918 vytvárali pre slovenský národ vlastnú symboliku. Oveľa významnejší bol pre vedomie ľudu, ktorý bol náchylný preberať lepšie propagovanú symboliku, čiže do roku 1918 vo veľkej miere práve symboliku uhorskú. Pre myslenie ľudu bolo nevyhnutné priblížiť mu novú symboliku prostredníctvom prvkov, s ktorými sa denne stretával.

Z tejto úvahy vyvstáva dôležité konštatovanie prenosu myšlienok z elít na národ prostredníctvom politických či kultúrnych orgánov, ktoré elita drží v rukách a pomocou ktorých dokáže masu ovplyvňovať (predovšetkým cez médiá, vzdelávací systém, ale aj cez mocenské a legislatívne nástroje, ktorými dokáže presadiť idey do reálneho života). Základným motívom snáh slovenskej inteligencie po roku 1918 bolo „poslovenčovanie“ čo možno najširších oblastí každodenného života, úsilie o doformovanie etnického národa na národ politický prostredníctvom posilnenia jeho národnej identity vo všetkých vrstvách spoločnosti. Nová identita sa vytvára(la) aj ako negácia starého predchádzajúceho vývoja.

Podobnými zlomovými okamihmi boli pre slovenský národ a jeho život aj roky 1939, 1948, 1989 a 1993. Boli to roky nielen zmien štátoprávných a politických, ale aj zmien v symboloch a tradíciách (ani jeden z týchto prelomov však nedoniesol také masívne manipulovanie so symbolikou ako už spomínaný rok 1918), ktoré sa najevidentnejšie manifestovali v rétorike oficiálnych predstaviteľov štátu – politických elít a inteligencie.

Česko-Slovenská republika vznikla ako unitárny štát, ktorý však tvorili dva etnické národy (hoci aj o tom sa dlhé roky viedli živé polemiky). Z toho vyplýval problém typu nacionalizmov, ktoré mali pôsobiť, najmä rozpor medzi politickým nacionalizmom československým (ktorý mal byť aj jednotiaci v zmysle etnickom) a etnickým nacionalizmom slovenským (kto-

⁵⁵ Je to obdobie vytvárania nových pamätníkov, ktoré majú symbolizovať národných hrdinov. Pocit spolupatričnosti a vlastníctva majú navyše utužiť finančné zbierky, ktoré sa na podporu výstavby takýchto pomníkov konali (pamätníky Jánovi Hollému ešte v roku 1914, Ľudovítovi Štúrovi, Jozefovi M. Hurbanovi, neskôr bradlianska mohyla Milanovi Rastislavovi Štefánikovi a podobne).

⁵⁶ Pozri ŠKVARNA, Dušan. C. d.

rý Slovákov etnicky vydeľoval). Sociológ Anton Štefánek na túto situáciu reagoval výstižne: „Som si vedomý ohromnej ťažkosti stvoriť čo priam len v teórii nový obsah československého nacionalizmu, ktorý by mal byť viac než púhym politickým nacionalizmom akejsi kmeňovej konfederácie dvoch príbuzných národov.“⁵⁷

Pri dovŕšení štátnej samostatnosti dochádza k zásadnému prerodu etnického národa na politický, občiansky národ, ktorý už nevystačí len s kultúrno-psychologickými väzbami. Každý etnický nacionalizmus sa v konečnom dôsledku stáva politickým, ktorý načrtáva pre každý národ jeho vlastnú cestu. Túto rolu musí na seba prevziať predovšetkým inteligencia, ktorá sa, ako v prípade iných spoločností, prirodzene stáva intelektuálnou elitou politického národa. Jej úlohou je vytvárať v národe víziu jeho ďalšej existencie. V definovaní národnoštátnych záujmov musí prevažovať pragmatizmus a racionalizmus. Pre udržanie špecifickosti a konkurencieschopnosti národa je nevyhnutné určiť si ciele rozvoja predovšetkým vedy, školstva a kultúry, pestovať národnú identitu ako „osobitnú formu kultúrnosti a vzdelanosti“.

PhDr. Natália Petranská Rolková, PhD.
Parlamentný inštitút Kancelárie Národnej rady SR
Email: natalia.rolkova@gmail.com

⁵⁷ ŠTEFÁNEK, Anton. Slovenská a československá otázka (1922). In *Slovenská otázka v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram, 1997, s. 45

NÁROD AKO SPOLOČNÝ PROJEKT

MARCEL MIHALIK

MIHALIK, Marcel. Nation as a Common Project. Slovenský časopis historický, I., 2021, 2., pp

The author of this study deals with the phenomenon of nation from a different than a social sciences aspect. In sciences focused in this way a national community is first of all (or exclusively) a result of historical determination and connections based on it. The national community is viewed as one of many social units which is a heritage of the modern age. One cannot deny the importance of these explorations. However, they cannot answer the question: how is it possible that nation came into being at all? And it is exactly in this case that it seems that a reversal of social sciences towards the past does not give a satisfying answer to it. A possibility is thus offered that philosophy should start to deal with this question. Particularly suitable could be fundamental ontology – even if it has not left a marked trace in this field yet.

Keywords: nation, being, national being, fundamental ontology, society, community.

O fenoméne Národ sa už s akousi neochvejnou samozrejmosťou zvykne uvažovať ako o spoločenstve, ktorého existencia je výlučnou výslednicou uplynulých udalostí. Udalostí, niekedy akoby prirodzených, inokedy bizarných, ktoré nám minulosť odovzdáva akoby pomôcku na upevňovanie národného povedomia. Pri letnom pohľade voči tomu nemožno namietat'. Vezmime si len politické, kultúrne dejiny alebo umenie a hoci aj odkazy na niekdajšie úspechy športových reprezentácií... Ako by vôbec bolo možné premýšľať práve o národe bez odkazov na jeho minulosť? Nič hádam neprestrihnutú pupočnú šnúru medzi národom a jeho minulosťou nezvýraz-

ňuje viac ako národné sviatky a pamätné dni najrôznejšieho druhu. Spoločenský ako aj mediálny priestor sú vtedy konotáciami na históriu a tradíciu predimenzované zavše až do absurdných rozmerov.

Slovom, samozrejmosť minulosti sa fenoménu Národ zmocnila v celej svojej totalite. Veď kto s minimálnym zmyslom pre súdnosť by mohol zapochybovať, že národ bez času, ktorý si akýmsi spôsobom odžil svoju existenciu ako Národ, by vôbec bol možný? Malo by zmysel v takom prípade o národe vôbec uvažovať? A ak, tak iba v podobe vyprázdneného sociálneho konštruktú? Lenže je táto samozrejmosť jediným dostačujúcim pilierom, ktorým spomínaný fenomén môžeme legitimizovať ako svojprávne jedinečné spoločenstvo? Pri hlbšom skúmaní tejto problematiky však môžeme naraziť taktiež na odlišný jav. Ten, ktorý vo vzťahu k minulostným výkonom národných kolektív môže pôsobiť rovnako nezávisle, ako aj indiferentne. Ba môžeme povedať, že bez neho síce existencia tej-ktorej spoločnosti (napr. občianskej) možná je, ale nemožno to už tak s určitosťou tvrdiť v prípade spoločenstva, akým je práve len a len Národ.

Než sa však rozpíšeme o ňom, pouvažujme ešte nad samotnou Minulosťou. Ona sama totiž obsahuje paradox, ktorý spochybňuje jej výlučný nárok na vrstvenie obsahov (po)vedomia samotného národa. Minulosť sama osebe odvodzuje vlastné záznamy z udalostí strácajúcich nárok na svoje uskutočňovanie v súčasnom rozpolžení. Preto hovoríme o udalostiach uplynulých; tých, ktoré sú – aj keď so závažnými dôsledkami smerom k súčasnosti i budúcnosti – nenávratne za nami. Toto plynutie udalostí smerom k minulosti je v súvislosti s národom osobitne dôležité. A pre Minulosť imanentné. Ak sú pre ten-ktorý národ charakteristické jedinečné minulostné udalosti a historické etapy, potom tu vyvstáva zásadný problém: schematické lineárne reťazenie.

Vezmime si oblasť národných dejín, teda udalostí uplynulých: vždy ide – celkom pochopiteľne – o snahu prostredníctvom minulosti zachytiť určité úvodné dejstvo spoločenstva interpretovaného ako národ. (Či aspoň jeho prehistóriu, predkov alebo územie, ktoré od istého času obýva...) Povedané ešte formou otázok: kedy – už – konkrétne spoločenstvo môže samo seba považovať za národ? A kedy môže byť takto vnímané inými? Pýtame sa takto na konkrétny uholný bod „zrodu“, teda prvotnú udalosť, na základe ktorej by sme mohli vyhlásiť: „Hľa, teraz, v tomto okamihu sa zrodil sociálny organizmus, ktorý – už – môžeme vnímať ako národ.“ A práve dejiny, aj keď sa o minulostných výkonoch národa snažia podať akýmkoľvek spôsobom vyčerpávajúcu výpoveď, v prípade určenia jeho úvodného

seba-vedomia zostávajú až zarážajúco mlčky. Pokiaľ sa aj začiatok takejto sebareflexie tematizuje, tak vlastne za cenu dohadov a tápania evokujú-cich skôr národnú mytológiu. Akoby prvotný prejav národných societ bol na scénu dejinného reťazenia vyvrhnutý nejakou neznámou silou, čakajú-cou ešte len na svoje objavenie. Aby však nedošlo k omylu: v tomto prípade nejde o nedostatok, ktorý by historiografia zotrvačne opakovala. Nie je to metodologická chyba alebo obsahová ignorancia. (Zmenené nazeranie na dejiny alebo prípadná nová metodológia by v tomto smere museli opäť len kapitulovať.) Ide o vyššie spomínaný paradox. O tú skutočnosť, kedy nám ani to najstarostlivejšie kumulovanie uplynulých udalostí, súvislostí a ich interpretácie nebudú dosť postačujúce na to, aby sme určitú societu doká-zali chápať ako Národ.

Hoci by sme k dejinám Národa pristupovali bezbreho vyčerpávajúcim spôsobom, tohto paradoxu sa nijako nezbavíme. Historické vedy – a ani akékoľvek iné skúmania minulosti – nám o uplatnení vôle nazeráť na seba ako na spoločenstvo národné vlastne až tak veľa nepovedia. Každý ďalší pokus o jeho výklad zo strany dostatočnosti nimi uchopovaného nazerania bude len ďalším a ďalším dôkazom ich zlyhávajúcich ambícií.

Aby sme neboli chápaní zle: Spomínané vedy zohrávajú nezastupiteľnú úlohu pri upevňovaní kohézie a orientácie každej národnej kolektivity. Jej (hoci aj) každodenné prežívanie by bez zapracovávania dejinného povedomia, opierajúceho sa práve o ich skúmania, bolo len sotva možné. Veď ide o rozpomínanie, ozrejmovanie, pripomínanie, sprítomňovanie, znovu-pre-žívanie, ale tiež o akúsi budúcnostnú motiváciu, naplňajúcu národ určitým dynamizmom. No stále ide o čosi, čo je pre nevyhnutnosť vytvorenia takéhoto spoločenstva skôr pridružené k tomu, čo muselo prísť už predtým. (Pridajme tiež adjektíva: pomocné, doplnkové...)

Ale čím je tento (vyššie zmienený) jav, ktorý je skúmaním sumy historických prípadov nezachytiteľný? Ktorý vlastne v latentnej podobe vplyva na spôsob bytia, o ktorom právom môžeme hovoriť, že je – práve len – národné? Čo znamená pridružovanie k Tomu, k Čomu aj reflexia minulosti prichádza už ex post? A čo je ono samotné To?

Je to stav vytvárajúci seba-vedomie zoskupenia ľudí vnímajúcich sa-mých seba ako Národ. Ide o zvláštnu kvalitu reality, kedy sa takáto množina ľudí začína k sebe samej vzťahovať ako k spoločenstvu národnému. Nejde o bežnú spoločenskú jednotku, akú bežne pozorujeme a prežívame v kaž-dodennom sociálnom priestore. Akú môžeme odvodiť napr. aj od Rous-seauovej Spoločenskej zmluvy. Nejde teda o vymedzenie právnych, poli-

tických alebo trebárs vzdelávacích princípov a ich implantovanie naprieč všetkými sociálnymi vrstvami smerom ku každému mysliteľnému jednotlivcovi. Pragmatizmus či užitočnosť takýchto (a v tomto zmysle chápaných podobných) sociálnych väzieb je, pochopiteľne, nespochybniteľná. A je zrejmé, že vlastne žiadna (nielen tá občianska) spoločnosť bez nich ani nebola možná. Teda ani národné spoločenstvo. Nijaký národ si svoju stagnáciu alebo dokonca vývojový regres prirodzene nepraje. A práve v globalizovanom svete je očividné, že určité spoločenské prvky charakteristické v spoločnostiach s dominantným vplyvom sa stávajú tiež súčasťou jeho vlastnej existencie. Hoci aj za (často bolestivú) cenu akulturácie. (Ako by sa napríklad vyvíjala tá-ktorá kolektivitá, pokúšajúca sa ignorovať informačné technológie, nie je ťažké predvídať...) Lenže všetky jednotlivé prvky, ktoré by postačovali na vytvorenie a fungovanie akokoľvek vyspelej spoločnosti – v technickom i kultúrnom zmysle –, by predsa len na vytvorenie spoločenstva prijímajúceho sa ako Národ neboli zďaleka zodpovedajúce. No nie kvôli nejakej fatálnej nedokonalosti. Problém je zložitejší. Lebo, ako sme naznačili vyššie, ide o problém kvality, respektíve kvalitatívne iného ponímania reality. Je to stav, kedy už určitá množina ľudí opúšťa chápanie seba samej ako striktné štandardnej spoločnosti. (Striktné štandardnou spoločnosťou môže byť napr. spoločnosť kozmopolitná – s vyspelou spoločenskou štruktúrou vo všetkých kľúčových oblastiach, no bez toho, aby mohla svojich jednotlivcov reflektovať ako príslušníkov národa.) Je to stav, ktorý nenaplnia vedomie daného zoskupenia postupne, ba pomaly. Nejde o nastávanie tohto vedomia v priebehu dejín akoby krok za krokom. Naopak, ide o zlom – a náhly zlom –, kedy sa takéto zoskupenie dostane do rozpoloženia, kedy začne reflektovať osobitú kvalitu seba vlastného sveta.

Takéto rozpoloženie si môžeme rozviesť pomocou nasledujúcich výrokov Ľudovíta Štúra: „Život je náš, a my Slovenmi chceme byť.“¹ A tiež: „My Slováci sme kmeň... Jako kmeň sme jeden celok, jedna osobitosť, jedna osobnosť (die Persönlichkeit), každej ale osobnosti je najväčšia povinnosť jej, t. j. tejto osobnosti, povedomou sa stať, seba pocítiť a seba poznať...“²

¹ ŠTÚR, Ľudovít. Hlas proti hlasom. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*. Bratislava: Kalligram. Ústav slovenskej literatúry SAV, 2007, s. 237. Rozumie sa, označenie Sloveni je ekvivalentom slova Slováci – Štúr svoju stať písal v roku 1846, teda v čase, keď pomenovanie nášho národa ešte zďaleka nebolo také ustálené ako dnes

² ŠTÚR, Ľudovít. Hlas k rodákovi. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*, c. d., s. 90. Ak Štúr na tomto mieste píše o Slovákoch ako o kmeni, neznamená to, že nás nevníma ako národ, že nás považuje len za určitú podskupinu nejakého národa iného. Z jeho popisu zjavne

Už v týchto slovách byť Niečím znamená predovšetkým Byť. A teda byť nejako. Štúr sa, pochopiteľne, v duchu svojej doby, odvoláva na atribút najzreteľnejší, na národný jazyk. (Zďaleka však nie tak úplne samozrejmý alebo bezpodmienečný, ako by sa to mohlo na prvý pohľad javiť.) Napokon, ak ide o dnešné znenie slovenčiny, on sám patrí k jej (úspešným) otcom zakladateľom. Argumentuje: „Kmeňovitosť naša sa zakladá podstatne (essentialiter, wesentlich) na našom vlastnom, osobitnom nárečí a potom na iných stranách nášho života.“³ Ak Slováci majú svoj jazyk, môžu sa považovať za národ. Inak povedané: aj zásluhou vlastného jazyka ich spoločenstvo jestvuje ako národ. Iste je vlastný jazyk dôležitým činiteľom pri vytváraní i ozrejmovaní kultúry národa a jeho identity. No odvolávať sa napriek tomu – pri zdôvodňovaní existencie Národa – na túto fakticitu nie je postačujúce. A náš názor je, že národné spoločenstvo nie je Čímsi, čo sa „z osobitného nárečia“ v priebehu času a okolností už predsa len do nejakej podoby vyvinie. Vplyvom riadenia osudu alebo dejinného vývoja.

To, samozrejme, nikdy netvrdil ani Štúr, čo si môžeme uvedomiť aj na základe druhej časti posledného citátu: „Kmeňovitosť naša sa zakladá...“⁴ aj na „...iných stranách nášho života.“⁵ Zaiste tiež „iné strany nášho života“ sú v kontexte tejto témy neobyčajne dôležité. A sme ďaleko od toho, aby sme sa ich pokúšali bagatelizovať. Veď kto s elementárnym zmyslom pre súdnosť by ich mohol popierať?

Samozrejme, každý národ potrebuje svoj „ľud“, teda danú kolektívitu, vyznačujúcu sa určitými príbuznými etnickými znakmi. Tým v žiadnom prípade nechceme tvrdiť, že tieto znaky sú nemenné, stále a že vplyvom de-

vyplýva, že v pojme kmeň uvádza presne tie atribúty, aké dnes reflektujeme pri charakterizovaní národa. Štúr sa vtedy musel vyrovnat' s členením slovanských národov, kam potreboval zaradiť i národ slovenský. Takže kým slovanskej etnickej a jazykovej skupine prisúdil označenie národ, jej jednotlivým národom zas označenie kmeň – napr. kmeň ruský, poľský atď... Možno, pochopiteľne, diskutovať o vhodnosti takto zvolenej terminológie, ktorú používal ešte aj v neskorom období, povedzme v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* (viď. Vydavateľstvo GORA. Slovenský inštitút medzinárodných štúdií, 1993, napr. s 133, 139 a nasl.). Podstatné však je, že Štúr mal vo všetkých týchto prípadoch na mysli charakteristiku národa. Je zaujímavé, že zostavovateľ Štúrových prác z knihy, z ktorej zmienené citácie pochádzajú, ktorý k nim napísal aj vysvetlivky, Rudolf Chmel, nepovažoval za potrebné – ani len letmo – venovať pozornosť práve tejto – podľa nášho názoru – zásadnej zmienke. Dokonca ani internetová knižnica Zlatý fond denníka Sme nezostáva v tomto bode bez príslušného vysvetlenia (viď. <https://zlatyfond.sme.sk>>Diela)

³ ŠTÚR, Ľudovít. Hlas k rodákovi. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*, c. d., s. 90

⁴ Tamtiež

⁵ Tamtiež

jinných udalostí nepodliehajú nijakým zmenám. A keď aj áno, tak že nejde o zmeny zásadné. No v tom-ktorom časovom období sa od iných národov a etnických skupín predsa len nejakým spôsobom – aj keď je sporné, v ktorých prípadoch nakoľko badateľne – odlišujú.

Taktiež aj územie, ktoré je pre zdieľanie jeho osudov charakteristické. Bez ohľadu na to, či niektorý národ je alebo nie je subjektom medzinárodného práva, vzťahuje sa ku krajine, s ktorou sa považuje za spätý najvýraznejšie. Slovom: je to vlasť. A to ak by aj išlo o možnosť, že by bol rámcovaný len existenciou v diaspórach.

Premýšľať o ňom bez kultúry, ktorú by bolo možné vnímať ako národnú, je sotva mysliteľné. (Kultúru si však nepredstavujeme v striktnom úzkom umeleckom či estetickom ohraničení.) Práve jej pre-javy umožňujú jeho jednotlivcom vytvárať väzby vzájomné, ale aj vzťahy k iným národom a spoločnostiam. Možno povedať, že práve zásluhou ňou vytváraných hodnôt, noriem, symbolov a diskurzov sa odohráva (každodenné) porozumenie svetu.

Osobitne zaujímavé je aj skúmanie národnej mentality. Spôsob zmyšľania a prežívania života, ktorý sa nemusí týkať iba jednotlivcov, ale – prostredníctvom nich – tiež celého spoločenstva. Psychický odraz udalostí, ktoré majú pre národ zvlášť zásadný význam, veľmi výrazne modifikujú jeho chápanie reality a nakoniec i konanie. Môžeme dokonca hovoriť o kolektívnom nevedomí. O špecifickej kolektívnej individualite určujúcej vlastné, nezameniteľné cítenie, ktoré sa v rovine vedomia ani len prejavovať nemusí. (Aspoň nie priamo.) V tomto zmysle by bolo inšpiratívne zaoberať sa výsledkami hlbinej psychológie.⁶ Zvlášť výskumom týkajúcim sa archetypov, teda štruktúr ľudského nevedomia ešte vo fáze nezaťažnosti konkrétnymi obsahmi. So zreteľom na nami rozoberanú kolektivitú, by rozhodne stál za pozornosť.

„Iné strany“ pre-javovania sa spoločenstva, vymedzujúceho sa ako národné, sú skrátka nesmierne rozmanité. A rovnako ako dochádza k (až prebujnenému) štúdiu najrozličnejších spoločností, civilizácií či politických systémov, malo by sa pristupovať aj v tomto prípade. A nielen vtedy, keď ide zväčša „len“ o zorný uhol dejepisecký, etnografický či napríklad folkloristický. Pokiaľ však ide o Štúra, netvrdíme, že práve on (programovo) ukazoval akúsi pomyselnú priamu líniu k vyššie uvedenému zlomu. Tomu, ktorý

⁶ Ide o psychologický smer zahŕňajúci poznatky tradičnej psychoanalýzy, ale aj neo-psychoanalýzy a analytickej, ako aj individuálnej psychológie. Zjednocujúcim činiteľom týchto skúmaní je oblasť nevedomých procesov psychiky.

vystavuje Národ inej realite, ako by to mal najskôr na myslí on sám. Svojou činnosťou a textami sa spravidla vždy pokúšal reagovať na situácie a okolnosti, ktoré sa týkali národno-emancipačného pohybu Slovákov. Preto potreboval (veľmi rýchlo) presvedčať, argumentovať a dokazovať, že všetky aspekty života príznačné pre národné procesy sú rovnako vlastné i „jeho“ národu. A predsa. Jeho slová vyjavujú viac, ako mal zrejme sám na myslí. Skúsme sa teda o oprieť práve o ne.

„... my Slovenmi chceme byť.“⁷ Je to veľmi dôležité. Predovšetkým vypovedajú o bytí. Bytí ako faktickom žití určitého zoskupenia. V citovanej vete je takéto bytie zastúpené (zdanlivo) nenápadne znejúcim slovíčkom „my“. Ale pozor. Nejde o prostú, materiálnu existenciu (aj keď nejde ani o jej popretie). Nejde teda natoľko o „my“ ako dané súcno vo svojej rozmanitosti – v rámci sebe vlastného nachádzania sa. O to, že takéto súcno sa proste nachádza. Toto súcno je síce neoddeliteľnou súčasťou Bytia, no rozhodne nie Bytím samým. Ak hovoríme o Bytí s veľkým B, je tomu tak preto, že v našej interpretácii je tento fenomén chápaný ontologicky. Teda ako Niečo, čo existenciu v bežnom slova zmysle zahŕňa a zároveň presahuje. Popisovať Niečo v zmysle ontológie, pokúšať sa naplniť ho nejakým obsahom, je nesmierne krkolomné. A vždy háklivé. A je zároveň otázne, či takúto ambíciu možno vôbec naplniť.⁸

No ako sme už spomenuli vyššie, byť Niečím znamená Byť, a to byť Nejako. Ako? Ako „Sloveni“ (teda Slováci – pozri pozn. č. 1). To znamená tí, ktorí už sami seba chápu a prijímajú ako „jeden celok,“ ako „kmeň“ – ako Národ (pozri. pozn. č. 2). Toto bytie je bytím Nejakým (práve takto a nie nejako inak založeným, existujúcim), v našom prípade národným. Je to – už v tejto chvíli – pre-javovanie spoločenstva, ktoré sa nechce ohraňovať len ako štandardná spoločenská skupina. Zameniteľná napr. s občianskou, kozmopolitnou, náboženskou alebo hociktorou inou, povedzme ľubovoľne vybranou záujmovou skupinou. Nebolo by však dobré vysvetľovať si dané tvrdenie nesprávne. Nie je to snaha prisúdiť iným ako národným formám spoločenského života akési (hierarchicky) nižšie postavenie. Nemožno ho chápať ako určitú emanáciu, spejúcu od čohosi doko-

⁷ ŠTŮR, Ludovít. Hlas proti hlasom. In: *Dielo*, c. d., s. 237

⁸ Sám nestor fundamentálnej ontológie, nemecký filozof Martin Heidegger, sa k snahám o definovanie alebo iné obsahové postihnutie fenoménu Bytia staval skepticky. „Pojem ‚bytie‘ je nedefinovateľný,“ uvádza výslovne. Napriek tomu k nemu rezignovane nepristupuje: „Nedefinovateľnosť bytia nás od otázky nad jeho zmyslom nijako neoslobodzuje, naopak nás k nej priamo vyzýva.“ In HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: Nakladatelství OIKOYMENH, 1996, s. 19

nalejšieho a vyššieho k niečomu, v čom je miera tohto vyššieho viac a viac spornejšia. Metafyzický princíp, to nie je to, čo v tomto prípade máme na mysli. Nie je to otázka vzostupu, či zostupu. Takže spomínané spoločnosti, akou je kozmopolitná alebo záujmová – oproti spoločenstvu národnému –, nie sú vo svojich typických črtách ničím nižším či nebudaj menej hodnotným. Jednoducho neznamenajú nič pejoratívne. Predstavujú proste len iný pre-jav ako Byť. Byť Nejako; v tejto eventualite však nie ako „Sloveni.“ Nie ako Národ. (Je taktiež otvorená možnosť, hodná osobitného skúmania, že i národný princíp v takejto spoločenskej skupine môže zohrávať istú rolu. Nemusí ísť hneď o apóriu. Skôr o ambivalenciu. Určitú imanentnú rozpornosť, ktorej póly by sa však mohli vzájomne ovplyvňovať. No práve predmetný (národný) princíp by pre takúto societu nebol nijako charakteristický a zrejme ani zvlášť vplyvný.)

Keďže sme vyššie uviedli, že toľko zdôrazňované zámeno „my“ je tiež zástupným označením pre súcno a tiež (predovšetkým) pre Bytie samo, musíme zároveň spomenúť aj ich vzájomný vzťah. A ukázať, prečo je to v súvislosti s fenoménom Národ tak veľmi – ba Bytostne – dôležité. Význam a kvalita toho-ktorého súcna sa môže nachádzať v rôznych formách Bytia. Jeho prosté (predmetné) nachádzanie sa iste nemožno spochybniť. Nemožno spochybňovať realitu takto javiacej sa existencie. A je zrejme, že vždy, v nejakej podobe, je aj súčasťou bytia. Ale je aj súčasťou Bytia v zmysle ontológie? Teda módu myslenia, ktoré skúma seba samo?

No na to, aby sa mohlo súcno javiť práve ako to-ktoré súcno, nemusí mať vedomie o sebe samom. Na to ešte nemusí byť Bytím. Zaiste nie takým, ktoré si je samo seba vedomé. Inak je to však napr. s človekom: tu už nejde o súcno, ktoré by o sebe samom nevedelo. Naopak, vedomosť o tejto kvalite je natoľko zrejmalá, že človek o sebe samom dokáže uvažovať i z pozície budúcnosti. Inak povedané: tomuto súcnu sú vlastné tiež myšlienky na budúcnosť. V rovine bežne prežívanej reality a na ňu nadväzujúceho členenia času, bežne hovoríme povedzme o krátkodobom alebo dlhodobom plánovaní... Ale najpríznačnejším dokladom tohto seba-vedomia je vedomie vlastnej smrti. Bez toho, že by takémuto vedomiu mohol predchádzať vlastný, autentický zážitok. Človek je teda súcno, ktoré sa nielenže určitým spôsobom nachádza, ale – predovšetkým – je si vedomé vlastného bytia. Aj keď v tomto prípade bytia nie nekonečného (aspoň pokiaľ ide o jednotlivé predstavy o pôsobení v rámci tohto sveta). Človek práve tým, že o svojom bytí (nejako) vie, je zároveň súcnom zúčastňujúcim sa na Bytí vedomým si seba samého. Ide o rozdiel medzi súcnam. Rozdiel medzi Bytím človeka a bytím veci (alebo hoci aj zvieraťa) je v tomto smere zrejmy. Z hľa-

diska bytia je to diferencia kvalít rozličných súcien. Rozličnej účasti na Bytí, respektíve otázky, v akej miere sa v nich uplatňuje ontologická rovina Bytia.

Vráťme sa však k spoločenstvu zvanému Národ. Pomocou textov zo Štúrových prác⁹ sme vymedzili, že zámeno „my“ znamená súcno. Toto súcno môžeme chápať doslovne, vo svojom bežnom význame. Lenže toto súcno takúto zrejmosť presahuje. A to smerom k Bytiu chápanému fundamentálne ontologicky. Ba viac – je jeho súčasťou. Aj keď zďaleka nevyčerpáva obsah Bytia samého osebe. Byť ontologicky znamená Byť Nejakého, nezameniteľne – v našom prípade ako Sloveni, Slováci, ako Národ. Ide o jedinečnú modalitu, prejavujúcu sa práve takto a iba takto. Je to akt, vôľa, posun k osobitej kvalite. Tá síce z bežne chápanej spoločenskej skupiny vychádza (a naďalej je v nej zjavne zakotvená), no svojím vedomím ju zároveň presahuje. „... my chceme... byť“,¹⁰ je vyjadrenie vôle k spôsobu Bytia, ktorému nestačí byť politický, náboženský či záujmový. Je to predstava, seba-vedomie o potrebe Bytia Národného.

To je ten pomyselný bod zlomu, o ktorom sme písali v úvodnej časti. Ten, ktorý nenastáva postupným, pomalým, akoby kumulatívnym hromadením uplynulých udalostí, prostredníctvom ktorých dospieva k existencii národa. Nie. Onen zakladajúci akt vyplýva z vôle, z prostého uvedomenia si možnosti, ktorú rozmanitosť Bytia umožňuje. Ak daná spoločnosť dospeje k tejto seba-reflexii, k tomuto seba-vedomiu, až na základe tohto „chcenia“, tejto vôle nadobudnúť habitus práve takejto kvality, začína samu seba vnímať ako Národ. Až po takomto pre-javení, až po takomto u-vedomení si tejto možnosti začína fáza ozrejmovania si tohto Bytia – pomocou mýtov, faktov či vied zaoberajúcich sa reáliami a interpretáciou minulosti. Toto je už priebeh povedomia – prie-beh v čase, teda aj v minulosti. Priestor pre národné dejiny, tradíciu a pravdaže aj národné sviatky a pamätné dni. Pre rozpomínanie a sumarizáciu výkonov, tvoriacich kondíciu a kultúrny kapitál v prospech prítomnosti, ale i budúcnostného pôsobenia národa. Dôležitosť tohto procesu nemožno v žiadnom prípade popierať. Uchopovaním jeho obsahov si predsa národné spoločenstvo objasňuje vzájomné národné (i spoločenské) väzby.

Ibaže pokiaľ na fenomén Národ uplatníme ontologické hľadisko (tak, ako sme to rozviedli vyššie), priradovanie uplynulých výkonov k času, ktorý sa minulosti vymyká, prichádza vždy akosi ex post. Proste preto, že

⁹ ŠTÚR, Ľudovít. Hlas proti hlasom. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*, c. d., s. 237. ŠTÚR, Ľudovít. Hlas k rodákovi. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*, c. d., s. 90

¹⁰ ŠTÚR, Ľudovít. Hlas proti hlasom. In ŠTÚR, Ľudovít. *Dielo*, c. d., s. 237

prvotný akt, prvotná udalosť nastala – už – pred tým všetkým. Tým nechceme (naivne) tvrdiť, že najprv bol akýsi „stvoriteľský“, „kreacionistický“ akt a až neskôr sa k nemu začali pridružovať tie-ktoré dejinné javy. (Napríklad by bolo ťažko predstaviteľné, že by sa najprv skonštruovala myšlienka na Národ a až na základe nej by sa – dodatočne – začalo hľadať zodpovedajúce etnikum.) Ide nám o to, že bez seba-vedomia, bez vedomia o sebe samých ako o národe, by bytie práve takéhoto spoločenstva nebolo nikdy mysliteľné. A tiež aj bez vôle a predstavy realizovať takýto pochop do bežnej žitej reality by vnímanie určitej society ako národnej bolo úplne vyprázdnené. Nie je teda také podstatné, v ktorom časovom úseku k pre-javu tohto seba-vedomia dochádza, ale či k nemu Nejakô vôbec dochádza. A až jeho zásluhou – na základe neho – môžu minulostné udalosti vôbec dávať význam. Rozumejme význam národného celku. Až vtedy ich možno systematizovať do habitu národného dedičstva (etnikum, jazyk, kultúra, mentalita, politické dejiny, ekonomika... atď., atď.). Bez spomínaného seba-vedomia a tejto spoločnej predstavy by sme mohli pokojne hovoriť o spoločnosti kozmopolitnej alebo záujmovej, nie však o spoločenstve národnom. Tie isté udalosti by už nemali podiel na Bytí Národnom. Neboli by skrátka jeho súčasťou. V tom zmysle treba aj chápať slová, aké sme použili hneď v úvode: pri hlbšom skúmaní tejto problematiky môžeme naraziť na jav, ktorý vo vzťahu k minulostným výkonom národných kolektív môže pôsobiť rovnako nezávisle, ako aj indiferentne (viď. s. 1).

Keď teda chceme zhrnúť vyššie povedané a preniesť to do jazyka kulturológie, sociológie a tak na pole spoločenských vied, môžeme sa oprieť o termín Projekt. Vedomie a predstava o sebe samom ako o Národe, vôľa pôsobiť, uskutočňovať sa a realizovať práve v takejto modalite, nutne predpokladá zaoberanie sa budúcnosťou. Zameranie na budúcnosť ako nevyhnutnosť. Prílišné zacyklenie sa v minulosti môže byť – zvlášť v dnešnom vzájomne prepojenom svete – nanajvýš ošemetné. Napr. s odkazom tradície treba narábať zvlášť citlivo. To ona tu má byť v prospech národného zoskupenia, nie naopak. Inak môže motiváciu k budúcnostným výzvam skôr oslabovať ako upevňovať.

Samozrejme, nejde o to, aby sa všetky profesionálne a záujmové skupiny, zaoberajúce sa minulými reáliami Národa, teraz sústredili na predpovedanie budúcnosti. Ako vtipne poznamenal istý škótsky historik: „Predpovedanie budúcnosti historikom príliš nejde.“¹¹ My dodajme, že pred-

¹¹ WASSON, Ellis. *Dějiny moderní Británie od roku 1714 po dnešek*. Praha: Grada Publishing, a. s., 2010, s. 383

povedanie budúcnosti nejde nielen historikom. Jednoducho preto, že táto ne-mohúcnosť je zákonitým ľudským existenciálom. A predsa... Projekt zameraný na budúcnosť je východiskovým bodom, akého si musí byť národné spoločenstvo vedomé. Ba Projekt sám bez budúcnostného rozmeru možný ani nie je. Iba v rámci tohto vedomia je vôbec možné plynutie v čase. Bez času, ktorý by predpokladal budúcnosť národného Bytia, by takéto zoskupenie jednoducho nemalo prie-beh. Ak, tak iba veľmi krátkodobú, do-časnú epizódu – kuriozitu.

Zaoberanie sa Projektom s imanentnou prítomnosťou budúcnosti je teda bezpodmienečnou nevyhnutnosťou, pokiaľ máme mať na zreteli Bytie Národné. Pokiaľ takéto Bytie má aj pretrvávajúť, pokiaľ sa má uskutočňovať jeho prie-beh, vyvstáva v ňom aj povinnosť. Totiž budúcnosť neustále plánovať. Nie však ako riešenie konkrétnych úloh a problémov, ktoré v danom čase stoja pred súvekovou vládou alebo spoločnosťou. Ide o iný prípad a inú kvalitu vo svete prejavujúcich sa možnostiach. Ide o Projekt, v ktorom seba-vedomie je vždy v prie-behu Bytia vnímaného ako Národné.

Je ešte nutné poznamenať, že pri používaní termínu „seba-vedomie“ nemáme na mysli význam „sebavedomie,“ aký sa používa v bežnom hovorení, žurnalistickom či povedzme beletristickom jazyku. V našom ponímaní tento termín evokuje, že ide o rozpoloženie spoločenstva, kedy si je vedomé seba samého, keď vyjadruje vôľu profilovať sa ako Národ. Nie je to teda prípad, kedy by si ho bolo možné pomýliť s určitou mierou hrdosti. Ide o termín používaný v diskurze ontologickom. Ten síce je súčasťou iného kontextu myslenia, no odtrhnutý od reality spoločenských vied či bežne prežívaného života nie je.

Ak sa práve dnes toľko skloňujú pojmy a disciplíny ako napr. filozofia jazyka, filozofia kultúry, filozofia dejín... alebo hoci aj filozofia každodenného života (a všetky napomáhajú rozmanitosti reality v širšom spoločenskom meradle), potom je hodné zamyslieť sa aj nad filozofiou národa. Lebo sme presvedčení, že v tomto smere na svoje využitie čaká práve ontológia.

Nácia a ona – v ich prepojení môže ísť vskutku o perspektívny projekt.

(Citáty z češtiny do slovenčiny preložil Marcel Mihalik.)

Mgr. Marcel Mihalik
Bratislava

MATERIÁLY

KREMNICKÁ MINCOVŇA PO ROZPADE RAKÚSKO-UHORSKA AŽ PO RAZBU PRVÝCH ČESKO-SLOVENSKÝCH MINCÍ

MICHAL PETRÍČEK

PETRÍČEK, Michal. The Kremnica Mint after the Break-up of Austria-Hungary up to the Coinage of First Czecho-Slovak Coins. Slovenský časopis historický, I., 2021, 2., pp

The author in his study deals with activities of the Kremnica Mint after the break-up of Austria-Hungary up to the new coinage of first Czecho-Slovak currency coins. The Kremnica mint was after the end of World War One in a bad technical condition since most of key equipment was removed by Hungarian ethnic employees to Budapest. Similarly, there were taken away also stocks of valuable metals. The author in his study deals also with renovation of the mint equipment since it was necessary to gain new coining machines and other necessary equipment. Attention is paid also to human resources of the mint, since most of crucial mint employees left for Hungary. The author in his research drew information especially from the Archives of the Kremnica Mint as well as from professional literature.

Keywords: Kremnica Mint, first Czecho-Slovak Republic, crown currency, stamping of coins.

Vo svojej štúdií venujeme pozornosť činnosti kremnickej mincovne po vzniku Česko-Slovenskej republiky, 28. októbra 1918, až do obdobia, keď sa v mincovni začali raziť prvé česko-slovenské obehové mince. Dejiny kremnickej mincovne patria k dôležitej časti slovenských dejín, pretože mincovňa nepretržite funguje od svojho vzniku. Vznik kremnickej mincovne sa kladie do roku 1328, avšak bezpečné správy o razbe mincí v Kremnici

pochádzajú až z roku 1329, keď v nej prišlo k razbe grošov a neskôr aj zlatých florénov. Dejinám kremnickej mincovne po roku 1918 až po obnovu razby česko-slovenských mincí nebola doposiaľ venovaná veľká pozornosť. Poznáme len niekoľko čiastkových prác, ktoré sa dotýkali dejín kremnickej mincovne v nami sledovanom období. Azda najviac sa kremnickej mincovni v 20. storočí venoval Peter Zoričák vo svojej štúdii,¹ v ktorej podrobne analyzoval dejiny mincovne po rozpade Rakúsko-Uhorska. Podstatnú časť informácií sme čerpali z Archívu Mincovne Kremnica. V archíve sa nachádza pomerne veľké množstvo neprebádaného materiálu, z ktorého sme sa snažili využiť najdôležitejšie pramene k obnoveniu razby mincí. Podobne sme sa snažili využívať aj dostupnú odbornú literatúru, ktorá sa zaoberala problematikou kremnickej mincovne v prvej polovici 20. storočia, teda v čase prvej Česko-Slovenskej republiky. Na mieste je dôležité poznamenať, že väčšina dostupnej odbornej literatúry sa dejinami kremnickej mincovne v 20. storočí zaoberala okrajovo, z toho dôvodu sme sa rozhodli objasniť danú problematiku podrobnejšie.

Po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie sa ešte pomerne dlhú dobu zdržiavali na území Slovenska príslušníci maďarskej polície a armády. Krátko po vyhlásení samostatnosti Česko-Slovenska, 28. októbra 1918, sa začalo v kremnickej mincovni s odvázaním strojov na razbu mincí aj so zásobami drahých kovov. Budapeštianske Ministerstvo financií nariadilo už 5. novembra 1918, aby sa urýchlene z kremnickej mincovne odviezol všetok vzácny kov do Budapešti.² Následne, 11. novembra 1918, nariadilo ministerstvo úplné vyprázdnenie mincovne a odvoz všetkých raziacich strojov do Budapešti.³ Práve toto bol závažný problém, nakoľko zadováženie nových raziacich strojov bolo na jednej strane veľmi nákladné, no na druhej strane aj náročné, pretože len málo firiem vyrábalo stroje určené na razbu mincí. Našťastie nestihlo sa odvieť všetko vybavenie mincovne, pretože už 16. decembra 1918 obsadila Kremnicu česko-slovenská armáda.

Ďalším vážnym problémom bolo personálne zabezpečenie chodu mincovne. Väčšina mincových majstrov bola maďarskej národnosti a po rozpa-

¹ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika* 28, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

² Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica, Spisy bežnej agendy, šk. č. 668, č. 28 s.1

³ KAZIMÍR, Štefan – HLINKA, Jozef. *Kremnická mincovňa 1328 – 1978*. Kremnica: Osveta, 1978. s. 127

de monarchie odišli do Maďarska, preto bolo nutné, aby sa za nich hľadali náhrady. Maďarské Ministerstvo financií považovalo mincovňu v Kremnici stále za súčasť svojho majetku a uplatňovania si svojich kompetencií. V čase od vyhlásenia republiky až do 10. decembra 1918, kedy dostalo vedenie mincovne správu od Slovenskej národnej rady, že mincovňa spadá pod kompetencie nového štátu, sa odvážalo vybavenie mincovne a tiež všetky zásoby drahých kovov. Z mincovne sa odviezlo 2 347 kg rýdzeho zlata, 21 995 kg striebra a 94 272 kg ostatných kovov. Okrem surového kovu sa odvážali aj razené mince, predovšetkým zlaté desať a dvadsaťkoruny. Išlo o 3 492 kusov týchto mincí, čo predstavuje pomerne veľké množstvo zlata. Celkovo bolo za pár týždňov odvezené do Budapešti aj vybavenie mincovne, ktoré predstavovalo 16 raziacich strojov (boli to raziace stroje značky Uhlhorn).⁴ Okrem vybavenia mincovne boli odvezené aj rôzne vzácnosti ako napríklad zbierka starých razidiel a vzácna zbierka mincí a medailí, ktorú daroval mincovni Ján Nepomuk Belházy.⁵ Maďarskí príslušníci poslali výzvu zamestnancom mincovne, aby pripravili na prevoz aj archív mincovne. Archív bol už nachystaný na prevoz, ale stihla prísť česko-slovenská armáda, ktorá mincovňu obsadila a archív zostal v Kremnici. Ešte pred príchodom česko-slovenského vojska prišla správa z Maďarska, že všetci sluhovia a podúradníci sa vyradujú spod Bratskej pokladnice a stali sa štátnymi zamestnancami. Maďarské Ministerstvo financií im 18. novembra 1918 ako motiváciu zvýšilo plat o 100 percent.⁶

Česko-slovenské orgány štátnej moci postupovali na území Slovenska veľmi pomaly. Najskôr bolo nutné, aby územie bolo obsadené česko-slovenským vojskom. Následne sa česko-slovenskí úradníci dostávali do vedenia rôznych inštitúcií, ako boli školy, úrady a tiež podniky. Kremnická mincovňa nebola v tomto procese žiadnou výnimkou. Už 1. januára 1919 dostala kremnická mincovňa list od Vavra Šrobára. V ňom sa uvádzalo, že mincovňa bude spadať pod správu Generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko. Generálnym finančným riaditeľom bol O. Kvěch.⁷ Hlav-

⁴ HLINKA, Bohuslav – RADOMĚRSKÝ, Pavel. *Peníze, poklady, padělký: mince a jejich nálezy na československém území*. Praha: Orbis, 1975. s. 257

⁵ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika* 28, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

⁶ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika* 28, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

⁷ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica, Spisy bežnej agendy, šk. č. 591, č. 80. Správa Generálneho finančného riaditeľstva pre Slovensko Mincovnému úradu v Kremnici

ným problémom dosadzovania do úradov bol nedostatok slovenských úradníkov, čo sa neskôr odzrkadlilo v tom, že na území Slovenska pôsobilo značné množstvo českých úradníkov, akým bol aj prípad generálneho riaditeľa pre Generálne finančné riaditeľstvo pre Slovensko. Slovenská národná rada vyzvala všetkých zamestnancov, aby nič nepodnikali voči novému štátu a ďalej pokračovali vo svojej práci.⁸ V tomto období ešte nebolo jasné, či sa bude pokračovať s razbou mincí v Kremnici, keďže nové vybavenie by bolo vysoko nákladné. Nasledovalo niekoľko rokovaní o tom, kde a za akých okolností sa budú raziť mince novovzniknutého česko-slovenského štátu. Počas mierových rokovaní sa česko-slovenská vláda pokúšala získať späť pôvodné raziace stroje značky Uhlhorn. Mierová konferencia v Paríži rozhodla, že raziace stroje majú byť vrátené, ale musí s tým súhlasiť aj maďarská strana, no k tomu neprišlo.

V čase, keď česko-slovenské vojsko obsadilo Kremnicu, mincovňu prevzali vládni referenti Ľudovít Medvecký, Aurel Lehotský a kpt. Pavel Varsík. Prevádzka podniku bola zastavená, nakoľko nebolo možné z technických príčin uskutočňovať razbu mincí. Vládny referent Ľudovít Medvecký vyzval zamestnancov, aby boli lojálni voči novému štátu. O obsadení mincovne česko-slovenským vojskom bola spísaná zápisnica: „Dr. Ľudovít Medvecký ako vládny referent finančnej správy pre Slovensko spolu s hlavným bankským inžinierom Aurelom Lehotským a stotníkom Československej armády Pavlom Varsíkom oslovil námestného správcu mincovne Eduarda Schuberta, aby oddal mincovňu s celým jej zariadením a zásobami Československej republiky. Námestný správca E. Schubert oznámil, že správca mincovne Koloman Urmössy 9. decembra t. r. z Kremnice odišiel a ďalším vedením je on poverený. Proti prevzatíu síce protestoval, ale pod tlakom okolností ako násilia sa tomu neprotivil a mincovňu v skutočnosti oddal Československej republiky. Za tým podpísaní v sprievode úradníctva prezreli mincovňu a ustálili, že väčšia čiastka strojov je odmontovaná a odnesená a že kovu a surových tovarov vôbec nieto, ako ani nových novorazných peňazí. Kvôli podrobnému prevzatíu a ustáleniu toho, čo bolo z mincovne v posledných časoch odnesené a odoslané, oddá nástupný správca Aurelovi Lehotskému ako dozorcovi mincovne podrobný inventár a popisy. Úradníci a nám. správca jednohlasne uznali, že mincovňa pracovala do prvých dní decembra a že stroje a zásoby len v posledných 2 – 3 týždňoch boli do Pešti odoslané. Balenie jednotlivých čiastok bolo už síce v 1914 nariadené, ale až v poslednom čase prevedené. Vl. referent Dr. Ľudovít

⁸ KAZIMÍR, Š. – HLINKA, J. *Kremnická mincovňa 1328 – 1978*. Kremnica: Osveta, 1978. s. 127

Medvecký prehovoril potom slovensky a nemecky ku zhromaždenému robotníctvu, upokojil ich, že každý dostane zatiaľ doterajší svoj plat a iné pôžitky, ale je povinný pracovať prípadne aj na inom mieste, keďže práca v mincovni je zastavená. Robotníci výkrikom dali sľub poslušnosti Česko-slovenskej republike. Úradnícky zbor sa odvolával, že má rozkaz od uhorskej vlády, aby úradníci zostali pri mincovni do tých čias, kým prepustení alebo inam preložení nebudú. Sľub poslušnosti vl. referent od nich nežiadal, keďže je práca mincovne zastavená, žiadal ale, aby prisľúbili, že sa proti zákonom Čsl. republiky a jej záujmom neprehrešia. Keď toto do rúk vl. referenta úradníci prisľúbili, dal im vl. referent privolenie, že dočasne môžu ostať pri mincovni. Stav pokladnice bol preskúmaný a ustálené bolo, že hotovosť činí 36 009,82 K bez hotovostí patriacej bratskej pokladnici mincovne kremnickej a bratskej pokladnici baníctva, ktorých stav ustáli osobitne Aurel Lehotský. V hotovosti 36 009,82 sú i hotovosti cudzích základní obšiahnuté. Vl. referent poveril dočasným dozorom nad mincovňou Aurela Lehotského, hl. inžiniera, a vydal úpravu, že ďalšie vyplácania peňazí a vydávania potravných článkov sa len proti asignácii jeho môžu prevádzať. Vl. referent upokojil úradníkov a robotníkov, že okrem riadnych plátov Česko-slovenská republika vydala úpravu, aby aj peniaze a podpory podľa doterajšieho spôsobu boli vyplácané, podržujúc si pritom právo revízie ohľadom ďalšieho vyplácania.⁹ Všetci zamestnanci mali naďalej dostávať svoj plat, a to aj napriek tomu, že v mincovni sa nevykonávala žiadna práca. Zo zápisnice sa dozvedáme, že zamestnanci boli vyzvaní, aby nekonali v rozpore so záujmami česko-slovenského štátu, keďže plat naďalej dostávali. Zamestnanci mali byť preradení na iné pracovné pozície mimo mincovne, okrem úradníkov, ktorí mali zostať v mincovni.

Mincovňa po prevzatí Aurelom Lehotským spadala pod Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, ktoré prevzalo 2. januára 1919 aj puncový úrad. Pri prehliadke úradu sa zistilo, že boli odvezené platinové sitká a drahé kovy. Všetko ostatné zariadenie ostalo neporušené. Puncový úrad mincovňa začlenila do svojho stavu a úradníci z puncového úradu tiež zložili sľub česko-slovenskej vláde. Puncový úrad sa spočiatku začal využívať ako lúčobňa drahých kovov. V priebehu februára 1919 prišiel na miesto správcu mincovne Ing. Rudolf Grund.¹⁰ Aurel Lehotský ostal na určitý čas pôsobiť pri baniach v Banskej Štiavnici. Rudolf Grund pôsobil

⁹ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica, Spisy bežnej agendy, šk. č. 590, č. 3198

¹⁰ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 668, č. 28, s. 6

niekoľko rokov vo viedenskej mincovni a tiež spravoval bane v Příbrame. Zaujímavosťou je, že z Příbramu mali prísť do mincovne aj robotníci Josef Duha a Otokar Buriánek, ako o tom informovalo kremnickú mincovňu Ministerstvo verejných prác dňa 27. februára 1919.¹¹ S príchodom Rudolfa Grunda do mincovne prišiel aj Karol Kuča. Rudolf Grund mal zastávať pozíciu riaditeľa mincovne a Karol Kuča mal byť jeho námestníkom.

Dňa 8. apríla 1919 žiadala kremnická mincovňa vymenovanie podúradníkov pre správu mincovne, avšak odpoveď Vládneho komisariátu pre banské a hutnícke podniky a zariadenia na Slovensku bola strohá s tým, že vedenie mincovne malo počkať, kým sa bude riešiť problematika mincovne.¹² Pravdepodobne boli poverení Vavrom Šrobárom, aby začali s postupnou likvidáciou mincovne.¹³ Zaujímavé je, že v čase, keď prišlo nové vedenie do mincovne, tak práve toto nové vedenie požiadalo bývalého riaditeľa mincovne Kolomana Urmössyho a jeho zástupcu Eduarda Schuberta o formálne odovzdanie podniku, čo sa po určitom čase aj stalo. Rudolf Grund sa ocitol v administratívnom chaose, nakoľko sa nevedelo, pod akú inštitúciu mincovňa patrí. Mohlo to byť Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, Ministerstvo financií alebo tiež Vládny komisariát pre bane, hutu a podniky na Slovensku. Práve v čase, keď sa uvažovalo, že príde k likvidácii mincovne, tak Rudolf Grund začal priberať nových zamestnancov. Následne bol odvolaný a musel ísť späť do Příbramu. Na jeho miesto nastúpil jeho námestník, Karol Kuča.¹⁴ Postupne prichádzali do kremnickej mincovne noví zamestnanci, predovšetkým českej národnosti. Medzi novými prišli aj František Vondráček, Július Juren a Ján Horák.¹⁵ Do mincovne prichádzali ďalší zamestnanci, ktorí však neboli českej národnosti, tak napríklad 8. marca 1919 prišli do mincovne Juraj Solčanyi a Emil Schwarz, mali byť menovaní do nižšej služby s platom 600 korún.¹⁶

¹¹ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 591, č. 142

¹² Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 591, č. 284

¹³ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika* 28, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

¹⁴ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika* 28, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

¹⁵ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Kniha štátnych zamestnancov, s. 65, 81 a 97

¹⁶ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 591, č. 194.

V danom čase už zmizli pochybnosti o obnovení činnosti mincovne, keďže minister financií Alois Rašín poslal správu, že mincovňa bude naďalej zachovaná a majú sa uskutočniť dôležité kroky k obnoveniu razby mincí a medailí. Správa dorazila do Kremnice 2. mája 1919.¹⁷ Ešte pred vyjadrením Rašína o zachovaní mincovne v Kremnici ponúklo mesto Kremnica finančné prostriedky v sume až 30 000 korún na opravu budovy lúčobne drahých kovov. Môžeme teda predpokladať, že Rašín reagoval takto na ponuku mesta finančne pomôcť mincovni. Hneď sa uskutočnili prvé razby medailí, keďže stroj na ich razbu nebol odvezený. Išlo o medailu k 25. výročiu gymnázia v Hodoníne. Ide o prvú razenú medailu Česko-Slovenskej republiky. Neskôr, v máji 1919, bola naplánovaná ďalšia razba medaily, ale prípravy prekazil vpád maďarskej Červenej armády na územie Slovenska.

Zo začiatku sa všetky medaily razili z medi, nakoľko bol nedostatok drahých kovov. Do konca roku 1919 prichádzali do mincovne ďalší zamestnanci, išlo predovšetkým o významných rytcov ako Ján Čejka, Anton Hám a tiež František Serafín Franc. Administratívny chaos mincovne, ktorý pretrvával počas celého roku 1919, sa skončil až formálnym odovzdaním mincovne do rúk Generálneho finančného riaditeľstva Ministerstva financií.¹⁸ Finančne mincovňu v Kremnici zachránil začiatok razby odznakov, predtým sa v Kremnici nikdy nerazili. Následne mincovňa začala vyhrávať súťaže na výrobu ďalších odznakov. Napríklad VII. Slet všesokolský v Praze si v mincovni objednal výrobu 160 000 odznakov. Malo ísť o jednoduché odznaky so stuhami. K objednaniu odznakov prišlo dňa 22. februára 1920.¹⁹ Fakticky stále nebola mincovňa schopná raziť mince, pretože chýbali automatické stroje, ktoré boli odvezené maďarskými úradníkmi do Budapešti. V mincovni ostal len veľký stroj na razbu medailí, prípadne plakiet.

Po úspešnej razbe odznakov sa uskutočnila razba prvej plakety v mincovni, išlo o plaketu s vyobrazením prezidenta T. G. Masaryka k výročiu jeho 70. narodenín. O uskutočnení razby plakety s vyobrazením prezidenta T. G. Masaryka informoval aj nesignovaný list zachovaný v Archíve Mincovne Kremnica: „Mincovna republiky československé v Kremnici spjeje ku

¹⁷ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika 28*, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

¹⁸ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika 28*, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

¹⁹ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 593, č. 403

vlastní práci a z rozvaleniště, ve kterém po převratě po dokonalém vyrabování a zničení byla Maďary přenechána, vzrůstá v ústav, jenž všem moderním požadavkům bude vyhovovati... O návrzích na naše mince rozhodováno bude již v nejbližších dnech. Na oslavu 70. narozenin p. presidenta vydána bude obdélná plaketa ve velikosti 53 x 72 mm, portrét p. presidentův je výtvořem úředníka mincovny akad. medailéra Čejky, kterému p. president poskytl v minulém roce nutná sezení. Vydáním této portrétní plakety vlastním nákladem zahajuje mincovna svoji činnosti. Tímto prvním činem vystupuje ona na veřejnost a je příznačno, že tak činí, aby vzdala hold budovateli a prvnímu presidentovi našeho státu...“.²⁰ Následne sa v mincovni pokračovalo v razení odznakov, medailí a plaket, ktorých razidlá boli vyhotovené na redukčnom stroji od firmy Sandrik z Hodruše Hámrov, neďaleko Banskej Štiavnice. Redukčný stroj sa dodnes nachádza v expozícii mincovne a stále je plne funkčný.

Ministerstvo financií poverilo správou mincovne a obstarávaním potrebných strojov na razbu mincí Bankový úrad pri Ministerstve financií (ďalej BUMF). BUMF vynaložil veľa úsilia, aby sa razba mincí mohla uskutočniť čo najskôr. Napísal list vedeniu mincovne v Kremnici, že dňa 18. septembra 1920 poslal redukčný stroj francúzskej značky Janvier & Berchot na prípravu razby mincí do Kremnice.²¹ Redukčný stroj mal byť použitý pri výrobe razidiel drobných halierových mincí. Nakoľko v Česko-Slovensku stále obiehali mince razené počas rakúsko-uhorskej monarchie, bolo dôležité zadovážiť nové raziace stroje, pretože pôvodné boli odvezené do Budapešti. Následne bolo nutné, aby mincovňa zohnala nové návrhy pre nové česko-slovenské mince. Pretrvávajúcim problémom bola stále administratívna správa mincovne, nakoľko sa musel určiť nový riaditeľ podniku, ktorý nebude len dočasným, ale mal by na starosti zadováženie mincovného kovu a tiež zadováženie vzdelávania nových pracovníkov mincovne. Jednoducho bolo nutné, aby sa našiel riaditeľ, ktorý úplne prevezme administráciu a riadenie mincovne.

Za riaditeľa mincovne bol nakoniec ustanovený Demeter Petrovits.²² Za riaditeľa bol určený až po vpáde vojsk Maďarskej republiky rád. Po-

²⁰ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 593, č. 402

²¹ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 595, č. 2085

²² ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika* 28, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

stup maďarskej Červenej armády bol zastavený približne 10 km od Kremnice. Viacerí zamestnanci kremnickej mincovne, ktorí sa narodili v rokoch 1892 až 1898, boli nútení narukovať do vojska.²³ Personál mincovne, spolu s rodinami, bol evakuovaný do Turčianskeho Svätého Martina. Napriek tomu, že vojsko Maďarskej republiky rád bolo zastavené tesne pred Kremnicou, viacerým zamestnancom bola spôsobená škoda na majetku, keďže nie všetci bývali v Kremnici. Škoda, ktorá im bola spôsobená, bola im finančne nahradená Ministerstvom s plnou mocou pre správu Slovenska.²⁴

Pokiaľ ešte nebol vymenovaný nový riaditeľ mincovne, tak sa uskutočnili rokovania ohľadom zadováženia nových raziacich strojov. Malo ísť o štandardné stroje, ktoré by razili obehové mince nového štátu. Maďarsko ponúklo Česko-Slovensku pôvodné kremnické raziace stroje na výmenu za archív mincovne. Česko-Slovensko túto ponuku odmietlo. Vedenie mincovne sa snažilo hľadať vhodné firmy na zabezpečenie razby mincí. Oslovilo viacero domácich firiem, medzi nimi aj firmu Breitfeld, Daněk I. spol., od ktorej mincovňa žiadala výrobu raziacich strojov. Firma odpovedala listom z dňa 15. decembra 1919, že nie je schopná zabezpečiť výrobu strojov pre razbu mincí, avšak poslala mincovni informácie o ponuke firmy Vulkan vo Viedni.²⁵

Nakoniec bola mincovňou skutočne vybraná viedenská firma Vulkan, ktorá bola schopná zadovážiť nové raziace stroje do niekoľkých mesiacov. Požadovala aspoň 12 až 15 vagónov uhlia, čomu česko-slovenská vláda aj vyhovel. Termín dodania strojov od firmy Vulkan sa však predĺžil kvôli nedostatku surovín.²⁶ Až koncom októbra 1920 firma Vulkan pripravila dva raziace stroje s tým, že boli schopné naplno raziť mince. Ešte počas roka 1919 sa do kremnickej mincovne zadovážilo viaceré dôležité vybavenie. Išlo o rôzne sústruhy, váhy, hobľovacie stroje a pod.²⁷

Vedenie kremnickej mincovne dňa 1. marca 1920 požiadalo Bankový úrad pri Ministerstve financií, aby zadovážil váhy potrebné na razbu mincí.

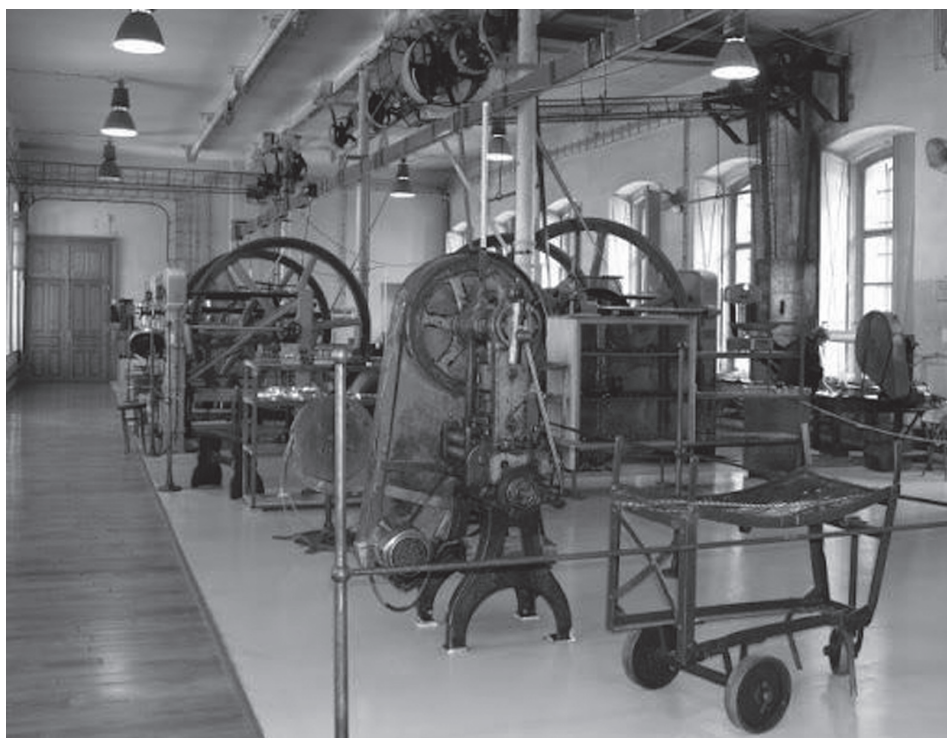
²³ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 591, č. 211

²⁴ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 592, č. 1147

²⁵ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 592, č. 1234

²⁶ ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. *Numizmatika 28*, Bratislava: 2019, s. 37 – 48

²⁷ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 591, č. 242

Raziace stroje od firmy Vulkan (<http://www.pamiatky.sk/sk/page/kremnicka-mincovna>)

Bankový úrad zaobstaral počas roka 1920 pre potreby mincovne ďalšie vybavenie, o ktoré mincovňa žiadala. Išlo predovšetkým o váhy, ktoré sa mali využívať pri vážení mincí a mincových kotúčikov, čiže išlo o precízne váhy.²⁸ Rovnako Bankový úrad zadovážil pre mincovňu aj frézový stroj od firmy Ludvík Loewe, ktorá sídlila v Berlíne.²⁹ Mincovní v Kremnici stále však chýbal dôležitý tzv. redukčný stroj, ktorým by sa vytvárali razidlá pre obhové mince. Viedenská mincovňa ochotne zapožičala kremnickej mincovni potrebné materiály na uskutočnenie skúšobných razieb. Po úspešných skúšobných razbách, ktoré sa uskutočnili vo viedenskej mincovni s použitím už kremnických strojov, boli 5. januára 1921 raziace stroje od firmy Vulkan prevezené do Kremnice.

Už krátko po rozhodnutí Aloisa Rašína, že bude zachovaná mincovňa v Kremnici, Bankový úrad rozposlal žiadosti na výtvarné návrhy nových česko-slovenských mincí. Spočiatku malo ísť o 1-, 2- a 5-halierové

²⁸ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 593, č. 474

²⁹ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 593, č. 474

mince z bronzu, 10-, 20- a 50-halierové mince z niklu a 1-, 2-, 5-franky zo striebra a 10- a 20-franky zo zlata. Tu môžeme sledovať aj určité zábery pre vytvorenie frankovej meny. Ako sme však uviedli vyššie, nakoniec sa menovou jednotkou Česko-Slovenska stala koruna česko-slovenská (Kč). Z tohto dôvodu museli byť návrhy mierne pozmenené. Vypracovaním návrhov mincí sa zaoberali významní českí umelci ako Otakar Španiel, Antonín Máj, Ján Štrus a ďalší. Bankový úrad poslal kremnickej mincovni telegram, v ktorom sa uvádzalo, že termín pre odovzdanie návrhov nových česko-slovenských mincí končí dňom 15. marca 1920. Zároveň bol stanovený aj honorár za každý jeden prijatý návrh vo výške 2 000 Kč, ak by bol daný návrh víťazný, tak honorár sa mal zvýšiť na 10 000 Kč.³⁰ Za najlepšie boli považované návrhy akademického sochára Otakara Španiela. Schválené boli jeho návrhy na 10-, 20- a 50-halierové mince. Závažným problémom mincovne bolo obstaranie farbených kovov na uskutočnenie razby. Všeobecne po skončení vojny bol vo svete nedostatok kovov, keď sa aj objavili na trhu, ich cena bola vysoká. Za najlepší kov pre razby 10-halierových a neskôr aj 5-halierových mincí bol považovaný bronz.

20 halierov 1921 – prvá česko-slovenská obehová minca
 razená v kremnickej mincovni
 (súkromná zbierka Mgr. Michal Petriček, PhD.)

Za prvú mincu razenú v kremnickej mincovni po vzniku Česko-Slovenska je považovaný 20-haliernik, ktorého razba sa spustila 2. júna 1921. Už o necelé tri týždne bolo pripravených na expedovanie 750 000 kusov 20-halierovej mince. Na tomto mieste je potrebné uviesť, že monografia od Marcela Pecníka a Petra Račka nesprávne uvádza, že prvou česko-sloven-

³⁰ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 593, č. 582

skou mincou bola 50-halierová minca.³¹ Na základe dostupných archívnych materiálov môžeme konštatovať, že prvou česko-slovenskou mincou je 20-halierová minca.³² K razbe 50-halierovej mince došlo až o štyri mesiace neskôr, v októbri 1921. Kremnická mincovňa začala razbu česko-slovenských mincí už hneď po vzniku štátu. Dopady vypratania vybavenia mincovne maďarskými príslušníkmi sa odzrkadlili v tom, že razba mincí sa nemohla skôr uskutočniť. Následne sa do obehu dostávali ďalšie mince. Išlo predovšetkým o niklovú korunu a niklovú päťkorunu, ktorá sa v určitom období razila aj zo striebra. V kremnickej mincovni sa razili aj strieborné 10- a 20-korunáky.

O razbe česko-slovenských mincí nás podrobne oboznamuje zákon z 1. marca 1921. Pred jeho vydaním bol vydaný aj zákon, ktorý zakazoval dovoz mincí bývalej rakúsko-uhorskej monarchie do Česko-Slovenska. Išlo o zákon z 3. februára 1921, ktorým sa zakazoval dovoz mincí v hodnote 1, 2, 10 a 20 halierov. Pokiaľ chcel niekto vycestovať do štátov, v ktorých boli uvedené mince ešte stále zákonným platidlom, tak mohol na jeden cestovný pas preniesť do Česko-Slovenska sumu neprevyšujúcu 2 koruny v daných minciach. Ostatné korunové mince boli stále v platnosti, pretože vyššie nominály rakúsko-uhorských mincí boli razené zo striebra a zlata. Avšak strieborné a zlaté mince bývalej rakúsko-uhorskej monarchie boli vo veľkom tezaurované. Zákon bol pomerne stručný. Určoval len zákaz dovozu drobných mincí a prípadné trestné sankcie, ak by sa niekto previnil voči danému zákonu. Trestná sankcia predstavovala buď pokutu vo výške 30 000 Kč, alebo väzenie do troch mesiacov.³³

Samotný zákon, ktorý sa venoval česko-slovenským minciam, vošiel v platnosť dňa 1. marca 1921.³⁴ V zákonnom nariadení sa len potvrdilo, že česko-slovenská vláda mala plnú moc, aby dala raziť ako prvé mince v hodnote 20 a 50 halierov, v pomere 80 % medi a 20 % niklu.³⁵ Ako sme už uviedli, prvou česko-slovenskou mincou vyrazenou v Kremnici bola 20-halierová minca. V rovnakej zmesi, v akej boli razené 20- a 50-halierové mince, sa mala raziť aj korunová minca. Z jedného kilogramu zmesi

³¹ PECNÍK, Marcel – RAČKO, Peter. *Menová reforma v Československu v roku 1919. Koruna na rázcestí dejín*. Banská Bystrica: EDU MEDIA, občianske združenie v spolupráci so Stredoslovenským múzeom a Agentúrou MP s. r. o., 2019, s. 55

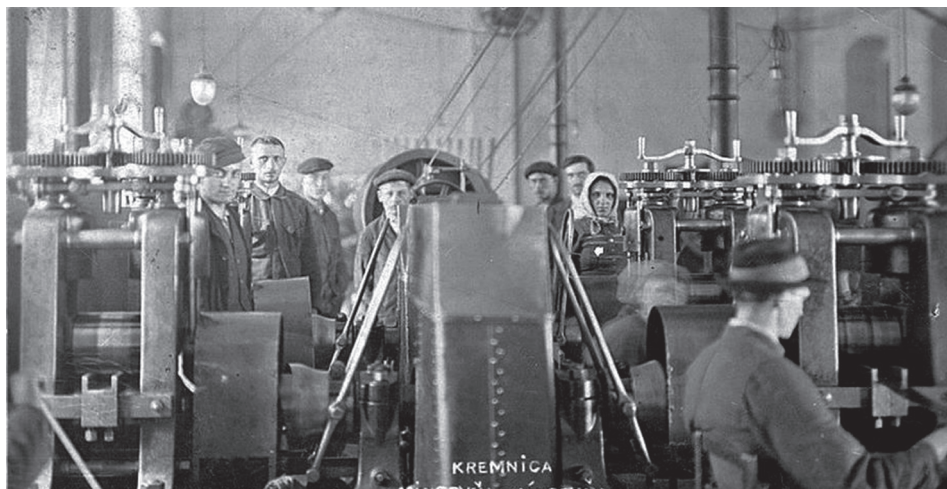
³² KOLNÍKOVÁ, Eva a kol. *Kronika peňazí na Slovensku*. 2009, s. 174

³³ Zákon č. 44/1921, Zb. z. a n.

³⁴ Zákon č. 94/1921, Zb. z. a n.

³⁵ Zákon č. 94/1921, Zb. z. a n. Porovnaj Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 596, č. 196

sa malo vyraziť buď 300 kusov 20-halierových, 200 kusov 50-halierových, alebo 150 kusov korunových mincí.³⁶ Ešte pred samotnou razbou mincí zaslalo Ministerstvo financií list vedeniu mincovne s tým, že požadovalo, aby mincovňa poslala na ukážku mincové kotúčiky pre razbu 20- a 50-halierových mincí a tiež kotúčik pre razbu 1-korunovej mince. Ministerstvo financií požadovalo zaslanie len čistého mincového kotúčiku, bez vyrazených motívov.³⁷ Mince sa mali raziť na účet štátu v hodnote neprevyšujúcej 200 miliónov korún. Štátne a iné verejné pokladne boli povinné prijímať korunové mince bez obmedzenia, 20- a 50-halierové mince len do výšky 20 korún. V súkromnom styku nemal nikto povinnosť prijímať korunové mince v sume prevyšujúcej 100 korún. Predposledný paragraf zákona č. 94 sa venoval falšovaniu mincí. Ak by sa objavili v štátnych pokladniciach falošné mince, tak prepadli občanovi bez akejkoľvek náhrady. Zákonným nariadením č. 94 sa dostávali do obehu česko-slovenské mince razené v obnovej kremnickej mincovni. Štát sa ďalej zameriaval aj na sťahovanie z obehu mincí bývalej rakúsko-uhorskej monarchie a postupne dával do obehu nové česko-slovenské mince.

Valcovňa plechov v mincovni počas prvej ČSR
(<https://www.facebook.com/regionstrednepohronie/photos/a.110944249575488/394122407924336/>)

³⁶ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 596, č. 196

³⁷ Archív Mincovne Kremnica, fond Mincovňa Kremnica. Spisy bežnej agendy, šk. č. 596, č. 198

O razbe česko-slovenských mincí v kremnickej mincovni sa dozvedáme aj z článku uverejneného v Slovenskom denníku pod názvom *Z kremnickej mincovne*. Článok bol uverejnený 14. marca 1922, teda v čase, keď sa už naplno prebiehala razba mincí. Pre zaujímavosť odcitujeme určitú časť článku: „Nové zariadenie kremnickej mincovne, ktorú Maďari zanechali po prevrate vo veľmi úbohom stave, je dnes už takmer úplné a môžeme sa tešiť z toho, že je i dokonalé, vyhovujúc všetkým moderným požiadavkám. Dnes je naša mincovňa najdokonalejšou v strednej Európe. Okrem všetkých strojov potrebných k príprave kovu pre mince pred vlastnou ich razbou od valcovacích strojov až k tým, ktorými sa prevádza zvýšenie okrajov mincí. (Okraje mince musia byť preto zvýšené, aby razba priniesla na minci všetky podrobnosti obrazu, lebo razidla sú miskovité). Dnes má mincovňa v Kremnici 12 moderných raziacich strojov systém Vulkan a dva veľké raziace stroje systém Goppingen od fy. Schulez vo Württembergu. Na týchto dvoch strojoch budú sa neskoršie raziť väčšie mince. Drobné mince: dvadsať halierniky, päťdesiat halierniky a teraz i koruny sa razia. Doteraz vyrazilo sa v Kremnici 40 miliónov dvadsať haliernikov a 27 miliónov päťdesiat haliernikov. Teraz je v razbe dvadsať haliernikov prestávka a razia sa s veľkou usilovnosťou päťdesiat halierniky a koruny (od 6. marca). Kované koruny razia sa z toho istého materiálu ako dvadsaťhalierniky a päťdesiathalierniky (miešanina niklu a medi) dľa návrhov sochára prof. O. Španiela. Na jednej strane je malý štátny znak (lev so slovenským znakom na prsiach), na druhej strane je postava ženy, kľáčiacej na jednom kolene. Žena drží v pravej ruke snop klasov a srp, pravú (pravdepodobne chyba autora v článku, správne má byť ľavú) ruku má nad čelom a pozerá sa do diaľky. Okrem toho je na tej istej strane označenie hodnoty číslom 1. Koruny sú o niečo väčšie ako 50-halierniky. Čo skoro začne mincovňa ich odosielať filiálkam bankových úradov, takže pravdepodobne koncom apríla alebo začiatkom mája budú môcť prísť už do obehu.“³⁸ Článok informoval čitateľov o razbe mincí v kremnickej mincovni. Dozvedeli sa o počte strojov, ktoré slúžili na razbu mincí, a podrobne bola opísaná ikonografia korunovej mince. Zaujímavou informáciou bol odhad mesiaca, kedy malo dôjsť k zavádzaniu nových česko-slovenských mincí do obehu. Môžeme potvrdiť, že určité halierové mince sa dostali do obehu už v roku 1922. Vďaka tomu, že kremnická mincovňa bola po rozpade rakúsko-uhorskej monarchie zachovaná, razí mince dodnes, a to pre viaceré štáty celého sveta.

³⁸ Slovenský denník, 5, 14. 3. 1922, č. 60, s. 5

Použité pramene a literatúra

Archív Mincovne Kremnica – fond Mincovňa Kremnica

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1921, č. 44

Sbírka zákonů a nařízení státu československého, ročník 1921, č. 94

Slovenský denník, ročník V., 14. marec 1922, č. 60

HAIMANN, Petr. Slovník autorů a zhotovitelů mincí, medailí, plaket, vyznamenání a odznaků se vztahem k Čechám, Moravě, Slezsku a Slovensku (1505 – 2005). Praha: Libri, 2006

HAUSDORF Luděk – KOUNOVSKÝ Josef. Cizí mince platné na území Československa v létech 1918 – 1945. Praha: Česká Numismatická Společnost, 1986

HLINKA, Bohuslav – RADOMĚRSKÝ, Pavel. Peníze, poklady, padělky: mince a jejich nálezy na československém území. Praha: Orbis, 1975

KAZIMÍR, Štefan – HLINKA, Jozef. Kremnická mincovňa 1328 – 1978. Kremnica: Osveta, 1978

KOLNÍKOVÁ, Eva a kol. Kronika peňazí na Slovensku. Bratislava: Fortuna Libri, 2009

PECNÍK, Marcel – RAČKO, Peter. Menová reforma v Československu v roku 1919. Koruna na rázcestí dejín. Banská Bystrica: EDU MEDIA, občianske združenie v spolupráci so Stredoslovenským múzeom a Agentúrou MP s. r. o., 2019

ZORIČÁK, Peter. Prevzatie kremnickej mincovne orgánmi štátnej moci Československej republiky v roku 1918 a začiatok jej produkcie. In. Numizmatika 28, Bratislava: 2019

Mgr. Michal Petříček, PhD.

Piešťany

Email: misopn@gmail.com

BRATISLAVSKÁ ŽUPA V ČASE ÚČINKOVANIA SAMUELA ZOCHA

IVAN MRVA

MRVA, Ivan. Bratislava County in the Period of the Office of Samuel Zoch. *Slovenský časopis historický*, I., 2021, 2., pp.

Bratislava County head Samuel Zoch stood in the head of this county and the city itself in a dramatic period when Czecho-Slovak Republic was in the process of its creation/genesis. His function period as the county head lasted only for eight months. In this short period of time he struggled with many problems which resulted from geographical position and ethnic arrangement of the county adjacent to Austria and Hungary. A substantial part of the county was represented by Germans and Hungarians. County head Zoch was able to overcome a critical period and to strengthen the power of the new Czecho-Slovak state. At the same time, he allowed Slovak language to be used naturally in the life of towns and villages as well as in Bratislava itself. In August 1919 he resigned his office because he disagreed with the steps of Prague central authorities as well of minister Vavro Šrobár himself, especially in human resources affairs.

Keywords: Bratislava County, Bratislava, Samuel Zoch, Vavro Šrobár, political overthrow, ethnicity, replacement of currency, provisioning, Bolshevik ideology.

Bratislavská župa a samotné municipálne mesto Bratislava zohrali pri budovaní česko-slovenského štátu dôležitú úlohu a kľúčový bol z tohto hľadiska rok 1919. Bratislava sa stala 4. februára 1919 sídlom Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska (MSPS) a teda fakticky aj hlavným mestom Slovenska. Bratislavská župa bola spomedzi všetkých slovenských žúp hospodársky najrozvinutejšia a takmer so 400-tisíc obyvateľmi (vráta-

ne Bratislavy) jej po Nitrianskej patrilo druhé miesto. Pestré národnostné zloženie dokumentujú aj štatistické čísla. Podľa nespoľahlivej uhorskej štatistiky roku 1910 žilo na jej území 154 000 Slovákov, 131 000 Maďarov a 21 000 Nemcov. Samotnú Bratislavu obývalo 31 000 Maďarov, 32 000 Nemcov a 11 000 Slovákov, teda dohromady malo mesto 74 000 obyvateľov.¹ Veľké demografické zmeny, ktoré župa a samotná Bratislava prekonali v prvých desiatich mesiacoch od prevratu, dokumentujú výsledky sčítania ľudu v auguste 1919. V Bratislave narátali už 83 200 obyvateľov, z ktorých sa k „československej“ národnosti hlásilo 27 397, k rusínskej 84, k maďarskej 24 126 a najpočetnejšiu skupinu tvorili Nemci, 30 126 osôb. Inú národnosť si uviedlo až 1 426 obyvateľov.² Aj tieto dáta potvrdzujú, že po vzniku Č-SR sa mnohí Slováci, ktorí za Uhorska si oficiálne uvádzali maďarský materinský jazyk, vrátili k svojej národnosti. Podiel Čechov na „československej“ národnosti bol v auguste 1919 ešte nevelký. Česká invázia nastala až po roku 1920.³

Čo sa týka celkového počtu obyvateľstva Bratislavskej župy, v auguste roku 1919 tu napočítali 410 814 obyvateľov. Z nich 214 108 patrilo k tzv. národnosti československej (do ktorej započítali aj Chorvátov), 145 700 národnosti maďarskej, 46 112 nemeckej, 4 051 inej a 179 národnosti rusínskej.⁴ V roku 1921 počet obyvateľstva mesta Bratislavy, v porovnaní s rokom 1910, vzrástol o tretinu. Slováci, spolu s Čechmi, už tvorili v meste

¹ *A magyar szent korona országainak népszámlálása I.* Budapest 1912, s. 148. Uhorské štatistiky nepoznali pojem národnosť, ale obyvateľstvo delili podľa materinského jazyka (anyanyelv), čo dosť často skresľovalo údaje, keďže úradníci, učitelia, železničiar, teda štátni zamestnanci, si radšej uviedli maďarčinu ako materinský jazyk, hoci vyrastali v slovenských rodinách. Ani tesne pred vypuknutím svetovej vojny nebola Bratislava až taká nemecká a maďarská, ako sa všeobecne tvrdí. Vo vtedajšom Prešporoku bolo viac Slovákov ako sa oficiálne uvádzalo. Štefan Krčméry vo svojich spomienkach na predvojnovú Bratislavu, kam prišiel ako lyceálny študent v roku 1907, uvádza, že v dome na Špitálskej ulici, kde mal bydlisko, všetci hovorili po slovensky. (KRČMÉRY, Štefan. Slovenské rozpomienky na Bratislavu. In *Slovenský prevrat IV*. Ed. MEDVECKÝ, Karol. Trnava 1931, s. 63 – 64). Jeden z mnohých bratislavských Slovákov v roku 1904 do Národného hlásnika napísal: „Slovákov je nás v Prešporoku veľa i dosť slovenskej inteligencie, lež žiaľbohu zväčša odrodilej. Stýkam sa s rozličnými, ľud pracovný hovorí po slovensky, ale inteligencia hanbí sa za svoju reč ... Tunajší kupci sú rodom Slováci a žijú z ľudu slovenského a nemajú nápisu slovenského. Hľa, židia ukazujú nám cestu, lebo daktori majú slovenské nápisy, tí rozumejú obchodu...“ In *Národný hlásnik 1904, číslo 3 (február)*, s. 20

² *Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919.* Bratislava 1920, s. 17

³ V roku 1933 v Bratislave žilo 28 000 Čechov, teda viac ako Slovákov. In *Nástup*, 1934, jan. 1., s. 209

⁴ Tamže

výraznú väčšinu. Žilo tu už 37 000 obyvateľov, ktorých evidovali pod označením národnosť „československá“, 20 000 Maďarov, 25 000 Nemcov, 3 700 občanov národnosti židovskej (vierovyznania 11 000) a 5 500 cudzozemcov. Väčšina z nich nemala česko-slovenské štátne občianstvo.⁵ Spomedzi 37 000 tzv. Čechoslovákov bolo v Čechách a na Morave narodených vyše 15 000. Najviac českých novousadlíkov pochádzalo z Prahy a jej bezprostredného okolia.

Slovenské obyvateľstvo Bratislavskej župy bolo už v časoch existencie Uhorska z národnostného aj politického hľadiska najuvedomelejšie. Od roku 1901 slovenskí národnostní poslanci pravidelne víťazili v stupavskom, svätójánskom, pezinskom aj trnavskom volebnom okrese. Takúto koncentráciu volebných úspechov slovenských kandidátov v žiadnej inej župe nenájdeme. Obyvateľstvo v posledných mesiacoch vojny už vedelo, že veľké politické zmeny sú predo dvermi. Bratislavský župan Juraj Smrečáni (György Szmrecsányi) na plenárnom zasadnutí municipálneho výboru mesta, 7. októbra 1918, oznámil prítomným, že monarchia sa usiluje o uzavretie prímeria. Uviedol, že Dohoda súhlasí s pripojením Slováckmi obývaných žúp k budúcemu česko-slovenskému štátu. Bratislava bude mať zaistenú budúcnosť, len keď zostane súčasťou nezávislého Uhorska. Už bolo známe, že aj časť rakúskych Nemcov sa usiluje o pripojenie mesta k Rakúsku.⁶ Bratislavské nemecké noviny (*Pressburger Zeitung*) priniesli 24. októbra 1918 správu, že americkí Slováci navrhujú vtedajší oficiálny názov Pozsony, slovensky Prešporok alebo Bratislava, zmeniť na Wilsonovo mesto a s týmto novým názvom sa má stať aj hlavným mestom oslobodeného Slovenska. Na druhý deň sa v centre Bratislavy zišlo niekoľkotisícové zhromaždenie robotníkov a občanov na politickej demonštrácii za okamžité uzavretie mieru. Na záver dav skandoval: Nech žije nové a nezávislé Uhorsko!

Aktivizovali sa aj bratislavskí Slováci. Už 27. októbra 1918 sa v byte advokáta Samuela Slabeyciusa zišlo dvadsať príslušníkov slovenskej inteligencie z Bratislavy a okolia a založili Slovenskú národnú radu pre Prešporok a okolie. Predsedom sa stal vajnorský katolícky farár a poslanec uhorského snemu Ferdiš Juriga, podpredsedom redaktor Robotníckych novín Emanuel Lehocký a správcom modranský evanjelický farár Samuel Zoch.⁷ Táto vôbec prvá reálne jestvujúca Slovenská národná rada sa vyhlásila za

⁵ *Statistický lexikon obcí v republike Československej, na základe sčítania ľudu z februára 1921*, III. Slovensko, s. 3

⁶ *Bratislava hlavné mesto Slovenska*. Eds. HORVÁTH, Vladimír, RÁKOŠ, Elemír, WATZKA, Jozef. Bratislava: Obzor 1977, s. 77

⁷ HANÁK, Jozef. *Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920, kronika dní a udalostí*. Bratislava 2004, s. 34

politickú predstaviteľku slovenského národa. Na plagátoch, ktoré vydala bratislavská SNR, sa oznamovalo, že vojna končí a nastávajú mierové časy. Vyzývala obyvateľov zachovať pokoj a udržiavať poriadok. Všetci traja predstavitelia bratislavskej SNR dostali pozvánku od Matúša Dulu do Turčianskeho Sv. Martina a počas cesty vlakom Zoch s Jurigom koncipovali Deklaráciu slovenského národa.

Razantnejšie ako v Bratislave sa v časoch prevratu hlásili o slovo Slováci v Trnave. Zvesti o udalostiach v Turč. Sv. Martine priniesli obaja trnavskí účastníci deklaračného zhromaždenia – advokát Milan Ivanka a lekár Gejza Reháč. Trnava bola baštou slovenského národného života, ktorý pulzoval v mnohých meštianskych a robotníckych rodinách a najmä v okolitých dedinách. Bola to zásluha takmer polstoročnej činnosti Spolku svätého Vojtecha. V nedeľu, 3. novembra 1918, sa ľud zhromažďoval na uliciach a čoraz početnejšie zástupy trnavských občanov, ku ktorým sa pridávali vojaci prichádzajúci z talianskeho frontu, prejavovali spontánne nadšenie. Z oficiálneho maďarského názvu Nagyszombat sa okamžite upustilo a začalo sa uplatňovať pôvodné slovenské pomenovanie mesta Trnava. Verejné používanie pôvodného slovenského názvu si vojaci niekoľkými fackami vynútili aj od vlakového personálu.⁸ Davy pochodujúce od železničnej stanice ulicami mesta spievali hymnickú pieseň „Hej Slováci“. Pri mestskom dome prehovorili k zhromaždeniu konateľ Spolku sv. Vojtecha Msgr. Marián Blaha a veľkostatkár Imrich Parák. Vysvetlili občanom význam politických udalostí a oznámili, že Slováci po tisíc rokoch budú vládnuť nielen v meste, ale na celom Slovensku. Zhromaždených prosili, aby zachovali pokoj a poriadok. Napriek prosbám vypukli večer prvé nepokoje, bolo vyrabovaných tridsať židovských a dva kresťanské obchody. Ten istý deň sa ustanovil v Trnave aj národný výbor na čele so slovenským statkárom Jozefom Slezákom, pôvodom zo susedného Kerestúra (dnes Križovany nad Dudváhom). Vzhľadom na rabovanie, ktoré prepuklo aj v okolitých dedinách, už na druhý deň žiadal telefonicky a neskôr aj osobne v Hodoníne o pomoc česko-slovenské vojsko, aby nastolilo poriadok.⁹

Také udalosti, aké sa udiali v Trnave, neprichádzali v Bratislave do úvahy. V meste sa zvyšovala aktivita maďarofilských živlov, reprezentovaných študujúcou mládežou. Na veľkom zhromaždení, 31. októbra 1918, obyvateľstvo privítalo prevzatie moci Uhorskou národnou radou v Budapešti. Po skončení schôdze sa dav niekoľkých stoviek mladých ľudí aj vojakov vy-

⁸ BODICKÝ, Michal. *Rozpomienky a pamäti*. Bratislava 1930, s. 477

⁹ HOLOUBEK, Václav. *Poprevratové dejiny Trnavy*. TRNAVA 1238 – 1938. Trnava 1938, s. 198

dal na pochod mestom. Cestou rabovali obchody, rozbíjali okná, odzbrojili vojenskú stráž a oslobodili asi 200 vojenských väzňov. Medzi nimi boli aj kriminálnici, čo sa zakrátko prejavilo anarchiou a výtržnosťami. Aso- ciálne živly zdemolovali niekoľko kaviarní. Násilníkom padlo za obeť za- riadenie hotela Carlton, ako aj okná Savoyky. Niekoľko dôstojníkov zbili do krvi. Všeobecný zmätok a nočnú tmu využili rôzne kriminálne živly a ra- bovali obchody na Dlhej, Ventúrskej a Michalskej ulici. Nepokoje ukončil až rázny zásah polície.¹⁰ Utvorila sa bratislavská národná rada (nemzeti ta- nács) a ustanovila výkonný výbor, ktorý sa ujal riadenia mesta. Sformova- la sa mestská garda, ktorá zabezpečovala poriadok a pokoj v meste. Župan a komisár mesta Juraj Smrečáni vidiac svoju bezmocnosť vzdal sa funkcií a na jeho miesto nastúpil 3. novembra 1918 Zoltán Jankó. Slovenskí vojaci 72. regimentu cisársko-kráľovského vojska hromadne opúšťali kasárne na Špitálskej ulici a odchádzali domov.¹¹

V meste i župe sa prehlbovali hospodárske ťažkosti, rástli chaos a anar- chia, spôsobené aj návratom zradikalizovaných vojakov z frontu. Žandá- ri opustili vidiecke stanice a štátny aparát sa rozpadával. V dedinách Bra- tislavskej župy došlo k rabovaniu, násilnostiam a krvavým udalostiam. Na ochranu verejného poriadku vznikali obecné stráže a gardy, ale často si po- čínali brutálne. V Cajle pezinskí gardisti zastrelili troch mládencov a ženu s dieťaťom.¹² Vládny komisár a župan Zoltán Jankó po správach, čo sa deje na okolí, zavolať slovenských sociálnych demokratov Emanuela Le- hockého a Jána Pociska a požiadal ich, aby šli do dedín upokojiť revoltujú- cich ľudí. Tí ho odkázali na Slovenskú národnú radu pre Prešporok a oko- lie. Župan dal okamžite P – SNR k dispozícii v župnom dome miestnosť s telefónom a auto. Na cestu v aute po Záhorí, kde si ľud „slobodu“ užíval plnými dúškami, sa vypravili vajnorský farár Ferdiš Juriga a socialista Ján Pocisk. V županskom aute so slovenskou zástavou jazdili po dedinách nie- koľko dní a upokojovali ľud.¹³ Medzitým české vojsko prekročilo hranice, obsadilo Skalicu a bez odporu tiahlo cez Záhorie k Bratislave. K českému kontingentu sa pridávali Slováci, najmä demobilizovaní vojaci, ktorí videli perspektívu v novom štátnom zväzku. Šiesteho novembra 1918 podžupan Bratislavskej župy vydal okresným hlavným slúžnym a mešťanostom miest

¹⁰ *Pressburger Zeitung* (ďalej PZ), 1918, okt. 31.

¹¹ KORMAN, Michal. *Ako sme pripravovali novú Bratislavu*. Pamätný spis na oslavu 15. výročia príchodu československej vlády do Bratislavy, s. 54 – 55

¹² Štátny archív Bratislava, Župa Bratislavská I. 1396 – 1922, prezidiálne spisy župana (ďalej ŠABA, ŽB I. psž) škatuľa (ďalej šk.) inventárne číslo (i. č.) 100 /1919

¹³ KORMAN, Michal, c. d. s. 55

so zriadeným magistrátom v župe, aby všetci okresní a mestskí zamestnanci zložili prísahu vernosti Uhorsku. Keď sa tak udeje, má to byť bezodkladne oznámené podžupanovi.¹⁴

Župan Zoltán Jankó oznámil obyvateľom, že s českým vojskom bola dohodnutá demarkačná línia a v Bratislave a jej bezprostrednom okolí budú poriadok udržiavať výlučne domáce sily. Výkonný výbor bratislavskej maďarskej národnej rady vyslal do Viedne trojčlennú delegáciu, aby tlmočila českej delegácii na čele s Vlastimilom Tusařom, vyjednávajúcej vo Viedni, že obsadenie Bratislavy českým vojskom nie je potrebné vzhľadom na pokoj panujúci v meste.¹⁵ Zároveň im zdôraznili, že obyvateľstvo si nepraže pripojenie mesta k novému česko-slovenskému štátu. Nerešpektovanie jeho vôle by znamenalo porušenie mierových princípov amerického prezidenta Woodrowa Wilsona o práve národov na sebaurčenie. Výkonný výbor maďarskej bratislavskej národnej rady vyslal delegáciu aj k predsedovi maďarskej vlády Michalovi Károlymu s oficiálnym protestom proti obsadeniu Bratislavy. Ten jej odkázal, že maďarská vláda sa Bratislavy nikdy nezriekne. Vynáralo sa niekoľko iných plánov, ako sa vyhnúť okupácii mesta. Na schôdzi Radikálnej strany v Bratislave 14. novembra 1918 jej predsa Max Fejér navrhol, aby sa so súhlasom maďarskej vlády vytvorila z Bratislavy slobodná autonómna republika, a tak by sa predišlo jej obsadeniu česko-slovenským vojskom.¹⁶ Mestský výbor vyšiel s iniciatívou pripojiť k Bratislave Devín, Karlovu Ves, Prievoz, Petržalku a Rusovce, aby sa zvýšil počet nemecky hovoriaceho obyvateľstva a klesol podiel Slovákov, na čo by mocnosť museli brať ohľad pri určení hraníc.¹⁷

Utvorenie česko-slovenského štátu bolo v obciach bratislavského Záhoria vyhlasované postupne, tak ako ich obsadzovalo česko-slovenské vojsko, doplnené za pochodu niekoľkými tuctami slovenských dobrovoľníkov. Je však málo známe, že v niektorých dedinách sa tak udialo ešte skôr, ako sa česko-slovenský štát utvoril. V Jablňovom už 27. októbra 1918 obyvatelia a vojaci navráťivší sa z frontu proklamovali utvorenie spoločného štátu s Čechmi, v Máste sa tak stalo 28. októbra, 30. toho istého mesiaca sa nový štát vyhlasoval v Sekuliach, Sološnici a Plaveckom Sv. Petri. V prvých novembrových dňoch zásluhou Ferdiša Jurigu, ktorý v uhorskom sneme

¹⁴ *Od Uhorského kráľovstva k Československej republike. Dokumenty... k udalostiam v rokoch 1918 – 1919.* (Eds. BANDOĽOVÁ, Margita, DULOVIČ, Erik et alii), Bratislava 2018, s. 58 – 59

¹⁵ PZ, 1918, nov. 10.

¹⁶ PZ, 1918, nov. 14.

¹⁷ PZ, 1919, nov. 25.

12 rokov zastupoval stupavský volebný okres, sa dozvedeli o zmene štátneho zväzku v Záhorskej Bystrici, Stupave a Devínskej Novej Vsi. V Malackách sa 3. novembra 1918 utvoril národný výbor a ujal sa moci. V slovenských obciach východne od Malých Karpát sa oficiálne vyhlásenie vzniku nového štátu z viacerých dôvodov oneskorilo, v Ivanke pri Dunaji sa tak stalo 4. decembra 1918, v Chorvátskom Grobe 1. januára, v Rači 2. januára 1919.¹⁸

Česko-slovenské vojsko rýchlo a bez odporu obsadilo do 7. novembra 1918 celé Záhorie až po Devínske Jazero a zastavilo sa na demarkačnej čiare. Obyvateľstvo vojakov vívalo ako osloboditeľov a aj tí, čo ešte dúfali v budúcnosť Uhorska, sa uspokojili, lebo vojaci zabezpečili poriadok. V prvých novembrových dňoch panovalo v Bratislave napätie vzhľadom na obmedzenie dodávok plynu a elektriny. Citeľný bol nedostatok uhlia a potravín. Zároveň sa uskutočnilo prvé zhromaždenie bratislavských feministiek, keďže ženy prácou vo vojnovom priemysle, v službách i ako živiteľky rodín nadobudli dôležitejší spoločenský status, ako mali pred vojnu, a tak vzrástlo aj ich sebavedomie.

Prvým veľkým mestom, ktoré sa dostalo pod kontrolu česko-slovenských ozbrojených zložiek, bola Trnava. Asi 200-členný oddiel českých žandárov a 80 vojakov, poväčšine slovenských dobrovoľníkov vedených práporčíkom Frndákom, oduševneným Slovákom z Vrbového, obsadil 6. novembra 1918 mesto.¹⁹ Dňa 10. novembra 1918 sa konala vôbec prvá národná slávnosť na území Bratislavskej župy už v oslobodenej Trnave, a to za účasti významných slovenských predstaviteľov: Sama Zocha, Milana Ivanku, Emanuela Lehockého, Ferdinanda Jurigu, Floriána Tománka a ďalších. Sprevádzaní vojakmi a českými sokolmi napochodovali k mestskému domu a predstavenstvu Trnavy oznámili, že prišli prevziať mesto v mene vlády česko-slovenského štátu. Z balkóna vztýčili bielo-modro-červenú slovenskú zástavu a viacero rečníkov prehovorilo k davu.²⁰ Úrad mešťanostu prevzal Jozef Slezák. Nasledovali zdravice, prípitky a prejavy nadšenia, že na čele mesta je konečne Slováčok. Ale už na druhý deň sa na demonštrácii pred trnavskou radnicou zhromaždilo tucet dôstojníkov, študenti gymnázia a miestni maďaróni. Hlučne protestovali a spálením slovenských a vyvesením maďarských zástav dali na vedomie, aký je ich postoj k oslobodeniu Slovákov. Žandári zanedlho obnovili poriadok, ale schyľovalo sa k najhoršiemu.²¹

¹⁸ FRASS, V. Naše obce v prevratu. In *Vlastivedný sborník okresu Bratislavského a Malackého*, diel I. Bratislava 1930, s. 169 – 170

¹⁹ HOLOUBEK, V. c. d. s. 198

²⁰ Slovenský denník (ďalej SD), 1918, nov., s. 2

²¹ HOLOUBEK, V. c. d., s. 199

Večer 13. novembra 1918 vtrhli do Trnavy maďarské oddiely a na okolí stanice došlo k ozbrojeným zrážkam, kde padlo sedem žandárov. Zvyšok, vidiac početnú prevahu maďarských síl, urýchlene ustúpil k moravským hraniciam, kam sa už predtým stiahli členovia trnavského národného výboru. Maďarské hordy a príslušníci židovskej gardy vládli v meste a na okolí až do 24. novembra 1918. Zanechali tu krvavú stopu. Na ich vrub možno pripísať viac ako dve desiatky zavraždených dedinčanov, najmä z toho dôvodu, že s nadšením vítali koniec maďarského panstva. Posilnené česko-slovenské vojenské jednotky, ku ktorým sa pridala skupina slovenských dobrovoľníkov, vytlačili vo večerných hodinách, 24. novembra, Maďarov z mesta. V ozbrojených zrážkach stratili v Trnave a okolí niekoľkých príslušníkov, množstvo vojenskej výzbroje a ustúpili za Váh.²²

Obsadzovanie slovenských častí Bratislavskej župy prebehlo pomerne hladko, keďže ozbrojený odpor bol, s výnimkou Trnavy, len nepatrný. Inak tomu bolo, kde bolo početnejšie maďarské obyvateľstvo. Rôznym dobrovoľníckym skupinám, zloženým najmä z demobilizovaných vojakov maďarskej národnosti, nechýbalo odhodlanie pri trestných výpravách do slovenských dedín. Sebavedomie si upevňovali bojovnými vyhláseniami. Pred príchodom dobre organizovaných česko-slovenských oddielov sa však zo svojich pozícií rýchlo vytratili, odvezúc so sebou potraviny a rôzne ceny. V Senci sa zorganizovala asi 100-členná skupina maďarských vojakov. Mali dva kanóny a štyri guľomety. Mestečko chceli brániť do poslednej kvapky krvi. Viedol ich nadporučík Szatinszky. Senec však nebránili, ale vyviezli z mestečka všetky potraviny uložené v mlyne. Na pokyn grófa Esterházyho odohnali dobytok obyvateľom z Chorvátskeho Grobu a zajali aj tamojšieho richtára. Čeklísky (bernoľákovský) gróf Esterházy sa vyhrážal slovenskému obyvateľstvu z okolitých obcí a osobitne slovenským katolíckym kňazom z Grobu a Švansbachu (dnes Viničné).²³

Česko-slovenské vojsko sa koncentrovalo predovšetkým na obsadenie Slováckmi obývaných krajov. Až 20. decembra 1918 sa začala situácia vyjasňovať, keď Dohoda určila demarkačnú čiaru, ktorá viedla po Dunaji. Hlavným veliteľom vojsk na Slovensku sa stal taliansky generál Luigi Piccione. Česko-slovenské vojsko, popri udržiavaní poriadku, však často konalo svojvoľne. Vojenské a politické orgány v mene akéhosi českého výboru naložili trnavským mešťanom kontribúciu jeden a pol milióna korún, ktorá mala byť splatená do 24 hodín. Čo sa aj stalo. Kontribučný rozkaz bol vraj dielom stotníka Richarda Brunnera, na ktorého prichádzalo veľa sťažností, že

²² *Slovenský prevrat IV.* Ed. MEDVECKÝ, Karol, Trnava 1931, s. 77 – 79

²³ ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 308/1919

vydáva svojvoľné nariadenia a utláča predovšetkým židovské obyvateľstvo. Trnavskí židia boli však najviac nepriateľsky naladení voči novému česko-slovenskému štátu.²⁴ Výzvu v nemeckom jazyku, v mene samozvaného výboru, dostal aj gróf Ziči (Zichy) z Voderád. Do trnavskej hospodárskej banky mal zložiť 60 000 korún.²⁵ Keď sa sťažnosti množili a dostali sa aj na vyššie miesta, Brunnerove prechmaty riešilo Hlavné veliteľstvo česko-slovenských vojsk v Kroměříži. Napriek rôznym výstrelkom bol Richard Brunner vymenovaný za policajného šéfa Bratislavy.²⁶

Dňa 10. decembra 1918 minister s plnou mocou pre správu Slovenska, Vavro Šrobár, vymenoval modranského evanjelického kňaza Samuela Zocha za župana Bratislavskej župy. Bola to dobrá voľba. Zoch patril k osvedčeným slovenským národovcom. Vynikal diplomatickým taktom a bol tolerantný k Nemcom i Maďarom. Uvedomoval si, že v župe s národnostne zmiešaným obyvateľstvom je potrebné rešpektovať neslovenské obyvateľstvo, aby sa predišlo nepokojom a rozvratu. S odstupom času je možné konštatovať, že neľahkú úlohu viesť župu v tomto zložitom povojnovom období úspešne zvládol.

Po vymenovaní za župana si Zoch otvoril kanceláriu v Pezinku, kde začal provizórne úradovať pre tie oblasti župy, ktoré už obsadili česko-slovenské jednotky. Nechal si vyhotoviť prvú pečiatku s kruhopisom „Župan Prešporskej stolice a mesta Prešporka“. V strede pečatidla bol v štíte len slovenský znak.²⁷ O niekoľko týždňov ho nahradil český lev na ramene nesúci štít so slovenským dvojkřížom na trojvrší. Aj tento drobný detail potvrdzuje, že už v prvých týždňoch existencie nového štátu sa rýchlo a bezohľadne presadzoval český centralizmus.²⁸ Pri riešení hladkého prechodu do nových pomerov sa župan mohol opierať o zákon o prechodných usta-

²⁴ Tamže, i. č. 117 /1919. O kontribúcii Zoch neskôr informoval Šrobára, že keby sa kontribúcia neuválila, posádka s počtom 120 mužov by sa nemohla pred židovským terorom udržať. Pozri jeho správu Šrobárovi zo 17. januára 1919. ŠABA, ŽB, karton 1, i. č. 571/1919

²⁵ Na konci výzvy sa tento samozvaný výbor vyhráza v prípade omeškania najprísnejšími represáliami (strengste Represalien in Aussicht gestellt sind). ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 117 /1919

²⁶ Za policajného šéfa vymenoval bratislavský župan Samuel Zoch kapitána Brunnera začiatkom roka 1919 a svoj krok dal na vedomie ministrovi V. Šrobárovi. ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 416/1919

²⁷ ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 246/1919

²⁸ Z prvého predsedu slovenskej vlády Šrobára sa už v decembri 1918 stal „Minister dr. Vavro Šrobár plnomocník vlády Československej republiky pre správu Slovenska“. Z bývalých ministrov sa stali referenti a potom poradcovia pre vládnú správu na Slovensku. SD 1919, január 9, Chýrník

noveniach na Slovensku z 10. decembra 1918. Zákon umožňoval ponechať na svojich miestach štátnych úradníkov a zamestnancov bývalého Uhorského kráľovstva aj so všetkými pôžitkami, ak zložia sľub vernosti republike a ak zmocnenec vlády uzná, že sú schopní plniť svoje úlohy.

Prvé oficiálne kroky podnikol župan Samuel Zoch 17. decembra 1918 práve v Pezinku. Na mestskom dome sa stretol s predstaviteľmi miestnej národnej rady, úradníkmi z mesta a okresu. V mene pezinských Slovákov ho pozdravil farár Milan Žarnovický a v mene Nemcov senior Henrich Daxer. Pezinskí Nemci prijali nového župana s uspokojením, keď ich ubezpečil, že v novom štáte budú mať rečovú slobodu. Podobne sa uspokojili aj zamestnanci okresného slúžnovského úradu po Zochovom vyhlásení, že ich nemieni zbavovať chleba. Teda nepozbaví ich miesta. Župan v správe Vavrovi Šrobárovi referoval, že úradníctvo sa s oduševnením vyslovilo v prospech nového štátu a prisľúbilo oddane slúžiť republike. Ich ochota a nadšenie Samuela Zocha priam prekvapili. Ďalej poznamenal, že úradníci sú duševní a hmotní bedári, ktorí sa formálne vydávali za „Maďarov“, pretože museli. Samuel Zoch im pripomenul, že ak chcú slúžiť novému štátu, budú sa musieť opätovne poslovenčiť nielen na verejnosti, ale aj v rodinnom živote. Úradníci to ochotne prisľúbili a zriadili vyučovanie slovenskej reči, aby si zdokonalili gramatiku a pravopis. Prisľúbili zložiť republike prísahu.

Záverom správy adresovanej Vavrovi Šrobárovi župan Zoch zdôraznil, že len vedúce miesta bude treba zabezpečiť spoľahlivými ľuďmi a ostatných, čo vedia slovensky, treba podržať. Zoch ponechal všetkých zamestnancov na svojich miestach, ale vyžiadal si od nich písomný sľub vernosti a čakal na ďalšie Šrobárove inštrukcie. Vo funkcii pezinského mešťanostu potvrdil Otokara Jamnického, hlavného mestského notára, ktorého mestský výbor 13. novembra 1918 poveril zastupovaním na dovolenke sa nachádzajúceho mešťanostu Jána Szémana. Hoci Jamnický bol rodom Slováč, ešte 15. novembra 1918, keď sa české vojsko blížilo k Pezinku, zložil prísahu vernosti Uhorsku a od pezinských mestských úradníkov a zamestnancov prijal prísahu brániť úplnú nezávislosť „Magyarország“ a slúžiť pokroku, slobode a dobrou uhorského ľudu.²⁹

Župana Zocha navštívila aj deputácia pezinských židov, ktorí vyslovili vernosť česko-slovenskému štátu. Samuel Zoch im prízvukoval, že nový režim bude skutočne liberálny a nie iba naoko ako bývalá uhorská vláda, čo pezinských židov uspokojilo. V Pezinku vykonal Zoch aj ďalšie opatrenia,

²⁹ Od Uhorského kráľovstva k Československej republike. Dokumenty, c. d. s. 75 a 81

ktoré postupne uskutočňoval na Slováckmi obývaných územiach Bratislavskej župy. Nariadil odstrániť maďarské verejné a obchodné nápisy a nahradiť ich slovenskými a nemeckými. Na verejné budovy nechal vyvesiť slovenské a české zástavy. Zakázal vyvesovanie maďarských zástav. Pezinským a modranským Nemcom povolil používanie nemeckých zástav popri slovenských. Za úradný názov Pezinka chcel mať Bazin, vzhľadom na argumentáciu Pavla Križku, ktorý v polemike s Ipolyiom Stummerom dokazoval starobylý slovenský pôvod tohto názvu.

V správe Šrobárovi oznamoval, že v neobsadenej Bratislave slabne odpor voči novému štátu. Spomenul aj tvrdenie peštianskych novín, že na jeho hlavu vypísali odmenu.³⁰ V dňoch 20. a 21. decembra 1918 Zoch opäť navštívil Trnavu, kde organizoval nové pomery. Protivníci česko-slovenského štátu boli podľa jeho hlásenia úplne zlomení. Úradníci, učitelia a gymnaziálni profesori prejavili ochotu podriaďiť sa česko-slovenskej vláde. Všetci podpísali predbežný sľub poslušnosti a v prípade vymenovania boli pripravení zložiť prísahu vernosti. V Trnave zriadil zásobovací úrad pre celú župu. Do čela zásobovacieho úradu dosadil trnavského obchodníka Fantiška Hašu a vymenoval aj zásobovací výbor, ktorému sám predsedal. Školskú otázku navrhol vyriešiť takým spôsobom, aby sa ešte dočasne vyučovalo po maďarsky a učivo sa vysvetľovalo aj po slovensky, na čo plánoval dozrieť.

Župana Zocha navštívila aj deputácia trnavských židov, ktorých uistil o tolerancii. Zároveň im oznámil, že nedovolí mravne ani hospodársky vykorisťovať slovenský ľud a vo vlastnom záujme musia svoje kapitálové služby podriaďiť ľudomilnej práci. Upozorňoval Vavra Šrobára na škodlivé následky rekvirácie vína, ktoré česko-slovenské vojsko vykonávalo. Za liter vína platili vojaci 3 koruny a 50 halierov, čo bola vtedy už nízka suma. Pripomenul, že maďarská vláda po celú vojnu víno nerekvirovala. Ak rekvirácie budú ďalej takýmto spôsobom pokračovať, vzbúria sa proti novému režimu slovenskí vinohradníci, čomu sa treba vyvarovať.³¹

Zoch opäť navštívil Trnavu po vianočných sviatkoch počas cesty za Vavrom Šrobárom do Žiliny. Vedeniu mesta oznámil svoj príchod vopred a požiadal ho, aby zabezpečilo dôstojné prijatie. Magistrát mal za úlohu vyzdobiť budovy a ulice českými a slovenskými zástavami, zvolať bývalé zastupiteľstvo a úradnícky zbor. Všetko malo byť pripravené okázalo v zá-

³⁰ ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 7/1919

³¹ Tamže, i. č. 18/1919

ujme česko-slovenského štátu.³² Počas trnavskej návštevy dal preveriť personálne a národnostné pomery v mestských úradoch. Z tejto previerky sa zachoval osobitný výkaz, zachytávajúci národnosť zamestnanca, miesto narodenia, dobu služby a znalosť slovenského jazyka. Zo sedemnástich mužov a žien, pracujúcich na trnavskom mestskom politickom úrade, bolo jedenásť Slovákov, traja Maďari a traja Nemci. Spomedzi vyšších úradníkov mešťanosta Ludwig Francisci, trnavský rodák, v časoch prevratu ušiel, a tak autori personálneho auditu poznamenali, že v úrade nebude podržaný. V rámci znalosti jazykov mal uvedené, že slovenčinu ovládal slovom. Hlavný notár, takisto trnavský rodák, Ján Schwendt, mal národnosť slovenskú. Slovenčinu ovládal slovom a písmom a do služieb mesta bol prijatý roku 1897 na doživotie. Napriek tomu však odišiel z mesta a v poznámke pri jeho mene je uvedené „sprostý ušiel“. Mestský advokát, už vyše 70-ročný Eduard Borovándy ako rodák z rakúskeho Walterskirchenu si uvádzal národnosť maďarskú, ale slovenčinu ovládal slovom a písmom. Vzhľadom na svoj vek sa vzdal funkcie, ktorá bola zrušená. Mestský fyzikus (lekár), Trnavčan, Dr. Jozef Roth bol nemeckej národnosti, ale slovenčinu ovládal aj písmom. Keďže dosiahol už šesťdesiatku, mal byť penzionovaný a na jeho miesto bol vyhladnutý Dr. Záthurecký.

Podnotár a sirotný, Koloman Abolnár, ovládal slovenčinu slovom aj písmom. Počítalo sa, že vo funkcii naďalej zostane. Mestský lekár Dr. Leopold Štefunko, ako rodák z obce Abrahám, dobre ovládal slovenčinu a zostal vo funkcii. Ostatní zamestnanci Vojáček, Minárik, Lukáčik, Vajnár a Virsik si uvádzali slovenskú národnosť, ako aj znalosť slovenského jazyka slovom a písmom, s výnimkou Minárika, ktorý ovládal slovenčinu len slovom. Spomedzi štyroch nižších úradníckych síl traja ovládali slovenčinu slovom a písmom, Mária Ostrá vedela slovensky len hovoriť.³³ Podobná veľká prevaha Slovákov bola aj medzi úradníkmi Mestského technického a gazdovského úradu. Všetci vedeli hovoriť a písať po slovensky. V aparáte mestskej polície bola podobná situácia. S výnimkou mestskeho kapitána, Maďara Edmunda Dolnaya, ktorý vedel slovensky len hovoriť, všetci ostatní sa hlásili k slovenskej národnosti a svoj materinský jazyk ovládali slovom aj písmom. Zastúpenie Slovákov v mestských úradoch Trnavy a ich všeobecná znalosť slovenského jazyka a to aj u tých, ktorí sa hlásili k nemeckej alebo maďarskej národnosti, nepotvrdzujú doposiaľ zakorenené mýty, že vraj v dobe vzniku Česko-Slovenskej republiky bola len malá hŕstka vzdelaných Slovákov, a preto museli prísť na Slovensko Česi a zostať tu dvadsať rokov.

³² Tamže, i. č. 4/ 1919

³³ Tamže, i. č. 491/ 1919

Na ilustráciu uvedieme aj personálne pomery na daňovom úrade v Bratislave, kde už po obsadení mesta česko-slovenským vojskom župan Zoch, v sprievode svojho zástupcu Jána Gallu a daňového správcu Jána Selepu, vykonal 11. januára 1919 personálnu previerku. Doterajší predsedu úradu, Eugen Samassa, podľa inštrukcií z Budapešti vyslovil pri ich príchode protest. Úrad vydal bez odporu a slovenskej delegácii predstavil 22 úradníkov a zamestnancov. Piaty z nich, Ján Ribárik, Pavel Slávik, Alexander Papánek, Konštantín Gašparik a Ján Palmaj, ovládali slovenčinu slovom aj písmom. Ďalší traja, Arpád Asztalos, Ludvík Špeciár a sluha Ján Mikuš, ovládali slovenčinu len slovom. Požiadali o dvojročnú lehotu, aby sa mohli doučiť gramatiku. Ďalší traja zamestnanci, vrátane predsedu Eugena Samassu, rozumeli a čiastočne aj hovorili slovensky. Tiež požiadali o dvojročnú lehotu na zdokonalenie sa v slovenčine. Zvyšní dvanásť zamestnanci vôbec nevedeli po slovensky. No boli ochotní v úrade zostať, slúžiť republike a zložiť sľub vernosti. Požiadali o dvojročnú výnimku, aby sa mohli naučiť slovenčinu.³⁴

Situácia medzi inteligenciou slovenského pôvodu, ktorá sa v nových pomeroch vrátila k svojim koreňom, nebola až taká katastrofálna, ako sa neskôr tendenčne tvrdilo a dodnes sa zvykne tvrdiť. Veľavravný je už štatistický prehľad slovenského učiteľstva. V roku 1913 si slovenský materinský jazyk uvádzalo 406 učiteľov elementárnych škôl, teda deklarovali sa ako Slováci.³⁵ V auguste 1919 na elementárnych školách na Slovensku evidovalo Ministerstvo školstva a národnej osvety 3 784 Slovákov, 159 Čechov, 620 Maďarov, 390 Nemcov. Viac ako 1 300 učiteľských miest bolo uprázdnených. V prehľade sa uvádzalo, že z 3 784 Slovákov je aspoň 3 000 Novoslovákov (reslovakizantov), teda takých, ktorí si deklarovali svoju pôvodnú slovenskú národnosť až po prevrate a prispôbili sa novým pomerom.³⁶ V nových, ešte nestabilných pomeroch pribudlo za osem mesiacov trvania republiky až 3 300 učiteľov Slovákov. Vzdelaných Slovákov v rôznych funkciách bolo po prevrate dostatok, ale vzhľadom na ich predchádzajúcu službu ich z politických dôvodov vyhlásili za nespoľahlivých. Od roku 1919 ich začali prepúšťať z práce a nahradzovať Čechmi, ktorí často nemali ani príslušnú kvalifikáciu, ani morálku.

V posledných decembrových dňoch roku 1918 bola Bratislava ešte v rukách Maďarov a v meste sa rozmáhal chaos. Na zabezpečenie poriadku a obrany mesta vťahol do Bratislavy dobrovoľnícky oddiel „námorníkov“ pod vedením Viktora Heltaiho. V skutočnosti to boli do námorníckych uni-

³⁴ Tamže, i. č. 122/1919

³⁵ *Slovensko proti revízii Trianonskej zmluvy*. Bratislava 1929, s. 18

³⁶ Terajší stav slovenského školstva. SD, 1919, aug. 9.

foriem oblečení rôzni peštianski povalači. Heltai sa vyhlásil za vojenského veliteľa mesta a prostredníctvom teroru a plienenia nastolil hrôzovládu. Prenasledovali predovšetkým slovenských aktivistov. Vo Vajnorochoch vyrabovali faru známeho slovenského národovca Ferdiša Jurigu. Viacerí Slováci v obavách o svoj život opustili mesto. Nakoniec aj bratislavskí Nemci a Maďari žiadali, aby Heltaiho oddiel, ktorý mal Bratislavu ochrániť pred „čechoslovákmi“, stiahla maďarská vláda späť, čo sa napokon aj stalo.³⁷

Pred Vianocami 1918 bratislavský župan Samuel Zoch rokoval s bývalým uhorským županom Zoltánom Jankóom a oznámil mu, že v najbližších dňoch dôjde k obsadeniu mesta česko-slovenským vojskom. Keď sa o tom dozvedelo miestne vojenské veliteľstvo, uverejnilo vyhlásenie, že česko-slovenské vojsko za žiadnych okolností do Bratislavy neprepustí a mesto bude brániť do poslednej kvapky krvi. Pri ďalšom rokovaní oznámil Samuel Zoch bývalému uhorskému županovi, ktorého právomoc bola v danom období obmedzená už len na Bratislavu a jej najbližšie okolie, že obsadenie mesta bude mať viac charakter politický než vojenský. Vojsko, ktoré je určené na obsadenie, tvoria príslušníci česko-slovenského zahraničného kontingentu, sú disciplinovaní a to je zárukou poriadku a bezpečnosti. Oznámil, že úradnou rečou v župe bude slovenčina, len v okresoch s maďarským obyvateľstvom sa ponechá aj maďarský jazyk. Keď sa správa o obsadení Bratislavy rozšírila, vzrástli obavy, že rôzne asociálne živly budú chcieť ťažko predvídateľné udalosti využiť. Preto bývalý župan Zoltán Jankó nariadil zatváranie domov o 18. hodine, uzavretie verejných lokálov o 20. hodine a po 21. hodine večer nikto nesmel bez zvláštnej legiti mácie vychádzať z domu. Okrem toho bol zakázaný predaj alkoholických nápojov. Z Bratislavy sa začali sťahovať exponovaní úradníci, najmä židia, dúfajúc, že v Budapešti prežijú nastávajúce zmeny a potom sa vrátia.

Legionári stojaci na demarkačnej čiare pred Bratislavou dostali rozkaz na obsadenie mesta. Kapitán Heisinger, príslušník veliteľského zboru 72. bratislavského pluku, prebehol k česko-slovenskému vojsku a podal dôležité informácie o vojenskej situácii, ktoré potvrdzovali, že odpor rôznych ozbrojených skupín bude slabý.³⁸ V nasledujúcich hodinách Bratislava (bývalý Pozsony),³⁹ prežívala veľmi dramatické chvíle. Na silvestrovské po-

³⁷ Hruzovláda v Prešporoku. SD 1918, nov. 28. (č.17), s. 2

³⁸ HANÁK, Jozef. *Obsadenie Bratislavy 1918 – 1920. Kronika pamätných dní*. Bratislava: Marenčin, 2004, s. 75 – 77

³⁹ Maďarská administratíva od začiatku 20. storočia nedovoľovala používanie nemeckého názvu mesta – Pressburg. Aj známe noviny Pressburger Zeitung museli v nemeckých textoch uvádzať maďarský názov Pozsony. Mohli si však ponechať pôvodný názov.

ludnie roku 1918 mesto zasypali letáky zhadzované z lietadla, ktoré informovali obyvateľov mesta, že česko-slovenské vojsko neprichádza s nepriateľskými úmyslami a zakrátko oslobodí mesto. Správu mesta prevzal robotnícky komisár, predseda robotníckej rady, sociálny demokrat Pavol Wittich. O poriadok sa mala starať robotnícka garda, ktorá strážila príjazdové cesty, obsadila kľúčové miesta a bránila aj evakuácii a drancovaniu skladov a úradov. Jej zásluhou boli ulice pokojné. Moc gardy však trvala sotva dva dni. V meste sa rozchýrilo, že česko-slovenské vojsko (podľa dobovej tlače „zberba vlamačov“) zakrátko obsadí Bratislavu. Na uliciach sa vytvorili hlúčky vystrašených ľudí. Maďarské vojenské oddiely začali z mesta ustupovať.⁴⁰

Pluk talianskych legionárov, podporovaný niekoľkými tuctami dobrovoľníkov a vedený talianskymi dôstojníkmi, začal 31. decembra 1918 postupovať k mestu. Pri Devínskej Novej Vsi sa odohrala menšia ozbrojená šarvátka, ale potom už vojaci postupovali bez väčších prekážok.⁴¹ Obsadili Lamač, Patrónku a v ranných hodinách 1. januára 1919 legionársky strelecký regiment bez odporu obsadil bratislavskú železničnú stanicu. Veliteľ legionárov, plukovník Ricardo Barecca, poslal do Bratislavy odkaz, že v najbližších hodinách vojsko vpochoduje do mesta, a žiadal, aby s kompetentnými osobami mohol dohodnúť podrobnosti obsadenia mesta. Konečné rokovania prebehli na železničnej stanici, kde sa dostavili ľudový komisár Pavol Wittich, mešťanosta Richard Kánya a mestskí radcovia Felár a Rest. Mešťanosta Kánya žiadal, aby sa upustilo od obsadenia Bratislavy vojskom, lebo v meste panuje pokoj. Plukovník Ricardo Barecca vyhlásil, že koná na základe príkazu Dohody. Uistil zástupcov mesta, že k žiadnemu násiliu nedôjde, ak sa nevyskytnú provokácie. V opačnom prípade vojsko prísne zakročí. O siedmej hodine večer, 1. januára 1919, začali legionárske oddiely prechádzať bratislavskými ulicami na miesta svojho ubytovania. V nočných hodinách došlo k incidentu so skupinou demonštrantov, ktorý si vyžiadal štyri ľudské životy.⁴² Česko-slovenské vojsko ukázalo, že použije zbrane, ak dôjde k narušeniu poriadku a provokáciám.

Nasledujúci deň plukovník Ricardo Barreca vyhlásil, že je poverený udržiavať poriadok a do rozhodnutia mierovej konferencie bude vojenským veliteľom mesta Bratislavy. Nariadil rekviráciu všetkých áut a zbraní, okrem šablí a revolverov dôstojníkov. Ubezpečil, že ak česko-slovenské

⁴⁰ HANÁK, Jozef, c. d. s. 78

⁴¹ Slovenský denník, 1919, jan. 5., s. 3 – 4

⁴² SLADKÝ, František. Ako bola Bratislava pridelená k ČSR. In *Zlatá kniha mesta Bratislavy*. Bratislava 1928, s. 41 – 42

vojsko nebude vyprovokované, nevyskytnú sa žiadne násilnosti. Žiadal, aby úradníctvo zostalo na svojich miestach a aby si aj mestská stráž plnila svoje povinnosti. Na ďalšom stretnutí vojenského veliteľstva Bratislavy so zástupcami mesta sa rokovalo o odovzdaní železnice, pôšt, telekomunikácií a ostatných úradov. Veliteľstvo vydalo rozkaz až do odvolania nepoužívať súkromnými osobami telegraf a telefón v medzinárodnom styku, odstrániť znaky a symboly bývalého štátu a nenosiť odznaky rakúsko-uhorskej armády a honvédstva. Porada rozhodla o zrušení židovskej gardy a jej výzbroj sa mala odovzdať česko-slovenskému vojsku. Vojenský veliteľ Bratislavy ubezpečil židov, že má dosť síl na zaistenie bezpečnosti.⁴³

V prvých januárových dňoch roku 1919 sa župan Samuel Zoch presťahoval z Pezinka do Bratislavy. Dňa 4. januára 1919 poslal Šrobárovi správu o obsadení mesta a o celkovej situácii. Zdôraznil, že v Bratislave sa pripravovala revolúcia a bolo potrebné rýchlo konať. Bývalý uhorský župan, Zoltán Jankó, sa pokúsil vyjednávať s talianskym generálom Borionem, ale ten mu dal na jasne vedomie, že je vojak a nerieši politické otázky. Bratislavskí Nemci sa tešili maďarskému pádu a nebude problém ich získať pre Česko-Slovensko. Treba však urýchlene zlepšiť zásobovanie mesta a riešiť sociálne problémy. Vzhľadom na zastavenie práce vo veľkých fabrikách sa po Bratislave potulovalo veľa robotníkov. Dynamitová továreň však mala podľa Zocha v krátkom čase rozbehnúť výrobu. Do fabriky bol určený zmocnenec Fedor Jamnický. Župan Zoch navrhoval rýchlo obnoviť výrobu aj v rafinérii Apollo, keďže ropu z Gbelov bude možné bez ťažkostí dovážať. Poprosil Vavra Šrobára o dovoľenie, aby mohol vymenovať za školského dozorcú Ján Zigmundíka a za jeho zástupcu Viktora Okályho.⁴⁴

Samuel Zoch sídlil v župnom dome a na sviatok Troch kráľov si dal predvolať svojho predchodcu Zoltána Jankóa. Žiadal ho odovzdať úrad a oznámil mu, že česko-slovenskou vládou je vymenovaný za bratislavského župana a komisára mesta. Jankóovi dovolil bývať v Bratislave, ale odporúčal mu, aby sa verejne neangážoval. Župan Zoch vydal proklamáciu v slovenskom, nemeckom a maďarskom jazyku. Prisľúbil, že demokratický česko-slovenský štát nechce nikoho utláčať, ale naopak, každú oprávnenú snahu národností bude podporovať. Za oficiálny úradný jazyk vyhlásil slovenčinu a zdôraznil, že mesto čaká v česko-slovenskom štáte svetlá budúcnosť, lebo bude mať i v medzinárodnom obchode veľký význam. Bratislava bude hlavným mestom slovenskej časti česko-slovenského štátu.⁴⁵

⁴³ HANÁK, Jozef, c. d. s. 92

⁴⁴ ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 119 /1919

⁴⁵ V Bratislave je pokoj. In SD, 1919, jan. 11

Rozpustenie všetkých národných rád a výborov na území Slovenska, nariadené ministrom Šrobárom 8. januára 1919, sa malo uskutočniť do dvoch týždňov a ukončilo ich pôsobenie aj v Bratislavskej župe. Väčšina týchto revolučných orgánov moci však vznikla iba niekoľko dní predtým, ako mali byť rozpustené. Slovenská národná rada vo Svätom Jure, pozostávajúca z 24 členov, sa ustanovila 3. januára 1919. Jej predseda Ignác Niedermann požiadal župana, aby vymedzil jej práva a povinnosti. No prv, než sa mohla ujať moci, bola rozpustená.⁴⁶ Viaceré národné rady a národné výbory na území Bratislavskej župy, bez ohľadu na Šrobárov výnos, však pôsobili ďalej. Predseda Národného výboru v Cíferi vyzval 28. januára 1919 grófkku Šarlotu Ziči, aby zložila 2 000 korún na revolučnú stráž, ktorá osem dní strážiла jej majetok a bola ochotná obetovať aj život pri obrane jej majetku.⁴⁷

V prvých januárových dňoch česko-slovenské vojsko postúpilo aj do častí župy obývaných Maďarmi. 7. januára 1919 obsadilo Galantu a v nasledujúcich dňoch Žitný ostrov až po dunajskú demarkačnú líniu. Týmto sa celé územie Bratislavskej župy dostalo pod vojenskú kontrolu česko-slovenského štátu. Neustále však kolovali rôzne chýry, že obsadenie je len prechodná záležitosť, lebo mierová konferencia v Paríži bude veci riešiť inak. Nielen Maďari, ale aj veľa slovensky zmýšľajúcich ľudí si nevedelo predstaviť zánik štátu s deväťstoročnou tradíciou. Vývoj sa však uberal iným smerom, než si predstavovala Budapešť. Bez ohľadu na dovtedy nevyjasnené otázky štátneho usporiadania župan Samuel Zoch so svojím aparátom riešil množstvo komplikovaných otázok. V spolupráci s vojenskými orgánmi zaisťoval bezpečnosť územia župy. Obrátil sa na Slovákov z Modry a okolia s výzvou o pomoc pri zabezpečení južných hraníc Slovenska. Vyše päťsto mužov vytvorilo Zbor dobrovoľníkov Bratislavskej župy. Na čele so slovenskými dôstojníkmi prešli ulicami Bratislavy pod slovenskou zástavou a posilnili hraničný úsek od Bratislavy po Komárno.⁴⁸

Zmena politických pomerov a chaos vyvolaný prevratovými udalosťami si vyžadovali aj rôzne administratívne rošády. Na riešenie personálnych, školských aj sociálnych otázok bolo nevyhnutné plné nasadenie župana a jeho aparátu. Samuel Zoch, vedomý si svojej zodpovednosti a množstva práce, sa vzdal mandátu poslanca Dočasného národného zhromaždenia s odôvodnením, že nemôže dochádzať do Prahy, keďže situácia si vyžaduje jeho stálu prítomnosť v Bratislave.

⁴⁶ ŠABA, ŽB I. psž, k. 1, i. č. 348/1919

⁴⁷ Tamže, i. č. 309/1919

⁴⁸ HANÁK, Jozef, c. d. s. 106

V súčinnosti so Šrobárom menoval komisárov do jednotlivých okresných úradov, najmä preto, že v nich zostal pracovať pôvodný aparát. Viacerí komisári sa aktívne chopili svojej funkcie a posielali županovi rôzne návrhy a prípisy. Dočasným komisárom trnavského slúžnovského okresu sa stal Cech Jaroslav Mezník. Pomerne rýchlo sa dokázal zorientovať. V rozsiahlej správe pre župana načrtol úlohy, ktoré chce v súvislosti s rozvojom okresu plniť. Okrem hospodárskych opatrení sa zaslúžil za zlepšenie cestnej siete, ktorá bola v katastrofálnom stave. Plánoval riešiť aj židovskú otázku. Videl neblahý vplyv židov na obyvateľstvo v sociálnej oblasti a poznal ich negatívne postoje k novému štátu. Zápas so židmi, ako v závere projektu zdôraznil, chcel viesť len zákonnými prostriedkami.⁴⁹

Napriek zdržanlivému postoju časti obyvateľstva k Česko-Slovenskej republike a jej predstaviteľom, mnohí si začali uvedomovali nezvratnosť pomerov. Aj keď maďarská propaganda živila v nich nádeje, že obsadenie Slovenska i Bratislavy je len dočasnou záležitosťou a všetko vyrieši mierová konferencia. Na verejnú mienku pôsobili aj hojne rozširované letáky v Bratislave a jej bezprostrednom okolí. Ich najčastejším obsahom bolo: „Pozsony Magyar volt és Magyar lesz!“ (Bratislava bola maďarská a maďarská aj bude!) Mierová konferencia v Paríži začala svoju činnosť v polovici januára 1919, ale bez prítomnosti oficiálnej maďarskej reprezentácie. Dlhšiu dobu nebolo jasné, či o otázke Slovenska nerozhodne napokon plebiscit, ktorý sa v tej dobe organizoval v susednom Maďarsku, Nemecku i Poľsku. Praha plebiscit dôrazne odmietala.

V nasledujúcich dňoch prichádzali za Samuelom Zochom na župný dom zástupy obyvateľov, úradníci, profesori, učitelia a iné osoby. Sľubovali vernosť a oddanosť česko-slovenskému štátu. Dostavil sa aj bývalý hlavný bratislavský župan, kedysi tuhý maďarizátor, gróf Jozef Ziči, a tiež oznámil, že sa podrobuje nariadeniam česko-slovenského štátu. Svoje rozhodnutie odôvodnil slovami: „Podľa mojej politickej zásady všetko riadi Prozreteľnosť božská. I česko-slovenský štát povstal z dopustenia Božieho. Mne ako veriacemu katolíkovi nepozostáva nič iné, než tomuto sa podriaďiť.“ Slovensky štylizovaný sľub vernosti a lojálnosti Česko-Slovensku podpísal aj gróf Ján Pálfi.⁵⁰ Nechýbali hromadné prejavy lojality. Samuelovi Zochovi sa prišla poďakovať za jeho demokratickú a tolerantnú proklamáciu deputácia družstva bratislavských kaviarnikov. Vyslovili presvedčenie, že ich pomery sa zlepšia, keďže mnohé nariadenia uhorskej vlády spôsobili úpadok

⁴⁹ ŠABA, ŽB I. psž, k. 1.i. č. 103/1919

⁵⁰ Tamže, i. č. 325/1919

kaviarenského podnikania. Plukovníkovi Ricardovi Barrecovi poďakovali, že mesto zbavil chaosu a neznesiteľných pomerov.⁵¹

Na bratislavskú radnicu zavítal župan Zoch 8. januára 1919. Prítomným oznámil, že je zároveň aj vládnym komisárom mesta. Na radnici ho po maďarsky privítal mešťanosta Richard Kánya a po slovensky člen mestskej rady Daniel Molec. Samuel Zoch sa v maďarčine poďakoval za privítanie. Na ten istý deň povolal do svojho sídla predstaviteľov úradov a inštitúcií pôsobiacich v meste. Pozvánku dostal aj rektor Alžbetínskej univerzity, ale akademický senát mu nariadil pozvanie ignorovať. Z toho dôvodu zakázal Zoch, 28. januára 1919, prednášky a činnosť pedagogického zboru na Alžbetínskej univerzite. Len pedagógovia Lekárskej fakulty, ostatne veľmi dobre personálne i prístrojovo vybavenej, mohli vykonávať nemocničné a lekárske služby. V prípade univerzity si však konečné rozhodnutie ponechala pražská vláda.⁵²

Dňa 16. januára 1919 padlo definitívne rozhodnutie, že Bratislava sa stane hlavným mestom Slovenska, kam sa presťahujú aj príslušné administratívne orgány, predovšetkým Šrobárovo ministerstvo pre správu Slovenska, sídliace dovedy v Žiline. Na druhý deň župan Samuel Zoch poslal Vavrovi Šrobárovi informáciu o pomeroch v Bratislave, v ktorej uviedol, že obyvateľov mesta si nová administratíva získala rýchlou dodávkou uhlia. Jedinou politicky organizovanou silou proti česko-slovenského štátu boli nemeckí a maďarskí socialisti vedení Pavlom Wittichom, bývalým veliteľom červenej robotníckej gardy. Pri razii v jeho sídle sa našli zbrane, vrátane guľometov, hoci tvrdil, že všetko odovzdal. Socialistickou agitáciou sa snažil ovplyvniť aj ľavicovo zmýšľajúcich legionárov, ale len s malým úspechom.⁵³

V tomto čase začala medzi obyvateľstvom, bez rozdielu národnosti, narastať nespokojnosť. Vyvolalo ju niekoľko skutočností. Predovšetkým to bolo nedostatočné zásobovanie miest a rekvirácie na vidieku. Tie sa začali vykonávať v polovici januára 1919. Zásobovací úrad pre Slovensko poveril riaditeľa Českej zeméďelskej spoločnosti v Prahe, Karla Pruchu, aby na Slovensku vykúpil 400 kusov dobytky: 100 kusov pre Ostravu, 200 kusov pre vojenskú správu a 100 kusov na zásobovanie Prahy. Župan poskytol vykupovačom žandársku asistenciu a pokyn, aby dobytok kupovali najmä u majiteľov a nájomcov veľkostatkov a hlavne u Maďarov.⁵⁴ V skutočnos-

⁵¹ Tamže, i. č. 28/1919

⁵² Tamže, i. č. 203 /1919

⁵³ Tamže, i. č. 571/1919

⁵⁴ Tamže, k. 2, i. č. 1152/1919

ti sa však dobytok konfiškoval tam, kde to len bolo možné. A to aj u drobných chovateľov a za veľmi nízke výkupné ceny, na čo sa mnohí sťažovali. Aj samotný fakt, že z podvyživeného Slovenska sa vozí dobytok aj víno do Čiech, poburovalo obyvateľstvo.

Krátko po vyhlásení Bratislavy za hlavné mesto Slovenska pripadala Samuelovi Zochovi a novému župnému aparátu neľahká úloha pripraviť slávnostné privítanie Šrobárovho ministerstva do hlavného mesta Slovenska. Župan telegraficky pozval na slávnosť aj M. R. Štefánika. Telegram adresoval na Ministerstvo národnej obrany do Prahy. Obratom došla odpoveď: „Telegram na Dr. Štefánika Praha nelze doručiti, Štefánik se v Praze nenalézá.“⁵⁵ V súvislosti s príchodom Šrobárovej vlády sa po meste vylepovali plagáty podpísané županom s oznamom, že minister príde osobitným vlakom na Hlavnú stanicu 4. februára 1919 o desiatej hodine. Vyzval všetkých obyvateľov mesta a župy, aby sa v hojnom počte zúčastnili privítania. Ríhtári obcí mali okresným úradom dodať zoznamy tých, čo prídu do Bratislavy, aby župa zorganizovala osobitné vlaky na dovoz záujemcov. Súčasťou slávnosti malo byť ľudové zhromaždenie a večerné predstavenie Národného divadla z Prahy.⁵⁶ Župan požiadal spolok bratislavských veľkopriemyselníkov, aby na deň príchodu vlády udelili fabrickým robotníkom a zamestnancom platené voľno.⁵⁷

Šrobárova vláda prišla do Bratislavy 4. februára 1919 v stanovenom čase napriek tomu, že mnoho železničných zamestnancov v Bratislave vstúpilo v predchádzajúci deň do štrajku. Pružne ich totiž nahradili českí sokoli, ktorí boli narychlo povolaní na výpomoc. Vavra Šrobára a jeho sprievod pozdravovali výstrely delostreleckej batérie umiestnenej na Bratislavskom hrade. Spolu so Šrobárom prišli do Bratislavy aj ministri pražskej vlády František Staněk, František Soukup, Gustav Haberman a zástupca poslaneckej snemovne František Udržal. Nechýbal ani syn prezidenta Jan Masaryk. Slávnostného privítania slovenskej vlády sa zúčastnili aj zástupcovia niektorých štátov, medzi nimi i Japonska. Veľká časť Bratislavčanov však príchod Šrobárovej vlády ignorovala. Večer si pozvaní hostia pozreli v mestskom divadle Smetanovu Predanú nevestu a zúčastnili sa banketu.

Na druhý deň, 5. februára 1919, sa pred mestským divadlom konala slávnostná prisaha domáceho 72. pešieho pluku novému štátu. Vojaci prisahali na slovenskú zástavu, ktorú ukoristila mestská garda v boji so slovenskými dobrovoľníkmi v septembri 1848. Veliteľ gardy, Henrich Justi,

⁵⁵ Tamže, i. č. 271/1919

⁵⁶ Tamže, k. 2, i. č. 706/1919

⁵⁷ Tamže, i. č. 617/1919

uložil neskôr zástavu do depozitu mestského múzea. V slávnostnom sprievode niesol zástavu na prísahu syn národovca a účastníka slovenského povstania Jána Branislava Herrgota zo Svätého Jura. Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska sa usídlilo vo vládnej budove v blízkosti mosta, ktorú plukovník Ricardo Barreca spočiatku neodporúčal, keďže z druhého brehu Dunaja ju bolo možné ostreľovať. Tu mala sídlo aj Slovenská tlačová kancelária, ktorá premenou na filiálku ČTK už 20. februára 1919 prišla o svoj pôvodný názov a samostatnosť.

To však už v Bratislave stúpalo napätie a neistota, ktoré vyústili do tragických udalostí. Od 3. februára 1919 bratislavské fabrické robotníctvo začalo štrajkovať a vďaka dňu voľna, vyhláseného pri príležitosti príchodu Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska do mesta, sa štrajk predĺžil až do 5. februára 1919. Štrajk bol v skutočnosti organizovaný z Budapešti a jeho cieľom bolo demonštrovať nesúhlas obyvateľstva s novými politickými pomermi. Bratislavské dobre organizované robotníctvo utvorilo štrajkový výbor, ktorý nastolil viaceré sociálne, ale aj politické požiadavky. Na veľkých ľudových zhromaždeniach bolo prijaté deväťbodové memorandum adresované Vavrovi Šrobárovi.

V memorande žiadali uznanie práva na sebaurčenie, opätovné otvorenie Alžbetínskej univerzity, garantovanie spolčovacieho a zhromažďovacieho práva, zavedenie osemhodinového pracovného času, kolektívne zmluvy na zákonomnom základe, zvýšenie podpory v nezamestnanosti na 15 korún pre mužov a 10 korún pre ženy denne, opätovné prijatie prepustených zamestnancov, zrušenie mzdových redukcií a ich nastavenie podľa výšky, ktorú určila maďarská vláda, demisiu župana Samuela Zocha a policajného riaditeľa Richarda Brunnera.⁵⁸ Keďže požiadavky výboru boli odmietnuté, 11. februára 1919 sa začal generálny štrajk, ktorý paralyzoval mesto.

Na druhý deň, 12. februára 1919, bolo zvolané veľké zhromaždenie na Trhovom námestí (dnes nám. SNP), kam prišli tisícky demonštrantov, ale aj ozbrojení vojaci a žandári. Na provokatívne nosenie maďarských stužiek vojaci reagovali použitím bodákov, na čo prepukla davová psychóza. Plukovník Ricardo Barreca sa pokúsil dav upokojiť a z davu sa začalo ozývať provokatívne volanie: „Éljen Barreca!“ (Nech žije Barreca!) Jeden z legionárov udrel plukovníka pažbou pušky a vážne ho zranil, čo vyvolalo všeobecný zmätok. Keď akýsi mladík sa pokúsil vyvesiť maďarskú zástavu na kandeláber, dôstojník na neho vystrelil z revolvera. Hoci ho netrafil, štrajkujúci údajne atakovali bezpečnostné sily. Nasledovala strelba do roz-

⁵⁸ Tamže, k.1, i. č. 491/ 1919, s. 23 – 24

vášneného davu, po ktorej zostalo na námestí ležať šesť mŕtvych a dvadsaťtri ťažko ranených demonštrantov. Z nich dvaja zomreli. Udalosti boli vyhodnotené ako pokus o vzburu a vojsko dostalo rozkaz vyčistiť ulice od demonštrantov. V meste sa rozšírila fáma, že maďarské oddiely z Petržalky zakrátko vtrhnú cez most a obsadia Bratislavu.⁵⁹

Ozbrojené sily postupovali v meste mimoriadne tvrdo. Strieľali do dvorov, okien, dverí, pivníc a počty ranených sa zvyšovali. V česky napísanej správe, adresovanej predsedníctvu vlády, o situácii na Slovensku z 27. februára 1919 a tragických udalostiach v Bratislave Vavro Šrobár tvrdil, že vojsko vraj strieľalo do vzduchu, ale „padajúci projektily v odlehlých uliciach zranili 40 ľudí, z nichž osem zemřelo...“⁶⁰ Námorný dôstojník Tomáš Nitka, očitý svedok a účastník streľby, však priznal: „Výzva velitele k rozchodu se minula účinkem, naopak demonstranti zaujeli pozici útočnou. Ozvaly se strojní pušky, k útoky přešli legionáři, z pošty pomáhali střílet službu tam konající námorníci.“⁶¹ Dávky z guľometov a náhodná streľba námorníkov do davu z okien pošty však vyvracajú Šrobárovo tvrdenie o streľbe do vzduchu. Iba tri dni po tragických udalostiach český legionár zastrelil bez zjavného dôvodu 14-ročného chlapca Karola Huberta. Legionár bol síce postavený pred vojenský súd, ale to nevelmi uspokojilo predchádzajúcimi udalosťami rozdráždených obyvateľov.

Zásluhu na čiastočnom upokojení pomerov po sérii tragických udalostí mal župan a komisár mesta Samuel Zoch. Dňa 21. februára 1919 sa zišiel s predstaviteľmi maďarského a nemeckého výboru a rokovoval o ich požiadavkách. Viacerým bol naklonený vyhovieť. Žiadal, aby z mesta odišli vojaci, ktorí prekročili svoje právomoci a majú podiel na streľbe do demonštrantov. Sám sa zasadil o to, aby niektoré demoralizované oddiely, vyvolávajúce konflikty s civilnými osobami, opustili mesto a požiadal ministerstvo obrany, aby okamžite stiahlo etapové stotiny moravského pluku, ktorého vojaci boli nedisciplinovaní.⁶² V záujme zmiernenia napätia povolilo 18. februára 1919 Ministerstvo s plnou mocou Alžbetínskej univerzity pokračovať v pedagogickej a vedeckej činnosti. Postavilo ju pod dozor vládneho komisára v osobe profesora Františka Jehličku. Na univerzite sa naďalej prednášalo po maďarsky, keďže väčšina študentov bola maďarskej národnosti. Rektor univerzity, Edmund Pöllner, ako aj pedagogický zbor

⁵⁹ PORTISCH, Emil. *Geschichte der Stadt Pressburg II.* s. a., s. 545 – 546

⁶⁰ Bratislava hlavné mesto Slovenska, c. d. s. 305

⁶¹ NITKA, Tom. Námorníci v Bratislavě před 15 léty. In *Pamětný spis na oslavu 15. výročí příchodu československé vlády do Bratislavy*, s. 49

⁶² SD, 1919, február 26., ŠABA, ŽB I. psž. K. 2, i. č. 642/1919

ubezpečili slovenských činiteľov o lojalnosti voči česko-slovenskému štátu a prisľúbili, že sa nedopustia žiadnej protištátnej činnosti.⁶³

Pre konsolidáciu pomerov v Bratislavskej župe bolo nevyhnutné oživiť slovenského ducha a kriesiť národné povedomie u slovenského obyvateľstva, najmä podchytiť školskú mládež, ktorú v predchádzajúcich rokoch vážne nahlodal hungarizmus. Učiteľom bolo však nariadené, aby popri prebúdzaní národného povedomia vysvetľovali žiakom a študentom, že Slováci a Česi sú jednotným etnickým „československým národom“ a Česko-Slovenská republika je politicky jednotným štátom. Tieto prvé známky štátnej ideológie čechoslovakizmu a politiky českého centralizmu, sužujúce Slovensko v nasledujúcich dvoch desaťročiach, si však vtedy málokto všímal.

Život obyvateľov Bratislavskej župy ovplyvnil pohraničný režim. Župa mala dlhú hranicu s Rakúskom a Maďarskom a obmedzovanie pohybu bolo nepríjemnou novinkou. Od 14. februára, 1919 každý, kto chcel prejsť cez demarkačnú čiaru s Maďarskom alebo prekročiť rieku Moravu do Rakúska, musel mať cestovný pas. Ten však vydávali župani a mešťanstovia Košíc a Bratislavy za poplatok 10 korún. Žiadateľ však musel mať okrem dvoch fotografií aj potvrdenie, že má zaplatené všetky dane. Zároveň sa určili miesta, kde je možné hranice prekročiť a bratislavský župan na nich zorganizoval kontrolnú službu.⁶⁴ Pokiaľ štátna hranica nebola riadne strážená, mnohí obyvatelia Bratislavskej župy vyvážali, aj napriek zákazom a obmedzeniam, potraviny do Rakúska pre hladujúcich Viedencanov. Ľud týchto priekupníkov nazýval „tachaníri“.

V dedinách, najmä v okolí Trnavy, skupovali obilie, múku, maslo, slaninu, masť, mäso a dobre platili. Boli to väčšinou chudobní vidiečania zo Záhoria, ktorí nakúpené potraviny nosili v mechoch na pleciach. Aby sa vyhli kontrolám, chodili v noci bočnými cestami. Kontraband prevážali v noci cez rieku Moravu a nemuseli ani pokračovať do Viedne. Stačilo, keď vrecia dopravili na stanicu do Marchegggu, kam v húfoch prichádzali vyhladovaní Viedencania a ochotne zaplatili aj niekoľkonásobnú cenu. Čierny obchod kvitol vo všetkých pohraničných dedinách od Bratislavy až po Skalicu. Začiatkom februára 1919 pri jednej nočnej razii zadržali len v okolí Devínskeho jazera 170 tachanírov.⁶⁵ Dňa 20. februára 1919 Revolučné národné zhromaždenie prijalo zákon o colnom území a vyberaní cla s účinnosťou od 25. februára 1919. Dovážaný a vyvážaný tovar podliehal colnému ko-

⁶³ SD, 1919, február 20.

⁶⁴ Tamže, k. 2, i. č. 781/1919

⁶⁵ SD, 1919, febr. 25., s. 3

naniu. Minister financií dočasne znížil a zrušil clo na tovary nevyhnutnej potreby.⁶⁶ Pohraničné a colné opatrenia súviseli s pripravovaným kolkovaním peňazí. Vo všetkých troch nástupníckych štátoch – Č-SR, Maďarsko a Rakúsko – boli v obehú rakúsko-uhorské koruny. Z rozdielnych cien ťažili mnohí špekulanti.

Pražská vláda vymenovala 25. februára 1919 župana Samuela Zocha za predsedu hlavnej komisie pre okolkovanie bankoviek. Podrobné inštrukcie ako vykonať kolkovanie boli doručené na župný úrad aj s pokynom, že komisia môže kohokoľvek požiadať o pomoc a súčinnosť pri kolkovaní bankoviek. Pre obce sa odporúčalo, aby do meniarní nechodili jednotlivci, ale neokolkované bankovky občanov mala priniesť spoľahlivá osoba aj s pripojeným menným zoznamom a výškou hotovosti. Kolkovanie prebiehalo od 3. do 9. marca 1919. Väčšina obyvateľov na kolkovanie doplatila, keďže za bankovky od desať do tisíc korún dostali okolkované len v polovičnej sume a na druhú polovicu im bol vydaný štátny depozit. Pripravovaný zákon mal určiť, ako sa štát vyrovná tento dlh voči občanom. Jedno a dvojkorunové bankovky sa neokolkovali a zostali v platnosti. Mali sa však sťahovať z obehú.⁶⁷ Od 26. februára 1919 boli hranice župy vojskom hermeticky uzatvorené a železničná doprava bola prerušená. Velitelia pohraničných úsekov boli inštruovaní, že sa majú správať tak, akoby sa nachádzali v bojovom pásme. Prekročenie hraníc sa povoľovalo len výnimočne a po dôkladnej osobnej prehliadke. Potraviný aj peniaz v hodnote nad 500 korún sa mali zhabať.⁶⁸ Po skončení kolkovania sa cezhraničný styk uvoľnil, no zostával veľmi prísny. Okolkované bankovky bolo zakázané vyvážať do cudziny. Obyvateľstvo pohraničia dokázalo prepašovať okolkované bankovky. Vo výhodnom pomere ich zamieňalo za jedno a dvojkorunové bankovky, ktoré aj bez kolku zostávali v platnosti na území Česko-Slovenska a svoje peniaze zhodnotili aj o polovicu.

Župan v situačnej správe 8. marca 1919 tlmočil Vavrovi Šrobárovi, že kolkovanie na území župy prebieha pokojne a ľudia chápu, že bolo potrebné. Zlepšila sa situácia v zásobovaní múkou, keďže niektoré parné mlyny po dodávke uhlia začali opäť pracovať. Verejná mienka v Bratislave sa údajne začala meniť v prospech česko-slovenského štátu aj v dôsledku zoslabenia maďarskej propagandy. Upokojiť situáciu pomohlo zaistenie viacerých

⁶⁶ Zákon č. 97/1919 In Sb. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1919, 3. marca 1919, časťka 21, s.131

⁶⁷ Instrukce pro finanční pokladny ku okolkování peněz, Jednací poriadok pre okresné komisariáty, tlač. ŠABA, ŽB I. psž, k. 2, i. č. 753/1919

⁶⁸ Tamže, i. č. 786/1919

jednotlivcov. Okresní slúžni nehlásili žiadne incidenty ani nepokoje. Slovenské oblasti boli pokojné s výnimkou Vištuku, ktorý bol zboljševizovaný. Do obce bola vyslaná žandárska stráž. Pokoj panoval aj v oblastiach župy s prevahou maďarského obyvateľstva. Nespokojnosť vyvolával najmä zákaz telefonovania v maďarskom jazyku a oznamy na poštách a železnici, ktoré boli výlučne v slovenskom jazyku. Ľudí roztrpčovali rekvirácie dobytka a aj spôsob ako sa vykonávali.⁶⁹ Smutné udalosti sa odohrali v Trnave, kam prišli ľudia až z Oravy pre jačmeň. Hoci si ho odnášali len v batohoch, žandári im jačmeň skonfiškovali. Župan žiadal zmeniť prístup vrchnosti v takýchto a podobných prípadoch. Zmienil sa aj o protičeskej agitácii, ktorú mali na svedomí najmä kňazi v Skalici aj Modre.⁷⁰

V dňoch 9. a 10. marca 1919 sa v Bratislave radili so Šrobárom dvanásť slovenských županov a poslanci Národného zhromaždenia, aj v prítomnosti generála Luigiho Piccioneho. Rokovalo sa najmä o zásobovaní múkou a uhlím, ako aj o politicko-straníckych javoch ohrozujúcich základy republiky. Na pranieri sa ocitla Slovenská ľudová strana, ktorá údajne využívala nedostatky v zásobovaní, chaos v administratíve a agitovala proti Čechom. Hoci Vavro Šrobár prízvukoval, že slovenská politika musí byť jednotná a národná, jeho útoky proti SLS a Andrejovi Hlinkovi prehlbovali vnútropolitické napätie.⁷¹ Už v správe z 27. februára 1919, adresovanej vláde, Šrobár hlásil, že okrem Maďarov, renegátov a úradníctva napomáha agitácii proti republike aj časť katolíckych kňazov, ktorá sa zoskupila okolo Andreja Hlinku. Podľa Vavra Šrobára to boli „maďarónski kňazi“, ktorí v snahe rehabilitovať sa pred slovenskou verejnosťou bránia reč a náboženstvo Slovákov proti Čechom – neznabohom a votrelcom.⁷²

Rozkol v slovenskej spoločnosti, v ktorom dôležitú úlohu zohrala aj konfesia a postoj k Prahe, sa v nasledujúcich dňoch prehlboval. Katolícka časť obyvateľov sa cítila obchádzaná. Slovenská ľudová strana nemala primerané zastúpenie v Národnom zhromaždení a slovenskí katolíci boli vytlačaní aj zo samosprávnych orgánov. Pri vymenovaní zastupiteľstiev sa nerešpektovala proporčnosť oboch hlavných vierovyznaní. Zo 46 členov mestského zastupiteľstva Pezinku bolo 21 katolíkov, z toho 18 katolíckych Slovákov a traja Nemci. Evanjelikov však bolo spolu 25. Slovákov bolo 12,

⁶⁹ Dobytok sa „vykupoval“ takým spôsobom, že roľníkovi platili 4 koruny za kilogram živej váhy a aj menej hodnotné časti spracovaného mäsa sa predávali kilo za 35 korún.

⁷⁰ ŠABA, ŽB I. psž, k. 2, 967/1919

⁷¹ ŠROBÁR Vavro. *Oslobodené Slovensko*. Pamäti z rokov 1918 – 1920 (II.) Bratislava 2004, s. 144 – 145

⁷² Bratislava hlavné mesto Slovenska, c. d. s. 305

evanjelických Nemcov až 13, a to aj napriek tomu, že katolíci mali v Pezinku už pri sčítaní obyvateľstva roku 1910 dvojnásobnú prevahu. No v zastupiteľstve ich bolo menej.⁷³ Začiatkom marca 1919 *Slovenské ľudové noviny*, vychádzajúce v Bratislave, ostro kritizovali pomery na Slovensku. Kritické články redaktora Floriána Tománka však pobúrili činovníkov Šrobárovho ministerstva a padli aj návrhy internovať Floriána Tománka a noviny zakázať.⁷⁴ Pošty a železnice už v marci 1919 sabotovali distribúciu *Slováka*.

V záujme stabilizácie nového režimu sa zakazovalo pripomínanie uhorských sviatkov a nahrádzali sa novými. Obyvateľstvo si muselo zvykať. Dňa 6. marca 1919 Šrobár zakázal konanie slávností pri príležitosti výročia peštianskej revolúcie z 15. marca 1848.⁷⁵ Nariadil však vyvesiť vlajky na počesť osláv narodenín prezidenta Masaryka.⁷⁶ Župan v prípade bývalého uhorského štátneho sviatku postupoval oveľa tolerantnejšie. Keď ho učiteľ evanjelickej ľudovej školy z Horných Salíb požiadal o povolenie pripomenúť si marcovú revolúciu z roku 1848, Samuel Zoch slávnosť nezakázal, ale nariadil, aby sa konala v škole bez obvyklej vonkajšej pompéznosti a bez vyvesovania maďarskej vlajky.⁷⁷ V nasledujúcom období sa zakazovalo slávenie sviatkov súvisiacich s uhorskou minulosťou a zavádzali sa nové.⁷⁸

Do polovice marca 1919 panovali nejasnosti ohľadom názvu Bratislavy. Popri kollárovsko-štúrovskej forme Bratislava sa často aj v administratíve používal tradičný názov Prešporok, ba niektorí sa prihovárali aj za staroslovenský názov Požuň, používaný aj Srbmi a Chorvátmi. Toto pomenovanie mesta niektorí slovenskí dejatelia v 19. storočí uprednostňovali miesto Prešporka, keďže jeho korene siahali k veľmožovi Poznanovi. Dňa 6. marca 1919 župan Samuel Zoch požiadal ministra o definitívne stanovisko ohľadom názvu mesta.⁷⁹ Minister Šrobár, nariadením číslo 1236 zo dňa

⁷³ ŠABA, ŽB I. psž, k. 2, i. č. 784/1919. V iných končinách Slovenska bola situácia ešte horšia. Vo februári 1919 liptovský župan prípisom 801/1919 vymenoval nový župný administratívny výbor. Zo 17 členov bolo 15 evanjelikov a dvaja katolíci, hoci počtom obyvateľstva katolíci evanjelikov aj v Liptove prevyšovali o tretinu. Bežná rovnoprávnosť na Slovensku. In *Slovák*, 1919, február 27., s. 1

⁷⁴ K tomuto kroku sa úrady odhodlali v auguste 1919 a Florián Tománek si bez obvinenia posedel v Ilave tri mesiace.

⁷⁵ ŠABA, ŽB I. psž, k. 2, i. č. 934/1919

⁷⁶ Tamže, i. č. 924/1919

⁷⁷ Tamže, i. č. 675/1919

⁷⁸ Šrobár nariadil vlajkovú výzdobu aj pri príležitosti narodenín anglického kráľa. 130. výročie francúzskej revolúcie sa 14. júla 1919 slávilo vyvesením česko-slovenských aj francúzskych zástav. ŠABA, ŽB I. psž, k. 5, 2326 /1919

⁷⁹ ŠABA, ŽB I. psž, k. 2, i. č. 926 /1919

14. marca 1919, úradne ustálil názov hlavného mesta Slovenska v podobe Bratislava, uplatniac tým variant pomenovania nášho hlavného mesta, ktorý z pôvodného slovenského názvu Predslava/Breslava rekonštruovali Pavol Jozef Šafárik, Ján Kollár a Ludovít Štúr. V tejto dobe bol županovi Samuelovi Zochovi pridelený aj zástupca v osobe bývalého verejného notára Dr. Viktora Duška, ktorý sa stal prvým bratislavským podžupanom.

V marci 1919 vzrastali obavy v súvislosti s vnútropolitickým vývojom v Maďarsku i Rakúsku. Česko-slovenskí predstavitelia obvinili viedenskú vládu, že pripravuje vojenský prepad Moravy a hodlá napadnúť aj Bratislavskú župu.⁸⁰ Na začiatku poslednej marcovej dekády v roku 1919 sa v Maďarsku ujali vlády boľševici. Šrobár vyhlásil 25. marca 1919 stanné právo (štatárium) na celom území Slovenska. Zločiny ako nevernosť, vzbu- ra, vražda, úmyselné zabitie, zločin proti verejnému zdravotníctvu so zaprí- činením smrti, lúpež, podpaľačstvo, sabotáže na železničiach, telegrafoch a telefónoch a lodiach sa mali trestať smrťou. Zakázané boli verejné zhro- maždenia aj pouličné schôdzky, ako aj nosenie zbraní civilnými osobami.⁸¹

Úrady Bratislavskej župy prijali celý rad preventívnych opatrení, viaceré z nich boli drastické. Aby sa zaistila bezpečnosť železníc, telegrafického a telefónneho spojenia, ale aj bezpečnosť väčších miest, kde obyvateľstvo prejavovalo voči novému štátu odpor, boli zaistení rukojemníci spome- dzi popredných občanov a vojaci internovali osoby, ktoré nepriateľsky vy- stupovali voči Č-SR. Zoznamy protičesko-slovenských aktivistov boli už skôr vypracované. Už na konci februára 1919 vydal minister Vavro Šro- bár pokyn, aby župani zostavili menoslovy aktívnych nepriateľov republiky a aj takých osôb, ktoré sa dopúšťali ukrutností na bezbrannom slovenskom ľude. „Najväčšou mierou“, pokračuje pokyn, „vyznamenali sa v takej čin- nosti židia, maďarskí úradníci a renegáti.“⁸² Rukojemníci boli urýchlene odvázaní na Moravu a do Čiech, kde bolo zriadených viacero internačných táborov. V prípade vážneho narušenia verejného poriadku alebo sabotáže na železničiach a spojoch mohli byť páchatelia zastrelení.

V celom Trnavskom slúžnovskom okrese nová štátna moc internovala 330 ľudí, najviac v samotnej Trnave. Internácie prebiehali už počas obsa- dzovania slovenského územia v novembri a decembri 1918.⁸³ Ďalšie kolo zaisťovania rukojemníkov sa roztočilo koncom marca 1919.

⁸⁰ Poplach a zdesenie Nemcov. In SD, 1919, marec 14.

⁸¹ SD, 1919, marec 27.

⁸² ŠABA, ŽB I. psž, k. 2, i. č. 930/1919

⁸³ Tamže, k. 2, i. č. 946/1919

Veľa občanov zaistili v Senci. Za pokoj v Bratislave ručila početná skupina internovaných, odoslaná až do Terezína. Vyskytlo sa však viacero prípadov, že medzi internovanými sa ocitli aj uvedomelí predprevratoví Slováci. Na muške však boli predovšetkým židia, ktorí boli považovaní za piatu kolónu maďarského revizionizmu a mali povest najaktívnejších odporcov Česko-Slovenska.⁸⁴

Najväčšie problémy sa objavili na národnostne zmiešanom Žitnom ostrove. Mnohí z maďarského a židovského obyvateľstva boli ľavicového, resp. boľševického zmysľania. Okrem obvyklých bezpečnostných opatrení orgány Bratislavskej župy vyslali do žitnoostrovských dedín spravodajských agentov, ktorí zisťovali nálady obyvateľstva. Aby si získali priazeň miestneho maďarského obyvateľstva a ľahšie nadväzovali s nimi osobné kontakty, dostali osobitné pridely cigariet, ktoré ponúkali maďarským fajčiarom.⁸⁵ Budúcnosť proletárskej revolúcie v Maďarsku bola však veľmi nejasná, keďže v Rumunsku, Juhoslávii, Česko-Slovensku nemali boľševickí radikáli podporu medzi robotníctvom, hoci pri Komunistickej strane Maďarska vznikla aj slovenská, rumunská i srbsko-chorvátska sekcia. Ani medzi maďarským roľníckym obyvateľstvom na slovenskom juhu radikálny a protikresťanský boľševizmus si nezískal veľa priaznivcov. Jeho oporou bol len nevelmi početný maďarský proletariát v mestách a židia, z ktorých mnohí dúfali, že zakrátko im ich druhovia pod červenými zástavami prinesú spoza Dunaja oslobodenie spod česko-slovenského panstva.

⁸⁴ Šrobára zahraničné časopisy obviňovali z antisemitizmu. V auguste 1919 sa Šrobár vyjadril: „Čo sa týče otázky židovskej, treba poznamenať, že nás židia v svojich časopisoch napádajú, že vraj na Slovensku sa uvádza hrúzovláda proti židom, že sa vládne antisemitsky a že židia nemajú u nás žiadnych práv. Toto všetko je nepravda. Na Slovensku nikto židov neprenasleduje. Ľud náš prenasleduje iba tých, ktorí keľasia a zdražujú, a to sa deje kresťanom aj židom v rovnakej miere. Ale pravdou je, že na Slovensku židia boli vykorisťovateľmi a vysávačmi slovenského ľudu, lebo za maďarského režimu boli privilegovaní ako stĺpy maďarizácie a za posledného vpádu maďarského sme videli, že židovstvo sa nechovalo dľa sľubov daných vláde a že zachovalo sa nelojálne. To dosvedčia naši úradníci aj vojaci. Nepriatelia štátu podliehajú trestu na celom svete bez rozdielu tried a konfesie. Počas maďarského vpádu sme museli internovať, pričom nebolo možné vyhnúť sa rôznym prechmatom, ktoré sa vysvetľujú vtedajším kvapnými zmätkami. Väčšina internovaných bola už prepustená. V poslednom čase boli sme nútení internovať bývalého maďarského ministra spravodlnosti Gejzu Polónyho, bývalého župana nitrianskej župy Crausza a bývalého myjavského služného Filbergera, ktorí sa na Slovákoch prevínili ťažkými zločinmi.“ (Minister Šrobár o položení na Slovensku In *Slovenský denník*, 1919, 6. aug.,)

⁸⁵ ŠABA, ŽBI. psž, k. 5, i. č. 2282 /1919

Maďarskí bolševici vkladali veľké nádeje do sovietskeho Ruska a zbolševizovaného Bavorska, kde sa ujali vlády červení komisári. Bolševický diktátor Béla Kun (pôvodne Kohn) žiadal vodcu ruských bolševikov, V. I. Lenina, aby Červená armáda podnikla útok na Rumunsko. Ruskí bolševici mali však doma plné ruky práce, v Rusku vypukla občianska vojna a zároveň viedli vojnu s Poľskom. Na internacionálnu pomoc sa nedalo ani pomyslieť. Teror a anarchia, ktoré zachvátili bolševické Maďarsko, prinútili niekoľkých maďarských politických predstaviteľov k donedávna nepredstaviteľnému kroku. Začiatkom apríla 1919 skupina bývalých maďarských poslancov tajne navštívila Bratislavu a Vavra Šrobára. Žiadali ho, aby česko-slovenské ozbrojené sily zakročili a obsadili Budapešť.⁸⁶ Dočasný úkryt na svojom majetku v Malinove (Eberhard) našiel aj uhorský a maďarský politik Albert Aponi (Apponyi), známy svojou politikou násilnej asimilácie najmä v školstve.

Štatárium vyhlásené Šrobárom sa začalo uplatňovať nielen voči protivníkom česko-slovenského štátu, ale aj voči kritikom a nespokojencom, ktorí vyčítali chyby a prechmaty nového režimu a verejne sa stavali proti čechizovaniu Slovenska.⁸⁷ Po vyhlásení štatária sa sprísnila aj cenzúra, 12. apríla 1919 boli zastavené obľúbené bratislavské noviny *Grenzbote*. V *Slovenských ľudových novinách* aj v *Slováku* cenzori vybielili celé články, kým do konca marca 1919 obvykle vyčiarkli z kritických príspevkov nanajvýš jednu-dve vety. Slovenská ľudová strana vyzývala Slovákov do zbrane, aby bránili vlasť a slobodu pred maďarskými bolševikmi, no priazeň štátnych orgánov ani Vavra Šrobára si nezískala. Moc na Slovensku bola pevne v rukách čechoslovakisticky orientovaných „hlasistov“ a českých činiteľov. A tí slovenským „klerikálom“, odmietajúcim uznať fiktívny československý etnický národ, z princípu nedôverovali.

Veľa nespokojnosti medzi domácimi úradníkmi vyvolal aj dôverný obežník Ministerstva financií o vyplácaní diét a ďalších pôžitkov českým úradníkom a zriadencom dočasne disponovaných na Slovensku.⁸⁸ Ľudovo sa tomu hovorilo „česká výhoda“, ktorú dostávali českí zamestnanci na

⁸⁶ Maďari nás žiadajú o pomoc. In SD, 1919, apríl 5.

⁸⁷ Delegát Slovenskej ligy Jozef Hušek po návrate z Česko-Slovenska v článku Čo som videl, počul a skúsil na Slovensku uviedol: „Vláda bola v rukách hlasistov, ktorí v prevrate videli znamenitú príležitosť uskutočniť svoj ideál – čechizovať Slovensko kultúrne, hospodársky a politicky. Štatárium mali byť zastrašené nielen živly republike nepriateľské, ale aj živly nepriateľské tomuto ideálu. ...išlo im o úplne zliatie národa slovenského s českým...“ (ĎURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava 2003, s. 301)

⁸⁸ ŠABA, ŽB I. psž, k. 3, i. č. 1500/ 1919

Slovensku až do zániku republiky. A to aj v takom prípade, keď na Slovensku mali už trvalý pobyt a založili si tu svoje rodiny. Ich finančné príjmy aj dvojnásobne prevyšovali to, čo dostával slovenský zamestnanec v rovnakej pozícii. Cieľom Prahy bolo aj prostredníctvom takýchto opatrení natrvalo kolonizovať Slovensko Čechmi.

V tomto období sa zhoršili osobné vzťahy medzi Samuelom Zochom a Vavrom Šrobárom. Príčinou sporov mal byť, podľa maďarskej bulvárnej tlače, klavír z paláca arcivojvodu Fridricha, o ktorý sa vraj pohádali. Zochova dcéra bola totiž výbornou klaviristkou. V skutočnosti Samuel Zoch a minister Vavro Šrobár boli dve rozdielne povahy. Bratislavský župan Zoch postupoval v mnohých otázkach, najmä personálnych, podstatne miernejšie než minister Šrobár. Vavro Šrobár často konal poza Zochov chrbát a ignoroval županove kompetencie.

Oči celého Slovenska sa v prvej májovej dekáde upierali na Bratislavu, kam mal najprv 3. mája 1919 priletieť generál a minister vojny Milan Rastislav Štefánik, najvýznamnejšia slovenská osobnosť zahraničného odboja a spolutvorca Česko-Slovenska. Kvôli zlému počasiu bol prílet lietadla preložený na nedeľu 4. mája 1919. Štefánikov návrat na slovenskú pôdu sa však skončil tragicky. Hoci minister Vavro Šrobár vedel o prilete ministra vojny, odišiel aj so svojimi referentmi a talianskou generalitou do Skalice sadiť lípku slobody. Ministra Milana R. Štefánika okrem najbližších príbuzných a niekoľkých vojakov nečakal na letisku žiaden politický predstaviteľ štátu.⁸⁹ Príchod generála Štefánika na Slovensko mal tragický záver a dodnes neutíchli spory o príčinách záhadného pádu lietadla. Avšak už dlhší čas pred svojou smrťou bol Štefánik politicky zlikvidovaný. Vyradili ho z účasti na vláde a ocitol sa na vedľajšej koľaji. Tomáš G. Masaryk sa v spoločnom liste s Benešom vyjadril, že v Prahe pre generála Štefánika niet miesto a nehodí sa na drobnú administratívnu prácu na Slovensku. Tak čo s ním?

Zvesť o leteckom nešťastí sa rozniesla po Bratislave a vyvolala veľké vzrušenie. Na verejné budovy a úrady boli ihneď vyvesené čierne zástavy a všetky zábavy, divadlá, koncerty boli odrieknuté. Mesto Bratislava sa pripravovalo na pohrebné obrady určené na 10. mája 1919 a generál mal byť nasledujúceho dňa pochovaný na Bradle. Na rozdiel od jeho skromného privítania sa bratislavská rozlúčka s mŕtvym hrdinom organizovala veľkolepo. Pohreb mal prebehnúť v prítomnosti významných politických a vojenských predstaviteľov.

⁸⁹ ŠROBÁR Vavro. *Oslobodené Slovensko*. Pamäti z rokov 1918 – 1920 (II.) Bratislava 2004, s. 116

Bratislavský mešťanosta Richard Kánya vyzval obyvateľov, aby na jeden – dva dni ubytovali ľudí, ktorí prídu na rozlúčku, ak sa nebudú môcť ubytovať v hoteli.⁹⁰ Pravda, ani jeden zástupca zahraničnej Česko-Slovenskej národnej rady si na poslednú rozlúčku s generálom Štefánikom nenašiel čas. Minister zahraničných vecí Edvard Beneš vybavoval neodkladné štátne záležitosti v Paríži a prezident Tomáš G. Masaryk uprednostnil tiež neodkladnú cestu do Plzne pred poslednou rozlúčkou s „dráteníkom“. Komisár Mach vydal pokyn, aby všetky veci, ktoré ľudia našli na mieste havárie lietadla, odovzdali na propagačné oddelenie armády.⁹¹ Oficiálne sa pokyn odôvodňoval uchovaním pamiatky na M. R. Štefánika, v skutočnosti boli za ním iné úmysly, keďže je známe, ako sa s vecami po Štefánikovi napokon naložilo. To budí podozrenie, že panovali obavy, aby sa citlivé materiály, ktoré Milan R. Štefánik viezol, nedostali do nepovolaných rúk. Zakrátko sa v domácej tlači objavili rôzne špekulácie o príčinách pádu lietadla. Upozorňovalo sa na Štefánikove krčce, vynorili sa dezinformácie o jeho epilepsii, samovražde, či dokonca snahe preliezť počas letu na miesto pilota. Tieto dezinformácie vyprodukovala česká alebo česko-slovenská tlač. No už koncom mája 1919 sa v zahraničí začali šíriť správy o streľbe na Štefánikove lietadlo.⁹²

Medzitým maďarská vláda organizovala svoju Červenú armádu a pripravovala sa na boj za obnovenie územnej integrity bývalého Uhorska, tentoraz pod červenou zástavou. Na Slovensko vysielala početných agitátorov, aby vyvolávali nepokoje, najmä medzi robotníctvom. Letáky s boľševickým obsahom sa na územie Bratislavskej župy posielali aj prostredníctvom malých balónov.⁹³ Dňa 18. mája 1919 napadla maďarská Červená armáda Slovensko bez vypovedania vojny. Hlavný veliteľ Viliam Böhm a šéf generálneho štábu Aurel Stromfeld určili tri hlavné smery postupu – východný, stredný a západný. Na východe vojsko postupovalo smerom na Košice a Prešov až k Bardejovu. V strede útočila maďarská Červená armáda cez Lučenec k Banskej Bystrici a Vrútkam. Na západe boli hlavnými cieľmi Komárno, Nové Zámky a Nitra. Postupu Červenej armády mali pomôcť aj agitátori, provokatéri a sabotéri. V Handlovej sa pripravovalo aj povstanie boľševicky naladených baníkov. Neschopní jednotlivci domáceho pôvodu, vyslaní z Budapešti, však celú akciu zbabrali.⁹⁴

⁹⁰ PZ, 1919, máj 7.

⁹¹ SD, 1919, máj 8.

⁹² Linzer Tages Post 1919, júl 5., s. 3

⁹³ ŠABA, ŽB I. psž, k. 5, i. č. 2425 / 1919

⁹⁴ Handlová, od praveku po súčasnosť. Eds. MRVA, Ivan, REIFF, Igor. Banská Bystrica: Harmony, 2017, s. 116 – 117

Územie Bratislavskej župy bolševici predbežne nechávali bokom, keďže v Bratislave a Trnave boli sústredené početné vojenské jednotky. Plánovali ju obsadiť neskôr. Prvé vojenské úspechy Maďarov prekvapili česko-slovenskú brannú moc a na Slovensku sa začali urýchlene pripravovať núdzové opatrenia. V Bratislave bolo zhromaždených a uložených do trezoru viac ako 600 miliónov kolkovaných i nekolkovaných bankoviek zo všetkých slovenských komisariátov. Následne, z obáv pred nečakaným útokom na mesto, boli prevezené do Prahy.⁹⁵

Dňa 5. júna 1919 opustil generál Luigi Piccione aj so svojím štábom Slovensko. Po krátkom pobyte v Prahe sa vrátil do Talianska. Hlavným veliteľom vojsk na Slovensku sa stal francúzsky generál Eugen Mittelhauser a spoločne s Vavrom Šrobárom ešte v ten istý deň vyhlásili na Slovensku vojenskú diktatúru.⁹⁶ Vojsko prevzalo kontrolu nad civilnou správou a všetkými úradmi. Velitelia mohli vydávať nariadenia a meniť zákony. Aj proti nepatrnému náznaku odporu sa mohlo zakročiť s najväčšou prísnosťou. Po vyhlásení vojenskej diktatúry padol návrh evakuovať Ministerstvo s plnou mocou do Prahy, keďže maďarské hranice boli v tesnom susedstve, a očakával sa útok na mesto. Vavro Šrobár to odmietol, hoci situácia nebola bezpečná. Na ministra Vavra Šrobára i župana Samuela Zocha sa mal podľa spravodajských informácií pripravovať atentát. Jeho vykonávateľmi mali byť bývalí maďarskí poslucháči modranského učiteľského ústavu.⁹⁷

Župan Samuel Zoch aj v tejto mimoriadne zložitej dobe zostával modranským evanjelickým farárom, i keď dušpastiersku činnosť mohol vykonávať len vo veľmi obmedzenej miere. Svojmu poslaniu kňaza a funkcionára cirkvi zostal však verný a prijal aj vyššiu cirkevnú funkciu. Na 12. júna 1919 bola v Modre naplánovaná jeho slávnostná inštalácia do funkcie biskupského administrátora západného dištriktu evanjelickej cirkvi augsburského vyznania.⁹⁸ Keďže v tomto čase maďarskí bolševici stupňovali útok na Slovensko, slávnosť odvolali. No už 24. júna 1919 vysvätil v Modre prvých slovenských evanjelických kňazov pre oslobodené Slovensko.⁹⁹ O niekoľko dní, ako župan a vládny komisár, vydal vyhlásenie adresované maďarskému obyvateľstvu Bratislavskej župy. Oznamil, že mierová konferencia v Paríži určila česko-slovenské štátne hranice a celé územie

⁹⁵ KAČKOVIČOVÁ, Mária. Menová reforma c. d. s. 88 – 89

⁹⁶ SD, 1919, jún 6.

⁹⁷ ŠROBÁR Vavro: Oslobodené Slovensko, c. d. s. 131

⁹⁸ SD, 1919, jún 1.

⁹⁹ SD, 1919, jún 24.

župy sa stalo súčasťou česko-slovenského štátu. Vyzval maďarských obyvateľov, aby boli lojálnymi občanmi česko-slovenského štátu a zaručoval im občiansku rovnosť, jazykové, školské, kultúrne a náboženské práva.¹⁰⁰

Po stabilizácii situácie sa mohlo začať aj s naliehavým poslovenčovaním geografických názvov. Rušili sa pomadžarčené názvy slovenských miest a dedín. Uliciam v Bratislave sa vracali ich pôvodné názvy. Ulica sultána Mohameda sa opäť stala Ružovou, námestie cisára Wilhelma sa zmenilo na námestie Republiky, ulica Štefánie bola pomenovaná po Štefánikovi a dvojulica Jána Jesenáka sa stala Holubyho a Šulekovou.¹⁰¹ Bratislavský župan v krátkej situačnej správe zo dňa 19. júla 1919 hlásil Vavrovi Šrobárovi, že všade panuje pokoj a poriadok. Na Žitnom ostrove je nespokojnosť z toho dôvodu, že rukojemníci – železničari neboli prepustení z internácie, hoci viaceré osoby podozrivé z nepriateľskej činnosti boli už prepustené.

Po obsadení Budapešti rumunským vojskom ušiel Béla Kun 1. augusta 1919 z Maďarska a jeho zástupca Tibor Szamuely údajne spáchal samovraždu. Zrútenie bolševického režimu v Maďarsku znamenalo čiastočné uvoľnenie vojenskej diktatúry na Slovensku k 18. augustu 1919. Maďarským premiérom sa stal predseda kresťansko-národnej strany, tuhý maďarský šovinista Štefan Friedrich, rodák z Malaciek. Iróniou bolo, že jeho otec, prisťahovaný na Záhorie z Čiech, bol nielen známym lekárnikom, ale aj českým vlastencom. Zúčastňoval sa sokolských zletov a reklamu na svoje „Karpatské pilule“ si kupoval na stránkach slovenských periodík. Po smrti si prial byť pochovaný v rodných Čechách.¹⁰²

Po prekonaní kritického obdobia bolševického vpádu sa množili nedorozumenia v slovenskom politickom tábore a prehlboval sa rozkol medzi Slovákami a Čechmi. Dňa 18. júla 1919 noviny *Slovenský denník* uviedli, že župan Samuel Zoch, vládni referenti Vladimír Makovický a Milan Ivanka odstúpili z funkcie pre útoky, ktoré voči nim rozpútali noviny *Čech*. Vavro Šrobár však abdikáciu neprijal a potvrdil ich vo funkcii. Samuel Zoch 24. júla 1919 ešte otváral sprístupnený bratislavský most. Keď Maďari vyprázdnili Petržalku, zúčastnil sa na ľudovej zábave v mestskom parku na pravom dunajskom brehu.

Presne o mesiac sa však Samuel Zoch definitívne zriekol funkcie bratislavského župana. Dôvodom boli prechmaty voči Slovákom. Ukazovali sa

¹⁰⁰ SD, 1919, jún 27.

¹⁰¹ SD, 1919, júl 11.

¹⁰² SD, 1919, aug. 10. Štefan Friedrich ako študent reprezentoval Uhorsko vo futbale. V roku 1945 ho odsúdili na 15 rokov väzenia.

už jasné kontúry českej supremácie na Slovensku. Vláda hromadne poprepúšťala slovenských učiteľov.¹⁰³ Samuel Zoch sa osobitným listom obrátil na českú verejnosť, v ktorom konštatuje: „Miera slovenskej trpezlivosti je už preplnená. Čo sa na Slovensku deje, presahuje všetky hranice. Ak nepríde v krátkom čase k náprave, musíme byť prichystaní na to najhoršie. Na Slovensku šarapatia ľudia neznajú pomerov, výsledok je, že sa šíri nenávisť voči Čechom i medzi roduvernou slovenskou vrstvou. Nepriateľstvo voči všetkému, čo je české, sa šíri a aj dobrí českí pracovníci, ktorým sme zaviazaní, musia trpieť nepriateľstvo pre tých, čo považujú Slovensko za svoju kolóniu.“ V ďalších častiach listu uvádza najväčšie prechmaty voči slovenským školám aj učiteľom a vyslovil rozhorčenie nad tým, že boli prepustení učitelia, ktorí za Uhorska boli prenasledovaní za slovenské postoje. „Ja, v ktorého župe sa tieto krivdy dejú, nemôžem prijať spoluzodpovednosť, a preto dnešným dňom skladám županský úrad.“¹⁰⁴ V abdikáčnom liste adresovanom Vavrovi Šrobárovi, zo dňa 24. augusta 1919, vypočítal množstvo konkrétnych prechmatov a krívď, ktorých sa Česi dopustili v poslednom čase voči Slovákom.¹⁰⁵

Vládne kruhy na čele s Vavrom Šrobárom účelovo obvinili Samuela Zocha, že sa vraj dostal do jedného tábora s Maďarmi. Samuel Zoch v odpovedi zdôraznil, že on je a zostane verným služobníkom republiky a propagátorom česko-slovenskej vzájomnosti, ale nemôže trpieť krivdy, ktoré sa na Slovensku dejú. Zastupiteľstvo mesta Bratislavy odhlasovalo Zochovi dôveru a vyslalo k prezidentovi deputáciu, aby ho potvrdil v úrade. Bolo to však márne. S odstupom niekoľkých dní bola Zochova rezignácia potvrdená Vavrom Šrobárom. Tak sa skončilo osemmesačné účinkovanie Samuela Zocha na čele Bratislavskej župy. Napriek tomu, že po odstúpení ho vládne české i slovenské noviny obviňovali z panovačnosti, nedisciplinovanosti, dokonca naznačovali jeho skryté maďarónstvo, patrí mu uznanie za jeho činnosť v ťažkých dobách.¹⁰⁶ Pod Zochovým vedením prešla župa a mesto Bratislava do nového štátu s malým počtom obetí, o čo sa on nepochybne veľkou mierou zaslúžil. Začal prirodzený proces poslovenčenia Bratislavy a postaral sa o polozenie pevných základov slovenského života v meste i celej župe.

Zochov nástupca vo funkcii župana, Metod Bella, mal už oveľa ľahšiu pozíciu. Prebral pomerne konsolidovaný úrad i oveľa pokojnejšie pomery

¹⁰³ SD, 1919, aug. 24.

¹⁰⁴ SD, 1919, aug. 26.

¹⁰⁵ ŠABA, ŽB I. psž, k. 5, i. č. 2700 / 1919

¹⁰⁶ SD, 1919, okt. 19.

na území župy. Metod Bella bol však povoľnejší a ústretovejší než župan Zoch. Ani mu nenapadlo vystúpiť proti krivdám páchaným na Slovákoch novou mocou, ktoré sa všade diali. V rámci pozemkovej reformy stal sa majiteľom dvoch výnosných „zbytkových statkov“. A tak, pôvodne chudobný evanjelický ružomerský farár, sa mohol popýšiť trojmiliónovým majetkom. Materiálne výhody dokázali aj u čestných a spravodlivých utlmiť svedomie a pokriviť charakter.

To, čo sa dialo v roku 1919 a v nasledujúcom období na Slovensku, negatívne poznačilo vzťah Slovákov k Čechom. Ako to zdôrazňoval Samuel Zoch – otrávil základy nového štátu.

Doc. PhDr. Ivan Mrva, CSc.
Historický odbor MS, Bratislava
Email: ivan.mrva1954@gmail.com

DOKUMENTY

AKCIA „SOVA“. AKTÍVNE OPATRENIE ČESKO-SLOVENSKEJ ROZVIEDKY PROTI ORGANIZÁCIÁM A PREDSTAVITEĽOM SLOVENSKEHO EXILU

JERGUŠ SIVOŠ

Slovenský a český exil predstavoval v 50. rokoch 20. storočia jednu z hlavných oblastí záujmu česko-slovenskej rozviedky. S cieľom znefunkčnit' činnosť organizácií slovenského exilu, zabrániť zjednoteniu Slovenskej národnej rady v zahraničí a Slovenského oslobodzovacieho výboru a prehĺbiť ich vzájomné rozpory spracovala česko-slovenská rozviedka v druhej polovici 50. rokov niekoľko špeciálnych akcií, tzv. aktívnych opatrení, ktorá realizovala v Amerike a západnej Európe.

Koncom októbra 1956 získala rozviedka list Ferdinanda Ďurčanského¹, ktorým poveril predsedu odbočky Slovenského oslobodzovacieho výboru v Argentíne, Jozefa Joštiaka², aby rokoval s predstaviteľmi argentínskej odbočky Slovenskej národnej rady v zahraničí o vytvorení jednotnej a reprezentatívnej odbojovej organizácie. Ďurčanského iniciatívu ovplyvnili otvorené vystúpenia voči komunistickým režimom v Poľsku, ale predovšetkým

¹ Ferdinand Ďurčanský (1906 – 1974) – právnik, politik, exilový pracovník. Politik Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. V rokoch 1939 – 1940 minister zahraničných vecí SR. V rokoch 1940 – 1945 profesor na Slovenskej univerzite v Bratislave. V roku 1945 odišiel do emigrácie. Koncom roka 1945 založil v Ríme Slovenský akčný výbor a stal sa jeho predsedom. V roku 1948 sa SAV premenoval na Slovenskú oslobodzovaciu radu. V rokoch 1947 – 1952 pôsobil v Argentíne a následne v Nemeckej spolkovej republike. Roku 1946 ho zapísali na listinu vojnových zločincov pri Komisii Spojených národov v Londýne. V roku 1947 ho Národný súd v neprítomnosti odsúdil na trest smrti.

² Jozef Joštiak (1893 – 1971) – pedagóg, verejný činiteľ, exilový pracovník. Blízky spolupracovník Vojtecha Tuku. Po roku 1939 predseda Robotníckej sociálnej poisťovne. V roku 1945 emigroval do Rakúska a následne do Talianska. Od roku 1948 žil v Argentíne. Prívrženec F. Ďurčanského.

v Maďarsku. Argentínu si ako miesto zjednocovacieho úsilia vybral z jednoduchého dôvodu – pôsobil tu predseda Slovenskej národnej rady v zahraničí Jozef Cíger-Hronský.³

Takmer súčasne s iniciatívou Ferdinanda Ďurčanského pripravila česko-slovenská rozviedka akciu s krycím názvom „SOVA“. Pomenovanie akcie vychádzalo zo skratky názvu slovenskej exilovej organizácie, ktorú rozviedka zneužila pre svoje ciele. Využila pri tom aktuálnu politickú situáciu v Argentíne, rok po vojenskom puči organizovanom skupinou Revolucion Liberatora (Osloboditeľská revolúcia) a nástupe vlády vojenskej junty pod vedením prezidenta generála Pedra Eugenia Aramburu (vo funkcii od 13. novembra 1955 do 30. apríla 1958) a viceprezidenta admirála Isaaca Francisca Rojas (vo funkcii od 23. septembra 1955 do 1. mája 1958).

V rámci akcie spracovali príslušníci rozviedky spolu so špecialistami zo správy operatívnej techniky podvrhnutý list opatrený hlavičkou a podpísom predsedu Slovenského oslobodzovacieho výboru Ferdinanda Ďurčanského, ktorý s využitím lekára výpravy futbalistov Slovana Bratislava, Vlastibora Minarovjecha⁴, poslali 12. decembra 1956 z Mníchova do Buenos Aires.

List adresovaný viceprezidentovi Argentíny Issacovi Rojasovi⁵ obsahoval inštrukcie ústredia Slovenskej národnej rady v zahraničí v USA pre svoju pobočku v Južnej Amerike o kontaktoch s „dočasnou“ vládou vojenskej junty a menoval vedúcich predstaviteľov argentínskej pobočky ako jej možných nepriateľov.

Akcia podľa zámerov rozviedky vniesla medzi predstaviteľov oboch organizácií atmosféru vzájomnej nedôvery a podozrievania. Vedenie amerického odboru česko-slovenskej rozviedky ju vyhodnotilo ako úspešnú aj vďaka policajnému vyšetrovaniu a spravodajskému sledovaniu niektorých členov Slovenskej národnej rady v zahraničí v Argentíne.

V rokoch 1956 až 1958 realizovala česko-slovenská rozviedka v Argentíne a USA aj nižšie uvedené aktívne opatrenia. Zároveň pod krycím ná-

³ Archív Ústavu pamäti národa (ďalej A ÚPN) Bratislava, f. I. správa Zboru národnej bezpečnosti (ďalej ZNB), registračné číslo (ďalej reg. č.) 10026. Snahy slovenské separatistické emigrácie o sjednocení.

⁴ Vlastibor Minarovjech, st. (1933 – 2016) – telovýchovný lekár. Pôsobil vo funkciách lekára v mužstvách a športových kluboch. Člen lekárskej komisie UEFA. Primár na klinike telovýchovného lekárstva Fakultnej nemocnice v Bratislave.

⁵ Isaac A. Francisco Rojas (1906 – 1993) – admirál, politik. V roku 1955 sa aktívne podieľal na zvrhnutí prezidenta Peróna. Nový argentínsky prezident Pedro Aramburu ho ustanovil do funkcie viceprezidenta. Odporca peronizmu.

zvom „ÚTOK IV“ pripravovala aj akciu na kompromitáciu generálneho tajomníka Slovenskej národnej rady v zahraničí Josefa Pauča.⁶

Akcia „LIST“ – podvrhnutý falzifikát tajného dokumentu spolu so sprievodným listom, v ktorom predseda Slovenského oslobodzovacieho výboru Ferdinand Ďurčanský dáva inštrukcie pobočkám organizácie o taktike pri rokovaní s predstaviteľmi Slovenskej národnej rady v zahraničí. Anonymný prívrženec Slovenského oslobodzovacieho výboru „rozčarovaný podlými zámermi“ Ferdinanda Ďurčanského odoslal list z územia Nemeckej spolkovej republiky predstaviteľom pobočiek Slovenskej národnej rady v zahraničí v Nemecku Henrichovi Bartekovi⁷ a Fraňovi Tisovi.⁸ Kladný ohlas akcie si rozviedka overila prostredníctvom korešpondencie svojho agenta s krycím menom „JÁNOŠÍK“⁹ s generálnym sekretárom Slovenskej národnej rady v zahraničí v USA Josefom Paučom.

Akcia „ZRCADLO“ – cyklostilovaný satirický mesačník zameraný proti predstaviteľom Slovenského oslobodzovacieho výboru v Argentíne vydával pod hlavičkou Slovenskej národnej rady v zahraničí agent česko-

⁶ Josef Paučo (1914 – 1975) – novinár, vydavateľ, exilový pracovník. V rokoch 1942 – 1945 šéfredaktor tlačového orgánu HSEŠ Slovák. V roku 1945 odišiel do exilu (Rakúsko, Nemecko). V rokoch 1946 – 1948 pôsobil v Mníchove ako redaktor Slobodného Slovenska. Vedúci odbočky SNRvZ v Nemecku. V roku 1950 sa vystaňoval do USA. V rokoch 1953 – 1958 vydával Bulletin SNRvZ. Od roku 1964 vydavateľ Slovák v Amerike.

⁷ Henrich Bartek (1907 – 1986) – jazykovedec, pedagóg a kultúrny pracovník. V rokoch 1932 – 1939 referent Matice slovenskej, redaktor časopisu Slovenská reč. Spoluautor Pravidiel slovenského pravopisu (1940). V roku 1945 spolu s vedením Matice slovenskej emigroval na Západ (Rakúsko, Taliansko, Nemecko).

⁸ Fraňo Tiso (1894 – 1974) – diplomat, žurnalista, exilový pracovník. V rokoch 1939 – 1941 vyslanec SR v ZSSR. Neskôr riaditeľ Sedliackej banky. V roku 1945 odišiel do exilu v Rakúsku. V rokoch 1950 – 1956 žil v Kanade. Od roku 1956 v Nemeckej spolkovej republike, kde pôsobil ako predseda odbočky SNRvZ a redigoval časopis Slobodné Slovensko.

⁹ Pod krycím menom „JÁNOŠÍK“ spolupracoval s česko-slovenskou rozviedkou novinár a diplomat Jozef Petro. Rozviedka ho na spoluprácu zverbovala v polovici februára 1954 na základe jeho pôsobenia v redakciách periodík Slovenská pravda, Slovák a Gardista, ako aj pôsobenia ako kultúrneho a tlačového ataše na slovenskom veľvyslanectve v Berlíne. Cieľom jeho vysadenia v Argentíne bolo „preniknutie“ do miestnej pobočky SNRvZ, kde aktívne pôsobil jeho svokor Ján Dafčík (1896 – 1967). Československo opustil 3. 12. 1955 a 13. 1. 1956 dorazil do Argentíny. Z Argentíny odletel 22. 9. 1958. (A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 40369)

-slovenskej rozviedky „JÁNOŠÍK“. Vzhľadom na ohrozenie jeho života a možné odhalenie prestal pamflet vychádzať. Agenta následne rozviedka stiahla v septembri 1958 z Argentíny do Česko-Slovenska.

Akcia „SEPARATISTA“ – podvrhnutý list odoslaný z USA funkcionárovi Slovenskej národnej rady v zahraničí Jozefovi Mikušovi¹⁰. Neznámy česko-slovenský emigrant v ňom Mikuša upozorňoval na skupinu „Gabčíkovcov“, ktorí zabili politika a diplomata Matúša Černáka¹¹ a riaditeľa Slovenského ústavu v Clevelande Františka Hrušovského¹² a pripravujú aj jeho vraždu. Radil mu, aby sa za Slovenskú národnú radu v zahraničí viac neexponoval a v tichosti sa presťahoval na iné miesto. Akciu vyhodnotila rozviedka ako úspešnú, pretože po zaslaní listu sa Mikuš stiahol do ústrania.¹³

Dokument č. 1

1956, 30. október – Praha. Návrh na realizáciu
aktívneho opatrenia proti organizáciám
slovenského exilu

Souhlasím:
[*podpis Barák*]

V Praze dne 30. října 1956

Prísne tajné

¹⁰ Jozef August Mikuš (1909 – 2005) – právnik, diplomat, exilový pracovník. V roku 1939 tajomník vyslanectva SR v Ríme. V rokoch 1940 – 1944 chargé d'affaires v Madride. V rokoch 1945 – 1948 pracoval na Úrade Predsedníctva SNR. Po februári 1948 odišiel do exilu (Francúzsko, USA). Zapojil sa do činnosti slovenského politického exilu.

¹¹ Matúš Černák (1903 – 1955) – pedagóg, diplomat, exilový pracovník. Pôvodne člen SNS. V rokoch 1939 – 1944 vyslanec SR v Nemecku. V roku 1947 emigroval do Nemecka. V rokoch 1948 – 1955 predseda nemeckej odbočky SNRvZ. Zahynul na následky atentátu, ktorý pravdepodobne pripravila Štátna bezpečnosť.

¹² František Hrušovský (1903 – 1956) – pedagóg, historik, exilový pracovník. Tajomník vedeckých odborov Matice slovenskej. V rokoch 1939 – 1945 poslanec slovenského Snemu. V roku 1945 odišiel s matičiarmi do exilu (Rakúsko, Nemecko, Taliansko). Od roku 1947 žil v USA. V rokoch 1953 – 1956 predseda SNRvZ.

¹³ A ÚPN Bratislava, f. I. správa ZNB, reg. č. 10026. Zpráva o aktivních opatřeních z 25. 4. 1958

Ministr vnitra
Soudruh Rudolf Barák¹⁴

Já, npor. František Jezerský,¹⁵ náčelník 2. oddělení, I. odboru, I. správy
M[inisterstva] V[nitra]

p ř e d k l á d á m

návrh na provedení desorientační akce proti emigrantům, sdruženým
v pobožce Slovenské národní rady v zahraničí /SNRvZ/ v Argentině, na
vytvoření rozporu mezi vládou gen[erála Pedra] ARAMBURU a vedením
SNRvZ v Argentině.

O d ů v o d n ě n í:

Pobočka Slovenské národní rady v zahraničí v Argentině sdružuje ve
svých řadách jako funkcionáře a členy, bývalé funkcionáře slovenské vlády
a Hlinkovy [slovenské lidové]strany jako Dr. Ladislav JANKOVIČ,¹⁶ ta-
jemník SNRvZ, prof. Dr. CÍGR-HRONSKÝ,¹⁷ předseda, Arvéd GRÉ-
BERT,¹⁸ Ján DAFČÍK¹⁹ a j[iní].

¹⁴ Rudolf Barák (1915 – 1995) – v letech 1953 – 1961 česko-slovenský ministr vnitra. (Viac pozri TOMEK, Prokop: *Život a doba ministra Rudolfa Baráka*. Praha: Vyšehrad, 2009.)

¹⁵ František Vacula „Jezerský“ (1922 – ?) – od septembra 1945 pracoval v Zbore národnej bezpečnosti. V česko-slovenskej rozviedke pôsobil od 15. 1. 1955 do 31. 5. 1977. Funkciu náčelníka 2. oddelenia amerického odboru I. správy MV zastával do 9. 12. 1956. V neskoršom období pracoval v legalizácii na ministerstve zahraničných vecí a v rokoch 1957 – 1962, resp. 1967 – 1970 ako rezident v Rio de Janeiro a Montevideu.

¹⁶ Ladislav Jankovič (1917 – 1998) – právnik, exilový pracovník. V rokoch 1939 – 1945 študoval na Právnickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave. Funkcionár Hlinkovej mládeže. V apríli 1945 evakuoval Hlavné veliteľstvo HM do Rakúska. V rokoch 1945 – 1946 zakladateľ a prvý predseda Slovenského revolučného odboja. V rokoch 1946 – 1947 žil striedavo v Nemecku a Rakúsku. Koncom roka 1947 odišiel do Francúzska (Paríž). Od roku 1951 žil v Argentíne. Angažoval sa v SNRvZ.

¹⁷ Jozef Cíger-Hronský (1896 – 1960) – spisovateľ, redaktor, exilový pracovník. V rokoch 1940 – 1945 správca Matice slovenskej. V roku 1945 odišiel s časťou vedenia Matice slovenskej do exilu (Rakúsko, Nemecko, Taliansko, Argentína). V roku 1956 sa stal predsedom Slovenskej národnej rady v zahraničí. V roku 1959 založil Zahraničnú Maticu slovenskú a stal sa jej predsedom.

¹⁸ Arvéd Grébert (1915 – 2001) – diplomat, publicista. Osobný tajomník ministra zahraničných vecí F. Ďurčanského. V septembri 1939 vstúpil do diplomatických služieb. Ako kultúrny a tlačový atašé pôsobil v Budapešti, Sofii, Ríme, Berlíne a Berne, kde v roku 1944 požiadal o azyl. V argentínskom exile žil v rokoch 1948 až 1960. Začiatkom 50. rokov tu redigoval mesačník Slovenského kultúrneho spolku Juhoamerický Slovák.

¹⁹ Ján Dafčík (1896 – 1967) – prozaik, dramatik, publicista, ilustrátor. Sekčný šéf kul-

V tomto spolku je dále sdružena většina slovenské separatistické emigrace. Separatisté pronikají do krajanských spolků jako např. do kulturního spolku MARMOL²⁰, jehož vedení již mají v rukou a provádí mezi krajany slovenské národnosti propagandu za nový slovenský samostatný stát a proti dnešnímu lid[ově] dem[okratickému] zřízení v ČSR. Toto je jediná opravdu aktivní organizace, která pracuje v Argentině proti ČSR. V současné době bylo vedením pobočky schváleno vydávání vlastního časopisu ZÁPISNÍK (návrh prvního čísla jsme získali agenturně), v němž útočí na naše lid[ově] dem[okratické] zřízení a špiní v něm slovenský soubor LÚČNICA, který v Argentině vystupoval. V plánu činnosti na 2. pololetí mají vypracování štvavého článku proti s[oudruhovi Viliamu] Širokému v listu la Vision.

Úspěšným provedením akce postavíme dnešní vládní místa proti pobočce SNRvZ a zabráníme vybudování nového emigr[antského] časopisu a tím i šíření protičeskoslovenské propagandy v širokém měřítku.

Způsob provedení:

Agenturně jsme získali zprávu, že pobočka SNRvZ v Argentině obdržela v únoru 1956 pokyny z předsednictva SNRvZ v USA, jak se chovat k nynější vládě v Argentině. V pokynech je mimo jiné, že vláda gen. ARAMBURU je nepevná a dočasná, vedení pobočky je varováno, aby se nekompromitovalo stykem se současnou vládou a aby nevyvíjelo žádnou činnost. O obsahu pokynů uvědomíme vládní činitele Argentiny s tím, že v případě vedoucích osob SNRvZ v Argentině se jedná o osoby ostře zahrocené proti tamní vládě. Použijeme k tomu jako odesílatele Dr. Ferd[inanda] ĎURČANSKÉHO ze Západního Německa, který získal tuto zprávu z USA. ĎURČANSKÝ jako předseda Slovenského oslobodzovacího výboru (SPV) je nepřitelem SNRvZ. ĎURČANSKÝ byl několik let i v Argentině, takže okolnost, že zasílá on varování do Argentiny, je dobře motivovaná. Odešleme z Německa z bydliště bývalého ministra zahraničních věcí „Slovenského státu“ Dr. Ferdinanda ĎURČANSKÉHO dopis, psaný strojem s podpisem ĎURČANSKÉHO, adresovaný vicepresidentu admirálu ROJASOVI, ve kterém ĎURČANSKÝ upozorňuje na vedoucí činitele pobočky SNRvZ v Argentině, kteří nemají dobrý poměr k dnešní vládě generála ARAMBURU a admirála ROJASE.

V dopise uvede konkrétně, že podle zprávy, kterou získal přímo z vedení SNRvZ v USA, zasedalo v únoru 1956 v USA užší vedení Slovenské

túrno-propagačného oddelenia Ministerstva školstva. V roku 1945 odišiel do exilu (Rakúsko). V roku 1948 sa vysťahoval do Argentíny.

²⁰ Mármol – na ulici Mármol číslo 629 v Buenos Aires sídlil Slovenský spolok.

národní rady v zahraničí. Mimo vnitřních věcí a změn ve vedení SNRvZ se zasedání zabývalo i současnou situací v Argentíně a poměru odbočky SNRvZ k vládě generála ARAMBURU. Výsledek jednání byl, že odbočce SNRvZ v Argentíně, konkrétně jejímu tajemníku Dr. L[adislavu] JANKOVIČOVI, byly zaslány tyto pokyny k postupu a taktice odbočky v současné době. Vedení SNRvZ píše, že považuje zásadně vládu gen[erála] ARAMBURU za nepevnou a dočasnou a z této situace je nutno vycházeti. Varuje funkcionáře pobočky SNRvZ v Argentíně, aby se nekompromitovali stykem s nepevnými vládními činiteli. Zakazuje pokoušet se o vydávání časopisu. Nedoporučuje veřejnou činnost, klade odbočce úkoly upevnit se organizačně, získat členskou základnu a školit spolupracovníky, aby po zvolení ústavní vlády se mohlo vyjít na veřejnost a začít s otevřenou činností.

Dále uvede, že o tomto uvědomuje admirála ROJASE, protože byl v Argentíně, ke které má dosud dobrý poměr, a jedině pro nesouhlas s PERONOVÝM²¹ režimem z Argentiny odejel. Zprávu o pokynech SNRvZ zjistil teprve nyní zároveň s tím, že pobočka SNRvZ dostala nyní změněný pokyn v tom smyslu, aby začala vydávat časopis. Píše to proto, aby informoval argentinské vládní orgány o pravém stavu věcí a upozornil na to, že vedoucí spolku, který nedůvěřuje dnešní argentinské vládě a kteří jí naprosto nijak nepomáhají, jsou schopni i toho, aby stáli na straně vzbouřenců, kteří se pokusili svrhnout dnešní demokratickou vládu Argentiny. Hlavní vedoucí spolku SNRvZ v Argentíně, kteří dirigují její činnost a kteří jsou ostře zaměřeni proti vládě gen[erála] ARAMBURU, jsou Dr. Ladislav JANKOVIČ, Dr. CÍGR-HRONSKÝ a Arvéd GRÉBERT. U těchto doporučuje provést podrobnou domovní prohlídku.

Tento dopis bude opatřen podpisem ĎURČANSKÉHO. Z dopisu bude pořízen průklep a v případě, že se do 1 měsíce po pravděpodobném doručení dopisu do Argentiny nestane nějaký zákrok se strany policie proti SNRvZ v Argentíně, odešleme kopii dopisu opět s podpisem ĎURČANSKÉHO do vládního listu „La Nacion“ s dodatkem, že originál dopisu byl odeslán již před měsícem na adresu admirála ROJASE a podle zpráv z tisku se neprovedl proti vedoucím SNRvZ v Argentíně žádný zákrok. Zasílá proto opis svého dopisu k uveřejnění v listu, aby vláda byla varována, poněvadž má za to, že dopis nebyl admirálu ROJASOVI doručen.

npor. František Jezerský

[podpis]

²¹ Juan Domingo Perón (1895 – 1974) – politik, štátník. V letech 1946 – 1955 a 1973 – 1974 prezident Argentíny. Charizmatický vodca, ktorý sa vo svojej politike opieral o autoritatívny režim.

Doporučuji:
Náčelník I. odboru I. správy MV
kapitán

Miroslav Kubeš²²
[*podpis*]

Náčelník I. správy MV
plukovník

Jaroslav Miller²³
[*podpis*]

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10027, strojopis, 4 s.)

Dokument č. 2

1956, 30. október – Praha. Návrh podvrhnutého listu viceprezidentovi Argentíny admirálovi Isaacovi Rojasovi

Vážený pane vicepresidente,

*excellence*²⁴

obracím se na ~~Vás jako na kompetentního činitele,~~²⁵ jako přítel dnešní argentinské vlády a *chci*²⁶ upozornuji²⁷ Vás *upozornit*²⁸ na některé Vaše nepřátele. Sám jsem byl v Argentině několik let a mám k této zemi vřelý poměr. Jedině můj nesouhlas s totalitním režimem diktátora [Juana] Perona zapříčinil to, že jsem z Argentiny odejel. Přijměte proto ode mne znovu srdečný dík za

²² Miroslav Kubeš „Nacvalač“ (1923 – ?) – příslušník česko-slovenskej rozviedky. Začiatkom 50. rokov riadil rezidentúru vo Viedni. Od jesene 1953 viedol odbor II. a neskôr I. odbor česko-slovenskej rozviedky. Na prelome 50. a 60. rokov pôsobil ako rezident v New Yorku.

²³ Jaroslav Miller (1914 – 1979) – dôstojník ŠtB. V decembri 1948 prijatý do Zboru národnej bezpečnosti. Od roku 1951 zastával rôzne funkcie v ŠtB. V rokoch 1953 – 1961 náčelník I. správy MV (Správa zahranično-politickej rozviedky). V roku 1962 prepustený zo služieb ZNB pre účasť na politických procesoch. V roku 1963 mu bola odobratá hodnosť plukovníka a štátne vyznamenania.

²⁴ Dopísané a podčiarknuté rukou

²⁵ Prečiarknuté rukou

²⁶ Dopísané rukou

²⁷ Prečiarknuté rukou

²⁸ Dopísané rukou

osvobození argentinského lidu a úprimný obdiv nad Vaší osobní statečností při akcích za svržení Peronova režimu a při potlačení peronistické vzpoury. Přijměte, prosím, ~~malou zprávičku~~²⁹ *tuto informaci*,³⁰ kterou Vám posílám.

Podle zprávy, kterou jsem měl možnost získat z vedení slovenské emigrantské organizace Slovenská národní rada v zahraničí v USA, zasedalo v únoru 1956 v USA užší vedení této organizace. Mimo vnitřních věcí a změn ve vedení Slovenské národní rady, se zasedání zabývalo i současnou situací v Argentině a stanoviskem, jaké má zaujmout pobočka Slovenská národní rady v zahraničí v Argentině, k vládě generála Aramburu. Výsledek jednání byl, že tajemníku Slovenské národní rady v zahraničí v Argentině, Dr. Ladislavu Jankovičovi byly zaslány tyto pokyny k postupu a taktice odbočky v té době. Vedení v USA píše, že považuje zásadně vládu gen[erála] Aramburu za nepevnou a dočasnou a z této situace je nutno vycházet. Varuje funkcionáře pobočky v Argentině, aby se nekompromitovali stykem s nepevnými vládními činiteli. Zakazuje pokoušet se o vydávání časopisu. Nedoporučuje veřejnou činnost. Klade odbočce úkoly upevnit se organizačně, získávat členskou základnu a školit spolupracovníky, aby teprve po ustavení skutečné vlády v Argentině mohli vyjít na veřejnost a začít s otevřenou činností.

Tuto zprávičku³¹ jsem bohužel zjistil až nyní, zároveň s tím, že pokyny z USA byly změněny v tom smyslu, aby pobočka v Argentině začala vydávat nový časopis. Pokládám za povinnost upozornit vládní místa Argentiny na to, že vedoucí pobočky, kteří nedůvěřují dnešní argentinské vládě a naprosto nijak jí nepomáhají, jsou schopni i toho, aby stáli na straně vzbouřenců, kteří se pokusili svrhnout současnou vládu.

Vedoucí organizace, kteří dirigují její činnost a kteří jsou ostře zaměřeni proti vládě generála Aramburu, jsou Dr. Ladislav Jankovič,³² a³³ Dr. Cígr-Hronský, a Arvéd Grébert.³⁴ *Informace důvěrná*.³⁵

Váš oddaný

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10027, strojopis, 2 s.)

²⁹ Prečiarknuté rukou

³⁰ Dopísané rukou

³¹ Prečiarknuté rukou

³² Prečiarknuté rukou

³³ Dopísané rukou

³⁴ Prečiarknuté rukou

³⁵ Poznámka rukou. Arvéd Grébert, blízky priateľ Ferdinanda Ďurčanského, pôsobil v štruktúrach Slovenského oslobodzovacieho výboru. V liste odoslanom česko-slovenskou rozviadkou preto napokon nefiguroval.

1956, 9. november – Praha. Pokyny príslušníkov rozvedky pre pracovníkov správy operatívnej techniky na vyhotovenie hlavičky a podpisu podvrhnutého listu

I. správa ministerstva vnitra
Čj. A-001005/12-56.

V Praze dne 9. listopadu 1956

IX. správa ministerstva vnitra
k rukám s[oudruha Rudolfa] U h r a³⁶

Vyhotovení dopisů a podpisu.

Žádám, aby na připojené obálky a dopisní papíry byly vyhotoveny tisknuté hlavičky podle adresy a po dohodě s pracovníkem I. správy MV. Po vyhotovení dopisů bude zdejší správou napsán dopis a tento dopis opatřete podpisem podle přiloženého vzoru. Po vyhotovení podpisu vraťte materiály, které jsou ke spisu přiloženy. Dále opatřete podpisem i připojenou knihu, rovněž podle dohody s pracovníkem zdejší správy MV.

Přílohy: 12 obálek a dopisních papírů, 1 adresa

Další materiály (podpisy a t. d.) budou dodány po napsání dopisu

Náčelník I. odboru
[podpis]
kpt. K u b e š

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10027, strojopis, 1 s.)

³⁶ Rudolf Uher (1918–?) – od júla 1948 do apríla 1975 dôstojník Zboru národnej bezpečnosti. V čase akcie „SOVA“ náčelník IV. odboru správy operatívnej techniky. Od 20. 12. 1956 zástupca náčelníka 10. odboru česko-slovenskej rozvedky.

Dokument č. 4

1956, 3. december – Praha. Žiadosť a pokyny amerického odboru na odoslanie podvrhnutého listu

I. odbor.

Čj. A/1-001124/12-56

Přísně tajné

VI. odboru

z d e

Akce SOVA.

Žádám o odeslání připojeného dopisu z Mnichova v Západním Německu. Dopis odešlete dne 12.³⁷ prosince 1956 a to budeli to možné, tak doporučeně, nebudeli to možné, tak jako normální dopis letecky. Dopis před odesláním řádně ofrankujte, tak aby bylo vyloučeno, že by mohl přijít pro špatné ofrankování zpět adresátovi, a neudělejte na něm otisky prstů.

Přílohy: 1 dopis

Náčelník I. odboru

[*podpis*]

kpt. K u b e š

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10027, strojopis, 1 s.)

Dokument č. 5

1956, 18. december – Praha. Informácia Krajskej správy ministerstva vnútra v Prahe pre čs. rozvedku o termíne a spôsobe odoslania listu do Argentíny

KRAJSKÁ SPRÁVA MINISTERSTVA VNITRA PRAHA

³⁷ Dopísané rukou

Č. j. A/1-00201/1-56

Dne: 18. prosince 1956

Ministerstvo vnitra
I. správa, I. odbor

Přísně tajné
Výtisk čís.: 1

Odeslání dopisu – zpráva
Počet listů: 1

AKCE „SOVA“³⁸

Pří zájezdu fotbalového mužstva SLOVAN Bratislava do Mnichova byl jsem požádán I. odborem I. správy MV o odeslání dopisu do Argentiny doporučeně a leteckou poštou. Tento úkol byl splněn nesledujícím způsobem:

Dne 12. 12. [19]56 v 10.00 hod. jsem požádal člena výpravy lékaře soudruha MINAROVJECHA Vlastibora,³⁹ aby došel na poštu a dopis aby podal doporučeně a letecky. Dopis mu byl dán zabalený v papíru a uvedený soudruh byl poučen, aby nezanechal otisky prstů. Toto provedení jsem provedl proto, že jsem byl sledován a před hotelem bylo stále více emigrantů, kteří mně dobře znají. Po odchodu MINAR[OV]JECHA jsem provedl jeho sledování za účelem kontroly, zda není odeslání dopisu pozorováno. Odeslání bylo provedeno bez závad, avšak Dr. MINAR[OV]JECH byl nucen vyplnit potvrzenku na rekomando se zpáteční adresou,⁴⁰ kterou napsal dle dopisu. Potvrzenku jsem po obdržení roztrhal a zahodil. ?

*Byla vyhotovena jen v originále? npor. H y l m a r Frant[išek]⁴¹
Když sledoval M[inarovjecha], tak nebyl sledován?!
Proč neutrhl a nevhodil jen do schránky?
s[oudruh] ...⁴²: zjistěte na ...⁴³ odboru, zda v NSR se vyplňují
stvrzenky na rekomando jen v originále!⁴⁴*

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10027, strojopis, 1 s.)

³⁸ Dopísané rukou

³⁹ Zvýraznené rukou podobne ako ďalšie podčiarknuté časti textu. Poznámka rukou: pro-
věřený spolupracovník?

⁴⁰ Poznámka rukou: jméno ne?

⁴¹ František Hylmar “Herben” (1920 – ?) – od novembra 1949 do decembra 1977 dôs-
tojník Zboru národnej bezpečnosti. V čase akcie „SOVA“ starší referent. Od 15. 1. 1957
náčelník I. odboru Krajskej správy MV v Prahe. Od roku 1969 náčelník rozviedneho od-
boru správy ŠtB Praha.

⁴² Nečitateľné

⁴³ Nečitateľné

⁴⁴ Poznámky rukou

1957, 5. máj – Praha. Ohlasy na akciu
rozviedky v organizáciách slovenského exilu

V ý p i s

5. 5. 1957

z letdopisu 115/3353, 4, 5

z 25. 3. došel 1. 4. [19]57

z ARGENTINY.

Věc: Ohlas akce SOVA.

Residentura sděluje, že dne 12. 3. [19]57 podalo předsednictvo argentinské odbočky SNRvZ hlášení gen[erálnímu] sekretáři SNRvZ v USA Josefu P a u č o v i⁴⁵ o tom, že proti SNRvZ a její činnosti v Argentině bylo učiněno udání v tomto smyslu:

Jedna. Odbočce zatím není známo nic bližšího ani o formě neb obsahu zmíněného udání, ani o osobě udavače. Bylo zjištěno konkrétně pouze to, že se dostavil do slovenského kulturního spolku na MARMOLU počátkem března policajt a projevoval zájem o představitele SNRvZ v Argentině, HRONSKÉHO, JANKOVIČE a DAFČÍKA. Vyšetřoval o jaké lidi jde, kde bydlí a jakou činností se v radě zabývají. (Residentura sdělí dodatečně jména dotazovaných osob).

Dvě. V argentinské odbočce převládá rozhořčený názor, že udání učinil SOV. Vyskytli se v této souvislosti konkrétní dotazy k [Stanislavovi] MEČIAROVĚ⁴⁶, který prakticky diriguje argentinskou odbočku SOVu, a to dotazy k jeho osobě a zaměstnání. MEČIAR je aktivní z motivu nesmírné nenávisti vůči HRONSKÉMU a celé SNRvZ. Sám o sobě tvrdí, že je zaměstnán v knihovně argentinského M[inisterstva]Z[ahraničních]V[ěcí].

⁴⁵ Zvýraznené rukou podobne ako ďalšie podčiarknuté časti textu.

⁴⁶ Stanislav Mečiar (1910 – 1971) – literárny historik, redaktor, exilový pracovník. V rokoch 1939 – 1944 zodpovedný redaktor Slovenských pohľadov. V rokoch 1940 – 1945 vedecký tajomník Matice slovenskej. Angažoval sa v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane a Hlinkovej garde. V roku 1945 odišiel s časťou vedenia Matice slovenskej do exilu (Rakúsko, Nemecko, Taliansko). Od roku 1947 pôsobil v Argentíne. V rokoch 1949 – 1952 redigoval tlačový orgán SOV Slovenská republika. Podpredseda Výkonného výboru Slovenskej oslobodzovacej rady. Spoluzakladateľ a v rokoch 1960 – 1971 predseda Zahraničnej Matice slovenskej. Okresný ľudový súd v Ružomberku ho po roku 1945 odsúdil na 15 rokov odňatia slobody nepodmienečne. Česko-Slovensko niekoľkokrát neúspešne žiadalo Argentínu o jeho vydanie.

Odbočka SNRvZ však je toho mínění a tvrdí to konkrétně její sekretář JAN-KOVIČ, že MEČIAR pracuje na argentinské policii jako překladatel a místo že mu zprostředkoval Ferdinand ĎURČANSKÝ. Dále, že sám si vybudoval dobrou posici a je zřejmě jejich dobrým agentem, a proto, že mu nedalo ani mnoho námahy podat udání proti SNRvZ, o němž se hovoří výše.

Tři. Je si třeba povšimnout toho, že přívrženci argentinské pobočky SOVU se o udání dozvěděli dříve než pobočka SNRvZ. Přirozeně, Sovisté zprávu o vyšetřování v SNRvZ s radostí rozšiřují mezi argentinskými Slováky.

Čtyři. Pobočka SNRvZ nepřikládá udání se strany SOVU žádnou větší závažnost. Kvalifikuje je jako velmi podlý a poslední způsob politického boje, tak charakteristický pro svou zákeřnost pro jednání argentinské pobočky SOVU.

Argentinská odbočka SNRvZ v této souvislosti znovu upozorňuje své ústředí v USA, že by nebylo moudré sjednocovat se ze SOVem, který jde stále nevybíravými prostředky bezohledně za svým cílem.

Pět. V odbočce SNRvZ panuje názor, že udání nebude mít žádné důsledky a že, pokud k nějakému vyšetřování dojde, může to SNRvZ jedině prospět. Argentinská odpovědná místa, že by se tak alespoň dozvěděla o ideové náplni a činnosti pobočky SNRvZ. [Pavel] HUDZOVIČ⁴⁷, který je spolupracovníkem argentinské policie, zastává v pobočce SNRvZ názor, že argent[inské] policii není třeba chodit nic ze strany SNRvZ vysvětlovat. Kdyby policie něco od pobočky chtěla, sama by za ní přišla a kromě toho především by konsultovala jeho osobně.

První závěry residentury, která předpokládá, že zjistí i vyjádření PAU-ČA z USA k celé záležitosti dodatečně:

Akce má zatím úspěšný průběh. Prohloubila rozpory mezi SNRvZ a SOVem jako organizacemi (rozuměj především jejich pobočkami v Argentíně!) i mezi jednotlivými jejich vedoucími funkcionáři. SNRvZ se tak dostal do rukou další hmatatelný „důkaz“, že spolupráce se Sovisty není myslitelná a že se s nimi nemůže vážně jednat o sjednocení.

Kromě toho argentinské úřady dostaly do rukou dokument proti odbočce SNRvZ, jenž vytvořil prvý předpoklad k dalšímu znemožňování slovenských separatistů.

⁴⁷ Pavol Hudzovič (1920 – ?) – kníhkupec, krajaňský pracovník. V roku 1936 sa vysťahoval do Argentíny, kde už pôsobil jeho brat Ján. Dlhoročný tajomník Slovenského spolku. Z jeho iniciatívy poslali v roku 1939 argentínski Slováci do Bratislavy pozdravný telegram pri vzniku Slovenského štátu. V rokoch 1949 – 1950 spoluzakladateľ a redaktor časopisu Juhoamerický Slovák. Spoluorganizoval a viedol slovenského rozhlasové vysielanie v Buenos Aires.

Vypsal: npor. Dominik⁴⁸
[podpis]

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10027, strojopis, 2 s.)

Dokument č. 7

1958, 25. apríl – Praha. Informácie o akcii
SOVA zo správy o aktívnych opatreniach
amerického odboru česko-slovenskej rozviedky
v roku 1957 a 1. štvrtroku 1958

I. odbor

V Praze dne 25. dubna 1958
Přísně tajné

Zástupce náčelníka I. správy MV
soudruh mjr. Drábek⁴⁹

Zpráva o aktivních opatřeních

Předkládám na Vaše vyžádání zprávu o provedených a plánovaných aktivních opatřeních I. odboru v roce 1957 a I. čtvrtletí 1958.

⁴⁸ Eduard Fuchs „Dominik“ (1922 – ?) – příslušník amerického odboru česko-slovenskej rozviedky. V rokoch 1952 – 1956 riadil rezidentúru rozviedky v Buenos Aires (neskôr v Mexiku a Santiagu de Chile). Do dôchodku odišiel v roku 1977 v hodnosti podplukovníka.

⁴⁹ Bohumír Molnár (pôvodne Motejlek, „Drábek“, 1924 – 1988) – príslušník Zboru národnej bezpečnosti od novembra 1949. Začiatkom 50. rokov pôsobil na rezidentúre vo Viedni, kde sa, okrem iného, spolu s NKVD podieľal na únose bývalého predsedu sociálnej demokracie a podpredsedu česko-slovenskej vlády Bohumila Laušmana. Od októbra 1955 do novembra 1961 zástupca náčelníka rozviedky, neskôr zástupca náčelníka Krajskej správy MV v Prahe. Od roku 1970 zástupca náčelníka kontrarozviedky a od júla 1974 náčelník Správy kontrarozviedky na ochranu socialistickej ekonomiky. Do dôchodku odišiel v januári 1984 v hodnosti generálmajora. [Pozri ŽÁČEK, Pavel. Vzestupy a pády Bohumíra Molnára. Kariéra generála Státní bezpečnosti. In ČELOVSKÝ, Bořivoj (ed.): *Oči a uši strany. Sedm pohledů do života StB*. Tilia: Šenov u Ostravy 2005, s. 78 – 117]

A) Provedené akce:

ARGENTINA

...

2) Akce SOVA.

Byla namířena proti zdiskreditování separatistických předáků u argentinské vlády s využitím nově vzniklé politické situaci v zemi. Šlo o podvržený falsifikát, kde ĎURČANSKÝ, který žil několik let v Argentině, „přátelsky“ upozornil nového viceprezidenta Rojase na spojení předních separatistických předáků v Buenos Aires s peronismem a na jejich zaměření proti prozatimní argentinské vládě gen[erála] ARAMBURU. Dopis byl odeslán z Mnichova, kde ĎURČANSKÝ v současné době sídlí.

Akce byla úspěšná v tom, že argentinská tajná policie dostala příkaz z prezidentské kanceláře a vyšetřovala některé exponované příslušníky odboček SOV a SNRvZ v Argentině (HUDZOVICE a spol.).

...

Zástupce náčelníka I. odboru:
/npor. B o r e c k ý/⁵⁰
[podpis]

(A ÚPN, f. I. správa ZNB, reg. č. 10026, strojopis, 5 s.)

Jerguš Sivoš, PhD.
Ústav pamäti národa, Bratislava
Email: sivos@upn.gov.sk

⁵⁰ Jiří Stejskal „Borecký“ (1923 – 1988) – příslušník Zboru národnej bezpečnosti. K I. správě MV nastúpil v roku 1953. V rokoch 1954 – 1957 pôsobil na rezidentúre vo Viedni, odkiaľ bol vypovedaný. Od roku 1957 pracoval na latinskoamerickom odbore. V rokoch 1961 – 1964 náčelník 2. odboru I. správy MV (latinskoamerické krajiny). V rokoch 1964 – 1969 riadil 8. odbor I. správy MV (aktívne opatrenia a dezinformácie). V auguste 1968 sa postavil proti okupácii ČSSR vojskami Varšavskej zmluvy. V roku 1970 bol v hodnosti majora prepustený zo služieb MV. V rokoch 1974 – 1982, pod krycím menom „Jiřina“, spolupracoval so Správou ŠtB.

RECENZIE

CHMELÁR, Eduard

Rekonštrukcia slovenských dejín. Formovanie slovenskej identity

Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2021, 238 s.

ISBN 978-80-8202-149-6

Napísať autorské dejiny, resp. autorskú syntézu národných dejín je určite ambíciou mnohých historikov. Preto som privítal, keď sa na slovenskom trhu objavila knižka určite renomovaného politológa, vzdelaním historika, pod názvom Rekonštrukcia slovenských dejín s podtitulom Formovanie slovenskej identity. Keďže poznám publicistiku E. Chmelára i jeho dosť vyhranené postoje k rôznym otázkam aktuálneho spoločenského a politického života, priznám sa, mal som veľké očakávania, žiaľ, nie celkom sa naplnili.

Keď človek počuje slovo rekonštrukcia, predstavuje si komplexný obraz, súvislý dej, v ktorom udalosti na seba nadväzujú, sú previazané. Pritom, samozrejme, nemožno od knižky malého formátu s 238 stranami očakávať pokrytie všetkých detailov, ale prinajmenšom zachytenie hlavných vývinových etáp, ktoré formovali slovenský národ v priebehu storočí. Z tohto pohľadu je publikácia pre čitateľa určitým sklamaním. Predložené dielo by som skôr nazval Obrázky zo slovenských dejín, keďže fókus autora je zameraný na drobnokresbu, na vybrané fakty, na vybrané udalosti, ktoré sa dajú spojiť so slovenským elementom, ale nie na súvislosti a vzťahy. Nedá sa povedať, že takýto prístup neprinesie čitateľovi množstvo zaujímavých informácií z minulosti Slovenska a Slovákov, avšak neumožňuje čitateľovi vytvoriť si predstavu o tom, čo sú podstatné tendencie a udalosti slovenských dejín. Pritom sa úplne stráca hierarchia faktov, teda oddelenie faktov kľúčových od podstatných, dôležitých a podružných. No a čo som úplne nepochopil, je ukončenie rekonštrukcie slovenských dejín osobou Jána Kollára. J. Kollár nebol ani na začiatku, ani na konci nejakej ucelenej etapy slovenských dejín. Bol v strede medzi prvým sformovaním osobitého hľadania

miesta Slovákov v priestore strednej Európy a vytvorením koncepcie národného bytia, ideológie moderného slovenského národa štúrovcami. Preto nevidím žiaden dôvod ukončiť „rekonštrukciu“ slovenských dejín práve touto osobou. Samozrejme, ak by sme nebrali do úvahy zdôvodňovanie čechoslovakizmu T. G. Masarykom práve odvolávaním sa na J. Kollára. Ešte sa k tomu vrátim, ale zdôvodňovať „imperialistické“ koncepcie vraj humanistu T. G. Masaryka voči Slovensku odvolaním sa na J. Kollára, sú skôr poškodzovaním povesti tohto úprimného slovenského vlastenca, ktorý hľadal spôsob prežitia Slovákov v situácii ním považovanej takmer za bezvýchodiskovú.

Určite, predložená práca je výsledkom dlhého štúdia, triedenia informácií i koncipovania textu. Nebolo by teda odo mňa korektné, keby som v nej nevidel aj určitý prínos, mnoho informácií o slovenskej minulosti, ktoré nie sú všeobecne známe. Autor mi však isto prepáči, keď sa budem venovať záležitostiam, ktoré vidím ináč, ktoré by som zaradil do iných súvislostí alebo ktoré nie sú zo slovenského pohľadu dobre interpretované. Robím to s vedomím, že u autora je badať, že sa snaží fakty a udalosti s určitými odklonmi interpretovať z národného uhla pohľadu.

Predovšetkým trochu prekvapivo pri čítaní človek zistí, že interpretačný prístup autora k slovenským dejinám pôsobí dosť starosvetsky. Zaradil by som ho tak do 60. rokov minulého storočia so zjavným vplyvom marxistickej terminológie daného obdobia. Prejavuje sa to najmä silným lipnutím na termíne národnosť pre celé obdobie, ktoré popisuje, namiesto názvu národ, ktorý bol už, podľa môjho názoru, medzi historikmi v 80. rokoch minulého storočia všeobecne akceptovaný. Národ nielen podľa anglosaských definícií vzniká spolu so štátom. A keďže národom boli aj starovekí Asýřania, Gréci, Rimania, stredovekí Angličania, Škóti, Nemci alebo Česi, nevidím dôvod, prečo by ním nemali byť už aj stredovekí Slováci. Splňali všetky kritéria, ktoré takémuto spoločenstvu patrili, aj keď v určitých obdobiach niektoré neboli viditeľné v plnom rozsahu. Nuž a do dávnej minulosti patria aj napr. prístupy k Svätoplukovi ako zradcovi Rastislava, dávania Svätopluka do protikladu k Rastislavovi a pod.

V prvej kapitole sa autor zameriava na drobnokresbu vývinu slovenského územia pred príchodom Slovanov. Uvádza veľa príkladov, ktoré svedčia o tom, že naše územie v najstarších dejinách Európy nebolo žiadnym „zápecím“, že bolo na pulze doby, často svojím nerastným bohatstvom najmä drahých a farebných kovov (túto nuansu medzi termínom drahý a farebný kov autor z mne neznámych dôvodov nerozlišuje) udávalo rytmus vývinu v okolitých oblastiach. S čím si však zjavne nevie poradiť, je zarade-

nie predslavanských dejín Slovenska do ich slovanských, teda slovensko-národných dejín. Nie celkom je zrejmé, či je stúpencom autochtónnej teórie v etnogenéze Slovákov, alebo je migračnej podoby. Názov kapitoly hovorí v prospech migračnej teórie, text sa mi zdá nie príliš jednoznačný. Avšak ak by sme mali niektorú skupinu obyvateľstva Slovenska priradiť k „Protoslovanom“, tak by to určite mohlo byť len obyvateľstvo Púchovskej kultúry. To však E. Chmelár zaraďuje ku Keltom.

Myslím si, že pri zaraďovaní predslavanských kultúr do našich dejín by sme nemali bazírovať na etnicite. Podľa genetických výskumov značná časť slovenského obyvateľstva je následníkom populácie, ktorá sem prišla ešte v mladšej dobe kamennej. To – samozrejme – nijakým spôsobom nehovorí nič o etnicite daného obyvateľstva. Hovorí len o genetickej príbuznosti. Jej vysvetlenie je jednoduché. Ako roľníci sa naši predkovia príliš nehýbali. To však neznamená, že sa tu nemenili kultúry a obyvateľstvo. Pri týchto zmenách však vždy značná časť predchádzajúceho obyvateľstva zostala na mieste a bola asimilovaná novo prichádzajúcimi skupinami. Dobyvatelia im síce vnútili svoj jazyk a náboženstvo, ale oni zas odovzdali „prišielcom“ časť svojej kultúry. Takže kontinuita tu bola zachovaná, aj keď len biologická, nie etnická. Preto sú dnešní obyvatelia Slovenska, Slováci plnohodnotnými dedičmi všetkých civilizácií, ktoré existovali na našom území. A tieto civilizácie sú súčasťou našich národných dejín.

Druhá kapitola s názvom od Samovej ríše k Nitrave a Panónskemu kniežatstvu sa venuje formovaniu štátnosti Slovanov /Slovenov v oblasti stredného Dunaja. Autor v princípe správne vidí príčiny i formy integrácie tunajších Slovanov do nadštátnych zväzkov. Pre mňa z nepochopiteľných dôvodov pokladá Moravu za etnicky síce príbuznú, ale za protoslovenské pokladá len Nitrianske a Panónske kniežatstvo. Toto odporuje nielen danému stavu v 9. storočí, ale aj vývinu územia v storočiach nasledujúcich. Predovšetkým oblasť Dolného Rakúska a južnej Moravy po odchode Longobardov zasídlili Slovania spoza Karpát, teda z dnešného Slovenska. Už J. Stanislav konštatoval, že toponymá tohto územia majú prevažne slovenský charakter. Avšak za najvýznamnejší dôkaz toho, že obyvateľstvo v Panónii, v Nitriansku i na pôvodnej väčšej Morave tvorilo už v 9. storočí jeden etnický subjekt, považujem skutočnosť, že na týchto územiach celé stáročia žilo slovenské obyvateľstvo, ktoré sa hlásilo za Slovákov. Či v Zадunajsku, či na Moravskom poli, či na Záhorí, či na južnej Morave žili a dodnes žijú ľudia, ktorí sa považujú za Slovákov, hoci na južnej Morave už len z etnografického, nie národného zmyslu slova. Vedomie slovenskosti

nemohlo vzniknúť po tom, čo sa dané územia ocitli štátoprávne oddelené, ale vtedy, keď tvorili jeden celok. A to bolo za Veľkej Moravy. Preto aj spochybňujúce názory autora na stáročia pretrvávajúce vedomie Slovákov, že sú dedičmi Svätoplukovho kráľovstva (ináč tvrdo uplatnené v slovenských dejinách J. Papánka), že išlo o romantizmus, nemajú miesto. Slovákov za potomkov Svätopluka považovali historici okolitých národov až do doby, keď v dôsledku stupňujúceho sa národného útlaku a prijatím Heglovej filozofie dejín Slováci kapitulovali na svoj podiel na dejinách Uhorského kráľovstva a začali ich pokladať za antitétu svojej slávnej minulosti vo Veľkej Morave. Vtedajší postoj slovenských historikov by sa dal ozrejmiť adaptáciou slávnej Palackého vety: Boli sme tu pred Uhorskom, budeme aj po ňom. Až vtedy pristúpili Maďari k revízií svojho postoja k Veľkej Morave ako štátu vydobytého od Slovákov. Ideovým tvorcom tohto nového postoja bol v druhej polovici 19. storočia P. Hunfalvy (Hundsorfer), pomaďarčený spišský Nemec, ktorý prišiel s koncepciou, že z obyvateľov Veľkej Moravy v Uhorsku nikto nezostal a že až zmiešaním rôznych privandrovalcov v 15. storočí vznikli Slováci. Na tejto koncepcii si prihrli svoju polievocku aj Česi (J. Polívka), ktorí dovedy používaný termín staroslovenský nahradili termínom staroslověnský a jedným malým háčikom nad e pripravili Slovákov o ich dedičstvo.

Tretia kapitola recenzovanej publikácie sa venuje veľkomoravskému obdobiu našich dejín. E. Chmelár (podobne ako ja) rád dejinné udalosti aktualizuje, resp. udalosti z minulosti glosuje udalosťami z iných období. Pre ozvláštnenie textu je to prínosom. Malo by to však byť v zhode s historickou pravdou. Pri „demýtizácii“ Svätopluka sa na s. 39 dopúšťa dvojitého faux pas. Jednak použitie termínu „vojnová Slovenská republika“ je vedecky neobhájiteľné a jednak prezident J. Tiso sa nikdy nenechal titulovať slovným spojením „po Svätoplukovi druhá naša hlava“. Určite, podobne ako ostatné Slovensko, tento zvrat počul prvýkrát z úst arcibiskupa K. Kmeťka pred Národným súdom, ktorý na otázku predsedu súdu I. Daxnera, prečo podporoval prezidenta Tisa v jeho úrade, odpovedal, že preto, lebo to bola „po Svätoplukovi druhá naša hlava“. A len na okraj, J. Tiso nebol totalitný diktátor, rovnako ako slovenský štát nemal totalitný charakter. Ale to by bolo na inú diskusiu.

Čo je však v celej kapitole neakceptovateľné, je kladenie údajne „dobrého“ Rastislava do protikladu „mocibažnému“, pravdepodobne aj nekultúrnemu Svätoplukovi. Pravda je však omnoho prozaickejšia a dáva za pravdu Svätoplukovi, nie Rastislavovi. Cieľom Veľkomoravského štátu pod vede-

ním Rastislava bolo získanie väčšej suverenity na Franskej ríši i tým, že by sa Veľká Morava cirkevne osamostatnila. Preto Rastislav požiadal o biskupa v Ríme a potom v Konštantínopole. Ani v jednom prípade neuspel. V Ríme bol odmietnutý v celosti, z Carihradu poslali posolstvo, ktoré síce prišlo so slovanským písmom, ponúklo slovanskú bohoslužbu, ale len Konštantín mal kňazské svätenie, ktoré mu však neumožňovalo vykonávať žiadne vyššie cirkevnoprávne úkony. Metod nebol vysvätený kňaz. Preto ani v mieri uzavretom po obliehaní Devína r. 864 medzi Ľudovítom Nemcom a Rastislavom sa vôbec nespomínajú. Prečo asi? Nuž asi preto, že ako nie príliš kompetentní na riešenie cirkevných otázok neohrozovali postavenie bavorského episkopátu a nevstupovali do jeho kompetencií, ktoré mali ešte na základe rozhodnutia Karola Veľkého zo známej synody pri Dunaji.

To sa zmenilo až vtedy, keď Cyril a Metod získali podporu Ríma na uplatnenie slovanskej reči v bohoslužbách a následne bol Metod vymenovaný za misijného arcibiskupa pre slovanské krajiny s titulom arcibiskupa zaniknutej sriemskej arcidiecézy. Tu však trochu predbiehame, lebo tomu ešte predchádzali spory na Veľkej Morave, ktoré skončili zajatím, oslepením a uväznením Rastislava a zajatím Svätopluka. Označenie Svätoplukovho konania za zradu, je ahistorické, je nepochopením spoločenských pomerov v danej dobe, kde konanie Rastislava (ktorý sa chcel zbaviť Svätopluka a dosiahnuť plnú kontrolu nad Nitrianskom) a Svätopluka (ktorý ho predbehol a vydal Frankom) bolo úplne bežné. Akurát v tomto spore sa ukázal Svätopluk prezieravejším a šikovnejším nielen voči Rastislavovi, ale aj voči Frankom.

Nie Rastislavove posolstvá, ale Svätoplukov meč rozhodol o tom, či sa plány na vytvorenie samostatnej cirkevnej provincie uskutočnia. To, že Kocel požiadal pápeža o vysvätenie Metoda, bol záslužný čin. Avšak bez Svätoplukovho meča by sa nerealizoval zámer, ktorý sa tým sledoval. Bavorskí biskupi z ich pozícií určite oprávnené považovali Metoda za votrelca na územia, ktoré pokladali za im zverené Karolom Veľkým. Nechceli zohľadniť fakt, že pápež mal právo ich reorganizovať. Metod bol takmer tri roky v bavorskom zajatí, ale až po veľkých víťazstvách Svätopluka, zavŕšených Forchheimským mierom roku 874 sa oňho začal Rím zaujímať. Až potom mohol nastúpiť na svoju misijnú funkciu medzi Slovanmi. Bola to Svätoplukova moc a diplomatická obratnosť Metoda, ktorá nakoniec roku 880 bulou *Industriae tuae* završila Rastislavom vytýčený cieľ a Veľká Morava mala svoju samostatnú moravskú metropolitnú cirkev.

Už chronickou otázkou, v ktorej sa E. Chmelár postavil na stranu malej skupinky odporcov, je kráľovský titul Svätopluka. Nebudem opakovat všetky argumenty už notoricky známe o skutočnom postavení Svätopluka v danej dobe počnúc jeho intituláciou v listine pápeža Štefana V. a v zápisoch analistu, Arnulfovho kancelára Regina z Prümü, ktorý sa so Svätoplukom stretával, a končiac tradíciou cez stáročia vrátane českého kronikára Pulkavu, ktorý videl českú kráľovskú korunu ako prenesenú korunu moravských kráľov. Ale vidieť Svätopluka zobrazeného na hrobke cisára Karola Veľkého, ktorá bola vytvorená v 11. storočí, ako rímskeho kráľa, vidieť Svätopluka v poučeníach cisára Karola V., nad ríšou ktorého slnko nezapadalo, v pozícií kráľa, ktorého záver života je hodný nasledovania (a skutočne ako Svätopluk, cisár Karol V. sa vzdal moci, odložil zbroj a odišiel stráviť zvyšok života do kláštora), hovorí o úplne inom Svätoplukovi, akého by chceli vidieť niektorí „interpreti“ slovenských dejín.

Kapitola o úlohe Nitrianska pri vzniku Uhorského štátu v podstate vychádza z doterajších poznatkov o úlohe slovenských veľmožov pri inštalovaní sv. Štefana za kráľa a pri porážke jeho strýka Kopáňa. Podľa najnovších výskumov (napr. M. Homzu) však nešlo s najväčšou pravdepodobnosťou o vytvorenie nového štátu, ale reštaurovanie Svätoplukovho kráľovstva. Už váhanie pápeža Silvestra, či kráľovskú korunu dá „Meškovi“ (Boleslavovi Chrabrému) alebo Štefanovi, svedčí o tom, že pri stabilizácii oblasti na strednom Dunaji išlo o ten istý projekt, ktorý sledovala pápežská kúria už v prípade Svätopluka. Určite zohrala úlohu skutočnosť, že jeden z predkov sv. Štefana si pravdepodobne vzal princeznú z mojmírovej dynastie (znamenanej v kronike Anonyma) a bol teda v určitej línii spríbuznený s predchádzajúcou dynastiou, a aj to, že nitrianski veľmoži sa podieľali na jeho víťazstve na pohanským Kopáňom. Autorovo ospevovanie „geniality“ sv. Štefana však nie je na mieste. O jeho živote z dobových prameňov nevieme fakticky nič. Informácie o ňom sú až cca po polstoročí od jeho smrti, keď sa tvorili legendy pre potreby jeho svätorečenia. Pri nich zohral dôležitú úlohu kráľ Ladislav I. (tiež svätorečený), ktorý musel prekonať v sebe odpor, ktorý v radoch nitrianskych Arpádovcov existoval voči tomuto predstaviteľovi dynastie. Veď Štefanov otec dal zabiť ich predka Michala, aby sa Štefan mohol stať nitrianskym kniežaťom. Samotný Štefan dal zavraždiť nitrianske knieža Vasila (Vazula), otca Ondreja, Belu a Leventeho, ktorí museli ujsť do cudziny. Nástup nitrianskej vetvy Arpádovcov v polovici 11. storočia znamenal určite aj vendetu voči sv. Štefanovi, ktorú potom prekryli ich nasledovníci svätorečením prvého arpádovského kráľa.

Rovnako treba byť opatrný pri popise korunovácie sv. Štefana, keďže je podľa všetkého len variantom popisu korunovácie Svätopluka tak, ako ju zaznamenal napr. pop Dukljanin. Tak isto prvými názvami arpádovského kráľovstva boli Sklavinia alebo Panónia, až za Kolomana Knihomola (1095 – 1116) sa prvýkrát v jeho intitulácii objavilo slovo uhorský (Rex Hungarorum). Preto kladenie spôsobu tvorenia kráľovstva za Svätopluka (s prívlastkom mínus) a Štefana I. (s prívlastkom plus) stojí na vode, nemá žiadne opodstatnenie v existujúcich prameňoch. Práve Svätopluk I. za pomoci pápežstva vytváral štvrtú dimenziu Európy (slovanskú) a Štefan I. v nej pokračoval. Dotvorená, hoci len čiastočne bola asi až za sv. Ladislava. Nebudem ďaleko od pravdy, keď poviem, že samotné slovanské slovo kráľ vzniklo až v súvislosti s osobou Svätopluka, ktorý sa sobášom s princeznou z rodu Karolovcov a svojím postavením stal Karl (člen dynastie), teda kráľ, aby sa to naším predkom lepšie vyslovovalo.

Myslím si, že kapitola Formovanie slovenského etnika je v danom postavení (až za vznikom Uhorského kráľovstva) zle zvolená ako časovo, tak i vecne. Slovenské etnikum sa začalo formovať hneď po usadení sa v priestore stredného Dunaja. Asimiláciou pozostatkov bývalého osídlenia sa začalo odlišovať od ostatného slovanského živlu, keďže pri každej asimilácii ide o interaktívny vzťah. Osobne by som kapitolu nazval Sformovanie slovenského národa a zaradil by som ju do 9. storočia.

Kapitoly VI a VII sa dotýkajú rôznych aspektov vrcholného stredoveku. Aj keď netvorí kompaktný celok, dávajú výsekové informácie o rôznych aspektoch slovenského života. Aj keď sa dá akceptovať koncepcia zamerania výlučne na fenomén „slovenskosti“, niekde by bolo veci treba zaradiť do širších súvislostí nielen horizontálne, ale aj vertikálne. Nezdieľam celkom názor autora, že pri Matúšovi Čákovi Trenčianskom išlo výlučne o maďarského magnáta, ktorý nemal žiaden vzťah k slovenskosti a Slovákom. Už M. Kučera poukázal, že Čákovci pochádzali z územia, kde v stredoveku v hojnom počte žili Slováci. Meno Čák je slovenského pôvodu (pozri Š. Ondruš: Odkryté trezory slov) a samotný Matúš žil na slovenskom území už v tretej generácii. To, samozrejme, neznamená, že nebol bezohľadný feudál, ale pri vytváraní svojej domény určite nadväzoval aj na resentimenty existencie niekdajšieho Nitrianska. Takže – myslím si – nemožno uňho opomenúť aj národný aspekt jeho konania.

Zaujímavá je aj otázka národnostných zápasov v slovenských mestách, ktorá sa tiahne cez viacero kapitol. Už privilégium pre žilinských Slovákov od Ľudovíta Veľkého z roku 1381 (prvé takéto privilégium v európ-

ských dejinách) vykazuje niekoľko zaujímavostí, ktoré sa potom objavili aj v iných mestách. Zrovnoprávnenie Slovákov behom pár generácií znamenalo poslovenčenie daného mesta. Krásne to vidieť v Žilinskej knihe, kde sa píše najskôr nemecky, potom občas nemecky a občas slovensky, a už od polovice 15. storočia výlučne slovensky. Napr. r. 1417 sa v knihe objavuje Simon Fleischer (mäsiar), v druhej polovici 20. rokov Wilhelm Simonovich Fleischer, v 40. rokoch Simon Carnifex (latinsky mäsiar) a roku 1460 prvýkrát Šimon Hrníe, mäsiar. Myslím si, že je to klasický prípad, ako sa behom troch generácií zmenila národnosť jednej rodiny v Žiline. Preto je hádam aj zreteľu hodné tvrdenie niektorých historikov, ktorí vravia, že zachovaný odpis Ľudovítovho privilégia z roku 1440 už nedali vyhotoviť Slováci, ale zúfalo sa poslovenčeniu brániaci Nemci. Podobné procesy sa potom odohrávali aj v iných slovenských mestách ako napr. v Trnave, Banskej Bystrici, Košiciach a inde.

Pri bojoch o uhorský trón a stavovských povstaniach, myslím si, že by bolo treba byť triezvejším. Určite Ján Zápoľský bol jazykovo Slovák. Jeho matka Hedviga Tešínska je jedným z najväčších vydavateľov slovenských listín. Keďže bola z rodu poľských Piastovcov a aj potomkom niektorého arpádovského kráľa, v Zápoľskom kolovala aj kráľovská krv. Ale ak by som mal dať v zápase medzi ním a Ferdinandom I. niekomu za pravdu, bol by to Habsburg. Práve politika kráľa Jána Zápoľského umožnila Turkom postupne sa uchýtiť v Uhorsku a po jeho smrti obsadiť dnešné Maďarsko a posunúť osmanskú hranicu na slovensko-maďarskú etnickú hranicu. Určite z tejto prítomnosti Slováci nemali úžitok a tvrdenie, že pod osmanským panstvom žili niekedy lepšie ako pod Habsburgovcami, nie je asi v súlade so všeobecnou situáciou. Rovnako sa nemôžem stotožniť s tým, že stavovské povstania mali pozitívny vplyv na rozvoj Slovákov. Niekde mali, niekde nemali, ale predovšetkým devastovali ekonomický rozvoj krajiny a bojovali len za slobodu vyvolených, za zlaté slobody uhorskej šľachty, ktoré nakoniec priviedli Uhorské kráľovstvo do stavu všeobecného zaostávania. A nakoniec aj pri oslavovanom Františkovi II. Rákocim by bolo hádam za hodno spomenúť aj snem v Ónode, kde zmasakrovali vyslancov Turčianskej stolice, čo sa považuje za predzvesť budúcich slovensko-maďarských konfliktov.

Je chvályhodné, že si E. Chmelár vzal za úlohu vypátrať aj mnoho Slovákov v službách monarchie, ktorí to dotiahli pomerne vysoko. Myslím si však, že v tejto oblasti by bolo treba robiť ešte ďalšie výskumy, lebo Slovákov (hlásiacich sa k svojmu pôvodu i takých, ktorí sa s tým ostýchali alebo sa ho zriekli) bolo určite ešte viac.

Pri vytváraní ideológie slovenského národného hnutia urobili veľkú prácu historici, ktorí svoje hlavné tvorivé obdobie mali v 60. a 70. rokoch minulého storočia. Myslím si, že autor interpretuje až na niektoré súvislosti tento rozvoj korektne. Je tu však jedna vec, ktorú už zdôrazňujú výskumy pod vedením M. Homzu, že bernolákovská reforma nebola na začiatku, ale na konci kodifikačného procesu slovenčiny. Kultúrna západoslovenčina sa presadzovala už od 17. storočia plošne po celom území Slovenska. Bola však obmedzená na katolícku časť a evanjelici ju striktne odmietali, pridržiavajúc sa jazyka Kralickej biblie. Nikto sa ešte nepokúsil vypátrať, prečo sa evanjelici tak vehementne bránili poslovenčovaniu jazyka, hoci mnohí z nich poukazovali na to, že slovenčina i čeština sú dva odlišné jazyky. Určite bolo príčin viacej, ale je možné, že jednou z tých príčin bol i fakt, že kultúrna západoslovenčina sa masívne používala na účely rekatolizácie. Možno by stálo za to pozrieť sa na tento fenomén z tohto uhla pohľadu.

Ako som už na začiatku uviedol, trochu nelogické sa mi zdá ukončenie práce J. Kollárom. J. Kollár bol určite významným fenoménom v slovenskom i slovanskom duchovnom priestore, jeho práce oslovili široké vrstvy vzdelancov fakticky zo všetkých slovanských národných hnutí, ale nemožno ho postaviť na vrchol slovenského obrodeneckého myslenia. Či sa to autorovi páči alebo nie, tým vrcholom bol Ľudovít Štúr. Kollár bol čistý teoretik, treba podotknúť, že v praxi odtrhnutý od reality. Štúr bol nielen teoretik, ale svoje teórie sa v praktickej politike pokúšal aj realizovať. Kto nič nerobí, nič nepokazí. Takže aj z tohto pohľadu sa treba pozrieť na týchto dvoch veľikánov slovenského národného hnutia. A netreba sa nepozastaviť nad skutočnosťou, že Kollárovo spiatočníctvo ohľadom národnej samostatnosti Slovákov a ich jazyka zabrzdilo slovenské národné hnutie minimálne o dvadsať rokov, čo nás fatálne prenasledovalo až do najnovších čias. Rovnako Masarykove hodnotenie Kollára nemôže byť etalónom posudzovania Kollárovho diela, keďže bolo motivované z úplne iných zdrojov ako všeobecná humanita.

Na záver treba povedať, že predložené dielo treba privítať, keďže každé dielo z národných dejín, o ktorom sa dá diskutovať, je prínosom. E. Chmelár sa snaží byť pri zemi, nesnaží sa príliš lietať so svojimi myšlienkami, čo je niekedy prínosom, niekedy zas na škodu veci. Drží sa faktov, interpretuje ich zo svojho uhla pohľadu. Moje kritické formulácie nechcú znevažovať prácu autora, ale možno budú podnetom na diskusiu s vytvorením nového syntetického pohľadu na niektoré aspekty našich dejín.

Anton Hrnko

PETRANSKÝ, Ivan A.

Udalosti a osobnosti dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí

Martin: Matica slovenská, 2020, 322 s. ISBN 978-80-8128-256-0

Predkladaná monografia z pera skúseného historika Ivana A. Petranského nepredstavuje monografiu sui generis. Je skôr súborom štúdií, ktoré spája spoločná téma dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí. Tým autor dokazuje, že jeho profilácia na poli domácich cirkevných dejín minulého storočia je opodstatnená. Opodstatnená je aj predmetná knižka, pretože v dejinách katolíckej cirkvi 20. storočia vo všeobecnosti je množstvo neprebádaných tém, ktoré si vyžadujú podrobný výskum a presný výklad. Kniha teda v niektorých kapitolách ponúka nové poznatky podopreté o archívne pramene z 24 archívov na Slovensku a v Českej republike, čo je naozaj úctyhodný počet, pričom treba vyzdvihnúť, že autor sa počas archívneho výskumu zamerail aj na menej známe a menej využívané regionálne archívy, ktorých výskum sa v jednotlivých aspektoch ukazuje ako kľúčový. Úctyhodný je aj výber periodických publikácií, ktoré autor preštudoval, čo podčiarkuje význam dobovej tlače pre historiografiu. Kniha teda nepochybne spĺňa všetky dôležité kritériá hodnotnej vedeckej publikácie a posúva stav poznania dejín katolíckej cirkvi na Slovensku v jej jednotlivých aspektoch a osobnostiach o značný krok dopredu.

Ako už naznačuje samotný názov, knižka je rozdelená do dvoch častí: Udalosti a Osobnosti, pričom však autor hneď v úvode naznačuje, že členenie je čisto orientačné, keďže obe časti sa navzájom prelínajú a udalosti nie je možné oddeliť od osobností a, naopak, tvorcami historických udalostí sú vždy konkrétne osoby (s. 9). Tu by sme sa mohli pozastaviť nad otázkou, či sa takéto členenie nezaobíde bez problémov, pretože by sa mohlo namietat, že chýba širší historický kontext. Osobne som ale toho názoru, že zvolené obsahové členenie je prehľadné a čitateľ sa veľmi rýchlo zorientuje. I keď jednotlivé kapitoly na seba nadväzujú, kniha sa nemusí čítať chrono-

logicky; čitateľ si teda môže podľa vlastných preferencií vybrať tie kapitoly, ktoré ho zaujímajú najviac. Je to vzhľadom na historiografickú publikáciu, ktorú sme zvyknutí čítať od prvej po poslednú stranu, pretože by sme sa v slede udalostí inak stratili, rozhodne inovatívny prístup, ktorý je zaujímavý a podnetný a zvyšuje atraktivitu knihy.

Prvá kapitola prvej časti je venovaná postaveniu katolíckej cirkvi v Slovenskom štáte najmä v súvislosti s jej spoločensko-kultúrnou a náboženskou úlohou (s. 12). Postavenie cirkvi sa síce príchodom k moci zväčša katolíckej elity upevnilo a existovali evidentné snahy o zavedenie kresťanského poriadku v zmysle pápežských encyklík a katolíckej vierouky, na druhej strane v danej geopolitickej situácii výlučného nemeckého vplyvu v strednej Európe a silného tlaku nacistickej ideológie bolo jej postavenie oveľa komplikovanejšie, než sa na prvý pohľad môže zdať. Autor v kapitole opisuje rozvoj náboženského života, analyzuje pôsobenie katolíckych spolok a katolíckej tlače a venuje sa aj účinkovaniu misionárskeho diela, charity a všeobecnému hodnoteniu katolíckeho školstva, ktoré práve v období Slovenskej republiky 1939 – 1945 zaznamenalo v rámci školstva značný vplyv. Celkový náboženský život však ani zďaleka nemožno označiť za ideálny, existovali prípady kňazských konkubinátov, v súvislosti s čím sa objavili požiadavky na zrušenie celibátu, pomerne rozšírené boli aj nelegálne potraty, ktorým napriek protipotratovému zákonodarstvu cirkev nedokázala zabrániť (s. 28), ilúzia o „zdravej kresťanskej dedine“ sa pod tlakom industrializácie, ale aj komunistickej ideológie rozpadávala atď.

Vypuknutím povstania v auguste 1944 sa postavenie katolíckej cirkvi mimoriadne skomplikovalo. Povstalecká Slovenská národná rada svojimi sekularizačnými nariadeniami od začiatku pôsobenia dramaticky znižovala vplyv cirkvi na spoločnosť. Ambivalentný bol aj postoj niektorých kňazov voči povstaniu, ktorí sa ho aktívne zúčastnili, a známe sú niektoré prípady kňazov zavraždených partizánmi, ktorým sa autor podrobne venuje (s. 38 – 44). Je to teda kapitola, ktorá si zasluhuje pozornosť a podrobný historiografický výklad, čo sa autorovi nepochybne podarilo. Všeobecne možno súhlasiť s jeho stanoviskom, podľa ktorého aj keď slovenskí biskupi mali voči povstaniu kritický či odmietavý postoj, nechceli sa zároveň stať nástrojom nacistickej propagandy. Riešenie videli v taktizovaní a oddaľovaní rozhodnutí okupačnej moci (s. 47).

Rok 1945 predstavuje v slovenských dejinách významný prelom, ktorý natrvalo zmenil jeho charakter. Obnovením Československa a stratou štátnej samostatnosti sa Slovensko postupne opäť vracalo do područia pražského

centralizmu, i keď povojnové autonómne postavenie Slovenska predstavovalo určité *intermezzo*. Prosovietska zahraničnopolitická orientácia a silné postavenie komunistov a ľavicovo orientovaných politických strán v Národnom fronte vytvárali priestor pre mnohé zásahy do osobných a majetkových práv, diskrimináciu obyvateľstva na základe etnickej príslušnosti, či protináboženské opatrenia. Patrili sem aj povojnové konfiškácie a reštitúcie cirkevného majetku spojené prevažne s pozemkovou reformou. Pozemková reforma zásadne zasiahla do vlastníckych pomerov a spôsob jej vykonania sa dotkol aj katolíckej cirkvi (s. 56). Autor v kapitole dáva priestor nielen podrobnému výkladu ako k pozemkovej reforme došlo a ako na ňu reagovala cirkevná hierarchia, ale opisuje aj snahy o reštitúcie cirkevného majetku po roku 1989. Ide teda o komplexný pohľad na danú problematiku. V ďalších kapitolách autor analyzuje počiatky slovenského vysielania Vatikánskeho rozhlasu v rokoch 1947 – 1951 a vznik samostatnej cirkevnej provincie v roku 1977.

Druhú časť knihy tvoria vybrané osobnosti, ktorých spoločnými menovateľmi sú predovšetkým ich pohnuté osudy v 20. storočí, ako aj katolícke vierovyznanie a perzekúcie zo strany ľudovodemokratického a komunistického režimu. Autor si vybral troch biskupov – Andreja Škrábika, Michala Buzalku a Jána Vojtaššáka, dvoch jezuitov – vynikajúceho znalca cirkevného umenia Valéra Aurela Zavarského a provinciála jezuitov Jána Srnu, ružomerského farára a poslanca Snemu Slovenskej republiky Jána Ferenčíka a napokon dvoch trpiteľov za vieru – učiteľa maďarskej národnosti Františka Bokora a jednoduchú ženu v domácnosti Máriu Tencerovú, odsúdenú komunistickým režimom len preto, že ukrývala katolíckeho kňaza. Vo všetkých prípadoch životopisných profilov autor precízne a na základe bohatého archívneho a dokumentačného materiálu detailne opísal životy spomenutých osôb. Čitateľ má preto možnosť dozvedieť sa mnohé, doteraz menej známe skutočnosti ako napríklad postoj banskobystrického biskupa Škrábika k židovskej otázke, pôsobenie biskupa Buzalku na čele Katolíckej tlačovej kancelárie ako aj Katolíckej akcie ako takej, postoj spišského biskupa Vojtaššáka voči povstaniu a perzekúcie ľudovodemokratického režimu voči jeho osobe, pôsobenie Aurela Zavarského v Ústrednej katolíckej kancelárii, o ktorej existencii sa síce vo všeobecnosti vie, málokto ale tuší, čo bolo jej skutočnou náplňou práce a aký bol jej význam pre povojnový katolicizmus na Slovensku.

Autor sa detailne venuje povojnovým osudom Jána Ferenčíka, dvakrát súdeného a odsúdeného pre údajnú zradu a kolaborantstvo, ktorého po-

stihla smrť za mrežami počas výkonu trestu v leopoldovskej väznici 9. novembra 1950. Nemenej pohnutý bol aj život provinciála Spoločnosti Ježišovej na Slovensku Jána Srnu, ktorý zažil likvidáciu reholí v rámci smutno známych akcií K a R na jar 1950, súdny proces proti jezuitom pred Najvyšším súdom v Prahe v apríli 1956 a následné odsúdenie a väzenie. Funkciu provinciála v tajnosti vykonával až do roku 1977. Menej známa je aj skutočnosť, že kruté vyšetrovanie komunistickou Štátnou bezpečnosťou si katolícky učiteľ a kantor František Bokor „zaslúžil“ kvôli stretnutiu s maďarským prímasom a kardinálom Józsefom Mindszentym, ktorého informoval o situácii maďarskej menšiny na povojnovom Slovensku. Vyšetrovanie bolo natoľko kruté, že natrvalo poškodilo jeho zdravie a viedlo k predčasnnej tragickej smrti za mrežami vo väznici v Ilave. Za pozornosť stojí aj život a obeta jednoduchej ženy Márie Tencerovej, odsúdenej za ukrývanie katolíckeho kňaza Ľudovíta Orješka, prenasledovaného režimom. Mária Tencerová zomrela v roku 1960 počas výkonu trestu.

Dejiny Katolíckej cirkvi na Slovensku po roku 1945 sú do veľkej miery dejinami prenasledovaných za vieru. Povinnosťou slovenskej historiografie je preto spracovať okrem iných tém aj jednotlivé osudy perzekvovaných, k čomu samotný autor publikácie nepochybne do veľkej miery prispel. Treba ešte dodať, že vydavateľom atraktívnej knižky je Matica slovenská v spolupráci s Historickým odborom MS, knižka disponuje obrazovým materiálom, ako aj dokumentačnou prílohou. Anglické a nemecké resumé v závere knižky by si však zaslúžili lepšiu jazykovú úpravu. Kniha všeobecne dopĺňa dejiny Katolíckej cirkvi na Slovensku v 20. storočí v jej jednotlivých aspektoch.

Beáta Katrebová Blehová

HEČKO, František – JANČOVÁ, Mária

Denníky 1938 – 1960

Bratislava: Marenčin PT, 2011, 503 s. ISBN 978-80-8114-079-2

Od roku 1951, keď vyšla jeho *Drevená dedina*, až do svojej smrti v roku 1960 hral spisovateľ František Hečko významnú úlohu v slovenskom kultúrnom, spoločenskom i politickom živote. Bol laureátom štátnej ceny, predsedom Spolku slovenských spisovateľov a kandidátom ÚV KSS. Denníky, ktoré spolu s manželkou Máriou Jančovou viedol od roku 1933, sú dnes už prístupné verejnosti. Autori ich pôvodne písali ako rodinnú kroniku a pre súkromné účely. Ale udalosti, ktoré sa okolo nich odohrávali, zasiahli aj do ich súkromia a premietli sa na stránky denníkov. Denníky takto umožňujú nazrieť do zákulisia verejného života v rokoch 1938 – 1960 a majú nielen literárnu, ale aj historickú cenu.

Denníky sú vo veľkej miere zrkadlom Hečkovho súkromného života, kronikou rodinných udalostí, intímnych rozhovorov s jeho milovanou manželkou. Niektoré časti vyznievajú ako sentimentálny dialóg vzájomnej manželskej lásky, ktorá ostáva rovnako vrelá od prvého bozku až po predčasnú spisovateľovu smrť. Obdivuhodná je aj láska Hečkovcov k svojim trom deťom. Sú tam pasáže, ktoré nemožno čítať bez dojatia. Komentáre na súčasné dianie – najmä spočiatku – sú len akoby doplnok alebo historické pozadie.

V denníkoch spisovateľ Hečko akoby obnažil svoje vnútro a odhalil svoje city, myšlienky a názory, ako sa oni menili v posledných dvoch desaťročiach jeho života. V roku 1938 sa prejavuje ako veriaci kresťan, roduverný Slováč, spisovateľ s hlbokým sociálnym cítením, zrastený s ľudom, z ktorého vyšiel. Stotožňuje sa s národným celkom, s jeho zápasom o dôstojný a plný národný život. Nijako neskrýva svoj obdiv k Andrejovi Hlinkovi, v ktorom vidí stelesnenie boja za národné práva: „... zastávame sa Hlinkovej pravdy, pretože je čistá a rovná. Porovnávame navzájom programy, kriti-

zujeme, a dosť prísne, a vždy najťažším zrnom z toho varu, ktorý vrie v národe, je len Hlinka. Starý, zodraný, spravodlivý, rovno kráčajúci. Pre neho je len jedno riešenie: národ, Slováci... Stačí spomenúť jeho meno – a cyrilometodský národ kričí slepý a hluchý. Nevidí, necíti – len kričí na slávu. Darmo sa namáhate, Hodža & comp., nebude z tej raži múka, kým to jedno jediné meno z ľudu nevybledne: Hlinka!“ (s. 24 – 25)

Keď v auguste 1938 Hlinka zomrel, Hečko si zaznačil do denníka: „Včera v noci umrel Andrej Hlinka. Zaniklo spomedzi živých najväčšie meno v národe, ktoré oslňovalo a dvíhalo slovenský náš ľud. Tak veľké, čisté a nedostižné, aké sa ešte pod Tatrami s životom človeka nespojilo. Nie dub sa vyvalil, nie rieka dotiekla. Teplá slovenská duša vychladla, v krbe nám vyhaslo. Svetla a ohňa niet. Stavajte druhé Bradlo, slovenskí murári! Nech svieti do storočí našich, nech svedčí pred súdom dejín: koho dar nezviedol, hrozba nesklonila...“ (s. 26 – 27) Oddanosť Hlinkovi prejavil Hečko aj tým, že sa vybral do Ružomberka na jeho pohreb. V denníku sú dokonca dve básne venované Andrejovi Hlinkovi. (s. 28 a 33)

Prejavuje úprimnú radosť z vyhlásenia autonómie, žiali nad stratou južného Slovenska (s. 37) a vstupuje do Hlinkovej gardy („Ja v uniforme Hlinkovho gardistu sedím pri aparáte a načúvam dychu národa.“, s. 38). Vyhlásenie slovenskej samostatnosti prijíma so zmiešanými pocitmi (s. 44), ale keď pozoruje vývoj situácie okolo nás, v rozhodnutí poslancov slovenského snemu vidí záchranu národa a chce, aby to tak videl celý svet: „... nech vidí každý, aký dar Boží dal nám Slovákom Pán Boh, keď nám dožičil Tisa, ktorý nás vyviedol z podobného nešťastia (aké postihlo Čechov v Protektoráte, poznámka F. V.)... do zvetria. Len dejiny ukážu, čo tento človek dobrého pre Slovákov vykonal...“ (s. 53) A na inom mieste o tri roky neskoršie: „Každý národ sám si musí nájsť svoju cestičku, po ktorej by mohol ísť čo najbezpečnejšie. Lebo vojna je vojna. Keď je v dedine požiar, zhorí i nevinnému. Keď je povodeň, i spravodlivého zmetie. My Slováci nekukajme, čo sa robí za plotom a ako to kto posudzuje. Do toho nás nič. My buďme radi, že máme svojho prezidenta, ktorý nás vyviedol z tohto všetkého, čo poskusovali susedia bližší i ďalší. Buďme mu povďační za rozum a cit slovenský. Keby nie on, i u nás by sa našlo pár horkokrvníkov, ktorí by radšej videli rozvrat a pozdvihnutie – lacné veci – ako príkaz zdravého rozumu. Malý národ, keď má ‚veľkého‘ prezidenta, akého máme my, stáva sa cez jeho osobu veľkým svojou disciplínou a znášateľnosťou s osudom, ktorý kráča svetom a ktorý nám doteraz dožičil v pomernom pokoji prežiť už celé tri roky vo vlastnom svojom prostredí.“ (s. 109)

Výbuch povstania v auguste 1944 prežil Hečko na Orave, v rodisku svojej manželky. Jeho priebeh, zidealizovaný socialistickou históriou a literatúrou, vykresľuje Hečko ako očitý svedok bez obdivu a pátosu; celkom inak ako napríklad Vladimír Čaplovič a Ľudovít Keliar v brožúrke *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie na Orave* (Dolný Kubín 1946). Dňa 15. septembra 1944 si Hečko zaznačil do denníka: „Predvčerom sa vojna na Orave skončila.“ Keď sa rozšírila správa, že Nemci sú už v Kubíne, „od Podzámku sa šíril krik, po ceste k Pribišu bežalo ľudí po skupinách, ku hajovcu náhlili sa dievčatá z lekvárne a medzi nimi i vojsko s plným výstrojom – a tak z kriku, chvatu a úteku sme sa dozvedeli, že Nemci sú v Kubíne. Potom až do večera bežali, šli, viezli sa, kryli a tratili sa vojaci, všetko domov, zháňali civilné šaty, takže o nejakom odpore ani reči, len preč, domov, skryť sa...“ Vracali sa domov aj zmobilizovaní vojaci, i tí v prezenčnej službe. „Poprichodili až od Medzilaboriec, od Popradu, od všelikadiaľ. Každý z nich vraví čosi inšie, ale všetci jednotne, že to bola hlúposť, že v Oravskom národnom výbore dirigovali ich nevojaci a ženy, že nebolo zbraní, ani ducha, ani dôstojníkov, teda ani disciplíny, sem rátajúc chlieb a stravu. Zle vyrátané, hlúpe, diletantské, umelé, sprosté.“ (s. 155)

V roku 1945 napísal Hečko do denníka veľmi málo. Zaznamenal iba toľko, že opúšťa prácu v Ústrednom družstve a vstupuje do služieb Matice slovenskej v Martine. (s. 145) Tam založil a redigoval Matičné čítanie, zostavoval matičné kalendáre. Medzitým však jeho duchovná orientácia prešla závažnou zmenou. Z kresťanského nacionalistu a individualistu sa stáva prívrženec ideológie, v ktorej kresťanstvo, individualizmus a nacionalizmus sú smrteľnými hriechmi. O tomto jeho prerode sa však z denníkov nedá nič zistiť, pretože niet nijakých záznamov z rokov 1946 a 1947.

V lete 1948 už Hečko poslušne berie na seba rolu „služobníka“ (26. júl 1948): „Dnes mi povedal Bodenek (vedúci vydavateľstva Matice slovenskej, poznámka F. V.), čo všetko žiada Dr. Varga z Povereníctva informácií mať v (matičnom, poznámka F. V.) kalendári – aby dali Matici slovenskej papier naň. Čakal odo mňa priek, bol až nešťastný, že som sa neprotivil! A mne, poviem pravdu, tak akosi nezáleží, čo v kalendári bude, či papier dajú alebo nedajú, či materiál prezrú, alebo nie, že sa až divím, kde je moja bývalá nedotklivosť, kde je zásada o slobode slova! Chcíte, čo chcete, spravím, a dobre spravím, lebo – slúžim! Stal som sa konečne – služobníkom!“ (s. 175)

V roku 1948 vyšiel jeho román *Červené víno*, na ktorom pracoval od roku 1943. Román vo svojom prvom vydaní (tie ďalšie vydania sú už po-

značené znamením doby, veľa je v nich pridaného, vynechaného a poprepi-sovaného) predstavuje jedno z vrcholných diel slovenskej prózy v 20. sto-ročí. Ale trápi ho predtucha, či vyhovel vkusu súčasných držiteľov moci. S obavami sa vyznáva: „Napísal som román. Kopu papiera som naň použil a ešte väčšiu kopu som pri písaní znivočil. A teraz sa bojím, že ma tým ro-mánom prašia po hlave... Ba bojím sa zlého. O nejakej žiadostivosti, čo sa týka slávy, ani reči. Nie že by som sa hneval, keby sa mi niečo také prihodilo. To nie. Ale nerátam s takými možnosťami. A je mi to jedno.“ (s. 174 – 175)

Nuž, celkom jedno mu to nebolo, lebo v januári 1949 si s úľavou zapisu-je do denníka, že on i manželka už konečne boli „preverení“ ako plnopráv-ni členovia komunistickej strany. Ale ešte stále ostáva niečo nedopovedané: „Musím zaznamenať, že mamu preverili... Len ľutujem, že sú veci na tomto podivuhodne krásnom svete, o ktorých sa do tejto knihy nemôže písať. Nie sú to veci za ktoré, keby sa vyjavili, bol by trest smrti: my sme totiž zistili, že sme celkom dobrí a prirodzení dialektickí materialisti.“ (s. 181)

Niet ani najmenších pochyb o tom, že Hečkova konverzia ku komu-nizmu bola úprimná. Ochotne a dôsledne si osvojil ideologické dogmy no-vej viery a pochopil, čo sa od neho ako spisovateľa vyžaduje. Napísal román *Drevená dedina*, v ktorom dokonale vyhovel požiadavkám socialistického realizmu. Literárna kritika hodnotila román ako „veľkú udalosť v českoslo-venskej literatúre“ (s. 201) a Alexander Matuška povedal o nej, že „vošla do národa“ (s. 388). Autor sa dostal z okraja slovenskej literatúry do jej stredu. To však vzbudilo veľkú žiarlivosť u spisovateľov, ktorých Hečkov úspech zatienil a obral o popredné postavenie.

Počas svojej podenkovej slávy Hečkova *Drevená dedina* vychádzala v jednom vydaní za druhým. Prekladala sa do cudzích jazykov, bola sfil-movaná, vysielali ju rozhlasom, konali sa o nej besedy a konferencie a keby bolo stalinské obdobie trvalo o päť rokov dlhšie, iste by bola aj libretom pre operu. Hečko sa stal laureátom štátnej ceny, čo iba zvýšilo žiarlivosť jeho kolegov. Preciľoval to veľmi intenzívne a zanevrel na svoje okolie. Má po-dozrenie, že mu každý závidí. Medzitým – v roku 1953 – sa presťahoval z Martina do Bratislavy.

Ale ani tam nie je šťastný. Nespokojnosť s pomermi v bratislavskom li-terárnom svete ho prenasleduje aj v Martine. Píše: „V našom hlavnom mes-te sú také poriadky – myslím v literatúre a okolo nej –, že kto tam nechce zložiť kosti (nechce sa stať obeťou intríg), nech tam radšej nejde. A ja sa nechcem stať. Je tam celá kopa ľudí nie práve najlepších, najslušnejších, najľudskejších – a tí by usporiadali, dokatovali, znivočili, znechutili, do ža-

lára priviedli, obesili – aj slona. Netreba ich menovať – ukrutne sa ich obávam. Pracovať by sa mi chcelo, ale bojovať nie, a vonkoncom už nie proti rozličným Tatarom, Lazarovým, Lajčiakom, Karvašom, Roznerom, Špitzerom, Gabajom, Matuškom, Chorváthom, Rosenbaumom a iným dobrodejom ... Ja viem, že naostatok ten boj by možno aj dobre dopadol, ale – to len možno. Ide predsa o ľudí, čo majú za sebou aparát strany – a s takými sa za prsty ťahať nikomu neradím.“ (s. 214)

Po Stalinovej smrti (v marci 1953) prišlo tzv. obdobie odmäku. Došlo k čiastočnému uvoľneniu ideologického dozoru nad umeleckou tvorbou. Odrazilo sa to aj v radoch slovenskej spisovateľskej obce. Začína sa otvorene kritizovať schematizmus a ako vždy, útok sa sústredil na to, čo vyčnievalo najvyššie – na Hečkovu *Drevenú dedinu*. Básnik Ján Kostra mu dôverne „medzi rečami povedal, že útok proti mne a môjmu dielu spravili traja v dohovore: Dominik Tatar, Vladimír Mináč a Ctibor Štítnický. Za tým účelom sa zišli všetci v čiernych šatách v Mináčovom dome. Štítnický to uverejnil“ (v Kultúrnom živote, poznámka F.V.). A Hečko so sklamaním dodáva: „A Janko Kostra o všetkom vedel, nepovedal nie, a ani slovom sa nezastal svojho „druha v boji“. (s. 335)

Situácia sa ďalej skomplikovala po XX. zjazde Komunistickej strany ZSSR (február 1956) a po zjazde českých a slovenských spisovateľov (22. – 29. apríla 1956).

Spisovateľský zjazd mal búrlivý priebeh. Hečko na zjazd nešiel, hoci z domu pozorne sledoval, čo sa tam deje. Svoju neprítomnosť ospravedľňuje sám sebe v denníku: „... sedím doma. Natolko sa síce cítim pri sebe, že by som mohol ísť, ale nemôžem, lebo by ma tak zapriahli, že by to nestálo za to. A bez toho by nebolo, aby som si tam svoje nepovedal: Tatarovi, že je bezcharakterný, Mináčovi a Matuškov, že sú cynici, Štítnickému, že je Machiavelli, patronát že bol zbytočný, spisovatelia že o ľud nestoja, socializmus že by predali za drevený grajciar...“ (s. 340)

Po spisovateľskom zjazde nastalo „triedenie duchov“. V kritike omylov vynikol žiarlivý Hečkov protivník Dominik Tatar (,,záškodnícky Tatar“ s. 344). Vystupoval na zhromaždeniach, zjazdoch a časopisecky vychádzalo jeho spisovateľské vyznanie *Démon súblasu*. Hečko mu vyčíta: „Kritizuješ? Ale druhých, ktorých si prv chválil. Robíš sebakritiku? Hej, ale kolektívne. Nepovieš, ja som bol zbabelec, ale my sme boli zbabelci! Tak je to bezbolestné. Tak to robí štátny spisovateľ Dominik Tatar.“ (s. 346)

S trpkosťou v srdci poznamenáva: „Dačo robiť musia títo bývalí ,inžinieri ľudských duší‘ a terajší ,nositelia svedomia národa‘ ... títo ľudkovia

(takmer všetci pôvodu ix-ypsilon k tomu) držali sa len a len výhradne Stalínových výrokov, z ktorých, pravda, veľa bolo dobrých. Ale keď Stalin padol, vzdali sa ho – po krátkom akoby padnutí na chrbtovú kosť – celého. A visia vo vzduchu. Triedenie duchov pokračuje. Už dávnejšie sa síce vedelo, kam ktorý zaletí, a zaletel presne ta – čiže k meštiakom. V tom sú zarátaní aj duchovia, čo poletujú z miesta na miesto. Nuž, kto nezrástol s niečím tak málo vznešeným (v zmysle ideovosti), ako je ľud tejto krajiny, ktorá sa menuje Slovensko (mnohí veru po slovensky ledva lámu!), stratil pôdu pod nohami. A ešte ani veľmi svetom netriaslo. Môžu prísť a pravdepodobne prídu väčšie zemetrasenia, pán Adenauer sa nadarmo nehrá na vojačikov, čo bude robiť potom všelikto z „nositeľov svedomia národa“, taký Tataraka, Kupec, Chorváth, Žáry, Špitzer a tak ďalej?“ (s. 367)

V septembri 1956 sa od komunizmu odklonila už väčšina spisovateľov. Hečkova manželka zaznamenala: „Spisovateľom sa zhnusila úloha paholkov komunizmu. Každá neverná služba sa raz zhnusí. Ako vidieť, verne im slúžili len náš tata, Lazarová, Krno, Plávka. Dvaja sedliaci a dvaja vypočítavci.“ (s. 369)

Politické následky XX. zjazdu spôsobili rozruch vo všetkých ľudových demokraciách a viedli k nepokojom v Berlíne, Poľsku, Maďarsku. V októbri 1956 vypukla revolúcia v Budapešti (Hečko to nazval pokusom o „reštauráciu kapitalizmu“, s. 377), ktorú Sovietsi krvavo potlačili. Kým väčšina spisovateľov sa solidarizuje s maďarskými revolucionármi (medzi ktorými významnú rolu zohrali práve spisovatelia), Hečko sovietsky zásah schvaľuje a celú tragédiu pripisuje na vrub židom: „Židia, bývalí i terajší, sú najpodivnejší. Sami zapríčinili to zlé, čo je v Maďarsku (i u nás), a teraz kritizujú. Nepriznajú si svoje viny, ale hovoria: my, my, my – to jest všetci, len nie oni. ... Áno – títo ľudia by socializmus predali za drevený grajciar. Kultúrny život, pod ich vedením a pri ich dozore, nerobil pol roka nič iné, len rozkladal. Uverejnil všetko, čo šírilo „demokraciu a slobodu“ a potlačil všetko, čo bolo kladné. Dúfajme, že po ráznom skončení s kontrarevolúciou v Maďarsku a po vytriezvení v Poľsku, premenia sa i naši páni (predtým inžinieri ľudských duší), nositelia svedomia národa.“ (s. 379)

To je záznam zo 14. novembra 1956. A o štyri dni neskoršie: „Už sa premenili. Včera som ich videl už premenených, krotkých. Zora Jesenská sedela ako národná kvargľa medzi Bacílkom a Michaličkom, a podľa okolností, ktorý sa kedy na ňu za predsedníckym stolom obrátil, tomu prikývla.“ (s. 380)

V Bratislave sa Hečko necítil ako medzi svojimi. Bohémsky život spisovateľov a pomery v Zväze slovenských spisovateľov (ktorému bol pred-

sedom v rokoch 1954 –1956) nijako nevyhovovali jeho povahe. V denníkových záznamoch je voči svojim spisovateľským kolegom veľmi kritický. Vyčíta im vierolomnosť, opilstvo, manželskú neveru, zanedbávanie rodiny, prevracanie kabátov... Veľmi zriedka napíše o niektorom z nich pekné a uznanlivé slovo. Ako by mal osobný komplex, že všetci sú proti nemu. Stále viac sa uťahuje do súkromia a útechu nachádza iba v úzkom kruhu svojej rodiny a literárnej práci.

Podľa jeho názoru XX. zjazd KSSZ rozdelil slovenskú spisovateľskú obec na čistých a špinavcov, ktorí „predali socializmus za drevený grajciar“. Znechutený pomermi Hečko v decembri 1956 vystupuje zo Zväzu slovenských spisovateľov (s. 384). Keď ho žiadali, aby vysvetlil, prečo vystupuje zo Zväzu spisovateľov, odkázal im: „Nuž teda, milá komunistická buržoázia, páni vrtichvosti a iní mamľasi – iba zdravá kočka sa toho dočká, aby som ja, človek čistý, skladal počty vám, ktorí ste špinaví! Ved' vy sa mi (menovite Štítnický, Špitzer, Tatarka, Kupec, Jesenská, Karvaš a Kostra a možno ešte nejakí) strašne hnusíte! Vy, vy ste tí, ktorí ste predali socializmus za drevený grajciar!“ (s. 410)

Rozhodol sa odísť z verejného života a venovať sa práci na ďalšom románe, ktorý sa pôvodne mal menovať Cecília Klamová (s. 372), ale neskôr mu dal nový titul: *Svätá tma*.

V jeseni 1957 sa opäť presťahoval do Martina. Tu sa venuje rodinným záležitostiam, literárnej tvorbe a občas práci v záhradke. Do Bratislavy odmieta ísť. „Ale čo tam mám robiť? Prísť medzi nepriateľov (Jesenská, Mináč, Kostra atď.), skrze ktorých som z Bratislavy odišiel? A vadiť sa tam s nimi... Nie a nie. Nemienim a nikdy nebudem mať rád ľudí, čo ma nenávidia. A v niektorých prípadoch (Jesenská a Tatarka) až zvieracím spôsobom. Buďte si vy tam, a ja si budem tu.“ (s. 450)

Písal *Svätú tmu*. Prelietavé postoje spisovateľských kolegov nielen že neotriasli jeho komunistickým presvedčením, ale ešte viac ho upevnili v jeho novej viere. Lebo sú náznaky, že Hečko komunizmus chápal ako náboženstvo – náboženstvo prevrátené naruby, kde láska k blížnemu je nahradená triednou nenávisťou. Chcel by slúžiť novému idolu, ale ide mu to ťažko. Uvedomuje, že „nepíše pravdu“ a jeho potláčané kresťanské presvedčenie mu robí výčitky. Sťažuje sa sám sebe: „A ani sa nedivím, lebo sa mi chce, aby moje pero po papieri viedol človek čistejší. Všetka mu česť ako socialistovi a komunistovi, ale – darmo presviedčam sám seba a svoju ruku – nechce písať. To sú ťažké veci. A potom vraj – píšete pravdu! Dali by ste mi vy pravdy!“ (s. 308) A na inom mieste vysvetľuje, že je pragmatickejšie

zobrazovať minulosť než prítomnosť: „Teda nepísať zo súčasnosti. Nedá sa povedať pravda, ani tá socialistická. Nedávať príležitosť, nedráždiť ‚povolaných‘ tam hore.“ (s. 494)

Východiskom je román *Svätá tma*. Dielo má síce kulisy Slovenského štátu, ale väčšinou je zaľudnené postavami zo socialistickej súčasnosti. V deníku sa sám k tomu priznáva: „Prišiel som na to, že vo Svätej tme musím opísať návštevu spisovateľov v Račišdorfe roku 1943, a to tak, že namiesto tých, čo tam boli, opísať tých, čo sú teraz vo vedení ZSS – a takých, akí sú.“ (s. 406) Aj ich opísal. O vzory nebolo núdze. Jeden taký nevkusný príbeh s Reiselom a Žárym je zachytený na s. 273. A tu je ďalší: „Štyria spisovatelia (Tatarka, Mináč, Bednár a Matuška) prišli v nedeľu skoro ráno do Budmeríc v stave... Jediný Bednár vládol chodiť na vlastných nohách... (s. 280)

Hečko si vo svojich predstavách socializmus zidealizoval a nechcel vidieť jeho chyby. Keď ich aj pripúšťa, pokladá ich za prechodné javy, ktoré zaniknú, keď príde nová, socializmom odchovaná generácia. Ostro kritizuje tých, čo nezmysľajú a nekonajú ako on. Odsudzoval „malomeštiactvo“, neúprimnosť, nečestné konanie, byrokraciu, lámanie charakterov a iné neresti. Sťažoval sa na pseudobudovateľov socializmu: „Robia socializmus a ľudia sú im často nie viac ako ťažný dobytok. Podľa toho sa aj správajú – lekári ako zverolekári, vedúci ako drábi, úradníci ako diktátori a tajomníci ako bohovia.“ (s. 258) Odhaľoval ich vo svojich fejtónoch a kritizoval ich v postavách svojich záporných románových hrdinov.

Pretože kánon socialistickeho realizmu diktoval vidieť všetko v rôznych farbách a chyby socializmu sa museli obchádzať a zamlčovať, robil to tak, že chyby a nedostatky socializmu pripísal Slovenskému štátu. Vidí, napríklad, aké podvody sa dejú v bratislavskom internáte: „Veľmi sa nám chce nadávať na bratislavský internát (drevené domčeky, v ktorých Ferko býva), na lekára, na jeho nesvedomitosť (dnes tak častú!), na stravu v internáte (tak nemastnú, kto to tam kradne?), na toho internátneho ‚boha‘, čo ani expres balíky neporoznáša... A mne sa zdá, že je to koncentračný tábor, študentská robotárňa a hladomorňa... Ak budem opisovať nejaký internát – tak mám dosť vzorov... i tento SNP v Horskom parku, kde študentov pomaly odúčajú jesť, dýchať vzduch. Všetko toto sústrediť i v Slovenskom štáte – on je takzvaný, on to znesie... (s. 257)

Iného negatívneho hrdinu našiel v riaditeľovi školy, ktorú navštevovala jeho dcéra. Vraj išli o ňom „chýry ako o najhoršom a najpodlejšom človeku v okrese. Niet žiaka vyšších tried, niet učiteľa na škole, niet rodiča, čo by ho mal v láske a úcte. Každý ho nenávidí... Možno sa mi podarí povedľa tohto

človeka sa prešmyknúť bez toho, aby som nemusel s ním zápasiť. Chcel by som sa obmedziť len na to, že sa povyzvedám o tom človeku všetko, čo ako spisovateľ potrebujem. A potom ho strčím do románu zakotveného v Slovenskom štáte. Nikde inde nenájdem, čo prejdem celý štát, takú typickú postavu ľudáckeho diktátora a teroristu. I jeho priezvisko si vypožičiam.“ (s. 261)

Do roku 1939 boli židia v slovenskej literatúre iba výnimočným zjavom. Tou výnimkou bol Gejza Vámoš. Po vojne a ešte viac po februári 1948, keď mnohí národne zmýšľajúci spisovatelia boli zo slovenskej literatúry vyobcovaní, spisovatelia židovského pôvodu – podľa F. Hečka – „opanovali literárne pole slovenské“ (s. 402), kde sa ochotne dávali do služieb komunistickej strany. Po Stalinovej smrti a po XX. zjazde KSSZ sa z nich veľmi rýchlo stávali veľkí kritici toho, čo predtým sami ohnivo presadzovali. Toto ich konanie vyprovokovalo Hečka k tvrdému vyjadreniu vnútorného rozhorčenia. Sťažuje sa: „Našu literatúru, literárne pole slovenské opanovali Židia. Sú to ľudia ako druhí, v tom niet chyby ani príčiny na rozčulovanie zo sedla vyhodených ‚kresťanov‘ a ‚Slovákov‘ a ‚árijcov‘ – podľa toho, ako sa otázka chápe. Ale chyba je v tom, že títo Židia (alebo ľudia z nich čiastočne pochádzajúci alebo s nimi príbuznení) sú, ukázali sa, okolnosti medzinárodné ich tak uspôsobili, alebo revizionisti, alebo vrtichvosti, proste kalkulanti, vypočítavci, ľudia mravne úchylní. A keď si človek poráta, koľko ich je v členskom zozname ZSS, tak je mu ihneď jasné, prečo je tak, a nie inak aj vo vedení Zväzu a jeho podnikov. Toto, čo sem píšem, by sa sem ani písať nemalo. Tí ľudia nikomu neodpúšťajú. Kto je proti nim, amen s ním. Kto je ľahostajný, taký istý amen. A že našu literatúru zavedú ta, kam budú chcieť, keď príde na to čas, je celkom isté. Ak to bude výhodné, tak do Ruska alebo do Číny, ak to bude nevýhodné, tak do Ameriky, niekde už s ňou zakerujú. Iba na Slovensku, u slovenského ľudu s ňou neostanú, lebo – s niekoľkými čestnými výnimkami – táto zem, táto vlasť, tento ľud im je menej dôležitý ako to ostatné, a to i vtedy a tam, kde majú plné ústa slovenského národa.“ (s. 402)

Podobných odsudzujúcich výrokov na adresu židov v slovenskej literatúre je v Denníkoch viacero (s. 379, 385, 481).

Čitateľ, ktorého zaujímajú dramatické a tragické udalosti, ktoré sa odohrali v rozpätí rokov 1938 – 1960, nájde v Hečkovej knihe veľa pozoruhodných, málo známych a neznámych udalostí, ktoré dokresľujú kontúry onej ťažkej doby a charakteru ľudí žijúcich v nej.

Na záver sa patrí upozorniť aj na niektoré faktické chyby a nedostatky, ktoré ušli pozornosti vydavateľa.

Na strane 17 je záznam, ktorého ako autorka sa uvádza Mária Jančová: „Boli sme u doktora Březíka ... A odvtedy sme bezradní, mama i ja, kade chodíme, rozmyšľame a plačeme nad smutným svojím osudom.“ Z kontextu záznamu vyplýva, že toto nepísala M. Jančová, ale F. Hečko.

Na strane 39 Hečko podáva zoznam poslancov Slovenského snemu. Niektoré mená sú nesprávne prepísané: Esterházy (správne: Eszterházy), Kameň (správne: Slameň), Hutka (správne: Huťka), Mazuth (správne: Maguth), Žvach (správne: Schwarz), Hornák (správne: Hornák).

Na strane 84 „diktuje úradníkom, ktorí celé ÚO administrujú...“ má byť ÚD (t. j. Ústredné družstvo) namiesto ÚO...

Na strane 101: „Dedko má na hrobe najkrajší nápis z evanjelia. Viera, nádej a láska – a najväčšia z tých troch je láska.“ To nie je z evanjelia, ale z listu sv. Pavla Korinťanom. Takže opraviť a namiesto „z evanjelia“ by malo byť z Nového zákona alebo z bibliie.

Na strane 105: „Tak – prečo by mal byť normálnym jednotlivec Papini? Iba o jedno sa zaslúžil: Ktorýsi jeho predok, bližšia rodina, vynášiel Papi-nov hrniec...“ Tu ide o dve úplne odlišné osoby: spisovateľ Giovanni Papi-ni (Talian) a vynálezca Denis Papin (Francúz). Neboli nijaká rodina. Toto by sa malo vysvetliť pod čiarou, alebo celú vetu vynechať.

Na strane 108: „A ukrutne sa s ním pasuje. Ako Abrahám s anjelom Hospodinovým: nepustím ťa, kým ma nepožehnáš!“ To nie Abrahám sa pasoval s anjelom, ale Jakub.

Na strane 190: „... čo je font a koľko stojí u nás.“ Správne: „... čo je funt a koľko stojí u nás.“ Funt (alebo libra šterlingov) je jednotka britskej meny.

Na strane 292 je záznam: 6. septembra (1954). V skutočnosti to má byť 6. októbra. Nasvedčuje to aj veta: „Je 6. októbra, mám na sebe tepláky, kožuch...“

Na strane 385: „Hoci sa v rozhovoroch odskakovalo aj na iné zákony, večne sme sa len rýpali v jednej otázke – v židovstve.“ Má byť: „Hoci sa v rozhovoroch odskakovalo aj na iné záhony, večne sme sa len rýpali v jednej otázke – v židovstve.“

A napokon. Knihe by bol veľmi osožil bohatší poznámkový aparát a index mien.

Posledný záznam v denníku je z 19. februára 1960. František Hečko zomrel – podľa údajov jeho dcéry – 2. marca 1960 (s. 12). *Slovenský biografický slovník*, *Encyklopédia slovenských spisovateľov* a iné pramene však udávajú 1. marec ako dátum jeho smrti.

GOGUN, Alexander

Stalinova komanda. Ukrajinské partyzánske jednotky v letech 1941 – 1944

Praha: Academia, 2019, 464 strán. ISBN 978-80-200-2920-1

Ešte v roku 2019 vyšiel český preklad obsiahlej monografie ruského historika Alexandra Goguna o vzniku, činnosti a charaktere sovietskych partizánskych jednotiek na ukrajinskom území. Ako výskumné pole partizánskeho fenoménu si vybral Ukrajinu nielen pre rozsiahlosť partizánskej činnosti, ale aj preto, že v rokoch 1941 – 1945 tu jestvovali aj ďalšie dve masové – protisovietske – partizánske hnutia: Ukrajinská povstalecká armáda (UPA) a poľská Armija Krajowa (AK), preto sú tu aj lepšie možnosti komparácie.

Autor je ročník 1979, teda nepatrí medzi generácie, ktorých príslušníci partizánske mýty vytvárali alebo z nich profitovali. Pre vojnu na východnom fronte nepoužíva sovietsky názov Veľká vlastenecká vojna, ale nemecko-sovietska vojna. Nie je ani žiadnym stúpencom ukrajinského národného hnutia a jeho ozbrojených odnoží, banderovcov, ako to sledujeme na dnešnej západnej Ukrajine. Ich zločiny, podobne ako aj zločiny nemeckých okupačných síl, nezamľčuje. Za povšimnutie však stojí, že Gogun vôbec nereflektuje existenciu Rusínov a aj bývalú provinciu ČSR Podkarpatskú Rus (chybne) označuje ako územie obývané Ukrajincami – teda v duchu oficiálnej ukrajinskej politiky po roku 1991 (s. 18). Jeho takmer päťstostranová kniha je okrem obsiahlej odbornej literatúry založená na hĺbkovom výskume v ruských, ukrajinských, nemeckých i poľských prameňoch a doplnená aj o svedectvá pamätníkov, naostatok aj bohatou mapovou a obrazovou prílohou.

Gogunove dielo vyšlo prvýkrát v roku 2008, autor ho neskôr doplňoval a rozširoval; toto vydanie je jeho aktuálnou autorskou verziou. Pri téme partizánov, ktorí boli ako v ZSSR tak aj v ČSSR súčasťou štátneho kultu a o ktorých vyšli nespočetné knižné i filmové dokumenty, by sa na prvý

pohľad mohlo zdať, že tu nemožno napísať čosi podstatne nové. Nanajvýš spresniť jestvujúcu faktografiu či pozmeniť uhol pohľadu. Už prvé strany knihy vás však presvedčia o opaku. Možno povedať, že kniha prináša v téme priam kopernikovsky obrat. Alebo autor len strhol záves, desaťročia zahľujúci skutočnú podstatu fenoménu sovietskych partizánov, ktorý pobadali už slovenskí účastníci vojny? Iní ruskí autori, Viktor Suvorov a najmä Mark Solonin, vo svojich knihách už skôr demontovali vyše polstoročia živý mýtus o mierumilovnom Sovietskom zväze, zákerne napadnutom hitlerovským Nemeckom. Ukázali, že v skutočnosti to bol Stalinov ZSSR, kto sa cieľavedome a systematicky pripravoval na vojenské ovládnutie strednej a západnej Európy – už v roku 1941.

Podľa jedného zo zahraničných recenzentov je Gogunova kniha vôbec najúplnejším prehľadom sovietskej partizánskej činnosti. Ukázal, že v prípade sovietskych partizánov nešlo o žiadnu spontánnosť, ale celá ich činnosť bola systematicky a do detailov riadená centrálnne, zhora, t. j. z Moskvy, samotným Stalinom, odkiaľ prichádzali inštrukcie a príkazy. To vysvetľuje aj nevyhnutnosť hľadania nových pojmov – autor za primeraný termín pokladá „komandá“ (preto v ruskom origináli „Stalinskije kommandos“).

Keď sme pri otázke prekladu a vôbec čitateľnosti diela, možno povedať, že kniha je napísaná živým a pútavým jazykom, veľmi často „okoreným“ citáciami, dramatickými opismi z dobových prameňov, vrátane spomienok sovietskych partizánskych veliteľov či ich obetí. Slovenskému čitateľovi zvyknutému na pramene v ruskom jazyku však čítanie komplikuje fakt, že prekladateľ (Libor Dvořák) uvádza mená osôb nie v ich pôvodnej rusifikovanej verzii (ako ich má aj Gogun), ale v jazykovej podobe viažucej sa k národnosti osoby, teda ich prepisoval podľa transkripčných pravidiel jednotlivých jazykov (ukrajinsky, bielorusky atď.). Takisto postupoval aj v prípade názvov miest, obcí, osád a lokalít na území ZSSR. Slovenská literatúra, či už odborná alebo spomienková, nevriavac o dobových vojenských prameňoch, totiž ako ustálené názvy používa tie rusifikované, ktoré boli v rokoch vojny oficiálnymi.

Spomeňme, že aj v slovenskej historiografii jestvujú práce reflektujúce činnosť sovietskych partizánov očami slovenského vojska. Tak napr. stať v syntéze historika Pavla Mičianika Slovenská armáda v ťažení proti Sovietskemu zväzu II. z roku 2009 (Rôznorodosť partizánskych oddielov, ich bojová a teroristická činnosť), ale aj ďalšie, či štúdia autora týchto riadkov v Historickom zborníku č. 2/2004 s názvom Obraz sovietskych partizánov v dokumentoch slovenskej armády. Stará historická zásada hovo-

rí, že cez dejiny našich susedov spoznávame naše vlastné. Pri tejto knihe (a téme) to platí dvojnásobne. Je totiž mimoriadne dôležitá pre pochopenie slovenských dejín rokov druhej svetovej vojny. Pomáha pochopiť, akú rolu partizáni zohrávali, kto ich činnosť riadil, ako ich vodcovia (strojcovia) zmýšľali, aké hodnoty vyznávali a aké zámery sledovali, aké prostriedky používali, ako sa správali voči civilistom a napokon, kto mal z ich činnosti úžitok (qui prodest).

Pre režim ZSSR – a pre partizánov zvlášť – bola typická neúcta k životu; život človeka tu nemal hodnotu (typický znak či dedičstvo východných despocií). Partizánstvo bolo založené na lži a terore; budovalo sa bez Boha, proti Bohu a v konečnom dôsledku proti ľuďom. Môže byť užitočná špeciálne dnes, keď sa na vlne neomarxizmu, militantne ladeného ľavičiarstva (ktorého sympatizanti sú očarení už samotným spôsobom, akým partizáni /fyzicky/ likvidovali svojich politických protivníkov) či pofidérne chápaného slavjanstva a rusofilstva rehabilitujú, ospravedlňujú či dokonca vystavujú na obdiv tie najhoršie excesy stalinskej éry.

Pozrime sa bližšie na obsah knihy i jednotlivých kapitol. Prvá kapitola je z hľadiska dnešného bežného čitateľa, ktorý nie je práve zbehlý v organizačnej štruktúre sovietskeho štátu, najkomplikovanejšia. Podrobne totiž rozoberá systém tvorby a riadenia partizánskych skupín. Tie boli od prvých dní vojny organizované zhora, formovali sa podľa konkrétnych pokynov. Priame riadenie partizánskej činnosti v tyle mali na starosti až tri zložky: stranické orgány, orgány vnútra a štátnej bezpečnosti (NKVD/NKGB) a armáda (RKKA).

Ich roly a význam sa v priebehu vojny menili.

V otázkach riadenia partizánskych aktivít prebiehal zápas medzi stranickou, čekistickou a vojenskou nomenklatúrou, pričom tá stranická v lete 1942 zvíťazila.

V prvom roku vojny (jún 1941 – jún 1942) koordinoval všetku činnosť so zakladaním a riadením partizánskych oddielov major štátnej bezpečnosti Pavel Sudoplatov. Tento agent už v roku 1938 zavraždil vodcu ukrajinského hnutia – OÚN Jevhenija Konovalca v Rotterdame a potom zariadil aj vraždu Leva Trockého v Mexiku. V druhom roku, od 30. mája 1942, vznikol pri hlavnom stane najvyššieho sovietskeho velenia Ústredný štáb partizánskeho hnutia (ruskou skratkou ČŠPD). Orgány štátnej bezpečnosti vytvárali tzv. zvláštne skupiny (osobaja grupa, OG) pre vedenie bojov za frontom podľa pokynov ľudového komisára vnútra Lavrentija Beriju, a to už z 18. júla (!) 1941, teda ešte pred vypuknutím vojny! Len v pr-

vom roku vojny, keď ČA ustupovala, zanechal NKVD v tyle wehrmachtu 12 726 agentov vrátane 43 rezidentov. V podstate šlo o zvláštne jednotky operujúce hlboko v tyle nepriateľa.

Pri formovaní a doplňovaní partizánskych jednotiek boli rozhodujúcimi nástrojmi rozkazy a donucovacie prostriedky; jednotlivé oddiely vznikali na základe Stalinových direktív prostredníctvom NKVD, oblastných výborov strany a armádných štruktúr. Odmietnutie nastúpiť do služby k partizánom sa pokladalo za vyhybanie sa vojenskej službe.

Druhá kapitola je venovaná stručnému chronologickému prehľadu partizánskej vojny na Ukrajine – od prvého roku porážok až po boj proti ukrajinským partizánom na konci vojny.

V tretej, najrozsiahlejšej kapitole, na vyše sto stranách predkladá priezrez základných oblastí činnosti sovietskych partizánov – ničenie hospodárskych objektov, bojová činnosť, záškodnícke akcie, teror, rozviedka, propaganda.

Stalin už 3. júla 1941 nariadil taktiku spálenej zeme. Ak by k nej však došlo v plnej miere, civilné obyvateľstvo by vymrelo od hladu. Na realizáciu Stalinových nariadení doplácali v prvom rade civilisti. Napríklad podmíňovaním budov v centre Kyjeva. Ten totiž zamýňovali výlučne NKVD a ČA. Gogun píše, že úmyselná skaza historického centra Kyjeva sa dá považovať za teroristický útok. Prikláňa sa k názoru, že bolševici majú na svedomí aj zničenie jednej z najvýznamnejších pamiatok Kyjeva, Chrám zosnutia presvätej Bohorodičky v Kyjevsko-pečorskej lavre.

V súvislosti s Kyjevom sa spomína aj slovenský prezident Dr. Tiso. Ten totiž 3. novembra 1941 navštívil ukrajinskú metropolu a v tom rámci aj Kyjevsko-pečorský kláštor. Podľa hlásenia bezpečnostnej polície SS, Sicherheidsdienst, obrovský výbuch spôsobili už skôr (bolševikmi) uložené výbušniny: „... je veľmi pravdepodobné, že to bol pokus o atentát na prezidenta Tisa.“ (s. 138) Takmer desatina rozsahu knihy je venovaná zverstvám, ktoré páchali partizánske oddiely. Pojem „teror“ chápe autor v širokom význame ako vraždu či ťažké ublíženie na zdraví, ktorej obeťami sú neozbrojení ľudia, ktorí nekladú odpor. Zmyslom takýchto akcií bolo obvykle zastrašiť obyvateľstvo. Špinavé metódy partizánov odmieta vidieť len ako dôsledok, ako prirodzenú a „spravodlivú“ reakciu na činnosť Nemcov, ako sa to neraz (aj u nás) zvykne zdôvodňovať. Gogun už v úvode knihy píše: „Frekventovaným postojom je predstava, že všetky krutosti druhej svetovej vojny v Európe vyvolali aktivity tretej ríše a nacistické spôsoby boja. Oprávnenosť takéhoto prístupu však v prípade sovietsko-nemeckej vojny

spochybňuje fakt, že v ZSSR sa masový teror v širokom meradle uplatňoval už v dobách, keď nacistický režim ešte neexistoval – a vlastne i potom, po Hitlerovej porážke.“ (s. 14)

Na príklade partizánskeho oddielu Buďonného ukazuje, že partizáni strieľali najrôznejšie kategórie ľudí: nielen Nemcov či príslušníkov polície a civilných spolupracovníkov okupačného režimu, ale aj civilistov lojálnych k Nemcom, nemeckých agentov (skutočných či domnelých), sovietskych občanov nemeckej národnosti, starostov obcí, potom tzv. „pánbičkárov“, t. j. hlboko veriacich ľudí a kňazov, zbehov z Červenej armády, vojakov, ktorých Nemci prepustili zo zajatia, alebo aj ľudí, ktorí boli označení, že šíria protisovietske ohováranie. V duchu triedneho teroru likvidovali aj kulakov, len zato, že o nich predpokladali, že o sovietskej moci zmýšľajú „nepriateľsky“, alebo aj obyčajné vraždy z osobných pohnútok, zášti a pod. A napokon aj ľudí, ktorí im nejakým spôsobom odporovali pri rekviráciách či krádežiach... Do zoznamu pobitých nepriateľov zaraďovali aj obeť svojho teroru. Pritom „za zverstvú voči civilnému obyvateľstvu nebol nikto nikdy popravený a dokonca ani odvolaný žiaden partizánsky veliteľ“, bilancuje (s. 162). Naopak, ich aktéri boli za to povyšovaní a oceňovaní.

Najväčší rozmach dosiahol partizánsky teror v rokoch 1943 – 1944, počas bojov s OUN-UPA, s ktorými sympatizovala drvivá väčšina západných Ukrajincov. Sovietski partizáni vypaľovali celé dediny. Najväčšia jednorazová partizánska teroristická akcia v celom ZSSR sa konala v obci Karpilovka (okres Sarny, Rovenská oblasť), kde povraždili 183 roľníkov. Dvaja najvyšší zodpovední velitelia partizánskych oddielov dostali za tento pogrom najvyššie štátne vyznamenanie – Zlatú hviezdu Hrdinu ZSSR. (Ak je údaj presný, tak čo do jednorazových akcií túto akciu prekonal masaker v slovenskej obci Sklené, kde partizáni povraždili až 187 obyvateľov – aj tu bol však veliteľom vražedného komanda sovietsky veliteľ L. N. Slavkin).

Osobitným zločinom proti ľudskosti bolo mučenie a vraždenie zajatcov; pripomeňme, že ZSSR nepodpísal a nerešpektoval medzinárodné vojenské konvencie. Bežným bolo vypichovanie očí zajatcom, vyrážanie zubov, rezanie nožom, odrezávanie genitálií, vláčenie za koňom, upaľovanie zaživa, ba aj štvrtenie mŕtvov a pod. Mimoriadne rafinovanou zločinnou formou zabíjania bolo usmrcovanie ranených nemeckých vojakov v nemocniciach agentmi NKVD, ktorí tu pracovali ako nemocničný personál, a to medicínsky – narkózou, otravou krvi a pod. Ba došlo aj k prípadom biologického terorizmu – bioterorizmu – rozhadzovaniu vši nakazených týfusom, čo malo za následok smrť tisícok ľudí – nielen Nemcov, ale aj

sovietskych zajatcov. Ak bolševikom nestačil teror voči živým, vyvršovali sa aj na cintorínoch a pamätných miestach, ktoré ničili. Ojedinelými neboli ani prípady, keď partizáni z teroristických dôvodov podmiňovali ešte aj mŕtve telá. Teror sa neviazal iba na vojnové obdobie – pokračoval aj po skončení vojny.

Z hľadiska slovenských vojenských dejín je zaujímavou aj stať o masakri v mestečku Davidgorodok v Bielorusku 25. júla 1943. Ten má na svedomí partizánsky zväzok gen. A. Saburova, ktorého súčasťou bol aj oddiel kpt. Nálepku – jeho príslušníci tu boli priamo prítomní. Podľa sovietskych dokumentov, počas prepadu mestečka sa oddiel nemeckých vojakov a policajtov stiahol do miestnych kasární. Saburov však „vydal rozkaz všetky domy vydrancovať a mestečko zapáliť. Jeho bojovníci sa okamžite rozbehli po domoch, plienili byty a potom mestečko skutočne podpálili“. (s. 170) Po tomto útoku Saburov hlásil nadriadeným orgánom 139 zabitých Nemcov a policajtov. V skutočnosti, ako zistil Gogun, straty na strane Nemcov boli maximálne 20 osôb – aj to sa nevedelo, či išlo o Nemcov alebo dedinčanov... Vzhľadom na to, že v minulých rokoch sa aktívne, aj na súdoch, skúmala rola iného kapitána, Ladislava Nižňanského, ktorý bol nasadený po boku nemeckých jednotiek počas masakru obyvateľstva v obciach Klák a Ostrý Grúň, bolo by možno zaujímavé bližšie preskúmať aj rolu Nálepkových bojovníkov (Viliam Šalgovič a iní) v masakri obyvateľov tohto mestečka...

Autor porovnáva aj dôveryhodnosť štatistík oboch vojnových strán. Kým partizáni vo svojich letádoch šíрили o stratách Nemcov „primitívne lži“, nemeckí propagandisti dodávali o stratách wehrmachtu a ČA, aspoň do konca roka 1942 „vcelku korektné údaje“ (s. 253).

Keď autor porovnal nemecké údaje o vlastných stratách s číslami, ktoré uvádzali partizáni, vyšlo mu, že Ukrajinský štáb partizánskeho hnutia (UŠPH) vo svojich štatistikách uvádza 10- až 20-krát vyššiu efektivitu partizánov, než bola v skutočnosti. Obzvlášť nafukovali čísla padlých nepriateľov pri diverziách, zato partizánski velitelia straty vo vlastných radoch často znižovali alebo zatajovali.

Falšovanie a navyšovanie partizánskych štatistík vyplývalo jednak z charakteru partizánskeho boja, no azda ešte viac z podstaty bolševického systému. Vec hodnotí takto: „Partizánsky boj za frontom omnoho viac než aktivity pravidelnej armády často podnecoval radových vojakov i veliteľov zostavujúcich štatistické prehľady k fantazírovaniu, pretože pre ústredie bolo mimoriadne zložité preveriť skutočné výsledky diverzií. Navyše, par-

tizáni boli integrálnou súčasťou sovietskeho systému, kde bolo falšovanie a umelé navyšovanie zásluh vo výkazoch všetkého druhu typické.“ (s. 159)

V podkapitole s názvom Propaganda sa autor zamýšľa nad charakterom partizánskej propagandy. Prvou zásadnou chybou bolo už to, že posolstvá pre cudzích vojakov netlačili v ich rodných jazykoch, ale v ruštine. Ešte horšie to bolo s ich obsahom. Autor píše, že „obsah mnohých partizánskych letákov núti dnešného čitateľa zapochybovať o zdravom rozume ich autorov“ a najmä letáky adresované Maďarom a Slovákom pokladá za „úplné nezmysly“ a „číre fantazírovanie“ (s. 246 – 257).

V štvrtej kapitole sa zameriava na zloženie a počty partizánskych jednotiek. Väčšinu mužov v oddieloch tvorili mobilizovaní roľníci, v drvivej väčšine vo veku od 16 do 35 rokov. Po stránke politickej základ oddielov tvorila generácia „vychovaná sovietskou školou, Komsomolom a stranou“ (s. 275). Začiatkom roka 1944 pôsobilo na Ukrajine 228 oddielov v celkovom počte 60-tisíc – tento údaj N. S. Chruščova z 1. marca 1944 sa podľa Goguna najviac blíži realite. Celkovo sa v radoch partizánov v rokoch 1941 – 1944 vystriedalo asi 100-tisíc ľudí. Po vojne však došlo k „lavínovitému nárastu“ držiteľov partizánskej legitímácie. Keďže riadnu dokumentáciu si viedli len veľké zväzky a oddiely, po vojne stačilo na priznanie statusu partizána či odbojára získať svedectvo niekoho z preverených partizánov, najmä veliteľov. „Tí vydávali príslušné potvrdenia za úplatok, protislužbu alebo ‚len tak‘ – príbuzným, priateľom, nadriadeným či milenkám,“ uvádza. Dodáva, že veteráni to robili aj z vlastného, takpovediac politického záujmu: čím väčšia bola veteránska bunka na dedine či v meste, tým väčšiu spoločenskú váhu mal jej šéf. Toto všetko kryli a podporovali vysokí partizánski velitelia vrátane Hrdinov ZSSR, „ktorí na Ukrajine vytvorili celé regionálne politické klany“ (s. 277 – 278).

Piata kapitola sa venuje problematickým otázkam dejín sovietskej partizánskej vojny, šiesta disciplinárnym prehreškom v partizánskych oddieloch. Vzhľadom na prelínanie tém ich možno na tomto mieste spojiť. Medzi problematické otázky patrili napr. rekvirácie miestnemu obyvateľstvu. Nie každé násilné zhabanie vecí možno označiť za lúpež, treba odlišovať tzv. hospodárske operácie. Za lúpež možno pokladať tie akcie, ktoré partizáni viedli v rýdzo osobnom záujme. Najhorší čo do lúpeží bol Žitomírsky partizánsky zväzok pod velením gen. Saburova; podľa jedného interného hlásenia z januára 1943 o činnosti jeho 7. práporu „partizáni tohto práporu sa správajú ako tí najhorší lupiči a banditi; opijajú sa po dedinách a potulujú sa v nemeckých uniformách. Dedinčanov, ktorí utekajú do lesa, strieľajú...“ (s. 324) Podobne príslušníci černigovsko-volynského zväzku „te-

rorizovali miestne obyvateľstvo každodenným bitím, vraždami a maróderstvom, ktoré malo podobu banditských lúpeží.“ (s. 327) Najmä na západnej Ukrajine, ktorá nesympatizovala s bolševikmi, „malo zásobovanie partizánov spravidla podobu bezbrehého lúpenia medzi prostými Ukrajincami“. (s. 301)

Napriek tomu, že sovietsky systém bol oficiálne beztriedny a všetci si v ňom mali byť rovní, skutočnosť bola iná – vládlo tu tvrdé kastovníctvo. Pokiaľ išlo o stravovanie, bol obrovský rozdiel v tom, ako sa stravovali velitelia, komisári a politrucci na jednej strane a mužstvo na druhej. Fungovali tu v podstate dve kuchyne. Podstatný rozdiel čo do hospodárskeho stavu bol i medzi dedinami, v ktorých operovali červení partizáni a banderovci. Tie „banderovské“ boli na tom ekonomicky dobre; partizánske oblasti boli naopak oveľa chudobnejšie. Prečo? Pretože partizáni tie svoje vyjedli. Veľkým problémom bolo aj opilstvo. Prídely alkoholu v rokoch sovietsko-nemeckej vojny boli v ČA vyššie než v akejkoľvek inej armáde tej doby. Okrem alkoholu to boli aj sexuálne výstrelky, promiskuita, neviazanosť, pohlavné choroby. Ak sa partizánke narodilo dieťa, čakal ho krátky proces. Grigorij Balickij v denníku píše: „Deti v partizánskych oddieloch obvykle nežijú dlho, dospelí ich hrdúšia ako myši.“ (s. 353)

Osobitnou kapitolou je znásilňovanie žien Sovietmi. V tarnopolskej oblasti v marci 1944 bol takýto obraz opitých červených: „S pištoľou v ruke masovo znásilňujú ženy, na ktoré stoja frontu. Jednu ženu tak znásilní aj 10 – 20 mužov.“ (s. 355) (Podobné obrazy boli bežné aj u nás – pozn. M. L.) Všetky „prehrešky“ mali spoločné to, že boli zo strany nadriadených orgánov úmyselne prehliadané – bola to súčasť politiky sovietskej moci...

Mimoriadne podnetná pre slovenského čitateľa, uvažujúceho o roli sovietskych partizánov v „SNP“, je i podkapitola s názvom: Ako partizáni provokovali nacistický teror. Gogun na štatistikách ukázal, že nemeckým terorom najviac utrpeli lesnaté oblasti na severe, kde bola aktivita červených partizánov najvyššia. Ba píše o ich cynickom postoji, že „vypaľovanie dedín zo strany okupantov bolo pre sovietsku stranu výhodné a chladne vykalkulované“, čo potvrdzuje aj vnútorná dokumentácia orgánov riadiacich sovietske partizánske hnutie. Oslavovaný partizánsky veliteľ Sidor Kovpak sa vyjadril, že „naším najväčším víťazstvom bude okamih, keď Nemci vypália aspoň jednu haličskú dedinu“. Goguna napokon bilancuje: „Nedá sa vylúčiť, že provokovanie nacistického teroru bolo vôbec hlavným úkolom sovietskych diverzných, bojových i teroristických formácií.“ (s. 312 – 318)

Podobný teror, aký partizáni privodili na hlavy Ukrajincov, hodľali dotiahnuť aj na Poliakov. Predposledná siedma kapitola rozoberá vnútorné

konflikty v partizánskom hnutí, ktoré vyplývali z už spomenutej rozdielnej podriadenosti orgánom stalinského štátu.

Posledná kapitola sa nazýva Miesto záveru: Zvláštnosti Stalinovej partizánskej vojny. Tu porovnáva štýl sovietskej partizánskej vojny s UPA a AK. Pokiaľ ide o mieru brutality a rozsah teroru páchaného na civilnom obyvateľstve, v tom sa Stalinovi lesní muži banderovcom „rozhodne nevyrovnali“. Banderovci pobili niekoľkonásobne viac civilistov než sovietski partizáni na Ukrajine. Stanovili si totiž za cieľ masovú likvidáciu poľského obyvateľstva (s. 418). Tu sa však autor dostáva do protirečenia. Na jednom mieste knihy (s. 192) totiž uvádza, že „zistiť celkové počty obetí partizánskeho teroru je nemožné“, a to pre nedostatok prameňov. Ak teda nepozná tieto počty, ako ich môže porovnávať s (odhadovanými) obeťami banderovských jednotiek? Na druhej strane ani banderovci si nedovolili také cynické a bezohľadné zaobchádzanie s vlastnými ľuďmi, ich vystavovanie istej smrti, ako tomu bolo u sovietskych partizánov (s. 433).

Podobne poľská AK nebola žiadnou diplomatickou misiou; čo do teroru bola podľa Goguna „dosť aktívna“ a jej jednotky tiež povraždili viac jednoduchého (ukrajinského) obyvateľstva než sovietski partizáni – aspoň na území dnešného juhovýchodného Poľska.

UPA a AK boli nacionalistické formácie, takže uplatňovali etnicky motivovaný teror. Červení partizáni uplatňovali triedne podmienený teror, vyznačovali sa masovými excesmi i proti vlastným etnickým skupinám, no likvidovali hlavne „nacionalistické“ obce na západe krajiny.

Keď bola na jar 1943 vytvorená UPA, zrážky medzi banderovcami a červenými partizánmi sa od leta 1943 menili na medzipartizánsku vojnu. Vojna sovietskych partizánov proti ukrajinským nacionalistom prebiehala pritom na pozadí ešte oveľa krutejšej, rozsiahlejšej a intenzívnejšej vojny UPA proti AK. Na rozdiel od AK či UPA mali červení partizáni v rokoch 1942 – 1944 k dispozícii systém materiálnej podpory z „Veľkej zeme“ – prisun zbraní, munície, zdravotníckeho materiálu, techniky aj kádrov. Pri hodnotení činnosti AK sa autor zmienil aj o kontroverznosti Varšavského povstania. Totiž, napriek zámeru svojich strojcov, najviac poškodilo poľskému nekomunistickému odboju a prospelo ZSSR. Akcia, ktorá viedla k zničeniu Varšavy, sa dočkala príkreho odsúdenia gen. W. Andersom, ktorý povedal, že „vyhlásiť vo Varšave povstanie, to nebola iba hlúposť, to bol jednoznačný zločin“. (Aj tieto fakty sú inšpiratívne pre slovenských historikov, ktorí uvažujú nad zmyslom – či ne-zmyslom – banskobystrického povstania).

V závere knihy akoby zhrňoval hlavné tézy diela, ktoré naznačil už v úvode. Sovietski partizáni neboli teda ľudovými povstalcami, ale tzv. „commandos – záškodníci, rozviedčiaci a teroristi“. Commandos sa nerozdiaria z „nespokojnosti s režimom“, plnia úlohu armádneho velenia bez toho, že by sa zvlášť zaujímal o osudy ľudí. Kovapkovi a Saburovi velitelia sami seba v interných dokumentoch nazývali ako „armádne jednotky v tyle nepriateľa“ (s. 421 – 422). Sovietska partizánska vojna nebola hnutím ľudových más. Nešlo o žiadne spontánne hnutie, na sovietskeho partizána teda nemožno aplikovať ustálenú definíciu partizána ako „ozbrojeného dobrovoľníka“ (čo, samozrejme, nevyklučuje, že partizánske jednotky prijímali aj dobrovoľníkov, ako to robí aj armáda).

Partizánske štruktúry sa totiž utvárali na pokyn zhora, fungovali podľa rozkazov vyššieho velenia a rozhodnutím zodpovedných súdruhov – a tak sa dali aj rozpustiť. Podstatou sovietskeho štátneho aparátu bol všadeprítomný administratívno-direktívny systém. Počnúc Stalinom a končiac veliteľom družstva. Preto nie je správne hovoriť o činnosti sovietskych partizánov ako o „partizánskom hnutí“. Predsa ani o vzniku novej divízie ČA či o zakladaní kolchozov nehovoríme ako o hnutí, aj keď dalo do pohybu veľké masy... (s. 428) Samotné pomenovanie riadiacich orgánov partizánskych útvarov ako „štáb partizánskeho hnutia“ možno preto pokladať za veľmi široký propagandistický ťah stalinských funkcionárov. V skutočnosti je taký názov oxymoron – UŠPH i ČŠPD boli totiž iba vedúcimi orgánmi sovietskych jednotiek zvláštneho určenia. To bol podstatný rozdiel oproti UPA, v ktorej boli základom celej bojovej sústavy dobrovoľníci. Boj a metódy partizánov boli len jedným z prejavov vojnového stalinizmu. Sovieti využili vojnový konflikt aj na rozšírenie tzv. svetovej revolúcie, po ktorej volali už od roku 1917. Gogun píše: „Spresnime ešte, že nešlo iba o porážku Nemecka, ale tiež o víťazstvo sovietskeho systému.“ (s. 436)

Bolo by žiaduce, aby sa aj u nás našiel prekladateľ a vydavateľ tohto diela. Už len preto, že partizánska činnosť sa dotkla Slovákov oveľa viac než Čechov. Každopádne bude zaujímavé sledovať, ako sa k najnovším zisteniam ruskej historickej vedy postavia tzv. oficiálne historické inštitúcie (Historický ústav SAV, Vojensko-historický ústav, Múzeum SNP a pod.), posiaľ pevne stojace na československo-sovietskych pozíciách...

Martin Lacko

WOLF, Štefan

Vrchárske drámy

Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2018. 301 s. ISBN 978-83-811-081-5

Slovenské dejiny 20. storočia sú plné udalostí, ktoré sa bytostne dotkli miliónov Slovieniek a Slovákov. Najmä obdobie druhej svetovej vojny a následný boľševický režim zanechali na mnohých ľuďoch výrazné stopy. Jedným z nich je aj Štefan Wolf Slameník, rodák zo Štálov, svojrázneho novobanského regiónu známeho skromnosťou, pracovitnosťou a citom jeho obyvateľov pre sociálnu spravodlivosť. *Lazy Štále* už v minulosti „odchovali našej vlasti a slovenskému národu tisíce dobrých, čestných a statočných Slovákov. Ako jednoduchí, prostí a veriaci ľudia, vedeli sa v zápase o naše bytie a prežitie postaviť vždy na správne miesto...“ (s. 275) V takomto prostredí, formujúcom nezlomné charaktery jeho obyvateľov, sa odohráva dej pútavej publikácie *Vrchárske drámy*, ktorá s nemalým príspevom známeho slovenského historika Martina Lacka priniesla širokej verejnosti zaujímavý príbeh útrap jednoduchého človeka na pozadí veľkých dejinných udalostí.

Kniha je o to zaujímavejšia, že historicky neanalyzuje dobovú politickú situáciu z pozície moci, ale z pohľadu človeka, ktorý bol jej neľudskými zákonmi postihnutý azda najviac. Iste, čitateľ môže namietat, že je len pohľadom jednej z tisícok obetí, jej subjektívnym nazeraním na „chod dejín“, práve to je však jej pridaná hodnota. Dejiny totiž netvoria len veľké dejinné udalosti, rozhodujúce prelomy, ktoré sa udiali v politickom centre. Tie, samozrejme, vplývali na reálnu politiku a tvorili obraz doby tak, ako sa nám javí dnes. Predsa len, publikácií analyzujúcich obdobie druhej svetovej vojny, povstania či socializmu je už v slovenskej historiografii neúrekom. „Veľké dejiny“ však nesporne podnietili pohyb v mestách a na dedinách, v slovenských regiónoch, a ovplyvnili život „jednoduchého“ človeka a miestnych politických elít. Ten sa mohol, samozrejme, mesto od mesta, dedina od dediny, značne odlišovať. Práve v tejto rozmanitosti je však krása dejín, dejin-

ných udalostí, ktoré by bez ich reálneho zakorenenia v konkrétnych regiónoch stratili svoje čaro.

V takomto prostredí sa odohráva aj dej predkladanej publikácie. Štefan Wolf Slameníkov, spolu s bratom spoluautor „pamäti“ tvoriacich základ knihy, je jednou z tisícok obetí postihnutých svojvôľou komunistickej moci. Jeho život je príkladom nielen sily a svojvôle mocných, ale najmä sily jednotlivca, ktorý navzdory osudu dokázal voči ich brachiálnym metódam postaviť trvalejšie hodnoty, ako sú česť, schopnosť rozoznať dobro od zla a túžba po spravodlivosti, zakorenená v stáročia formovanej kresťanskej výchove na novobanských Štáloch. Boj proti nej sa po nástupe komunistov k moci stal spoločne so snahami o kolektivizáciu poľnohospodárstva a zrušenie súkromného podnikania jedným z pilierov tvoriaceho sa režimu. Všetky tieto prejavy na jednej strane sily, no na druhej i slabosti moci azda najviac zasiahli ľudí ako Štefan Wolf. Autor, pochádzajúci zo starého patriarchálneho nemeckého rodu, bol totiž od útlej mladosti spojený s pôdou a katolíckou výchovou. Snahy komunistov o vyvracanie tradičných hodnôt v ňom preto zanechali výrazné stopy. Tie sa rozhodol pre pamäť generácií a zachytenie pravdy očami súčasníka publikovať.

V spolupráci so zodpovedným redaktorom Martinom Lackom už v rokoch 2016 a 2017 pripravil do tlače tri publikácie, ktoré mapovali vzostup a upevňovanie komunistickej moci v novobanskom regióne s presahom do blízkeho či širšieho okolia.¹ Všetky tri sa spoločne stali základom knihy *Vrchárske drámy*, ktorú v roku 2018 vydal Spolok Slovákov v Poľsku. Ako vraví v úvode sám autor, nie je to „spis významného historika s mnohými titulmi“. Je to dielo „kopaničiarskeho potomka zašlého spôsobu osadného osídlenia“, ktorý sa rozhodol vyjaviť svetu pravdu o zle páchanom komunistickou mocou na jednoduchom človeku. Pravdu o svojvôli partizánov terorizujúcich obyvateľstvo na konci druhej svetovej vojny cez sofistikovanejšie metódy komunistickej moci – najmä združstevňovanie – a napokon aj násilnú ateizáciu spoločnosti a jej pretvorenie v duchu jediného správneho svetonázoru. Spomienky na tieto udalosti však nepísal sám. Po rokoch od prechodu „frontu“, počas ktorého mal 12 a jeho brat Anton 17 rokov, sa rozhodli spoločne opísať vojnové zážitky a svedectvá. Po bratovej smrti v práci pokračoval sám, až vznikla kniha, o ktorej azda najlepšie a najhodnovernejšie vypovedá veta, ktorú napísal v úvodnom slove čitateľovi a v ktorej vraví, že „pokrokoví ľavičiar radšej nech výlevy dvoch starcov ani do rúk neberú“. Práve tieto slová sú pritom samy o sebe azda najlepšou reklamou na jej prečítanie...

¹ WOLF, Štefan. *Vrchárske drámy. I. – III. diel.* Krakov – Nová baňa 2016, 2017

Vrchárske drámy pozostávajú formálne z troch častí. Prvá mapuje vzrast komunistickej moci s jej predvojom v podobe partizánov a ich aktivít v novobanskom regióne. Práve tu, na troskách končiacej prvej Slovenskej republiky, ktorú autor vníma ako jednu z najpozitívnejších etáp v dejinách Slovenska, má svoje korene režim, ktorý nastúpil po roku 1945, resp. 1948. Autor dáva obe dejinné etapy do kontrastu, pričom mu vždy vychádza jednoznačný výsledok. V tomto smere je jeho postoj k obdobiu, ktoré je niektorými historikmi zatracované, príznačný. Bez akejkoľvek politickej korektnosti jemu nie vlastnej sa rozhodol priblížiť osobné svedectvo o čase, v ktorom podľa jeho vlastných slov priala ľuďom nielen politická situácia: „Najväčší rozmach našich Štálov sa viaže k existencii prvého Slovenského štátu. V tom čase bol na sedliackych dvoroch pokoj a blahobyt. Hojnosť potravín, roboty. Ale i čas na ďakovania Pánu Bohu, že naše milé Slovensko v strede Európy sa má ako prasa v žite. Vojnová vrava sa mu vyhýbala...“ (s. 15) Samozrejme, situáciu v prvej Slovenskej republike vníma z vlastnej skúsenosti a nie každý čitateľ s ním musí súhlasiť. Predsa len, jeho postoj je postojom nielen hrstky ľudí, ale mnohých Slovákov, ktorí v nasledujúcom období ateizácie, likvidácie súkromne hospodáriacich roľníkov a súkromného podnikania logicky porovnávali socializmus s jeho predchodcom. Tak aj Slovenská republika s jej prezidentom zostali v ich očiach akýmsi symbolom, protiváhou komunistického režimu a vzorom pozitívneho spravovania štátu.

Tento názor je v súčasnej historiografii značne okliešťovaný a tí, ktorí sa odvážia prezentovať iný ako oficiálne prezentovaný postoj k obdobiu prvej Slovenskej republiky a Jozefovi Tisovi, sú automaticky očierňovaní a mediálne perzekvovaní.² Pritom sa podobnými slovami prezentovali viacerí pamätníci, medzi inými napríklad prvý slovenský ponovembrový prezident Michal Kováč, ktorý doslovne povedal, že „život na dedine sa viditeľne hospodársky povzniesol, ľudia sa mali lepšie ako pred rokom 1939. V našej rodine sa to prejavilo na oblečení a obutí a vždy boli nejaké korunky navyše z predaja poľnohospodárskych produktov“³. Zostáva dodať, že nebol jediný.⁴ Práve v tomto období vyrástol aj Štefan Wolf. Stal sa, slovami Martina Lacka, reprezentantom sveta, ktorý bol pre Slovensko typický pred rokom 1945: „Človek s pevným rodinným i rodovým putom. Človek, ktorý si zachoval imunitu voči devastačnému vplyvu liberálnych médií. No nadovšet-

² SOKOLOVIČ, Peter. *Je čas mlčať a čas hovoriť. Pamäti arcibiskupa Jána Sokola*. Bratislava 2020, s. 25

³ KOVÁČ, Michal. *Pamäti*. Dunajská Lužná 2010, s. 14

⁴ SOKOLOVIČ, Peter. *Premiér mal predsa pravdu*. Bratislava 2014, s. 26

ko roľník, pevne prikovaný k svojej pôde, lúkam, pasienkom, sedom, lesom, k svojmu gruntu, ktorý nikdy neopustil... Reprezentant dávno zaniknutého sveta rodinnej ekonomickej sebestačnosti..." (s. 275) Preto niet divu, že na obdobie, kedy sa podľa jeho vlastných slov Slovákom darilo najlepšie, spomínal v porovnaní s nasledujúcou dejinnou epochou s nostalgiou...

Nosným prvkom prvej časti trilógie je najmä analýza dopadov druhej svetovej vojny a povstania na jednoduchých obyvateľov novobanských Štálov, ale aj okolitého regiónu. Autor však k téme pristúpil inak, ako býva prezentovaná vo väčšej časti oficiálnej historiografie. Takmer všetky z diel venovaných povstaniu sú oslavného charakteru. Niet sa čomu diviť. Povstanie bolo totiž už od skončenia druhej svetovej vojny prezentované výhradne ako vlastenecký čin, ktorým sa Slovensko opätovne dostalo na mapu demokratickej Európy. Povstanie pritom, napriek nesporným pozitívnym prvkom, najmä v otázke ozbrojeného vystúpenia proti nacistickému Nemecku, nebolo z hľadiska jeho prevládajúceho čiernobieleho videnia jednoznačnou záležitosťou. Zaiste sa ho zúčastnilo mnoho ľudí dobrovoľne, dokonca mnohí z nich za účasť v ňom zaplatili aj životom. Je v poriadku, ak sa ich hrdinstvo dodnes pripomína. Bohužiaľ, ako poukázal historik Martin Lacko vo svojom epilógu ku knihe *Cesta smrti a života*, povstanie „sa i dlhodobo zneužívalo – politicky, propagandisticky, osobne“.⁵ Často až nekritické nazeranie na partizánov, ktorí v mnohých prípadoch prinášali do slovenských obcí či miest strach (bez snáh o relativizáciu nacistických zločinov, ktoré však boli v doterajšej historiografii popísané dostatočne), určite nebolo vždy na mieste.

Pamätníci udalostí z konca druhej svetovej vojny na Slovensku by iste vedeli rozprávať mnohé príbehy o brutalite či dokonca vraždách často nevinných obetí. Bohužiaľ, mohli tak robiť len doma, pred rodinou či dobrými známymi. Inak by im hrozil vysoký trest, perzekvovanie nielen ich, ale aj rodinných príslušníkov. Z toho dôvodu sa na verejnosť iná ako oficiálna interpretácia povstania nedostala. Je preto vítané, že po páde socializmu na našom území sa otvoril priestor na zobjektívizovanie opisu aj tejto časti slovenských dejín. Samozrejme, bez snáh o skĺznutie do opačného extrému a jednostrannej negácie všetkého, čo povstanie prinieslo. Je preto dôležité, aby vznikali publikácie, ktoré novým pohľadom poukážu aj na dodnes málo akcentované aspekty povstania, čím nám opäť viac pomôžu priblížiť sa k pravde.

⁵ NEMČOK, Jozef. *Cesta smrti a života alebo útek z partizánskeho hrobu v Sklabini*. Krakov 2015

Práve pre túto pridanú hodnotu je aj prvá časť knihy venovaná z veľkej časti partizánskym represáliám veľmi cenná. Hoci je to téma v oficiálnej historiografii doteraz nie veľmi populárna, v nedávnej dobe vyšlo niekoľko diel, ktoré sa snažia obraz partizánov a celkovo povstania vyvážiť. Znáмым je napríklad prípad Karola Nemčoka, ktorého potomkovia o jeho utrpení a úteku z partizánskeho hrobu vydali svedectvo v podobe pútavej monografie.⁶ Okrem ďalších publikácií k téme prispel aj sám Štefan Wolf svojou knihou *Krvavá štiavnická štreka*⁷, v ktorej opísal priebeh zatknutia a prevozu obyvateľov obcí Veľké Pole a Píla partizánmi. Tí sa pri nich pritom neuspokojili len s vraždením, ale svoje obete aj kruto mučili. V niektorých z 83 mŕtvol, ktoré boli prinútení do hrobov hádzať internovaní Štiavničania, dokonca nedobrovoľní hrobári videli vrazené kince, čepele nožov či iné ostré predmety (s. 45). Mnohé z uvedených represálií či „atrocít“, ako ich nazvali niektorí historici, sú dnes už aspoň čiastočne spracované, aj keď sa poväčšine nestretajú s veľkou medializáciou, ako je to časté v prípade neprávosť, ktoré sa iste stávali aj na druhej strane barikády.

Prínos autorovho diela je však nielen v tom, že sa mu podarilo hodnoverne opísať nešťastné udalosti, ktoré sa stali koncom septembra 1944. Štefan Wolf ide ešte ďalej. Jedným z najvýznamnejších počinov je preto najmä jeho pomenovanie mnohých iniciátorov či vykonávateľov (nielen) partizánskych represálií. Ako v tomto prípade, tak aj v mnohých ďalších, ktoré mali poukázať na teror partizánskych samozvaných sudcov a vykonávateľov „spravodlivosti“. Iste, možno namietajú, že autor pristupuje k výberu partizánskych represálií selektívne. Nie je to však celkom pravda. Na mnohých miestach si dovoľil kritizovať nielen partizánov, ale aj Nemcov (napr. s. 42), resp. vojnovú mašinériu ako takú. Predsa len, knihu podal ako priamy svedok udalostí a práve jeho a jeho rodiny či známych sa dotkli perzekúcie Nemcov zo strany partizánskych zoskupení azda najviac. Bohužiaľ, v mnohých prípadoch s nešťastným koncom. Z viacerých dovtedajších spoluobčanov sa vykluli nepriatelia, ktorí po odchode zdravých chlapcov do Wehrmachtu neváhali okrádať svojich nemeckých susedov. A Štefan Wolf ich pomenoval. Menom. Tak ako aj mnohých ďalších.

Z čitateľského hľadiska sa tak kniha na niektorých miestach stáva menej prehľadnou. Množstvo mien, rodinných súvislostí a spojení ju robí miestami ťažšie čitateľnou, predsa len však častá enumerácia obetí a ich trýzniteľov má aj svoje nesporné pozitíva. Kvantifikuje tým utrpenie,

⁶ Tamže

⁷ WOLF SLAMENÍKOV, Štefan. *Krvavá štiavnická štreka*. Ružomberok 2004

ktorým museli v období konca 2. svetovej vojny prejsť (nielen) nemeckí obyvatelia. Na tomto mieste sa akiste nedajú spomenúť všetky prípady, ktoré autor spomína vo svojej knihe. Predsa len, treba si ju prečítať, aby čitateľ z pozície bezprostredného aktéra udalostí a príbehov, ktoré mu vyzprávali mnohí obyvatelia Štálov a okolia, dokázal pochopiť obľudnosť vojny aj z „druhej strany“. Práve mená, ktoré uvádza, sú preto cenným prínosom aj pre nás. Nie z pozície pomsty, ale pre pochopenie, že aj títo ľudia, partizáni, „obyčajní“ susedia či bývalí známi z „našich“ radov boli schopní a ochotní urobiť veci, za ktoré by sa dnes iste museli hanbiť. Bohužiaľ, nie vždy bol autor dôsledný a niektoré mená, azda z osobných pohnútok, uviedol iba iniciálami, poprípade ich vynechal. Predsa len, niektoré príbehy azda nemusia byť dopovedané...

Záver prvej časti trilógie venoval autor medziobdobiu rokov 1945 – 1948, ktoré sa v historiografii zvykne nazývať aj ľudovodemokratickým režimom. Pritom s demokratickými zásadami mala táto časť našich dejín v mnohých prípadoch málo spoločné. Koncom vojny sa totiž útrapy Štálancov zďaleka neskončili. Vo vysídlenom kraji, z ktorého odišli mnohí nemeckí obyvatelia, zostalo viacero opustených domov a pozemkov. Ako inak, na tie najcennejšie si brúsili zuby najmä partizáni a členovia odboja. Slovom samotného autora „zbohom zbraniam však nedali niektorí chamtivci. Vidina ľahkého zbohatnutia, patriaca od nepamäti k ľudstvu, pokračovala na po nemeckých obyvateľoch vysídlenom kraji. Jedna tretina najkrajších nových domov, hospodárskych domov s úrodnými lúkami, lákavými ovocnými záhradami, bola obsadená prvá. Najväčšie zásluhy si robili partizáni a odbojáři. Domy roztrúsené po menej lákavých Štáloch začali rozoberať na stavebné účely susedia. Prišlo k mnohým nedorozumeniam – ‚zaslúžilých‘ záujemcov bolo mnoho“ (s. 84). Treba dodať, že podobne tomu bolo prakticky na celom Slovensku.

Práve konfiškácia majetkov po Nemcoch (a Maďaroch)⁸ bola jednou z príčin, pre ktoré chceli mať rozličné organizácie pomocou členstva v komisiách MNV a ONV prístup k rozhodovaniu o ich správe.⁹ Nešlo pritom zďaleka o malé majetky. Popri tejto agende sa vo výboroch, s často horlivým pričinením bývalých partizánov a odbojárov, vytvárali tiež zoznamy „nepriateľov štátu“, rozličných „klérofašistov“ či nepriateľov režimu. Práve tí sa iniciatívne snažili o „očistu“ a vyrovnanie sa s predošlým zriadením. Moc

⁸ Pozri napr. Štátny archív v Trnave, f. Mestský národný výbor Trnava, 85/1947 adm. a iné

⁹ O situácii v Trnave pozri SOKOLOVIČ, Peter. *Trnava v rokoch 1938 – 1948. Štúdie a dokumenty*. Turany 2021, s. 133 – 152

mali najmä národné výbory, ktoré na viacerých miestach pristúpili k snahám o „očistu“ skutočne iniciatívne. Na Štáloch bol takýmto orgánom spočiatku Revolučný národný výbor so „samozvanými sudcami z ľudu“, ktorí iniciovali vyvlastnenie nehnuteľného či hnutelného majetku. V tomto smere bola dôležitá najmä problematika štátneho občianstva obyvateľov nemeckej (a popritom aj maďarskej) národnosti, ktorá však nebola len ideologickou akciou, ale tiež začiatkom systematickejšieho zbavovania nielen občianskych, ale aj majetkových práv. To všetko ešte pred rokom 1948, ktorý znamenal definitívne víťazstvo komunistickej strany. V tomto čase však už bola na obzore ďalšia rana pre súkromne hospodáriacich roľníkov – kolektivizácia, ktorá do tradične poľnohospodárskeho prostredia a patriarchálneho videnia sveta spojeného s pôdou priniesla miestnym obyvateľom mnoho útrap. Práve tá sa so svojimi neslávne známymi kontingentmi, zastrášaním a vytváraním triednych nepriateľov stala druhou časťou Vrchárskych drám...

Hoci v pamäti dnešných ľudí je družstevníctvo vnímané najmä cez optiku 70. a 80. rokov, kedy družstvá fungovali na relatívne slušnej úrovni, najmä obdobie počiatkov budovania socializmu je charakteristické snahou o ich etablovanie, ktoré nebolo jednoduché a spája sa s veľkými zásahmi do súkromného vlastníctva. Strana a národné výbory vo viacerých akciách tvrdo postupovali najmä voči tzv. kulakom, odporcom kolektivizácie poľnohospodárstva a súkromne hospodáriacim roľníkom, ktorým umelo zvyšovali kontingenty a nútili ich k vstupu do družstva často nekalými spôsobmi. Výnimočne neboli ani prípady, keď bola postihovaná aj celá rodina a deti roľníka boli vyhodené z práce... Represie sa diali najmä cestou národných výborov, ktoré ich sledovali a v prípade nedodržania, resp. odmietania podávali trestné oznámenia.¹⁰ Za všetky len jedna možno bizarná, no predsa len reálna situácia, ktorá sa na Štáloch odohrala v dome sedemdesiatročnej vdovy Márii Vozárovej. Keďže odmietala podpísať majetok štátu, predpísali jej „všemocní úradníci“ kontingent 80 kg maku. Pritom, ako poznamenal autor, bola to doslova „chudina“. „Sama si na vianočné sviatky sotva kilo – dve kupovala.“ (s. 155) Pritom podobných prípadov, ktoré sa nám vynárajú zo stránok knihy, je viacero a iste bolo veľa aj tých, ktoré sa na jej stránky nedostali. Konečným cieľom bolo za použitia týchto opatrení úplná socializácia, ku ktorej sa malo pristúpiť aj silou. Všetky tieto neduhy socialistickej spoločnosti tak zasiahli aj Štále, aj keď sem, do horských oblastí, prišli snahy o kolektivizáciu o niečo neskôr ako v agrárnych oblastiach Slovenska.

¹⁰ Štátny archív Bojnice, f. Miestny národný výbor v Prievidzi, zápisnica z 5. 8. 1952

Štefan Wolf tu opäť ako v prvej časti stojí na strane pravdy a súkromne hospodáriacich roľníkov v boji proti moci a útlaku. A opäť menuje ľudí, ktorí mohli za zničenie desiatok, v celoslovenskom meradle tisícok, ľudských životov. Slovo kulak, teda dedinský boháč, sa aj tu stalo synonymom utrpenia a nutnosti plnenia často až nereálnych dodávkových povinností, tzv. kontingentov. Hoci jeho samého nezlomili, spomína príklady mnohých spoluobčanov, ktorí nemali toľko odvahy a podpísali. Pre výhody, rodinu, prácu... Štát si totiž dal veľmi záležať na tom, aby sa mu podarilo, aj za cenu represálií, do svojho košiara vohnať všetkých súkromne hospodáriacich roľníkov. Ako skonštatoval sám autor, „komunistická strana má páky na udržanie poriadku. Prvý rez už urobili, keď pretrhli pupočnú šnúru sedliakov od poľa, jediného zdroja ich živobytia na grúni. Konečne zaženú tmársku, v Boha veriacu háved' do jedného košiara a nanútia na jarmo, ktorým budú ťahať na jednu stranu, v smere určenom Národným frontom“. (s. 175)

Po ukončení socializácie poľnohospodárstva v poľnohospodárskych oblastiach, kde sústredeným tlakom na roľníkov aj s podporou celoštátnej politiky sa koncom 50. rokov, najmä v rokoch 1958 – 1960¹¹, podarilo do družstva získať väčšinu súkromne hospodáriacich roľníkov, prišiel čas aj na Štále. Majetky roľníkov, ktoré neboli znárodnené v 50. rokoch, postupne konfiškovali, čím de facto cielili na zánik vrchárskeho agrárneho typu hospodárenia. Lazy sa stali neobývateľnými, nakoľko usadlosti, ktoré boli často vzdialené kilometre od obchodu, úradu či dobrej cesty, zostali bez dobytku a možnosti samozásobenia či už zeleninou, zemiakmi alebo inými komoditami. Podľa autora práve to bol zámer, zahnať ľudí z lazov do miest a činžiakov, aby mali odbojných ľudí pod dohľadom. „Treba ich mať na očiach moci, nech sa naučia móresu a strachu z ľudovodemokratickej moci. Musia zanechať primitívny, zastaraný spôsob života, musia sa naučiť poslušnosti, zbavovať sa ‚kapitalistických‘ zvyklostí. Musia vziať na vedomie, že súkromné vlastníctvo sa končí. Odteraz bude iba vlastníctvo osobné, kontrolované zástupcami moci.“ (s. 175)

Podobne ako v iných regiónoch, aj tu sa strana a jej orgány snažili o úplnú kontrolu nad poľnohospodárskou výrobou. Roľníkom často neboli vydávané zakáľacie listy, ktoré im mohli byť vystavené až v prípade, ak podpísali záväzok, že svoje dodávky splnia,¹² preto buď riskovali čierne zakáľacky, alebo sa zvierat jednoducho zbavovali. K zamedzeniu čiernych zakáľáčiek, ako aj súkromnej držby hospodárskych zvierat, dokonca orgány

¹¹ *Poľnohospodárstvo v okrese Prievidza*, s. 22

¹² Štátny archív Bojnice, f. Okresný národný výbor v Prievidzi, Zápisnice rady, zápisnica z 3. 1. 1952

moci na mnohých miestach pristúpili ku kontrolovaniu každého hospodára s tým, že mala byť zavedená presná evidencia hospodárskych zvierat.¹³ Trestať sa malo aj neohlásenie a následný čierny predaj produktov. Všetky uvedené skutočnosti sa, samozrejme, neskôr dotkli aj Štálov. Na stránkach knihy priblíži autor viaceré prípady nezmyselných, no do detailov prepracovaných kontrol stavu súkromného (!) dobytka či prasiat, pri ktorých boli vrchári nútení ukrývať zvieratá a vlastnoručne vyrobené výrobky, často pod vidinou trestu zo strany moci, ktorá chcela mať kontrolu aj nad samotnými domácnosťami (s. 153). Dotkli sa aj samotného autora.

V polovici 70. rokov dostala jeho rodina zákaz vstupu na vlastné polia a Štefan Wolf bol prinútený odísť do štátnej roboty v oblasti komunálnych služieb. Je zaujímavé, že časť pozemkov, ktoré vlastnili vtedajší „kulaci“, podelili, slovami autora, medzi prispôsobivých, poslušných občanov. Mnohí Štáľanci sa však nedočkali nápravy ani po roku 1989. Prišlo k mnohým susedským a rodinným sporom, ktoré zapríčinilo obdobie sceľovania pozemkov a kolektivizácie poľnohospodárstva. Socializmus si tak vyžiadal ďalšiu daň. Pôvodní majitelia sa síce na základe reštitúcií začali vracat' na rodinné pozemky, avšak mnohé z ich pôvodných parciel boli poprepisované, na ďalších si postavili nehnuteľnosti „chatári z Bratislavy“, ktorí sa svojich nárokov taktiež nechceli vzdať a vyhrážali sa pôvodným majiteľom súdnymi konaniami. Ako si povzdychol, „lepšie bude pre starého, nevzdelaného sedliaka, keď ustúpi chatárom, než by sa mal vláčiť po súdoch s akademicky vzdelanými ľuďmi. Stačí jeden prešibaný fiškál a vyjdeš na bubon. Agrárne Slovensko skončilo. Potravín je v obchodoch dosť, až prebytok. No takmer všetky z dovozu, z cudzích krajín. Nie naše, slovenské. Nik nehľadá, skôr sa prežierame. Sedíme v autách, za počítačmi. Kto by teraz pracoval v záhrade v letnej pálave? Radšej sme pri vode pod stanom, pri bazéne. Zleniveli sme, sadlom obrástli. Gazdovia vymreli. Chatári sa rozťahujú na našich starootcovských gruntoch... Leňošia a využívajú výdobytky demokracie.“ (s. 191)

Z Wolfových slov cítiť pochopiteľné sklamanie z ponovembrového vývoja, ktorý v mnohých prípadoch nedokázal napraviť predchádzajúce krivdy a často ich skôr priživil. To je už však iná kapitola našich dejín... Súčasťou druhej časti knihy sú aj ukážky letákov, tzv. bleskoviek, ktoré dokresľujú absurdnosť doby, v ktorej sa novobanskí komunisti snažili verejne ponížiť súkromne hospodáriacich roľníkov a prinútiť ich k vstupu do JRD. Sú priamym svedkom a dôkazom doby, súčasťou nenávistej boľševickej propagandy, ktorou bola aj dehonestácia obdobia 1. Slovenskej republiky

¹³ Tamže, f. Miestny národný výbor v Prievidzi, zápisnica z 29. 4. 1952

z rokov 1939 – 1945 a spájanie roľníctva s jej existenciou. Práve bleskovky, podobne ako ďalšie dokumenty uvedené v publikácii, pomáhajú hodnoverne dokresliť absurdnosť komunistického systému a jeho snahy o vykorenenie stáročia budovaných právd na slovenskom vidieku. Okrem nich je však dielo doplnené aj o kresby samotného autora, ako aj bohatú obrazovú dokumentáciu, ktorá pomáha priblížiť a sprítomniť obdobie krutých represálií a predstaviť si konkrétnych ľudí a ich zložité a ťažké osudy.

Poslednou časťou, nemenej zaujímavou ako predošlé, je diel o prenasledovaní náboženstva. Práve to bolo (nielen) na Štáloch, trňom v oku komunistickej moci prakticky hneď po roku 1948. Kresťanstvo pre štátnu moc znamenalo obraz starého patriarchálneho sveta, ktorý bolo treba vykoreniť, aby sa na piedestál mohlo postaviť nové náboženstvo ateizmu. Bolo pritom dôležité vyrovnať sa nielen so samotným náboženstvom, ale aj so všetkým, čo by ho mohlo pripomínať. „Keď Novú Baňu po roku 1948 pohltila obávaná ‚diktatúra proletariátu‘, kríže a všetky ostatné náboženské symboly začali komunistickým nevercom zavádzať. Kríž – symbol viery a kresťanstva – nahrádzali hviezdou.“ (s. 225) To všetko prakticky už po nástupe komunistov k moci, predsa len najmä časy normalizácie priniesli so sebou ešte tvrdsie a sofistikovanejšie metódy. V období najvypätejších prejavov ateizmu po krátkom uvoľnení v roku 1968 pracoval Štefan Wolf ako kamenár v komunálnych službách.

Tretia časť z tohto dôvodu prináša osobné svedectvá priameho aktéra udalostí o prenasledovaní veriacich, ale aj účasti na politických školeniach, na ktorých sa nielen chválil Sovietsky zväz a hanil kapitalistický Západ, no viedla sa aj tvrdá proticirkevná propaganda. Spomienka na ich „hlúpe prednášky“ zostala autorovi v pamäti dodnes. Prítom však, ako poznamenal, ani tieto snahy netrvali večne a pravda nakoniec prekryla nenávisť a zlobu. Dvomi prednášajúcimi, zaniateným komunistickým protináboženským rétorom, dokonca robil pomník a ako pritom úsmevne podotkol, pozostali si naň kázali vyryť kríž... „Bez komentára.“ Snaha o zlomenie „starých“ veriacich bola síce rozsiahla, predsa len, azda najväčší dôraz bol kladený na školu, ktorá mala za úlohu vychovať vzorných občanov štátu v duchu ateistickej ideológie.

Z toho, samozrejme, pramenila aj snaha o potieranie akýchkoľvek prejavov náboženstva, ktoré boli najmä do roku 1968 na slovenských dedinách silne zakorenené. Prvoradou úlohou režimu sa tak stalo najmä ovplyvnenie myslenia mladých ľudí už v školskom veku všadeprítomnou propagandou, ktorej výrazom bola tiež čoraz silnejšia snaha o zamedzenie výučby náboženstva na školách. Veľký dôraz bol preto kladený aj na výber učite-

ľov, ktorí mali byť nápomocní pri potieraní náboženstva. Najmä v období tzv. normalizácie sa snahy štátu ešte viac zintenzívnili. V tomto čase bolo treba – dobovým slovníkom – očistiť organizácie v obci od „antisocialistických a pravicových síl“ a u občanov opäť „vypestovať vrelú lásku k Sov. zväzu, nášmu osloboditeľovi, ktorý priniesol najmä robotníkom a roľníkom nový lepší život“.¹⁴ Prišlo tiež ku kádrovaniu občanov. Škola vypracúvala posudok nielen na žiaka, ale aj kádrový posudok na jeho rodičov... Pritom spočiatku, krátko po „februárovom víťazstve“, bola situácia ešte relatívne dobrá. Prihlasovať deti na hodiny náboženstva mohli rodičia ešte začiatkom 50. rokov. Ako sa vyjadril pisateľ jednej obecnej kroniky, učiteľia síce „presvedčujú rodičov o nepotrebnosti zaťažovať deti náboženskými predsudkami. Zatiaľ je to márna robota. Prihlasujú všetci“.¹⁵

V tomto období v obci ešte prežívali stáročia tvorené prvky prirodzenej religiozity. Od normalizácie sa však so snahami o potieranie náboženstva pokročilo ešte viac. Škola musela každoročne niekoľkokrát predostrieť národnému výboru výkazy, v ktorých hodnotila okrem iného aj pokroky v ateistickej výchove a potieraní náboženstva. Pri ateistickej výchove sa škola zameriavala predovšetkým na to, aby sa čoraz viac znižoval počet žiakov navštevujúcich náboženstvo. Škola však mala sledovať nielen postoje žiakov, ale aj učiteľov k vedeckému svetonázoru a vedeckému ateizmu, najmä či sa ich slová zhodovali s ich činmi v škole i rodinnom živote. U žiakov sa mala pestovať láska a úcta k vlasti a jej ľudu, k robotníckej triede, komunistickej strane, Sovietskemu zväzu, socialistickým krajinám a pokrokovému hnutiu vo svete. Enormný tlak na vyučovanie náboženstva bol nakoniec relatívne úspešný. Zaslúžili sa o to aj sami učiteľia, ktorí navštevovali rodičov detí a odhovárali ich od prihlasovania na náboženstvo. Represiami a možnými sankciami pre rodičov, ktorí žiakov dávali na náboženstvo, prichádzalo k čoraz menšiemu počtom prihlásených detí.

Na podobných učiteľov a ich praktiky si spomínal aj Štefan Wolf. Odputavacie akcie, ktoré robila škola, aby deti nenavštevovali kostoly, sa často míňali účinkom. Za všetky jeden prípad horlivej učiteľky, ktorá ako triedna dostala od riaditeľa príkaz, aby nakázala svojim žiakom prísť v nedeľu namiesto do kostola do kina na premietanie sovietskeho filmu. Keďže však neboli naplnené predstavy o počte detí, dovolila si počas omše vtrhnúť do kostola a sledovať, ktoré z detí boli namiesto v kine na sv. omši. Ako trpko skonštatoval Štefan Wolf, táto učiteľka učí „naše deti“ dodnes... Podot-

¹⁴ Štátny archív v Trnave, f. Miestny národný výbor v Špačinciach 1948 – 1980, šk. 7, f. 37, Zápisnica pléna MNV z 25. 3. 1971

¹⁵ *Obecná kronika MNV Špačince*, s. 80

kol však, že „svojou bezbožnosťou a neúctou iba odhalila svoj charakter. Odpútať akcia i komunistická výchova sa neosvedčili. Zlyhala. Minula sa účinkom. Chvála Bohu. Skončilo aj prenasledovanie viery. Prežili sme. Stojí za to žiť.“ (s. 234) Samozrejme, s týmito slovami autora sa nedá ne-súhlasiť, predsa len je otázne, či dnešné obdobie konzumu a odchylenia sa od tradičných hodnôt v snahách o ateizáciu spoločnosti nedosahuje lepšie výsledky. Ona prirodzená religiozita charakteristická pre dlhé obdobie slovenských dejín je už, zdá sa, nenávratne na ústupe. Predsa len, situácia v slovenských mestách a na dedinách je toho dôkazom... Po roku 1989 síce prišlo uvoľnenie reštrikcií, ktoré slovenským školám a rodinám v otázke praktizovania náboženského života rozviazalo ruky, avšak už s dôrazom na iné stránky života spoločnosti. Aj mnohé krivdy, ktoré sa udiali predtým, zostali nepotrepané...

Samozrejme, reštrikcie v oblasti náboženstva sa nedotkli len školy, ale aj mnohých kňazov, ktorí stáli, takpovediac, v prvej línii boja proti ateistickému režimu. Mnohí laici, rehoľníci či kňazi boli otvorene prenasledovaní, dokonca väznení či zavraždení, ďalší utlmili svoju činnosť, stali sa súčasťou tzv. tajnej Cirkvi, poprípade sa stali konformnými spolupracovníkmi režimu. Väčšina však zostala verná svojmu kresťanskému presvedčeniu. Príbeh dvoch z nich, Jána Hutyru a Ľudovíta Orješeka, je spojený aj so Štálmami. Obaja sa schovávali v miestnych horách u ľudí, ktorí ich skrývaním ohrozili nielen seba, ale aj svoje rodiny. Ich príbeh je príbehom nielen snahy o vymanenie sa spod vplyvu ateistického režimu, ale najmä súdržnosti v čase vypätých proticirkevných represálií. Súdržnosti, ktorá stála jednu z miestnych žien dokonca život. Mária Tencerová, ktorá pomáhala – ako mnohí ďalší – ukrývať kňazov na úteku, pred súdom vypovedala, že pomáhala prenasledovaným „tak, ako mi to moje kresťanské svedomie kázalo. Poskytovali sme pomoc vždy a každému, kto to potreboval“ (s. 270). Viacerí obžalovaní dostali podmienené tresty, Mária Tencerová s Jozefínou Šályovou však boli poslané do väzenia na viac ako rok. Mária, ktorá bola na svoj čin aj po rozhodnutí súdu hrdá, zomrela na následky väznenia a ťažkých prác ešte pred prepustením. Podobných príbehov, ako je ten jej, je kniha venovaná vrchárskym drámam plná. Stojí za to si ju prečítať nielen laikom, ale aj historikom, aby dokázali pochopiť dobu nielen z pozície moci a jej zákonov, ale aj z pozície tých, na ktorých boli tieto často nezmyselné zákony a nariadenia aplikované.

Peter Sokolovič

ŠIDLO, Miroslav – KOTRAS, Marek – KLINKO, Juraj
Trpiaci svedkovia viery
 Nitra: Gorazd n. f., 2018. 299 s. ISBN 978-80-89481-48-4

K téme prenasledovania a väznenia katolíckeho duchovenstva počas ateistického komunistického režimu bolo na Slovensku po roku 1989 vydaných už viacero odborných publikácií. V roku 2018, kedy uplynulo 70 rokov od „vítazného februára“, vyšla v Edícii *Studia Theologica Nitriensia* kolektívna monografia *Trpiaci svedkovia viery*. Tvoria ju záverečné práce bývalých študentov teológie z cirkevných dejín, ktorí dokumentujú prenasledovanie kňazov Nitrianskej diecézy.

Cirkevný historik a nitriansky biskup Mons. Viliam Judák v predslove poukazuje na ťažkú situáciu Katolíckej cirkvi na Slovensku po zániku prvej Slovenskej republiky a zásahy do jej vnútorného života, ktoré boli motivované „najmä stotožňovaním slovenského patriotizmu s katolíckym prejavom kresťanstva.“ (s. 13) Už v roku 1945 došlo k zoštátneniu všetkých škôl a cirkevných internátov, rozpusteniu katolíckych spolkov, zastaveniu katolíckej tlače a zatýkaniu biskupov a kňazov z politických a ideologických dôvodov. Do otvoreného boja proti kresťanstvu naplno vstúpila komunistická strana po roku 1948.

Perzekúciami kňazov Nitrianskej diecézy, ktorí boli súdení Štátnym súdom v Bratislave v rokoch 1948 – 1989, sa zaoberal Miroslav Šidlo. Vo svojej práci zachytáva životné cesty 25 kňazov, z ktorých drvivá väčšina bola vo vykonštruovaných procesoch odsúdená v rokoch 1950 – 1951, a to za velezradu, podvracanie republiky, združovanie proti štátu či poburovanie. Nechýbali ani obvinenia zo sympatií k prvej Slovenskej republike a jej predstaviteľom, čo komunistický režim považoval za „oživovanie fašizmu“. Tak napríklad správcu farnosti vo Fačkove Rudolfa Korca okrem iného obvinili aj z toho, že obhajoval „... Slovenský štát ako vzor a jeden z najlepšie vedených štátov. Bránil Dr. Jozefa Tisa a kňazov celkovo, ktorí by tak ako kedysi dokázali urobiť blahobyť v štáte.“ (s. 62)

Tvrdo sa trestala aj skutočná či domnelá spolupráca so „zradnou emigráciou“. Ladislava Mišáka, kaplána v Mučeníkoch (dnes Močenok, okres Saľa), obvinili v roku 1949 spolu s inými kňazmi a laikmi z rozširovania ilegálnej protištátnej tlače. V júli 1947 mal dostať poštou „zásielku protištátnych letákov, ktoré hovorili o mučeníckej smrti Dr. Jozefa Tisa. Ich cieľom bolo získavať ľudí k násilnej zmene pomerov v republike a k vzniku samostatného slovenského štátu. Tieto mal odovzdať svojmu spojencovi Vojtechovi Pekárovi, ktorý ich distribuoval ďalej“. (s. 76) Štátny súd v Bratislave odsúdil v marci 1950 Ladislava Mišáka na 3 a polročný trest väzenia, peňažný trest 20 000 Kčs a na stratu čestných a občianskych práv po dobu 5 rokov. Najvyššiemu súdu v Prahe sa tento rozsudok zdal príliš mierny a preto v januári 1951 zrušil predošlé rozhodnutie Štátneho súdu v Bratislave a zvýšil trest na 6 rokov väzenia. Mišák si ho odpykával v jáchymovských uránových baniach, odkiaľ sa vrátil krívajúci a so značne podlomeným zdravím.

Ďalší autor Marek Kotras zaznamenal osudy 30 nitrianskych diecéznych kňazov, ktorí boli odsúdení okresnými ľudovými súdmi, krajskými súdmi a Najvyšším súdom v Prahe prevažne v 50. rokoch. Obviňovali ich najmä z podvracania republiky, velezrady, vyzvedačstva, sprenevery či zneužívania náboženskej funkcie. Komunistický režim tvrdo postihoval aj kňazov, ktorí sa v rámci pastorácie osobitne venovali duchovnému rastu mládeže a varovali ich pred zhubnými účinkami nemravnej a bezbožníckej tlače. Augustín Čaprunka sa mal okrem iného previniť aj tým, že na hodínach náboženstva vysvetľoval „náuku Cirkvi aj v oblastiach, ktoré sa priečili vtedajšej školskej náuke (napríklad vysvetľoval bludnú náuku vtedy oslavovaných husitov)“. Vo vyšetrovacej správe sa tiež uvádza, že s mládežou chodil na športové podujatia, viedol ju k plneniu náboženských povinností a formoval ju k selekcii kultúrnych podnetov, aby sa nenechávala ovplyvniť tzv. pokrokovým umením (s. 119).

Kaplán v Čadci, Koloman Grman, musel vysvetľovať, prečo používal pri vyučovaní na strednej škole učebnicu Apologetika od Andreja Klimana. Podľa súdu sa tým dopustil zneužitia funkcie učiteľa náboženstva a porušil výnos Povereníctva školstva a osvety o zavádzaní a schvaľovaní vyučovacích pomôcok. Grman bol odsúdený na 16 mesiacov väzenia, vďaka amnestii si však odsedel „iba“ polovicu trestu. Správcu farnosti v Hornej Porube Štefana Chmela obžaloba vinila okrem iného z toho, že už na dievčenskom gymnáziu pripravoval niektoré dievčatá na „nepriateľskú činnosť v laickom apoštoláte“. V Hornej Porube rozvíjal činnosť zakázanej Mariánskej kongregácie, odrádzal mladých od „pokrokového“ umenia a na pred-

náškach viedol dievčatá k nerešpektovaniu zákonov – konkrétne k tomu, aby neuzatvárali manželstvo iba na MNV a aby nerešpektovali komunistický potratový zákon. Pri vyučovaní prírodných vied a dejepisu zas „vyvracal marxistické učenie.“ (s. 142)

Autor uvádza aj prípad kaplána Jána Kutiša, ktorý v apríli 1948 odsúdil zádušnú sv. omšu za Jozefa Tisa. Najvyšší súd v Prahe tento čin kvalifikoval ako „zločin schvaľovania trestných činov“ (s. 169) a odsúdil ho na 1 rok žalára, 10 000 Kčs pokuty a na 3 roky mu odňal čestné občianske práva. Kutiš si tento trest skutočne aj odpykal v Leopoldove.

Tretí autor, Juraj Klinko, prezentuje osudy štrnástich kňazov Nitrianskej diecézy, ktorí boli zaistení a deportovaní do internačného tábora v Močenku v rokoch 1950 – 1952. Tábor slúžil na „prevýchovu“ tzv. reakčných kňazov a rehoľníkov z celého Slovenska. Práceschopní kňazi vykonávali rozličné typy prác – rúbali drevo, starali sa o včely, hydinu a ošípané, upratovali, pomáhali pri varení, zbierali úrodu. Každé ráno mohli v kaplnke slúžiť svätú omšu. K dispozícii mali aj knižnicu a dennú tlač. Do tábora často chodili školitelia, ktorých úlohou bola prevýchova kňazov. Vo svojich prednáškach útočili na Vatikán a biskupov a vykresľovali ich ako nepriateľov, ktorí konajú proti ľudu. Často poukazovali na výdobytky komunistického režimu, ospevovali roľnícke družstvá a hanobili predošlé štátne útvary. Pre kňazov robili „osvetu“ aj prostredníctvom premietania filmov a literatúry.

Juraj Klinko opisuje aj systém „triedenia“ duchovných do troch kategórií podľa toho, ako si osvojili hlásané tézy a podľa ochoty spolupracovať s režimom. Časť bola považovaná za preškolenú a spoľahlivú. Týchto kňazov prepustili z tábora a poslali do pastorácie. Druhá skupina bola naďalej ponechaná v procese prevýchovy a tretiu tvorili tí, ktorí „tvrdohlavo“ odmietali spoluprácu a trvali na svojich protikomunistických a „reakčných“ postojoch. Osoby zaradené do tejto skupiny skončili pred súdmi alebo v bývalom františkánskom kláštore v Nových Zámkoch, ktorý sa zmenil na tábor pre „najreakčnejších kňazov, u ktorých už neexistoval predpoklad, že by sa názorovo spriatelili s republikou“ (s. 223). Tu boli úplne izolovaní od vonkajšieho sveta, nesmeli prijímať žiadne návštevy a korešpondenciu mohli viesť iba cez tábor v Močenku.

V prílohách publikácie nájdeme zoznam kňazov Nitrianskeho biskupstva, ktorí boli perzekvovaní v rokoch 1945 – 1989 (vypracovaný prof. Róbertom Letzom), časť trestného spisu Mons. Ľudovíta Balážiho, zoznam kňazov Nitrianskej diecézy, ktorí boli odsúdení v rokoch 1948 – 1989, a tiež zoznam kňazov, ktorí boli internovaní v pracovnom tábore v Močenku (1950 – 1952).

Treba oceniť, že autori hojne čerpali z archívnych prameňov (Archiv bezpečnostních složek v Praze, Archív Rímskokatolíckeho biskupského úradu Nitra, Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave, Archív Zboru väzenskej a justičnej stráže v Leopoldove, Slovenský národný archív v Bratislave, Štátny archív v Bratislave a iné). Využili tiež zvukové nahrávky, písomné záznamy a dokumenty zo súkromných archívov viacerých osôb, schematizmy, monografie, štúdie, internetové články a okrajovo aj periodickú tlač.

Počas čítania práce som narazil aj na niekoľko nepresností. Pri odkazoch na *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska* je nesprávne uvedené priezvisko autora projektu prof. Júliusa Pašteku – „Paštéka“ (pozn. č. 16, 18, 28, 49, 60, 62, 65, 67, 85, 101, 103, 113, 199, 207, 286, 300, 340, 342, 344, 349). Z niektorých priezvisk „vypadli“ dĺžne, a tak sa zmenil Pásztor na „Pasztor“ (s. 99, pozn. č. 363) a Rúčka na „Ručka“ (s. 284). Tiež je uvedené, že Michal Boleček sa zaslúžil o vznik kostola „v Mlynarciach“ (s. 241), správne v Mlynárčiach. Spišským pomocným biskupom nebol „Jozef Barnáš“ (s. 221), ale Štefan Barnáš. V prílohe sa stretneme s menom „Emanuel Markovič“ (s. 277), no v skutočnosti ide o Edmunda Markoviča. Vojtech Valent sa nenarodil v roku 1945, ale v roku 1915 (s. 203). Na strane 115 chýba rok narodenia Jozefa Cibulu (1907). Juraj Klínko píše, že Viliam Štiavnický krátko po vysviacke pôsobil v obci Sládečkovce (s. 257). V čase, kedy tam V. Štiavnický bol kaplánom (1942 – 1943), však obec niesla názov Močenok. Až v roku 1951 názov zmenili na Sládečkovce. V poznámkach pod čiarou sú uvedené nesprávne strany pri odkazovaní na životopisy kňazov v predchádzajúcom texte knihy (ide o poznámky č. 966, 1034 a 1046).

Knihu odporúčam každému, kto sa zaujíma o dejiny Katolíckej cirkvi na Slovensku po roku 1948 a zvlášť o „trpiacich svedkov viery“, z ktorých mnohí neváhali prinášať i tie najväčšie obety. Autori dokazujú, že ich nezlomilo žalárovanie, ponížovanie ani neľudské fyzické a psychické týranie. Na základe štúdia archívnych materiálov sa im podarilo priniesť nové poznatky do skúmanej problematiky a v prehľadnej forme načrtnúť životné osudy prenasledovaných kňazov Nitrianskej diecézy. Ich životopisy sú uvedené v abecednom poradí, čo uľahčuje orientáciu v diele a zároveň nahrádza chýbajúci menný register. Text je navyše sprevádzaný čiernobielymi portrétnymi fotografiami perzekvovaných kňazov a vysvetlivkami.

František Skovajsa

KRONIKA

K životnému jubileu profesora Petra Žeňucha

Dlhoročný riaditeľ Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV (2006 – 2019) a predseda Slovenského komitétu slavistov, vysokoškolský profesor a uznávaná osobnosť slovenskej a medzinárodnej slavistiky slávi v roku 2021 svoje päťdesiate narodeniny a štvrtstoročnicu činnosti v slavistickom vedeckovýskumnom prostredí.

Prof. PhDr. Peter Žeňuch, DrSc. sa dlhodobo a systematicky venuje výskumu cyrilských rukopisov a starých tlačí, spojených s ľudovou duchovnou kultúrou na pomedzí slovanského Východu a Západu. Špecializuje sa na výskum cirkevnej slovančiny a skúma vplyv ľudového jazyka na liturgický jazyk byzantsko-slovanskej cirkvi na Slovensku a v karpatskom regióne. Vedeckovýskumný obzor jubilanta sa formoval v kontexte celého radu úspešne realizovaných terénnych a archívnych výskumov doma a v zahraničí (Ukrajina, Rusko, Bulharsko, Poľsko, Srbsko). Podarilo sa mu nájsť a digitalizovať korpus doteraz nepoznaných alebo málo známych rukopisov a starých tlačí z prostredia východného Slovenska v cirkevnoslovanskom, slovenskom i latinskom jazyku. Texty písomných pamiatok Peter Žeňuch sprístupňuje slovenskej i medzinárodnej vedeckej verejnosti v medzinárodnej vedeckej edícii *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae* a v supplmente časopisu *Slavica Slovaca*. Vedeckovýskumný záujem profesora Žeňucha má interdisciplinárny slavistický rozmer, neobmedzuje sa teda iba na oblasť jazykovedy, ale presahuje aj do oblasti kulturológie, etnológie a histórie.

K najdôležitejším systematizujúcim výsledkom komplexného výskumu problematiky cyrilských prameňov v slovenskom prostredí patria predovšetkým monografické práce *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku* (Bratislava: Veda, 2002. 288 s.) a *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku* (Nitra: UKF, 2015. 176 s.). Poukazuje v nich na to, že kultúrnohistorický vývin na Slovensku je výsledkom kontaktov medzi dvoma slovanskými konglome-

rátmi – Slavia latina a Slavia byzantina. Osvetľuje špecifické podmienky vzniku písomností v cirkevnej slovančine na Slovensku v porovnaní s ďalšími slovanskými prostrediami. Zdôrazňuje, že na Slovensku síce nevznikla vlastná redakcia bohoslužobnej cirkevnej slovančiny, ale aj napriek tomu je cyrilská rukopisná tvorba východoslovenskej proveniencie prirodzenou súčasťou slovenského kultúrneho dedičstva.

V roku 2003 s cieľom sprístupňovania písomností byzantsko-slovanskej tradície na Slovensku širokej vedeckej obci založil Peter Žeňuch v spolupráci s arcibiskupom profesorom Pápežského východného ústavu Cyrilom Vasiľom SJ medzinárodnú pramennú edíciu *Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae*. Doposiaľ v nej vyšlo osem zväzkov prameňov. Každý zväzok obsahuje komentované diplomatické vydanie prameňa z prostredia slovenskej cyrilskej spisby. K najdôležitejším publikáciám série patria tieto zväzky: 1. Žeňuch, P. – Vasiľ, C.: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrilské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, I. (Roma – Bratislava – Košice, 2003. 448 s.), 2. Žeňuch, P.: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, II. (Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 s.), 3. Žeňuch, P. – Beľakova, E. V. – Najdenova, D. – Zubko, P. – Marinčák, Š.: Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mníšskeho a svetského života z prelomu 16. – 17. storočia. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, V. (Bratislava – Moskva – Sofia – Košice, 2018. 448 s.) a 4. Žeňuch, P. – Zubko, P.: Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, VIII. (Bratislava, 2021. 464 s.)

Peter Žeňuch vo svojich výskumoch rozvíja koncepciu interdisciplinárneho a komplexného slavistického výskumu, ktorú sformuloval Ján Doruľa. V rámci tejto koncepcie je v centre slovenského slavistického výskumu slovenčina vo vzťahoch k slovanskému i neslovanskému jazykovému a kultúrnemu kontextu. V kolektívnej monografickej práci *Slovenská slavistika včera a dnes* (Bratislava, 2012) profesor Žeňuch poukázal na skutočnosť, že interdisciplinárny výskum vzťahov slovenského jazyka a kultúry k slovanskému i neslovanskému prostrediu je trvalá a aktuálna téma. Vychádza z potreby skúmať vlastnú identitu nie ako výsledok globalizačných či integ-

račných mechanizmov, ale ponúka komplexný a systematizujúci pohľad na parciálne otázky vývinu slovenského jazyka a kultúry vo vzťahoch so slovanským i neslovanským prostredím. Slovenskú kultúru, jazyk, dejiny a literatúru predstavuje ako celok jedinečný nielen svojím obsahom, ale predovšetkým ako prirodzenú, formujúcu a neoddeliteľnú súčasť európskeho i medzinárodného priestoru.

Profesor Peter Žeňuch sa narodil 8. októbra 1971 v Michalovciach. Je absolventom Gymnázia Pavla Horova v Michalovciach a Filozofickej fakulty v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (1995). Po úspešnej obhajobe dizertačnej práce v odbore jazykoveda konkrétnych jazykových skupín v roku 1998 bol Peter Žeňuch prijatý do Slavistického kabinetu SAV ako vedecký pracovník, kde v rokoch 2001 – 2010 pôsobil ako samostatný vedecký pracovník a od roku 2010 pracuje ako vedúci vedecký pracovník. Doktorskú dizertačnú prácu (DrSc.) na tému *Medzi Východom a Západom: cyrilské paraliturgické piesne* obhájil v roku 2008. Vedecká rada Slovenskej akadémie vied mu v roku 2009 udelila vedeckú hodnosť doktora filologických vied v odbore slovanské jazyky. V rokoch 2002 – 2011 prednášal v Ústave slavistiky Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne ako docent pre slovanské jazyky a literatúry (habilitácia v odbore slavistika – slovanské literatúry v roku 2005 na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre). Na Katedre kulturológie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre pôsobil ako vysokoškolský profesor (inaugurácia v odbore kulturológia v roku 2013). Od roku 2018 prednáša na Katedre slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave.

V rokoch 2003 – 2005 a 2010 absolvoval štipendijný vedeckovýskumný pobyt podporený nadáciou Alexander von Humboldt Stiftung v Patristickej komisii Vestfálskej akadémie vied (Patristische Kommission der Akademie der Wissenschaften von Nordrhein-Westfalen) pod patronátom významného nemeckého slavistu prof. Hansa Rotheho v Bonne. Uskutočnil aj študijný pobyt v Institut for Balkan Studies v Solúne (Grécko) v roku 1996.

Na pozíciu riaditeľa Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV bol Peter Žeňuch vymenovaný v roku 2006 a v tejto funkcii zotrval 13 náročných rokov, počas ktorých sa Slavistický ústav J. Stanislava SAV postupne rozrastal a zviditeľnil v národnom i medzinárodnom vedeckom svete. V rokoch 2015 – 2019 na pracovisku viedol viacero vedeckých projektov VEGA, APVV, Visegrad Fund a pod. Pod vedením profesora Žeňucha na akade-

mickom slavistickom pracovisku svoje dizertačné práce obhájilo šesť mladých vedcov a vznikla tak nová generácia mladých slavistov.

Zo spolupráce s kolegami z moskovského Institutu slavianovedenija a sofijského Institutu za bälgarski ezik sa pod vedením Petra Žeňucha na Slovensku rozbehol výskum duchovnej kultúry z hľadiska etnolingvistiky a axiológie, čiže systému hodnôt, ktoré sa prejavujú v ľudových rozprávaniach a predstavách o svete. V rámci tohto nového smerovania bolo úspešne ukončené aj riešenie európskeho projektu EraNet s názvom *Jazykové a etnokultúrne procesy späté s tradičnými a netradičnými hodnotami v slovenskom kontexte*. Z riešenia tohto projektu vzišli tri monotematické knižné publikácie: 1. Sedakova, I. A. – Žeňuch, P. – Kitanova, M. et alii: *Axiologický výskum slovanských jazykov*. (Bratislava – Moskva, 2019. 224 s.), 2. Sedakova, I. A. – Kitanova, M. – Žeňuch, P.: *Vzgl'ad na slavianskuju aksiologiju*. (Moskva, 2019. 266 s.) a 3. Kitanova, M. – Sedakova, I. A. – Žeňuch, P.: *Aksiologični problemi v slavjanskite ezici (tradicii i sävremennost)*. (Sofia, 2020. 268 s.)

Od roku 2012 je Peter Žeňuch hlavným redaktorom časopisu *Slavica Slovaca*, publikačného orgánu slovenskej slavistiky. V roku 2016 založil časopis *Culturologica Slovaca* v Nitre, v ktorom pôsobí ako člen redakčnej rady. Je tiež členom viacerých redakčných rád zahraničných časopisov a vedeckých sérií: *Krakowsko-Wileńskie Studia Slawistyczne* (Krakov), *Славянский альманах* (Moskva) a *Проглас* (Veliko Tärnovo), aj redakčnej rady *Slovenského časopisu historického*.

Od roku 2007 aktívne pôsobí v Medzinárodnom komitáte slavistov a od roku 2013 je koordinátorom komisií pri MKS. Ako predseda Slovenského komitátu slavistov pracuje od roku 2006. Je členom viacerých fakultných a univerzitných vedeckých rád na Slovensku. Zásadným spôsobom sa venuje príprave mladej generácie slavistov nielen na pôde Slavistického ústavu Jána Stanislava SAV, ale svoje odborné skúsenosti prezentuje na svetových slavistických kongresoch a zjazdoch.

Blahoželáme prof. Petrovi Žeňuchovi k životnému jubileu a srdečne mu prajeme Многая лэта!

Svetlana Šašerina

Výberová bibliografia

1. Monografie a knižné publikácie

Žeňuch, Peter: Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku. Bratislava, Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 2002. 288 s.

Žeňuch, Peter – Vasiľ, Cyril: Cyrillic Manuscripts from East Slovakia. Slovak Greek Catholics: Defining Factors and Historical Milieu / Cyrillské rukopisy z východného Slovenska. Slovenskí gréckokatolíci, vzťahy a súvislosti. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. I. Roma – Bratislava – Košice: Pontificio Istituto Orientale / Slavistický kabinet SAV / Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2003. 448 s. + 10 strán farebných obrazových príloh

Žeňuch, Peter: Kyrillische paraliturgische Lieder. Edition des handschriftlichen Liedguts im ehemaligen Bistum von Mukačevo im 18. und 19. Jahrhundert. Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B. Editionen. Band 23. Zugleich: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. II. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 2006. 982 s.

Zavarský, Svorad – Žeňuch, Peter: Иоанникій Базилловичъ: Толкованіе Священныя Літургии Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы / Joannicius Bazilovits: EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. III. Bratislava – Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s. ISBN 978-80-969992-7-9

Žeňuch, Peter: Istočníci vizantijsko-slavianskej tradícii i kultúry v Slovačii / Pramene k byzantsko-slovanskej tradícii a kultúre na Slovensku: Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. Vol. IV. Roma: Pontificio Istituto Orientale; Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov; Košice: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2013. 482 s. ISBN 978-88-7210-387-6

Žeňuch, Peter – Beľakova, Elena V. – Najdenova, Desislava – Zubko, Peter – Marinčák, Šimon: Užhorodský rukopisný Pseudozonar. Pravidlá mníšskeho a svetského života z prelomu 16. – 17. storočia = Užgorodskij rukopisnyj Psevdozonar. Pravila monašeskoj i svetskoj žizni rubeža XVI – XVII vv. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV:

- Slovenský komitét slavistov: VEDA, vydavateľstvo SAV; Moskva: Institut rossijskoj istorii RAN; Sofia: Kirilometodievski naučen centăr BAN; Košice: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka, 2018. 448 s. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, V. ISBN SK: 978-80-224-1702-0; RU: 978-5-8055-0346-8; BG: 978-954-9787-38-2
- Zubko, Peter – Žeňuch, Peter – Lapko, Róbert – Marinčák, Šimon: Slovenský Kalvínsky Žaltár. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava: Slovenský komitét slavistov: VEDA, 2020. 432 s. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, Vol. VII. ISBN 978-80-89489-49-7
- Žeňuch, Peter – Zubko, Peter: Michal Bradač – Rukoväť cirkevných dejín = Michail Bradač – Epytom Istoriji Cerkovnyja. Bratislava: VEDA: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2021. 464 s. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae, Vol. VIII. ISBN 978-80-224-1876-8
- Žeňuch, Peter (ed.): Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruľu. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2003. 315 s. ISBN 80-968971-0-1
- Žeňuch, Peter (ed.): Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 1998 – 2002 (výber). Bratislava: Slovenský komitét slavistov / Slavistický kabinet SAV, 2003. 184 s. ISBN 80-968971-1-7
- Žeňuch, Peter (ed.): Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov, 2007. 231 s. ISBN 978-80-968971-7-9
- Žeňuch, Peter (ed.): XIV. medzinárodný zjazd slavistov v Ochride. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008. 299 s. ISBN 978-80-968971-9-3
- Žeňuch, Peter (ed.): Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2003 – 2007 (výber). Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2008. 164 s. ISBN 978-80-968971-8-6
- Žeňuchová, Katarína – Žeňuch, Peter: Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov, 2009. 197 s. ISBN 978-80-969992-8-6
- Žeňuch, Peter – Škoviera, Andrej (zost.): Pramene byzantskej tradície na Slovensku. K výstave z príležitosti Roka kresťanskej kultúry 2010.

- Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV v spolupráci s Národným osvetovým centrom, s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a Gréckokatolíckej eparchie v Bratislave 2010, 73 s. ISBN 978-80-89489-00-8
- Николова, Светлина – Женюх, Петер (eds): Кирило-Методиевски студии. Книга 20. Кирило-Методиевското културно наследство и националната идентичност/Сyrilo-metodské kultúrne dedičstvo a národná identita. София: Кирило-Методиевски научен център/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011. 328 s. ISSN 0205-2253
- Žeňuch, Peter (ed.): Slovenská slavistika včera a dnes. Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012. 268 s. ISBN 978-80-89489-05-3
- Валенцова, Марина М. – Узенева, Елена С. – Женюх, Петер – Профантова, Зузана – Успенский, Федор Б.: Sacrum et profanum. Языковые, литературные и этнические взаимосвязи христианской культуры. Москва: Институт славяноведения РАН/Институт славистики им. Яна Станислава САН / Институт этнологии САН, 2012. 344 s. ISBN: 978-7576-0263-9
- Žeňuch, Peter (ed.): Dedičstvo duchovnej piesňovej kultúry medzi Východom a Západom. Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. 130 s. ISBN 978-80-89489-07-7
- Žeňuch, Peter (ed.): Prehľad publikácií z jazykovedy, literárnej vedy, etnológie a histórie za roky 2008 – 2012 (výber). Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. 164 s. ISBN 978-80-89489-09-1
- Žeňuch, Peter (ed.): XV. medzinárodný zjazd slavistov v Minsku. Príspevky slovenských slavistov. Bratislava: Slovenský komitét slavistov/Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2013. 234 s. ISBN 978-80-89489-08-4
- Žeňuch, Peter – Uzeňova, Elena – Žeňuchová, Katarína: Jazyk a kultúra na Slovensku v slovanských a neslovanských súvislostiach. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov/Zemplínske múzeum v Michalovciach/Институт славяноведения Российской академии наук/Кирило-Методиевский научен център към БАН, 2013. 250 s. ISBN 978-80-89489-11-4
- Žeňuch, Peter – Žeňuchová, Katarína: Dva cyrilské liečiteľské rukopisy z Michaloviec: Врачъ Домашный z roku 1790. Помощник оу домовствѣ, газдуствѣ z roku 1791. In Slavica Slovaca, 2014, roč. 49, č. 3 (supplementum), s. 3 – 148. ISSN 0037-6787

- Žeňuch, Peter: K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015. 176 s.
- Žeňuch, Peter (zost.): Dvadsať rokov inštitucionalizovanej slavistiky v Slovenskej akadémii vied. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2015, 254 s. ISBN 978-80-89489-19-0
- Doruľa, Ján – Žeňuch, Peter (eds.): Ján Stanislav a slovenská slavistika. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/ Slovenský komitét slavistov, 2016, 272 s. ISBN 978-80-89489-28-2
- Žeňuchová, Katarína – Kitanova, Marija – Žeňuch, Peter (eds.): Jazyk a kultúra v slovanských súvislostiach. Zo slovanskej etnolingvistiky. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov/Veľvyslanectvo Bulharskej republiky v Slovenskej republike, Sofia: Institut za bälgarski ezik „Prof. Ľubomir Andrejčin“ pri BAN, 2017. 320 s. ISBN 978-80-89489-32-9
- Zubko, Peter – Žeňuch, Peter: Barkóciho vizitácia Šarišského archidiakonátu (1749). Rímskokatolíci, gréckokatolíci a evanjelici podľa latinskej vizitácie. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017. 190 s. ISBN 978-80-89489-33-6
- Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.): Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. Košice – Bratislava: Pre Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV vydala Dobrá kniha v Trnave, 2017. 302 s. ISBN 978-80-8191-074-6
- Žeňuch, Peter – Zubko, Peter – Vašíčková, Svetlana (zost.): Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov, 2017. 368 s. ISBN 978-80-89489-34-3
- Lapko, Róbert – Feník, Juraj – Jančovič, Jozef – Rindoš, Jaroslav – Zubko, Peter – Žeňuch, Peter: Jánovo evanjelium: nový preklad a krátky komentár. Editor Róbert Lapko; prekladateľ Juraj Feník. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/VEDA vydavateľstvo SAV, 2019. 179 s. ISBN 978-80-89489-43-5
- Lapko, Róbert – Feník, Juraj – Jančovič, Jozef – Rindoš, Jaroslav – Žeňuch, Peter: Lukášovo evanjelium: Nový preklad a krátky komentár. Editor: Róbert Lapko. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Centrum pre štúdium biblického a blízkovýchodného sveta/ vydavateľstvo POSTOJ MEDIA, s. r. o., 2020. 168 s. ISBN 978-80-89994-33-5

- Sedakova, Irina A. – Žeňuch, Peter – Kitanova, Marija et alii: Axiologický výskum slovanských jazykov = Axiological investigation into the Slavic languages. Bratislava: VEDA/ Slavistický ústav Jána Stanislava; Moskva: Institut slavianovedenija RAN, 2019. 224 s. ISBN 978-80-89489-41-1
- Sedakova, Irina A. – Kitanova, Marija – Žeňuch, Peter (red.): Vzgl'ad na slavianskiju aksiologiju. Moskva: Institut slavianovedenija RAN, 2019. 266 s.
- Kitanova, Marija – Sedakova, Irina – Žeňuch, Peter: Aksiologični problemi v slavianskite ezici (tradicii i sävremennost). Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“, 2020. 268 s. ISBN 978-619-245-048-9
- Zubko, Peter – Žeňuch, Peter: Diecézne štatúty Michala Manuela Oľšavského z rokov 1752 – 1758. In Slavica Slovaca. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2019, roč. 54, č. 3 – 4 supplementum, s. 5 – 100
- Žeňuch, Peter a kol.: Pohľady do problematiky cyrilskej písomnej tradície na Slovensku. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2019. 192 s. ISBN 978-80-89489-38-1
- Žeňuch, Peter – Zubko, Peter (eds.): Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Bratislavská gréckokatolícka eparchia, 2014, 224 s. ISBN 978-80-89489-17-6
- Žeňuch, Peter a kol.: Bohorodička v kultúrnych dejinách Slovenska: Slziaci klokočovský obraz Patrónky Zemplína. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2020. 384 s. ISBN 978-80-89489-45-9
- Žeňuch, Peter: Poznámky o jazyku prameňov byzantsko-slovanského obradu v slovenskom prostredí. In Philologia, 2020, roč. 30, č. 1, s. 197 – 212, ISSN 1339-2026
- Žeňuch, Peter: Zvuková rovina cirkevnej slovančiny u Slovákov. Bratislava: Ústav filologický štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra slovenského jazyka a literatúry. Elektronická publikácia vyšla vlastným nákladom autora na študijné účely, 2020. 57 s. ISBN 978-80-570-2716-4
- Žeňuch, Peter: Z problematiky vývinu slovenčiny. Cyrilská písomná tradícia. Bratislava: Ústav filologický štúdií Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra slovenského jazyka a literatúry. Elektronická publikácia vyšla vlastným nákladom autora na študijné účely, 2021. 83 s. ISBN 978-80-570-2715-7

2. Štúdie

Žeňuch, Peter: Paraliturgická pieseň karpatskej oblasti v kontexte histórie, vzdelanosti a kultúry. In *Slavica Slovaca*, 1996, roč. 31, č. 2, s. 112 – 136. ISSN 0037-6787

Žeňuch, Peter: K otázkam prekladu žalmov kamaldulskej Biblie a kalvínskeho žaltára z roku 1752. In *O prekladoch Biblie do slovenčiny a do iných slovanských jazykov*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1997, s. 41 – 52

Žeňuch, Peter: Cirkevná slovančina vo východoslovenskom kultúrno-historickom a jazykovom priestore. In *Historický časopis*, 1998, roč. 46, č. 4, s. 649 – 662. ISSN 0018-2575

Žeňuch, Peter: Svätodemetrovská tradícia v paraliturgických piesňach byzantsko-slovanského obradu. In: *Korene nášho duchovného bytia – život a dielo Konštantína Filozofa. Materiály z konferencie konanej 28. – 29. októbra 1998 v Nitre*. Red. E. Krošláková, Š. Kralčák. Nitra, Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa, 1999, s. 79 – 93

Žeňuch, Peter: Zur Problematik des geistlichen und paraliturgischen Liedes im Raum Slavia Latina und Slavia Orthodoxa (am Beispiel der Ostslowakei). In *Gegenreformation und Barock in Mitteleuropa/in der Slowakei*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 195 – 206

Žeňuch, Peter: Cirkevná slovančina v bohoslužobnej praxi Slovákov byzantsko-slovanského obradu na východnom Slovensku. In *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 231 – 274

Žeňuch, Peter: Paraliturgická pieseň a žalmy v byzantsko-slovanskom obrade. In *Philologica LII. Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Biblické žalmy a sakrálné texty v prekladateľských, literárnych a kultúrnych súvislostiach*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2001, s. 197 – 211

Žeňuch, Peter: Cyrilské mariánske paraliturgické piesne vo svetle pútnickej tradície medzi Východom a Západom. In *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2002, s. 171 – 184

Žeňuch, Peter: Zápis ľudovej rozprávky v spevníku Mitra Dočínca. In *Slavica Slovaca*, 2004, roč. 39, č. 2, s. 156 – 160. ISSN 0037-6787

Žeňuch, Peter: Podmienky vzniku cyrilскеj rukopisnej tvorby v priestore východného Slovenska a bývalej Podkarpatskej Rusi. In *Slavica Slovaca*, 2004, roč. 39, č. 1, s. 26 – 44. ISSN 0037-6787

- Žeňuch, Peter: Znovuobjavený šarišský spevník zo začiatku 18. storočia vo svetle etnicko-konfesionálnych pomerov v karpatskom priestore. In *Slavica Slovaca*, 2006, roč. 41, č. 2, s. 136 – 169. ISSN 0037-6787
- Žeňuch, Peter: Cyrilské a latinské písomnosti byzantskej tradície v kontexte kultúrneho i náboženského pluralizmu v regióne pod Karpatmi. In *Poznávanie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, Ústav pre výskum kultúrneho dedičstva Konštantína a Metoda, 2007, s. 21 – 39
- Žeňuch, Peter: Preklady perikop v rukopisných poučiteľných evanjeliách zo 17. a 18. storočia. In *Pohľady do vývinu slovenského jazyka a ľudovej kultúry*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava, 2008, s. 82 – 107. ISBN 978-80-969992-3-1
- Žeňuch, Peter: Patria cyrilské paraliturgické piesne do kontextu slovenskej kultúry? In *Slavica Slovaca*, 2008, roč. 43, č. 2, s. 97 – 107. ISSN 0037-6787
- Žeňuch, Peter: Výskum cyrilských a latinských pamiatok byzantskej tradície z východného Slovenska a Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. Monumenta byzantino-slavica et latina Slovaciae. In *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 9– 42. ISBN 978-80-968971-7-9
- Žeňuch, Peter: Die Überlieferung des paraliturgischen Liedguts des byzantinisch-slavischen Ritus in der Karpatenraum. In CHRISTIANS, Dagmar – STERN, Dieter – TOMELLERI, S. Vittorio (Hrsg.): *Bibel, Liturgie und Frömmigkeit in der Slavia Byzantina*. Festgabe für Hans Rothe zum 80. Geburtstag. Studies on language and culture in Central and Eastern Europe. Band 3. München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 2009, s. 538 – 550
- Žeňuch, Peter: Niekoľko poznámok k anonymnej próze v cyrilských rukopisoch 18. storočia v karpatskom prostredí. In *Ľudová prozaická tradícia vo svetle vied o kultúre a umení*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV/Slovenský komitét slavistov, 2009, s. 149-168. ISBN 978-80-969992-8-6
- Žeňuch, Peter: Stav a perspektívy slovenskej slavistiky. Z dejín Slovenského komitétu slavistov a Slavistického ústavu Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied. In *Slovenská slavistika včera a dnes*. Bratislava: Slovenský komitét slavistov a Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2012, s. 9 – 56. ISBN 9788089489053

- Žeňuch, Peter: Nižnorybnický spevník z roku 1817 – znovuobjavený rukopis. In *Slavica Slovaca*, 2012, roč. 47, č. 2, s. 118 – 144. ISSN 0037-6787
- Žeňuch, Peter: Vojvodinskí Rusnáci a slovenskí rusnáci: jazyková, konfesionálna a etnická identita v komparácii. In *Slavica Slovaca: XVI. medzinárodný zjazd slavistov v Belehrade. Príspevky slovenských slavistov*, 2018, roč. 53, č. 3 – 4 suppl., s. 75 – 85
- Žeňuch, Peter: Tri cyrilské rukopisné kompendiá. Edukačná príprava kléru v prostredí Mukačevskej eparchie v druhej polovici 18. storočia. In *Slavica Slovaca*, 2018, roč. 53, č. 1, s. 49 – 63. ISSN 0037-6787
- Žeňuch, Peter: Vizantijsko-slavjanskaja kultúra i relihioznosť v Slovákii – tradicija ili import? In *Sv. Kliment Ochridskiv kulturata na Evropa*. Sofia: Bălgarska akademija na naukite: Kirilo-Methodievski naučen centăr, 2018, s. 143 – 159
- Žeňuch, Peter: Cyrilské rukopisné pramene neliturgickej povahy ako východisko pre poznanie jazykového a kultúrneho obrazu o byzantsko-slovanskej tradícii na Slovensku. In *Słowianie w monarchii Habsburgów: Literatura, język, kultura. Tom 17. Krakowsko-Wileńskie studia Slawistyczne*. Čistiakova, Marina – Kuczyńska, Marzanna – Stradomski, Jan (eds.). Kraków: Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2020, s. 55 – 70. ISBN 978-83-8138-253-3

